15. ÉVFOLYAM 2003 1–2. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvközösségben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarlay review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
6720 Szeged, Dugonics tér 12. +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062;
Honlapunk: www.c3.hu/~mev
E-mail: heh@mail.tiszanet.hu

Előfizetés: 700 Ft.

Subscriptions and membership:
In Hungary: 700 Ft.
Outside of Hungary:
Individual: Can$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can$ 30.00.
Subscriptions and remittances should be sent to

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2003/1-2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)
Pannonhalma-Budapest

METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY
Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
Szeged

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

Főszerkesztő – General Editor
CSÓKA GÁSPÁR

Tiszteletbeli elnök – Honorary President
GABRIEL L. ASZTRIK

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza, Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc, Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;
AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor;
GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre
ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;
USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor
ZOMBORI ISTVÁN

A szerkesztő munkatársa
ZVARA EDINA

Felelős kiadó – Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865-5227

Nyomdai előkészítés:
SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

CSESZKA Éva — Az esztergomi érsekség birtokainak helyzete Széchenyi György alatt 5
The Estates of the Esztergom Archiocese under György Széchenyi's Rule

MOLNÁR Antal — Az esztergomi érsek hódoltsági vikáriátusának történetéhez 13
To the History of the Vicariate of the Archbishop of Esztergom in Turkish Ruled Territories

BOROVI József — Adalék a sajópüspöki plébánia történetéhez 19
Contribution to the History of the Parish in Sajópüspöki

RAJNAI Judit — A bencés tanárképzés kezdetei, avagy a Bakonybéli Rendi Tanárképző története 33
Beginnings of Teacher Training in the Benedictine Order – History of the Teacher Training School in Bakonybél

KÁLMÁN Peregrin — Szatmári Irgalmas Nővérek Kínában 77
Vincentian Sisters of Charity of Szatmár in China

NAGY István — A Jézus Társaság budai gimnáziuma 89
Gymnasia of the Jesuit Order in Buda

MÉSZÁROS István — Egyháztörténeti adalékok Esty Miklós irathagyatékában 107
Church Historical Data in Esty Miklós' Documentary Bequest

KELEMEN Miklós — Ferencz József erdélyi unitárius püspök kora és munkássága 127
The Era and Achievements of József Ferencz, Unitarian Bishop of Transylvania

FORRÁSOK – SOURCES

TARJÁN Bence — Ábel Ferenc, egy szlovák jezsuita misszionárius a XVIII. században 141
Ferenc Ábel, a Slovak Jesuit Missionary in the 18th century

Miklós Péter — „A jelen kor vészes napjaiban." A földeáki templombúcsú 1848-ban 173
„In the Endangered Days of Present" The Dedication Feast of Földeák in 1848

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

BÉRCZI László Bernát - MOLNÁR Antal	Beszélgetés Hervay Ferenc Levente ciszterci egyháztörténésszel *Interview with Ferenc Levente Hervay, Cistercian Church Historian*	183
NÉMETH László	Megemlékezések Mindszenty bíborosról a Santo Stefano Rotondóban 1991 és 2003 között *Commemorations of Cardinal Mindszenty in Santo Stefano Rotondo 1991–2003*	193
VÁRDY Béla	Dr. Szendrey Tamás történészprofesszor élete és korai halála	207
Steven Béla VÁRDY	Saying Good-Bye to a Friend: Dr. Thomas Szendrey	211
GLÜCK Jenő	A kolozsvári Szervátiusz Múzeum *The Szervátiusz Museum in Kolozsvár*	215

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

BILKEI IRÉN: *A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1527–1541* (Ism.: Kőhegyi Mihály) 217
FEJÉR Lipót: *A szécsényi Izr. Hitközségi Elemi Népiskola története 75 éves fennállása alkalmából. 1870–1925.* (Ism.: Miklós Péter) 218
Kereszténység és államiság Baranyában (Ism.: Révész Éva) 220
Ezredforduló - századforduló - hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére (Ism.: Teiszler Éva) 223
FONT Zsuzsa: *Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában* (Ism.: Karnitscher Tünde Beatrix) 230
KATONA István: *A kalocsai érseki egyház története* (Ism.: Horváth Csilla) 234
SASVÁRI László: *Templomok ruszin örökségünkben* (Ism.: Miklós Péter) 237
GELLÉRD Imre: *Négyszáz év unitárius prédikációirodalma* (Ism. Kelemen Miklós) 238
Varga Lajos összegyűjtött írásai. (Ism.: Kováts Dániel) 239

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/1-2

CSESZKA ÉVA

AZ ESZTERGOMI ÉRSEKSÉG BIRTOKAINAK HELYZETE SZÉCHENYI GYÖRGY ALATT

Széchenyi György (1685-1695) abban a vészterhes időszakban került az érseki székbe, amikor még folytak a török elleni harcok, de az érsekség birtokai már felszabadultak a török iga alól. Maga az érsekség Nagyszombatra költözött (és csak a 19. században tért vissza Esztergomba). A papságnak pedig a hitújítókkal is meg kellett küzdeniük. A hódolt részekről a katolikus lelkészeket elűzték, ahol a protestáns hit terjedt, ami részben annak volt köszönhető, hogy őket a török jobban megtűrte.

A visszafoglalást követő első években a legfontosabb tennivaló az elpusztult és üresen álló falvak benépesítése, a jobbára romokban álló templomok fölépítése és a hitélet visszaállítása volt. Széchenyi György rengeteg jótékony alapítványt tett, püspöksége és érseksége alatt tértek vissza a szerzetesrendek is ősi székhelyeikre. Segítette a jezsuiták megtelepedését Esztergomban és Győrben. Az ún. Ferdinánd alapból utalt ki segélyeket plébániák, papok, szerzetesrendek számára. Haláláig két és fél milliót költött egyházi, iskolai és közcélokra.[1]

Az egykor a hódoltsághoz tartozó falvakban sok volt a protestáns, sok helyen többségben voltak, pl. Mocsa, Bucs (ma Szlovákiában), Héreg, Kéty. A Cuius regio, eius religio elv alapján ezek a falvak nemcsak az esztergomi érsek földesúri hatósága alá kerültek vissza, hanem megindult a rekatolicizálás is, amely súrlódásokat okozott. A protestánsok 1685-től egyre gyakrabban panaszkodtak, hogy elűzik őket, templomaikat visszaveszik. Az érsek földesurasága alatt álló helységekben lelkészt nem tarthattak, habár vallásgyakorlataikban ekkor még nem háborgatták őket. Több olyan levélről van tudomásunk, amelyek vallási vitákról számolnak be: többek között a szerdahelyi plébános panaszkodik a vallási súrlódások, a felsőőri plébános pedig a kálvinisták erőszakoskodásai miatt. Ismerünk olyan esetet is, amikor egy rutén pappal hatalmaskodtak.[2]

A BIRTOKOK ELHELYEZKEDÉSE ÉS A TERMÉSZETI VISZONYOK

Az esztergomi érseki birtok a legnagyobbak közé tartozott Magyarországon. A földművelésre legalkalmasabb részek Esztergom-, Komárom- és Bars megyében voltak. Az erdőgazdálkodás Hont megyében volt jelentős, míg a bányák kihasználása Rozsnyón kí-

1 SZILÁGYI SÁNDOR: *A Magyar Nemzet története* 1-10. kötet. Bp.: Athenaeum, 1895-1898. 7. köt. 513.

2 Prímási Levéltár (továbbiakban PL) Acta Radicalia, Classis X, 50-53. csomó

vül a Duna jobb-parti falvaiban virágzott (Süttőn és Nyergesújfalun követ bányásztak, és a Dunán szállították el).

Egy-egy uradalom kialakításánál figyelembe vették – többek között – a területi elhelyezkedést, a távolságokat és a domborzati viszonyokat. A megyehatárokat azonban figyelmen kívül hagyták.

Az esztergomi uradalomban különböző adottságú tájak találkoztak. A hegyeket erdők borították, a kedvező éghajlatú síkság a Duna bal partján azonban gyakran árvíznek esett áldozatul. Az Ipoly völgye pedig el volt vágva a külvilágtól, ezért önellátó gazdálkodásra rendezkedett be[3]. Esztergom és Párkány között a Duna geográfiailag alkalmas volt átkelésre.

A gutai uradalom részben a Duna árterében, részben a bal parton feküdt, így ki volt szolgáltatva gyakori elöntésnek. A pozsonyi uradalomhoz a Csallóközi rész tartozott. Bár a török ezt a részt megkímélte, itt a határperek okoztak problémát. Az uradalom határát a Duna alkotta ugyan, de mivel az gyakran váltogatta medrét, a határok elmosódtak. Pozsony és Komárom között olasz mérnökök vezetésével elkezdték a folyószabályozási munkát az 1650-60-as években. Ezek a munkálatok 1677-ig folytak[4], bár a teljes szabályozás e szakaszon a 20. század elején fejeződött be.

A nagyszombati uradalom a pozsonyitól északra helyezkedett el. Mindkettő a 17. század folyamán erősödött meg, és fontos szerepet játszott a Nagyszombatban székelő érsekség ellátásában, annál is inkább, mert birtokaik jó része védett volt a török zaklatásaitól.

A nagysallói uradalom kedvező természetföldrajzi tulajdonsága az a fekete mezőségi talaj, amelyen szinte mindent lehetett termeszteni. A verebélyi uradalom a gutai illetve a nagysallói területektől északra terült el, és a felvidéki hegyek lábáig nyúlt.

A drégelyi uradalom kifejezetten hegyvidéki területen volt, csakúgy, mint a szentkereszti és a rozsnyói uradalom. A Börzsöny és Cserhát között fekvő völgyben épült falvak sokat köszönhettek a Pestről észak felé vezető útnak. Az Érsekújvári uradalom fejlődését is a területen keresztülhaladó országút segítette. Rozsnyón a bányászat volt jelentős, egy levél tanúsága szerint a rozsnyóiak a fémbánya művelési jogainak helyreállítását, valamint a bányabér mérséklését kérték az érsektől.[5]

A szentkereszti és a rozsnyói uradalmat később elcsatolták az érsekségi birtoktól. Ennek oka részben Mária Terézia intézkedése, aki 1776-ban nagy területet hasított ki belőle azon három új püspökséget hozva létre: a szepesit, a besztercebányait és a rozsnyóit.[6] A szentkereszti a besztercebányai, a rozsnyói uradalom pedig a rozsnyói püspökség tulajdonába került.

---

3 DÓKA KLÁRA: *Egyházi birtokok Magyarországon a 18-19. században.* Bp., 1997. 104-105.

4 *A magyar vízszabályozás története.* Szerk. IHRIG DÉNES. Bp.: Országos Vízügyi Hivatal, 1973. 44-45.

5 PL, Acta Radicalia, Classis X, 53. csomó

6 SZILÁGYI SÁNDOR: *A Magyar Nemzet története* 1-10. kötet. Bp.: Athenaeum, 1895-1898. 8. kötet. 348.

A birtokok egyes részeiben pusztított ugyan a török, de ez a pusztítás még mindig kisebb mértékű volt, mint a hódoltság alá tartozó területeken (az ország középső részén). Mégis, mivel az uradalmak többsége a Királyi Magyarország és az Oszmán Birodalom gyorsan változó határsávjába esett, a hadjáratok fölvonulási útvonalához közel fekvő területek könnyen váltak áldozatokká. A dúlás az érseki birtokok déli és keleti uradalmait érintette: Esztergom, Nagysalló, Érsekújvár, Drégely, Guta, Szentkereszt (ma: Pilisszentkereszt). Verebély és Rozsnyó megkímélődött, Nagyszombat és Pozsony pedig még fejlődött is ezen időszak alatt.

A tarolás és pusztítás mértékét a kortárs Johann Dietz mester (aki a brandenburgi zsoldos ezred borbélysebészeként vett részt a török elleni hadjáratban) írása érzékelteti igazán. 1686-ban a következőket írja Esztergom török-irtotta környékéről: „De gyakran bukkantunk nomádokra, kik családjaikkal egyetemben földalatti lyukakban húzták meg magukat és halászatból, vadászatból éltek, mint a tatárok! Ezek nyers húst is ettek, úgy szintén az elhullott marhák húsát is, miként a cigányok. ... Egyébként, az egykoron oly szép Magyarország vad világgá vált. Mint azt már megjegyeztem volt, 30 mérföldnyire nem volt egy falu, vagy város sem, a fű ember-magasságú volt, úgy, hogy gyakran szabályos ösvényt kellett vágnunk magunknak."[7]

Hadjáratoknál egyaránt néptelenedtek el falvak a gyakori katonai beszállásolások következtében és a törökök pusztítása miatt. Az esztergomi uradalomhoz tartozó Kéméndet például a katonák természetbeni ellátása, a beszolgáltatás sújtotta. A törökök egész vidékeket raboltak ki, és azok lakosait felkoncolták.[8] Ez történt az ugyancsak az esztergomi uradalomhoz tartozó Németszőgyénben és Nagysallón. A nagysallói uradalombeli Csejkőn viszont 1683-ban Lotharingiai Károly hadseregének egy része volt elszállásolva. A nagyszombati uradalomhoz tartozó Vágszerdahelyet a törökök az 1665–1683 közti időszakban teljesen földúlták, Vágát pedig az ellenséges csapatok sarcolták meg keményen. A drégelyi uradalomhoz tartozó Fülekpüspöki lakossága 1674-ben futott szét, és csak a török uralom után tért vissza. Az ugyancsak drégelyi uradalomhoz tartozó Hontot is elpusztították a törökök. Menekülő lakosainak egy része a „Sárkánytörés" nevű sziklába vájt üregben húzódott meg. Tardoskedd védett helyen, mocsaraktól körülvéve feküdt, míg a törökök el nem kergették lakosait, és arra nem kényszerítették őket, hogy magasabb helyre költözzenek.

Joggal állíthatjuk, hogy a történetírás azonban sokszor túlzott, amikor pusztának minősített egy-egy falut, ha lakói elköltöztek, és a falu romokban állt. Az elköltözés sok esetben azt jelentette, hogy az emberek elhagyták a hadak járta ármentes mezőket, és ideiglenesen az erdőkben és mocsarakban kerestek menedéket. A pusztán álló falvak népességét sem kell minden esetben elpusztultnak tekintenünk, mert a török kiűzése után a túlélő bujdosó emberek visszatértek falujukba vagy más helységben telepedtek

7 *Esztergom évlapjai 2000.* Esztergom: Balassa Bálint Társaság, 2000. 48.

8 *Magyarország vármegyéi és városai sorozat.* Esztergom vármegye. Szerk: BOROVSZKY SAMU. Bp.: Dovin Művészeti Kft, 1989. *Bars vármegye.* Szerk.: BOROVSZKY SAMU. Bp., é. n., *Hont vármegye, Selmecbánya sz. kir. város.* Szerk.: BOROVSZKY SAMU. Bp., é. n., *Nógrád vármegye.* Szerk.: BOROVSZKY SAMU. Bp., é. n., *Nyitravármegye.* Szerk.: BOROVSZKY SAMU és SZIKLAY JÁNOS. Bp., é. n., *Pozsony vármegye, Pozsony sz. kir. város, Nagyszombat, Bazin, Modor és Szentgyörgy r. t. városok.* Szerk.: BOROVSZKY SAMU. Bp., é. n.

meg. A megtizedelt lakosságú helyekre pedig vagy a szomszédos vármegyék népe költözött át, vagy távoli helyekről jöttek rajok. A spontán betelepülés mellett tervszerű telepítésekről is tudunk. A verebélyi uradalomba morva telepeseket hívtak be 1689 táján.[9] Ez teszi szükségessé a népesség nemzetiségének vizsgálatát. A szentkereszti uradalomba szlovákok települnek. A nagysallói uradalomhoz tartozó Kuralba tót származású lakosokat telepítenek a XVII. század elején. A szlovák lakosok dél felé költözése a török kiűzése után elkezdődött, de nagyobb méretűvé – az érseki birtokokon – a XVIII. század folyamán vált, mert a gazdálkodás újjászervezése csak a Rákóczi-szabadságharc lezárása után volt lehetséges. Magyarországra a török kiűzése után németeket és rácokat is telepítenek, főleg az esztergomi vármegye délkeleti felébe. I. Lipóttól kapott szabadalomlevél (1691) után nagy számban telepedtek le.[10]Mindezek ellenére az uradalmak összeírásaiban szereplő nevek között csak elvétve találni idegen csengésű nevet. Többségük igazi magyar eredetű vezetéknév, amely sok esetben a család származási helyét jelöli (Szenti, Pataki, Kemenczei, Diossi), vagy a foglalkozásra utal (Molnár, Szabó, Csillik, Deak, Kovacz).

Széchenyi érsek halálakor (1695) az összeírások olyan kedvező viszonyokat mutatnak, mint amilyeneket az országos átlag csak a Rákóczi-szabadságharc után mutat. Ezt híven tükrözik a különböző uradalmakról készült összeírások. Széchenyi György érsekségének idejéből az uradalmaknak csak egy részéből maradtak fenn forrásként használható adatok. A legpontosabb képet a drégelyi-, a gutai- és a nagysallói uradalomról rajzolhatjuk. Ez szerencse, mert e területek – elhelyezkedésükből adódóan – jobban reprezentálják a vizsgálat alá vont időszak történéseit. A három uradalomból különböző időpontokból is maradtak fönn adatok, így ezek segítségével a különböző változások pontosabban vizsgálhatók.[11]

Az összeírások alapján azonban nem általánosíthatunk teljesen sem térben sem időben. Ha az 1715-ös összeírás[12] adataival összehasonlítjuk az 1690 körüli adatokat, ellentmondásos képet kapunk. Ez valószínűleg az 1715-ös összeírás hiányosságával magyarázható. Az összehasonlításból kiderül, hogy míg a drégelyi uradalomban a családfők száma elég jelentősen nő, addig a gutai uradalomban nem, szinte stagnál a lakosság száma. Ennél még meglepőbb, hogy a nagysallói uradalomban a családfők száma 1690-ben több mint huszonöt év múlva. Ha az uradalomhoz tartozó falvakat hasonlítjuk össze, még részletesebb képet kapunk. Nagyon kevés olyan falu van, ahol a két időpontban mért adatok legalább lényegében megegyeznek. Míg a nagysallói uradalomhoz tartozó Kéty lakossága 5-ről 25-re nőtt, a gutai Udvardé pedig 29-ről 107-re, addig a közeli Naszvad lakossága 82-ről 28-ra esett, a Heténi lakók száma 31 volt, majd teljesen elnéptelenedett.

9 PL, Acta Radicalia, Classis X, 51. csomó

10 *Magyarország vármegyéi és városai sorozat.* Esztergom vármegye. Szerk: BOROVSZKY SAMU. Bp.: Dovin Művészeti Kft, 1989. 77.

11 PL, Számvevőségi Levéltár, a drégelyi uradalom 1689-es és 1692-es összeírásai, a nagysallói uradalom 1690-es összeírásai és a gutai uradalom 1688-as és 1690-es összeírásai

12 Az összeírás adatai megtalálhatók: DÓKA *i. m.* 106.

A 17. század gazdaságát alapvetően befolyásolta a konjunktúra elmúlása és az éghajlatváltozás (az éves átlaghőmérséklet 1 celsius fokkal esett). Az adott időszakban a jobbágyság nem vont minden földet művelés alá, sok volt a pusztatelek. Ezek főleg a hadjáratok útjain, politikai megtorlásokkal végigszántott területeken, a hódolt sávon húzódtak. Az adott időszakban, a nyolcvanas évektől kezdve indult növekedésnek a művelés alá vont földterület nagysága. Az európai eljegesedés miatt a gabonatermesztésről más ágak felé tolódott el a hangsúly. A magasabb fekvésű területeken a rozs sok helyen átvette a búza helyét. A legtöbb helyen pedig együtt vetették el a búzát és a rozsot. Vegyük ismét alapul a drégelyi, a gutai és a nagysallói uradalomból ránk maradt összeírásokat![13]

A legnagyobb mennyiségben termelt gabonaféle mindhárom uradalomban a már említett ún. kevert. Ugyancsak kedvelt gabonafajta volt a zab és az alakor, vagy más néven egyszemű búza. A drégelyi uradalomban ezen kívül termesztettek őszi búzát és kölest, valamint árpát, Gután pedig külön mérték a tavaszi búzát és a kölest. A három uradalom közül a legkedvezőbb képet a drégelyi uradalom mutatja, a legnyomorúságosabbat pedig a gutai, ahol hátráltatta a termelőmunkát az is, hogy az ún. kis jégkorszak következtében az egész időszakban gyakoriak voltak az árvizek. Ezt bizonyítja a gutai plébános 1694 októberében írott levele, amelyben Széchenyi érsektől az árvízkárosult lakosság adójának elengedését kéri.[14]

A vizsgált időszakban a termesztett növények megoszlása is változott. A kevert aránya mindhárom uradalomban 50% fölött volt, és 1690-re ez 70% fölé emelkedett. A zab, alakor, köles általában 10%-kal részesedett a termelésből. A drégelyi uradalomban a őszi búza 28,5%-kal fontos terményként szerepel, bár később ez is 13%-ra csökken. Természetesen az egyes falvakban az arány meglehetősen különbözött. A kevés lelket számláló településen általában csak egyféle növényt termesztettek.

A termelékenység egyébként az egész vizsgált időszakban szakadatlanul nőtt. A megtermelt mennyiség és a lakosság aránya meglehetősen változó mindhárom uradalomban, vannak termékenyebb vidékek és kevésbé termékenyek, bár tartósan és kiugróan magas termékenységű település kevés van.

A 17. század második felében lendült föl a borkereskedelem. A szőlő többsége paraszti szőlőben termett, ugyanis robottal nem lehetett megművelni, mert harmadannyi termést hozott volna csak. A kellemes éghajlatú területek, a lankás hegyoldalak, valamint a technikák fejlődése (prés használata, az aszúkészítés tudománya) azt eredményezte, hogy az érseki birtokokon is nagyon sokan termeltek szőlőt. Híresek voltak a pozsonyi borok, de kisebb-nagyobb mennyiségben minden uradalomban folytattak szőlőtermesztést. Nagyobb mennyiségben termeltek szőlőt a gutai Macsán, Szőgyénben, valamint a drégelyi Zelőn és Sipéken.

Korábban már említettem, hogy az állatállomány elvesztése gondot okozott a föld megművelésénél. A tizedösszeírásokban a leggyakrabban a juhok említésével találkozunk, ritkábban egy-egy kecskével. A 17. században a méz és viasz fontos szerepet töl-

13 PL, Számvevőségi Levéltár, az uradalmakból fönnmaradt összeírások

14 PL, Acta Radicalia, Classis X, 51. csomó

tött be a magyar exportban. Így a tartott méhrajok száma ugyancsak szerepel a tizedjegyzékekben.

Malmok említésével egyedül a drégelyi uradalomban találkozunk; az ottani malmok jövedelmének összeírásával. Ezek tanúsága szerint a két legértékesebb a dejtári és a hugyagi malom volt. Ezek egyébként komoly értéket képviseltek, ezt bizonyítja az a ránk maradt feljegyzés, amely szerint 1690-ben három malomkő vétele a malom jövedelmének 3-ét elvitte. A rozsnyói uradalomban pedig Nadabulán „ez sok fizetés miatt az Falussiak kintelennittettenek az Malmokat el zálogositani ket száz Tallérban az Eöregbik Thaisz Gergelynek" [15] (aki a város dézsmáját szedte). A történet úgy végződött 1687-ben, hogy az érsek kiváltotta a malmot, és a falusiak kezelésébe visszahelyezte.

A JOBBÁGYOK SZOLGÁLTATÁSAI

Az érseki birtokon viszonylag fejlett majorsági gazdálkodás alakult ki. A majorságok létrejöttét az is segítette, hogy nagy kiterjedésű puszták voltak, illetve a török kiűzése utáni vándormozgalom következtében sok volt a pusztatelek. Itt a gabonatermesztés a háttérbe szorult. Figyelemmel kísérték viszont az állattartáshoz nélkülözhetetlen rét gondozását és a szénagyűjtést.

A jobbágyok szolgáltatásai nem voltak azonosak a különböző uradalmakban. Sőt, uradalmakon belül is gyakran változtak, pl. a nagyszombati uradalomban falvanként különbözött.[16] Az esztergomi birtokrészen cenzust[17] szedtek, ezen kívül a jobbágyok tized- és kilenced fizetéssel tartoztak az esztergomi érseknek. A verebélyi és a nagysallói uradalomban nem alakítottak ki allódiumokat.[18] A verebélyi uradalomban a jobbágyság pénzzel és kilenceddel tartozott, robot viszont nem volt. A nagysallói uradalom jobbágyainak az érsekújvári uradalomban kellett dolgozniuk. A szentkereszti uradalomban a jobbágyok kilencedet és tizedet is fizettek.

A gutai területeken a robot volt jelentősebb, ugyanis a területek nagy részét a Vág és a Duna gyakran elöntötte, ezért nem szántónak, hanem rétnek használták, ahol a jobbágyok kötelesek voltak kaszálni, és szénát gyűjteni. A drégelyi uradalomban sok volt az erdőborítás. A jobbágyok robotban szénát gyűjtöttek az uradalmi réteken. A pozsonyi uradalomban Püspökin fejlett majorsági gazdálkodás alakult ki. A jobbágyok itt is robotoltak, de nem fizettek sem kilencedet, sem tizedet. Ennél sokrétűbb a nagyszombati uradalom területén a jobbágyok szolgáltatása. Vágszerdahelyen, Vágán, Sellyén és Királyfalván csak tizedet fizettek, de Egerszegen és Izbéden még azt sem.

---

15 PL, Számvevőségi Levéltár, a rozsnyói uradalom iratai, Posgai Gáspár 1687-es levele Széchenyi György érsekhez

16 DÓKA *i. m.* 109. Érdemes megjegyeznem, hogy az 1765. évi urbárium is a szokásjogot rögzítette.

17 A telkes jobbágy, illetve a házzal bíró zsellér által a földesúrnak fizetendő pénzszolgáltatás. Amíg a XV. században a cenzus összege volt a jobbágyokat leginkább sújtó kötelezettség az érsekség birtokain, addig a XVII. századtól a robot vált mind nyomasztóbb teherré FÜGEDI ERIK: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek.* Bp.: Magvető, 1981. 125-135.

18 Az allódium a földesúr saját kezelésben tartott földje, amelyet a jobbágyság robottal művelt meg.

Összességében véve elmondható, hogy a vizsgált korszakban a fő probléma az elpusztult területek benépesítése, a romok újjáépítése volt. A Habsburg uralom megszilárdulásával a katolikus egyház is megerősödött. Egyrészt visszanyerte birtokait, másrészt pedig a földesúri joga alá tartozó területeken ismét a maga hitét terjesztette. A majd két évszázadig tartó háborús bizonytalanság után végre béke köszöntött az ország népére. Ez bíztatóan hatott a betelepedésre, és a termelőmunkára is. Az esztergomi érsekség gazdálkodása is rendezett körülmények között szerveződhetett újjá. Ezt a folyamatot vázolhatjuk fel a források alapján, amelyek a későbbiekben pozitív gazdasági változás alapjául szolgáltak.

ÉVA CSESZKA

THE ESTATES OF THE ESZTERGOM ARCHDIOCESE UNDER GYÖRGY SZÉCHENYI'S RULE

The main task of the studied period was to resettle the destroyed territories in the country as well as to reconstruct the remains. Parallel to the consolidation of the Habsburg domination, the Roman Catholic Church had also become stronger. On the one hand the Church recovered its lost properties, on the other hand it became possible to continue its missionary activity in the territories under its rule. After the almost two hundred year long period of war and uncertainty the inhabitants of Hungary could enjoy a period of peace. This encouraged settling and productive work. The farming activity on the estates of the Esztergom Archdiocese could be reorganized at this time in settled conditions. This process can be outlined on the basis of source material. Progress of the kind could later become a fundament of positive economic change.

Széchenyi György

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/1-2

MOLNÁR ANTAL

AZ ESZTERGOMI ÉRSEK HÓDOLTSÁGI VIKÁRIÁTUSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

BEVEZETÉS

A katolikus egyháztörténeti kutatás hosszú időn keresztül vajmi keveset tudott a magyar egyházi intézményrendszer, különösen pedig a magyar püspökök hódoltsági tevékenységéről. Az összefoglaló munkák által sugallt, meglehetősen sematikus kép árnyalásának szükségességét Szakály Ferenc vetette fel,[1] ezt követően az elmúlt években megkezdődött a magyar hierarchia hódoltsági tevékenységének vizsgálata. A közvetlenül Rómából irányított missziós egyházszervezettel párhuzamosan, a 17. század elejétől kiépülő hódoltsági magyar egyházszervezet történetének dokumentumai igen hiányosan és szórtan maradtak fenn, ezért a kérdéskör szisztematikus feltárása komoly nehézségek elé állítja az erre vállalkozó kutatót.

A magyar püspökök hódoltsági tevékenysége több részfeladat megoldására tett kísérletből állt össze. Mindenekelőtt a rezideálás lehetetlensége miatt biztosítaniuk kellett a jogi képviseletüket a török területeken, ennek érdekében a 17. század első évtizedeitől hódoltsági helynököket neveztek ki. A helynökök a Dunántúlon a jezsuita misszionáriusok, az Alföldön a ferencesek és a világi papok közül kerültek ki. Feladatkörük is változatos volt: a főpásztor joghatóságának védelme és a lelkipásztori munka megszervezése mellett besegítettek az adószedésbe, és kivették a részüket a hírszerzésből is.[2] A vikáriusok kinevezése mellett a hódoltság északi egyházmegyéinek (Eger, Vác, Veszprém) főpásztorai a korábban ismertnél sokkal intenzívebben gondoskodtak a papi utánpótlás biztosításáról,[3] támogatták a török területen működő tanintézményeket, és a magyarnyelvű egyházi könyvek kiadásakor is figyelembe vették a hódoltság igényeit.[4]

---

1 SZAKÁLY FERENC: *A hódoltsági katolikus egyháztörténet távlatairól.* In: Katolikus egyháztörténeti konferencia (Keszthely, 1987). Szerk. HÖLVÉNYI GYÖRGY. Bp., é. n. 16-32; UŐ: *Katolikus hierarchia a török hódoltságban.* In: Egyházak a változó világban. (A nemzetközi egyháztörténeti konferencia előadásai). Szerk. BÁRDOS ISTVÁN - BEKE MARGIT. Esztergom, 1991. 245-249.

2 MOLNÁR ANTAL: *Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből.* Bp., 2003. (METEM-Könyvek 41.); UŐ: *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon.* Bp., 2003. (METEM Könyvek 44.); UŐ: *Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez.* Bp., 2004. (METEM Könyvek 45.)

3 A hódoltsági püspököknek a papnevelés terén kifejtett erőfeszítéseiről készülő tanulmányomban írok.

4 MOLNÁR ANTAL: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572-1647).* Bp., 2002. (Humanizmus és Reformáció 26.) 426-435.

A magyar főpapok közül az esztergomi érsek hódoltsági helynökeiről tudtunk talán a legkevesebbet. Galla Ferenc ugyan már egy emberöltővel ezelőtt felhívta a figyelmet Szelepcsényi György budai vikáriusára, de adatát később nem használták fel.[5] Nemrégiben Tóth István György közölt néhány levelet a pesti bosnyák ferences rendház történetéről,[6] majd a Propaganda Kongregáció levéltárának dokumentumai alapján jelen sorok szerzője foglalta össze a rövid életű helynökség történetét.[7] A bosnyák ferencesek 1633-ban alapították meg pesti rendházukat (a források következetesen budainak nevezik), amely önálló rezidenciaként (prezidentátusként) működött, és közvetlenül a tartományfőnök joghatósága alatt állt. Kezdetben kettő, később négy, majd hat szerzetes lakta, akik a pesti és budai híveken kívül ellátták a környező városok (Esztergom és Székesfehérvár), illetve a Fejér megyei falvak betelepült bosnyák katolikusait.

A jelentős jövedelemmel rendelkező rendház irányítására a bosnyák ferences rendtartomány egymással viszálykodó frakciói közül valamennyi igényt tartott. A provinciát a 17. század második felében leginkább a szlavóniai kolostorok önállósulási törekvései osztották meg. A velikai és a našicei barátok megpróbáltak elszakadni a boszniai provinciától, és nem fogadták el a boszniai püspök joghatóságát a Dráva-Száva- közi plébániák felett. Ennek érdekében az 1640-es évek második felében felvették a kapcsolatot a zágrábi püspökkel, és az ő joghatóságát ismerték el. 1658-tól a zágrábi főpásztor – a magyar püspökök mintájára – egy bosnyák ferencest nevezett ki hódoltsági helynökének, ez a rendszer egészen a török kiűzéséig működött.[8]

A zágrábi hódoltsági vikáriusi megbízás adhatta az ötletet a rendtartomány konfliktusaiban kulcsszerepet játszó Luka Marunčićnak, hogy szintén a magyar hierarchia hódoltsági joghatóságának segítségével jusson megfelelően jövedelmező beosztáshoz. 1676 végén vagy 1677 elején rendtársával, Luka Petroviccsal elfoglalták a pesti rendházat, és vikáriusi megbízást eszközöltek ki Szelepcsényi György esztergomi érsektől. A török uralom utolsó évtizedeiben a magyar hierarchia immár az egész hódoltságban rendelkezett egyházi képviselettel. A széles tájékozódású Szelepcsényi így nem utasíthatta vissza a kedvező alkalmat, hogy ő is biztosítsa joghatóságát a Magyar Királyság egykori fővárosában.[9] Marunčić (Luka Kocianovich álnéven) 1679-ig működött a pesti rendházban érseki helynökként, végül a boszniai rendtartomány és a Propaganda Kongregáció nyomására a bécsi nuncius elérte, hogy Szelepcsényi visszavonta a kinevezést és lemondott a hódoltsági vikárius kinevezéséről.[10]

A Rómában feltárt és a fentebb idézett kötetben ismertetett forrásokat szervesen egészíti ki az alábbiakban közzétett levél, amely az esztergomi érsekek levelezés-gyűjte-

5 GALLA FERENC: *Magyar tárgyú pápai felhatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújhodás korából* I. Bp., 1947. (Regnum-könyvek I. Egyháztörténeti Források 1.) 43-44.

6 TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: *Kié Buda? Az esztergomi érsek és a belgrádi apostoli vikárius vitája a hódolt Budáról 1678-ban (Forrásközlés).* In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. TUSOR PÉTER. Bp., 1998. 251-257.

7 MOLNÁR: *Katolikus egyház i. m.* 176-181.

8 FRANJO EMANUEL HOŠKO: *Luka Ibrišimović i crkvene prilike u Slavoniji i Podunavlju potkraj 17. stoljeća.* In: UŐ: Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća. Zagreb, 2000. (Analecta Croatica Christiana XXXII.) 123-137.

9 Szelepcsényi munkásságáról legújabban alapos áttekintés: TUSOR PÉTER: *Szelepchény György.* In: Esztergomi érsekek 1001-2003. Szerk. BEKE MARGIT. Bp., 2003. 303-310.

10 MOLNÁR: *Katolikus egyház i. m.* 176-181.

ményében maradt ránk. Szerzője a magát Kocianovich álnéven aláíró Marunčić, a kelet helye pedig a római forrásokban gyakran előbukkanó „Desnia", amelyet korábban is a Fejér megyei Besnyővel azonosítottak; a levél keltezésében feltűntetett „Besniae seu Desniae" még egyértelműbbé teszi a megfelelést. A dokumentum már csak azért is érdekes, mivel a Propaganda Kongregáció levéltárában nincsen a pesti barátoktól az esztergomi érsekhez küldött eredeti levél, csupán az érsek, a nuncius és a bosnyák rendtartomány képviselőinek írásai a pesti rendház ügyében. Marunčić levele az utolsó kísérlet, hogy az esztergomi érsek joghatósága révén megőrizhesse függetlenségét a rendtartomány vezetésétől. A barát a Pesten és Budán tomboló pestis elől, amelynek állítólag húszezer török és mintegy ötszáz keresztény áldozata volt, 1678 augusztusának első hetében Besnyőre húzódott, ahol a falu Keresztelő Szent János plébániáján működött immár három hete. Az érsek levelét társa, fra Pavao elmondása szerint ellenlábasa, a tartományfőnök által pesti prezidensnek kinevezett Nikola Perišić fogta el, és Boszniába akarta vinni. Útközben azonban meghalt, így a levél is elkallódott.[11] Marunčić – saját bevallása szerint legalábbis – tisztázni akarta meglehetősen zavaros helyzetét a rendi vezetés előtt, ezért az egy hónappal korábban, 1678. július 20-án megválasztott tartományfőnök, Grgo Kovačević elé kívánt járulni az érsek megbízólevelével.[12] Marunčić Pozsonyba küldött leveléből egy eddig ismeretlen pesti plébános neve is előbukkan: az észak-boszniai majeváci plébániáról származó fra Petar, akit a rendtartomány küldött, és aki nem ismerte el az esztergomi érsek joghatóságát a pesti rezidencia felett. Az érsek Marunčić levelére három hónap múlva, november 22-én küldött válaszában felszólította a barátot helyzetének rendezésére. Szelepcsényit a barátok belviszályai vajmi kevéssé érdekelték, csupán a joghatóságának megőrzésére törekedett.[13] Marunčić azonban továbbra sem békélt meg elöljáróival, a rendtartomány vezetésének esze ágában sem volt elismerni az esztergomi érsek jogigényeit a hódoltságban, Szelepcsényi pedig végül a kongregáció és a nuncius nyomására lemondott a hódoltsági joghatóságról, így a pest-budai vikáriátus 1679-ben megszűnt létezni.[14]

11 A levél értelmében tehát Perišić csak 1677-1678-ban állhatott a rendház élén, és nem 1680-ig, mint azt korábban gondoltam. Vö.: MOLNÁR: *Katolikus egyház i. m.* 174.

12 Marunčić állítása szerint a tartományfőnöknek egykor Itáliában filozófiát tanított. Kovačević megválasztására és működésére: DOMINIK MANDIĆ: *Franjevačka Bosna. (Razvoj i Uprava Bosanske Vikarije i Provincije 1340.-1735.)* Rim, 1968. 201-202.

13 TÓTH: *Kié Buda? i. m.* 255.

14 MOLNÁR: *Katolikus egyház i. m.* 180-181.

FORRÁS

Luka Kocianović [Luka Marunčić] OFM hódoltsági helynök Szelepcsényi György esztergomi érseknek

Besnyő, 1678. augusztus 29.

Esztergomi Prímási Levéltár, Archivum Saeculare, Acta Radicalia, Classis X, Nr. 196. fasc. 47. pag. 428–429.

Celsissime et Reverendissime Princeps Domine Domine Clementissime

Post 18 aprilis a Celsitudine Vestra nullas accepi litteras, quod miror summopere, nunc autem P. Paulus socius meus narrat, quomodo intercepit litteras ad me missas a Vestra Celsitudine P. Nicolaus Perisich[15] me absente, cum quibus profectus est Bosniam et in itinere morte praeventus, quonam litterae devenerunt, Deus scit. Nunc vero noviter missus est pro parocho unus frater Petrus a Maievaz,[16] qui nullo modo vult agnoscere auctoritatem Celsitudinis Vestrae, quapropter humillime prostratus per terram obsecro Celsitudinem Vestram quatenus dignetur litteras scribere ad novum P. Provincialem qui vocatur Gregorius ab Imota,[17] cui legi philosophiam in Italia, quas ego ipsemet (cum benedictione Celsitudinis Vestrae) personaliter perferam, et exponam magnificam plenitudinem et auctoritatem Vestram, siquidem hi vix possumus habitare, quia inhabitantes plurimi utriusque sexus ad quingenti peste elapsi sunt, omnes quidem confessi; siquidem a longe; Turcarum vero, prout dicunt, Budae et in Pest in universum 20000, et de facto non cessavit, ultro vero per omnia valde grassatur, excepto isto pago Besniensi,[18] ubi de facto a tribus septimanis habito in parochia Sancti Joannis Baptistae, ubi per benignum responsum cum gratia optata expectabo, et ad genua prostratus devotissime fimbrias sacrorum vestimentorum osculor implorando divinam clementiam pro diuturna conservatione et exaltatione.

Quam Deus etc. Datum Besniae seu Desniae die 29. augusti 1678.

Celsitudinis Vestrae

Humillimus devotus et obligatissimus servus et filius

Fr. Lucas Kocianovich vicarius
Celsitudinis Vestrae in partibus.

[pag. 249.] Celsissimo ac Reverendissimo Principi Domino Domino Georgio Szelepceni Archiepiscopo Strigoniensi locique eiusdem et comitatus Comiti perpetuo, Primati Hungariae, Legato Nato, Summo Cancellario, Secretario Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis intimo Consiliario ac per Regnum Hungariae in iudiciis Locum tenenti Domino et Patrono Clementissimo. Posonium quam citius.

[19. századi tartalmi kivonat].

15 Nikola Perišić budai házfőnök 1677–1678.
16 Majevac (Bosznia-Hercegovina)
17 Grgo Kovačević bosnyák ferences tartományfőnök 1669–1672, 1678–1681.
18 Besnyő (Fejér m.)

ANTAL MOLNÁR

TO THE HISTORY OF THE VICARIATE OF THE ARCHBISHOP OF ESZTERGOM IN TURKISH RULED TERRITORIES

During the 17th century Hungarian Catholic hierarchy ensured its legal and pastoral representation also in the territories got under Turkish control. In each diocese situated in the territories occupied by the Turks the activity of an Episcopal governor was allowed. These governors were Jesuit missionaries in the Western part of the country, and Franciscan friars and priests in the region of the Great Hungarian Plain. The range of their duties was diverse: they were to defend the jurisdiction of bishops and archbishops, as well as to organize pastoral care. Besides they took part in collecting taxes and reported regularly on the situation of the occupied territories. The author is working up the history of the dioceses under Turkish rule. He has already published volumes presenting the activity of the bishops in the dioceses of Pécs and Veszprém and the archbishop of Esztergom. The letter published here provides further data on the activity of the archbishop of Esztergom. The letter addressed to the archbishop was written in Pest by Luka Marunčić, the vicarious of György Szelepcsényi. The Bosnian Franciscan friar settled in his residence in Pest after having conflicts with his principals. Finally Szelepcsényi withdrew his nomination due to the pressure of the Holy See and the Franciscan provincial in Bosnia. The letter was written under the pseudonym Marunčić Kocianovich. This is the only original letter preserved, which was sent from the occupied territories regarding this case.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/1-2

BOROVI JÓZSEF

ADALÉK A SAJÓPÜSPÖKI PLÉBÁNIA TÖRTÉNETÉHEZ

Sajópüspöki és filiája Velkenye, Gömör-megyei két település még akkor lett az esztergomi egyházmegye főpásztorának birtokosa, amikor a magyar nyelv még nem alakította át az „archos" görög szót „érsek" szóvá. A magyar katolikus egyházi szervezet alakulásának kezdeti időszakában, minden egyházmegyének a vezetője, csak „püspök" névre hallgatott. A kapott birtokok nevei: Pozsonypüspöki, Fülek-püspöki, Sajó-püspöki stb. neveket kapták.

* * *

Sajópüspökinek az esztergomi egyházmegye birtokaként való nyilvántartására az első adat 1270-ből való. Ekkor kapta V. István ifjabb királytól birtokul Gömör várát és birtokait Domonkos Comes és határvitája támadt Fülöp esztergomi érsekkel. A vitairatokban fordul elő Püspöki neve. Ezután már határvitákban ismételten előfordul.

Amikor 1776-ban Mária Terézia, mint magyar királynő az esztergomi érsekség hatalmas területéből létrehozta Besztercebánya, Szepesi és a Rozsnyói püspökségeket, a két falu – Püspöki és Velkenye az új rozsnyói püspökség birtokába került. Így lett a mindenkori rozsnyói püspök birtokosa és kegyura a két falunak. A birtok tulajdonságát védő és igazoló okmányok – 4 Árpád-kori és 14 Anjou-kori – az esztergomi érseki levéltárból átkerültek a rozsnyói püspöki levéltárba. Az oklevelek mivel nem országos fontosságú oklevelek, ezért kevésbé ismertek.

III. Endre király alatt a földbirtokosoknak – köztük Ladomér esztergomi érseknek is – 1297-ben bizonyítania kellett, hogy a két falura neki birtokjoga van. Ezt ő eredeti okmányokkal nem tudta igazolni. A király azonban elfoglalta az érsek igazolását: „a két falunak emberemlékezet óta, mindig az esztergomi érsek volt az ura"

Ennek az emberemlékezet óta egyházi birtoknak, falujának, a plébániájának történetéből való ez a kis bemutató. Az egésznek a története remélhetőleg rövidesen megjelenik.

A SAJÓPÜSPÖKI TEMPLOM

Sajópüspökiben – a fellelhető írásbeli adatok szerint – a mostani templom előtt már két templom is létezett. In litteris Cambialibus (csereszerződés) de a 1336 in Püspöki exponitur esse Ecclesia in honorem S. Michaelis et in Velkenye Capella lapidea in

laudem S. Petri Ap. – Tehát ez a nagyon ősi templom Szent Mihály tiszteletére volt építve Sajópüspökiben.

A 18. században (1715) ide kinevezett plébános két templomot talált a plébániája területén: Sajópüspökiben és Velkenyén. A harmadikat a reformátusok használják Lénártfalván.

A régi, 18. századbeli templomokról csak annyit tudunk, hogy a sajópüspöki templom Szűz Mária tiszteletére volt szentelve. Azonban nem Nativitas B.M.V. volt a titulusa, hanem Praesentatio B.M.V. – A velkenyei templom pedig, amely 1839. július 29-én leégett, Szent Katalin szűz-vértanú tiszteletére volt dedikálva.

A mostanit megelőző templom Sajópüspökiben 1792-ig szolgált Isten dicsőségére. Ebben az esztendőben kezdték meg az új, ma is fennálló templomot építeni.

A régi sajópüspöki templomról nincsen bővebb támpontunk, legfeljebb csak következtetni lehet rá. A régi templom a mainak helyén állhatott és körülötte volt a temető. A Hősök kertjének a helyén régen keresztül húzódó árok nagyon sok csontot mosott ki, erre a régiek még emlékeznek. Tudományos vizsgálata akkor nem történt meg. Tény azonban, hogy a sekrestye alatt és előtte a keresztig kripta van. A Szentmiklóssy család elhunyt tagjai vannak itt eltemetve, akik Bánrévén birtokosok voltak. Upponyi plébános 1948 december elején, az első hó megjelenésekor azt figyelte meg, hogy a sekrestye és a kereszt között egy nyitott sír felületének megfelelő nagyságban a hó elolvad. Helybeli emberekkel, bányászlámpát vive magukkal, utána jártak ennek a hó-olvadásnak, és egy kriptára akadtak. Két koporsót találtak a kriptában még elég jó állapotban, melyeken a réz-szögekkel kirakott írást még el lehetett olvasni: Szentmiklóssy Pál †1809. április 6. – és Almássy Franciska, Szentmiklóssy József hitvese †1814. május 5. Ezen két koporsó alatt még egy sírkamra van, és benne egy koporsó. Madarász István kassai püspök, rozsnyói magyarrészi apostoli kormányzó engedélyével a kriptát teljesen beföldelték.

Feltevések szerint a már említett régi templom olyan kivitelezésű lehetett, mint a lénártfalvi templom. Kicsi, egyszerű épület. Sajópüspökiben is, Velkenyén és Lénártfalván is azonos kivitelezésű Isten-háza volt, Lénártfalván csak azért maradhatott meg, mert a katolikusok csekély számához mérten megfelelő volt, amikor visszakapták a reformátusoktól.

Nem említik a régi írások, hogy a sajópüspöki templom rossz állapotban lett volna, amikor az új templom építéséhez fogtak. Valószínűbb az, hogy a hívek gyarapodó száma miatt volt szükséges egy nagyobb befogadóképességű templom építése.

A régi templom a mainak északi oldalán állhatott, és a sekrestye lehetett a régi kis templomnak a szentélye. A kis templom mellett kezdhették építeni a nagyobb templomot. Mikor azután a mai templom elkészült, akkor a régi kis templomot lebontották, és így került a két kripta közül az egyik a sekrestye alá, a másik pedig a mai sekrestye-bejárat és a kereszt közé. Az új templom építése idejében szüntethették meg a templom-környéki temetkezést is és helyezték a temetőt a mai helyére. A mai temetőt egyébként már 1814-ben nagyobbítani kellett.

A régi templom belső berendezéséről is csak nagyon kevés adat maradt fenn. Az 1783-as Canonica Visitatio csak annyit említ, hogy a templomnak két oltára van, az oltárkövek (portatilia) sértetlenek és egészek. Hogy ki alkotta ezeket, nem lehet tudni.

A mai sajópüspöki templom a 18. század végének stílusában – empire stílusban – épült. Méreteivel és karcsún magasba szökő, majdnem 50 méteres tornyával impozáló

benyomást kelt. Nyoma sincs itt a külsőben a barokknak, hanem a felvilágosodás korának nyugodt, szinte hűvös légköre vesz körül. A templom belső berendezése is nyugalmat, harmóniát áraszt. A templom három szakaszos, melyből egy szakasz a szentélyre, két szakasz pedig a hajóra esik. Természetesen, amíg ilyen impozáns és egységes lett a mai templom, évek teltek el, nem ment minden egyszerre.

1792. június 20-án volt az alapkő-letétel, melyet Veszely József rozsnyói kanonok áldott meg. Több mint két esztendő telt el komoly munkában, mert az elkészült sajópüspöki templomot 1794. november 21-én benedikálta Balajthi Máté szentsimoni plébános, alsőgömöri esperes. A krónikás ehhez az adathoz hozzáfűzi: ez időtől kezdve ebben a templomban végzik az istentiszteletet. Tehát a régi templom eddig szolgálhatott istentiszteleti helyül, és valóban ekkor bontották le. Állt tehát már a templom, de torony nélkül, és belső berendezés nélkül.

Az első szentmisére még bizonyára csak a régi templom oltárát hozták át az újba, mert a mai főoltár és szószék csak 1796. augusztus 23-ra készül el, nagy részben a hívek adakozásából. Szentmiklóssy Pál 100.- Ft-ot adott erre a célra. 1799-ben a Királyi Kamara jóvoltából elkészül a torony is. Hogy a sajópüspöki hívek mennyire örülnek az új templomnak, abból is kitűnik, hogy az asszonyok gyűjtéséből 1883. május 27-én egy arany-anyagból készült miseruhát vesznek, a férfiak pedig 1804. február 27-én Egerben 660.- Ft-ért harangot öntetnek.

Természetesen a kegyúr-püspök sem marad ki az adakozásból, mert az elkészült főoltárra ő készítteti el Bécsben az oltárképet, mely 1896. szeptember 4-én kerül mai helyére, és örömet okozott az első búcsú megtartásakor. Padokról is gondoskodnak azután. A plébánia területén élő birtokosok szinte egymást túllicitálva segítették a mater templomának szépítését és tökéletesítését. Az első 12 pad – 6-6 mindkét oldalon – 1805-ben készül: Szentmiklóssy Pál és József, Abaffy György és Ákos, valamint a plébános adományaiból.

1809-ben készen van már a déli oldalon a mellékoltár is, de hogy ennek ekkor mi volt az oltárképe, arról nem történik említés. Csak jóval később, 1835-ben erre a mellékoltárra küldi Scitovszky püspök ajándékként Nepomuki Szent János képét, melyet július 24-én Szuhányi János dobócai plébános, a rimaszécsi kerület esperese áldott meg. – Ez a mellékoltár mintegy 100 évig volt meg. Az 1900-as évek elején szedték szét. Téglából volt. A mostani két egyforma mellékoltár 1908 körül épült.

1832-ben a másik 12 pad készül el Szentmiklóssy József, Abaffy Anna és György, Kiss Béla és a plébános adományaiból. 1838-ban Pesten készítik vörös márványból a keresztelő kutat, melynek medencéjét és fedelét egy jolsvai rézműves készíti.

A közösségi érzés, a mater templomának rendben tartása a hívek részéről mindig megvolt. Bár jól tudták azt, hogy ez elsősorban a kegyúr feladata, mégis jószántukból, adományaikból mindig jutott a híveknek is a templomra. 1945. január 1-ig a rozsnyói püspök volt a kegyúr.

A plébánosok sokszor kihasználták a püspöki széküresedés (vacante sede) idejét, és ilyenkor a püspöki alapokat kezelő állami hatóságoktól mindig meg tudták szerezni azokat az összegeket, melyekre szükségük volt.

Az idők múltán sokszor szorult már a templom javításra, felújításra. 1845-ben már újra kell tetőzni a sajópüspöki templomot, 1898-ban javítani kell a sekrestyét, 1902-ben a torony fedését újítják meg. 1903-ban újra kell megint fedni a templomot. Ugyanebben az évben belülről is festi Ádám Gyula rozsnyói egyházmegyei templomfestő. A megszé-

pített templomot Szeman András prépost áldja meg októberben. A régi templomból átmentett 7 regiszteres orgona is avult lehetett már, mert ugyancsak 1903-ban a mai orgonát készíti el a pécsi Angster-cég. Az új orgona 3.200.- koronába kerül, mely összeget Nagy István sajópüspöki lakos adományozza. A templomtetővel – úgy látszik –, sokszor baj van, mert a 20-as évek végén egy erős vihar az egész tetőszerkezetet a templom mellé tette le, és a mostani palatetőt 1927-ben kapja a templom.

Az anyagilag nehéz 30-as évek, majd a háborús esztendők eléggé sokáig nem adnak lehetőséget arra, hogy a kívülről megrongálódott templomot rendbe hozzák. 1949-ben a templomtorony bádogborítását kikezdte a rozsda és azt a faszerkezet is megérezte Borovi József plébános akkor két fejkendő árát kérte, a hívektől, hogy az „anyatemplomban" fejét a tornyot, rendbe hozassa, a hívek segítségével új fényben ragyogott messzire a torony. Végre 1954-ben, az egész világra meghirdetett Mária-évben, a magára maradt sajópüspöki egyházközség áldozatos hívei adományából kívülről teljesen rendbe hozatják a templomot. 1954. szeptember 12-én – a templom búcsúját, szeptember 8-át követő vasárnapon –, Brezanóczy Pál egri érseki helynök, rozsnyói magyarrészi apostoli kormányzó jön el benedikálni a külsőleg megújított templomot. Sajnos, 10 évvel ezután már nem volt látható olyan szépnek kívülről a templom. A kőművesek nem verték le a vakolatot mindenütt, ahol le kellett volna verni, és a torony déli részén például már egy erősebb vihar egy jó négyzetméternyit lehozott belőle.

Szépen mutat messziről is ez a templom, de nagyon sok szélnek és viharnak van kitéve. A vallásos élet begyökerezését a szaporodó népességben a templom szépítésén kívül jelezte és jellemezte még az is, hogy a hívek vallásos életük és meggyőződésük kifejezésére kereszteket és fogadalmi kápolnát is létesítettek. Az Ózd felé vezető út mellett – az alvégben –, 1896-ban egy Lourdesi kápolnát épített Szántó Gyula. 1912-ben – az akkori plébánia területén –, összesen 12 útszéli és temetői kereszt volt.

KÁNTOROK - TANÍTÓK ÉS ISKOLÁZTATÁS SAJÓPÜSPÖKIBEN

Az 1560-ban Nagyszombatban megtartott zsinat határozata szerint minden plébános – vagy ha szegényebbek, többen egyesülve – tartoznak egyházközségükben iskolamestert alkalmazni.

Bizonyára ez az előírás lebeghetett azok előtt a lelkészek előtt, akik a 18. század elején a sajópüspöki plébánia híveinek vezetésére kaptak megbízást, mert a plébánia területének összes gyermekeit Sajópüspökiben gyűjtötték össze. Mint az előbbiekből már ismerjük, a török pusztítás, majd a szabadságharcok hullámai a sajópüspöki plébánia filiáit – Bánréve, Csíz, Lénártfalva, Velkenye, a felsorolás rendjében és folyton csökkenő mérték szerint –, lakatlanná tették. Csak a 18. század elején kezdenek ezek a falvak újratelepülni és lakosokkal feltöltődni.

Az bizonyos, hogy a faluba először pap, és csak ez után – a szükséghez képest – az iskolamester (ludirector vagy ludimagister) érkezett.

A plébániához tartozó Csíz messze volt Sajópüspökitől, és a hívek is istentiszteletre, a gyermekek pedig iskolába Hanvára jártak, ahol már 1760-ban szintén volt tanítás a református iskolában. Nem olyan sokan lehettek persze a csízi tanköteles gyermekek, akik Hanvára jártak, mert a népesség szempontjából szinte azonos Velkenyén is még 1814-ben is csak 4-6 iskolaköteles gyermek volt.

A régi anyakönyvek átkutatásakor található meg egy-egy rejtett adat az egykori tanítókról. Csoknyay Ferenc Ludi Magister 1727-ben, mint keresztszülő szerepel feleségével együtt. Többször is előfordul neve a keresztszülők között. 1731. január 9-én halt meg 67 éves korában. Itt is temették el. A temetési adatnál azonban Hriágyel nem jelzi a foglalkozást.[1] Hogy honnét jött ide, nem tudható. Valószínűleg ő lehetett a 18. század eleji plébánosnak, Balásy Jánosnak a kántora, tanítója.

A következő tanító föltételezhetően az a Farkas Márton lehetett, akit 1753. október27-én temettek el itt, több mint 70 éves korában. Foglalkozásként cantor emeritus, nyugalmazott kántor van bejegyezve. Minden valószínűség szerint foglalkozott ő is gyermekek tanításával, hiszen abban az időben a kántori állás nem állott magában. Mesterember volt és tanító, kántor. A többieknél már nem csak kántor van bejegyezve foglalkozásként, hanem mint ludirector.

Ludányi Antal neve a ludimagister megjelöléssel 1729-ben tűnik fel. Fiatalemberként kerülhetett ide, mert 1737-ben is Zsuzsanna nevű leánya születik. Sokszor előfordul a keresztszülők között. A halottak anyakönyvében azonban hiába kutatunk utána, nem található bejegyezve a halála. Valószínűleg öreg korában elköltözött innen.

A sajópüspöki tanítók névsora a fellelhető adatok alapján abc-rendben a következő:

Breznay Imre	1846
Bussa Dániel	1893-1928
Csernay Móric	1869-1892
Csoknyay Ferenc	1727
Dominik György	1787
Dusza András	1782
Farkas Márton	1727
Frenyó János	1892-1893
Gothard János	1800
Janovics Károly	1862
Kovács Ferenc	1794
Kovalcsik Nándor	1868
Létray János	1831
Ludányi Antal	1729
Nagy Béla	1928
Pintér János	1826
Prékop Mihály	1772-1782
Urbán Mihály	1809
Zsigrai Tamás	1816

1 Ősakv. 151. old.

működési idők szerint pedig:

előfordulás	név	megjegyzés
1727	Csoknyay Ferenc	meghalt 1731. február 9, 67 évesen (itt eltemetve)
1727	Farkas Márton	nyugalmazott kántor, meghalt 1753. október 27-én, több mint 70 éves korában
1729	Ludányi Antal	
1772-82	Prékop Mihály	
1782	Dusza András	gyöngyösi származású, ekkor 25 éves. Előbb Csermely-ben volt. Léka Zsuzsanna 19 éves hajadont vette feleségül.
1787	Dominik György	
1794	Kovács Ferenc	
1800	Gothard János	meghalt 1805. április 24-én, 38 éves korában.(itt eltemetve)
1809	Urbán Mihály	
1816	Zsigrai Tamás	
1826	Pintér János	
1831	Létray János	
1846	Breznay Imre	
1862	Janovics Károly	meghalt 1868. június 25-én, 46 éves korában. A Sajón fürdött, fürdés közben szívszélhűdést kapott. (itt eltemetve)
1868	Kovalcsik Nándor	
1869-92	Csernay Móric	előbb Felnémeten és Tardoson tanított
1892	Frenyó János	innen Alattyánba ment
1893-1928	Bussa Dániel	meghalt 1931. július 9-én, Bánrévén eltemetve
1928-	Nagy Béla	az iskolák államosítása után is helyen maradt, mint tanító

Az iskola épülete és a tanítói lakás

Az 1783-as Canonica Visitatio szerint a tanító lakása a település középpontjában volt, szűkös épület arra, hog rendeltetésének megfeleljen. Bővebben ír a tanító lakásáról az 1814-es C. V. Eszerint a tanítónak szegényes lakása van, fából építve és a Sajó áradásának kitéve, ezért nedves. A régi tanítók tehát az ezen a vidéken szokásos faházban laktak, melyet sárral tapasztottak be. Ha ugyan háznak lehet nevezni azt az egy szobából álló épületet, amelyet a kiáradó Sajó sokszor veszélyeztetett. 1801-ben építették a sajópüspökiek ezt az épületet harangozói lakásnak.

1803-ban azonban már ténylegesen a Rector, a tanító lakja. Ekkor még a tanítói lakás és az iskolaterem egy fedél alatt, ugyanazon szobában volt. 1813-ban építenek hozzá vályogból egy másik szobát a tanulóknak, és egy szűk kamrácskát. A tanítói lakástól különálló iskola nincs a községben. Kéri is a C. V.-ban a plébános, hogy építsenek jobb iskolát, de a helybeliek nem akarják – pedig az akkori szokás szerint is a híveknek volt kötelessége –, így aztán az ügyet a patronushoz továbbítja meghallgatásra. Esterházy püspök elrendeli aztán, hogy az új iskolát mielőbb építsék fel és rendezzék be.

1830-ig várt ez a rendelkezés, ekkor hozzákezdtek az iskola és a tanítói lakás építéséhez, és csak 4 év múlva, 1834-ben készült el az új iskola. Ezt a sajópüspökiek építették, a faanyagot a püspöktől kapták. Alapjait már kőből építették, a falakat azonban vályog-téglából. A tanítónak van egy szobája, konyhája és kamrája az épületben. Csatlakozik hozzá az istálló és a sertésól. A kert a Sajó áradásának ki van téve, ezért általában nedves. Most már építettek egy külön szobát is a tanítói lakás mellé, ahol a tanító a gyermekekkel foglalkozott.

Az egész épület - iskola, kerttel, udvarral együtt - 1/2 jugerum nagyságú (kb. 1/2 hold).

Ez az 1834-ben elkészült iskola és tanítói lakás marad meg egészen 1900-ig. Ebben az esztendőben megnagyobbították és restaurálták az iskolát. Ekkor kapta mai alakját. Az 1950-es évek közepén, mint állami iskola tantermét nagyobb ablakokkal látják el, majd 1964-ben kezdik el az újabb iskola építését a régitől északra, a Sajó felé.

Iskoláztatás

Volt idő, amikor a kántor-tanító-harangozó egy személyben minden volt. Azonban ez az „állás-halmozás" csak akkor fordult elő, amikor rövid ideig nem volt egyházfi. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy egészen Bussa Dánielig nincsen képesített tanító Sajópüspökiben.

Az 1783-ban C. V., melyet a következő évben hagytak jóvá, említi azt, hogy ki a tanító, sőt a jövedelméről, lakásáról is szót ejt, de működéséről semmit sem jegyez föl. Amikor Andrássy püspök hozzáfűzi megjegyzéseit a C. V.-hoz, lelkére köti a plébánosnak, hogy a katekézis elsőrendű feladata legyen, és ezért a hitoktatásra vonatkozó rendeleteket szorgalmasan tanulmányozza, az iskolákat hetenként látogassa, a tanítót irányítsa és javítgassa, a gyermekeket és szülőket a katekézisre minden alkalommal buzdítsa.

1813-ban a plébános már azt írja a C. V.-ban, hogy a szülők minden figyelmeztetés és sürgetés ellenére sem küldik iskolába gyermekeiket.

Az 1814-es C. V. már bővebben ír a tanítótól és munkaköréről, sőt a használt könyvekről is. Az akkori tanítóról, Zsigrai Tamásról megjegyzi, hogy elvégezte ugyan a normális iskolát Rozsnyón, tanításra mégsem egészen alkalmas. Beszél és ír a tanító magyarul, szlovákul. Feladatköre a következő: a gyermekeket tanítani, a hittani alapismereteket előadni, az elsőáldozókat előkészíteni, a plébánost kisegíteni az iskolán-kívüli hitoktatásban. Mint orgonista kezeli az orgonát, és ha nincs sekrestyés, akkor az istentiszteletek végzésében segít a plébánosnak, sőt a betegekhez is elkíséri.

Előzőleg nincs adat a tankönyvekre vonatkozólag, az 1814-es C. V. azonban már felsorolja ezeket is. Így a sajópüspöki iskolában 1814-ben a következő könyvek voltak használatban: Lelki kincs, Úti társ, Jó Nap. Az itt-ott tartott vásárokon szokták ezeket beszerezni, vagy a plébános, vagy maguk a szülők. Katekézisre a Losoncon kiadott hittankönyveket használták, de olyan kevés példányszámú volt, hogy több gyereknek nem is jutott.

1813-ban 12 iskolaköteles gyermek volt sajópüspökiben: 6 fiú és 6 leány. A gyermekek a téli hónapokban nem mindig jártak iskolába. Olyan gyermek nincs, aki ne hiányoznék az iskolából valamennyit az iskolaévben. Osztályozás nem volt szokásban itt, és nem is volt elrendelve.

Ehhez az 1814-es C. V.-hoz fűzött püspöki rendelkezések az iskola-látogatást és a tanulási kedvet úgy akarják előmozdítani, illetve a hanyagokat úgy akarják megbüntetni, hogy elrendelik a következőket:

A 7–12 év közötti gyermekeket írják össze, a tanító fizetését 30 krajcárra emelik és megtiltják, hogy azok, akik írni-olvasni nem tudnak, házasságkötésre bocsáthatók legyenek.

1859-ben már nagy lépésekkel haladt előre az iskoláztatás mind a tanítók, mind pedig az iskolai könyvek szempontjából. A triviális iskolába 19 fiú és 13 leány jár 6–12 év között. A tanítás az előírt könyvekből történik: A-B-C és Olvasókönyv, a kath. iskolák számára (1855-ben Bécsben kiadva), Keresztény Kath. Hittudomány a rozsnyói egyházmegyebeli hívek számára (Rozsnyón, 1853), Bibliai történetek gyermekek számára (Réder Alajos kiadása Pesten, 1854), A szentmise megtartása – kéziratból, Rövid földrajz – kéziratból, Falusi gazdasági ismeretek – kéziratból, Számtan – kéziratból. Tekintve, hogy 1859-ben az itteni plébános esperes is és három iskolája van plébániáján, nem tudja mindegyiket minden héten végig látogatni, de azért gyakorta megteszi ezt.

Velkenyén 22 fiú és 15 leány, Bánrévén 15 fiú és 15 leány iskolaköteles, de Bánrévén a valóságban csak 7 fiú és 9 leány jár iskolába. Lénártfalván 6 gyerek jár a református iskolába.

A bánréviek a Szentmiklóssyaktól kaptak ugyan iskola-épületet 1843-ban, de nekik maguknak kellene fenntartani, amit nem tesznek meg, és így napról-napra jobban romlik az iskola épülete.

1859-ben sajópüspökiben a 40 éves Breznay Imre, barkai születésű, a tanító. Bár nem végzett preparandiát, plébánosa mégis megfelelő tanítónak és kántornak mondja. Jó erkölcsű és mindig tisztelettel és engedelmességgel van a plébános iránt. Ezt valószínűleg azért hangsúlyozza ki a plébános, mert a másik Breznayt Barkán tiszteletlensége miatt kellett elmozdítani tanítói állásából 1856-ban.

Kövér József velkenyei tanítót már kevésbé mondja megfelelőnek a tanításban, de szorgalmasnak minősíti. Kövér, ezen kívül harangozó is, 45 éves.

Kerekes Antal Bánrévén szintén harangozó is, kevésbé megfelelő minősítést kap. 26 éves.

A tanítók javadalmazása

Az *1713*-as C. V. a tanító jövedelmét a következőkben szabja meg: 1 - 1/2, 3/4 - 1/4, 1/2 1/8 + csirke, széna és fa (12 kocsi).

Szintén az 1713-as C. V.-ból valók a következő adatok: alfabetikus 4 polturát, olvasó 8 polturát, kívülről tanulók 1 Ft-ot fizetnek. Temetésből 16 poltura jár a kántor-tanítónak, egyszerűért 8 poltura. Coleda harmadrésze.

1783-ban a következő a megállapított javadalom:

Teljes aratrummal rendelkező: 1 pozsonyi mérő búzát és 1/2 p. m. zabot fizet.

A fél aratrummal rendelkező: 1/2 p. m. búzát és 1/4 p. m. zabot fizet.

Minden családtól kap egy csirkét.

A falutól: 12 kocsi fát, 2 kocsi szénát kap.

Énekes mise után 70 krajcár, egyszerű temetés után 25 krajcár, az esküvő előtti hirdetési cédula megírásáért 12 krajcár, a vízkereszti házszenteléskor pedig az ajándékok egyharmadát kapja.

1803-ban már csak másfél kocsira becsülik a hívek által kaszált szénát, de többlete is van: a templom melletti kert, amit a tanulók dolgoznak meg neki. A temetésért általában már csak 15 krajcárt kap, a hirdetési cédula megírásáért pedig 7 krajcárt. 1803-ban összesen mintegy 80-85 forintot tesz ki a jövedelme sajópüspökiben. Kántorizálni azonban jár a filiákba is, és Velkenyén mintegy 30.- Ft, Bánrévén 6-7.- Ft, Lénártfalván 1-2 Ft-ot kap, végösszegben tehát 117.- Ft-tól 124.- Ft-ig megy fel a jövedelme.

1814-ben a teljes aratrum (négy ökör) után 2 coretum a búzából, zabból pedig 1 coretum. A fél aratrum után 1 coretum a búza, fél coretum a zab. Ezek megváltási ára: 1 coretum búza 1.- Ft, 1 coretum zab pedig 30 krajcár. Teljes aratrumú gazda 18 van Sajópüspökiben, fél aratrumú pedig 22. Inquilinus csak egy van a faluban, attól egy coretum gabonát, a feleséges cselédtől pedig fél coretust kap.

Csirke még ebben az évben is van, de a fa-járandóság már megoszlik: Velkenye 4 kocsival, Sajópüspöki pedig 8 kocsival tartozik adni.

Megvan a tanító használatában a rét és a kert is a templom mellett.

Stoláris jövedelme részben ugyanaz, mint 1803-ban. Egyszerű temetés 15 kr., gyászmise a holttest jelenlétében 30 kr., távollétében 15 kr., beszentelés 15 kr., Libera 15 kr., búcsúztató (ami először fordul elő) 15 kr. A hirdetési cédula megírásáért 6 krajcárt kap. Gabona koledálásból másfél coretu, és 3 coretus zab. Minden gyerek tanítási díj címén 1.- Ft-ot fizet.

1814-ben Velkenye ugyanígy fizeti a stólát, Bánréve pedig mint régen: fél pozsonyi mérő és egy negyed, ugyanígy Lénártfalva is. De Lénártfalva az 1803-as díjat fizeti, mert 1783-ban még csak a temetésért fizetett, és természetbenit se a papnak, se a kántornak nem adott.

1859-ben a kántortanító jövedelme a következő:

1. Rét Sajópüspökiben és Velkenyén is,

2. minden, mint régen,

3. Stóla: temetés 15 kr., búcsúztató minden 4 soros verse 3 kr., beszentelés 15 kr., requiem 15 kr., Libera 15 kr., hirdetési cédula megírása 6 kr. Akik a 2. pontban szereplő természetbenit nem adják meg, dupla stólát fizetnek.

4. Deputatum: míg 1814-ben ez áll: a Communitate Velkenyensi Lignorum currus 4 et a Sajó Püspökiensi Communitate currus Lignorum 8, – addig 1859-ben már a következő: Habet (sc. ludirector) e sylvis Dominalibus 6 org. ligni focalis, 4 orgias Sajópüspökiensis (Orgia = ölnyi mérték).

5. Tandíj iskolásonként 24 krajcár.

1861-ben azután változás történt, mert kezdetben a velkenyei gyerekek is ide jártak iskolába, és a sajópüspöki tanító egyúttal kántor is volt – a kántori teendőket is igénybe vették a velkenyeiek, mert ők is ide jártak istentiszteletre. Amikor aztán a velkenyeiek önálló kántort alkalmaztak, akkor a kántor-tanítónak a fizetését csökkentették. Ez a csökkentés csak a velkenyei föld-javadalomra és a fa-járandóságra vonatkozott.

Annak, hogy a velkenyeiek ide jártak iskolába és templomba is, a következő volt a magyarázata. 1893. július 29-én egy Csutor József nevű velkenyei gazda (54 éves) elmélyedésében megháborodván, saját házát felgyújtotta, majd ez a tűz az egész falura kiterjedt. Leégett az egész Velkenye templommal, iskolával együtt. A harangok megolvadtak, a felgyújtón kívül még két 5 éves gyermek is elégett, és az egész településen csak egy pásztorház és egy csűr maradt meg. A velkenyei iskolát 1841-ben kezdték újra felépíte-

ni, 1842-ben készen is volt, de amíg a falusiak is utolérték magukat az építkezésben, nem volt lehetőség arra, hogy külön tanítót fogadjanak.

Az *1931*-ben felvett javadalmi jegyzőkönyv szerint a kántor-tanítói javadalom a következő:

Lakás az iskola-épületben, kerttel együtt,
ekével bíró gazda 1 véka búzát, 1/2 véka zabot és csirkét ad,
zsellér: 1 véka búzát és egy csirkét,
házbéres: fél véka búzát ad,
a sajópüspöki községi erdőből 16 űrméter fa,
Stóla (temetésből), nagymisei kiéneklésből ...),
3 hold 738 négyszögöl föld.

HARANGOZÓK SAJÓPÜSPÖKIBEN

A Canonica Visitatio-k egyes feljegyzéseiből világos, hogy amikor nem volt külön harangozója az egyházközségnek, akkor ezt a tisztet is a tanítóknak, kántoroknak kellett ellátniok. A plébánosok azonban súlyt helyeztek arra, hogy külön harangozó is legyen mellettük. Legalább is ez tűnik ki a régi anyakönyvek lapozgatásakor.

Az 1783-as C. V. nem tesz említést egyik községben sem a harangozóról, de pl. a bábaasszonyról megemlékezik. Valószínűleg abban az esztendőben nem volt éppen harangozó. Andrássy püspök a C. V.-hoz fűzött határozatokban olyan kívánságokkal lép fel, melyeket a templomban is, meg az iskolában is, nem képes a tanító egymagában elvégezni. Ugyanebben az évben azonban, 1783 októberében már az anyakönyvben is megtalálható a harangozói foglalkozás Majorovics Andrásnál, aki ekkor édesapa lett.

1785-ben már Velkenye is rendelkezik harangozóval: Stolár Mihály személyében.

Az 1803-as C. V.-ban a plébános már megemlékezik a sajópüspöki harangozóról, Kövér Gergelyről, akinek a fizetése: egy pozsonyi mérő kilencedrésze, azon kívül a templom mellett egy kis kert. Ezen felül semmi. A tanító által lakott lakást neki építették ugyan a hívek 1801-ben, de ténylegesen 1803-ban már a tanító lakik benne. A harangozónak csak nagyon rossz lakás juthatott, mert Kudlovits megjegyzi: jobb lakás lehetősége és alkalmasabb megélhetési mód nyújtása híján, tűrhető a harangozó helyzete.

1814-ben Majorovics Márton a harangozó, nemcsak Sajópüspöki, hanem Bánréve, Lénártfalva filiák részére is. Fizetése: 15 pozsonyi mérő, éspedig úgy, hogy minden családfőtől kap 3 mérő gabonát. Idegen harangozásért 10 kr., requiemnél 6 kr., esküvőnél 3 kr., keresztelésekor 3 krajcárt kap.

Velkenyén ugyanez évben a harangozó egyúttal a jegyző is, meg tanító is.

1859-ben azt jegyzi meg a plébános, hogy a harangozónak a velkenyei út mellett Papp István és Papp József szomszédságában van 1/2 fal (nyilas?) rétje, lakása az iskola más oldalán, ezzel egy tető alatt, még kertje is. Lakása: szoba, konyha, kamrás lakás. Természetben kap a Mater-ben fejenként 3 mérő gabonát (incirca medias efficientem), Bánrévén és Lénártfalván pedig a teljes aratrum után 1/4 pozsonyi mérő, a fél aratrum és inquilinus után pedig 1/8 p. m.-vel.

Az anyakönyvekben fellelhető adatok alapján a következők voltak Sajópüspökiben harangozók:

1738	Sárosy Pál	
1768	Jankovits István	meghalt 1777. május 9-én, 36 éves korában
1783	Majorovics András	
1798	Kövér Gergely	
1814	Majorovics Márton	meghalt 1831. január 13-án
1832	Kozár Ferenc	
1849	Zimányi Mihály	
1859	Cserniczki Antal	
1868	Kozár János	
1889	Antal István	meghalt 1915. október 2-án, 57 éves korában
1915. november 30-tól:	Hrabovszky Pál és fia Hrabovszky István, édesapja halála után	Hrabovszky Pál meghalt 1936. július 26-án, 75 éves korában

VALLÁSOS EGYESÜLETEK SAJÓPÜSPÖKIBEN

Az egyházias és vallásos érzés kifejlesztői: az egyesületek Sajópüspökiben a századforduló éveiben keletkeztek. Az egyesületi élet faluhelyen olyan kezdetleges volt, hogy inkább csak egyesületi keretekről lehet beszélni, nem pedig egyesületi életről. A vallásos élet elmélyítésében lelkipásztorok és hívek egyaránt megelégedtek azzal, amit az iskola katekézisben, a vasárnapi szentbeszédekben, és az adventi-nagyböjti templomi katekézisekben adtak, illetőleg kaptak. Az első sajópüspöki vallásos egyesület, amely a 19. század második felének elején, 1856-ban alalkult meg, az Élő Szentolvasóról Nevezett Mária-Társulat volt.

Élő Szentolvasóról Nevezett Mária-Társulat

A XVI. Gergely pápa által 1832-ben jóváhagyott, és a magyar Püspöki Karnak 1850 októberében Esztergomban tartott gyűlése által támogatott társulat ebben a kis helységben alig hat évvel később már megalakult.

A társulat meghonosítója Lokczán Pál (1850-1863) így foglalja össze az egyesület célját: Szűz Mária tiszteletét fölélesztení s esedezése által a hitetlenek és bűnösök megtérését Istentől kérni.[2]

A társulat „szerkezetének" és lelki hasznainak ismertetés után olvashatjuk az élő rózsafüzértársulat első tagjainak névsorát.[3] Bár Lokczán a szerkezet előadásában még

2 Pl. könyv, 3. 1.
3 Uo. 9. 1.

a rózsakertet is megemlíti, de a hívek csekély száma miatt meg kellett elégednie két rózsaszállal az első években. 1856–64 között csak 30 tagja volt a társulatnak, 30 élőrózsa, azaz két rózsaszál. 1864-ben már háromra gyarapodott, a sajópüspökiek alkották a harmadikat is, negyediknek pedig egy teljes rózsaszál-létszámban a bánréviek jelentkeznek. 1890-ben a bánréviekkel együtt már hat rózsaszál végzi felváltva a rózsafűzért. Jelenleg – 1949-ben – a bánréviek kiválásával tizenegy rózsaszál végzi fölváltva a szentolvasót. Titokcserét egészen a legutóbbi időkig az újhold napján tartották, és cseréjüknek az az érdekes sajátossága volt, hogy az egyes titokváltáskor nem sorba vették a következő titkokat, hanem átmentek a másik rózsafüzérbe is. (Például: 1. hónap: Örvendetes 1., 2. hónap: Fájdalmas 2., 3. hónap: Dicsőséges 3., 4. hónap: Örvendetes 4., 5. hónap: Fájdalmas 5., 6. hónap: Dicsőséges 1., stb.) – Tekintettel a fiatalabbakra 1950. január 1-vel a titokcsere minden hónap első vasárnapján történik, és rendesen, sorban mondják a titkokat. Még néhány esztendeig így ment ez, aztán valami miatt megrekedt a titokcsere és már kb. 8-10 esztendeje (kb. 1955–1957-től) mindenki azt a titkot végzi mindig, ami akkor volt a titka.

A plébániának második egyesülete, mely még szintén a 19. században alakult, a Jézus Szíve Társulat.

Jézus Szíve Társulat

A virágzó Mária-tisztelet mellett az egyházmegyei főhatóság örömmel engedte meg Tornay János 1896-ban előterjesztett kérelmére, hogy az egyházmegyében ezen első vidéki társulat megalakulhasson. A római fő-társulathoz való kapcsolódás az egyházi főhatóság részéről volt kívánatos. 1896. október 22-én kelt római okmány engedélyezi a sajópüspöki plébánia területén megalakítandó Jézus Szíve Társulatot. A társulat megalakulása 1897. január 3-án ünnepélyes keretek között történt. A társulat főoltára Velkenyén volt, és ott minden hónap első péntekjén volt a társulati mise.[4] A megkérlelés minden hónap első vasárnapján történt mindkét helyen külön, vagy ha a szükség úgy hozta, csak egy helyen: Sajópüspökiben. A sajópüspöki és bánrévei tagoknak minden első szombaton volt közös szentmiséjük. A megalakuláskor sajópüspöki 219 taggal, Velkenye 162, Lénártfalva 3, Bánréve 40 taggal, egyéb helyről 4 tag, összesen tehát 428 taggal indultak be. 1928-ig a társulat tagjainak száma elérte a 906-os létszámot. Bevételei, melyek perselyezésekből adódtak, templomi olaj, ostya és a hivatalos lapok: Hírnök, Mária-kert előfizetésére szolgáltak.[5]

Tornay János működése alatt alakult meg a Skapuláré Társulat is.

Skapuláré Társulat

Minden tag megkapta a beöltözéskor, 1906-ban a társulati kiskönyvet. Ez az egyesület is csak keret volt. Tagjai elvégezték és az öregek ma is elvégzik a kötelező imákat, de gyűléseket nem tartottak.

4 Uo. 1.

5 Pl. évkönyv, számadás.

Oltáregyesület

Hasonlóan működik az 1907-ben alakult Oltáregyesület is.

Tagjai vállalták az egy-órai szentségimádást havonként. Azonban inkább szentórának tartják ezt, és általában nem a templomban, hanem otthon tartják meg. Upponyi plébános alatt iparkodtak az otthoni körből kihozni, és a templomban végeztetni ezt a szentórát, ezért a templomot egész nap nyitva tartják. Abban viszont az imára vállalkozók következetesek, hogy az éjjelre vállalt ima-órát nem végzik el napközben. Így aztán hiába a nyitva lévő templom, kevesen mennek oda imádkozni. 1949-től minden első vasárnap a templomban tartottak gyűlést. Ezen a gyűlésen egy lelki előadás hangzott el, aztán valamilyen alkalmas cikket olvastak föl az Új Emberből, vagy a Szív Újságból és végül templomi ügyet szolgáló bejelentés, vagy csendes megbeszélés zárta le az összejövetelt. Az ilyen gyűléseken az iskolából kikerült lányoktól egészen az öregkorúakig az asszonyok vannak jelen. Az 1950-es évek közepétől abbahagyták ezeket a gyűléseket is.

Sajópüspökiben van egyesülete a Szent Ferenc Harmadrendjének is.

Szent Ferenc Harmadrend

Ők is csak a kötelező imákat végzik el, tagjainak száma nagyon csekély.

Eger közelsége is kitermelte a maga társulatát: az Egri (Fekete) Skapuláré Társulatot.

Egri (Fekete) Skapuláré Társulat

Tagjai csak az imáikat végzik. Ennek az utóbbi két társulatnak már 1965-ben talán nincs is tagja Sajópüspökiben, valószínűleg kihaltak.

Az eddig tárgyalt egyesületek inkább a nők számára voltak alkalmasabbak, bár a Jézus Szíve Társulatnak a férfiak mintegy 16%-át képviselték, de kimondottan a férfiak számára nem volt egyesület.

Credo

Ideérkezésekor Upponyi plébános a felnőtt férfiak számára a Credo Seniort, a fiatalok számára a Credo Juniort szervezte meg 1946-ban. A Credo azonban a falu társadalmi összetétele miatt nem tudott eredményes munkát végezni. Ezen kívül a megindulás időpontja is a legnehezebb volt. Az országos beszüntetést jelentő intézkedés nem jelentett itt sokat, mert érdeklődés hiányában a Creonak mindkét ága már előbb megszűnt.

Összefoglalás az egyesületekről

Mint látható, az alig 650 hívőt számláló Sajópüspöki bővelkedik egyesületekben, társulatokban. Természetesen sokan minden társulatban tagok voltak, és végeték mindegyik társulatnak a kötelező imáit. Sokszor már olyan sok az ilyenirányú kötele-

zettségük, hogy nem képesek azokat a legjobb akarat mellett sem teljesíteni. A lelkiélet elmélyítésében, az idősebbek ájtatosságában sok a múlt hagyománya. A fiatalabbak már inkább csak két társulatba iratkoznak be: az Oltár-Egyletbe, és az élő Rózsafüzér Társulatba.

Az évek még ez utóbbi két társulat tagjait is szétmorzsolták. Tulajdonképpen a szervezeti alapszabályok szerint élő társulat egyike sincs már Sajópüspökiben 1965-ben. Az öregek – főleg asszonyok –, akik tagjai voltak az előző évtizedekben ezeknek a társulatoknak, végzik még az imákat, de nagyon sok esetben már tehernek mutatkozik nekik is, amit mégsem mernek letenni.

A fiatalabb nemzedékkel időnként a vasárnapi nagymise után foglalkozik a plébános „14 éven felüli fiúk és leányok katekézise" címen. Szívesen ott maradnak a templomban ezeken a keresztény oktatásokon, hiszen hiányos hittan-ismereteiket és a mai korban adódó problémákat talán jól esik nekik hallani a lelkipásztor ajkáról is.

JÓZSEF BOROVI

THE HISTORY OF THE PARISH IN SAJÓPÜSPÖKI 1336-1963

Sajópüspöki is situated in Borsod-Abaúj-Zemplén County on the river Sajó. The settlement belonged to the jurisdiction of the archbishop of Esztergom. It was the archbishop who sent the priest to the village. He had the right to do so not only as being the archbishop, but also as the landlord of the area. The authority of the archbishop of Esztergom as landlord and representative of the Church remained in name over these territories also, when they were occupied by Turkish invaders. The inhabitants of Sajópüspöki remained Catholic in faith, as the archbishop as landlord did not let them convert into Calvinism. In his paper the author summarizes the history of the parish also presenting the vicars, chaplains, the auxiliary staff, the financial situation of the parish, the church, the ringers, religious confraternities in the settlement together with the archival sources: parish registers, minute-books, Historia Domus and visitatio canonica.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/1-2

RAJNAI JUDIT

A BENCÉS TANÁRKÉPZÉS KEZDETEI, AVAGY A BAKONYBÉLI RENDI TANÁRKÉPZŐ TÖRTÉNETE

1. BEVEZETÉS

Kutatásom témája: a XIX. század első felében (1819-48-ig) Bakonybélben működött bencés rendi tanárképző életének bemutatása, különös tekintettel az itt folyt nevelő-, oktató munka részleteire, tartalmi, szervezeti vonatkozásaira.

Kutatásom célja a bencés rendi tanárképzés kezdeti időszakának áttekintése, a hazai gimnáziumi pedagógusképzés rendszerében betöltött helyének vizsgálata, középpontba helyezve a Bakonybéli Rendi Tanárképzőt, valamint az itt folyt pedagógiai munka hiteles bemutatását.

Kutatómunkám kezdetekor *hipotézisként* a következőket fogalmaztam meg:

- A bencés rend a tanárok utánpótlása terén modellértékű kezdeményezést indított el azáltal, hogy felismerte a pedagógiai, módszertani képzés jelentőségét.
- A Bakonybéli Tanárképzőben megindult középszintű gimnáziumi tanárképzés egyrészt hozzájárult a XIX. századi bencés középiskolai oktatás színvonalának fejlődéséhez, másrészt erősítette hazánkban a pedagógusképzés területén fellépő innovációs törekvéseket.
- Az iskola két tanára (Beély és Guzmics) hivatásszeretete, korszakalkotó tevékenysége az elméleti, illetve a gyakorlati pedagógia terén előremutató példát jelentett, s jelent ma is az utódok számára.

Kutatásom deduktív (analitikus) jellegű. Ennek megfelelően munkám során a történeti forráselemzés módszerének alkalmazásával igyekeztem a fennmaradt feljegyzéseket, dokumentumokat, vizsgalapokat stb. feltárni, feldolgozni, s próbáltam ezekből a tanárképzésre vonatkozó következtetéseket levonni, tényeket közölni.

Kutatásom legfontosabb bázishelyei: a Pannonhalmi Főapátság Levéltára és Főkönyvtára, ill. a Bakonybéli Plébániai Hivatal voltak.

Elsődleges források:

- A pannonhalmi levéltárban és könyvtárban fellelhető kéziratok, dokumentumok, feljegyzések, naplórészletek
- Beély Fidél: Alapnézetek... c. könyve

Másodlagos források:

- A bencés rend történetéről szóló kiadványok, monográfiák

Dolgozatom leglényegesebb fejezetei: a 2., 3., 4. és az 5. fejezet.

A 2. fejezetben a bencések és a hazai oktatás kapcsolatát vizsgálom a kezdetektől (996-tól a XIX. sz. közepéig). A 3. fejezetben a múlt századi bencés tanárképzés helyét mutatom be a hazai pedagógusképzés rendszerében. E két fejezet nem önálló levéltári kutatásaim eredményeit tartalmazza, hanem e témában megjelent szakirodalom alapján összefoglalást ad, elősegítve a 4., 5. rész könnyebb megértését.

A 4. fejezet adja a dolgozat gerincét, egyedi jellegét, ez a legfontosabb, legterjedelmesebb része. Igyekszem a történeti áttekintés, az oktatás tartalmi- és szervezeti kereteinek részletezése mellett néhány érdekességre, anekdotára is felhívni a figyelmet.

Sajnos a növendékekről vezetett anyakönyveket nem találtam meg, így származásukból sem tudtam következtetéseket levonni. A nevek hangzásából azonban valószínűsíthetjük, hogy nemcsak magyar nemzetiségűek voltak közöttük.

Sok helyütt hivatkozom – a levéltári anyagok mellett – Sörös Pongrácz: „A Bakonybéli Apátság Története II." c. könyvére is, amely akár elsődleges forrásként is tekinthető. A könyv megjelenésekor (1903) ugyanis a Tanárképző három exnövendéke (Vincze Paulin, Sebők Árkád és Novák Ede) még élt, s tőlük a szerző első kézből jutott lényeges információkhoz, amelyeket annak idején nem jegyeztek le, vagy ezek a feljegyzések elvesztek.

Az 5. fejezetben a Tanárképző két jeles tanárának (Beély Fidél és Guzmics Izidor) az elméleti illetve a gyakorlati pedagógia terén végzett munkásságát mutatom be. Guzmics pedagógus egyénisége tanítványai visszaemlékezéseiből elevenedik meg. Beély munkálkodását az elméleti pedagógia terén főműve, „Az alapnézetek..." alapján ismertetem. Ebben a részben nem bocsátkozom teoretikus elemzésbe. Célom csupán a bemutatás és figyelemfelkeltés.

Úgy gondolom, valamennyiünk számára újdonság erejével hat a dolgozat elolvasása, s számos új ismerettel leszünk gazdagabbak.

2. A BENCÉS REND SZEREPE A MAGYAR OKTATÁSÜGY ALAKULÁSÁBAN (X-XIX. SZÁZAD KÖZEPÉIG)

2.1. A bencések első iskolái a X–XVI. században

A tanítás sohasem volt idegen a bencés élettől. A Regula is foglalkozik a kolostorba kerülő fiatalok nevelésével, a középkor folyamán pedig hosszú ideig szinte kizárólag a monostorokban folyt az oktatás.

Az első konkrét adat 1010 körülről származik. Mór pécsi püspök jegyezte fel Zoerárdról és Benedekről szóló legendájának előszavában: „puer scholasticus", azaz iskolás gyermek volt a Szent Márton-hegyi kolostorban. Ez bizonyítja, hogy Pannonhalmán ezidőtájt már működött iskola. De a kisebb monostorokban Pécsváradon, Zalaváron, Bakonybélben, Zoborban is folyt oktatás.[1]

1 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között.* Akadémiai kiadó, Bp. 1981. 30–32.

1030-ban Szent István megalapította a csanádi püspökséget, amelynek élére Gellértet állította. Az itt működő iskola vezetője Valter magiszter volt, az első név szerint ismert pedagógusunk.

A tanítás során nemcsak papi-szerzetesi életre kaptak előkészítést a jövendő bencés rendtagok, hanem az értelmiségi feladatok ellátására is alkalmassá váltak. Számos szerzetes lett jogász, diplomata, tudós, tanár, s egyéb tisztségviselő. A nevelés során megkövetelték a tekintélyelvű fegyelmet, önfegyelmet, ugyanakkor figyelembe vették magát az egyént is.[2]

A klerikusműveltség[3] alapjául szolgáló tananyag 3 rétegű volt, s ezek a szintek egymásra épültek:

1. lectura (latin szókincs latin szövegek olvasása)
   cantus (egyházének)
2. komplex alaptudomány:
   grammatica / latin nyelvtan, helyesírás /
   dictamen / latin nyelvű fogalmazás, prózai, költő stílus szabályai /[4]
   komputusz /csillagászattal kapcsolatos elméleti-gyakorlati ismeretek /
3. filozófiai, teológiai művek[5]

Azonban a XII-XIII. századi hanyatlással és a kolduló rendi stúdiumok terjedésével párhuzamosan a bencések oktatói tevékenysége is háttérbe szorult. Bár valószínűleg a középkor végéig létezett a Szent Márton-hegyi iskola, – így a többi kolostori iskola is – ám a XII. század elejétől a XVI. század végéig erről semmilyen írásos dokumentum nem tesz említést. Ez talán azzal magyarázható, hogy a XVI. századtól a bencés kolostorokban folyó oktató-nevelő munka már nem volt országos érdekű, hanem kizárólag az új rendtagok képzését szolgálta.[6]

Hiányoznak az adatok a középkori pannonhalmi középszintű oktatásra vonatkozólag is. Azt azonban feltételezhetjük, hogy a hazai, illetve a nyugat-európai korszerűsítési hullámok itt is érvényesültek.

A pannonhalmi kolostori iskola nagydiákjai – ez már a felső képzést jelenti – a XIII. századtól valószínűleg a skolasztikusok filozófiai és teológiai műveit tanulmányozták.

Az 1530-as évek elejétől azonban már aligha működött iskola a Szent Márton-monostorban, mivel a török csapatok az apátság falai alatt táboroztak. 1586-ban el is foglalták. Valószínűsíthető, hogy ezidőtájt a többi bencés kolostorban is megszűnt az oktatás.[7]

---

2 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között.* 11-13.

3 Klerikus: papi személy, római katolikus papnövendék

4 A kolostori iskolában a magyar nyelvnek is szerepelnie kellett, mivel a térítés során magyarul kellett prédikálniuk.

5 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között.* 21.

6 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Iskola Szent Márton hegyén. A pannonhalmi Bencés Gimnázium története.* Pannonhalma 1990. 18-19.

7 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Iskola Szent Márton hegyén.* 23-25.

2.2. A középszintű bencés oktatás 1690 és 1786 között

A XVI. század végén átalakult, kibővült az európai, benne a hazai katolikus középszintű iskolaszervezet. A XVI. század végétől a XIX. század közepéig a gimnáziumi és az arra épülő bölcselet-tagozati stúdiumok egysége alkotta a középszintű oktatást.

A török kiűzése után, az 1690-es években megkezdődött Pannonhalmán a bölcseleti képzés. Gimnáziumokat ekkor még nem szerveztek, ezért a növendékeknek előtanulmányaikat valahol másutt kellett végezniük.

A bölcseleti fakultást egy tanár vezette, aki általában egyetemi végzettséggel, doktorátussal rendelkező rendtag volt. A latin mellett ekkor már megjelentek az első magyar nyelvű, a növendékek számára készült kézikönyvek is. Az első évben logikát tanultak, disputát tartottak. A második évben fizika, a harmadik tanévben pedig az etika – metafizika alkotta a tananyagot. Ünnepi alkalmakkor pedig – a jezsuita és piarista iskolákhoz hasonlóan – latin nyelvű színdarabokat adtak elő.

A bölcseleti tagozat a XVIII. század közepéig Pannonhalmán működött, majd 1758-ban Bakonybélbe helyezték át. 1760-64 között Tihanyban, majd újra Bakonybélben működött, 1776-ban pedig ismét visszakerült Pannonhalmára.

A tanítás részleteit nem ismerjük, a feljegyzésekből az azonban kiderül, hogy gyakran tartottak ünnepélyes keretek között vitatkozásokat (disputákat), amelyekre idegeneket is meghívtak.[8]

A bencések kismértékben a gimnáziumi oktatásba is bekapcsolódtak: 1674-től 1786-ig a felvidéki Modoron algimnáziumot tartottak fenn. A jezsuita rend 1773-as feloszlatása után 1776-ban csak a komáromi gimnáziumot vették át, mivel még nem érezték magukat elég erősnek, hogy oktatással megnövekedő terheket viseljék.[9]

1782-ben II. József megtiltotta az új rendtagok felvételét, így már nem volt szükség a bölcselet-tagozatra sem. 1786-ban pedig feloszlatta a rendet azzal az indoklással, hogy a közügyekre semmi hasznot sem hajt. Ekkor mindenfajta bencés iskola megszűnt hazánkban.[10]

2.3. A Szent Benedek-rend gimnáziumai a XIX. század első felében

I. Ferenc 1802. április 25-én azzal az indokkal állította vissza a bencés rendet, más szerzetesrendekkel egyetemben, hogy mozdítsák elő az ifjúság helyes oktatását és nevelését. Az újjászervezett kongregációnak új feladatköre: a fiatalság nevelése, a gimnáziumi oktatás lett. Ezzel a Szent Benedek-rend tanítórenddé lépett elő.[11]

Az 1802-es királyi rendelkezés értelmében a szerzetesrendek maguk tartják fenn iskoláikat, ők látják el tanárokkal is, az oktatásban pedig az állami tantervet követik.

---

8 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II. A Pannonhalmától való függés kora 1548-tól napjainkig.* Budapest, Szent István Társulat Nyomdája 1903. 213-214.

9 TÖRÖK - LEGEZA - SZACSVAY: *Bencések.* Mikes kiadó Bp. 1996. 33-34.

10 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Iskola Szent Márton hegyén.* 28-29.

11 GECSE GUSZTÁV: *A szervezetesség története.* 74-75.

A rend visszaállítását megelőző tárgyalások során Novák Krizosztom, a leendő új főapát csak hat gimnáziumot akart vállalni a kilenccel szemben, mert egyelőre nem tartotta többre képesnek a rendet (csak 39 tagja volt).

Épp ezért a bencések iskolahálózata csak fokozatosan épült ki. Győrött, Sopronban már 1802-ben megkezdték a tanítást. A pápai algimnázimban 1806-ban, Nagyszombaton 1807-ben, Esztergomban 1808-ban, Komáromban és Pozsonyban 1812-ben, Kőszegen 1815-ben indult meg a bencés oktatás. Összesen hét fő- és egy algimnáziumban és két akadémiában láttak el tanítási feladatokat. (Győrben 1802-től 1850-ig, Pozsonyban 1812 és 1850 között működött akadémia.)

Az eredeti tervben szerepelt a székesfehérvári és a pécsi középiskolák átvétele is. Végül ezek ciszterci gimnáziumok lettek.[12]

Az 1802-ben kiadott rendelet kimondja:

> *„A tanárokat, valamint a helyi igazgatókat a bencésekre bízott gimnáziumokban a főapát szerzetesei közül szabad tetszése szerint változtathatja és alkalmazhatja és nem is lesz a főigazgatóknak ezen gimnáziumokra semmi más befolyásuk sem, mint a mérsékelt felügyelet, vajon megfelel-e a tanítás a megszabott tantervnek."*[13]

Tehát az egyes gimnáziumok szinte teljesen önállóak voltak. Az állam nem, csak Pannonhalmán gyakorolt rájuk enyhe befolyást.

Az 1806-ban megjelent II. Ratio Educationis lényegében érintetlenül hagyta a középszintű oktatás addigi rendszerét. Egyetlen változtatás történt: a kisgimnáziumot három helyett négy osztályossá tette. A teljes középszintű képzés a négyosztályos kisgimnáziumból, a két nagygimnáziumi osztályból és a két esztendős bölcseleti tagozatból állt.[14]

1849 őszén – a szabadságharc bukása után – jelent meg hazánkban az osztrák középiskolai reformrendelet az „Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich". Ennek következtében a hatosztályos gimnáziumból és a két évfolyamos bölcselettagozatból létre kellett hozni a nyolcosztályos gimnáziumot. Ekkor vezették be a gimnáziumi tanulmányokat lezáró érettségi vizsgát is.[15]

A bencés iskolák közül ekkor csak a győri, a soproni és az esztergomi lett főgimnázium, a kőszegit, a komáromit és a pápait algimnáziummá minősítették. A pozsonyi és a nagyszombati középiskolát pedig az 1850-es évek elején fel kellett adniuk. Pannonhalmán az 1852–53-i tanévtől működött a 7-8. osztályból álló gimnáziumi tagozat.[16]

A fentiekből is kitűnik, hogy a bencés gimnázium-szervezés első időszakra gyors és eredményes volt, majd a század közepén kisebb megtorpanás következett be.

---

12 TÖRÖK - LEGEZA - SZACSVAY: *Bencések.* 34.

13 EÖTVÖS LORÁND: *Jedlik Ányos emlékezete.* Akadémiai Értesítő 1897 (Elnöki beszéd a MTA közgyűlésen). 273–289.

14 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Iskola Szent Márton hegyén.* 31.

15 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Iskola Szent Márton hegyén* 39.

16 *Mons Sacer 996 II. Pannonhalma 1000 éve II.* Pannonhalma 1996. 256.

3. A KÖZÉPISKOLAI TANÁRKÉPZÉS HELYZETE MAGYARORSZÁGON (XVII. SZ. - XIX. SZ. KÖZEPÉIG)

3.1. A tanárképzés megszervezésére irányuló törekvések hazánkban (1599-1849-ig)

A 17.század előtt sem az egyház, sem az állam nem tartotta szükségesnek a középiskolai tanárképzést. Általánosan elfogadott volt az a nézet, hogy aki alaposan elsajátította a gimnázium tananyagát, az tanítani is tudja, tehát alkalmas a tanári pályára.

Először a jezsuiták ismerték fel a pedagógusképzés szükségességét. Már az 1599-es Ratio Studiorum előírta, hogy minden rendtartományban szervezzék meg az ún. „Collegium repetentiumot", ahol a fiatal rendtagok átismételték a gimnázium anyagát (latin, görög nyelvet, irodalmat) megtárgyalták e tananyag oktatásának módszereit (próbaórákat tartottak, órát látogattak), s csak ennek végeztével osztották be őket a gimnázium tanári munkájára. (1701-ben Trencsénben, Szakolcán, 1742-ben Győrben indult meg a képzés)[17]

A jezsuiták mellett a piaristák is a „Collegium repetentium" keretében készítették fel leendő tanáraikat az oktató-nevelő munkára. Mindvégig Privigye volt tanárképző központjuk, de 1741-től Kecskeméten, majd Nyitrán is képezték ifjú rendtagjaikat.[18]

Az 1777-ben kiadott Ratio Educationis már intézményszerűen gondoskodott a világi tanárképzésről is. A tanárjelöltek képzése a „Collegium repetentium"-ban folyt, ahova a fiatalokat a felvételi vizsgát követően ösztöndíjjal vették fel. Ilyen Collegium repetentium egyébként a pesti egyetem valamennyi karán működött, hogy biztosítsa az egyes tudománykörök tanári utánpótlását. A képzési idő két év volt, mialatt ismételték gimnáziumi tanulmányaikat. A végzett tanárok királyi gimnáziumokban helyezkedhettek el.[19]

1802-től azonban valamennyi királyi gimnáziumot a szerzetesrendek tartottak fenn, így nem volt szükség a világi tanárok képzésére. Az egyetemi szintű középiskolai tanárképzést azonban még a XIX. sz. elején sem szervezték meg hazánkban. Viszont a tanári pályára készülők a pesti egyetemen szabadon választható pedagógiai és módszertani tárgyú előadások hallgatásával szerezték meg szakmai elméleti ismereteiket.[20]

Az Entwurf (1849) határpont volt a középiskolai tanárképzésben is. Ekkor tértek rá a szaktanári rendszerre. Tehát a nyilvános gimnáziumokban csak az taníthatott, aki egyrészt felsőfokú akadémiai, vagy egyetemi végzettséggel rendelkezett, másrészt az állami tanárvizsgáló bizottság előtt idegen nyelven sikeres vizsgát tett. A vizsgán a jelölteknek számot kellett adniuk szaktárgyukból, neveléstudományból és oktatásmódszertanból.

Kezdetben csak Bécsben, Prágában, Innsbruckban stb. működött ilyen bizottság. Pesten csak 1862-ben alakult meg az első magyar tanárvizsgáló bizottság. A protestáns tanárjelöltek ugyanakkor az egyházi hatóságok által kijelölt bizottságok előtt vizsgáztak.

---

17 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között.* 457.

18 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között.* 486.

19 SOMOGYI JÓZSEF: *Hazánk közoktatásügye a második világháborúig.* Bp. 1942. 238.

20 CSÓKA J. LAJOS: *Szent Benedek fiainak világtörténete különös tekintettel Magyarországra I - II.* Ecclesia kiadó 1971 795-796.

Az igazán szervezett állami, középiskolai tanárképzés azonban csak a kiegyezés után indult meg Eötvös József kezdeményezésére, a pesti egyetemen.[21]

3.2. A bencés tanárképzés kezdeteinek (1776-1849-ig) rövid áttekintése

1775-ben már kormánykörökben is általánossá vált az a törekvés, miszerint a volt jezsuita gimnáziumokat a többi szerzetes rendre kell bízni. Ezért kérte Mária Terézia, hogy a pálosok négy, a bencések, premontreiek, ciszterciek és a ferencesek kettő-kettő növendéket küldjenek a nagyszombati egyetem mellett működő egyéves tanárképzőbe a „Repetio humaniorum"-ba.[22]

A főapát, Somogyi Dániel azonban jobbnak látta, ha saját tanárképzőt szervez. Ezért 1776 januárjában Kirina Ferenc exjezsuita vezetésével négy bencés növendéket küldött Bakonybélbe. Ennek a kezdeményezésnek azonban nem lett folytatása, mivel a főapát 1777-ben a Budára helyezett egyetem tanárképzőjébe küldte növendékeit. Tehát a XVIII. században a bencések még nem tudták megvalósítani saját kereteik között a szerzetestanárok képzését.

I. Ferenc király 1802. március 12-én kiadott rendelkezésében kimondja:

> *„a Rend követeles 9 gimnáziumot – a nagyszombati, pozsonyi, soproni, kőszegi, győri, komáromi, esztergomi, székesfehérvári, pécsi gimnáziumokat – valamint a pápai grammatikai osztályokat a főapátság és az apátságok jövedelméből alkalmas tanárokkal úgy ellátni, amint azt a tanterv megkívánja..."*
>
> *„Minthogy pedig az ifjúság tudományos nevelése lesz ezentúl a szerzetesek fő kötelessége, ezért a főapátnak oly módon kell a szerzeteseket neveltetni és taníttatni, hogy ezen céljuknak megfeleljenek."*[23]

Tehát az oktatási feladatok ellátásához szükség volt megfelelő számú fiatal és jól képzett szerzetestanárra, ami eleinte nagy nehézséget okozott a rendnek.

Kezdetben a növendékek a noviciátus[24] után a filozófiai és teológiai tanulmányok megkezdése előtt végezték el az egyéves pedagógiai kurzust, majd később a kétéves filozófiai oktatáshoz csatolták az egy esztendeig tartó pedagógiai stúdiumot. Eleinte Győr, majd Pannonhalma adott otthont a tanári pályára készülő növendékeknek, 1819-től 1849-ig azonban a bakonybéli apátságban működött a rendi tanárképző.[25]

A középszintű gimnáziumi tanárképzést tehát a bencések honosították meg hazánkban. Azonban az első évtizedekben még nem igen tudtak megfelelni az új, a korábbinál jóval korszerűbb, magasabb szintű követelményeknek, a szándék és a kezdeményezés mégis egyedülállónak tekinthető. Jelentős fejlődésre 1870-ben került sor, amikor Pannonhalmán megalakult a tanárképző intézet.[26]

---

21 *Mons Sacer 996 II.* 256-257.

22 CSÓKA J. LAJOS: *Szent Benedek fiainak világtörténete...* 796.

23 EÖTVÖS LORÁND: *Jedlik Ányos emlékezete.* 273-289.

24 A szerzetes próbaideje.

25 TÖRÖK - LEGEZA - SZACSVAY: *Bencések.* 35.

26 GECSE GUSZTÁV: *A szervezetesség története.* Sence kiadó 1995. 75.

4.1. A gimnáziumi tanárképzés kezdeti szakasza Bakonybélben (1819- 27-ig)

Kétségtelen tény, hogy a középszintű gimnáziumi tanárképzést hazánkban a bencések vezették be a három évfolyamos bölcselet tagozatukon.

1802 után, a bencés rend újjászerveződését követően a növendékek a novíciátus után, a kétéves filozófiai tanulmányaik előtt végezték el az egy esztendős pedagógiai tanfolyamot. A bölcselet-tagozat először Győrben, majd 1810-től Pannonhalmán működött.

A rend elöljárói azonban lassanként rájöttek, hogy több eredményt lehet elérni, ha a jelöltek előbb elvégzik a két éves bölcseleti stúdiumot, s csak ezt követően készülnek a tanári pályára. Ez volt az oka annak, hogy 1819-ben Horváth Pál tihanyi apát kezdeményezésére tanárképzővé minősítették a 3. évi bölcseleti tanfolyamot.

A bölcselet-tagozat és a teológiai fakultás továbbra is Pannonhalmán működött, a tanárképző pedig 1819-ben Bakonybélbe került át. Ekkor indult meg a „Bakonybéli Collégium"-nak nevezett új intézmény élete.[27]

A tagozat vezetője Gátser Leó volt, akit Novák főapát „a humaniaórák[28] ismétlőinek, a paedagógia, methodika, didaktika, aesthetika professorának" nevezett ki.

Gátser egyrészt átismételtette a növendékekkel a gimnáziumi retorikai-poétikai tananyagot, a klasszikus szerzők műveinek elemzését, prózai és költői művek irodalomelméletét, másrészt megismertette tanítványait a nevelés- és oktatástan anyagával, az egyes tantárgyak tanításának módszertanával, valamint esztétikával.

1822-ben Barbay Kolumbánt – pannonhalmi könyvtárost – helyezték Gátser mellé. Azonban ő csak két esztendeig töltötte be a tanári állást. 1824-ben már az aszófői plébániáról idekerült Peczman Jeromos oktatott a Bakonybélben.[29]

A növendékek száma nem volt túl magas:

1820-ban: 10 fő

1821-ben: 10 fő

1822-ben: 11 fő

1823-ban: 4 fő

Ettől kezdve is 4-10 között mozgott.

A tanárképző azonban 1827-ben visszakerült Pannonhalmára, hogy egységes irányítás alatt álljon mind a teológiai, mind pedig a pedagógiai képzés.[30]

Az oktatás részleteire vonatkozólag Beély Fidél[31] életrajzában találhatunk néhány utalást: Csak november elején kezdték el a tanítást. Így a *„tanulmányokat um. pedagógiát, aesthetikát, didacticát, methodicat, philológiát, eloquentia sactát stb. alig tudtuk elvégezni"* – írja Beély

„Egész évi olvasásom csak classica töredékeiből állott: Livius, Cicero, Horatius, Virgilius, Valerius, Caesarból, s más egyebekből."

---

27 ZOLTVÁNY IRÉN: *A Pannonhalmi Főapátság főiskolai évkönyve.* Pannonhalma 1911. 71.

28 Az idegen nyelveknek és kultúráknak, elsősorban a klasszikus ókori műveltségnek (ld. a görög és latin nyelvnek és irodalomnak) tanulmányozása.

29 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 219.

30 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Iskola Szent Márton hegyén.* 34.

31 Beély 1822-ben került diákként Bakonybélbe.

„Olvastam volna én örömest más magyar és német könyveket is, de az odavaló könyvtár semmit az újabb literatúrából nem bírt, és így hanyagon, a szó értelmében kártyázva és pipázva folyt el az egész év."

„A mindennapi foglalatosságokhoz még a folyton levelezés is hozzájárult a győri clericusokkal[3]..."[32]

Egyéb források (néhány vizsgalap kivételével) sajnos nem állnak rendelkezésünkre, hogy alaposabban elemezhetnénk az itt folyt nevelő-oktató munkát.

4.2. A Tanárképző második korszakának (1832–48) történeti áttekintése

4.2.1. A Tanárképző virágkora Guzmics apát idején (1832–39)

1832-ben Guzmics Izidor a frissen kinevezett bakonybéli apát szorgalmazására került ismét Bakonybélbe a tanárképző.

A múlt tapasztalatai is amellett szóltak, hogy a bakonybéli kolostor alkalmas hely az elvonult tanulásra, valamint az új apát személye is garanciát jelentett. Guzmics igyekezett beváltani a hozzá fűzött reményeket, s mindent megtett növendékei erkölcsi és tudományos fejlődésének előmozdításáért.

Az eredményesség fokozása érdekében az eddigi egy tanár helyett két tanár tanított. A tanárok megválasztásánál nemcsak az eddigi eredményeket vette figyelembe, hanem a személyes jó kapcsolatra is tekintettel volt, hogy jó együttműködés, összhang alakuljon ki köztük.

1832-től Briedl (Beély) Fidél és Kovács Villebald tanították a növendékeket. A fiatal Beély (25 éves volt ekkor) volt a pedagógia, esztétika és a diplomatika tanára. (2. sz. melléklet)

Kovács Villebald pedig a humaiaórákat tartotta (ez a retorikát-poétikát jelentette) és a classica philologiát (klasszikus szerzők műveinek elemzését) ismételtette.[33]

Egyik tanítványa így emlékezett pedagógia tanárára:

„Briedl az idegen neve ellenére is lelkes hazafi, komoly, de rokonszenves egyéniség, ki előadásait szép latinsággal, szabatosan, nagy tárgyilagossággal adja elő."[34]

Kovácsról ezt írták növendékei:

„Kovács a lelkes professzor, ki buzdító szavaival nem késik soha, ha ösztökélésre van szükség, de a dicséretben sem fukarkodik, s mint a ház elüljárója, buzgón gondoskodik növendékei egyéb szükségleteiről is."[35]

Kovács 1837-ig töltötte be tanári állását, majd helyére Szkalka Kandid került. *„Szkalka növendékeivel nagyon bizalmaskodó természetű volt"* – így emlékezik rá Beély. Gyakran kérdezősködött diákjaitól tanártársai szokásairól.[36]

---

32 BEÉLY: *Életem rajza*

33 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 220.

34 Ld. Briedl (Beely) Fidélről külön fejezetben.

35 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 221.

36 BEÉLY: *Életem rajza.* 23.

A tanári karnak nem hivatalos tagja volt Guzmics, aki a görög nyelvet oktatta. Guzmics anyagilag is támogatta a tanári kart. (Beély azt írja egy helyütt, hogy első évben jövedelme alig rúgott 100 forintra.)1834-ben az apát kieszközölte, hogy a convent misék stipendiumait[37] csupán a tanárok kapják. *„Ő maga hol ezüst, néha arany szelencével, hol néhány arannyal jutalmazta"* kollégáit.[38]

Az 1832-39-ig tartó időszakot, amely Guzmics apátsága idejére esik, a tanárképző virágkorának szokás nevezni. Ez az elnevezés arra utal, hogy ekkor épült ki az intézmény egész rendszere, az oktatás szervezettebbé vált, számos korszerűsítő változtatásra került sor (pl. a tanárok esetében, tananyagot követelményeket tekintve is), amelyek megalapozták az iskola további működését és eleget tettek a kor kívánalmainak.

Ebben az időben valósággal szellemi központtá lépett elő Bakonybél, s a tanárképzés szempontjából is egyedülálló helynek számított. A reformkor jeles alakjai, költők, írók, mint pl. Kazinczy, Toldy, Kisfaludy, Vörösmarty mind megfordultak itt.[39] (3. sz. melléklet)

Ebből az időszakból már rengeteg dokumentum maradt ránk, amely lehetővé teszi számunkra az iskola egész szervezetének, működésének, az oktatás tartalmi vonatkozásainak részletes tárgyalását, elemzését.

4.2.2. A bakonybéli tanárképzés utolsó évtizede (1839-48-ig)

Guzmics apát halála után (1839) a tanítás és a nevelés továbbra is a régi úton haladt tovább. Beély Fidélt bízták meg a növendékek fegyelmi gondozásával. Ekkor adtak ki egy újabb, eddigieknél bővebb házrendet. 1840-re a főapát Beélyt prefektusnak nevezte ki. A tanárok egyelőre a régiek voltak.[40]

1843-ban Beély[41] örömére Szkalka helyett Brecska Aurél vette át a "humaniaórák[42] és a philológia" oktatását. Azonban őt 1845 szeptemberében a soproni gimnáziumba helyezték át, ekkor helyét Filperger Róbert foglalta el, aki már 1843-tól Bakonybélben tartózkodott.[43]

1839-tól 1845-ig a bakonybéli konvent[44] Pannonhalma közreműködésével irányította az intézmény és az apátság életét. Majd 1845. szeptember 23-án érkezett meg Sárkány Miklós. Az új apát szintén nagy műveltségű ember volt, évtizedekkel korábban ő is Bakonybélben tanult, s Guzmics által megkezdett úton haladt tovább, folytatva elődje elveit, módszereit.

> *„Sárkány apát szintén nagy érdeklődéssel viseltetett a növendékek előmenetele iránt. Szorgalmas látogatója volt szobáinknak, s tömérdek ismereteinek tárházából sokszor hozott elő dolgokat, melyek igen alkalmasak voltak arra, hogy az ifjú ember*

37 Ösztöndíj, juttatás

38 BEÉLY: *Életem rajza.* 18.

39 BEÉLY: *Életem rajza.* 20.

40 BEÉLY: *Életem rajza.* 22.

41 Beély annyira nem tudott kijönni Szkalkával, hogy ott akarta hagyni a tanszéket.

42 Az idegen nyelveknek és kultúráknak elsősorban a klasszikus ókori műveltségnek (görög és latin nyelvnek és irodalomnak) tanulmányozása.

43 *Bakonybéli apátsági napló II.* 2.

44 A kolostor tagjainak összessége.

értelmét gazdagítsák, s az életpályán útirányul szolgáljanak neki" – írja Sebők Árkád tanárjelölt.[45]

Az iskola képe nem változott meg apátsága idején. A nevelés, a vizsgálatok, a fegyelmezés is lényegében ugyanaz maradt.

4.2.3. A Bakonybéli Rendi Tanárképző megszüntetése

A '40-es években egyes rendtagokban már felvetődött, hogy az egységes rendi nevelés megvalósításához kívánatos lenne a 3. bölcseleti tagozatot is a főmonostorba helyezni. Az 1842-ben készült tervezet szerint a tanárképzést érettebb korra, a teológia elvégzése utánra kell hagyni.

A helytartótanács 1843. január 10-én kelt átirata felszólította ugyan a főapátot, hogy szüntesse meg a bakonybéli tanárképzőt, illetve helyezze át Pannonhalmára, s állítson fel mellé egy tanítóképzőt. Rimely Mihály főapát válaszában (1843. március 10-én) visszautasította e terv megvalósítását. A tanárképző áthelyezése ekkor lekerült a napirendről és továbbra is Bakonybélben működött tovább.[46]

Azonban a XIX. sz. közepén a megváltozott gazdasági, társadalmi, politikai viszonyok egyrészt anyagi megszorításokra kényszerítették a rendet, másrészt a felvetődő reformeszmék is egyre inkább azt jelezték, hogy a tanárképzés eddigi rendjében változás fog bekövetkezni.

Mindezek az események bírták rá arra a bencéseket, hogy a Bakonybéli Tanárképzőt megszüntessék, s a pedagógusképzést a teológia elvégzése utánra tegyék. Így a növendékek érettebben, nagyobb alapossággal készülhettek fel jövendő hivatásukra. Az intézmény megszüntetését az 1848. májusában tartott rendi káptalan határozata mondta ki:

> *„A harmadévi bölcsészeti osztályt megszüntetik és e helyett a növendékek theológiai tanulmányaik bevégezte után még egy évfolyásig az egyházi és tanítói pályához megkívántató tanulmányokban gyakorlatilag kiképeztetendők; hogy ebbéli pap- és tanárképezdénk annál üdvösb hatása legyen a már ekkor érettebb korúakra nézve."*[47]

Az utolsó vizsgára 1848. július 4-én került sor.

4.3. Az oktatás tartalmi vonatkozásai (1832–48)

4.3.1. Tantárgyak és azok tartalma

Előképzettség:

A növendékek a gimnáziumi és a pannonhalmi két éves bölcselet-tagozat elvégzése után kerültek Bakonybélbe. A bölcselet-tagozat tananyaga, óraszáma megfelelt a Ratio követelményeinek:

---

45 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 256–257.

46 ZOLTVÁNY IRÉN: *A Pannonhalmi Főapátság főiskolai évkönyve.* 75.

47 *Bakonybéli apátsági napló II.* 244–245.

I. évfolyam	II. évfolyam
Hittan - 2 óra	Hittan - 2 óra
Bölcselet - 5 óra	Bölcselet - 4 óra
Hazai történelem - 5 óra	Egyetemes történelem - 4 óra
Matematika - 8 óra	Fizika - 9 óra
	Alkalmazott matematika - 1 óra
Heti 20 óra összesen	**Heti 20 óra összesen**[48]

A tanárok a legújabbnak számító módszerek felhasználásával próbálták eredményesebbé tenni munkájukat. Így az induktív és szemléltető oktatás hatékony eljárásait is alkalmazva tanították növendékeiket.

A fő tárgyakat Beély tartotta:

> *„Midőn* — írja naplójában — *Bakonybélbe jöttem, azt sem tudtam, hol a fejem, s hol kezdjem a munkát. Hallám ugyan 1826-ban a paedagógiát, didactikát, methodicát, de úgy előadni, miként én hallgatám, nem akartam, szentül kívánván hivatalomat betölteni, s így stúdiumokról kellett mindenekelőtt megállapodnom."*[49]

Esztétika: oktatásához jegyzeteket használt, a forrásokat ő maga nem említi. Azonban az előadásokhoz összeállított tételei, jegyzetei fennmaradtak, amelyekből tudhatjuk, hogy a fő forrása Krug Vilmos esztétikája volt, valamint Fischer Ferenc és Weber műveit is felhasználta tézisei megírásához. (4-5. sz. melléklet)

Beély azonban nem követte mereven Krug tanait. Míg Krug a lélektanra épülő esztétika művelője volt, addig Beély inkább objektív alapra támaszkodott.[50]

Pedagógia, metodika: Beély kedvelt tárgyai voltak. Guzmics ösztönzésére már 1836-ban írt az Egyházi Tárban. *„Néhány szó a vallási és erkölcsi nevelésről"* címmel. Majd 1842-re készült el neveléstanával, amely csak 1848-ban jelent meg. *„Alapnézetek a nevelés és leendő nevelő s tanítóról, különös tekintettel a tan történeti viszontagságára, literatúrájára."*[51]

Iskolai előadásaihoz Szilasy János neveléstana alapján készített jegyzeteket. Ismerjük előadásainak tematikáját, tézissorát, amihez Szilasy mellett Milde V. Edvard, Niemayer H. Ágost műveit használta fel, de emellett figyelembe vette a Ratio Educationis szabályait, s az időközben megjelent tanügyi rendeleteket.[52] (A 6-7. sz. mellékletben megtalálható az eredeti latin nyelvű tételsor mellett a magyar nyelvű fordítás is.)

Diplomatika: anyagának összeállítása még nehezebb feladat volt az ifjú tanár számára. *„A diplomatikára – írja Beély –, melynek eddig csak notioját*[53] *tudtam, de soha belőle egy betűt sem hallottam, sem nem olvastam, jeles diplomatikusunk, Horváth István diplomatikáját, valék iskolára elválandó, de azt sehol föl nem hajszolhattam. Így Schwartner*

48 ZOLTVÁNY IRÉN: *A Pannonhalmi Főapátság főiskolai évkönyve.* 33.; 72.

49 BEÉLY: *Életem rajza.* 14-15.

50 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 222.

51 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek a nevelés és leendő nevelő s tanítóról különös tekintettel a tan történeti viszontagsága és literatúrájára.* Pozsony, 1848. VII.

52 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 226.

53 Hallott, tudott róla.

Márton diplomatika lett iskolakönyvem" /címe: Introductio in rem diplomaticam aevi intermedii, praecipue Hungaricam/.[54]

Ezenkívül Perger Illés Schwartner munkájából készített átdolgozott fordítását is felhasználta (címe: Bé vezetés a diplomatikába vagyis az oklevél esméret tudományába, amely 1821-ben jelent meg).

Az ismeretek gyakorlati alkalmazását a tanszékhez tartozó 12, többnyire ciszterci apátságokra vonatkozó oklevél segítette, amelyeket Beély Tudománytár 1843-44-ben megjelent számaiban jegyzetekkel kísérve közzé is tett.

Bevezetésül az iskolában fölfüggesztett 5 falitábla szolgált (Beély állította össze), amelyeken rajta voltak mind azok a betűformák, amelyek úgy a latin, mint a magyar oklevelekben előfordulhattak. (Bár a diplomatika csak rendkívüli tárgy volt.)[55]

Főként a fent említett tantárgyak számítottak újnak a növendékek számára, mivel a többi tárgy tulajdonképpen csak ismétlése volt a gimnáziumban tanultaknak. A humaniaórák, s a „classica philológia" a retorikában és poesisben szükséges gimnáziumi tárgyak körét ölelték fel. Itt nem annyira az új ismeretszerzés volt a cél, mint inkább egy bizonyos gyakorlati készség elsajátítása.[56]

A ***retorikában*** Grigely József dr: „Institutiones oratoriae in usum gymnasiorum regni Hugariae, Antiquitates Graecorum, Selecta exempla orationum", c., a *poézisben* Grigely: „Institutiones poeticae in usum gymnasiorum regni Hungariae" Schönvisner István: „Compendium antiquitatum Romanorum et selecta exempla Latini sermonis" c. könyveket használták.[57]

A növendékek tanultak görög régiségtant, latin prózát, főleg szónoki műveket., nyelvészetet, irodalmat, latin régiségtant, latin prózát, latin költői műveket, s ehhez kapcsolódóan fordításokat is végeztek, gyakorolták a versszavalást.

A hangsúlyt a házi dolgozatokra (occupatiokra) helyezték. Mind a próza, mind pedig a versírásban gyakorlatot szereztek. Pl. a növendékek írtak epigrammát, eclógát, elégiát, egyéb verseket (pl. köszöntő vagy sírverseket) magyar, illetve latin nyelven, Cicero beszédeit fordították, alkottak. (8-13. sz. melléklet)

Görög, latin vagy német nyelvű műveket kellett kivonatolniuk, prédikációkat kellett írniuk. (14. sz. melléklet) Mindig a tanár szabta meg, hogy ezen alkotások milyen nyelven, milyen műfajban íródjanak. Kovács a nyilvánosság előtt is felolvasta és megdicsérte a jól sikerült műveket.[58]

1838. szeptember 25-én Guzmics egy újítást vezetett be: elrendelte, hogy a növendékek a nyilvánosság előtt prédikáljanak, ezzel is gyakorolják a szónoklást. Sárkány apátsága idején ezek a prédikációk még rendszeresebbé váltak.[59]

Görög nyelvet magánszorgalomból tanultak. Már a gimnáziumban, Győrött is tanulgatták a növendékek a nyelvet, mivel tudták, hogy Bakonybélben szükség lesz rá. A görög nyelvet Guzmics honosította meg, aki rajongott a hellén irodalomért, amelynek ő is kitűnő ismerője és művelője volt. Rendes tankönyvük nem volt, hallomás útján és

---

54 *Bakonybéli apátsági napló II.* 2-3.

55 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 230-231.

56 ZOLTVÁNY IRÉN: *A Pannonhalmi Főapátság főiskolai évkönyve* 72.

57 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 234.

58 ZOLTVÁNY IRÉN: *A Pannonhalmi Főapátság főiskolai évkönyve.* 72.

59 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 260.

jegyzeteikből szerezték meg a növendékek ismereteiket. A görög nyelv tanítása Guzmics halála (1839) után megszűnt.[60]

4.3.2. Az előadások

Az előadások hétfőn, szerdán, pénteken, szombaton egész nap, kedden csak délelőtt folytak. Délelőtt és délután is két-két óra volt (8-10-ig, és 2-4-ig), amelyek közül a délelőtti első, illetve a délutáni második órákat mindig Beély tartotta. Első változtatása az volt, hogy a tananyagot nem darabolta fel szemeszterek szerint. Az első félévben elvégezték a növendékek a pedagógiai stúdiumot (a metodikával, didaktikával együtt) a második félévben pedig esztétikával, diplomatikával foglalkoztak.[61]

Kérdezni hétfőn, szerdán és pénteken reggel szokott, ebből következik, hogy délután ő magyarázott. Később ő is észrevette, hogy ez nem a legjobb beosztás, s panaszkodott is miatta. 1842-ben arról írt, hogy egészségének romlása miatt a délutáni magyarázat nagy terhére van.

Előadásait az alaposság, a szabatosság, tárgyilagosság, könnyedséggel párosuló elevenség jellemezte. Kezdetben 3-4 órát is kellett naponta készülnie a másnapi előadásaira. Lelkiismeretességét bizonyítja Beély saját feljegyzése:

> *„Professzorságom melyet 25 éves koromban kezdtem (1832/33) első két éve annyira elfoglalt az egyedüli stúdiumok által ti. ezeknek kidolgozása, összeszerkesztése, leírása által, hogy alig valék képes sokszor összehalmozott újságok és járó folyóiratokon kívül valamit olvasni...”*[62]

Főként esztétikai előadásait dicsérték hallgatói, amelyben a „széptani irodalom” előző művelőivel is foglalkozott, meghatározásaikat bírálat tárgyává tette.

A *diplomatikát* is nagy buzgósággal adta elő, annak ellenére, hogy életrajzában azt írta, hogy nem tartozott kedvelt tárgyai közé. Tanítványaiban azonban azt a hatást keltette, mintha „született oklevélbúvár” lett volna. Előadásaiban kitért az oklevéltan kezdetére, fejlődésére, hangsúlyozta pozitív hatását a történelemre, más (nyelvtudományi) tanulmányokra. Tanítványai séta közben a porban, a földön is gyakorolták az oklevelekben előforduló betűk írását, mivel a vizsgákra kiválasztott okleveleket előzetes tanulmányozásra nem kapták kézhez.

A tanulás eredményéről Beély pontos jegyzéket vezetett, 3 jegyet szokott adni: α-t a legjobb, β-t a középszerű, γ-t a nem kielégítő feltételekre.

Kovács Villebald idején a *retorika és a poetika* oktatása úgy történt, hogy egyik diákjával felolvastatta a könyvet, s ahol szükségesnek tartotta, magyarázatot fűzött hozzá. A fő hangsúly nem a felelésen, hanem az otthoni gyakorlatokon (occupatiokon) volt.

A könyveikből hiányzó ismereteket a növendékeknek külön füzetbe kellett jegyezniük. A füzet lapjain békés egyetértésben fért meg a grammatica, prozódia, régiségtan, történelem stb.[63]

Az előadások nyelve latin volt, amelyet gyakran fűszereztek magyar nyelvű magyarázatokkal. A növendékek tanáraik előadásairól készített jegyzeteket a szakirodalom

60 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 235.
61 BEÉLY: *Életem rajza.* 15-16.
62 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 236.
63 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 236.

tanulmányozásával egészítették ki. Guzmics a hónapok végén elkérte a jegyzeteket, s az érdekesnek ítélt mondatokról magyarázatot is kért.[64] (15. sz. melléklet)

Guzmics a *görög nyelvnek* önkéntes tanára volt, szombaton délutánonként két órán keresztül saját lakásán oktatta növendékeit. Az ifjak gyorsan tanulták a hellén nyelvet. Ebben nagy szerepe volt az órán kívüli gyakorlásnak, amellyel az apát kedvében akartak járni. (16. sz. melléklet)

Guzmics főleg Homérosz alapján vezette be diákjait a görög nyelv rejtelmeibe, de irodalomtörténeti excursiókat[65] is tartott, hogy a Homéroszt követő irodalom se legyen teljesen ismeretlen előttük.[66]

4.3.3. Vizsgálatok

A képzési idő egy éve alatt a növendékeknek három vizsgálaton kellett megfelelniük: Kettőn: az elsőn és az utolsón a Rend kérte számon az ifjak tudását, a második vizsgán pedig a tanári állás betöltéséhez szükséges képesítést szerezték meg.[67]

Az 1. vizsgálat idejét január 20-a táján tűzték ki. Mindig február 12-e utáni napra esett, de februárban mindenképpen befejezték a számonkérést. A növendékek 5-5 nap felkészülési időt kaptak mindegyik tanártól.

A vizsga menete a következő volt:

> *„A vizsgálat napján a legidősebb növendék meghívta a vizsgálatra a házban lévő áldozópapokat, a tanárokat, kik azután rendesen az apát lakásán, ritkábban valamely vendégszobában jöttek össze. A szobában már előbb az elnök asztalára rakták úgy a tételeket, mint a félévi szónoklati gyakorlatokat, melyeket részint magyar, részint latin nyelven írtak. Az elnök rendesen az apát, ha véletlenül ott van, a főapát és eshetőleg idegen vendég."*[68]

Mikor mindannyian jelen voltak, 8 órakor a senior latin üdvözlőbeszédet tartott, mely néha hexameteres vers volt, azután egy kis asztalhoz ülve megkezdték a felelést. A vizsga retorikát, archeológiát (görög és római régiségtant), klasszikus szerzők műveinek elemzését foglalta magába, de hasonló módon vizsgáztak pedagógiából és módszertanból is.

Az elnök a vizsgálat végén rendszerint hosszabb-rövidebb beszéddel köszöntötte fel a növendékeket. A vizsgák után a tanárok az érdemjegyeket három példányban írták le, amelyek közül kettőt Pannonhalmára, egyet pedig az apátsági levéltárba tettek. Ugyanakkor a főapát számára mellékelték a növendékek szorgalmi gyakorlatait, fordításait is.[69]

(17-18. sz. mellékletben Beély kétféle vizsgajelentését láthatjuk, az elsőben valamennyi tárgyból elért eredményt feltünteti, míg a másodikban csak az általános eredményt közli.)

Erről a vizsgálatról, ha valamelyik tanítvány időközben távozott, bizonyítványt adtak ki, amelynek formája ilyen volt:[70]

---

64 Guzmics hagyaték BK 127/V. doboz 4-26 Bakonybél leírása

65 portyázás, kirándulás

66 ZOLTVÁNY IRÉN: *A Pannonhalmi Főapátság főiskolai évkönyve.* 73.

67 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 237-238.

68 *Bakonybéli apátsági napló II.* 222.

69 *Bakonybéli apátsági napló II.* 118.

70 Eredetijét nem találtam meg a levéltárban.

Filpert Rudolf perjel[71] azonban feljegyezte 1848-ban az apátsági naplóba:

„Alulírottak jelen sorainkkal adjuk tudtára mindenkinek, kiket a dolog illet, hogy tcz. N. N. úr, a Szent Benedek-rendű Szent Móricz és vértanú társairól czímezett apátságban a harmadévi bölcsészet folyamában előterjeszteni szokott tárgyakban, úm. az általános és részleges neveléstan, szónoklat, görög régiségek, a kötetlen classika, nyelvészet és irodalomban az alól írt ideig jeles előmenetelt tett, légyen erkölcsi magaviseletére nézve pedig az első rendűek közé soroztatott.

Ennek nagyobb hiteléül adtuk e tanúlevelünket, saját nevünk aláírásával és pecsétünkkel megerősítve.

Bakonybélben, Február hó...ik napján.

Krisztus Urunk születése után ezernyolcszáz...ik évben. N. N. sk. Pannonhegyi Szent Benedek pap, a nevelés, széptan tanára, N. N. sk. Szent Benedek-rendi perjel, az ékesszólás, latin és görög irodalom tanára."[72]

Az első vizsgák után négy hónap alatt kellett végezniük a hátralévő anyaggal.

2. vizsga anyaga: a humaniórákból, archeológiából, pedagógiából, didaktikából, esztétikából, néha diplomatikából (ez rendkívüli tárgy volt) állott. E képesítő vizsgálat elvégzése a grammatika és a retorika tanítására jogosított.[73]

A bakonybéli perjel május második felében jelentette, hogy az ifjak felkészültek a vizsgákra. Elküldték a fődirektornak a tételeket, s felkérték, hogy határozza meg a vizsga időpontját.

A főigazgató rendszerint június második felében – a vizsgákat megelőző napon – jött Bakonybélbe. Néha a növendékek kocsikkal elébe mentek a Gerence völgyébe, s már itt beszéddel köszöntötték. Máskor az apátságban fogadták ünnepélyes keretek között: a növendékek sorfalat álltak, a perjel üdvözölte a vendéget, s a figyelmébe, kegyeibe ajánlotta a fiatalságot.

A főigazgató átnézte a retorikai és poétikai gyakorlatokat, s csak azokat bocsátotta vizsgálatra, akiknek dolgozatait megfelelőnek találta. Majd a tanárokkal értekezletet tartott, melyen mind a magaviselet, mind pedig a tanítóképesség szempontjából valamennyi növendék szóba került. Azt is megvizsgálták, hogy önállóan, egymás segítsége nélkül készítették-e el gyakorlataikat.[74]

1831-től meg vannak az „Exercitationes clericorum O.S.B. in Bakonybél", a klerikusok gyakorlatai, valamint a „Studia scholastica manuscripta" (írott iskolai feladatok), amely dolgozatokat 7 cím alatt tartalmazza:

1. *Exercitia Latina et Germanica* (latin és német gyakorlatok)
2. *Introductio in geometriam* (bevezetés a geometriába)
3. *Architektura et Hydrotechnika* (építészet és víztechnika)
4. *Psychologia empirica* (alkalmazott pszichológia)
5. *Methodológia* (módszertan)
6. *Physika* (fizika)

---

71 A kolostor házfőnöke.

72 *Bakonybéli apátsági napló II.* 119. – A fenti bizonyítványt Nagy Kilit számára állították ki.

73 BEÉLY: *Életem rajza.* 20.

74 ZOLTVÁNY IRÉN: *A Pannonhalmi Főapátság főiskolai évkönyve.* 73–74.

7. *Historia Naturalis* (egyetemes történelem)[75]

A fent említettekből egyértelműen körvonalazódik, hogy mire terjedtek ki ezek a házi dolgozatok. (A legtöbb latin nyelvű, de találunk köztük magyar, német nyelvűt is.)

A vizsgálat napjának reggelén házi csengettyűvel jelt adtak, s ekkor indultak valamennyien (a főigazgató, tanárok, a meghívott vendégek és a növendékek) a kertben lévő biliárdterembe, ahol sor került a vizsgákra. Bevezetésül ekkor is szokás volt, hogy a legidősebb növendék prózai vagy hexameteres latin beszédet tartott, amelyben egyrészt a tárgyak nehézségét, s az ő gyengeségüket hangsúlyozta, másrészt a főigazgató és a tanárok szíves elnézését kérte.

A vizsgálat poézissel kezdődött, majd a retorika, régiségtan, klasszikusok, pedagógia, esztétika és diplomatika (rendkívüli tárgy volt) következett. A főigazgató az előtte lévő tételek alapján latinul tette fel a kérdéseket, amelyre adott válasz is latin nyelven hangzott el.[76]

Vincze Paulin is így emlékezik: *„a tanárok az egész szigorlat tartama alatt egy kérdést sem intéztek a szigorló tanonczokhoz."*[77] Egy-egy tárgyra közel egy óra jutott. Így 8-10 növendék esetén a vizsga reggeltől estig is eltartott.

A vizsgálatok a legtöbbször igen jól sikerültek. Pl. 1834. július 17-i vizsgáról ezt jegyezte föl Guzmics: a főigazgató *„azzal dícséré meg a felelőket, hogy boldognak mondaná individumaiban az apátot, ki már előbb is elérzékenyülve hallgatá a szépen kidolgozott s jól előadott tanulmányokat".*[78] (19. sz. melléklet)

A képesítő bizonyítványt a növendékek nem kapták meg, sőt még jegyeiket sem olvasták fel nekik. Az eredményekről a '30-as években latin nyelven, majd a magyar nyelv törvénybe oktatása után (1844) magyarul állították ki az okleveleket.[79]

A Rend túlságosan nagy jelentőséget nem tulajdonított ennek az ún. „examen approbatorium"-nak – írja Beély. Az is előfordult, hogy dicséretes tanárvizsga után „a tanulásban való gyöngesége miatt" elbocsátották a növendékeket. (Pl. 1835. augusztusában Tiringer Jusztiniánt)[80]

A *3. vizsgára* a képesítő vizsgálat után kb. egy hónappal került sor, amelyet a főapát vagy a pannonhalmi perjel elnöklete alatt tartottak. (Kivételes esetben előfordult, hogy világi elnököt hívtak.) Itt tették igazán próbára a jelöltek tudását. Tárgyát a diplomatika, görög-latin remekírók tették ki.[81]

A vizsgák lefolyásáról 2 feljegyzés is megemlékezik:

1. 1834. július 17-i vizsgálatról Guzmics apát a következőket írta naplójába: *„Fidelisnek examenje*[9] *a diplomatikából jelesen ment több vendég jelenlétében. Különös ügyességet és hajlandóságot mutatott benne Flórián (Rómer Flóris) ki már azelőtt Bakonybélt rajzolta. Ezen szépszorgalmú, műeszű fiatal ember írá le a tihanyi*

75 A bencés kézirattár kolligátumai külön jegyzet nélkül
76 A bencés kézirattár kolligátumai külön jegyzet nélkül
77 A bencés kézirattár kolligátumai külön jegyzet nélkül
78 A bencés kézirattár kolligátumai külön jegyzet nélkül
79 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 242.
80 BEÉLY: *Életem rajza.* 55.
81 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 243.

1530–32-i kéziratot tökéletes facsimileben a Magyar Tudományos Társaság kívánatára."[82]

Az a tény, hogy Rómer ezt a nehezen olvasható kusza számadásokat jobbágyadózásokat tartalmazó füzetet le tudta másolni, mutatja, milyen alaposan felkészültek.

2. Az 1846. július 16-i vizsgálatokról ezt olvashatjuk az apátsági naplóban:
„Nevendékeink feleltek pontosan mind az okirati tanulmányból, mind a szépirodalmi és babéros írók magyarázati tudományából."
„Minthogy pedig Szent Mártonból senki se jött ezen próbatételre, helybeli apát úr (Sárkány) pedig fekvő beteg volt, mégis előülnökünk volt az itt lévő tekintetes, nemes nemzetes vitézlő Szerdahely úr, mint kedves vendégünk. Ezen szakértő tudós férfiú egykor Schwardtner diplomatikai tanárnak volt jeles tanítványa; igen kedves tárgyról tehát nagy figyelemmel és örömmel hallgatta az előadottakat és mindenféle okiratot nagy könnyűséggel el is olvasta. Harmadfél óra után vége szakadt a nehéz próbatétnek."[83]

A vizsgálatok után következett a házi tanácskozás, ahol megállapították az osztályzatokat, s elkészítették a jegyzőkönyveket. (1832 és 1848 között készült osztályzatok összefoglalói fennmaradtak.) (20. sz. melléklet)

Végül az összes vizsgálatok eredményéről összefoglaló bizonyítványt állítottak ki minden egyes növendék számára. Ebben azonban már nem jelezték hányadik eminens volt az illető, hanem egyszerűen csak eminens jegyet kapott. A bizonyítványt latin nyelven állították ki. Azonban ezt csak akkor kaphatták meg az ifjú tanárok, ha a rendből távoztak, vagy ha elbocsátották őket.[84] (21. sz. melléklet)

4.4. Szervezeti keretek, működési feltételek

4.4.1. A tanév menete, szünetek

A tanév a „Veni Sancte"-val, a Szentlélek segítségül hívásával kezdődött november elején. 1833-ban bevezették az október eleji tanévkezdést. A vizsgákra februárban, május végén és júniusban került sor.

Az előadásokat a tanárok mindig megtartották. A kedd délután és a csütörtök egész nap azonban mindig szabad volt.

A szokásos ünnepi szüneteken kívül voltak még rendes szabadnapok is: pl. farsang utolsó napjai, a keresztjáró napok, halottak napja, Ádám, Éva napja, az év utolsó napja, I. Ferencnek, a Rend visszaállítójának emléknapja, s a visszaállítás napja, Mária Karolina özvegy királyné neve napja, a király születés- és névnapja, valamint a professzorok neve napja.

A tanítás augusztus végén (1833-tól július végén) a Te Deummal fejeződött be. Ezután a növendékek búcsúlátogatást tettek a tanároknál, másnap este testületileg bú-

82 Guzmics hagyaték BK 127/V. doboz 4-26 Bakonybél leírása
83 *Bakonybéli apátsági napló II.* 49.
84 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 245.

csúztak el, s harmadnap indultak vissza Pannonhalmára. (22. sz. mellékletben egy búcsúvers olvasható.) A nyári vakáció augusztusban és szeptemberben volt.[85]

4.4.2. Házirend, fegyelmi szabályok

A növendékek számára is készült napirend, amely pontos idő és munkabeosztást tartalmazott, amely hozzájárult az ifjak rendszerességre, pontosságra neveléséhez, fegyelmezéséhez. Arról, hogy 1832 előtt hogyan szabályozták az ifjak életét, milyen volt a napirendjük, nincs adatunk. Azonban ismerjük Guzmics apátsága idején érvényben lévő fegyelmi szabályokat.

Az új növendékeknek Guzmics mindössze 4-5 pontba foglalt szabályzatot olvasott fel. Hitt abban, hogy kevésbé szigorú neveléssel, nagyobb szabadság, önállóság megadásával is el lehet érni a jellemfejlődést.

Rögzítette az ébresztő (6 óra), a templomi szertartások (6.30), szentírás olvasások (11.45 és 7.45), séták rendjét, idejét (2 órás) a viselkedés néhány szabályát (pl. tartsák meg a házban a hallgatagságot).[86]

Az iskolaévre vonatkozó házirend Guzmics apátsága kezdetéről nem maradt fenn. Azt azonban biztossá vehetjük, hogy a fent említettekről egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben tért el, beleértve azt is, hogy bővítették néhány, a tanítással kapcsolatos elfoglaltságokkal (pl. előadások).

Hogy túl enyhe volt a szabályozás, az is igazolja, hogy a feljegyzésekben ezt olvashatjuk: *„a növendékek közül néhányan a nekik engedélyezett szabadsággal ismételten visszaéltek".*

1837-ben előfordult eset hatására Guzmics megszigorította a fegyelmi szabályokat: *„A szabadsággal való minden visszaélés annak megszorítását vonja maga után."* Valójában azonban semmi szigorúság nem volt ebben a rendben, csak azt tiltotta, amelyet a szerzetes növendékeknek bármelyik convictusban[87] szintén tiltottak.[88]

7 pontból áll:

1. *„A növendékek közül senki se mutassa magát a konyhában, ha valakinek valamire szüksége van, küldje a szolgáját."*
2. *„Megannyian idején jöjjenek az asztalhoz, úgyhogy az asztali áldásnál jelen legyenek, s ne legyen senki oly merész, hogy előtte leüljön."*
3. *„Édességeknek vagy más ételfélének bezsebelése (insaccatio) szigorúan tilos."*
4. *„Csak a szünetek alkalmával, a perjeltől meghatározott időben lesznek rendes séták, amelyekről ennek különös engedélye nélkül senki sem maradhat távol; a ki pedig otthon marad, legyen szobájában. A kik kimennek, mindig a vezetővel (ductorral) maradjanak, a ki a perjelnek történt előzetes bejelentés után a sétálás helyét is meg fogja határozni."*
5. *„A házi kertet mérsékelten és csak azon föltétellel használhatják, hogy legalább ketten járnak együtt; a kert területén kívül, a mely kívülbe már páter Vilmos méhese is beleértendő, nem mennek; a külső hídon se álldogáljanak sokáig. A külső kert falán kívül járni pedig egyszerűen tilos.*

---

85 *Bakonybéli apátsági napló II.* 74.; 49.

86 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 245-248.

87 Társas együttlét, vendégség, közös együttlét.

88 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 245.

Végül a világiakkal akár a házban, akár a házon kívül az elöljáró különös engedélye nélkül minden társalgás kerülendő."

6. *„A Somhegyre való séta, s akár itt, akár pedig Bakonybélben valamely házba bemenni, teljességgel tilos."*
7. *„Az estéli imádság után a kertben, vagy udvaron növendék ne mutatkozzék ."*[89]

1838. szeptember 25-én Guzmics újra átdolgozta e pontokat részletesebben fejtett ki. Egy pontja új, mely szerint „a növendékek vasár- és ünnepnapon az oratoriumban[90] lelkiépülés és szónoki gyakorlat végett egy-egy egyházi beszédet szavaljanak el."

Év vége közeledett – írja 1839-ben Kruesz Krizoszton – mikor megjelent a „Deus ex machina" címmel, Guzmics a növendékek szabadságát korlátozó rendelete, amely elégedetlenséget váltott ki az ifjakban.[91]

A fegyelmezett viselkedést elősegítette az a körülmény is, hogy a diákok viselkedéséről és tanulmányi előmeneteléről a tanárok kötelesek voltak írásban beszámolni. 3 jelentés készült az erkölcsi viseletről (egyet az apát, egyet a perjel, egyet pedig a tanárok írtak), s a pannonhalmi perjelhez küldték. A tanulmányi eredményről négy példányban állította ki minden tanár a maga jelentését, de csak egyikben részletezték az osztályzatokat, a másik háromban csak az általános osztályzatot tüntették fel, amelyet elküldtek a Pannonhalmi „consessus litterarius centralis"-hoz, aki azután a főapátnak tett jelentést.[92]

1839-ben újabb, az eddigieknél bővebb házirendet (fegyelmi szabályokat) adnak ugyan ki, de inkább bővebb kifejtése, mint változtatása a korábbi elveknek. 12 pontban foglalták össze:

1. *„A fölkelés naponként 5 órakor van, 1/2 6-kor elmélkedés az imateremben, 6-kor pedig szentmise alatt a breviariumi*[93] *hórákat*[94] *recitálják*[95]*. Szombaton és a néptől is megtartott ünnepek vigíliáin*[96] *virradatig elmondják a zsolozsmát és a »laudes«-sel*[97] *együtt vasárnapokon és ünnepeken a szentmise előtt fél órával a házi csengettyű hangjára az oratoriumba mennek, meghallgatják a szentbeszédet, melyet a superior, vagy általa kijelölt senioratus olvas fel. Szentgyónásukat a házi lelkiatyánál végzik."*
2. *„Minden vasárnap és ünnepen az oratóriumból jámbor ájtatossággal meghallgatják a nagymisét és prédikációt."*
3. *„Naponként 3/4 12-kor szentírás-olvasás, az estéli imákat pedig a vacsorára történt első csengetés után végzik."*
4. *„Rendes séták, melyek alól az elüljáró előzetes engedélye nélkül senki ki nem vonhatja magát, a szüneteken télen de. 8-10-ig, du. 2-4-ig nyáron de. 7-9-ig, du. 5-1/2*

89 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 248.
90 Újkori római katolikus templomokban elkülönített imaterem a szentélybe nyíló ablakkal.
91 Ez a rendelet valószínűleg csak szóbeli volt, mert sehol nincs írásban nyoma.
92 *Bakonybéli apátsági napló II.* 170. p.
93 katolikus papi zsolozsmáskönyv
94 ima, imaóra
95 hallgatóság előtt felolvas, elszaval egy verset
96 Ünnepek előestéje, virrasztás, éjszakai istentisztelet.
97 A második imaóra, reggeli dicséret, áhítat.

8-ig tartanak, Ha az időjárás nem engedi meg, otthon szórakozzanak a növendékek; a biliárdozás ritkábban s akkor is egy órára engedendő."

„Hosszabb sétákat főleg nyáron engedendők. Kocsin való kirándulást azoknak lehet engedni, kik úgy tanulásban, mint a magaviseletben megkülönböztetik magukat."

5. *„Előadásnapokon úgy a délelőtti, mint a délutáni előadások után fél-félórai sétát kapnak, de kettesével, vagy hármasával járjanak, a kertészekkel ne adják magukat össze, se ne nyúljanak semmihez, hanem ha valamit óhajtanak a kertből, a kertfelügyelőtől kérjék."*
6. *„A világiakkal való társalgás, valamint valamely világi egyén házába menetel tilos és csak nyomós okból, az elüljáró előzetes tudtával szabad."*
7. *„A szellemi, erkölcsi, külső műveltség, idegen nyelvek tanulásának előmozdítására alkalmas könyvek szorgalmas olvasása ajánlatik; ezeket a könyvtárostól a tőle kitűzött időben kérik, a maga idején visszaviszik; szorgalmasan kivonatozzanak, s a kivonatokat havonként az elüljárónak, vagy tanároknak mutassák meg."*
8. *„A mi csak szükséges, az elüljárótól kérjék a növendékek, minden egyes szükségletet az elüljárónak, az ettől kijelölt órákban bejelenti..."*
9. *„A folyosókon való szaladgálás, a konyhába vagy az udvarra való lemenetel, mások szobájának gyakori látogatása, főleg tanulás idején, a ház falain belül füstölés, fütyülés, illetlen lárma, hosszas trécselés a folyosón, mint külső illedelemmel ellenkező dolgok, tilosak.*

Az iskolába, karba, ebédlőbe való idejekorán való megjelenés ellenben figyelembe vendő. Az ebédlőben a társalgás szabad, de minden illetlen vita, hangos nevetés, az elüljáró vagy vendég beszédébe való belevágás nélkül.

Gyümölcsök, édességek bezsebelése, mint a válogatottabb ízléssel ellenkező, tilos."

10. *Megelégedve a szolgálatukra rendelt egy szolgával, a házicselédség más tagját ne foglalják le. „... valami házbelivel vagy idegennel barátságba ne keveredjenek, hanem megelégedve egymással, maguk közt szórakozzanak. Valamely nőnek a klerikusok szobájába menetele föltétlenül súlyos büntetés alatt tilos; egyébként a növendék se menjen még a szolga szobájába se; a szolgálatukra rendelt inas naponként 2-szer, reggel és délben jelentkezik, hogy a szükségeseket megtegye, egyébként ne foglalják el."*
11. *„Ha valamelyik növendékhez rokona vagy ismerőse vendégnek jő, rögtön bemutatja az elüljárónak, honnan azután illő fogadás és ellátás végett a házgondnokhoz vezeti; a vendéggel a szerzetesi ház tisztességének megfelelőleg mulat, a nélkül, hogy másoknak terhére volna, saját dolgait, iskolai kötelességeit elmulasztaná; miként a maradni óhajtó vendéget, ha csak a vendégjoggal vissza nem él, távozásra nem ösztökéli, úgy azt, aki már menni akar, nem tartóztatja."*
12. *„Ha beteg van, azonnal jelenteni kell a superiornak (perjelnek), ki tüstént gondoskodik, hogy a házi orvos megjelenjék, a ki azután az elüljárónak és házgondnoknak jelentést tesz az esetlegesen súlyosabb bajról; a baja miatt szobáját őrző növendéknek a házgondnok az orvos rendelete szerint megfelelő ételekről gondoskodik, melyeket külön kirendelt szolga visz föl, s egyszersmind mindennemű szolgálatot a megfelelő legnagyobb gonddal elvégez."*[98]

98 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 257-259.

Ezek a szabályok is Guzmics szellemiségének követését mutatják, mivel az elöljárókat, mint vezetőket állították a növendékek mellé, hogy tanácsaikkal segítsék elő az ifjak önnevelését.

4.4.3. A növendékek ellátása

A növendékek lakása a kolostor első emeletén volt. Általában ketten voltak egy szobában. Azonban, ha kevesebb növendék volt az apátságban, akkor némelyikük külön szobát is kapott. Külön inasuk is volt, aki az ágyvetést, szobaseprést csizmatisztítást végezte.

Reggel, az ájtatosság végeztével az inas bevitte a kispapoknak a reggelit, ami egy darab fehér kenyér és víz volt. Valószínű azonban, hogy már Guzmics idejében is, de főként Sárkány apátsága idején volt szokás, hogy a növendékek nagyobb ünnepeken, ha a szentáldozáshoz járultak, vagy ha az istentiszteletnél segédkeztek, valamint a névnapokon kávét, a farsangi időszakban hideg sültet, kolbászt kaptak reggelire, amelyet „rorate hurka" néven emlegettek. Ez az elnevezés abból alakult ki, hogy az adventi időszakban, disznótorok alkalmával friss kolbászt, pecsenyét, s hozzá bort kaptak. S ezt hívták azután „rorate hurkának".

A déli és esti étkezésnél együtt voltak a növendékek a felszentelt papokkal. Közös asztalnál fogyasztották négy-hét fogásból álló ebédet és a három fogásból álló vacsorát. Bort csak különleges alkalmakkor kaptak.

Mindenféle ruhaneműt úgy kaptak: fehérneműt, amelyhez hozzátartozott a téli alsóing, nadrág, kalap, valamint reverendát cingulummal,[99] lábbelit: két pár új csizmát.

Ugyancsak a kolostor finanszírozta az esetleges javításokat is (két fejelést, két talpalást stb.), amelyet növendék rendelt meg. Míg az új ruhának készíttetésére vagy jelentékenyebb javításokra a perjeltől kellett engedélyt kérni.[100]

4.4.4. Egészségi helyzet

Súlyos, halállal végződő megbetegedés egy ízben fordult elő, 1842-ben Vendel klerikus halt meg. Hosszabb idejű betegségre is csak néhányszor volt példa. Ún. iskolabetegségek itt is voltak: Pl: Fülöp klerikusról feljegyeztek, hogy „képzelt baja volt."[101]

4.5. Tanításon kívüli tevékenységek

4.5.1. Vallásos foglalkozások

A 30-as évek szabályait nem foglalták írásba azt azonban ebben a vonatkozásban is biztosra vehetjük, hogy nem sokban különbözött a későbbiektől

Reggel:

Vakáció idején 1/2 7-kor, egyébként 1/2 6-kor az imaterembe mentek, és itt negyed, vagy félórás elmélkedést tartottak. 6 órakor (illetve vakáció idején 7-kor) kezdődött a konventmise (a breviariumból elmondták a hórákat).

---

99 A katolikus papok deréköve.

100 *Bakonybéli apátsági napló II.* 87, 91. p.

101 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 263.

A Rorate-misék[19] idején a meditáció elmaradt. Nagyböjt idején péntekenként a bűnbánati zsoltárokat mondták el.[102]

Délben:

3/4 12-kor megszólalt a csengettyű, amely arra figyelmeztette a növendékeket, hogy délig az időt a szentírás elmélkedő olvasására fordítsák.

Este:

Ugyancsak 1/4 órával a vacsora előtt (télen 3/4 7-kor, nyáron 3/4 8-kor) ismét csengő hívta őket az imaterembe, hogy elmondják a breviáriumból a completoriumot[103] és az estéli könyörgéseket.[104] Szombaton és a fontosabb ünnepek vigíliáin már egy órával a vacsora előtt a napi breviárium részén kívül a „matutinumot[105] és a laudest" is elmondták.

Vasárnap és egyéb ünnepnapokon, ha az apát tartotta a nagymisét, vagy ha a perjel elrendelte az első és utolsó Rorate misék[106] alkalmával az oltár körül szolgálatot tettek. Ha nem is segédkeztek a szertartások elvégzésében, akkor is jelen voltak a (kóruson ülve) a nagymisén, végighallgatták a prédikációt, délután pedig megjelentek a litánián[107] és a tanításon (katekézisen). Nagy ünnepeken az énekes vesperások[108] alkalmával ők énekelték a zsoltárokat, illetve a nagyhéten (húsvét előtt) a siralmakat (lamentatiokat) is.

Nem minden vasárnap illetve ünnepnap áldoztak, ez a következőkből is kitűnik:

> *„Ünnepnapokon kórus után, ha gyónás napja van, kellő készülettel a lelkiatyjukhoz mennek. Kinek-kinek szabad ugyan akár születése – akár neve napján vagy valami más jámbor szándékból máskor is gyónást végezni, de állandóan kötelezők ezen czélra a következő napok: Jézus neve napja, a nagyböjt 1. vasárnapja, Szent Benedek ünnepe, nagycsütörtök, Urunk mennybemenetele, Úrnapja, Péter-Pál, Sarlós-Boldogasszony, Mária neve napja, Mindenszentek, Szűz Mária szeplőtelen fogantatás, karácsony. Ezen gyónásnapokon az elmélkedés után a sekrestyébe mennek, s azután a hat órai konvent – misét tartó pap megáldoztatja őket, innen visszamennek az oratoriumba, elimádkozzák a hórákat, s azután az áldozás utáni imádságokat végzik."*[109]

Lelkigyakorlatot kétszer tartottak a növendékek, az iskolaév elején és húsvétkor, amely 3-3 napig tartott. Ilyenkor reggel 1/2 6-kor tartottak elmélkedést, 6-kor olvasták fel a hórákat, utána tudományos foglalkozás következett, 9-kor egy erkölcs-szónoklati művet olvastak fel, 3/4 12-kor elmondták a vesperást, délután 3 órakor ismét egy vallásos munkát ismertettek, este 6-kor pedig elmondták a matutinumot, laudest, a záróájtatosságot. Ez mind 3 napon így ment, a harmadik nap végén gyóntak, másnap áldoztak.

---

102 *Bakonybéli apátsági napló II.* 197.

103 Utolsó imaóra a napi munka befejezése után.

104 *Bakonybéli apátsági napló II.* 15.

105 Az első imaóra, reggeli imádság.

106 Adventi áhítat.

107 Felsorolásokból álló párbeszédes formájú, hosszú, könyörgő ima. A római katolikus egyházban nagy ünnepeken vagy bűnbánati napokon tartott hosszú könyörgés.

108 A papi zsolozsma esti része.

109 *Bakonybéli apátsági napló II.* 17.

Valamely rendtag halálakor a reggeli elmélkedés helyett elmondták a holtakért mondani szokott imádságot. Világiak temetésén szolgálatot tettek, amiért külön jutalmat kaptak.[110]

1838-ban Guzmics vezette be a növendékek körében a nyilvános prédikálást. Sárkány maga is híres és tehetséges szónok hírében állt, buzdította növendékeit. Az apátsági naplóban több helyütt is megörökítették a legjobban prédikáló növendék nevét:

pl: *„1840. január 19. Desiderius clerikus jól szónokolt.*[111]

1841. decz. 26. Nyulasi Antal clerikus igen jól prédikált.[112]

1844. január 6. Mészáros Alfréd ékesen szónokolt.

1844. április 5. Manhalter Donát ékesen szónokolt.

1844. húsvét hétfőn Alfréd hathatosan, érzékenyen szónokolt.

1844. június 30-án Novák Eduárd igen dicséretesen szónokolt. „[113]

1847. augusztus 30-án egy rendelet érkezett Sárkány apáthoz Pannonhalmáról, hogy a jövőben ne engedje meg, hogy a növendékek vasárnap és ünnepnapokon a templomban prédikációkat tartsanak, mert ehhez „sem tudományuk, sem személyes tapasztalatuk vagy tulajdonaik nem elégségesek."[114]

4.5.2. Művelődés

A művelődés fő színtere a könyvtár volt, amelynek állománya fokozatosan bővült. A legjelentősebb gyarapodásra Guzmics apátsága idején került sor. 1835-ben Beély Fidélt bízta meg a könyvtárgondnoki teendőkkel, amiért 16 pengő forint tiszteletdíjat kapott.[115]

Beély ezt írja 1835 októberben kelt jelentésében:

> *„Vagyon az apátságnak egy kisded könyvtára, mely mintegy 1120 munkát bír, ám a magyar literatúra újabb jeles termékeit föllelheted benne néhány régi nyomtatott, magyar imádságos könyvekkel a XVI. századból. Most vagyon benne kis pénz- és kőgyűjtemény, melyek szaporítására gond fordíttatik."*[116]

Megtalálhatók voltak itt tudományos és szépirodalmi művek: Balassa, Berzsenyi, Czuczor, Dajka, Desewffy, Fáy, Fényes, Kazinczy, Jósika, Kisfaludy Sándor, Kölcsey, Széchenyi, Verseghy stb. és egyéb jeles írók alkotásai, emellett német, olasz, francia könyvekben, angol és latin fordításokban sem volt hiány.

1780 körül már jártak az apátságba a bécsi latin és német újságok, amelyekhez Guzmics idejéből tudományos, szépirodalmi és napilapok egész sora csatlakozott. Pl. „Rajzolatok", „Regélő", „Társalkodó", „Világ", „Vasárnapi Újság", „Religio", „Felső-Magyarországi Minerva", „Tudománytár", „Tudományos Gyűjtemény", „Erdélyi Múzeum" c. folyóiratok mind helyet kaptak a könyvtárban.[117]

---

110 *Bakonybéli apátsági napló II.* 125.

111 *Bakonybéli apátsági napló II.* 207.

112 *Bakonybéli apátsági napló II.* 211.

113 *Bakonybéli apátsági napló II.* 212.

114 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 260.

115 BEÉLY: *Életem rajza.* 17.

116 Guzmics hagyaték BK 127/V. doboz 4-26 Bakonybél leírása

117 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 202-203.

1837-ben a következő újságok jártak az apátságba:
„Jelenkor" - „Társalkodó" - „Kémlő"
„Honművész" - „Rajzolatok" - „Regélő"
„Archendum" - „Figyelmező"[118] (23. sz. melléklet)

A könyvtárt Beély 1837 február, március folyamán rendezte, a könyveket bélyeggel látta el, kettős, összekötött lajstromot készített a könyvekhez, hogy könnyű legyen megtalálni őket. Beély gondoskodása mindaddig végigkísérte a könyvtár sorsát, míg Bakonybélben tartózkodott (1848-ig), amely ekkor már megközelítette az 5 ezer kötetet.

Nemcsak a tanárok, hanem a növendékek is használhatták e meglehetősen gazdag könyvtárat, valamint Guzmics saját könyveit is rendelkezésükre bocsátotta. Olvashatták a folyóiratokat, a szaklapokat is. Először a presbiterek kezébe kerültek az újságok, s csak utánuk a kispapokhoz. Guzmics és Sárkány apát egyaránt fontosnak tartották, hogy úgy a tanárok, mint a növendékek műveltségét szélesítsék, mélyítsék, megismerhessék a szaktudományok legfrissebb, legkorszerűbb eredményeit. Egyes utalások szerint még a pesti egyetem professzorai sem olvashattak annyi szaklapot, mint a béli tanárok és növendékek.[119]

4.5.3. Szórakozás

A szabad- és ünnepnapokon nem volt tanítás, ezért a növendékeknek ekkor csak később kellett felkelniük. Ha az időjárás engedte, reggel is és délután is sétálni mentek. Azonban ha rossz idő volt, akkor otthon maradtak, biliárdoztak vagy olvasgattak.

A jobb magaviseletű, szorgalmasabb növendékeknek engedélyezték, hogy kocsin, vagy télen szánon nagyobb kirándulásokat tegyenek. Kezdetben a távolabbi helyekre is gyalog mentek. (Pl. a somhegyi üveghutához)[120]

Rómer Flóris így írja le ezeket a kirándulásokat:

„A Kertes-, Fehér-, Hegyes- és Odvaskő nevű óriás sziklák,... továbbá a Kőris-, Som- és Gáthegy, valamint az időjósló Tönkölös gyakran valának csütörtöki kirándulásunk végpontjai. Készítettünk pálczikákból malmokat, melyeket a sokszor rakonczátlan Gerencze csendes hullámira bíztunk; sütögettük önösszvehordta száraz ágak parázsa alatt a Bakony főterményét, a jó lisztes burgonyát, míg Vilmos bátyánk, magányunk patriarchája, nagyhírű méhésze, eleven naplója – kirándulásainkban társunk és vezetőnk – kis mozsara durrogtatásaival a százszoros visszhangot készteté feleletre.

Rákásztunk saját készítményű varsával, eprésztünk, vargányásztunk és hosszú kirándulásainkból visszatérve, többnyire a páratlan szépségű hármas forrás terebélyes bükkjei alatt nyugodtunk meg. Borostyánkőnek híják e helyet,..."[121]

Azonban az előforduló visszaélések miatt később Guzmics betiltotta a gyalogtúrákat. A séták tekintetében nagyobb engedékenység volt tapasztalható a 40-es években.

---

118 BEÉLY: *Életem rajza.*

119 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 203.

120 *Bakonybéli apátsági napló II.* 215.

121 RÓMER: *A Bakony természetrajzi és régészeti vázlat.* Győr, 1860 2-3.

Engedélyezték, hogy távolabbi helyekre is elmenjenek önállóan, vagy elvigyék őket. Pl. Mikor a tihanyi apát egyszer Bakonybélben járt, hazafelé két növendéket is magával vitt, ezalatt a többiek kocsival átrándultak Kajárra. Máskor Nyuli Vilmos segédlelkész vitt magával három kispapot Pápára, ahol két napig tartózkodtak. Néha látogatóba mentek Zircre, majális idején Zirc után Akliban folytatták a kirándulást.[122]

Hosszabb sétákat tettek gyalogosan is. Pl. 1846. szeptember 18-án Sárkány apát Kerteskőre vitte őket sétálni. 24-én pedig a plébános uzsonnát rendezett nekik a borostyáni hegytetőn.[123]

A szánkázás engedélyezésében is engedékenyebbek voltak. Vizsgák után kiszánkáztak Somhegyre, Pénzeskútra, Akliba. Télen az is előfordult a vármegyétől érkezett vendégekkel vadászni mentek.

Májusban gyakorta hosszú sétákat tettek. Erre vonatkozólag 1844. április 30-án kiadták azt a rendelkezést, hogy *„május hónap alatti kedd napon minthogy praelectiok*[124] *nem tartatnak, reggel obdormitio, az nap mindig adatik vagy tetszésük szerint korányi szabad kimenetel, délután minden szünnapon sétálásra kimenjenek."*[125]

A házi szórakozások is azt mutatják, hogy nem volt egyhangú a növendékek élete. Valószínű, hogy Sárkány idején szokásban lévő farsangi, karácsonyi mulatságot, jórészt Guzmics alatt is megvoltak. Farsangkor egy alkalommal Sárkány apáttól 1 pengőt kaptak, Karácsonykor 100 diót vagy 60 diót és 100 mogyorót és kártyát kaptak, hogy az estét elüssék. Tehát szokásban volt, hogy karácsonykor, farsangkor az estéket kártyázással töltötték.

Ha névnap vagy valamely ünnepélyes alkalmakkor, ők sem maradtak ki az ünneplők sorából. Pl.: A főapátot „világító képpel" és körverssel tisztelték meg, amiért 50 forintot kaptak.

Sárkány Miklós apáttá kinevezésekor is számos köszöntővers született

Filperger Rudolfnak 1844. április 17-én este kivilágítást rendeztek, Talabér Medárd éneket írt hozzá:

„Lantra! lantra hadd repüljön
Ajkainkról szent ima, örvendve
Mondjuk el Rudolf dalát
Nyújtsa Isten meg korát"[126]

Saly Ágoston írt egy köszöntő verset Filperger Rudolf névnapjára:

„Éld hát szívünk vezére
Éveid számos sorát
Szerzetednek éld díszére
Életed dísz aggkorát..."[127]

---

122 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 254.; 261.
123 *Bakonybéli apátsági napló II.* 164.
124 Felolvasás
125 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 261.
126 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 262.
127 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 262.

Guzmics és Beély nevenapjára is írtak köszöntőverset. Az eredeti kézírásos szöveg másolata a 24-25. sz. mellékletben látható.

„Brecska Aurél nevenapja előestéjén háládatos nevendékek átvilágító díszoltárt helyeztek el a folyosón s igen szép örömdalt muzsika kísérettel elénekelnek."[128]

Az ifjak színjátékokat, pásztorjátékokat is előadtak, amelyeket ők maguk írtak ld. Pásztorjáték a 26. sz. mellékletben.

Guzmics újítása volt az is, hogy *„a lakás melletti udvar egy részét csinos léczkorláttal bekerítettvén kertté alakíttatta és pedig úgy, hogy abban neki és a kispapok mindegyikének legyen egy kis darabja, melyt ki-ki maga alakít kertté. A kertecskének közepe az apátnak volt szánva. Kinek-kinek magának kellett a kertdarabkáját fölásni, virágmagokkal elültetni, öntözni."*[129]

4.6. A tanárképző 3 évtizedének összefoglalása, értékelése

Az oktatás tartalmi vonatkozásait tekintve elsősorban a klasszikus, humán műveltség megalapozására fektettek kellő hangsúlyt, de emellett jártasságot szerezhettek a növendékek a pedagógia és a metodika terén is. Fontosnak tartották, hogy a leendő tanárok korszerű ismereteket tanuljanak, tájékozottak legyenek mind a külföldi, mind pedig a magyar szakirodalomban, folyóiratokban.

Megjelentek a felsőfokú képzés jellegzetességei (pl. előadások, vizsgák), azonban a tananyagot, képzési időt vizsgálva még sem nevezhetjük főiskolának.

Újdonságnak csak a pedagógia, a módszertan, a diplomatika és az esztétika számított, a többi tárgy (humaniaórák és a classica philológia) tulajdonképpen csak alapos ismétlése volt a gimnáziumi anyagnak. A házi dolgozatok nemcsak gyakorlási lehetőségül szolgáltak a növendékek számára, hanem beleszámítottak a vizsgák osztályozásába is.

A vizsgálatokra az alapos felkészülés után, nagy külsőségek közepette került sor, szertartás-jellegű volt. A tanárok (legalább is Beély) az évközbeni feleleteket is értékelték, de ezeknek az osztályzatoknak nem volt különösebb jelentőségük, hiszen a vizsgák eredményeiről a tanárok jelentést küldtek Pannonhalmára.

A tanítás mellett figyelmet fordítottak a növendékek nevelésére is. Nem annyira szigorú fegyelmi szabályozással, hanem inkább személyes példamutatással próbálták önnevelésre szoktatni az ifjakat. Természetesen az iskola jellegéből adódott (hiszen paptanárokat képeztek), hogy a vallási követelményeknek, mint pl. istentiszteleteken, lelkigyakorlatokon való részvétel, prédikáció stb. eleget kellett tenniük.

Napirendjük kezdetben kevésbé volt szabályozott, mint később, az 1840-es években. A magatartásra és az egyes tevékenységekre vonatkozó előírások sem voltak semmivel sem szigorúbbak, mint amit a Regula előírt.

A növendékek mindent megkaptak a rendtől: lakást, élelmet, ruhát, könyveket, még szolgáló is rendelkezésükre állt, sőt az esetleges javításokat is a rend (pl. talpaltatás) finanszírozta.

---

128 *Bakonybéli apátsági napló II.* 89.

129 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 255.

Így minden feltétel (tárgyi, személyi) adott volt ahhoz, hogy eredményesen tanulhassanak. A tanulás és az elmélkedés mellett ügyeltek arra, hogy az ifjaknak legyen módjuk a kikapcsolódásra. Szünetekben nagyobb kirándulásokat tettek, vagy színdarabokat adtak elő, gyakran kártyáztak vagy biliárdoztak.

De a mindennapi élet sem volt unalmas. Igyekeztek szórakozással, sétával, olvasással változatosabbá tenni hétköznapjaikat. Rendelkezésükre állt a számos tudományos és szépirodalmi könyvet, folyóiratot felvonultató könyvtár is.

Kezdetben – ez a feljegyzésekből is kiderül – még nem volt megfelelő színvonalú az oktatás, ami főként a rend ebbéli tapasztalatlanságának tudható be. 1832-től azonban már korszerűbb, minőségibb képzést biztosított, s megfelelt a reformkor elvárásainak is.

Az intézmény jó hírét Guzmics apát alapozta meg azáltal, hogy alaposan felkészült, művelt, széles látókörű tanárokat vett maga mellé, akik (főként Beély) készek voltak kidolgozni egy korszerű, a képzési céloknak megfelelő tananyagstruktúrát, követelményrendszert stb. Sárkány Miklósnak csak előde nyomdokain kellett továbblépnie.

A Bakonybéli Tanárképző, s vele együtt e képzési forma megszüntetéséhez nagyban hozzájárult az 1848/49-es forradalom és szabadságharc is. Az intézmény ilyen formában sokáig úgy sem működhetett volna, mivel széles körben vetődött fel a tanárképzés reformjának igénye.

A tanárképző ugyan csak 30 évig állt fenn Bakonybélben, de e rövid idő alatt is eredményes volt, számos tapasztalatot szolgáltatott a rendnek a jövőre vonatkozólag is. Egyes források szerint 3 évtized alatt 170 tanár került ki az iskola falai közül.[130] (27. sz. melléklet)

Jó néhány itt végzett ifjúból később híres ember, tudós lett. (Pl. Römer Flórisból régész, Kruesz Krizosztonból pannonhalmi főapát, Rónay Jáczintból nyelvész, Sárkány Miklósból bakonybéli apát, Nyulassy Antalból költő stb.) Többen visszakerültek lelkésznek, perjelnek, alperjelnek a Bakonybéli Apátságba (pl. Körmendi Placzid, Fojtényi Kászon, Sebők Árkád stb.) míg mások a bencés gimnáziumokban, akadémiákon tanítottak.[131]

Végül **összefoglalva** megállapíthatjuk, hogy a Bakonybélben működött bencés rendi középszintű középiskolai tanárképzés sajátos színfoltot képviselt a magyar neveléstörténetben. Ugyan nem volt egyetemi szintű, mégis hazánkban az első között biztosította a növendékek korszerű pedagógiai, módszertani képzését, s ezért tarthatjuk modellértékűnek a kezdeményezést. Jelentősége még abban állott, hogy példájával erősítette hazánkban a tanárképzésre irányuló innovációs törekvéseket is.

5. A TANÁRKÉPZŐ KÉT JELES TANÁRÁNAK PEDAGÓGIAI TEVÉKENYSÉGE

5.1. Guzmics Izidor bakonybéli apát életútja

Guzmics Izidor, a reformkori művelődéstörténet egyik jeles alakja, a dogmatika nagy művelője 1786-ban született Sopron megyében, Jánosfa községben. Apja molnár

130 Kutatások során azonban csak 149 nevet sikerült összegyűjtenem.

131 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 264.

volt. Ő negyedik gyermeke volt a családnak, s a keresztségben a László nevet kapta. Alsólendván, majd Kőszegen és Szombathelyen tanult. Tanárai révén ekkor került kapcsolatba a bencés renddel. Végül gimnáziumi tanulmányait Sopronban fejezte be.

1805-ben lépett be a bencés rendbe, s 1808-ban tette le szerzetesi fogadalmát, majd 1812–1815 között hittudományt tanult a pesti központi papnevelőben, amely nagy hatással volt pályájára, hiszen itt ismerte meg a magyar irodalmat, írói munkásságát is ekkor kezdte el. A Központi Szeminárium növendékeivel együtt megszervezte a Magyar Társaságot a nemzeti nyelvű irodalom és anyanyelv művelésére. 1815. augusztus 15-én megkapta a hittudományi doktori oklevelet, s egyúttal pappá is szentelték.

Írói pályája első szakaszában a műfordásokon, drámákon, bírálatokon kívül nyelvészeti értekezéseket is írt. Már az első években számos nyelvészeti és egyéb értekezése jelent meg folyóiratokban. 1822-től egymás után adta ki a „a vallási egyesülés ideájáról" szóló művei, melyek nagy feltűnést keltettek, s széles körben váltak ismertté. Úttörője volt az egyházak közötti megbékélés, kiengesztelődés szolgálatának.

1833-ig összesen 5 színműve jelent meg, amelyek mitológiai vagy történelmi témájúak voltak. Pártolta a nemzeti irodalmat, alig volt folyóirat vagy zsebkönyv, ahol cikkei, értekezései ne jelentek volna meg. Szorosabb baráti viszonyban állott Kazinczyval, Döbrenteivel, Toldyval, és a Kisfaludy testvérekkel.

A nyelvújítási mozgalomban ugyan nem játszott szerepet, de lelkesen felkarolta Kazinczy törekvéseit. Guzmics is tagja volt annak a 22 íróból álló választmánynak, melyet a nádor 1828-ban felkért a megalakítandó Akadémia tervének és alapszabályának kidolgozására. (1830-ban az alakuló ülésen a nyelvtudományi osztályba 4. vidéki rendes taggá választották.)

1832-ben alakította meg a „Magyar Gyakorló Iskolát", amelyből később a pesti Egyházirodalmi Iskola kialakult, s egyúttal az egyházi írók bölcsője lett.

Kovács Tamás pannonhalmi főapát 1832. szeptember 8-án tanári és írói érdemei elismeréseként Bakonybél apátjává nevezte ki, ezzel együtt megbízta a rendi Tanárképző vezetésével is. Ő azonban nemcsak az intézmény vezetésében, hanem a tanításban is aktívan részt vett: görög nyelvet oktatott, s létrehozott egy rendkívül gazdag könyvtárat, amelyet teljes egészében növendékei rendelkezésére bocsátott.

1833-ban Bakonybélben új iskolát építtetett, s megkezdte az Apátság területén az angolpark rendezését, mely 1835-re készült el. Bevezettette a vizet, fürdőszobát, üvegházat építtetett, megújította a templom felszerelését, ének- és zenekart szervezett.

1836-tól pedig itt Bakonybélben szerkesztette az Egyházi Tár c. teológiai, művészeti folyóiratot, mely negyed évente jelent meg.

Élte alkonyán nagy kitüntetés érte: 1838 szeptemberében a MTA nyelvtudományi osztályának tiszteletbeli tagjává választották meg.

1839. szeptember 1-jén halt meg Bakonybélben, koporsója a főoltárnál, a templom alatt lévő sírban fekszik.[132]

Guzmics mint nevelő

Rengeteg feljegyzés található arra vonatkozólag, milyen nagyszerű pedagógus volt Guzmics apát. Tanári pályáját 1809-ben kezdte a győri gimnáziumban. De már ekkor is

132 ZOLTVÁNY IRÉN: *Guzmics Izidor életrajza.* Budapest, 1884. 55.

nagy elhivatottsággal és lelkesedéssel végezte pedagógiai munkáját. Erről tanúskodik 1809. október 23-án nagybátyjának írt levele:

„Mily, gyönyörű lészen nekem a napot kis tanítványaimmal a tudományok szent hajlékában tölteni, s fáradtam után múzsámnak lantjával mulatni."[133]

„17 évig tanítá a dogmatikát – írja tanítványa, Beély Fidél – *és nincs hatalmamban őt, mint tanítót olyannak lefestenem méltán, amilyen volt, azon ifjúi tűz, azon lelkesedés, mely őt e hosszú pályán elejétől végéig bélyegzi, azon nyájas és szerény bánásmód, mellyel tanítványai iránt viselteték, azon értelmes, kellemes és lelkes előadás, mellyel a katolikusvallás czikkeit elő tudá terjeszteni: oly sajátosságai voltak Guzmicsnak, melyek határtalan tiszteletre és bizodalomra gerjesztették számtalan tanítványait, mert majd 2/3-a a szerzet tagjainak neve részt szellemteljes oktatásaiból, kiknek szíveikben ily jeles férfiúnak és tudós tanítónak emléke elfeledhetetlen, s halhatatlan leend."*[134]

Az ifjúsághoz nagy vonzalommal viseltetett, nem csupán tanítója, hanem egyszersmind nevelője is volt hallgatóinak. *„A vallásosság érzelmeit is igyekezett belecsepegtetni szivökbe, s a honszeretet lángjait növelni keblükben."*[135]

Élénk érdeklődéssel kísérte tanítványainak intellektuális- és lelki fejlődését egyaránt, igyekezett hasznos tanácsokkal ellátni őket:

„A latin classicitással megismerkednetek, úgymond éltetek föladata kívánja és a törvény honi literaturát művelt magyar nem inográlhatja. Kezeteknél a válogatott könyvtár, tanártok kezetekbe adja a munkát, melyekhez kedvetek van és kezetekbe való. Sohase olvassatok gépiesen, sem az érzékiség mámorában: az ítélet főszerepet játszék olvasástok közt. Lessétek meg a szerzőt gondolatainak szerkezetében, híven kijegyezvén az érdekesebb helyeket, melyeknek pályátokon sokszoros hasznát veenditek." [136]

A kötelességre való figyelmeztetés sem hiányzott szavaiból:

„Édes fiaim, szent szerzetünk mindennel ellát benneteket" cserébe azt kéri, hogy „ti is magatok részéről mindent megtegyetek, időtök minden perczét lelkiismeretesen fölhasználjátok kiképeztetéstekre" „Iparkodjatok, jól tudván, hogy ki másokat oktatni akar, előbb magának kell tanulnia."[137]

Tanítványival szemben is rendkívül figyelmes volt: szokása volt apróságokkal meglepni őket. Ha rossz idő gátolta a kijárást, megengedte az otthoni mulatságot, melyben ő is szívesen részt vett. Célja az volt, hogy minél alaposabban megismerje növendékeit, s ehhez minden alkalmat megragadott.

Minden élethelyzetben igyekezett tapintatos lenni: ha valamilyen kellemetlenséget tapasztalt, nem a többiek előtt, hanem négyszemközt közölte az illetővel. *„Növendékre nem pirított rá, goromba szó soha sem hangzott ajkairól."*

133 ZOLTVÁNY IRÉN: *Guzmics Izidor életrajza.* 56-57.
134 ZOLTVÁNY IRÉN: *Guzmics Izidor életrajza.* 57.
135 Guzmics hagyaték BK 127/V. doboz 4-26 Bakonybél leírása
136 Guzmics hagyaték BK 127/V. doboz 4-26 Bakonybél leírása
137 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 246.

„Életekben sokszor előjöhet e körülmény, hogy törvényes, de túlzottnak látszó parancs ér benneteket. Jegyezzétek meg szavaimat, az ellenszegülés csak káros lehet, mert békét és boldogságot zavaró; az engedelmesség ellenben békít és boldogít. Tanuljatok magatokon uralkodni, s a törvénynek engedelmeskedni; a ki nem tud a törvénynek engedelmeskedni, nem tud majd a törvény szerint parancsolni. Az élet váltig bebizonyította, hogy kényszerítő zsarnokká csak az alacsonyodik le, aki törvény szentségét tisztelni soha meg nem tanulta. Bízzatok bennem fiaim és járjatok új rendeletem szerint." [138]

Néha a dicsérettel együtt járt az intés is.

„A növendékeknek – írja ugyancsak Kruesz – meg volt engedve, hogy naponként 2-szer az előadások után fél-félórára a zárda mellett lévő kertbe kimehettek. Szabály szerint legalább kettenként kellene járniok. Mi azonban, a nélkül, hogy valami nagyot láttunk benne, »in corpore«[139] *sétálgattunk mindnyájan együtt. Hetekig nem szólt ez érdekben semmit, bár híven kísért bennünket szemeivel. Egyszer csak felénk tarta és a neki oly igen sajátos kedves modorával így szólott: Régóta figyelemmel kísérlek fiaim, s mindig együtt látlak benneteket, bár a törvény nem kívánja tőletek; így illik, így szép; a társas szellemet jó jelnek nézem. Adja Isten, hogy egy szív, egy lélek uralkodjék mindig köztetek."*[140]

A nevelés terén szerzett tapasztalatait, nézeteit gyakran megosztotta tanítványaival. Igen józan nevelési elvei voltak: különösen ellene volt a magán, „elkülönzött" házi nevelésnek és tanításnak és nemzetiségi szempontból a protestánsok külföldi iskoláztatásának. Ellenezte a diákok túlterhelését az iskolákban:

„ ... szabassanak a tárgyak a nevendékség erejéhez, legyen gondos felvigyázás a tanítókra ... „[141]

A fentiekből is kitűnik, hogy Guzmics apát műveltsége, hivatástudata, hazafisága, s nagyszerű egyénisége igen nagy hatást gyakorolt tanítványaira, s egyben példaképül is szolgált számukra. Ugyanakkor példa lehet korunk pedagógusai számára is.

5.2. Beély Fidél pedagógiai munkássága

Beély Fidél József (eredetileg 1844-ig Briedl) 1807. július 5-én született Székesfehérváron. Középiskolai tanulmányait szülővárosában, a bölcseleti tanfolyamot pedig Győrött végezte. 1822-ben lépett be a bencés rendbe, majd Pannonhalmán teológiát tanult. 1830-ban szentelték pappá, ezt követően segédlelkész lett Pannonhalmán. 1832-ben, Guzmics apát kinevezését követően került a Bakonybéli Tanárképzőbe mint a pedagógia, esztétika és a diplomatika tanára. (Ld. fent)

A Bakonybéli Tanárképző jó híréhez, a színvonalas képzéshez nagyban hozzájárult Beély Fidél, aki alaposan felkészültséggel, műveltséggel, széles látókörrel rendelkezett,

---

138 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 249.

139 testületileg

140 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 249-250.

141 ZOLTVÁNY IRÉN: *Guzmics Izidor életrajza.* 60-61.

s emellett kész volt kidolgozni egy korszerű, a képzési céloknak megfelelő tananyag-struktúrát, követelményrendszert is.

Guzmics halála után Beély Fidélt bízták meg a növendékek fegyelmi gondozásával. Ekkor adtak ki egy újabb, eddigieknél bővebb házrendet. 1840-re a főapát Beélyt prefektusnak nevezte ki. Az intézmény megszűntével (1848) Beély Fidél a Bakonybéli Apátság jószágigazgatója lett, majd 1855-től haláláig (1863. július 20.) a kőszegi bencés gimnázium igazgatója és a rendház főnöke volt.[142]

Beély munkálkodása az elméleti pedagógia terén főműve tükrében

Beély 1832-ben kezdett tanítani a Bakonybéli Tanárképzőn. Már kezdő tanár korában komolyan foglalkozott a nevelés elméleti kérdéseivel. Rendelkezésére állt a bakonybéli könyvtár gazdag pedagógiai anyaga.

Németből és angolból fordított pedagógiai tárgyú műveket, s ekkor kezdett publikálni is. Az 1830-as években az „Athenaeum", a „Tudománytár" és az „Egyházi Tár" című folyóiratokban tette közzé ezeket az írásokat Guzmics 1835-ben verset is írt hozzá ez alkalomból. (28. sz. melléklet.)

Írt Kant és Jacotot nevelési nézeteiről, a természettan oktatásának fontosságáról, az erkölcsi nevelésről, a tanulók nyilvános próbatételeinek hasznáról. Leginkább azonban a nevelő személyisége, a jó tanár jellemvonásai foglalkoztatták.[143]

Néhány írásának megemlítem a címét is: *„Egyház, státus, s iskola"; „Ki a legjobb tanító"; „Néhány szó korunk ifjúsága, s nemzetei elerkölcstelenedésének egyik kevésbé észrevett főforrásairól"; „Élet és iskola"; „Hogyan és mit kell általában, s különösen a nevelőnek haszonnal olvasni"; „Aesthetikai levelek"* stb.[144]

Elméleti pedagógiai munkásságának elismeréséül 1939. november 22-én az Akadémia levelező tagjává választotta.[145] (29. sz. melléklet)

Fő műve, az *„Alapnézetek a nevelés és leendő nevelő, s tanítóról különös tekintettel a tan történeti viszontagságára, literatúrájára"* címmel

1842-ben elkészült, de a cenzúra miatt csak 1848-ban jelenhetett meg.

A mű előszavában ezt írja:

> *„Nem indított engem akár önhaszon, akár bármelly más mellékes tekintet e munkám közrebocsátására : hanem és csupán azon buzgalom és lelkesedés, melylyel a nevelés ügyét ölelem, és azon tiszta szeretet, és bizodalom az ifjúság iránt, mellynek tanításával életem pályájának legszebb éveit, és mondhatom legörömteljesebb élvezettel eltöltém".*[146]

A művet *„leginkább a nevelés, s tanítás pályáján nemes munkássággal fáradozóknak"*, tehát elsősorban gyakorló pedagógusoknak szánja, őket kívánja segíteni munkájukban.

A könyv *első részében* általános nevelésfilozófiai elveket, tételeket fogalmaz meg. A nevelés fogalmát tágabb és szűkebb értelemben is meghatározza.

---

142 BEÉLY: *Életem rajza.* 14-15.

143 *Magyar Könyvszemle* 1994/1. Argumentum kiadó Bp., 1994. 91.

144 *Magyar Könyvszemle* 1994/1 91.

145 BEÉLY: *Életem rajza.* 16.

146 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* VII.

Tágabb értelemben a nevelés a születéstől a halálig tart, nem más, mint *„mindazon tárgyak, dolgok, lények, körülmények s viszonyok, melyek a gyermekre befolyást gyakorolnak."*

Szükebb értelemben vett nevelés *„nem egyéb mint az ifjú ember testi lelki és szellemi tehetségei, s ereinek első éveiben szabályszerűleg eszközlött kifejlesztése, s tökéletesítése."*[147]

Szerinte *a nevelés célja:*

> *„az ember testi, lelki és szellemi tehetségeit, s tulajdonait természeti épségökben föntartsa, s megőrizze, hogy a tehetségeknek rejtező csiráit fölébressze .... a leghatósabb eszközök által munkálkodás, és működésre képesítse, vagyis lehetőkép tökéletesítse"*, s képessé tegye a neveltet az önmaga tökéletesítésére.[148]

A nevelés célja tehát kettős:

- jámbor, erkölcsös embert neveljen
- a köztársaságnak (!) hasznos tagot, polgárt képezzen

S a nevelő feladata, hogy e kettő közötti összhangot megteremtse. Szerinte a nevelés szükséges, mivel *„az ember csak nevelés által válik emberré"*.[149]

Felsorolja és elemzi a nevelés alapelveit is.

A nevelés legyen:

- „általános" - (testi, lelki, szellemi tehetségeinkre terjedjen ki)
- „egyetemesen összhangzó" - (valamennyi képességünket fejleszteni kell)
- „célszerű"
- „természetszerű" - (az emberi természethez alkalmazkodó)
- „korszerű"
- „a növendékek egyéniségéhez alkalmazott" - (differenciált)
- „fokonként haladó" - (fokozatos)[150]

A *második fejezet* a könyv legterjedelmesebb, legkidolgozottabb része, amely *„A nevelő s tanítóról"* címet viseli.

Megállapításai nagyrészt ma is helytállóak, korszerűek, némelyik javaslata korunk pedagógusképzésében is megoldatlan (pl. Kit képezzenek tanárnak? Ki a legalkalmasabb erre a pályára?)

„Ki nevelői, s tanítói pályára szánja magát ... szükséges mindenekelőtt, hogy jeles sajátságokkal bírjon, s magát mielőtt e szent küszöböt meglépné legszigorúbban vizsgálja meg : valljon e fönséges hivatalra híva van, s alkalmas-e?"[151]

Ellenkező esetben munkája során, *„gyakran a reábízott nevendékek legszebb testi, lelki és szellemi tehetségeit temeti el örökre"*[152] Tehát nagyon fontos a pályaalkalmasság, a rátermettség.

Ezután sorra veszi a nevelő „elmebéli", „erkölcsi" és „külső" (testi) tulajdonságait. *„A nevelő s tanító elmebéli tulajdonai"* közül a legfontosabbnak tartja a szerző: *„Ki máso-*

147 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 2-3.
148 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 4.
149 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 6-9.
150 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 12-21.
151 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 23-25.
152 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 27-28.

kat nevelni, s tanítani akar abban első, s mellőzhetetlen föltétel, hogy a nevelés, s tanítás tárgyainak alapos ismeretével bírjon ..."[153]

Főleg a „philosophiában" kell járatosnak lennie, ismerje jól a logikát, esztétikát, erkölcstant, antropológiát, pszichológiát. Különös figyelmet kell fordítania a tanítónak a *„tanításra"* és *„tanításmódszertanra"*, mivel ezek a *„neveléstan elválaszthatatlan részét képezik, s melyek nélkül nevelni lehetetlen"*[154]

Emellett otthonosan kell mozognia a leendő nevelőnek azon tudományterületeken, amelyeket tanítani fog. Tehát ismernie kell a matematika, a természettan, a földrajz, a történettan alapvető eredményeit, emellett jártasnak kell lennie a *„hangászat, az ének, rajzolás és festészet"* művészetében. Ajánlja a *„szónoklat és költészettan"*, a *„szép és gyors írás"* tanulását is.

Ugyanakkor a klasszikus irodalom magyarázata a jövendő tanító részéről feltételezi a holt nyelvek (főként a latin és görög nyelv) alapos ismeretét.

A tanítónak *„legnagyobb gond, szorgalom, és buzgalmat kell fordítania a honi nyelvre, mellyet hivatalánál fogva nem középként, hanem alaposan, s nyelvtanilag illik tudnia, és beszélnie"*.[155]

S ne csak beszélje a honi nyelvet, hanem *„fáradhatatlan törekvéssel előmozdítsa, terjeszsze, mívelje, szépítse és gondjaira bízott, vagy egykor bízandó nevendékeit is szinte példájával e nemzeti kincs legtisztább szeretetére, s lankadhatatlanabb megtanulására, s terjesztésére buzdítsa, és lelkesítse.*"[156]

A tanárjelöltnek jól kell beszélnie németül, de jó, ha angolul és franciául is ért, hogy a legújabb szakirodalmat is megismerhesse.

Felismerte, hogy tanárnak egész élete során folyamatosan képeznie kell magát, hogy lépést tudjon tartani az egyes tudományok korszerű eredményeivel. Ez a nézet ma különösen időszerű.

Az állandó tanulásnak, az új ismeretek megszerzésének eszköze a könyvtár, amelynek tartalmaznia kell:

- nyelvkönyveket, szótárokat,
- a latin és görög irodalom remekeit,
- kézikönyveket (amelyekből tanítani akar),
- a magyar irodalom legjelesebb alkotásait,
- külföldi pedagógiai műveket[157]

A tanár legyen erkölcsös, vallásos, szelíd, béketűrő, vidám, szerény tekintetű, ugyanakkor szükség esetén állhatatos és szilárd. Nyerje el tanítványai szeretetét, bizal-

153 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 30.

154 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 33.

155 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 34-38.

156 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 43.

157 1835-ben Beély Fidélt bízták meg a könyvtárgondnoki teendőkkel. A könyvtárt Beély 1837. február, március folyamán rendezte, a könyveket bélyeggel látta el, kettős, összekötött lajstromot készített a könyvekhez, hogy könnyű legyen megtalálni őket. Beély gondoskodása mindaddig végigkísérte a könyvtár sorsát, míg Bakonybélben tartózkodott, amely ekkor már megközelítette az 5 ezer kötetet. – BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 45-46.

mát, legyen igazságos, kiegyensúlyozott, pontos. *„Az engedékenység és szigorúság között félúton járjon el."*. Legyen erkölcsös jellemű, szeresse hivatását.[158]

A nevelő külső tulajdonságai sem hagyhatók figyelmen kívül, hiszen ezzel is példát mutat tanítványainak. A tanár legyen ép, egészséges testalkatú, látása, hallása is legyen kifogástalan. Beély megfogalmaz egy olyan kívánalmat, amelyet ma is vizsgálnunk kellene a tanárképzés valamennyi fokán: *„szava, s hangja tiszta, hajlékony, érthető, s minden tetemesebb nyelvi hibától, pl. selypesség"* mentes legyen.[159]

Műve *3. részében* Beély Fidél a pedagógia tudományának meghatározásával, részterületeinek leírásával foglalkozik. A neveléstant önálló, a filozófiától független tudománynak tartja, és a következőképpen definiálja:

A neveléstan *„nem egyébb, mint rendszeres összege ama szabályok, és törvényeknek, mellyek szerént az ember az ember testi, lelki és szellemi tehetségei fejlődnek, mivelődnek, s tökéletesülnek"*.[160]

A tanítástant, vagyis a diaktikát a neveléstan részének tartja, megfogalmazza, hogy a *nevelés és oktatás egymástól függetlenül nem létezhet.* Kitér a pedagógia segédtudományai ismertetésére (pl. antropológia, pszichológia, művelődéstörténet, orvostudomány).[161]

A 4. részben: a magyar pedagógiai irodalomban az elsők között kíséreli meg összefoglalni a neveléstörténetet az őskortól a 19. századig. A zsidó, az egyiptomi, görög és római nevelés jellemzésén túl, tárgyalja a középkori nevelést, majd a felvilágosodás nevelési törekvéseit. A magyar nevelésügyét a honfoglalástól külön taglalja. Ez a rész viszonylag rövid, összefoglaló jellegű, s a későbbiekben kiadott egyetemes és magyar neveléstörténeti munkák alapjául szolgált.[162]

Beély munkájának legértékesebb része „A neveléstan literatúrája" címet viseli. Ebben a fejezetben a legfontosabb, önálló kötetben megjelent német nyelvű és az összes, általa ismert magyar neveléstudományi mű bibliográfiai leírását adja.

Említi Campe, Eduard Beneke alapvető műveit az *„Allgemeine Revision des gesamten Schul- und Erziehungswesens"* (Az egész iskola és nevelésügy általános felülvizsgálata) és az *„Erziehungs und Unterrichtslehre"* (Nevelés és oktatástan). Ismeri Herbart, Pestalozzi, Milde, Ignez, Demeter műveit.

Figyelemre méltó, Beély Fidél tájékozottsága az 1840-es évek német pedagógiai irodalmában. Beély tanártársai figyelmébe ajánlja Nicmeyer művét a *„Grundsätze der Erziehung und de Unterrichts für Eltern und Schulmänner"* címmel. (A nevelés és oktatás alapjai szülők és oktatók számára.)

A magyar nyelvű művek felsorolása mellett, magyar szerzők latin és német nyelvű pedagógiai munkáit is hozza. Ismeri Székely Ádám Locke – fordítását, Molnár János pedagógiai leveleit, Spányik Gilicér, Fejér György latin nyelvű munkáival is találkozott már, de nem tud pl. Fáy András „Próbatétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról" c. műről.

---

158 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 49-54.
159 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 63.
160 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 76.
161 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 78.
162 *Magyar Könyvszemle* 1994/1 92.

Fokozza bibliográfiai értékét, hogy felsorolja azokat a korabeli folyóiratokat, amelyek pedagógiai tárgyú írásokat is közöltek. *Beély bibliográfiája jelentős, úttörő munka, az összes későbbi pedagógiai bibliográfia alapjául szolgált.*[163]

Ezzel a széles körű pedagógiai munkásságával Beély Fidél jelentős helyet szerzett magának a magyar reformkor neveléstörténetében.

6. BEFEJEZÉS

Kutatómunkám kezdetén célul tűztem ki a bencés rendi tanárképzés kezdeti időszakának áttekintését, a hazai gimnáziumi pedagógusképzés rendszerében betöltött helyének vizsgálatát, középpontba helyezve a Bakonybéli Rendi Tanárképzőt, s az itt folyt pedagógiai munka hiteles bemutatását.

A korabeli feljegyzések dokumentumok, tanulói és tanári jegyzetek, dolgozatok, vizsgalapok feltárásával, feldolgozásával, a történelmi forráselemzés módszerének segítségével, úgy érzem sikerült a lehetőségekhez képest rekonstruálnom növendékek és a tanárok mindennapjait és sikerült hiteles képet adnom az oktató-, nevelő munka a tartalmi, szervezeti vonatkozásairól is.

Igyekeztem kutatásaimat érvényesen, megbízhatóan, tárgyilagosan, a történelmi hűség megőrzésével végezni, szem előtt tartva a tudományosság kritériumait.

A bevezetésben megfogalmazott hipotézis a kutatásban valóban bebizonyosodott:

A bakonybéli bencés középszintű, tanárképzés valóban modellértékű, reform kezdeményezésnek számít, mivel korszerű pedagógiai, módszertani ismereteket oktattak, s felismerték e tárgyak fontosságát a képzés rendszerében.

Kezdetben ugyan még nem volt kellő színvonalú, de így is hozzájárult a 19. századi bencés középiskolai oktatás minőségi fejlődéséhez, s tapasztalatokat szolgáltatott a tanárképzés megújítására irányuló törekvések számára.

Az intézmény két jelentős tanárának (Guzmics I., Beély Fidél) elméleti és gyakorlati pedagógiai tevékenysége példaképül szolgált a tanítványok számára (sőt ma is példaértékű).

Végezetül szeretném megköszönni Ásványi Ilonának, a pannonhalmi Főkönyvtár könyvtárosának, Csóka Gáspár OSB atyának, a Pannonhalmi Apátság főlevéltárosának, Reichardt Aba OSB atyának, a Pannonhalmi Apátság másodlevéltárosának kutatómunkám során nyújtott segítségét. Polán Hildebrand, bencés atyának pedig köszönetet mondok a szakszerű latin fordítások elkészítéséért.

163 *Magyar Könyvszemle* 1994/1 92.

FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI ANYAGOK

1. *A Pannonhalmi Főapátság Levéltárából*
– Exractus Informationum 1819 -1848 (III. évi bölcseleti tanfolyam jegyei külön jelzés nélkül)

2. *A Pannonhalmi Főapátság Főkönyvtárából* (Bencés kézirattárból)
a.) Guzmics hagyaték BK 127/V. doboz 4-26 Bakonybél leírása
b.) Beély hagyaték BK 218/I. doboz Életem rajza

c.) A bencés kézirattár kolligátumai
– Exercitationes Oratoriae poeticae et Graecae 1839 Bakonybél
– Exercitationes Clericorum OSB Bakonybeliensium Anno 1833
– Exercitationes Oratoriae poeticae et Graecae Cursus 8 1840
– Exercitationes Oratorial poeticae et Graecae Cursus 10 1842

d.) Prothocollum
Expeditorum 1842-től

3. *Bakonybéli Plébániai Hivatalból:*
– Bakonybéli apátsági napló II.

JUDIT RAJNAI

BEGINNINGS OF TEACHER'S TRAINING IN THE BENEDICTINE ORDER - HISTORY OF THE TEACHER'S TRAINING INSTITUTE IN BAKONYBÉL

The author intends to present the life of the Benedictine teacher's training institute, which functioned in Bakonybél during the first half of the 19th century (1819-48). He aims at throwing light upon the first phase in teacher's training at the Benedictine order, as well as revealing the status it occupied in the Hungarian system of secondary school teacher's training. He focuses on presenting the pedagogical work and achievements at the Benedictine Teacher's Training Institution in Bakonybél. The author intends to throw light upon the everyday life of students and teachers, alongside with the content and the structure of the educational work. During research the method of historical source analyses is used in revealing and analyzing the rich source material provided by the inventories (such as notes of the students and teachers, exam papers). The teacher's training activity of the Benedictine order in Bakonybél represented a rather peculiar tint in Hungarian educational history. Although the institution did not provide teacher's training on university level, it was one of the first institutions in Hungary that gave modern pedagogical and methodological training to its students. Thus the initiative can be regarded as a model. Its functioning was significant also in the sense, that through its example it encouraged the innovative endeavors in the field of teacher's training in Hungary. The author at the same time presents the scholarly achievements of two significant teachers of the Teacher's Training Institute on theoretical and practical pedagogy.

Guzmics Izidor arcképe

Beély Fidél arcképe

Informatio

Super profectu in moribus et literis Cleri iunioris regularis in Coenobio Bakony-Bel Ordinis S. Benedicti Philosophiae studentis pro primo semestri anni scholastici 1833/4.

Nomina et Cognomina Clericorum.	Annus Aetatis.	Ordo et Monasterium cui adscripti sunt.	Quotum in annum studentes.	Studium cui vacabant	Classis profectus in Literis				Classis ex Moribus		Summa universi Cleri Philosophiae studentis.
					Em.	1a	2a	3a	1a	2a	
Mauritius Czumpf	22.	Ordinis S. Benedicti de S. Monte Pannoniae.	Tertium in annum Philosophiae	Paedagogica generalis et specialis.	–	A 1a			1a		Quinque.
Alexius Puskás	21.				Em. 2a				1a		
Demetrius Spáth	20.				Em. 4a				1a		
Baverius Prux	19.				Em. 1a				1a		
Florianus Romer	18.				Em. 3a				1a		

Dies Examinis 25 Februarii.

Fidelis Briedl. O. S. B.
Presbyter et Paedagogicae Professor

Beély jelentése az 1833/34-es tanév első féléves vizsgáinak eredményeiről (Exractus Informationum 1819–48)

Annus scholast.	Nomina studentium iuxta ordinem senii	Semester Primus: E Paedagogica generali et speciali	Ex Rhethorica	Ex Archeologia Graeca	Ex Philologia et auctoribus classicis orator	Semester Secundus: Ex Aesthetica	Ex Diplomatica	Ex Poesi	Ex Archeologia Romana	Ex Philologia et auctoribus classicis poetis
1832—33	*Cassianus Fosténvi*	Emin. 4us	Emin. 3us	Emin. 4us	Emin. 3us	Emin. 5us	Emin. 4us	Emin. 3us	Emin. 4us	Emin. 4us
	Calasanctus Pfeffel	Emin. 1us	Emin. 1us	Emin. 1us	Emin. 2us	Emin. 1us	Emin. 2us	Emin. 2us	Emin. 1us	Emin. 1us
	Fridericus Deutsch	Emin. 3us	Emin. 4us	Emin. 3us	Emin. 4us	Emin. 3us	Emin. 3us	Emin. 4us	Emin. 3us	Emin. 3us
	Victorin Trimmel	Emin. 6us	Emin. 6us	Emin. 6us	Emin. 5us	Emin. 4us	Emin. 6us	Emin. 6us	Emin. 6us	Emin. 5us
	Sigismundus Simon	Emin. 2us	Emin. 2us	Emin. 2us	Emin. 1us	Emin. 2us	Emin. 1us	Emin. 1us	Emin. 2us	Emin. 2us
	Theodorus Babost	Emin. 5us	Emin. 5us	Emin. 5us	Emin. 6us	Emin. 6us	Emin. 5us	Emin. 5us	Emin. 3us	Emin. 6us
1833—34	*Mauritius Czumpf*	Classis 1ae	Emin. 5us	Emin. 5us	Emin. 5us	Classis 1ae	Emin. 5us	Emin. 4us	Emin. 4us	Emin. 4us
	Alexius Puskás	Emin. 2us	Emin. 2us	Emin. 2us	Emin. 2us	Emin. 3us	Emin. 3us	Emin. 3us	Emin. 3us	Emin. 3us
	Demetrius Spáth	Emin. 4us	Emin. 4us	Emin. 4us	Emin. 4us	Classis 1ae	Emin. 4us	Emin. 5us	Emin. 5us	Emin. 5us
	Xaverius Prux	Emin. 1us	Emin. 1us	Emin. 1us	Emin. 1us	Emin. 1us	Emin. 2us	Emin. 1us	Emin. 1us	Emin. 1us
	Florianus Romer	Emin. 3us	Emin. 3us	Emin. 3us	Emin. 3us	Emin. 3us	Emin. 1us	Emin. 2us	Emin. 2us	Emin. 2us
1846—47	*Stephanus Szabó*	Emin. 1us	Emin. 1us	Emin. 1us	Emin. 1us			Emin. 1us	Emin. 1us	Emin. 1us
	Desiderius Schnitzler	Emin. 3us	Emin. 3us	Emin. 4us	Emin. 4us			Emin. 4us	Emin. 4us	Emin. 4us
	Zoerardus Germanetz	Classis 1ae secundus	Classis 1ae	Classis 1ae	Emin. 5us			Classis 1ae	Emin. 5us	Emin. 5us
	Carolus Keresztényi	Classis 1ae primus	Emin. 4us	Emin. 3us	Emin. 3us			Emin. 3us	Emin. 3us	Emin. 3us
	Franciscus Balogh	Emin. 2us	Emin. 2us	Emin. 2us	Emin. 2us			Emin. 2us	Emin. 2us	Emin. 2us
1847—48	*Marius Liszta*	Emin. 1us	Emin. 3us	Emin. 3us	Emin. 2us	Emin. 2us	Emin. 1us	Emin. 1us	Emin. 1us	Emin. 2us
	Urbanus Tuifel	Emin. 6us	Emin. 7us	Emin. 8us	Emin. 6us	Emin. 7us	Emin. 7us	Emin. 8us	Emin. 7us	Emin. 8us
	Cletus Nagy	Dimis	sus est	4a Febru	arii 1848					
	Gervasius Faszari	Emin. 4us	Emin. 4us	Emin. 2us	Emin. 5us	Emin. 4us	Emin. 3us	Emin. 3us	Emin. 4us	Emin. 4us
	Odilo Klupák	Classis 1ae	Emin. 6us	Emin. 7us	Emin. 8us	Emin. 6us	Emin. 6us	Emin. 5us	Emin. 6us	Emin. 6us
	Mathias Hammer	Emin. 2us	Emin. 1us	Emin. 1us	Emin. 1us	Emin. 1us	Emin. 2us	Emin. 2us	Emin. 2us	Emin. 1us
	Raymundus Köln	Emin. 5us	Emin. 8us	Emin. 6us	Emin. 7us	Emin. 5us	Emin. 5us	Emin. 6us	Emin. 5us	Emin. 5us
	Columbanus Addm	Emin. 3us	Emin. 2us	Emin. 4us	Emin. 3us	Emin. 3us	Emin. 4us	Emin. 4us	Emin. 3us	Emin. 3us
	Ludovicus Kökényy	Emin. 7us	Emin. 5us	Emin. 5us	Emin. 4us	Classis 1ae	Emin. 8us	Emin. 7us	Emin. 8us	Emin. 7us

Összesített vizsgaeredmények (Sörös: A Bakonybéli Apátság Története)

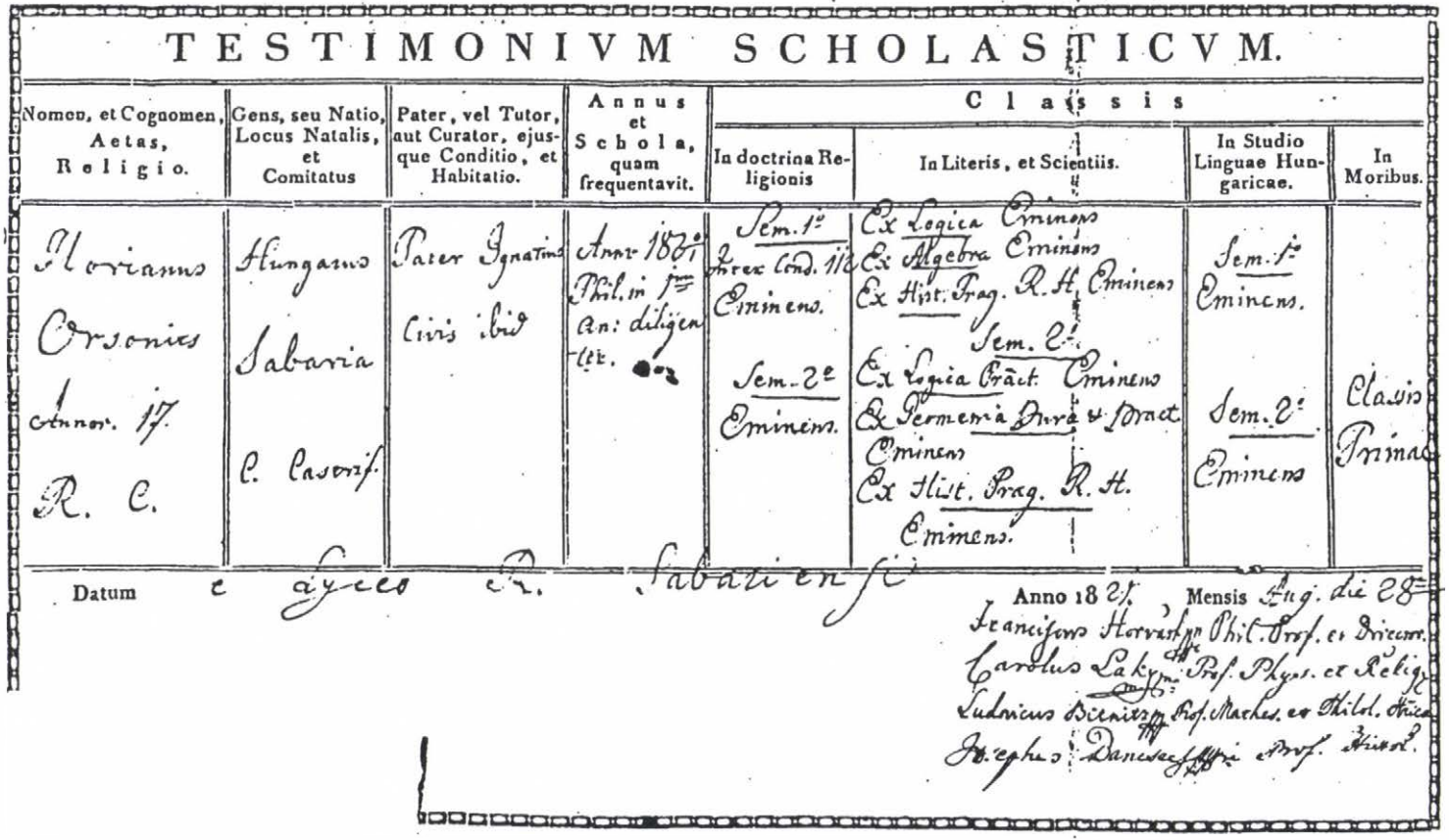

TESTIMONIVM SCHOLASTICVM.

Nomen, et Cognomen, Aetas, Religio.	Gens, seu Natio, Locus Natalis, et Comitatus	Pater, vel Tutor, aut Curator, ejusque Conditio, et Habitatio.	Annus et Schola, quam frequentavit.	Classis: In doctrina Religionis	Classis: In Literis, et Scientiis.	Classis: In Studio Linguae Hungaricae.	Classis: In Moribus.
Florianus Orsonics Annor. 17. R. C.	Hungarus Sabaria C. Castrif.	Pater Ignatius Civis ibid	Anno 1821 Phil. in 1mo An: diligenter.	Sem. 1o Inter Cond. 112 Eminens. Sem. 2o Eminens.	Ex Logica Eminens Ex Algebra Eminens Ex Hist. Prag. R. H. Eminens Sem. 2o Ex Logica Pract. Eminens Ex Geometria Jura & Pract. Eminens Ex Hist. Prag. R. H. Eminens.	Sem. 1o Eminens. Sem. 2o Eminens	Classis Primae

Datum e Lyceo R. Sabariensi

Anno 1821. Mensis Aug. die 28

Franciscus Horvath Phil. Prof. et Director.
Carolus Lakym Prof. Phys. et Relig.
Ludovicus Bienitz Prof. Mathes. et Philol. Hist.
Josephus Danesecz Prof. Histor.

Bizonyítvány 1825-ből (Exractus Informationum 1819–48)

ELSŐ FERENCZ

Felséges Austriai Császár,
Magyar Ország Apostoli Királya
kegyelmes jóváhagyásával
az Ország törvénye' rendeléséből;

a' magyar nyelvnek
minden tudományban és szép művészségben gyarapítására
felállított

NEMZETI TUDÓS TÁRSASÁG,

BRIEDL FIDÉL URAT

a' magyar nyelv és literatura előmenetele tekintetéből
köz akaratból
levelező taggá
választá,

és ezen oklevél erejével társának ismeri,
közre munkálódása által a' társaság javát és díszét
előmozdítását reménylvén.

Pesten November' 23. 1839.

Beély (Briedl) Fidél kinevező oklevele az akadémia levelező tagjává (BK 218/I.)

Bakonybélben végzett növendékek névsora (Exractus Informationum 1819-48)

1819-20 Eder Rainer
Pratsek Antonin
Radányi Modeszt
Dulik Menyhért

1820-21 Csörge Tibor
Gyurász Tádé
Szabó Hilár
Körmendi Placzid
Fink Jusztin
Prunnyi Bernát
Sárkány Miklós
Németh Jeromos
Csonka Frigyes
Vaszary Egyed

1821-22 Tóth Teodóz
Czingruber Sebestyén
Stanke Leander
Rosenberger Honor
Späth Fulgent
Losonczy Henrik
Molnár Viktor
Andor Luczián
Ballay Valér
Horrieschek Viktorin

1822-23 Horváth Bálint
Hetyei Samu
Krisztiány Piusz
Hafner Özséb
Szalay Aurél
Barthely Geláz
Banovits Szulpicz
Oszlányi Albin
Noszkó Ede
Króny Rafael

1823-24 Ferenczy Pulin
Körmendy Kamil
Kupeczky Alfonz
Bellovics Marcellin

1824-25 Madarász Menyhért
Kollár Amand
Dussek Tiborcz
Petheő Demjén
Tompa Ágost
Eibel Ambrus
Kovácsics Marcell
Smoll Kalazant

1825-26 Kralik Xavér
Schmidt Szörény
Ruth Jeromos
Rammerschoffer Valerián
Pollák Adolf
Orsonits Odó

1826-27 Brecska Aurél
Kollár Henrik
Briedl (Beély) Fidél
Pekovics Lambert

1832-33 Fojtényi Kászon
Pfeffel Kalazant
Deutsch Frigyes
Trimmel Viktorin
Simon Zsigmond
Baboss Theodorik

1833-34 Czumpf Móricz
Puskás Elek
Späth Dömötör
Prux Xavér
Römer Flóris

1834-35 Tringer Jusztinián
Jób Tóbiás
Jahn Mainrad
Matuskovics Polykárp
Leinzinger (Rónai) Jáczint
Kovács Béda

1835-36 Strommer Gál
Kopeczky Hilár
Holler Engelbert
Simonics Gábor

Horváth Lambert
Ráth Pál
Berger Ipoly

1836-37 Vincze Paulin
Zeller Rajmund
Taxner Veremund
Pozsgay Apollinaris
Penner Román
Hyros Bernát
Heyder Viktor

1837-38 Leitgeb Sebestyén
Mantissovich Theodorik
Kapusztyák Luczián
Szavad Fausztin

1838-39 Vincze Viktorin
Szalkay Lukács
Hollósy Jusztinián
Kruesz Krizoszton
Somogyi István

1839-40 Tichy Feliczián
Barbay Gyárfás
Böröndy Dezső
Vagács Czézár
Knand Jusztusz
Witzmann Gyula

1841-42 Matkovics Adolf
Nagy Pál
Czina Gusztáv
Gaál Vendel
Haeckh Ernő
Bády Izidor

1842-43 Hoffer Ödön
Greczl Kálmán
Szabó Othmár
Kamis Húgó
Rehák Ipoly
Schiebinger Emil

1843-44 Mannhalter Donát
Novák Ede
Talambér Medárd
Mészáros Aladár
Bogdán Ádám

1844-45 Saly Ágost
Tarr Fülöp
Fuchs Tamás
Vass Virgil
Császár Konstantin
Kürcz Menyhért

1845-46 Apa Jenő
Sebők Árkád
Vinterkorn Sándor

1846-47 Szabó István
Schnitzler Dezső
Germanetz Zolrard
Keresztényi Károly
Balogh Ferencz

1847-48 Liszta Mór
Tuifel Orbán
Hannauer Mátyás
Vaszary Gyárfás
Nagy Kilit
Klupák Odiló
Kühn Rajmund
Rákóczy Lajos
Ádám Columba

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/1-2

KÁLMÁN PEREGRIN

SZATMÁRI IRGALMAS NŐVÉREK KÍNÁBAN[1]

1933. október 3-án este a Szatmári Irgalmas Nővérek esztergomi tartományházának lakói lázasan készülődnek a négy nővér búcsúztatására: gyönyörű előadások, szavalatok, énekek hangzanak el a nagyteremben, mert a rendtársak másnap, Szent Ferenc ünnepén Kínában indulnak. Leírni sem lehet a sugárzó boldogságot, mindenre kész missziósindulás. Október 4-én a budapesti Szent Ferenc templomban[2] boldogemlékű Zadravecz püspök[3] búcsúztat bennünket, áldását a misszióskereszttel adja ránk, hogy készek legyünk az Úrjézus követésére, bármit is hozzon a jövő.

Este nyolckor vonatunk elindul Olaszország felé. Másnap este Páduában rövid időre megállunk, ketten leszállunk, hogy a csomagokat az ablakon keresztül átvegyük, de a vonat továbbindul és elviszi holmiainkat és a másik két nővérünket is az ismeretlenbe. Kísérőnk Fr. Moore – aki olaszul is tud – azonnal bemegy az irodába és intézkedik, így nővereinket a harmadik állomásról visszahozza egy másik vonat Páduába.

Páduában egy árvaházban kaptunk helyet, másnap megcsodáltuk Szent Antal templomát, majd folytattuk utunkat Rómába. Itt már szerencsések voltunk, mert „Coue Verde" nevű hajónk kétheti késéssel indult. Fr. Moore megkérdezte, vissza akarunk-e menni Magyarországra, vagy inkább megnézzük a szenthelyeket? Mindannyian maradni akartunk, mert búcsúzni elég volt egyszer is. Sok kegyelemben részesültünk. A Szentévre Mussolini éppen akkor nyittatta ki a Vatikán kapuit. A Szentatya első

1 A Szatmári Irgalmas Nővérek kínai tevékenységéről szóló beszámolót Horváth M. Lujza nővér jegyzeteiből állította össze egy ismeretlen szerző Hewittben (USA). Az általunk közölt szövegrész a Magyar Ferences Levéltárban, a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány Amerikai Kusztódiájának rendezetlen iratai között található.
A magyar ferencesek P. Károlyi Bernát OFM (1892-1954) vezetésével 1929 telén léptek Kína földjére, ekkor kezdték meg hittérítő és szociális munkájukat a Délközép-Kínai Huanan tartomány területén, Paoking központtal. A Szatmári Irgalmas Nővérek az ő segítségükre érkeztek 1933-ban valamint '36-ban, és az ő irányításukkal dolgoztak 1952-ig. 1938-ban a missziót apostoli prefectura rangra emelték, prefektusa P. Lombos László (1887-1963) lett, aki 1948-ban hagyta el a misszió területét, hogy Magyarországról – az iskolák -államosítása következtében – 'munkanélkülivé'lett szerzeteseket hívjon Kínába. Ekkor az apostoli prefektust a magyar hatóságok már nem engedték vissza a misszióba, 1952-ben pedig a még ott maradt magyar ferenceseket és szatmári nővéreket is kiutasította az új kínai vezetés.

2 Ez valószínűleg a Margit körúti ferences templom lehetett, amelynek titulusa valójában Szent István vértanú.

3 Zadravecz István (1884-1965) ferences szerzetes, ny. tábori püspök.

útja a S. Maria Maggiore bazilikába vezetett, ahol látogatáskor mi is jelen voltunk. Másnap fogadott is bennünket, áldását adta missziósmunkánkra, és bíztatott: bármi történjék velünk, szívesen fogadjuk el a szenvedést, de sok megtérő lelket kérjünk cserébe. Vonatunk éjjel indult Brindisibe, ahol pár óra múlva már indult is a nagy hajónk.

Bombay, Ceylon, Sanghay – ma már csak álomnak tűnik. Sanghayban P. Károlyi Bernát,[4] delegátus atya várt reánk. Éjjel szálltunk hajóra, így Sanghayból keveset láthattunk. Ott, a hajón találkoztam először és közelről kínai emberekkel. A Sárga folyó vitt bennünket Hongkongba, ahol egy magyar nővért is megismertünk, pár napig ott pihentünk, és egy éjjelen megint vonatra ültünk, s végállomásunk felé indultunk. Éjféltájban a vonat egyszer csak megállt. A delegátus atya megtudta, hogy az úton rablók vannak, az előttünk való vonatot kifosztották, néhány haláleset is volt és több sebesülés történt. Másnap reggel elindultunk Changsha-ba Hunan fővárosába, ahonnan már autóbusszal mentünk Paokingba a magyar ferences misszióba, ahová 1933. november 18-án érkeztünk meg. Az úton mindenki beszélt hozzánk, persze egy szót sem értettünk belőle. Bence[5] testvér azonban jó magyaros vacsorával várt bennünket.

Missziósmunkánk november 19-én kezdődött a Szent Erzsébet Árvaházban, amely a legszebb épület volt a városban. Apró kislányok vártak ránk, fogták kezünket, hogy gondozzuk őket. Elkezdődött a kínai nyelv tanulása, a „karakterek" – írásjegyek – írása, de erre sok időnk nem volt, mert az emberek jöttek orvosságért, no meg kíváncsiságból is, hogy láthassák a „sjudákat", a nővéreket.

Néhány hónap múlva, amint már kezdtük a nyelvet beszélni, én M. Lujza[6] lettem a misszionárius, Sr. Klára[7] az árvaházat, Ossia nővér[8] pedig a gazdaságot vezette, és főképpen a bevásárlást intézte. Ha csirkét akart hozatni, így fejezte ki: „kukurikú", ha disznóhúst, „röf-röf", stb., ami aztán derűs perceket okozott nekünk, kacagtunk velük együtt.

Az egyik helyiséget úgy hívtuk, hogy „patika", pedig inkább rendelő volt, ahol délutánonként 80-100 embernek kötöztük a sebeit, és adtunk orvosságot, ingyen, mind többen jöttek. Könyveket osztogattunk, 1934-ben már 110 férfi tanulta a katekizmust. Invioláta nővér,[9] mint „hight School" tanárnő kínai segítséggel tanította őket. Szépen indult minden, tele voltunk buzgósággal, de 1935-ben jött az első menekülés.

A vörösök már közel jártak hozzánk, nekünk pedig menekülni kellett, mert borzalmas dolgokat beszéltek a hozzánk érkezők. December elsején, hideg, fagyos, szeles időben, egyetlen ablaknélküli autóbusz volt csak a városban, azzal menekültünk el Changshaba, Hunan fővárosába. Két hét alatt a lábunk és kezünk elfagyott. Kaptunk egy szobát, ahol patkányok nyargalásztak, és egy dühös kutya éjjelre szabadjára volt engedve, mindenképp be akart rontani hozzánk. Az ajtót nem lehetett bezárni, így aztán fölváltva támasztottuk belülről, hogy a harapós állat ne tudjon bejönni. Egyik éjjel fel-

4 P. Károlyi Bernát (1882-1954) a kínai misszió első elöljárója (1929-1938), majd az ottani munkát támogató magyarországi kezdeményezések felügyelője. 1950-ben bebörtönözték, ott halt meg.

5 fr. Baráth Benedek (1900-1898), kínai misszionárius, majd az amerikai kusztódia tagja.

6 Horváth Lujza (1905-1992) 1933-ban érkezett Kínába.

7 Skorka Klára (1899-1977) 1933-ban érkezett Kínába.

8 Barát Ossia (1902-1940) 1933-ban érkezett Kínába.

9 Golgovszky Inviolata (1894-1936) 1933-ban érkezett Kínába.

ébredtem, és a tenyeremben egy kis patkányfiókát találtam, persze a kezem kívül volt a pokrócon. A kis állatka aludt, és amikor megmozdultak, leugrott az ágyról. Gyertyát gyújtottunk, és akkor láttuk, hogy egy egész sereg patkány játszadozik az ágyak szélén. Nem féltek tőlünk, de mi tőlük igen.

December 15-én kaptuk a jó hírt, hogy a „komminkot" visszaverték. Azonnal indultunk vissza Paokingban, ahol ismét nehézségek fogadtak. Az ablaküvegek kiverve, a házból, amit lehetett elvittek vagy összetörték. Úrra kellett kezdeni az életet. Ugyanakkor a „vörösök" hátrahagyták sebesültjeiket és a beteget, a városiak pedig köptek rájuk, mint ellenségre. Mégis akadt egynéhány irgalmas lélek, aki dobott nekik egy köteg rizsszalmát, azon feküdtek, ott haltak meg.

Eddig csak haldokló gyermekeket kereszteltünk, most azonban a felnőttek segítése egyben „lélekaratás" is volt. A felnőtteket rizzsel etettük, ruháinkat, meleg alsóneműt adtunk nekik, mert teljesen átfáztak. Lehetetlen volt mindenkin segíteni. Az iskolák betegekkel teltek meg. Ők szalmán feküdtek, mi pedig odakuporodtak a fejükhöz, beszéltünk nekik a Jóistenről és az Ő irgalmasságáról. Sok időbe került, mire húsz-harminc haldoklót előkészítettünk a nagy útra, megkeresztelvén őket az Atya és Fiú és a Szentlélek nevében. Lelkünk tele volt buzgósággal és hálával a Jóisten iránt, mindegyiknél, akit megkereszteltünk.

December 20-tól március 15-ig a legtöbb kommunista meghalt az útszéleken, a katonák pedig az iskolákban, tífuszban. M. Inviolátával egyiktől a másikig jártunk, mert minden lelket Istenhez akartunk vezetni. Megmondtuk nekik, hogy a testüket nem tudjuk megmenteni, de a lelküket igen, ha hisznek az egy Istenben, aki megbocsátja bűneiket, és a szent keresztség által gyermekeivé lesznek. Legtöbben sírtak a boldogságtól, hogy megszabadulnak a bűntől és a sok szenvedéstől. Északról jöttek ezek a katonák, ahol már láttak nővéreket, papokat, tőlük hallhattak az igaz Istenről, aki a „Thien Lao Jé."

Egyik este a kápolnában imádkoztam, hálát adtam a Jóistennek, mert azon a napon 20 katonát kereszteltünk meg, és ott voltunk akkor is, amikor meghaltak. Úgy éreztem, mintha injekciós tűt szúrtak volna belém. Fölmentem a szobába, és egy nagy fehér tetű volt a ruhámon. A katonák tetvesek voltak, amit mi nem tudtunk. Tífuszban szenvedtek, de nem gondoltunk semmi rosszra, amíg két hét múlva először M. Invioláta és egy nappal később én is magas lázzal ébredtünk tudtára, hogy a betegektől elkaptuk a tífuszt. M. Inviolátát elvitték a protestáns kórházba, én pedig otthon maradtam. Makacsul ragaszkodtam ahhoz, hogy a „typhoid lázat" nem szabad leverni, nem szabad enni, stb. M. Inviolátának adtak enni, hogy el ne veszítse az erejét. Amikor nálam a krízis jóra fordult, ő akkor halt meg. Igaz, azzal búcsúzott, mikor elvitték a kórházba, hogy „...ha meghalok, fogom kérni Jézus Szent Szívét magáért, mert ön még fiatal, gyógyuljon meg!" Érzem, hogy a szentéletű M. Invioláta főnöknő még mindig imádkozik értem, mert az első csoportból már csak én vagyok életben. Később, amikor M. Ossiát ápoltam tőle ismét megkaptam a tífuszt. Ő meghalt, én megmaradtam.

1936 március 28-án Golgovska M. Invioláta nővér visszaadta nemes lelkét Teremtőjének. Szentül élt, és úgy is halt meg. Csak hárman maradtunk, de nem sokáig, mert még abban az évben jött négy nővér, és így a munka, amelyből bizony elég sok volt, ekkor már könnyebben ment. A második csoport nővér 1937 újév napján érkezett meg Paokingba. Szorgalmasan nekifogtak a kínai nyelv tanulásának, és rövid időn belül már képesek voltak részt venni misszióstmunkánkban.

M. Bernarda[10] nővér a zenével mindjárt meghódította a gyerekeket, úgyszintén M. Juventia[11] is, aki ugyancsak zene és rajz szakos tanár volt, ő pl. oltárképeket is festett. Később M. Juventia nővér átvette az árvák gondozását. M. Bernarda – tanárnő lévén – zenére tornásztatta a gyerekeket, amit igen szerettek. Mikor már annyit tudott kínaiul, hogy a gyerekek megértették, számtant is tanított nekik. M. Alena[12] nővér óvodát nyitott, igen nagy sikerrel. Varrt szép ruhácskákat a kis óvodásoknak, és M. Bernada nővérrel együtt olyan sikeres előadásokat rendeztek, hogy híre volt az egész városban. Táncok, tornagyakorlatok zenével, amit mindenki élvezettel nézett. M. Alena a Dispenzáriumban is dolgozott – kitűnő betegápoló lévén –, és látogatta a betegeket falun és a városban is. M. Melinda[13] nővér nyelvtanulás mellett mindjárt beállt a munkába. Főzött, mosott, vasalt, és amikor szükség volt rá, kísérte a falvakba menő társát, meglátogatni a betegeket, haldoklókat, megkeresztelni az olyan gyerekeket, akik már halálukon voltak. Később a kórházban is tevékenykedett.

Amikor a japán háború áldozatai közelebb jöttek hozzánk, vidéki iskolákba helyezték el őket. Ebben az időben én úton voltam reggel 6-tól este 6-ig. Volt egy beszédes kínai asszony, Csalogánynak hívtuk – nagyon hamisan énekelt –, aki 5 kínai dollárt kapott egy napra. Nagy segítség volt, mert nagyon jól ismerte a helyi szokásokat, segítségével 50-60 haldoklót is megkereszteltünk egy nap alatt. Napokon át családokat látogattunk a nagy tanyákon. Ezen a vidéken az a szokás, hogy amikor már közeledik a vég, az öregeket a leghátulsó szobába viszik. A fekete koporsó az ajtón kívül van, a férfiak pedig figyelik, nincs-e rajta hézag, jól van-e befestve, stb. Ilyen esetekben a „Csalogány" kérte, hogy WC-re szeretne menni, amit nagyon szívesen fogadtak – azzal trágyázzák a földeket –. Először a leghátsó szobához ment, és ha volt haldokló, akkor azt mondta, nekem is kell menni, de senki ne kövessen, mert nem szabad a nővért követni. Ezt hallva és már tudtam, hogy a hátulsó szobában van egy jó lélek, akit a drága Jézus szeret. Tudtam vele nyugodtan beszélni, meg lehetett keresztelni, érmet tettem a nyakába vagy a ruhájára tűztem. Nemegyszer mikor kimentem a házból, a környékről már 30-40 férfi és nő gyűlt össze, beteg gyermekeiket hozták, akik közül némelyikbe már csak hálni jár a lélek. Megkérdeztem, mit szeret a gyerek enni. Amelyikre azt mondták, hogy csak erős paprikát, arról már tudtam, nem fog sokáig élni, meg lehet keresztelni.

Egyik alkalommal az úton egy zord kinézésű férfival találkoztunk. Előre köszöntöttük, és megkérdeztük tőle kell-e neki aszpirin vagy valamilyen más orvosság. Ő érdeklődésünket megköszönte és továbbment. Hogy így kell velük bánni, azt a börtön igazgatója mondta nekünk. Jóakarattal volt hozzánk, mert egyszer az egyik fiú testvére kiabált, jajgatott, hogy mindjárt meghal. Ede[14] testvér megvizsgálta és rájött, hogy gránátalmát evett magostul, ami miatt leállt a bélműködés. Glicerin-beöntést adtunk neki, langyos vízzel, amelynek következtében megkönnyebbült; mondta a bátyjának, most már nem hal meg. Igen hálás volt és sok jó tanács mellett megengedte, hogy a börtönbe szabad bejárásunk legyen. Megmondta, kit fognak hamarosan kivégezni, de nem volt sza-

10 Golgovszky Bernarda (1888-1975), 1936-ban érkezett Kínába.
11 Pákozdi Juventia (1908-1991), 1936-ban érkezett Kínába.
12 Riczu Aléna (1913-1977), 1936-ban érkezett Kínába.
13 Molnár Melinda (1904-2001), 1936-ban érkezett Kínába.
14 fr. Gunszt Ede (1902-1978) kínai misszionárius, majd az amerikai kusztódia tagja.

bad direkt csak vele beszélni, mert ők nem tudták a kivégzésük időpontját. Volt egy férfi, aki azt mondta, hogy nem ölik meg, akkor fog hinni, másnap már kivégezték. Nagyon fájt, hogy úgy visszautasította az Úr kegyelmét. Nagyon szerették hallani a jobb lator történetét. Szép oltárt készítettek, ahová a kínai Szűzanya képet vittük el nekik, és rózsafüzért is, imádkoztunk velük. Gyilkosok, rablók voltak, és mégis szerették a Szűzanyát.

Egy fiatalembert nyilvánosan elítéltek gyilkosságért, amit az újságok másnap már meg is írtak. Kirabolt egy ékszerboltot, mert menyasszonyának apja tönkrement ékszerész volt, aki csak sok ékszerért adta volna oda a lányát. Az üzletes ellenkezett vele, megölte. Külön zárkában tartották, keze-lába bilincsekben, bementünk hozzá. Azt kérdezte: – Milyen vallást hirdetsz? – mert protestáns kollégiumba járt, de csak úgy kapta volna meg a bizonyítványt, ha áttér vallásukra, és ezért elment más iskolába. Nyíltan beszéltem vele, az újság a kezembe volt. Megmutattam, hogy halálra van ítélve, de a Jóisten a körülményeket néz, és megbocsátja bűneit, ha megbánja. Sírva kívánt megkeresztelkedni. Magas fiú volt, intelligens, 28 éves. Hirtelen felállt, a kezén-lábán levő láncok csörögtek. Mondtam neki, csak üljön le, mert én alacsonyabb vagyok. Megkereszteltem, odaadtam neki a kínai mártírok életét, olvassa el, hogy milyen bátran mentek a halálba. A katekizmust megtanulta, és az ablakon keresztül tanította a többieket is. Még három hónapig élt. Bátran ment a katonák elé, kérte hogy imádkozhasson egy percig, és azután készen volt. Agyonlőtték. Ezekben az időszakokban annyi sok kegyelmet kaptunk a drága Jézustól, gondoltam, ez nem fog mindig így menni.

Amikor a Japánok közeledtek, a mindennapi bombázás elől a Fancsitent-i Szent Ferenc kastélyba és majorságba menekültünk a ferences atyákhoz. Ennek udvarán tizenöt szoba volt, egy alkirály 15 feleségének a lakása, amihez aztán az atyák jutányos áron jutottak hozzá. Odaköltözésünkkor egyik felében az árva fiúk és a ferences testvérek voltak, a másik felében pedig mi és a lányok kaptunk elhelyezést, ők ott maradtak még a kommunisták ideje alatt is. A „fehér" katonák visszafelé húzódtak, a Japánok azonban előrenyomultak, sok amerikai gépet lelőttek. A falusiak az ejtőernyős katonákra azt mondták: „ördögök jöttek le", és agyon akarták verni őket. Éppen arra járt egy hitoktató, mondta nekik, hogy ők jó barátaink, kísérjétek el őket az egyházba, kaptok 5 dollárt érte. Így néha volt nálunk 20-22 „átutazó". Mostunk, varrtunk rájuk, etettük őket: a disznókat, csirkéket az árvaház udvarából mind elfogyasztották. A jutalom nem maradt el. A generális – amikor a Japánok már 60 mérföldre voltak tőlünk –, elküldte katonáit, és azok megmentették az atyákat és nővéreket. Az amerikaiak tényleg kibombázták a japánokat és az egész város romba dőlt.

Ekkor Cheng-Kiangba, a passzionista atyák missziójába nyertünk befogadást. A bombázások következtében az egész város elpusztult, sátrakban, kapualjakban húzódtak meg az emberek. Bombázás majd minden nap volt, ezért éjjel sohase vetkőztünk le, és amikor a vészcsengő jelezte, hogy közel vannak a repülők, rohantunk le a földszintre, ott be egy kis kamrába, a repülők pedig fejünk fölött vívták harcukat. Másnap reggel elmentünk megnézni a lepottyant repülőket; egy alkalommal az egyikben japán és német katona volt odaláncolva az üléshez.

Az emberek féltek és nem volt erejük eltemetni a holtakat, mert nem volt mit enni. Mi is kimentünk, hogy valami zöldségfélét vegyünk, ami majd segít a száraz rizst lenyelni. Zöldség nem volt, az egyik üzletes felajánlotta a megmaradt kígyókat, és meg is mutatta azok darabjait egy nagy üveg alján. Azt mondja, csak nektek adok belőle, mert

ti sok jót tesztek. Megköszöntük a kedvességét, és siettünk haza zöldség nélkül. Elmondtuk élményeinket, de a kígyóra senki nem kapott étvágyat.

A rendelőbe százával jöttek a betegek, mert ingyen kaptak kezelést és orvosságot. Amikor kinyitottam az ajtót, a betegek már ott feküdtek az utcán, sokszor már késő is volt. Fölütötte a fejét a kolera. A városban csak egy helyen tudtak „só" injekciót adni, de egyszerre csak két betegnek. Borzasztó fájdalom, amikor a víz kiszalad az erekből. A görcs kibírhatatlan, és csak az marad életben, akinek pótolni tudják a vizet az erekbe. Morfiummal fölszerelve jártam a várost, hogy enyhítsem a fájdalmat, és megmentsem lelküket. Egy kínai nővér szólt, hogy nagybátyja megkapta a kolerát, de hallani sem akar a Jóistenről, próbáljak beszélni vele. Három óra hosszat tartott, amíg végre elfogadta a keresztséget. Beszéd közben mindig masszíroztam a karját és a lábszárát. A vér víz nélkül röggé változott, az okozta a szörnyű fájdalmat, és abba is halt bele. A keresztség után már csak pár órát élt. Megérte, hogy három órát töltöttem mellette. Kértem egy kis meleg vizet kézmosásra, de nem volt nekik, így biztosra vettem, hogy én is megkaptam a betegséget. Pár nap múlva a rendelőbe, egy állapotos asszonyt vizsgáltam, mikor hirtelen WC-re kellett szaladnom. Alul-fölül olyan édes vízféle jött nagy mennyiségben. Tudtam, hogy a bácsitól elkaptam a kolerát, amíg masszíroztam. Az árvaházban is volt már két beteg kislány. „Salt Watert" adtam nekik intravénásan, egyik üveget a másik után, amit az amerikai SOS suppliedtől kaptunk. A két lányka szépen meggyógyult. Délután jelentették, hogy az egyik lányka kihúzta a tűt, de akkor már nem tudtam lemenni, mert minden 5-10 percben kellett szaladnom, jött a víz alul-fölül. Fent maradtam a szobámban, tudtam, hogy nincs menekvés. Amikor a nővérek fölfedezték miért nem megyek vacsorázni, jelentették Fr. White, amerikai passionistának, aki rohant az SOS-be orvosért. Akkor már a görcsök erősen cikáztak a lábamban. Kértem, hívjanak először papot, de nem tudtam gondolkodni, és kértem masszírozza a karomat. Mikor befejeztem a szentgyónást az orvosok már ott is voltak a nagy tűkkel, adtak „Salt Watert" intravénásan és morfium injekciót is, hogy enyhítsék a fájdalmat. Közben három amerikai katona is megkapta a betegséget. Hallottam, amikor mondták, a veséje megszűnt működni. Harmadnapra nekem már jött néhány csepp, akkor az orvos azt mondja: „No, a Sister meg van mentve".

Utána nemsokára, egy vagy két hónap múlva Hirosimára leesett az atombomba, és ezzel megszűnt a bombázás. Jó magyar ferences atyáink azonnal mozgósítottak bennünket: indulás vissza a magyar misszióba. Korábban, amikor mi odamenekültünk a passzionista atyákhoz, az amerikai nővérek hazamentek. O' Gara püspök úr kérte az atyákat, hogy addig hadd maradjon néhány nővér, amíg az amerikaiak visszajönnek. Hálából hogy befogadtak bennünket, három nővér ottmaradt segíteni. A jelölteket nem vihettük magunkkal – ők hazamentek rokonaikhoz –, mert Kínában maradásunk kérdéses volt, nem tudtuk, a hatóságok engedélyezik-e.

Visszamentünk Paokingba. A bombázások következtében az egész várost romban és leégve találtuk, csupán a Cathol Protestant Missio épületei álltak. Az emberek azt beszélték, hogy amikor a tüzes bombákat dobták a városra, egy fehérruhás szép hölgy ült a torony tetején, és nem engedte meg, hogy oda dobják a bombát. Újból előlről kellett kezdeni mindent, mivel csak üres falakat találtunk. Szerencsére az SOS-től kaptunk 24 katonai ágyat ágyneművel. Az első dolgunk volt az iskola termeinek kórházi célra történő berendezése. A 24 ágy egy hét alatt tele lett sebesültekkel. Amikor a japán katonák visszafelé vonultak, eldobálták a bombákat, a falusiak nem tudták mi az, vasra pedig

szükség volt. Így keresték, összeszedték, és soknak sikerült is szétszedni a bombákat, de volt olyan is, akinek a kezében robbant föl, és elvitte kezét-lábát, ha egyáltalán életben maradta. Az SOS sok kötszert, sulfadiazin-t, penicillinport és injekciót adott, amivel segíteni tudtunk. Mindez 1945-ben történt. Attól kezdve sok orvosságunk volt, ágyakat és rendes fölszerelést vettünk, mert ezt hozta a szükség. Igen szépen ment a munka, sok megtérőnk, keresztelőnk volt, de ez az időszak sem tartott sokáig.

A kommunisták Pekingben gyülekeztek, de 1949 szeptemberében a mi városunkat is elfoglalták. Először a lovasok jöttek, majd a gyalogosok, akiket a gyerekek tisztes távolból még követtek is. Amikor elhaladtak a St Mary Hospital előtt, az egyik szolga pirecrackerst ropogtatott, ami 54 hosszú volt. Amikor a lovasok jöttek, az egyik katona mondja a szolgának, várjon addig, míg a lovak elhaladnak. Kedvesen mosolygott rá, és ment tovább. Mi is ott voltunk a személyzet között, de ránk se néztek a nürszökkel és szolgákkal, azonban kezet fogtak. A nép el volt ragadtatva.

A bevonuló első vörös csapat fiatal, finom, udvarias volt: ha asztalt, széket, stb. kölcsönkértek, visszavitték, és fizettek érte. A nép el volt ragadtatva. Három hónap múlva ezek előre mentek, és jött a második csapat. Mindenkinek jelentkeznie kellett, és bevallani: mit csinált, ki volt a barátja, mennyi a pénze, van-e ellensége és ehhez hasonló dolgokat – születésétől addig a napig. Mondták, hogy ez csak formaság, nem jelent semmit. Ezek megint továbbmentek, jött a harmadik csapat és után pár napra egy „truck load" orosz katona. A szomszédunkban volt egy szép ház. Odamentek. A szobák lefüggönyözve, hangjukat se lehetett hallani, de a városban elkezdték összeszedni a gazdagokat, és azokat, akik Chang-Kayseekkel harcoltak, majd megkezdődött a kivégzések sorozata.

Az a tábornok, aki 1935-ben visszaverte a vörösöket, nem tudott elmenekülni, mert minden héten vizelethajtó injekcióra volt szüksége, amiért be kellett jönnie a kórházba. Beteg volt, csak nyugszéken tudott ülni, és csupán a hegyekbe sikerült neki visszahúzódnia, de ott megtalálták. Pár nap múlva föltették az amerikaiktól otthagyott nagy autóra, úgy, hogy mindenki jól lássa, amikor a kivégzésre viszik. Ede testvért elhívták „Hung e szen" hozzá, mert mindig ő adta neki az injekciót. Fegyveres katonák kísérték ki és be a börtönbe. A katona úgy tetette magát, mintha eszméletlen volna, de amikor Ede testvér föléje hajolt a szívét meghallgatni, az rémülettel nézett a szemébe, majd újra lecsukta szemét. Ede testvér azt mondta nekik, a szíve jó, és lassan majd magához fog térni.

Mi első üzenetként azt kaptuk, hogy ne menjünk ki a városból. Lassan nem is kívánkoztunk erre, sőt még a városban sem akartunk járkálni, mert mindig hátrakötött kezű emberek csoportjával találkoztunk, akiknek gyors lépésben kellett kimenni a repülőtérre, ahol kivégezték őket: letérdeltették őket, és sortüzet adtak rájuk. Először a gazdagokat irtották ki különféle kínzásokkal: kisujjuknál fogva húzták fel őket, vagy tüskés botokkal ütötték az embereket, addig, amíg meg nem haltak.

Az egyik szomszédnak kis üzlete volt. Egy falusinak látszó fiatalember bement, hogy vásároljon nála. Kínai szokás szerint az eladó teával kínálta, beszélgettek, amikor is azt mondja a fiú: – Én nem szeretem ezt az új rendszert. Az üzletes rámondta: – Én se szeretem. Egy kicsit még beszélgettek, majd a fiú fölállt, hogy másnap visszajön és megveszi, amit akart. Másnap reggel 4 órakor fölzavarták az üzletest, mondván, a városházára hivatják. Odaérve megkötözték a kezeit. Nyugodt volt, hogy nem csinált semmit. Azt mondták neki, ellensége a kommünnek és ezért még aznap ki lesz végezve,

mire ő azt válaszolta, hogy nem ellensége. Erre – immár katonaruhában – előjön a falusi fiú, és megkérdik tőle, ismeri-e ezt az embert. – Igen, nekem mondtad, hogy nem szereted az új rendszert. Szegény ember próbálta magyarázni a dolgot: – Te mondtak nekem, mire az – Na jó, de csak trükk volt. Nem az a fontos, amit én, hanem amit te mondtál. Felesége, öreg apja, anyja és gyermekei szeme előtt kellett neki masíroznia a repülőtérre, hogy ott aztán kivégezzék.

Egy másik napon a városba menve láttuk, hogy a város hóhérja, aki 200 dollárért vágott le egy fejet, 12 másik emberrel masírozik a vesztőhelyre. Két felesége volt, jobban bánt az egyikkel, azzal, amelyiknek fia volt, és ezért a másik bevádolta. Amikor fölnézett, találkozott a tekintetünk. A rémület az ő szemében nem volt kisebb, mint az enyémben. Megdermedtem. Sokszor eljött a patikába orvosságért, és kacagva beszélte, hogy miként tiltakoztak a szegény áldozatok, és íme, mikor rákerült a sor, íme ő is... Nem szerettem, de most mégis imádkoztam érte, hogy legyen bátor, a Jóisten pedig legyen hozzá irgalmas.

Minket nem bántottak egészen 1952-ig, amikor is a külföldieket fölszólították, hogy adják át vagyonukat, házukat és menjenek békében. Érveltünk, hogy a magyarok is vörösek, és szeretnénk ott maradni. Nem tudtuk, hogy „house arrest"-ben – házi őrizetben – vagyunk, csak akkor jöttünk rá erre, amikor Ede testvér ki akart menni, cigarettát venni, és a kapunál lévő fegyveres őrök visszaküldték. Egy nagy pofont adtak neki, mondván: „Nem tudod, hogy hotise arrestben vagytok mind, külföldi kutyák." Mi nővérek már előbb sem jártunk ki, hogy ne lássuk a sok borzalmat. Ugyanakkor a kórház tele volt vörös betegekkel, akiket külön szobába kellett tenni, és külön ápolónővért is követeltek maguknak.

Mi ilyen körülmények között is tudtuk azonban, hogy mi vár ránk, mert egy jó lélek rendszerint bedugott egy kis cédulát egy titkos lyukba, amelyben mindig megírta, hogy a következő napon mire számíthatunk.

Segíteni akartunk az egyik patikuson, aki korábban nagyon jó volt hozzánk, ezért még régebben adtunk neki két üveg sulfadiazint. Elmondta, hogy ő maga sem mer bevenni a gyógyszerből, mert a katonák megszámolták a tablettákat, s mint később kiderült a börtönben vallatták, és kínjában meg is mondta, hogy én adtam neki. Egyszer csak két fegyveres katona jött a kórházba, engem keresnek, én éppen a patikába adtam ki az orvosságokat. Mindenkit kiküldtek, és elkezdték a vallatást, hogy adtam-e annak a patikusnak tablettákat. Mondtam, hogy igen, és ha kell, nektek is adok. Az egyik gorombán rám kiabált: mennyit fizetett érte, hány darab volt stb. Végre rájöttem, és elkezdtem nekik mondani, hogy hét gyermeke, feleség, apja, anyja van, akikről gondoskodik, hogy bánhattok így szegény emberrel. Már órák óta álltam, és nem tudtam melyik lábamra álljak, s amikor a kisszéket a lábammal hirtelen odahúztam és leültem, fel akartak állítani, de úgy tettem mintha nem érteném. Két óra hosszat faggattak, hogy még kinek adtunk orvosságot, stb. nem válaszoltam, nehogy ártsak valakinek. Mondtam nekik, holnap kérdezzetek, mert ma már megállt az eszem, nem tudok gondolkodni. Végre elmentek. Pál nap múlva jött egy katona, hogy menjek vele a rendőrségre. Mondtam, hogy nem mehetek kísérő nélkül, adjatok egy asszonyt. Adtak egy kísérőt. Beinvitáltak egy nagy terembe, ahol egy hosszú asztal mellett legalább tíz kommunista katona volt, előttük papír és ceruza. Szembe velük leülhettek és elkezdtek vallatni. Még mielőtt bementem volna, föltettem magamban, hogy nem fogom megérteni, azt, amit kérdeznek. Először is hogy hol tartják az atyák a pénzüket. Igazat mondtam, nem tu-

dom, és talán nincs is nekik. Sok mindent kérdeztek, pl. kit ismerek városban. Mindenre csak azt mondtam, nem értek kínaiul, nem értem a nyelveteket. Pekingből voltak, de a tájszólásuk más volt. Mandarint beszéltek és mi is azt tanultuk meg, de azért volt egy kis különbség a kiejtésükben. Végre egy óra zaklatás után, az egyik lecsapta a ceruzát, és azt mondja, hogy egy ilyen ostobával nem tölti tovább az idejét. Kiengedtek. Hálát adtam a Jóistennek, hogy ilyen könnyen megúsztam.

Mária, egy jó katolikus asszony Pekingből hozzánk menekült, ő vásárolt nekünk azóta, hogy nem volt szabad kimennünk. Az ajtónál álló katona mindennap megnézte, hogy mit hozott. Egyik napon a zöldség mellett megpróbált húst is venni, amit belerejtett a káposzta levelei közé. Amikor a katona kiborította a kosár tartalmát a földre, és a hús kigurult a káposzta közül, elkobozta a húst, majd azt mondta az asszonynak, ha még egyszer megpróbál csempészni, nem engedi a zöldségvásárlást sem. Örüljenek a külföldi kutyák, ha kaphatnak egy csésze rizsát. Körülbelül 9 hónapig nem láttunk húsféleséget.

Az atyáknak volt egy szép fekete kutyájuk, nem szerette a vörösöket, azért elhatározták, hogy megeszik, de előbb agyonkínozták. Kötelet kötöttek a nyakára, és úgy vonszolták körül az udvarban. Kiparancsolták az atyákat és a nővéreket, hogy búcsúzzunk el a kutyától. Jól megszorították a kötelet a nyakán, de szegény kutya, amikor meglátta, hogy kint vagyunk hozzánk akart szaladni, mire ők jól megráncigálták a kötelet, és kiabáltak rá. Soha nem fogom elfelejteni, hogyan nézett ránk, szinte kérte, hogy segítsünk. Páter Albin[15] szólt, hogy engedjék el, erre még jobban megkínozták. Megsirattam szegény állatot. Késő este megölték, és egész éjjel főzték, másnap reggel pedig megették, véres máját és tüdejét pedig odatették arra az asztalra, ahol az atyák és később mi is ettünk; ezután ezeket a részeket is megették.

Egyik nap beküldtek egy kisfiút az ebédlőbe, hogy rúgja ki a kanalat a nővér kezéből, amikor ő a szájához emeli. A kisfiú nem jól célzott, és hanyatt esett. A zuhanásra azonnal kinyílt az ajtó, a katona puskával emelte föl a fiút, és kérdezte melyik volt. A fiú ártatlanul mondta, magam estem el, nem nyúlt hozzám a külföldi ördög. Erre kituszkolta a szobából, és az ajtón kívül leckéztette. Másik alkalommal egy nagyobb fiú, amint elhaladtunk mellette, jól hátba vágott mindhármunkat. Csak annyit mondtunk: Thank You.

Egész nap a kis kórházban kellett dolgoznunk, és amikor lefeküdtünk – ruhástul – felkiabáltak: egy beteg injekcióra jött, gyere le azonnal. Lementem, jót nevettek, és mondták: Most menj vissza. A mellettünk levő szobában orvostanulók voltak – csak olyan, hathetesek –, egy őr vigyázott ránk, nehogy jelet adjunk az amerikaiknak. Az ajtót nyitva kellett hagyni, ezért Sr. Bernarda nem aludt egész éjjel. Neki akkor már nem volt beosztott munkája, de mi, Melinda nővérrel dolgoztunk egész nap. Sr. Bernarda a templomban pihente ki magát, ott nem háborgatta senki. Sok efféle epizódok történtek, de sokáig tartana leírni. A katonák soha nem bántottak, és előttünk tisztelettel viseltettek, csak a gyerekeket bíztatták erre-arra.

Jézus Szent Szíve segített. – Házkutatás lesz holnap, mondta a kis cédula. A kínaiak a Mária Terézia királynő idejéből levő ezüstforintot használták. Mi is tettünk félre, arra az időre, amikor szükségben leszünk. A katonák már kora reggel megjelentek,

15 P. Thun Albin (1910–1976) kínai misszionárius, majd az amerikai kusztódia tagja. Visszaemlékezése ugyanerről a témáról, A magyar misszió végnapjai Kínában címmel 1997-ben jelent meg az Agapé Kiadónál.

nem volt idő elrejteni azokat. A sekrestye melletti kis szobában volt egy nagy Jézus Szíve szobor. Hamar félrelibbentettem, és aládugtam egy csomó ezüstpénzt. Izgultam, most mi lesz, mert már korábban be kellett volna vallani. Hogy mit láthatott a katona, nem tudom, de félre libbentette a szobrot, majd szépen visszaengedte, és ment tovább. Amikor elmentek, nem hittem szememnek. Az egész zacskó ezüst ott volt, és nagyon is kilátszott.

Abban az időben P. Ipoly[16] volt a delegátus. Bementek a katonák hozzá egy pekingi menekült kereszténnyel, és pénzt követeltek tőle. Ő mondta, hogy itt nincs, de ha engeditek, kérek Hong-kongból. Erre Cen Sien Sen pofon vágta mindkét oldalról, mondván: „hazudsz, van pénzed." A Páter újból mondja: „Ti nagyon jól tudjátok, hogy nincs, ha volna szívesen adnék." Erre még egyszer pofon vágta és szidta. Mutatni akarata, hogy ő kommunista. Az egyik katona azt mondta, elég. P. Ipoly mondta nekik, hogy az Úr Jézust is ütötték, verték, és ő megbocsátott, én is megbocsátom nektek, amit velem tettetek. Később, Hong-Kongba jött a hír utánunk, hogy Cen Sien Sen megbénult, ajtóra fektetve vitték ki őt Fancsitánba, hogy aztán mi lett vele, arról nem hallottunk.

Holnap lesz a népítélet – jelentette a kis cédula. Vörös vezérek jöttek a városból, népek ahányan csak befértek Titusz testvér[17] szőlőskertjébe. Ott volt egy szennygödör, mindjárt oda mentek és elkezdtek turkálni benne. A vezérük mondta, merjék ki a szennyes vizet, a golyókat és puskát pedig halásszák ki. Az atyákat szennyvíz hordására kényszerítették. Amikor kihalásztak egy rozsdás puskát és 8 golyót, a vezetőjük halkan mondta: elég, nincs több. P. Ipoly közel állt hozzá, és odaszólt: „Ti tettétek bele, hát azt is tudjátok, hogy hány van benne!" Erre a vezérük rákiabált hallgass, neked nincs szavad. Erre fölemelte a puskát és hangosan kiáltotta a népnek, íme, itt van a puska és golyók, ezzel akartak minket megölni a külföldi kutyák, mit érdemelnek? „Szá" kiabálták a nép között elrejtőzött kommunisták. A népnek ezt kellett mondani, mert féltek, hiszen igen sokat kivégeztek közülük. A főparancsnok azt mondta, mindenki menjen az ebédlőbe, és írja alá a nevét, mert ez a népítélet, mi nem írhatjuk alá enélkül. Körülbelül háromszázzal aláíratták, a többieket hazaengedték.

Albin atya biztosra vette, hogy még azon az éjjelen kivégeznek bennünket. Azt mondta, mindenkit feloldoz, csak az imakönyvet és a rózsafüzért vegyük magunkhoz, és készüljünk el a jó halálra. Nem feküdtünk le, csak reggel felé dőltünk le ruhástul. Úgy 9 óra tájban egy katona jött, nagy levéllel a kezében, és azt kívánta, hogy előtte olvassa el P. Ipoly, a prefektus, aki tökéletesen tudott kínaiul. A levél Mao Ce Tung nevében íródott: a Nagy Fővezér nem kívánja a halálunkat, de 3 nap alatt el kell hagynunk az országot, semmit sem szabad magunkkal vinni, csak a rajtunk levő ruhát és egy alsóneműt. A többit – mondták –, rakjuk bele zsákokba, és hagyjuk a szobában. A kis message súgta, hogy csúfot akarnak űzni az atyák habitusával és a nővérek ruhájával, magukra veszik stb. Erre fogtunk egy ollót, és diribdarabokra vagdostuk össze a szentruhánkat. Papucsot tudtak belőle varrni, de egész ruhává összerakni már nem tudták. Miután látták, hogy készülődünk nagyon udvariasak voltak. Azelőtt a katonák ott sétálgattak az ajtónk előtt, hangosan beszélték egymás között: – Nem tudod, mikor végezzük ki ezeket a kutyákat; a másik ráfelelte: úgy hallottam holnapután, és jót nevettek azon, hogy ki fog jobban célozni. Ne remegjen a kezed, mondták egymásnak.

16 P. Ferenczy Ipoly (1906-1967) kínai misszionárius, majd az amerikai kusztódia tagja.

17 Tóth Titusz (1884-1960) kínai misszionárius, majd az amerikai kusztódia tagja.

Vasárnap délután kellett volna kimennünk az autóbusz állomásra, amit elhalasztottak, hogy nincs busz. Megtudtuk, ez azért történt, mert a keresztények még messze falvakból is bejöttek a városba, hogy utoljára búcsút mondjanak. Elbújtak az üzletekben. A vörösök ezt megtudták, ezért mondták, nincs busz. Éjfél után, 1 órakor zörgött a katona az ajtón, hogy azonnal fölkelni, az autóbusz állomásra kell menni. Esett az eső, fáradtak és éhesek voltunk, az utóbbi napokban már nem engedtek zöldséget vásárolni sem, tartalék rizsünk volt, azt ettük meg egy kis meleg vízzel.

Katona kísért bennünket minden oldalról, cipeltük kis batyunkat egyórai járásra, mikor pedig odaértünk az állomásra, átadtak bennünket más őröknek, és ott, a hideg szobában kellett várni reggel 8 óráig, amikor végre-valahára a busz megérkezett. Egy keresztény asszony korán reggel ment munkába, odaszaladt hozzánk, de a katona nem engedte közel, így csak kezünkkel tudtunk inteni. Így legalább a keresztények megtudhatták tőle, hogy éjjel kiloptak bennünket a városból. Délután 5 órakor érkeztünk Huanan fővárosába Chanshába, ahol kaptunk egy kis meleg teát és egy csésze rizst. Másnap korán kellett menni a vonathoz, este 6-kor pedig megérkeztünk Cantonba. Ott elkérték az atyáktól a megmaradt pénzüket, amiért adtak nekik egy félik főtt csirkét. Másnap tetőtől talpig megvizsgáltak, még a cipőt is le kellett húzni, a ruha fölszegését pedig apránként megtapogatták. Kérdezték, mit dugtunk a hajunkba, mondtam, nincs hajunk – nekem csak igen rövid volt –, megmutattam nekik, és végre 9 óra fele vonatra tettek bennünket. Megállás nélkül utaztunk tovább, délután 5 órakor érkeztünk meg a végállomásra, ahol ismét megvizsgáltak bennünket.

Az egyetlen egy alsóruhába – amit elvinni engedélyeztek – beletekertem egy kis Lourdes-i szobrot. Csodát művelt, amikor menekültünk a japánok elől, akkor is vittem magammal. A háború befejeztekor az amerikai „Track" autó segítségével mentünk vissza a magyar misszióba. Tele volt a kocsi. Egyszerre csak megállt az autó, a sofőr pedig vizsgálni kezdte, mi baja lehet. Mi is leszálltunk, hogy járassuk zsibbadt lábainkat. Visszafelé mentünk az úton, és nem messzire tőlünk láttunk egy csomagot, abban volt a Szűzanya szobra, és a misszió pénze, amit az amerikai katonák adtak össze, hogy a háború után neki tudjunk kezdeni az életnek. 1400 amerikai dollár volt ez, ami 1945-ben nagy dolognak számított. Diadallal és megilletődéssel értünk vissza a trackhoz, amikor is a sofőr azt mondja, a tracknak nincs semmi baja, mehetünk. Hogy milyen hálásak voltunk a drága Szűzanyának, ki sem lehet mondani. Ugye, már megint visszamentem Kínába! Nehéz volt elválni. Amikor a végállomásnál az őr kiborította a földre a batyumat, a szobor kigurult. Utána kaptam és mondtam: „Csak nem törted el?" Kezébe fogta és kérdezte, ki az. Mondtam, az Anyám. Erre azt mondja: „Te nagyon csúnya vagy, de az Anyád szép."

Amikor átmentünk a „senkiföldjén" a Kowloongi hidat láttuk magunk előtt. Ekkor még mindig félni lehetett, hogy ránk lőnek, de amikor megláttuk az angol határőrt, fellélegeztünk, és fájó szívvel néztünk vissza Kínára. Kowloongban hideg Coca Colával kínáltak, rosszul lettem tőle, mert Kínában ilyen nem ittunk, és a gyomrunk is üres volt, aznap nem kaptunk semmit enni. Végre este 10 órakor Hong-Kongba érkeztünk.

Hong Kongban vártunk, amíg átjöhettünk Amerikába, hogy új életet kezdjünk. A szentéletű Julián atya[18] mindent megtett értünk. Elhelyezett bennünket Trentonban a

18 P. Füzér Julián OFM (1915-,) az amerikai kusztódia tagja, több magyar lelkészségen plébános, 1992-től Budapesten, a Margit körúti kolostorban él. Magyarországra történt visszatérésekor ő hozta

ferences nővérek kórházába, ahol 100 dollárt kaptunk egy hónapra. Azt kezdtük el gyűjteni, bankba tettük, hogy a kedvező alkalomkor valahol letelepedhessünk. 12 évig vándoroltunk, ápoltunk, hittant tanítottunk, dolgoztunk a jövőnkért. A Jóisten velünk volt. Adott reményt, de sok csalódást is el kellett viselnünk.

Egy kedves magyar házaspár Mr. és Mrs. Stephan Gaal nekünk ajándékozta a farmját az épületekkel együtt, és hozzá 59 acre földet. Igaz, hogy nem tudjuk használni, mert kősziklás, de nem is gondoltunk erre az életmódra. Az első szándékunk, még amikor a kórházban dolgoztunk az volt, hogy öregek részére otthont nyithassunk. A farm épületeit szétszedtük és helyébe a St. Joseph's Home-t, a paplakást, a noviciátust és a nővérek lakóhelyét alakítottuk ki. Az egyik épületben – mely 2 szoba és egy kis konyha –, elkezdtünk betegeket gondozni. Két évig 5 beteggel foglalkoztunk, 1965-ben pedig megkaptuk az engedélyeket, így az eredetihez építettünk még 2 szobát. 1967 már 10 betegünk volt. 1970–1973-ban egy másik szárnyat építettünk, most már van 17 ágy, konyha, egy nagy és egy kisebb vendégszoba.

Hála Istennek mindenért, a szenvedést rég elfelejtettük, örömmel gondozzuk, ápoljuk betegeinket. Imádkozunk és dolgozunk, abban a reményben, hogy új tagokat kapunk és tovább terjeszkedhetünk.

PEREGRIN KÁLMÁN

VINCENTIAN SISTERS OF CHARITY OF SZATMÁR IN CHINA

On 3 October 1933 nuns living in the nunnery of Vincentian Sisters of Charity of Szatmár in Esztergom were feverishly preparing to take leave of four fellow nuns. They were leaving to China. The nuns arrived in Paoking, at the Hungarian Franciscan mission on 18 November. Their missionary activity started in the Saint Elisabeth Charity-school. They looked after sick people, as well as those who needed medical or psychological attendance in adverse circumstances. They were made to flee on several occasions, sometimes from Chinese communists, at other times from Japanese soldiers. Their ardor and resolution, however, could not be diminished. They were allowed to continue their work and charity activity until 1952. In 1952 the new regimes called the foreigners upon to hand their assets over and leave the country. After leaving China the mission started a new life in America.

magával a Kapisztrán Provincia kusztódiája irattárának egy részét, amelyben ez a visszaemlékezés is megtalálható.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/1-2

NAGY ISTVÁN

A JÉZUS TÁRSASÁG BUDAI GIMNÁZIUMA

AZ ALAPÍTÁS

1687. március 19-én Széchenyi György prímás egy budai *Academicum et Universitatis Collegium*, azaz *Főiskola és Egyetemi Gimnázium* alapítólevelét írja alá Pozsonyban. E diploma bármely ismertetésnél jobban kifejezi az alapító akaratát, lelkületét és a kor viszonyait, ezért a budai jezsuita gimnázium történetét eme dokumentum bemutatásával kell kezdeni:

„Jézus az emberek megváltója."

„Én,[1] *Széchenyi György,*

Isten kegyelméből az Esztergomi Főegyházmegye érseke, a helység és a megye legfelsőbb vezetője és örökös grófja, Magyarország prímása, születésemtől követe vagyok, valamint a császári és királyi felség legbizalmasabb tanácsosa.

Mindazoknak a jelentős személyeknek, akiket megillet, emlékezetébe ajánlom a következőket:

Miután Isten különleges kegyelméből nyolcvannegyedik életévemet[2] *elértem, a Magyar Királyság számos forrongásának – s mind az állam, mind saját személyem veszedelmeinek*[3] *– tanúja voltam, de annak a boldogságnak is (melyet őseink annyira reméltek), hogy a törökök általi megszállás 145 éve után, a Magyar Királyság valaha oly dicsőséges metropoliszát, Budát, első Lipót császári és királyi felségének különleges jámborsága és hadserege, Isten jobbjának hatalmas erejével és isteni bátorsággal a törököket legyőzve visszafoglalta és a kereszténységnek visszaadta, majd a fent említett felség jelenlétében, a Szentháromság kegyelmével, Bécs városában – amely az egész kereszténység virága – nyilvános körmenetet tartottam, hálát adva az isteni jóság bőséges megnyilvánulásáért.*

1 A latin eredetiben az alapító – a kor szokása szerint – fejedelmi többest használ, vagyis *Én* helyett, *Nos*-t (*Mi*-t) ír.

2 Koporsófelirata szerint Széchenyi György 1695-ben hunyt el és 103 évet élt, tehát 1592-ben született, és nem 1603-ban.

3 Célzás a zalaszentgróti csatára és 1683. évi Bécsbe menekülésére. Zalában a török ellen maga vezette hadait 1649-ben.

S minthogy Atyám a kereszténység védelmében, a Szécheny nemzetség fejeként vezette hűséges hadseregét, amely oly gyakran ontotta vérét, és dicsőségesen halt is meg; és Anyám, aki a Budával szomszédos helységben lakott, és a török tirannus általi elfoglalás miatt, onnan kiüzetett, engem, az Ő fiát azért szülte meg, hogy amit a török zsarnok és gonosz kegyetlenség lerombolt, azt Istenért és a Hazáért újra felépítsem.

Isten általi ilyen ihletéssel, önként és szabadon megérlelt megfontolással a Jézus Társaságot, amely a Magyar Királyságban sok éven keresztül a lelkek gondozásáért, a katolikus hit terjesztéséért, valamint az eretnekség elleni küzdelemben oly sokat munkálkodott, és engem, magamat is vitézségben, az isteni és emberi tudományokban hűségesen nevelt,[4] *bízom meg azzal, hogy Buda városában Akadémiát és Egyetemi Gimnáziumot létesítsen, és erre saját javaimból és a Nezsider*[5] *nevű város, valamint a Moson vármegye területén lévő jövedelmekből százezer forintot adományozok, mentesen bármilyen kötelezettségektől, az ingatlanokra telekkönyvileg feljegyzett terhektől, törölve és semmissé nyilvánítva minden rájuk vonatkozó korábbi adományomat, ami utolsó és visszavonhatatlan akaratom, átadva ezt az összeget, tulajdonjog nélkül a Jézus Társaság legkegyelmesebb atyjának, Thyrsus Gonzales rendfőnöknek, valamint utódának.*[6]

Így tehát végrendeletileg, utolsó rendelkezésem által alapítványom végrehajtásával a fent említett legkegyelmesebb rendfőnök atyát és a szent Társaságot bízom meg.

A létesített Akadémia és Gimnázium, jövőbeli emlékezetemre viselje címeremet, és itt az Isten szőlőskertjében az Apostoli Királyságért és Egyházért munkálkodva neveljék és oktassák az erre méltónak talált egyházi és világi személyeket.

Remélem, hogy a szent Társaság, kegyes és értékes áldozatként, lelkem emlékére, és az isteni kegyelem reményében ezt a feladatot elfogadja!

Egyebekben, amíg javaim felett rendelkezni tudok, pénzzel és egyéb javakkal továbbra is támogatni fogom eme Akadémia Gimnáziumát, hogy a felépítés megtörténjék.

De hogy ez miként valósuljon meg, abba nem tudok, és nem akarok beavatkozni.

Ha az elkövetkezendő időkben (Isten kegyelmét tőlünk elfordítva) az ellenség Budát ismét visszafoglalná a kereszténytől, az alapítvány veszendőbe ne menjen, hanem más megfelelő helyre vitessék át; ebben a vonatkozásban is a legkegyelmesebb rendfőnök atya végrehajtási intézkedésébe helyezem bizalmamat.

Mindezek hiteléül a privilégiumokat és az alapításokat saját kezű aláírásommal és pecsétem lenyomatával erősítem meg.

Kelt pozsonyi érseki udvaromban, március XIX.-, Szent József, a Szűzanya jegyesének napján, aki Krisztust felnevelte, a Judica vasárnap utáni negyedik ünnepnapon, az Úr ezerhatszáz-nyolcvanhetedik évében, Buda visszafoglalásának első, érsekségem második esztendejében."

Szécheny György s.k.
esztergomi érsek[7]

---

4 Utalás a Jézus Társaság nagyszombati gimnáziumában folytatott egykori tanulmányaira.

5 A mai *Neusiedl am See* a Fertő-tó északi, jelenleg Ausztriához tartozó csücskében.

6 Eszerint az iskolát az alapító egyszer, s mindenkorra, a jezsuitákra bízza (Vö. CIC 1267., 1284. és 1300. canon).

7 Az okirat megtalálható az Országos Levéltárban: *Acta Jesuitica* E-152. (Fasciculus 1. numerus 2.). Magyar fordítását az *Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda* készítette.

Szécheny György születésének körülményeiről keveset tudunk. Helye a *Nógrád*-megyei város, a *Cserhát* lankái közt megbúvó *Szécsénke*, és a *Szombathely*től K-re a *Gyöngyös*-patak mellett fekvő *vasszécsényi* uradalom egyaránt lehet. A 15 éves háború hadieseményeit és a *gyöngyösi* birtokra vonatkozó utalásokat ismerve, tán az utolsó helyszín legvalószínűbb. Bizonytalan a születés időpontja is, mert Ő maga különböző okleveleiben más-más lehetséges dátumra – 1592, 1597, 1598, 1603-ra – tesz utalásokat. Az viszont már biztos, hogy édesapja, *Szécheny Márton* katona volt és *ductus hadnagyi* rangjából nemesi státuszára is következtethetünk. Édesanyja, *Bán Sára* vagy *Buda* környéki vagy *inárcsi*, aki megözvegyülve *György* és *Lőrinc* nevű fiait egyedül neveli. Végül előbbi tehetségére a távoli rokon, *Pázmány Péter* figyel fel, és taníttatni kezdi. Előbb a *nagyszombati* jezsuita *collegium*ban, később az általa nemrégiben alapított *bécsi Pazmaneum*ban, ahol elintézi, hogy a királytól *György* is személyére szóló nemességet kapjon.[8] 1631-ben szentelik pappá, majd hosszú és változatos életút következik.[9]

Mint pap, a korabeli magyar katolikus hierarchia majd minden fontos lépcsőfokát végigjárja. 1631-ben szentelik fel *Bécs*ben, majd *Pázmány Péter* még ugyanebben az évben *Vágsellye* plébánosává nevezi ki. 1632-ben *esztergomi* kanonok, 1636-ban *tornai* főesperes, 1638-ban *vágújhelyi* prépost, 1641-ben *Zólyom* főesperese és *csanádi*-, 1644-től, pedig *pécsi* püspök. 1647-től *Szentistván* prépostja, majd 1656-tól *Győr* püspöke, így egyházmegyéje már legalább részben a török uralomtól mentes területen fekszik. 1667-től *kalocsai*-, majd aranymiséje után 4 évvel, 1685-től 1695. február 18-án bekövetkezett haláláig, *esztergomi* érsek. Ő az utolsó a *Pázmány*-tanítvány nagy magyar érsekek sorában, pedig Bécs, már ekkor saját jelöltjét, *Kollonich Lipót*ot pártfogolta, ezért a bíborosi méltóságot is utóbbi kapta.

Mint költő és szónok ígéretes tehetség. Előbbi működésére 1628-ból fennmaradt latin nyelvű és mesterének *Pázmány Péter*nek írott ódája-, utóbbira 1653-ban *Batthyány Ádám* felesége, *Aurora Catharina Formontin* temetésekor elmondott szép magyar nyelvű gyászbeszéde példa.

Mint hadvezér is kénytelen szerepelni 1649-ben, mert egy török csapat betörésekor hiába vár császári segítséget. Így maga toboroz hadat, és *Zalaszentgrót*nál győzelemre is vezeti azt. Szintén katonai vonatkozású tény, hogy *Bécs* 1683. évi török ostromakor az elégedetlenkedő védők zsoldját *Szelepcsényi* prímás és az Ő *kalocsai* érseki kincstárából ki tudják fizetni, s így *Sobiesky János* felmentő seregének megérkezéséig a várost sikerül keresztény kézen tartani.

Mint politikus *Pázmány* útján jár, bár mozgástere a *Habsburg* megerősödéssel leszűkül, ezért kerüli az értelmetlen ellentéteket. Próbál közvetíteni Bécs abszolutizmusa és a rendi ellenállás erői között. Szinte egyedül mer szót emelni a *Wesselényi*-összeesküvés utáni túlkapások ellen 1671-ben. 1687-ben Ő koronázza meg *I. Lipót* fiát *I. József*et, akit beszédében mérsékletre int. Míg a bécsi önkénnyel és szuronyokkal a hit erejét és az értelem fegyverét fordítja szembe, aközben tekintetét távoli századokba veti előre.

Mint jó gazda, szintén közismert. Az újszerzemények és a központi adók korában, amikor a magyarság két kézzel próbálja védeni jogait és birtokait, amit az udvar magá-

8 FRAKNÓI VILMOS: *A bécsi Pázmány-intézet megalapítása.* Bp., 1923. 30.

9 BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: *A Sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története I. kötet.*

nak és idegen kegyenceinek szán, *György* még hitelez is a *Habsburgok*nak. Szinte az egyedüli tisztességes, bár ravasz út ez ahhoz, hogy súlyos politikai feltételektől függetlenül jusson földhöz, mert a királyi család állandó pénzzavarban van. Így a hitelért cserébe zálogbirtokot ad, mely a 10 éves zálogidő letelvén az érsek tulajdonába kerül. 2,4 millió Ft értékű birtokot szed össze így, melyeket az idegen katonaság és előkelők eltartása helyett nemzeti célokra – főképp iskolák, plébániák, kórházak alapítására és városfalak erődítésére – fordít. Emiatt még *Róma*ban is *„az adakozás és bőkezűség csodája"*-ként emlegetik. 28 helységben, 66 adományt fordít jótékony egyházi és nemzeti célokra. Adományainak csaknem 1/3-át, 700.000 forintot *Buda, Pest* és *Esztergom,* az ország régi politikai, gazdasági és vallási központjainak megsegítésére fordítja. Mint városfejlesztő, messze megelőzi korát; érseksége csak1820-ban, a diéta és a kormány 1848-ban, sőt végleg még később, a kiegyezés idején költözhet vissza az ország szívébe.

Mint családja irányadó alakja, annak anyagi egzisztenciáját, politikai és lelki alapállását is Ő határozza meg. Örökösét – *Lőrinc* öccse szintén *György* nevű fiát – többszöri végrendelet-változtatás után választja ki, mert úgy látja, hogy a korábbi jelöltek túl kapzsiak és önzők. Így alapozza meg az újkori magyar történelem kétségtelen legnagyobb hatású családjának későbbi alkotásait. *György* kulturális és településfejlesztő céljait, később gróf *Széchényi Ferenc* és a „legnagyobb magyar", *Széchenyi István* művei tetőzik be.

Személyisége ma is tiszteletet parancsol, mert fenti gazdag és sokoldalú munkássága közben is sikerül megmaradnia szülei, mestere és az *Úr-Jézus* hűséges gyermekének, követőjének és tanítványának. Szüleit kései okleveleiben is mély hálával és tisztelettel említi. *Pázmány*nak művei folytatásával és avval állít emléket, hogy *budai* és *esztergomi* iskolaalapításait 1687. március 19-ére, mestere halálának 50. évnapjára időzíti. A budai *Academicum et Universitatis Collegium* mellé még papnevelő *Seminarium*ot, világi *Convictus*t (diákotthont); *Esztergom*ba *collegium*ot, *Pest*re katonai kórházat is alapít. Utóbbi épülete ma a régi Városháza, előbbi az esztergomi *Szent István Gimnázium. Krisztus* áldozata, alázata és szerénysége végig a szeme előtt lebeg, hiszen míg egyfelől fejedelmi vagyont hagy másokra, addig halálakor számba vett személyes holmija csak pár bútor, egy feszület, egy láda, s benne mindössze 8 forint.

A JEZSUITÁK

Rendalapítója *Loyolai Szent Ignác* (1491-1556) nemcsak a katolikus reformációnak, hanem az újkori egyháztörténetnek is egyik legnagyobb hatású alakja. A korai árvaság utáni világias ifjúkornak és a bátor katonaéveknek 1521-ben a *pamplonai* sebesülés; a *loyolai* testi-, majd a *montserrati* lelki szenvedés vet véget. A *manresai* barlang magányában tett lelkigyakorlatok; zarándoklata a *Szentföld*re, és *barcelonai, alcalai,* majd *párizsi* tanulmányai döntő fordulatot visznek életébe. *Baszkföld* szülötte keres és talál hű társakat, kik mélyen megélt hitét, apostoli lendületét, páratlan önfegyelmét, kitartását, értelmét és találékonyságát vonzónak találják. Bár kezdettől sokan támadják őket, sőt *Ignác* még inkvizíció előtt is áll, 1534-ben a *Monmartre*-on tett tisztasági és szegénységi fogadalmukkal új szerzetesrend alapjait vetik meg. 1537-ben – pappá szentelése után – *La Storta*nál *Ignác* rájön, hogy *Jézus Társaság*át kell megalakítania. Míg társai *japán, kínai, indiai, etióp, kongói* és *brazil misszió*ba mennek, Ő lelkigyakorlatok tartásával, pré-

dikációival, katekétizálásával, árvák, betegek, rossz hírű nők és megtért zsidók istápolásával a *„Róma apostola"* címet érdemli ki.[10]

A Jézus Társaság működését *III. Pál* pápa 1540-ben hagyja jóvá, bár kezdetben legfeljebb 60 tag felvételét engedélyezi. *Ignác*ot társai 1541-ben *generálissá* (általános elöljáróvá) teszik. Ő a rendi szabályokat a *Formula Instituti*-ban, majd a *Konstitúciók*ban körvonalazza. Központi szerepet ad a napi lelkiismeret-vizsgálatnak, *biblia*olvasásnak (*lectio divina*) és szentmisének. A tagok kétévi működését, s külön neki tett engedelmességi fogadalmát látva a pápa feloldja a létszámkorlátozást, majd a *trentói zsinat* tanainak védelmét és terjesztését bízza a jezsuitákra. Így tevékenységük igen szerteágazó; lelkigyakorlatok tartása, apostoli szolgálat, a papnevelés és a világiak oktatása mind-mind beletartozik. Első iskolájuk 1548-ban nyílik *Messiná*ban, ezt 1551-ben az *Ignác* alapította *Collegium Romanum* (a későbbi Gergely Egyetem), 1552-ben a *III. Gyula* létesítette *Collegium Germanicum* követi. A rendalapító halálakor a Társaságnak *Európa* hét országában és Indiában már 39 iskolája működik, s e szám 1600-ban 245-re nő, úgyhogy *Acquaviva* generálisnak már egységes tanügyi szabályzatról kell gondoskodnia.[11]

A *„Ratio atque Institutio studiorum Societetis Jesu" Loyolai Szent Ignác* tanító-nevelő irányelveire, a katolikus hit és a humanista pedagógia egységére épül. *Első tervezetét* 1583. és 1585. között dolgozza ki hat kiváló jezsuita pedagógus. 1586-tól minden egyes rendtartomány tanárai írásban véleményezik. Módosítási javaslataikat gondosan mérlegelve és beépítve 1591-re készül el *a második tervezet*, amit háromévi kipróbálásra szintén valamennyi jezsuita iskolába megküldenek. *A harmadik*, végleges *tervezet*et már a gyakorlatban felmerült hiányok pótlása után fogadják el és léptetik hatályba 1599-ben. A *Ratio* négy szabályzatból áll:

1. A provinciálisok, rektorok, prefektusok szabálykönyve;
2. A hittanárok szabálykönyve;
3. A bölcsész tanárok szabálykönyve;
4. A gimnáziumi tanárok szabálykönyve.

A *Ratio* a gyermeki értelem, beszédkészség, érzelmek, akarat, ízlés és hitvilág természetes fejlődéséből indul ki, így alapelvei mai szemmel is igen korszerűek. Az órák például pont 30 percesek, épp olyan hosszúak, mint amennyit a mai lélektan szerint a diák még figyelni képes.

Bár az óta sokan kritizálták, a *Ratio* mégis a pedagógiatörténet első egységes, bevezetése előtt alaposan végiggondolt, kipróbált, ezt követően többször módosított, 1735-ben kiegészített, sőt 1832-ben is átdolgozott, legtovább hatályos tanrendje. A maga idejében úttörő szerepet töltött be, s ma is a jezsuita nevelés elvi alapját képezi.[12] Az osztályfőnökséggel, osztálynaplóval és nevelési értekezletekkel kapcsolatos újításai beépültek az egyetemes pedagógiai elméletbe és gyakorlatba. A jezsuita iskolák színvonalát ezért még a rend legkérlelhetetlenebb politikai és vallási ellenfelei is elismerik. Fentiek alaposan rácáfolnak arra a még ma is fel-felbukkanó állításra, miszerint a Jézus Társaságnak az oktatás és nevelés nem lenne hivatása.

---

10 HUGO RAHNER: *Loyolai Szent Ignác* – fordító SZENDREI JÓZSEF. München, s. a.

11 A Catholic Encyclopedia Ratio Studiorum címszava – **www.newadvent.org.**

12 A jezsuita nevelés jellemzői és az ignáci pedagógia Bp., 1998. 61-62, 65-76.

Hazánkban a budai iskolák létesítésekor a *Jézus Társaság* már évszázados múltra tekinthet vissza. *Magyarország*ra először 1561-ben *Oláh Miklós* esztergomi érsek-, *Erdély*be 1581-ben *Báthory István* fejedelem hívására érkeznek. Előbbi *Nagyszombat*, utóbbi *Kolozsvár* városába telepíti őket, de kezdeti nehézségek miatt nemsokára mindkét helyről távozniuk kell. 1580-tól a német rendtartomány római iskoláját magyar tagozattal egészítik ki, miáltal kialakul a híres *Collegium Germanicum et Hungaricum*. Ekkortól a hazai utánpótlás nevelése sokat javul, így a *znióváraljai* és *vágsellyei* rendházak létesítése-, de főleg a *nagyszombati collegium* ismételt megnyitása után a jezsuiták helyzete a 16. század végétől fokozatosan nálunk is stabilizálódik. A 17. században e fejlődés – főképp *Pázmány Péter*nek köszönhetően – tovább folytatódik. A jezsuita érsek az, aki a *nagyszombati collegium*ot 1635-ben egyetemi rangra emeli.[13]

Budán a jezsuiták csak a város 1686. szeptember 2-ai visszafoglalása után jelennek meg. A felszabadító hadsereg távozásakor a településen alig 6 ép ház, némi helyőrség, lakosság, a bosnyák ferencesek, s 4 jezsuita atya marad. Közülük P. *Darasóczi*nak betegsége miatt hamar távoznia kell, s noha a helyére új rendtársak érkeznek, 1686-87. telén hármójuk is belehal a nélkülözésekbe. Ilyen előzmények után kerül sor az *Academicum et Universitatis Collegium* 1687. március 19-ei megalapítására.[14] Mivel az iskola fentebb ismertetett alapítólevelében tett érseki felkérést *Thyrsus Gonzales* generális elfogadja, és ellene az uralkodó, *I. Lipót*, mint főkegyúr sem emel kifogást, ezért a jezsuiták budai gimnáziuma 1687. decemberében, a híres adakozó szent, Miklós püspök ünnepe táján már meg is nyitja kapuit. Az említett elképesztően rossz körülmények közepette ma ez hihetetlennek tűnik. Csakis a rend krisztusi küldetéstudata és nevelői hivatása magyarázza, hogy mégis sikerült.

Eleinte sok a nélkülözés és bizonytalanság a jezsuita iskolákban, mert a biztató kezdetek után Budát még évtizedekig rengeteg csapás sújtja. A király továbbra is birodalma központjában, Bécsben él. Buda főképp németajkú város, ahol a csekély népesség és nagy szegénység miatt a jezsuiták legfeljebb a katonaság segítségére számíthatnak. További problémát okoznak a tűzvészek és a pestisjárványok, melyek szintén gátolják Buda fejlődését. Érthető ezért, hogy egy-egy rossz évben az elsős osztályt nem is sikerül beindítaniuk. A jezsuiták a bajon úgy segítenek, hogy írni-olvasni tanító elemi iskolai tanfolyamokat szerveznek. Így 1698-tól a *gimnáziumi tagozat*on teljessé válhat a tanítás, ám a *Papnevelde, Diákotthon* és az *akadémiai tagozat* így is csak a Rákóczi szabadságharc után kezdheti meg működését; előbbiek 1712-től, utóbbi 1713-tól. Mindez azt jelenti, hogy a Jézus Társaságnak jó 25 évi kemény munkájába telik, amíg Széchenyi György rendelkezéseit végre tudja hajtani és sikerül újjászerveznie Buda keresztény iskolarendszerét.[15]

Az iskolák működésének helyszíne kezdetben a *Nagyboldogasszony (Mátyás) templom* É-i szomszédságában álló volt török *medressze* (főiskola) épülete, amit a katonaság

13 PUSKELY MÁRIA: *Kétezer év szerzetessége.* Bp., 1998. I. kötet 555.

14 MADZSAR IMRE: *A budai jezsuita akadémia története.* 1926. 2.

15 SZALAY GYULA: *A Királyi Egyetemi Katolikus Gimnázium története 1687–1937.* – A 250 éves Budapesti Királyi Egyetemi Katholikus Gimnázium 1687–1937 címmel Horváth Jenő szerkesztésében megjelent emlékkönyvben. Bp., 1937. 24–37.

segítségével sikerül úgy-ahogy helyreállítani. Így is rendkívül szűkös, mert a gimnáziumot és a rendházat is be kell fogadnia. A templom D-i oldalán 1715-re megépült (ám 1901-ben lebontott) *Papnevelde* és *Convictus* sem enyhíti a főépület zsúfoltságát. Noha a jezsuiták pesti (Galamb utcai) beruházásaikba 14000 Ft-ot fektettek, budai építkezéseik befejezése érdekében 10000 Ft veszteséggel kénytelenek eladni azokat.[16] Néhány év múlva az 1723. évi nagy tűzvész pusztításai miatt itt is szinte mindent újra kell kezdeniük. Ennek fedezetéül még kölcsönt is fel kell venniük. A helyhiány csak 1747-ben, *P. Kunics Ferenc* rektorsága idején enyhül, mert ekkor elkészül a *Főiskola és Gimnázium* önálló épülete. Ez a mai *Szentháromság tér 6.* számú ház helyén állt, de 1901-ben szintén lebontották.

AZ ISKOLA

Az évfolyamok száma az eredeti *Ratio* szerint öt, ám a budai gimnáziumban már hat volt:

I. *Classis elementaris*: Az ide járó *kezdők* a legkisebbek, így őket latinul *parvistá*knak hívják. Itt a legfontosabb cél a tanulási alapkészségek (latin írás, olvasás és a számolás) megerősítése. Ezt a diákok szintre hozásával érik el. (Ez az osztály a *Ratio*ban még nem szerepelt.)

II. *Infima Grammaticae classis*: Benne kezdik *bevezet*ni a diákokat a latin rejtelmeibe. A nyelvtani *alapozás* nyomán a másodikosokat *pricipistá*knak is nevezik.

III. *Media Grammaticae classis*: E középsősök a *nyelvtanosok*, vagyis *grammatisták*;

IV. *Suprema Grammaticae classis*: Ebben a *felső* kisgimnáziumi osztályban zárul a nyelvtan oktatása. Az ide járókat mondattani tanulmányaikról *syntaxistá*knak hívják.

V. *Poesis*: Eme *költészettani* évfolyamon a diákok már az irodalom-tanulás szintjére lépnek, ezért őket, magukat is *poetá*kként emlegetik.

VI. *Rhetorica*: A gimnáziumi tanulmányokat lezáró *irodalmi* osztály. Az itteni tanulóknak már *szónok*latok alkotására is képesnek kell elenniük, ezért őket *rhetorok*nak nevezik.

Nagy iskola lévén a budai gimnáziumban valamennyi évfolyamnak külön osztályfőnöke van.

A főiskolai tagozat 2-2 évig tartó filozófiai és teológiai tanulmányokat foglal magába:

A *bölcsészek* metafizikával kiegészített logikát, matematikai alapú (newtoni) fizikát és etikát;

a *hittudományiak* dogmatikát, biblikumot, kánonjogot, polemikát, egyháztörténelmet, görögöt, hébert és ékesszólást tanulnak.[17]

A collegium (gimnázium) osztályait alsó; az akadémiáéit főiskolaként – *„scholae inferores et scholae altiores (severiores)"* – is emlegetik ekkoriban.

A tananyag a gimnázium és a főiskola filozófiai fakultásán a középkori *trivium: grammatica, rhetorica, dialectica* beosztását követi. Célja: az *eloquentia*, vagyis készség a klasszikus latin nyelv szóbeli és írásbeli előadására. Feladata: *objektíve* az antik nyelv és

16 1718-ban Pest városa gimnáziumépítés céljából a piaristák rendelkezésére bocsátja.

17 FINÁCZY ERNŐ: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában.* Bp., 1899. I. köt. 96-101.

irodalomra épülő vallási és világi kultúra közvetítése; *szubjektíve* az értelmi-, logikai-, kifejező- és vitakészség fejlesztése.[18] A könyveket egyrészt az antik *auctorok* (klasszikus szerzők) műveiből válogatják, másrészt – a nyelvtani szabályok vagy történelmi, földrajzi, matematikai (tehát nem irodalmi) témák esetében – maguk a jezsuita atyák írják.

A gimnáziumi tagozaton a *parvisták* a latin *auctorok* közül *Aesopus* meséivel; a *principisták* pedig *Cornelius Nepos* és *Cicero* kisebb családi leveleivel foglalkoznak. A *grammatisák* már *Cicero* nagyobb leveleit, *Cato maiort* (vagyis az idősebbet) és *Caesar* a gall háborúkról szóló beszámolóit tanulmányozzák. A *syntaxisták* a válogatott *ciceroi* leveleket, a *De officiist* és *Curtius* 3. könyvét; a *poeták* megint *Cicerot* (a *Pomponius*-féle dialógust) és *Ovidius* leveleit olvassák. A *retorok Cicero* válogatott beszédeivel, *Vergilius Aeneisével*, *Juvenalis* szatíráival és *Plautus* drámáival foglalkoznak. Görögből *Xenophón, Homérosz, Démoszthenész, Platón, Pindarosz* és néhány K-i *egyházatya* műveiből fordítanak. Az elméleti anyagot jezsuita tankönyvekből sajátíthatják el: a nyelvtant *Alvarez* és *Soarius* műveiből; a történelmet *Kunics Ferenc Compendium historicumából*. A földrajzot térképek segítségével tanulják, közülük megemlítendő az 1715-ben elhalt tudós *provincialis*; *Hevenesi Gábor* kis magyar atlasza, a *Parvus Atlas Hungariae*.[19]

A főiskolai tagozaton a *filozófia* tanítása *Arisztotelész* logikai, fizikai és metafizikai tárgyú művein épül fel. Másodévben *Euklidész* „Elemek" és *Arisztotelész* „Nikomakhoszi etika" című alkotása az oktatás vezérfonala.[20] A *teológia* oktatása *Aquinói Szent Tamás* műveinek tanulmányozása által történik, melyek közül a *Summa Theologiae* (A hittudomány foglalata) a *Compendium Theologiae* (A hittan összefoglalása); az apologetikai (hitvédelmi) okokból igen fontos *Summa contra gentiles* (A pogányok elleni foglalat) és az erkölcsteológiai szempontok miatt jelentős *De Malo* (A rosszról) szólókat kell megemlíteni. Nyilvánvaló, hogy az oktatás menetére az újkori jezsuita szerzők; így *Suarez, Bellarmin* és *Pázmány Péter*, a legnagyobb hazai író, művei is hatást gyakorolnak.

AZ OKTATÁS

Időbeosztása mai szemlélő számára igen érdekesen alakul. A tanév általában november 3-án kezdődik és szeptember 29-én ér véget.[21] A szorgalmi időszak az egyházi ünnepeket is figyelembe véve a 170 napot nem haladja meg. A tananyagban pontosan kell haladni, ezért részletesen meghatározzák, hogy az egyes hónapokban hol kell tartani, s mit kell tanítani. Így központi tanmenetet követnek. A heti- és napirend szintén nagyon rendszeres. Az 1735. évi *Molindes*-féle, nálunk III. Károly által *P. Wagner Ferenc S.J.* javaslatára bevezetett *Instructio* szerint délelőtt ½ 7-től 9-ig, délután ½ 2-től 4-ig van tanítás. Az órák 30 percesek. *Reggel* az 1. félórában a lecke felmondása, a 2.-ban a dolgozatok javítása, a 3-4.-ben ismétlés folyik. Az új anyag magyarázata csak ezután kezdődik. Az 5. órát követően az iskola szentmisére vonul. *Délután* szintén a leckével kezdenek, utána másfél órán keresztül az utóbbi időben tanult szerzőket ismétlik,

18 FINÁCZY ERNŐ: *A Renaissancekori nevelés története.* Bp., 1919. 260.

19 SZALAY: *i. m.* 44-45.

20 FINÁCZY: A Renaissancekori.. *i. m.* 257.

21 PINZGER FERENC S.J.: *Emlékezzünk a régiekről II.* A Pécsi Pius Gimnázium értesítője 1935/36-37.

majd új részt fordítanak, végül az otthoni dolgozat témáját mondja tollba a tanár. A diákok időnként iskolai dolgozatot is írnak, és történelmet tanulnak. Előbbi napokon az 1-2. reggeli félóra a szokásos lecke-felmondással és szabály-gyakorlással kezdődik, majd megadják a feladatot. A dolgozatot a tanítás végéig írják, de ha az osztálynak sikerül előbb befejeznie, akkor a fennmaradó időt szintén a történelemtanulásnak szentelik.

A 4 alsó grammatikai osztály (bár más fokon) egyazon témát kap a dolgozatban. A III.-IV. nyelvtani és az V.-VI. felső (humanista) osztályoknak esetenként történelem helyett földrajz és matematika órát tartanak. Pénteken görög nyelvet tanulnak, belőle dolgozatot is írnak. Szombaton a katekizmus és a szentségek oktatása folyik, de eme napokon kerül sor a híres versenyfelelésekre is. A nyári kánikulában reggel fél órával korábban kezdenek és a tanítás ugyanennyivel, vagy akár egy órával is megrövidül. Budán – a helyi lakosság anyanyelvére való tekintettel – a grammatikai osztályokban nemcsak magyarul, hanem németül is le kell diktálni a feladatokat. Viszont a humanistákkal inkább a délelőtti órákban íratnak iskolai dolgozatot *„tekintettel arra, hogy Buda bortermő vidék"*. Ez arra utal, hogy a nagyok közül vannak, akik a délutáni órák előtti időt nemcsak tanulásra fordítják.[22] A fenti időbeosztás nagy gondot fordít a tanulók kellő pihenőidejének biztosítására, mert napi óráik száma kisebb, mint ma, a heti teher több-, az évi, pedig kevesebb napra oszlik el. Minden osztálynak egy tanára van, így a diákok a pedagógushoz való alkalmazkodás fárasztó feladatát elkerülik.[23]

Az oktatás nem merev, a lehető legmesszebbmenőkig figyelembe veszi az egyes tanulók és osztályok korát, adottságait. Így a gyengébbeknél, előfordul, hogy egy év anyagát csak két év alatt végezik el. Az elemi évfolyam is emiatt került a kezdő grammatikai osztály elé, hiszen fiatalabb korban a növendék még kevésbé terhelhető. Viszont a problémák mellett észreveszik a tehetséget is, ezért megengedik, hogy valaki egy tanév alatt két évfolyamot fejezhessen be.

A FELELÉS

Az ellenőrzés, értékelés, motiváció – napjaink gyakorlati pedagógiájának e kritikus pontjai – változatos formai és módszertani keretek közt zajlik. Mind az órán tanultakat, mind a házi dolgozatokat valamennyi tanulónál naponta ellenőrzik, miáltal a hibák kijavítására, ismétlésre és rendszerességre egyaránt nagy gondot fordítanak. A *házi és iskolai dolgozatok* mellett nagy hangsúlyt helyeznek a szóbeli feleletekre is. Ez *felolvasás* esetén a kiejtés és a hangsúlyozás-, a szabályok és *memoriterek* felmondásakor az emlékezetbe vésés-, (oda-vissza) *fordítás*nál, a tanultak alkalmazásának és az egyéni készségeknek is a kontrollját jelenti. Az önállóságnak fokozatosan mind nagyobb szerep jut. A *poetáknak* költői gyakorlatuk van: először *Ovidius* verseit utánozzák, kötetlen leveleket írnak, majd saját elégiát, és *chriát* szerkesztenek. A *retorok* a *chria* mellett a különböző szóképeket és alakzatokat gyakorolják, és *„stylo ligato"* (azaz kötött stílusú) verset írnak, végül saját beszédet is kell készíteniük.

22 SZALAY: *i. m.* 43-44.
23 PINZGER: *i. m.* 37-38.

Az értékelés az írás- és szóbeli feleletek osztályozása; továbbá az éves előmenetel minősítése által történik. Az *érdemjegyek* a tudás értékére és a továbbhaladás lehetőségére is utalnak:

A – *„Ascendit"*, vagyis *„tovább, ill. fölléphet"*, ami a mai „jeles"-nek felel meg.

a – Másodrangú jegy, azaz „jó", ám nem hibátlan felelet, de a föllépést még nem akadályozza meg.

m – *„Mediocris"*, tehát *„közepes"*.

d – *„Deficit"*. Akkora *„hiány"*-t jelez, miáltal a felelet továbbhaladásra alkalmatlan, így „elégtelen". Már két *d* és egy *m* osztályzat esetében is lehetetlen a továbblépés.

Az *éves előmenetel* megállapítását egy öt-fokozatú minősítési rendszer segítségével végzik:

1. *„Optimi"* – Ebbe a csoportba sorolják a *„legjobb"* tanulókat.
2. *„Boni"* – Idetartoznak a *„jók"*.
3. *„Mediocres"* – vagyis a *„közepes"* előmenetelűek.
4. *„Dubii"* – a *„kétesek"* fokozata a gyenge tudású növendékeket jelenti.
5. *„Reiciendii"* – tehát *„elutasítottak"* azok a tanulók, akik tanév végén megbuktak.

A napi és heti ellenőrzés mellett az új tanév megkezdése előtt szigorú *írásbeli vizsgák* vannak, a *négy grammatista* osztálynak félévkor is. Viszont a felső *humanista* diákoknak nyilvános, tehát a szülők előtt tartott évi 4 *declamatio*juk (szavalatuk, ill. előadásuk) is van, e tekintetben a kisebbek csak egyszer szerepelnek. Így az előmenetel igen változatos feladatok megoldása nyomán alakul ki. Kétes esetekben áttekintik az egyszerű évközi dolgozatokat is, de ha még így sem lehet dűlőre jutni, pótvizsgára kerül sor.[24]

A diák számára a rendszeres ellenőrzés és gondos értékelés már önmagában is nagy ösztönző erővel bír. A jezsuiták azonban – jól ismerve tanulóik lelki fejlődését és életkori adottságait – még további motiválásukról is gondoskodtak. Ennek fontos eszköze az aemulatio (*mérkőzés*), vagyis a versenyfelelés, amit *elméleti* és *gyakorlati* oldalról egyaránt alaposan kimunkálnak. A *Ratio Studiorum* rendelkezései szerint: *„A mérkőzést nagyra kell becsülni, és valahányszor idő engedi, foganatba kell venni, hogy a tisztes verseny, a tanulmányok eme nagy ösztönzője, ápoltassék"*. *Saccini* is ír a témáról:[25] *„A tanár az aemulatiot ne tekintse tréfának vagy idegen dolognak, hanem egészen a maga komoly feladatának. Maga is öltse magára a mérkőzők lelkületét; mindkét féllel érezzen együtt; mutassa, hogy mindkettő érdekében dolgozik, őrködik, aggódik. Aki a versengést jól fel tudja kelteni, a leghatalmasabb segítséget merítheti belőle; olyant, mely majdnem egymagában is elegendő az ifjúság legjobb kiképzéséhez. Ezért a tanár ezt a fegyvert nagyra fogja becsülni, buzgón fogja keresni és kieszelni azokat az okokat, utakat és módokat, melyekkel ezt az eszközt leggyakrabban és legalkalmasabban használhatja. Nagyon üdvös lesz, ha nemcsak egyes tanulókat versenyeztet egymással, hanem pártokat is szervez az összecsapásra úgy, hogy mindegyik félnek vereségei és győzelmei egyúttal magántermészetűek és közösek is legyenek..."*. A versenyfeleléseknek ezért nemcsak ellenőrző vagy motiváló, hanem közösségteremtő ereje is van.

24 PINZGER: *i. m.* 39.

25 FINÁCZY 1919. 268-269.

A gyakorlatban a diákokat kétfelé – egy római és egy karthágói, esetleg gall és görög – táborra osztják. Mindkettőnek vannak jelképei: sasok, zászlók, címerek. Az egyes pártokon belül a római *legio* mintájára tisztek – *princeps, centurio, decurio* – működnek. A tudással kivívott rangot az ülésrend tükrözi, mert az elsőrendű (*primus*) tanulók közül is a legkiválóbb (*eminens*) ül legelöl, s pártja *princeps*e, míg a jókért a *centurio*, a közepesekért a *decurio* felel, és így tovább. Eszerint ki-ki saját táborán belül is pontosan tudja, hogy tudása szerint hol a helye, s lehetőség szerint igyekszik a rangsorban feljebb jutni. A versenyfelelés maga *párok, csoportok, táborok* között zajlik úgy, hogy főképp a pártok azonos előmenetelű, rangú- és helyű diákjai mérik össze tudásukat, vagyis *princeps* a *princeps*sel, *centurio* a *centurio*val, *decurio* a *decurio*val mérkőzik. Így egyenlőtlen küzdelem – hacsak valaki ellenfele legyőzése által nem akarja magának elnyerni annak rendfokozatát – nem fordulhat elő.

A páros vetélkedések egyéni kihívás (*lacessere*), a többi mérkőzés *moderante praeceptore*, azaz osztályfőnöki mérséklet, felügyelet mellett zajlik. Évente néhányszor még különböző osztályok is mérkőznek, pl. az *infima*, a *media*val, emez a *suprema grammatica*val. A díjak kitüntető jelvények, az előmenetel javulása (átültetés), pártjelképek kiemelése. E feleléseket rendszerint szombaton tartják, de rendes felelés közben hétköznap is mindenkinek megvan a maga *aemulusa*, aki kijavítja, ha ellenfele hibát vét, sőt a párok a szigorú írásbeli vizsgák alkalmával is vetélkednek. Utóbbi esetben külön pályadíjakat is kitűznek, az alsó három évfolyamon 4:4-et; a *syntaxis*táknál és *poetá*knál 6:6-ot a *rhetorok*nál 8-at. A legjobb hittanos minden osztályban külön díjat kap.[26] Az akadémián és a tanári fokozatok emelkedésekor is zajlanak nyilvános *disputatio*k. A gimnazisták nézőként leshetik el az érvelés és a vitatkozás szigorú szabályait. Az *aemulatio*t később (főleg a vele helyesen élni nem tudók közül) sokan bírálták, de a napjaink gyakori iskolai lélektelenségét, igénytelenségét és közönyét ismerve, jobb lenne meríteni belőle.

A NEVELÉS

A katolikus hit elmélyítésén és a klasszikus irodalmi műveltség elsajátításán alapul, ezért nemcsak az oktatást, hanem az órán kívüli foglalkozásokat is a keresztény humanizmus hatja át. Jellemformálás, kultúr-közvetítés és közösségépítés tekintetében kiemelkedő jelentőségűek a *Mária kongregációk* és a *színielőadások*.

A Mária-kongregáció a napi szentmisék és az egyházi ünnepek mellett a hitélet legfontosabb fóruma. Gyökerei *Sodalitas Mariana* elnevezéssel 1563-ig nyúlnak vissza. Eleinte a jezsuiták csak *Rómában* működtetik e vallásos egyesületet, később széleskörű hálózatuk épül ki. Az *Academicum et Universitatis Collegium*ban a felsőbb (humanista) gimnazisták részére először 1698-ban jön létre Mária-kongregáció *Sodalitas B. Mariae Virginis* néven. A főiskolai tagozat beindítását követő évtizedekben a tagok száma annyira megnő, hogy 1745-ben a provinciális újabb kongregáció létesítésére ad engedélyt. A *Gyümölcsoltó Boldogasszonyról* elnevezett új egyesület a *poetika* és *rhetorika* osztályt végző gimnazisták számára alakul, míg a bölcsészek és teológusok a régiben maradnak.[27]

26 FINÁCZY 1919. 264-265.

27 SZALAY: *i. m.* 35-36. lap.

A kongregációk tagjai kitűnnek hitük gyakorlásában és a vallási áhítatban. A többieknél is gyakrabban járulnak szentgyónáshoz, áldozáshoz, tartanak böjtöt és imádkoznak rózsafüzért. *Circulus menstruus* címmel megjelent imakönyvük havi beosztásban, de az év minden napjára külön imádságokat és rövid elmélkedést is tartalmaz. Túl ezen még mindenki önként is vállal jócselekedeteket: élvezetekről mondanak le, ételüket megosztják a szűkölködőkkel, és szinte vetélkedtek, hogy ki ápol több beteget, ajándékoz meg több koldust, vigasztal több elesett és elkeseredett embert. Van, hogy valaki egyetlen napon több mint 1000 angyali üdvözletet mond el. E jócselekedeteket *Catalogus Bonorum Operum* címen fel is jegyzik.

A kongregációknak fontos közösségépítő és egyesületi szerepük is van, mert bennük nemcsak diákok, hanem felnőttek is tevékenykednek. Utóbbiak közt a jezsuita tanárok mellett világiak is előfordulnak, egyik-másik tag a városi előkelők köréből. A kongregációknak külön termük van, benne a művészi kivitelű oltárral, az imakönyveket, elmélkedéseket, olvasmányokat, és okiratokat (az alapító okiratot, a tagokat és támogatókat is nyilvántartó törzskönyvet, a fenti jótett-katalógust) tartalmazó könyvszekrénnyel, díszjelvényekkel; így a hímzett selyemből készült, arany és ezüst rojtokkal pompásan ékesített *labarum*mal. A teremben nagy hit- és közélet folyik, mert nemcsak közös imádságokat, éneklést, elmélkedéseket, hanem rendes és rendkívüli gyűléseket is tartanak. Itt őrzik a kongregáció pénztárát s zajlik a *tiro*-nak nevezett belépő tagok felvétele, ünnepélyes fogadalomtétele, a távozók búcsúztatása és a tisztújítás is.[28]

A színielőadások hasonlóan fontos pedagógiai és társas-életi jelentőséggel bírnak, hisz rájuk a szülők mellett a város előkelőit is meghívják. A növendékek tehát nagy és neves közönség előtt adhatnak számot felkészültségükről, ügyességükről és tehetségükről. Buda városában az első darabot már 1690-ben előadják, amelyet még további 107 követ.[29] E 108 műből 12 már magyarnyelvű. Ez azt is jelenti, hogy a jezsuiták és növendékeik egyben az újkori magyar színjátszásnak is megteremtői Budán. Ennek tudatában is vannak, mert míg a latin nyelvű drámák elsősorban bibliai vagy klasszikus antik tárgyúak, addig a magyarok különböző korok nemzeti történelméből merítenek. Vannak köztük kifejezetten esztétikai és etikai ihletésűek is. Előbbire az iskolának külön otthont, és benne tágas dísztermet is építtető *Kunics Ferenc* „Sedeciás"-a, utóbbira *Illei János* „Tornyos Péter" című vígjátéka példa.

Az első magyar előadást 1744-ben tartják, mely *Gritti Lajos*ról, egy árulással és hitehagyással terhes időszak-, a Mohács utáni Magyarország olasz kalandoráról szól. A darabokat a tanárok írják és általában a felső (humanista) osztályok adják elő, de ünnepi alkalmakkor előfordulhat, hogy a kisebb grammatikusok is szerepelnek, ahogy 1754-ben is. A poéták hazánk utolsó nemzeti nádora, *Batthyány Lajos* előtt adják elő édesapja, a törökverő *Batthyány Ádám* Székesfehérvár 1688-as visszafoglalásakor véghezvitt hőstetteiről szóló drámájukat. Aznap a principista, media grammatica és syntaxis osztályok *Hunyadi János*ról, *Kálmán és Álmos*ról, a dalmata hős *Balbus Venetus*ról játszanak darabot.[30] A jezsuita színielőadások így nemcsak a bennük rejlő nevelőerőt aknázzák ki, hanem a korabeli Buda életének is fontos eseményei.

28 FINÁCZY 1899. 128-134.
29 FINÁCZY 1899. 124-128.
30 SZALAY: *i. m.* 46-47.

Névsorait nem ismerjük, kivétel az 1737/38. tanév, amikor egy koldusdiákok felvételét tiltó helytartótanácsi rendeletre írt válaszában *P. Mayerl Benedek* rektor úr – évfolyamok szerint – megküldi valamennyi tanuló nevét.[31] A budaiak körében ma is ismert; *Radics, Gaisler, Hoffmann, Kostyán, Kök, Seedl, Roth, Cvikl, Hujber, Schöfman, Szalkofszky, Maczi, Valczer, Schoza, Kampian, Szlatini, Schmelzer, Straub, Ricz, Falkoner, Nistler, Somogyi, Duran, Fridlein, Bosnyáky, Cetto, Hoffner, Lang, Mayr, Mohr, Faber, Rebler, Thullner, Wehrlos, Staurer, Vösmor, Agner, Fischer, Jakoshüsz, Wehrlos, Skoza, Kurtz, Federmayr, Petrovics, Plaison, Eder, Sautrovics, Thomayr, Deindl, Lausegger, Kokics, Pracsulovics, Gross, Anhald, Dulai, Prantfogel, Bundian, Scheider és Jálics* családok neve mutatja, hogy többségük német, de szláv, és magyar nevekkel is találkozunk. A név sokszor a család származási helyére utal.

E név *catalogus* a vidékiek nevét és patriáját (lakóhelyét) is közli. A korban ismert, de a genealógusok és történészek által szintén kutatottabb családok közül is kiemelünk néhányat: *Horányi, Marics, Koncsek, Milpacher, Jaross, Patatich, Póka, Almássy, Deák, Marsovszky, Scultetti, Prohaszka, Ujfalusi, Terstanszky.* Érdekes képet mutat a diákok kora és lakóhelye:

Évfolyamok szerint 25 theológus, 37 physicus és 48 *logicus*, összesen 110 akadémista, azaz főiskolás nevét ismerjük. A *collegisták* (vagyis gimnazisták) 142-en vannak: 18 *rhetor*, 21 *poeta*, 38 *syntaxista* és *grammatista*; 25 *principista* és 40 *parvista*.

Területi illetőség szerint érdekes például, hogy az 1737/38. tanévi 252 tanuló között 96 budait, 6 bécsit, sopronit és temesit, 5-5 hevesit és pozsonyit, 4-4 pestit, esztergomit, szegedit találunk, de van diák a Felvidékről (Nyitra, Trencsén, Liptó, Árva); Erdélyből (Udvarhely, Torockó), sőt Horvát-, és Csehországból, Felső-Ausztriából és Itáliából is. Legkevésbé számít a lakóhely a főiskolásoknál, ahol 28 tanulót klerikusként említenek, és köztük alig van hely- vagy környékbeli diák. Pestről viszonylag kevesen vannak, amit a főképp télvíz idején nehéz dunai átkelés és az ottani riválisi piarista gimnázium működése magyaráz. Meglepő viszont, hogy a gimnazisták között sok esetben távoli vidékek szülötteit is ott találjuk. Ez a budai *collegium* magas színvonalára és a szülők budai hivatalviselésére utal, mert pl. Kassán vagy Nagyszombatban is működik jezsuita iskola, mégis itt látunk tanulni ottani diákokat.

A létszámok és a társadalmi hovatartozás alakulásáról többet tudunk, mert más tanévekből is van rájuk adat. Az átlagos létszámok alapján a budai Főiskola és Gimnázium jezsuita múltja négy időszakra osztható:

1687-1715: Iskolaszervezés folyik 40 fő feletti, de 200 alatti létszámokkal;
1716-1747: A konszolidáció időszaka, többnyire 200-400 tanulóval;
1748-1760: A virágkor, 1757-ben 788 fős létszám maximummal;
1761-1773: A növekvő támadások, végül a feloszlatás ideje, 500-600 fővel.

A barokk társadalom rendi zártságának ellentmond a diákok származás szerinti jogállása. Így például 1715-ben a budai *Academicum et Universitatis Collegium*nak 226 tanulója van. Bár az Anjou-kor óta többnyire 50 (cserélődő) *arisztokrata* családból ekkor

31 PATONAY JÓZSEF: *Iskolánk történetéhez.* A teljes tanulói névsort közli a Budapesti II. ker. Kir. Egyetemi Katholikus Gimnázium 1939/40. Évkönyve. 25-38.

is 22 fő (10 %) képviselteti magát, ám a 49 (27 %-) *nemesi* sarj mellett a többiek – összesen 155 fő (63 %) – *polgári* és *plebeius* (jobbágy) származású. Ezt a tényt nemcsak a rossz korabeli közállapotok, hanem *Széchenyi György* alapítói akarata is magyarázza, aki budai iskoláit tudatosan az alsó társadalmi osztályok gyermekeinek is szánja. E kívánságát az említett diákotthon alapítólevele is tartalmazza, amit a jezsuita atyák a legmesszebbmenőkig tiszteletben tartanak.

A NEVELŐ

A fentiekben ismertetett lelkiismeretes oktató-nevelőmunka és sokrétű egyéb feladatellátás nem képzelhető el rátermett és felkészült pedagógusok nélkül. Napjaink lélektelen profizmusa ismeretében különösen fontos megválaszolnunk a kérdést: *Kik voltak ők és mi hajtotta őket?*

A jezsuita tanár kettős – papi és pedagógusi – hivatással rendelkezik. A rendalapító *Szent Ignác* nyomdokain járva törekszik az isteni világterv felismerésére és előmozdítására. Teszi, amit kell, s eközben nem a karrier, hírnév vagy az anyagi gazdagság, hanem az önként vállalt tisztaság, szegénység, engedelmesség motiválja: *Mindent egyedül Isten nagyobb dicsőségére!* Talán napjaink pedagógusa számára is tanulságos ezért, ha a kor budai jezsuita tanárai előtt közismert szép és hasznos alapelvekből merítünk. Így már a *Ratio Studiorum* kimondja azt a diák és szülő számára ma is egyértelmű igazságot, hogy a nevelésben minden a tanáron múlik: *„A tanítványok s növendékek rendesen olyanok lesznek, mint tanáraik."*[32]

Giovanni Bonifacio szerint: *„A gyermeknevelés a világ megújítása; a gimnáziumok az Isten várai; így itt rejlenek minden jónak magvai."* A diák nevelése tehát alapvetően fontos feladat, ezért a rendelkezések már ekkor előírják, hogy a tanár rendszeresen látogassa kollégái óráit. *Saccini* „Paraenesis" című műve arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen a jó tanár?[33]

1. *„Mindenek előtt neki magának kell tudnia, amire másokat meg akar tanítani! ...*
2. *Pontos legyen a készülésben. Kevés írót olvasson, de a legkiválóbbakat és huzamosan. Váltig frissítse és újítsa ismereteit. Világosan és teljesen igyekezzék megérteni, amit közölni akar...*
3. *Örömest forduljon a tanulmányi igazgatóhoz vagy tudósabb kartársaihoz, ha bármi csekély kétség kínozza lelkét, mert ha nem így tesz, esetleg tévesen vagy helytelenül fog tanítani.*
4. *Hivatásának fontosságát és áldásait mindig tartsa szem előtt. Legyen meggyőződve, hogy az egész kereszténység magán- és közállapota tőle függ. Fontolja hát meg, hogy mennyivel tartozik Istennek, a Társaságnak, a gondjaira bízott gyermekeknek, szüleiknek, az anyaszentegyháznak, s mennyi veszedelem származik abból, ha rosszul, lanyhán vagy kevésbé lelkiismeretesen tölti be hivatását. Viszont, mily bőséges kincset gyűjt, ha kissé megfeszíti erejét...*

32 Ratio Studiorum: Reg. Prov. 22. 50.

33 FINÁCZY 1919. 268-269.

5. *Minden más gondját vesse el a tanító, s erre az egyre* (a nevelésre) *gyűjtsön testi és lelki erőt; ebben lakjék, ebben virrasszon, s ha lehet, ez jelenjen meg álmaiban is. Tisztelje, becsülje hivatását: ebben keresse minden érdemét, gazdagságát és örömét."*

A mű elméleti és módszertani megállapításai a gyakorló pedagógus számára ma is alapvetők.

Eszerint tevékenykednek azok jezsuita pap-tanárok is, akik a források szerint a 18. században a budai *Academicum et Universitatis Collegium*ot vezetik, vagy benne tanítanak. A rend 1773. évi feloszlatásáig az iskolának 15 rektora (igazgatója) van, időrendben a következők:

P. Gressing József; P. Trefflinger Pál; P. Ivanich György; P. Ambler Tamás; P. Posch György; P. Gelb Gotthárd; P. Beck József; P. Mayerl Benedek; P. Tolvay Imre; P. Kunics Ferenc; P. Kövér András; P. Prileszky János; P. Mayr Kristóf; P. Nagy János és *P. Reviczky Antal.*[34]

Nem kevésbé fontosak azok a tanárok, akiknek neve a századok viharai után is ránk maradt: *P. Baldt József; P. Friedvalszky Sándor, P. Grossinger Ferenc; P. Höck Ferenc; P. Illei János; P. Izzo János; P. Kapuváry Károly; P. Kelcz Imre; P. Kereskényi Ádám; P. Koncsag Ferdinánd; P. Kovács Ferenc; P. Mártonfi József; P. Pintér József, P. Sághy Ferenc* a gimnáziumi tagozaton-;[35] *P. Daróczy György; P. Gyalogi János; P. Molnár János; P. Pray György; P. Szegedy János; P. Sajnovics János* a főiskolán tanít.[36]

Tudunk olyan jezsuitákról, akik nem oktatnak, mégis sokat tesznek Buda fejlődéséért, más a Jézus Társaságba lépve, majd tanulmányait elvégezve egykori iskolájának lesz tanára. Végül akadnak, akik még a rend feloszlatása után is sokat tesznek egykori iskolájukért, egyházukért és a magyar nevelésügyért. Valamennyi felsorolt személy munkásságát méltatni e tanulmány keretei között nem lehet, de annyi megállapítható, hogy a tanári hivatás gyakorlása mellett az atyák közül sokan a hit, kultúra és közélet sok területén is változatos munkásságot fejtenek ki. Ilyen a lelkipásztorkodás: A rend több plébániát vezet: Budán a *Nagyboldogasszony* (Mátyás)- és az *Országúti Szent István* (ma ferences) templomot.

Komoly tudományos és írói tevékenységet végeznek: *P. Höck Ferenc* közmondások gyűjtése és az arab, török, perzsa orientalisztika-; *P. Molnár János* a művészettörténet-; *P. Szerdahelyi György Alajos* a klasszika filológia és az 1806. évi ún. *II. Ratio Educationis* szövegezése-; *P. Sajnovics János* a nyelvtörténet és (*Hell Miksával*) a Lapp-földi kutatások- és *P. Pray György* a történetírás, de segédtudományok forrásainak felderítése, gyűjtése és elemzése terén is.[37]

Fontos a jezsuiták városfejlesztő tevékenysége is. A budai *Szentháromság*-teret övező három egykori épületükből ma csak az a *P. Kerchensteiner Konrád* tervezte zopf stílusú kétemeletes épület áll, amely most a *Hilton-szálló* régi szárnya. Szintén az atyák

34 PATONAY JÓZSEF: *Intézetünk igazgatói, nevesebb tanárai és tanítványai.* – A 250 éves Budapesti Királyi Egyetemi Katholikus Gimnázium 1687-1937. címmel Horváth Jenő szerkesztésében megjelent emlékkönyvben. Bp., 1937. 213-215.

35 PATONAY JÓZSEF: *i. m.* 215-218.

36 SZALAY: *i. m.* 49.

37 SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái.* Bp.: Akadémiai Kiadó, 1980-1981. (reprint) vonatkozó szócikkek.

munkájának köszönhető a város első újkori vízvezetéke.[38] Ez egy Sváb-hegyi forrásból szállítja a vizet a Várba. A tűzvészek miatt a jezsuiták kezdeményezik a fontos épületek bádogtetővel történő lefedését is. A pestisjárványok idején szintén ők emelik az első, ma a *Zsigmond-téren-*, és a második, a Mátyás-templom előtt álló budavári *Szentháromság-emléket.*

Az *Academicum et Universitatis Collegium*nak van külföldön jól, ám saját hazájában kevésbé ismert missziósa és felfedezője is. *Koncság Nándor* 1703-ban *Varasd*on születik, és 25 éves korában már a budai gimnáziumban tanít, ám az ifjú tehetséges tanár tengerentúli térítésre érez hivatást.[39] Két év *sevilla*i előkészület után *Mexikó*ba, majd *Kalifornia*ba megy. A *San Ignacio* missziós állomásról kiindulva a *San Vicente Ferras* folyó völgyében 7 *redukció*t (indián telepet) szervez: *San Borgias*t, *San Joachim*ot, *San Sabas*t, *Santa Luciá*t, *San Atanasio*t, *Santa Monicá*t és *Santa Martá*t. *Koncság Santa Gerdrudis* néven hamarosan új missziós állomást is alapít. Több mint 3000 – főképp *kocsimi* – indiánt térít és keresztel meg. Az európai kenyérgabonákat és a szőlőt meghonosítva a korszerű földművelésre is megtanítja őket.[40] Közben felhajózik a *Colorado*n, bejárja, felfedezi és feltérképezi a *Kalifornia-félszige*tet. *Kalifornia útinapló* címmel megjelent művét a nagy világnyelveken már többször kiadták, magyarul sajnos még nem. Írásai és térképei láttán – néhány évtized múlva – kora tán legjobb geográfusának nevezi az 1759-ben elhunyt *Koncság Ferdinánd*ot, a földrajztudomány egyik legnagyobb alakja; *Alexander von Humboldt.*[41]

Mindezekhez és az iskolák működtetéséhez komoly gazdasági háttér kell. Egészen 1730-ig a *Széchenyi György,* majd *Pál* érsekektől kapott alapítványi jövedelmek és segélyek dacára a jezsuiták anyagi helyzete igen szűkös. A későbbiek során a helyzet javul, főleg 1740-től, mert ekkor a 100000 Ft értékű *nezsideri* birtokot sikerül tőkésíteniük, majd évi 5 %-os kamattal a pesti *Só-hivatal*nál fialtatniuk.[42] A későbbi adatok és számítások arra utalnak, hogy 1773-ra – egyéb birtokaik, így a budai szőlőik jövedelmeivel együtt – az alapításkor a gimnáziumra kapott tőkét sikerül megduplázniuk, sőt belőle *Mária Terézia* budai palotaépítkezéseire még hitelt is nyújtanak.[43]

AZ UTÓTÖRTÉNET

A fentiek egyértelműen bizonyítják, hogy *Szent Ignác* Jézus Társasága mind az egyetemes, mind a magyar vallás, művelődés és pedagógiatörténetben hatalmas munkásságot fejt ki.[44] Ennek ellenére, vagy sok esetben éppen ezért, mind a protestánsok, mind a felvilágosodás erői folyamatosan támadják a rendet. Tudományos vitában ugyan nem tudják legyőzni őket, annál veszélyesebbek az ellenük irányuló politikai tá-

38 SZALAY: *i. m.* 40.

39 LÉVAY MIHÁLY: *A katolikus hittérítés története II.* Bp., 1937. 485-488.

40 SZABÓ LÁSZLÓ: *Magyar múlt Dél-Amerikában.* Bp., 1982. 49-50.

41 *A Budapesti II. Rákóczi Ferenc Gimnázium jubileumi emlékkönyve 1988.* 148.

42 Országos Levéltár: Acta Jesuitica – Holovics Flórián-féle jegyzék: az 1740. év iratai.

43 Diploma Inaugurale. Magyar fordítását közli: PAPP JÓZSEF: *Hagyományok és tárgyi emlékek az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen.* Bp., 1982. 268. (Az eredeti oklevél az ELTE levéltárában).

44 PETRUCH ANTAL S.J.: *A Jézustársaság, mint tanító rend.* – lásd: BANGHA BÉLA S.J.: *A négyszáz éves Jézustársaság.* Bp., 1940. 182-193.

madások és rágalmak.[45] Ezek különösen a 18. század derekától erősödnek meg, így 1759-től *Portugáliából*, 1764-ben *Franciaországból*, 1767-ben *Spanyolországból* tiltják ki őket, majd az egyre erősödő jezsuita ellenes politikai nyomás 1773-ban kikényszeríti a rend feloszlatását is.[46] A rend szülőföldjén földönfutóvá tett jezsuitákat a lutheránus porosz király, *II. Frigyes*, és az ortodox-hitű *Oroszország* cárnője, *II. Katalin* fogadja be. *VII. Pius*nak, majd csak 1814-ben sikerül helyreállítania a *Társaságot.*

Nálunk a fenti támadások 1760. körül kezdődnek, s nemcsak a protestánsok és a királyi udvar felvilágosodott hivatalnokai, hanem még az esztergomi érsek, *Barkóczy Ferenc* is jezsuita-ellenes lépéseket tesz.[47] Mint hithű katolikus, *Mária Terézia* nem üldözi őket, sőt lehetővé teszi számukra azt is, hogy világi papként vagy más szerzetbe lépve továbbra is gyakorolják hivatásukat. Viszont, mint abszolút uralkodó, főkegyúri jogával élve a rend 7,7 millió forintra rúgó javait és 36 iskoláját királyi befolyás alá vonja, majd betagozza az 1777. évben kiadott *Ratio Educationis* által szabályozott magyar iskolarendszerbe. A jezsuita *Academicum et Universitatis Collegium* is *„Királyi"* megjelölést kap, majd hamarosan a *Budára* áthelyezett nagyszombati egyetem ötödik fakultásaként működik tovább. Az iskolát mind az 1777. évi *Ratio Educationis*,[48] mind az 1780-ban kiadott *Diploma Inaugurale* kiemelten említi.[49]

II. József tanügy-igazgatási szempontból leválasztja a gimnáziumot az Universitasról, de az – 1851-ig az Egyetemi-, ezután a Tanulmányi Alapba bevitt *Széchenyi*-vagyonból fenntartva – továbbra is Királyi Egyetemi Katolikus Gimnáziumként működik. Bár igazgatói egész 1832-ig volt jezsuiták, és 1814-ben a rendet is helyreállítják, budai gimnáziumuk működtetését a még a magyar katolikus egyházban is tovább kísértő jozefinista szellem miatt mégsem sikerül visszanyerniük. A Társaság nagyszombati gimnáziumát is csak 1853-ban kapja vissza, a budai 1832–51-ig piarista, 1851–61. közt német, majd ekkortól magyar világi katolikus iskolaként folytatja munkáját, mígnem 1948. június 28-án a kommunista diktatúra államosítja. Állami jogutóda 1949. augusztus 27-étől a *Budapesti II. Rákóczi Ferenc Gimnázium* nevet viseli.[50]

E sorok írója 1991-ben kezdeményezte az iskola egyházi rehabilitálását, ami a tanintézet legutóbbi Szabó Ilonka utcai ingatlanát akkor kezelő Fővárosi Önkormányzat által támasztott két éves pert, majd három év huzavonát követően az állam részéről fokozatosan megtörtént. Hátra van viszont még az Egyetemi Katolikus Gimnázium egyházon belüli rehabilitálása. Az Egyházi Törvénykönyv 1267, 1284. és 1300. kánonjai szerint ez *Széchenyi György* érsek úrnak az iskola pedagógiai működtetésére és javai felhasználására vonatkozó – 1773. óta csak a politikai kényszer miatt nem érvényesített – alapítói rendelkezéseinek végrehajtását, vagyis a gimnázium jezsuita kézbe adását jelenti.

---

45 BANGHA BÉLA S.J.: *A jezsuita rend és ellenségei.* Bp., 1928. Tételesen ismerteti és cáfolja a jezsuitákkal kapcsolatos megalapozatlan és hamis állításokat.

46 XIV. Kelemen pápa „Dominus ac Redemptor" kezdetű brévéje.

47 SZALAY: *i. m.* 48.

48 Ratio Educationis 19. és 33. §. Magyar fordítását közli MÉSZÁROS ISTVÁN. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1981. 33 és 38.

49 Diploma Inaugurale. A vonatkozó részt magyarul közli: PAPP JÓZSEF: *Hagyományok és tárgyi emlékek az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen.* Bp., 1982. 265.

50 A Budapesti II. Rákóczi Ferenc Gimnázium jubileumi emlékkönyve *i. m.* 55–57.

A JÖVŐ

A jelen tanulmány a fenti iskolák közül a budai jezsuita gimnázium és akadémia működését tárgyalta. Célja az volt, hogy fényt vessen a Jézus Társaság által hazánk, fővárosunk és az esztergomi főegyházmegye felemeléséért hozott áldozatokra, egyben utat és példát mutasson a török-kor utánihoz sokban hasonló mai, a kommunista diktatúrát követő történelmi újjáépítéshez. Már a rómaiak is tudták jól: *„A történelem az élet tanítómestere"*, ezért aki nem ismeri a múltat, nem érti a jelent és nem képes helyesen tervezni a jövőt.

E szerény dolgozat írója a budai *Academicum et Universitatis Collegium* alapítójának és jezsuita tanárainak sokat köszönhet. Rengeteget tanult tőlük hitből, emberségből, a nevelői hivatás szeretetéből, a keresztény pedagógia elméletéből, gyakorlatából és az égi Mester iránti alázatból. Jelen kis munkájával mindezekből szeretett volna továbbadni valamit, de az is meggyőződése, hogy a diákok motiválása, oktatása, nevelése, közösséggé formálása és emberséges terhelése tekintetében – természetesen napjaink viszonyaihoz szabva – nem egy, a fentiekben ismertetett jezsuita pedagógiai módszer ismerete mások számára is üdvös lehet.

A jövő – hitünk szerint – az Úr kezében van; a történelem az isteni világterv megvalósulása. Rajtunk embereken múlik, hogy önzésünket és akadékoskodásunkat félretéve felismerjük és megvalósítsuk akaratát. Az *Egyetemi Katolikus Gimnázium* alapítójának ez sikerült, amikor *„Isten általi ilyen ihletéssel"* megalapította, egyben a Jézus Társaság gondjaira bízta a török-kor utáni *Buda* első iskoláját. Mindezeket átlátva és átérezve ma sem lehet más feladatunk.

ISTVÁN NAGY

GYMNASIA OF THE JESUIT ORDER IN BUDA

The paper discusses the functioning of the Jesuit gymnasium and academy in Buda. The Jesuit order appeared in Buda only after its reoccupation from the Turkish rule on 2 September 1686. In spite of the adverse circumstances already in the following year, on 19 March 1687 Primate György Széchenyi signed in the city of Pozsony (today Bratislava, in Slovakia) the deed of foundation of an Academicum et Universitas Collegium. The Jesuit Academicum et Universitas Collegium was nominated as "Royal", and soon began to operate as the fifth faculty of the University of Nagyszombat (today Trnava, in Slovakia), which was transferred to the city of Buda. The significance of the school was stressed in both Ratio Educationis issued in 1777 and in Diploma Inaugurale issued in 1780. Joseph II separated the gymnasium from the Universitas due to educational administrational reasons, however, it continued to function until 1851 as Royal University Catholic Gymnasium. Although its principals were Jesuits until 1832, and in 1814 even the Jesuit order was restored, they could not recover their right to operate their school in Buda due to the Josephinist ideology still present in Hungarian Catholic Church. The school in Buda continued to function as a Piarist school between 1832-1851, and as a German school between 1851-1861. Then it functioned as a diocesan Catholic school until 28 June 1948, when it was taken into public ownership during the communist regime. Its legal successor has been the II. Rákóczi Ferenc Grammar School since 27 August 1949.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/1-2

MÉSZÁROS ISTVÁN

EGYHÁZTÖRTÉNETI ADALÉKOK ESTY MIKLÓS IRATHAGYATÉKÁBAN

I.

A Szent István Társulat több mint 150 év óta működő katolikus könyvkiadó. Irattárában egy érdekes korfestő dokumentum-együttes található.[1]

A könyvkiadó vezetője volt 1948-1973 között *Esty Miklós (1895-1973),* az 1920-as évektől az 1970-es évek elejéig a hazai katolikus közélet ismert személyisége. Még az 1960-as években is így nevezte magát levél-aláírásaiban: *„a magyar bíborosok gentiluomója".*

Régi vatikáni szokás alapján töltötte be ezt a tisztséget: ő volt *a hercegprímás személyi szolgálattevője,* kísérője, „útimarsallja". Nem „foglalkozást"-t töltött be a dzsentiluomo sem Rómában, sem nálunk: egy-egy tekintélyes férfi vállalkozott a főpap körül különféle teendők, feladatok végzésére, hogy az kellő méltósággal betölthesse hivatását. Megtiszteltetés volt ez mind a szolgálattevő, mind a főpap számára.

Esty Miklós e megtisztelő szolgálatot *már az 1920-as évek elejétől Csernoch János, majd Serédi Jusztinián mellett ellátta.* Az Országos Földhitelintézet nevű budapesti bank főtisztviselője, majd egyik igazgatója volt, s ezzel párhuzamosan, majd onnan nyugdíjba vonulva végezte vállalt egyházi feladatát. 1923-ban a Szentatya *pápai kamarás* („Cameriere di Spada e Cappa di Sua Santita") címmel tüntette ki. Ez ritkaság volt világiak esetében, különösen Itálián kívül. Többször elkísérte főpásztorát Rómába; 1922-ben, majd 1939-ben pápaválasztó konklávéra is; fontos szerepet töltött be az 1938-i budapesti Eucharisztikus Kongresszus rendezvényeinek megszervezésében. 1942-től élete végéig az Actio Catholica alelnöke.

1933-tól Esty Miklós alapos és részletes *naplófeljegyzéseket* készített szolgálattevői feladatainak elvégzéséről. Mivel igen precíz és aprólékos ember volt, a maga számára igyekezett mindazt megörökíteni, amit szükségesnek látott, hogy ezeket a további ügyek intézése során, más személyekkel való tárgyalásai alkalmával magának, vagy másoknak, mindig hűen felidézhesse. Gyakran fűzött az eseményekhez kommentárokat.[2]

---

1 A Társulat régi irattárában öt dosszié „Esty Miklós visszaemlékezései" címmel. Közülük az egyik alcíme: „Esty Miklós 1945-1973 közötti iratai". A tanulmányunkban idézett dokumentumok ebben találhatók, jelzetek nélkül. Innen könnyen utánakereshetők.

2 Válogatást közöltem „Hercegprímás 1944: Serédi. Részletek Esty Miklós visszaemlékezéseiből" címmel. (A „Prímások, pártok, politikusok" című kötetben. Sajtó alatt.)

Esty Miklós iratanyagának egésze *értékes, sok egyháztörténeti apró vonatkozást* is tartalmazó dokumentumegyüttes, amelyet a Szent István Társulat irattára őriz. Szemelvényeink az anyag személyes vonatkozású irataiból valók, *az 1945–1963 közötti évekből. 1945. szeptembere 17-én* tette közzé a hazai katolikus sajtóügynökség, a Magyar Kurír, s nyomában a sajtó és rádió, hogy XII. Pius pápa *Mindszenty József veszprémi püspököt nevezte ki esztergomi érsekké, Magyarország hercegprímásává.* Esty Miklós, az előző két hercegprímás gentiluomója, azonnal levélben ajánlotta fel szolgálatait Mindszentynek.

Majd *szeptember 26-án* újabb levéllel kereste fel őt Veszprémben, így indítva mondanivalóját: „Főméltóságod folyó hó 24-i parancsai birtokában a következőket sietek Főméltóságodnak jelenteni". Előzőleg, szeptember 24-én kettőjük között a prímás budapesti szálláshelyéről volt szó, a budai prímási palota ugyanis lakhatatlanná vált az ostrom következtében. Levelében Esty ezzel kapcsolatban ad jótanácsokat Mindszentynek, illetőleg a kinevezett prímás által viselhető liturgikus ruhákat illetően tesz javaslatot, s felhívja figyelmét arra, hogy új pecsétet, levélpapírt kell készíttetnie. A záró-mondatok: „Főméltóságod Budapestre érkezése után azonnal jelentkeznék, kiegészítő-, illetve további parancsai átvétele céljából." ...„Hódolatteljes kézcsókolásom jelentése mellett vagyok Főméltóságú Hercegprímás Úrnak mindenkor kész szolgája."

Feltűnő ez a feudális módon túlzó, szinte szolgai megalázkodás. Ugyanakkor jól ismert az a kétségtelen tény, hogy Esty Miklós – 1944-i naplófeljegyzései szerint –, mélyen lenézte Mindszentyt egyszerű származása miatt. A prímás október 2-i válasza szelídséget, szívélyességet sugároz:

„Kedves Méltóságos Uram! Két rendbeli nagybecsű levelére az alábbiakban válaszolok: [ami a gentiluomói szolgálatot illeti,] köszönöm szíves ajánlatát és azt elfogadom. *Felkérem, hogy a gentiluomói tisztet mellettem is ellátni szíveskedjék.* Kérem, legyen segítségemre úgy, mint nagynevű elődeimnek is."

A lakás tekintetében a budai prímási palota három helyiségének rendbetétele mellett döntött.

Valóban, „pecsétről is kell gondoskodnunk. Drahos prelátus úrnak ugyan tegnap azt mondottam, hogy címeremben a *Patrona Hungariae-t* szeretném ábrázoltatni; úgy határoztam azonban, hogy megtartom eddigi címeremet [= abban csakis Árpádházi Szent Margit képe van] ... Gondoltam, hogy családi címeremet egyesítem eddigi püspöki címeremmel. Ezt a családi címert azonban a Siebmacher-ból kellene kikeresni. Magamnak sohasem volt időm, hogy ezzel foglalkozhattam volna. Mindazonáltal gondolom, hogy eddigi címerem is teljesen megfelelő lesz."

Kedves és meleghangú a levél befejezése: „Amidőn most közelebbi munkatársként meleg szeretettel köszöntöm, kérem, hogy eddigi értékes tapasztalatait nekem is rendelkezésre bocsájtani és engem régi, kipróbált hűségével, egyházias érzésével, önzetlenségével nehéz munkámban segíteni méltóztassék."

Nemsokára „Esztergom, *1945. Krisztus Király ünnepén"* keltezésssel ezt írta Mindszenty prímás Esty Miklósnak:

„Méltóságos Pápai Karmás Úr! Az 1945. október 17-én tartott őszi püspöki tanácskozás határozata értelmében Méltóságodat az Actio Catholica egyik országos alelnökévé újból kinevezem és továbbra is megbízom az országos szervezési szakosztály vezetésével. Méltóságod eddigi működése alapján meg vagyok győződve, hogy az Actio Catholica érdekében a jövőben kifejtendő munkássága eredményes és áldásos lesz."

A világsajtóban *1945. december 28-án* tették közzé az új bíborosok névsorát. Közöttük volt Mindszenty neve is. A Magyar Kurír december 28-i száma jelentette: „Lelkesült örömmel fogadta az ország lakossága a hercegprímás *bíborossá* kreálását." ... „Futótűzként terjedt el a hír az egész országban: a templomokban és kápolnákban felharsant az ősi egyházi himnusz, a Te Deum. A templomok tornyaira és az egyházi épületekre kitűzték a magyar és a pápai lobogót."

Arthur Schoenfeld budapesti amerikai követ 1946. január 22-i dátummal levelet küldött Mindszentynek; szövegét Esty Miklós őrizte meg naplójában:

> „Budapest, Hungary, January 22. 1946. Your Eminence, I have the honour to inform you of the following message dated 17 from Monsignor Montini, deputy Secretery of State, Vatican City:
> »Please advise telegraphically if possible whether Your Excellency received notification of your elevation to Cardinalatial Purple. Urgently desire know when Your Excellency will arrive Rome. Following information is given for guidance in this regard Monday, February 18, private consistory, Wednesday, February 20, imposition Cardinalatial Biretta, Thursday, February 21, public consistory in Saint Peters and Friday, February 22, second private consistory. It is advisable to arrive several days in anticipation. Please inform me also where you prefer lodging, how many persone in your party, and if arrangements made for Cardinalatial robes. Respectfull regard.«
> If your Eminence will indicate what your reply will be, I will be pleased to forward it by telegram the American authorities in Rome for delivery to the Holy See. I have the honor to be, Your Eminence, Sincerely yours, m.p. H. F. Arthur Schoenfeld, American minister, United States Representative in Hungary."
> Miután konstatáljuk, hogy ide [= a prímáshoz] eddig még semmiféle értesítés nem érkezett, a következő válaszlevél megy, holnap kézbesítve:
> „Budapest, January 23. 1946. Nr. 422/1946. Your Excellency: I thank you very much the forward of the telegram dated January 17 from Monsignor Montini, deputy Secretary of State, Vatican City. I beg now respectfully to forward my reply to Monsignor Montini, deputy Secretary of State, Vatican City, as follows:
> »I did not received so far official notification of my elevation to Cardinalatial Purple. I intend to arrive Rome on 11-th February by American aeroplan. I prefer lodging in the Hungarian College Via Giulia 1. and in my party will be my private secretary Dr. Zakar and my gentilhuomo Esty. I have al necessary Cardinalatial robes. I beg a motorcar at my disposal during my journey at Rome, if it is possible.«
> I thank your Excellency's kindness in advance, and I have the honor to be, Your Excellency, sincerely yours Mindszenty Joseph m.p. Prince Primate of Hungary, Archbishop of Esztergom."

Ezt fűzte hozzá Esty Miklós: „Ma délelőtt voltam felsőbb utasításra *Kovach amerikai alezredesnél* a [budapesti] katonai missziónál s átbeszéltem vele az utazás részleteit. A legnagyobb előzékenységgel közölte, hogy egy külön repülőgépet bocsájtanak rendelkezésünkre két pilótával és két műszaki tiszttel. Az induláshoz felküldenek értünk [= Esztergomba] két személyautót és egy teherautót, poggyászunk lehet 10 darab nagyobb kézitáska...".

A Magyar Kurír jelentette *1946. február 19-én:* „Mindszenty József Magyarország hercegprímása ma a Budapest-Mátyásföldi repülőtérről a budapesti Amerikai Katonai Misszió által rendelkezésére bocsájtott külön repülőgépen, Zakar András titkára és Esty Miklós pápai kamarás gentiluomója kíséretében Rómába repült, hogy részt vegyen a [bíborosi] Szent Kollégium félnyilvános, majd a Szent Péter Bazilikában lefolyó

nyilvános konzisztóriumán, ahol átveszi a többi új bíborostársával együtt a bíbornoki kalapot."[3] *Március 18-án* délután 3/4 4 órakor érkezett vissza Mindszenty két kísérőjével a Budapest-Mátyásföldi repülőtérre amerikai katonai repülőgépen, majd hazatért Esztergomba.

Jól érzékelhető: *belső bizalmi tisztséget töltött be Esty Miklós Mindszenty hercegprímás mellett.* De egy váratlan esemény véget vetett ennek. Ezt hosszabb részlet szemléltheti Esty Miklós feljegyzéseiből:

„1946. április 14-én, virágvasárnap délután fél három óra tájban fut be Ő Em. autója a budai palota elé, melyen megint dolgoznak az Esztergomból hozott munkások. Főleg a földszinti szárnynak a főkapu másik oldalán levő részét igyekeznek rendbehozni. Ő Em.-nak már van egy úgy-ahogy adjusztált [saját] lila reverendája, a kölcsönkapottat visszaküldhetem. Az autóról levették a bíbornoki jelzőtáblát. Az éjszakákat a Központi Szemináriumban fogja tölteni." Ott, ahol Esty Miklós is lakott, akinek itt volt állandó lakása.

E nap délután 5 órakor kezdődött Mindszenty *három napos lelkigyakorlatos szentbeszédsorozata,* amelyet a nagy érdeklődésre való tekintettel a Szent István Bazilikában tartott a rendező Szociális Missziótársulat, a meghirdetett Egyetemi Templom helyett. Mindszenty a beszéd után este 1/2 9-ig gyóntatott. „Kérem Ő Em-tól a beszédszöveget – írta Esty –, de kidolgozott szöveg nincsen s [Mindszenty] úgy véli, nem is kellene ezt a Magyar Kurírnak leadni; ezek nem különleges megnyilatkozások, hanem belső lelki gyakorlatok".

Így történt *április 15-én,* hétfőn is. E napon azonban „mikor este 3/4 9 órakor együtt a Szemináriumba érkezünk, már a portánál jelentik neki, hogy egy egyenruhás magyar rendőr volt itt délután ismételten s most is itt vár, hogy engem a Veres Pálné utcai orosz parancsnokságra kísérjen. Hamar együtt vacsorázunk s aztán késedelem nélkül megyek."

Következő napon, *„1946. április 16-án,* kedden reggel 1/2 7 órakor Ő Em. az egyetemi templom oratóriumában mond csendes misét ... Délelőtt fogadta a csehszlovák áttelepítési kormánybizottságot, majd 12 órakor látogatást tett Key amerikai altábornagynál annak hivatalában. Délután már 3 órára a Bazilikába jön s folytatja a gyóntatást, amelyet 5 órakor tartott harmadik beszéd szakít csak félbe s fél tízig este tart. Akkor ismét együtt a Szemináriumba, gyors vacsora, mely után [Mindszenty] behív magához, s közli azt az elhatározását, mely szerint a történtek folytán a szolgálatból elbocsát. Zakar jelen van. Én megpróbálom ellenérveimet felsorakoztatni, Ő Em. azonba hajthatatlan, hangsúlyozza, hogy erre kényszerítve érzi magát s más úton a történtek ellen nincs módjában protestálni."

Másnap Marcell Mihály, a szeminárium rektora adta át Estynek *a prímás levelét,* amelyet titkára pontos iktatószámmal is ellátott: 2101/1946. Szövege.

„Méltóságos Kamarás Úr! Folyó hó 15-én este 1/2 9-kor, mikor kíséretében hazaérkeztem a Központi Szemináriumba a Bazilikából, jelentették, hogy már háromszor kereste Méltóságodat a rendőr, s most újból várakozik reá azzal, hogy azonnal menjen vele az orosz parancsnokságra.

3 Az elutazás bonyodalmairól ld. Mindszenty József: Emlékirataim. Bp. 1989. 111-113.

Méltóságod hamarosan távozott is. A Központi Szemináriumban meghagytam, hogy amint Méltóságod megérkezik, akármilyen későn, de nálam jelentkezzék. Én várakoztam, de éjfélig nem érkezett meg.

Másnap tanú előtt felkérdeztem Méltóságodat, hogy mint szolgálattevő emberem mit keresett ennyi ideig az orosz parancsnokságon. Feleletet erre a kérdésemre nem kaptam.

A történtek után Méltóságodat egyházi szolgálata tekintetében ezennel szabadságra küldöm és [gentiluomói] szolgálatait nem kívánom igénybe venni. Jóindulattal és áldásommal vagyok ..."

Esty Miklós *így folytatja naplóját:*

„Lehetetlen helyzetben vagyok. Egyrészt hallgatnom kell [arról, ami a rendőrségen történt], másrészt az előállítást olyan ügyesen foganatosították, hogy az Ő Em. jelenlétében történt s így lehetetlen, hogy arról tudomást ne vegyen. Én senki ellen nem vétettem, senkivel szemben inkorrektséget nem követtem el s bizony elég fájdalmasan érint, hogy így lettem sújtva. Arról még kevésbé tehetek, hogy [Mindszenty] Key altábornagynak is szóvá tette a dolgot. Késő éjjel kerültem haza, másnap reggel [Czapik] érsek és Mihalovics miatt még csak nem is beszélhettem vele; a történtek pedig azzal, hogy ismételten jön egy rendőr olyan házba, ahol száznál többen laknak s a portásnál ül órákig, nem voltak már titokban tathatók."

Tehát nem voltak *már* titokban tarthatók azok a tények, amelyeket addig titokban tartottak ...

Mindszenty és Esty kapcsolata *egyelőre megszakadt,* a főpapi nagy nyilvános „hivatalos" szentmiséken nem vett részt gentiluomó-i minőségében. Számára Mindszenty most már csupán lenézett személy, de örök ellenség is lett (így tekintett egyébként Grősz érsekre is) ...

Ugyanakkor főként Czapik érseket kérte, hogy járjon közbe Mindszentynél: vegye vissza szolgálatába. Ez eredménnyel járt. *1946. szeptember 8-án* Mindszenty és Czapik együtt vettek részt Máriapócson a nagybúcsún. S Czapik még aznap, szeptember 8-i keltezéssel Máriapócsról nyílt képes levelezőlapon a következőt közölte Estyvel:

„Beszéltem Lámával [= Mindszentyvel]. Úgy vélem, a kamarásságban restitutio in integrum. Hálás üdvözlettel a régi dr. Czapik."

Tehát *helyreáll a régi rend a „kamarásság", vagyis a gentiluomo-tisztség tekintetében.* De nem túl gyorsan, csak másfél hónap múlva. Részletek Esty Miklós naplójából:

„1946. október 27-én, vasárnap ... [a szemináriumban] a postára kérnek a telefonhoz, hogy Zakar András titkár óhajt velem beszélni. Közli velem, hogy ma 1/2 3 órakor Ő Em. ide fog jönni értem s elvisz Esztergomba kis pihenésre." Az autóban „Ő Em. maga mellé ültet s „Hogy van Méltóságos Uram, hogy szolgál az egészsége" szavakkal fogad ... „A beszélgetés vontatottan megy, mert én csak a kérdésekre felelek, magamtól egy szót sem szólok, s bár nagyon udvarias maradok, egyben hideg is ... 1/2 5-re érünk Esztergomba." Esty elfoglalja az egyik vendégszobát, s sorra látogatja régi esztergomi ismerőseit.

„Vacsorán Ő Em. édesanyja is jelen van, szokásos rövid végzés, [utána a kápolnában] adoratio. Az I. emeleti kápolnát helyreállították. A korábbi sárga márvány-imitáció falakra Megyes-Meyer festett díszt és nagy címert. Az aulistákkal visszamegyünk az ebédlőben s a kályha köré ülve traccs kezdődik."

Másnap, hétfőn délután 5 órakor *beszélgetésre került sor a prímás és Esty között.* „A szalonban nincs fűtve, így a dolgozószobában ülünk le a garnitúránál. Udvarias beszélgetés. Két nagyobb téma: a Kasselik-alapítvány és az egyházmegyei takarékpénztárak fúziójának ügye." Ezek megtárgyalása után Esty hozza elő saját problémáját:

„Kérem, szenteljen még nekem egy kis időt és tájékoztasson, mi a helyzetem, mert így semmiképp sem ismerem ki magam" – írta naplójában Esty; „keményen megmondom ... hogy teljesen ártatlanul, csak az ő [= Mindszenty] gestiói és Zakar valutasíbelései miatt kerültem kellemetlen helyzetbe az oroszoknál, ezért ilyen viselkedéssel [= a szolgálat alóli felmentéssel] fizetni talán nem rendes dolog."

Kivallotta tehát: nem saját ügyei miatt hívták éjszaka az orosz parancsnokságra, hanem ott *Mindszentyre és Zakarra vonatkozóan adott információkat,* alighanem különös tekintettel az olaszországi tartózkodásra. (Sajátos tény: három év múlva a Mindszenty-perben ez is széltében tárgyalt téma volt.)[4] S a körülményekből úgy tűnik: Esty nem lepődött meg a híváson; valószínűleg nem először és nem utoljára adott felvilágosítást arra az oldalra.

Majd ezután Esty a prímásnak hosszan méltatlankodik saját szolgálatainak mellőzése miatt. „Elvégre én ezt a házat három évtizede szolgálom, s ha neki [= Mindszentynek] nem is volt sok haszna belőlem (ami csak rajta múlt), a múlt is kötelez valamit." A prímás kétszer is közbeszól: „Kérem, hagyjuk ezt, majd biztosít, hogy minden visszaáll, ahogy régebben volt."

A beszélgetés befejezése: „A jövőre nézve arra szorítkozom – írta naplójában Esty –, hogy gentiluomói tisztemet a liturgikus előírásoknál, a [templomi szertartási] funkcióknál ellássam, de a többi alól egyelőre mentsen fel. Most már feláll [Mindszenty] és azt mondja: *újra minden visszaáll.* 65 percig tartott a beszélgetés. Az előszobában Zakar várt és hidegen jegyzi meg, hogy milyen sokáig tartott...".

Ezután – elhatározásával ellentétben – Esty Miklós *ismét belevetette magát Mindszenty mellett a különféle egyházi ügyek intézésébe,* különféle egyházi ünnepségek rendezésébe, nem csupán szép gentiluomo-ruhájában díszelgett a főpapi szentmiséken. Jótanácsaival – sokszor fölöslegesen okvetetlenkedve – továbbra is igyekezett ellátni az aulistákat, főként Zakart. Naplójában pontosan feljegyezte a szerzett információkat, híreket, pletykákat. 1946-ban a prímási aula házi karácsonyfa ünnepsége utáni beszélgetés során *„Zakar csodálkozik informáltságomon* – írta Esty –, *nem tudom, miért?"*

A háború előtt Serédi prímás gyakori sétapartnere, beszélgetőtása volt Esty Miklós;[5] Mindszentynél ez nem volt szokásos.

Naplójának ezekre a hónapokra vonatkozó részletei arról tanúskodnak, hogy Esty Miklós ismét széles körben forgolódott a magasabb egyházi körökben, sok-sok információt gyűjtve magának (s talán másoknak is). Utolsó naplóbejegyzése 1947. június 5-ről, Úrnapjáról szól: Ez után kezdődtek a Boldogasszony Éve nagy zarándok-rendezvényei 1947. augusztus 15-től késő őszig, majd 1948 tavaszán és nyarán. Mint gentiluomo mindig ott volt a prímás mellett.

---

4 A Mindszenty-per. Szerk. Gergely Jenő, Izsák Lajos. Bp. 1989. 98-99.; a Mindszenty által ekkor a Vatikáni Rádiónak ajándékozott autóról, hogy megindulhon a magyar nyelvű adás: Mészáros István: Autó a Vatikáni Rádiónak. (A „Mindszenty-mozaik" című kötetben. Bp. 2002. 143-146.)

5 Ld. „Hercegprímás 1944: Serédi" című idézett közlést.

Talán nem is véletlen, hogy katolikus egyházi részről *egyedül ő kapott jegyet a nagy koncepciós színjátékra.* Irathagyatékában megőrizte a 101. számú, névreszóló lapocskát: „Belépőjegy Mindszenty József és társai elleni bűnügy főtárgyalására. Budapest, 1949. január 29. dr. Olti Vilmos s.k. ítélőtáblai bíró, a tanács elnöke", rajta a Kossuth-címeres pecsét: „Budapesti Népbíróság elnöke" felirattal. Joggal feltételezhető, hogy Esty Miklós a főtárgyalás mindegyik napján – *1949. február 3-tól 8-ig, az ítélethirdetésig* – ott ült a Marki utcai bíróság termében, a szigorúan megszűrt, a csakis megbízható emberekből álló közönség soraiban.

Az ezt követő évtizedekben azután Esty Miklós lett három meghagyott katolikus intézmény szinte *teljhatalmú vezetője:* az Actio Catholicának, a Szent István Társulatnak,[6] és a hazai és külföldi tömegkommunikációt hírekkel ellátó katolikus sajtóügynökségnek, a Magyar Kurírnak. Haláláig, 1973-ig tökéletesen bízott benne a gyanútlan püspöki kar, s érzékelhetően jó, sőt bizalmas kapcsolatban állt az Állami Egyházügyi Hivatallal.

II.

Az 1956-os októberi forradalom drasztikus leverése után a Kádár-rezsim „konszolidációs" törekvéseibe illett *Esty Miklós római útja 1959 májusában-júniusában.*[7] Feladata elsősorban az volt, hogy a római régi és új emigrációs magyar papság felfogását a magyar új kormányzatról, a magyar egyház helyzetéről kipuhatolja, illetve az, hogy kiket lehet az új magyar rezsim számára megkörnyékezni. Erre az egykori gentiluomo minden tekintetben alkalmas volt, hiszen a disszidens papok jól ismerték őt mind az 1945 előtti, mind az 1956 előtti időből. Az útról szóló részletes feljegyzéseiben pontosan megnevezi, kikkel beszélt.

Arról nem szól, hogy *ki vagy milyen testület képviseletében* járt. Ha a püspöki kar megbízásából ment volna Rómába, azt egészen biztos megemlítette volna. Vendéglátója régi ismerőse, *Tomek Vince piarista* volt, aki ekkor a piarista rend legfőbb elöljárói tisztét töltötte be, és a „generalizia" székházában adott szállást és ellátást Estynek.

Esty *1959. május 22-én* indult Budapestről, Bécsben megállt, majd május 25-én reggel ért Rómába, ahol június 11-ig tartózkodott. Visszafelé is megállt az osztrák fővárosban, s *június 15-én* ért haza.

Túl egyéni úti élményein, melyekről Esty részletesen beszámolt naplójában, nem szól arról, hogy *tulajdonképpen miről is „tárgyaltak".* Az elejtett szavakból azonban kétségtelen, hogy azt a véleményt akarta elhinteni: a magyar forradalom utáni Kádár-rezsim helyzete teljesen rendezett, zavartalan; a forradalom óta új, „szalonképes" európai országot szervezett; a magyayr katolikus egyház nem áll szemben a Kádár-rendszerrel, az sem az egyházzal.

A budapesti vendég Tomek Vincével beszélgetett a legtöbbször, a leghosszabb ideig. Találkozott, illetve beszélt a következőkkel: Mester István, Zágon József, Csertő Sándor, Tóth K. János, Tóth Gyula, Kada Lajos, Magyary Gyula. A Vatikánban hivatali látogatást senkinél sem tett, szentszéki tisztviselővel nem tárgyalt.

6 Mészáros István: A Szent István Társulat százötven éve. 1848-1998. Bp. 1998. 164-197. Társulati vezetői tisztségének alapszabály ellenes megszerzéséről uo. 264-265.

7 „Wien - Róma 1959." című 13 oldalas beszámoló.

Meglátogatta a 87 éves egykori budapesti apostoli nunciust, Angelo Rottát; járt báró Apor Gábor egykori vatikáni követnél.

Június 5-én *XXIII. János pápa fogadásán vett részt.* Ez az „audienzia speciale" délelőtt zajlott le a vatikáni palotában. „Gyülekezés a Sala Consistorialisban. Szólogatás egyenként. Sala del Trono-ban a fogadás. Semmi ceremónia. Egy vörös ruhás inas jelenti: *Il Santo Padre s már itt is van.* Egyedül Mons. Tacconi kíséri. Neki nyújtom a névjegyemet. A pápa alacsony, kövér, nem jó arcszínű, joviális. Franciául beszél: háromszor volt Budapesten, kétszer inkognitóban; [Angelo] Rottát emlegeti. Délutáni szertartásra hív. A loggián vár Zágon...".

Furcsa fintora az eseményeknek: a pápa arra a délutáni ájtatosságra invitálta Esty Miklóst, amelyen nem másért fognak könyörögni a résztvevők, mint *„az elnyomott egyházakért"*, elsősorban is a kommunista-szocialista hatalmak által elnyomott egyházakért...

„Délután 5 órakor van a Jézus Szent Szíve ájtatosság a Szent Péter Bazilikában, kapcsolva hozzá engesztelő ájtatosság az elnyomott egyházakért", a pápa celebrálta, tekintélyes dignitáriusok részvételével. Érdekes utójátéka kerekedett e szertartásnak.

A bazilikából való kivonulás közben Esty találkozott Kada Lajossal és Mester Istvánnal. „Mikor mondom nekik – írta Esty naplójában –, *hogy most már a visszája következne: én mit mondjak [ti. az elnyomott egyházakról?]* Megijednek. Mester pedig azt ajánlja: imádkozzunk", vagyis egyelőre mást nem tehetünk, mint imádkozunk értük.

Folytatása a naplóban másnap: „Úgy látszik, szíven döfte őket, hogy Mester tanácsát – hogy imádkozzunk [ti. az elnyomott egyházakért] – azzal válaszoltam meg, hogy *talán mégsem ezért a tanácsért jöttem ide,* nem veszély nélkül és messziről, hogy *csak ilyeneket kapjak"* [ti. a „magyar ügy" érdekében].

Zágon ezt magyarázta Estynek: „Kifejti az emigráció tehetetlenségét, s hogy a Vatikán is csak azzal tud segíteni, hogy állandóan felszínen tartja az ügyünket", vagyis az elnyomott magyar egyház ügyét.

Az Állami Egyházügyi Hivatal tudtával, bizonyára ösztönzésére történt Esty utazása, de a hivatal mégis *titokban akarta tartani a közvélemény előtt.* Feljegyzés június 8-án: „Légilevelet küldtem a Magyar Kurírnak a pápai audienciáról. Az Állami Egyházügyi Hivatal azonban nem engedte meg nekik a közlést."

> Esty Miklós úgy látta, hogy Tóth K. János, a budapesti külügyminisztérium 1945 előtti pap-tisztviselője, most vatikáni kanonok, alkalmas arra, hogy a belső vatikáni közvéleményt megfelelőképpen befolyásolja. Június 8-án ezt jegyezte fel: Tóth K. Jánost „meglátogatom káptalani irattári hivatalában. Vállalja, hogy Nasalli-Roccával beszél dolgainkról." Nemsokára ezt írt: „Tóth János igyekszik felvenni az érintkezést Nasalli-Roccával, hogy ezt az utat is kimunkáljuk." De sikertelenül: június 11-én „Tóth János jön, ma jutott a Nasalli-Rocca tárgyalásig, ki érdemben Scapinellihez utasította. Ellátom utasításokkal, mit tegyen, nehogy ugyanott mást mondjon, mit eddig hallott."

Mario *Nasalli-Rocca* főkamarásmester (maestro di camera), a pápai udvar befolyásos személyisége volt. Esty ismerte őt még 1938-ból, amikor Pacelli legátus kísérőjeként Budapesten járt.

Esty Miklós e napokban végigjárta az általa jól ismert nagy, híres római bazilikákat. Feljegyzés az egyik templomról: „*S. Stefano Rotondo.* Zárva, életveszélyes bemenni. Visszagondolok a prende possessorra, 13 év előtt. Sic transit gloria mundi!"

1946 márciusi élménye jutott eszébe Mindszenty tituláris temploma előtt: az ő kíséretében vett részt azon az ünnepélyen, amikor a hercegprímás hivatalosan átvette bíborosi címtemplomát. Mindszenty ekkor, 1959 májusában-júniusában a budapesti amerikai követség „félrabságá"-ban sínylődött. Valóban elmúlt körüle a dicsőség, valóban *„sic transit gloria mundi"*. De három évtizedet sem kellett várni, s a magyar egyház ellenségeinek dicsősége is elmúlt ... S Mindszentyé?

III.

„Az itt kifejtettek csak általános megfigyeléseken s a múlt ügyei némi ismeretén alapulnak. *Három éve elmúlt utolsó római látogatásomnak...* " – olvasható egy 11 gépelt oldalas jelentés utolsó bekezdésében, amelynek kelte: *1962 szeptember.*

A szerző kétségkívül Esty Miklós, bár neve nem szerepel rajta. Az indigós másolaton a címzett neve nem szerepel. Tartalmából kitűnik, hogy *nem* valamelyik egyházi felsőbbség számára készült; hanem minden valószínűség szerint ez *az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének megbízásából* írt anyag. A bevezető mondat: „Azt a felhívást kaptam, hogy mondjak véleményt *a magyar püspököknek a II. vatikáni zsinaton való részvétele* tárgyában. Mivel a felhívás politikai oldalról jött, a kérdésre főleg politikai szempontok szem előtt tartásával kell felelni".

Az Esty Miklósra jellemző alapossággal, széleskörű tájékozottság és személyes ismertségek birtokában (ugyanakkor kellő fontoskodással, tudálékossággal és aprólékossággal, s a rá jellemző apró stílusjegyekkel) megírt tanulmány első kérdése: *„Elmenjenek-e a püspökök, illetve lehetővé tétessék ez számukra?"* A hosszú válasz lényege: igen, ellenkező esetben „az egész világon nagyon élénk visszahatást keltene s a szabadságjogok megítélésében az országra, illetve vezetőire [!] nézve káros hatást keltene. A kiutazást meggátolni azt a látszatot kelthetné, hogy az egész honi katolicizmus még mindig szemben áll a rezsimmel; ez sem volna jó."

A második kérdés: *„Kik menjenek?* Azok nem, akik nélkülözik az állami „működési engedélyt" (Mindszenty, Pétery, Badalik, Endrey, Bárd), „ezt mindenki meg fogja érteni". Az idősek, betegek sem, ilyen Shvoy és Papp Kálmán. Engedélyt kaphatnának tehát a zsinatra utazásra a következők: Hamvas Endre, Kovács Sándor, Dudás Miklós megyéspüspökök, Legányi Norbert főapát, Kovács Vince, Kisberk Imre és Szabó Imre segédpüspökök. Utóbbi kijelentette, hogy „feleslegesnek érzi ott magát". „Mivel a Szentszék felajánlotta a magyar püspököknek [és kísérőiknek] a vendéglátást, utazás, szálláshely és ellátás tekinterén, az a kívánatos – márcsak valutáris szempontok miatt is –, hogy ezt igénybe vegyék."

Menjenek-e *olyan főpapok, akik a zsinatnak nem lesznek tagjai?* Itt nyilvánvalóan Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzóra gondolt a szerző, aki nem volt püspök (de igen lojális volt a hazai kommunista hatalommal szemben). „Észlelhető olyan törekvés, hogy ilyenek is kívánnak utazni". De káros ügyükre az utazás, mert csorba esik tekintélyükön és „még kellemetlenebb lesz a helyzetük, hogy ott jártak ugyan [a zsinaton], de szóhoz sem kerülhettek. Mindez előléptetésüket is befolyásolhatja".

Mi legyen a teendőjük? Kissé furcsa, hogy itt bizonyos politikai jellegű feladatokról esik szó, mégpedig széleskörű részletességgel. „Mi az, ami kívánatos, hogy a római tar-

tózkodás alatt elrendeztessék, vagy legalább elrendeződése megindulhassék?" Ti. a zsinaton résztvevő magyar főpapok tevékenysége nyomán.

A hazai állapotokra vonatkozó, nekik feltett kérdésekre „az alkalomhoz kell igazodni és okosan felelni, sok esetben lehetőleg kitérően. A nyilvánvaló hazudozás sokkal károsabb, mint egy mérsékelt és kellő érvekkel alátámasztott valódi véleménynyilvánítás".

A konkrét teendőket illetően a szerző már kifejtette véleményét Hamvas püspöknek is. Ezek kétirányúak.

„Az első az, hogy *megtöressék az a helyzet, hogy a Szentszék az ottani papi emigrációt tekinti szakvéleményezőnek a magyar ügyekben.* Ezek valamennyien Zakar barátai, Mindszenty Hívei s különösen jellemzi őket a Czapik és az [1950 évi] megállapodás elleni gyűlölet. Ezek a személyek politikailag is olyan érdekszférába tartoznak, hol azt kívánják tőlük, hogy minden lehető [magyarországi] elrendeződést akadályozzanak meg s béke helyett állandó surlódásokkal tartsák felszínen az úgynevezett »magyar kérdés«-t".

Szerzőnk huszáros stratégiát javasol ellenük: a Vatikánban „Hamvasnak nem sokat kellene tárgyalnia mindenféle előszoba-személyekkel, sőt az Államtitkárság politikai osztályával sem, hanem mitsem szólva előre, *közvetlenül a pápát győzné meg* arról, hogy lehetetlen helyzet az, hogy azokra hallgassanak kizáróan, akik az ország területét és helyüket — legnagyobbrészt komoly ok nélkül — sok éve elhagyták s a dolgok mai állását nem is ismerhetik". ... „A püspöki kar nevében kérje tehát [Hamvas] a pápát, hogy ezt a csoportot szorítsák hátrább, mert ha nem szűnik meg ez a helyzet, ez igen komoly következményekkel fog járni az egész itthoni magyar katolikus ügyre".

S nagyon lényeges: „Ezt természetesen *senkinek sem szabad előre elmondania* Hamvasnak, sem itthon, sem kint, mert itthon is vannak, akik azt hiszik, hogy ezekkel a személyiségekkel való korábbi baráti kapcsolataik felhasználásával előbbre vihetik saját törekvéseiket".

> További javaslatok: „Hamvasnak — ha nehezebb helyzetbe jut — ügyesen úgy kell irányítania a dolgokat, hogy a Grőszt okolja mindenért ... Igyekezni kell elárkolni a Grősz - Bárd - László István burgenlandi püspök vonalat, s azt a lehetetlen helyzetet, hogy a bécsi nunciatúra mindenkiben gyanúst lásson, aki [Magyarországon] a helyén maradt, aki nem követett el valutaszabálytalanságot, szabályos útlevéllel utazik stb. Itt is ügyesen az azóta elhalt Dellepiane [bécsi] nunciusra kell tolni a dolgokat". ... „A Vatikánban csak lassan, lépésről-lépésre, türelemmel — és kitartással! — haladhatunk előre, *nem árulván el saját egyéni ambícióinkat,* hanem a »bölcs belátás« vonalára terelve a dolgokat".

A másik feladat: Hamvasnak *el kellene érnie Rómában az üres hazai főpásztori székek betöltését.* „Itt ugyanazzal a mérséklettel és óvatossággal kell megközelíteni a kérdést. Túlságos forszírozás többet árt és megriasztja őket". Azt kellene keresztülvinni a Szentszéknél, hogy a korábban, „Grősz által odajuttatott püspökképes személyek lajstroma figyelmen kívül hagyassék s Hamvas felkéressék, nyújtson be újabb ilyen jegyzéket".

S a kikerülhetetlen problémáról ez a szerző, Esty Miklós véleménye: *„A Mindszenty-kérdésnek nincs meg ma már az a súlya, mint a világlárma idején mutatkozott.* Akár bevallják, akár nem, ott [= a Vatikánban] is belátják, hogy az ő elgondolásai és szerepigényei csak vészt hoztak a magyar egyházra s azok történelmileg is túlhaladottak".

Jelentése utolsó részében Esty Miklós kifejti egyházpolitikai alapfilozófiáját, benne *az egyház és a kommunizmus elmúlhatatlanságába vetett hitét:*

„A kommunizmus a kereszténységet legnagyobb ellenségének tartja. Ettől a nézettől eltéríteni nem lehet s ezért annak lerombolására törekszik. De az Egyház nem csupán jogi struktúra. Jogi keretei szétrombolhatók, de ezzel nem szűnik meg az egyház. Mert nem csak szervezet, hanem szellemiség is, s mint ilyen, megfoghatatlan. Legalábbis a mi életünkben nem fog eltűnni. Ugyanígy a másik oldalon, a kommunizmus is nemcsak egy politikai párt, hanem szellem is, melynek megjelenési formája egyes helyeken korlátozható, sőt megszüntethető, de szellemisége túlnan is [= nagyon is] él és szintén megfoghatatlan".

„A kommunizmus fél évszázados létezése óta súlyos válságokon esett át és nem volt eliminálható [= megsemmisíthető], mert szellemisége megérett. Ugyanígy az egyház is közel kétezer éven át megszámlálhatatlan belső és külső válságot vészelt át s a gyökeresen változott helyzetekben is megtalálta életterét. Ezeket a szempontokat nem hagyhatja figyelmen kívül egyik fél sem, ha reális, ha okos politikus akar maradni."

„A pápa elég bölcs ahhoz, hogy a zsinaton *napi politikai kérdések tárgyalására* ne engedjen teret s belássa, létérdekük, hogy ne avatkozhassanak többé ilyen eszmekörbe".

„A zsinat célja nem annyira dogmatikus és elméleti definíciók leszögezése, hanem egy változott világrendszerben való továbbélésének helyes megtalálása képezheti vizsgálódásainak tárgyát". ... „Mindezen téren sok szép gondolatot és enunciációt fog a zsinat megalkotni. De a kérdés lényege nem itt van. A probléma sarkpontja: ki fogja mindezt megtartani? [= megvalósítani a szocialista országokban]. Ezért *nem kell túlságosan félni a zsinattól"* – bátorítja végül a szerző megbízóit.

Az elaborátum végén *személyes problémát* említ a szerző. Sértődöttség beszél belőle amiatt, hogy bár éppen ő, Esty Miklós a vatikáni egyházi ügyek legjobb hazai szakértője a világi hatalom számára, 1960-ban mégis *Radó Polikárp* hittudományi akadémiai professzort küldték Rómába politikai tapogatózások céljából; erről azonban őt nem is tájékoztatták. „A közelmúltban leszivárogtatták [!] Radó Polikárp professzort. Sem az utazás tényéről, sem eredményeiről, vagy legalábbis impresszióiról semmi tájékozódást nem nyerhettem. Semmi jogom nincs ezért a sértődöttségre, de ezek ismerete nélkül nem lehet tovább menni".

Esty jelzi: fél attól, hogy megbízóinak bizalma megrendült benne, ezért – mivel számított arra, talán ígéretet is kapott, hogy *kísérő lehet a zsinati főpapok mellett* – „készséggel felajánlom azt, hogy nálamnál megbízhatóbb és megfelelőbb embernek engedjem át a kísérői tisztet".

1962. október 4-én Hamvas Endre csanádi és Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök, valamint Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó utazott el Rómába a zsinat első ülésszakára.[8] *A kísérő Esty Miklós volt.* E személyekről döntött tehát a Magyar Szocialista Munkáspárt (vagyis a kommunista párt) központi bizottságának *agitációs-propaganda osztálya.* Ez a párthivatal volt ugyanis illetékes Magyarországon a zsinatra utazó személyek kiválasztásában akkor is, s a többi ülésszakon is.[9] December 10-én érkeztek haza.

---

8 Magyar Kurír 1962. október 4.

9 „A zsinatra utazó küldöttségre a személyi javaslatot az Agit. Prop. Osztály 1963. június 30-ig terjessze a Politikai Bizottság elé". Javaslat a Politikai Bizottság számára, kelt 1963. március 28. Közölve: Mindszenty és a hatalom. Szerk. Ólmosi Zoltán. Bp. 1991. 102.

Hamvas püspök 1962. december 23-án kelt levelével köszönte meg Esty Miklósnak zsinati szolgálatait. Ebből kitűnik, hogy a kísérő *milyen széles tevékenységi körben dolgozott a püspökök körül:*

„Kedves Kamarás Úr! Nagy köszönetemet fejezem ki római utunk alkalmával tett számos szíves szolgálatáért, elsősorban az oda- és visszautazás gondos előkészítéséért és lebonyolításáért, de a tartózkodásunk idejében sokszor tapasztalt figyelméért is. Ha valaki bejelentette magát, nyugodt voltam, hogy lesz valaki, aki fogadja és útbaigazítja; a követséggel és a különböző egyházi körökkel Kamarás Úr az összeköttetéseket diszkréten előkészítette, vagy fenntartotta, pénzügyi dolgokban tanácsokat adott stb. Adjon Isten jó egészséget és hosszú életet Kamarás Úrnak, hogy Egyházunkat szakértelmével és ügybuzgóságával továbbra is eredménnyel szolgálhassa".

IV.

XXIII. János pápa környezetében *a zsinat 1961–1962. évi előkészületei során* merült fel az igény arra vonatkozóan, hogy a katolikus egyház legtekintélyesebb, legmagasabb rangú testületének, a bíborosi kollégium egyik tagjával, Mindszenty Józseffel, az Anyaszentegyház kardinálisával *személyes kapcsolatot* teremtsenek, túl az addigi levélbeli érintkezésen.[10]

Mindszenty 1956. november 4-től a budapesti amerikai követség irodaházában tartózkodott „félrabság"-ban. A legkézenfekvőbb megoldásnak az látszott, hogy a szomszédos országbeli, vele rangban azonos bíboros társ, *Franz König bécsi érsek* látogassa meg.

A kapcsolat megszervezése, legalábbis kezdetben, meglehetősen romantikusan naív körülmények között történt, jól tükrözve a nyugati világ regényes elképzeléseit „a vörös Kelet" kommunista vezetés alatt álló országainak belső viszonyairól.

> Esty Miklós 1959-i római útja alkalmából jó kapcsolatokat épített ki – mint szó volt róla – Tóth K. János emigráns magyar pappal, ekkor a római Szent Péter Bazilika káptalanjának kanonokjával; 1945 előtt a budapesti magyar külügyminisztériumban ő volt a szentszéki ügyek intézője. Ismeretségük még abból az időből származik. De egy újabb pozitívumot is feljegyzett róla: Tóth K. János „a Via Giulia 1. alatt tömörült disszidens magyar papokkal nincs jóban, onnét már régen kivonult és egy nagy római bérházban bír három szobás lakással. Alulírott, mikor még módja volt rá, 1945-ig többször tett neki komoly szívességeket, s így a baráti viszony ma is fennáll" – írta illetékes helyre jelentésében Esty.

Nyilván Esty korábbi ösztönzésére – alighanem hozzá megszerezte a pápai udvar jóindulatát is – Tóth K. János *1962. április 18-án* kelt nyílt levelezőlapon többek között ezt írta Esty Miklósnak Budapestre:

„Nagyon bent vagyunk a zsinati előkészületekben. Reméljük, hogy magyar részről is lesz jelentkező [= résztvevő püspök]. Bécsi ordinario barátom szeretné Piszkei András meglátogatni. Mit szólsz hozzá? Ideje lenne már az okos és körültekintő látogatásnak!"

10 A háttérhez ld. Mészáros István: Mindszenty és az Ostpolitik. Bp. 2002.

Feltűnő, hogy Esty pontosan értette a rejtjeles üzenetet: a *„bécsi ordinario"* nem más, mint König érsek; *„Piszkei András"* pedig Hamvas püspök.

Május 2-án kelt a válasz: „Amit írtál, nagyon érdekes. Persze, a feltett kérdésre nem én vagyok illetékes válaszolni, s mint kívülállónak nehéz is volna rá felelnem. Akárhogy van is, tudatában kell lennünk annak a ténynek, hogy ma már sokkal szétágazóbbak és összekuszáltabbak a dolgok, mintsem azokat olyan könnyen lehessen megoldani".

Úgy látszik, a hazai „illetékesek" – püspökök, ÁEH ? – ekkor még nem óhajtották a látogatást. *1962. május 14-én* írt újra Tóth K. János: „Szerettem volna olvasni tanácsodat, de kitértél előle. Megérdeklődhetnéd illetékeseknél, mit szólnának barátom látogatásához?

1962. június 17-én ezt jegyezte fel magának Esty „Hamvas püspök König érseket nem ismeri, sohasem volt vele érintkezésben. Így az esetleges látogatás nem tekinthető személyinek. Más beszélgetés kapcsán Hamvas tájékoztatva lett az első levélről [= Tóth K. János első üzenete], a dolog érthetően felvillanyozta és »nagyon érdekesnek találta«. A tervvel kapcsolatban konkrétumok azonban nem merültek fel".

A hazai politikai vezetők *időközben taktikát változtattak:* König magyarországi találkozása Hamvassal, a magyar püspöki kar elnökével *elősegítheti a Vatikán és a Kádár-rezsim közötti kapcsolatok felvételét.* Erre azért volt nagy szüksége a „munkás-paraszt kormány"-nak, mert ez a magyar egyház helyzetének rendezettségét bizonyítaná, s ez elősegítené a Kádár-rezsim kiemelkedését az 1956 óta tartó igen mélyreható nemzetközi politikai elszigeteltségéből.

Esty *1962. július 31-én* – korábbi rövid jelzés után – ezt közölte római barátjával (aki egyébként König évfolyamtársa volt közös római tanulmányaik idején):

„Mint röviden jeleztem, kedvedért megváltoztattam korábbi kitérő álláspontomat és a kívánt ügyben eljártam az arra illetékes helyen. Most közölhetem veled, hogy – egyes különleges esetektől eltekintve – jelenleg nem állanak fenn korlátozások az ideváló utazás vonalán, így nincs akadálya annak, hogy barátod ide eljöjjön látogatásra. Amennyiben tehát ezt óhajtja, forduljon kívánalmával a székvárosában levő illetékes magyar külképviselethez, hol a beutazási engedélyt meg fogja kapni.

1938 óta nem járt külföldi bib. országunkban; úgy hiszem, nem jelentőség nélküli, hogy a róm. sz. egyháznak egy bib.-ja szabadon »behatolhat a vasfüggöny mögé«. Piszkeit mindenről tájékoztattam. Természetesen nem volna haszontalan, ha néhány részletkérdés előre tisztázható volna."

Az „illetékes hely" nyílván az Állami Egyházügyi Hivatal volt.

A közelgő zsinatra való felkészülés miatt azonban *1962 augusztusában-szeptemberében* elakadt az ügy; vagy amiatt, mert König talán húzódott a szokatlan feladattól. Tény, hogy *König nem jutott el Budapesre, hogy a pápa nevében meghívja Mindszentyt a zsinatra,* jóllehet éppen ez lett volna utazásának célja (hogy azután Rómában marassza őt XXIII. János pápa).

Viszont a zsinaton a Vatikánban *1962. november 27-én* König találkozott Hamvassal és Estyvel, s szóba került köztük az új terv: Hamvas, mint püspökkari elnök meghívja – magánlátogatás keretében – Königet Szegedre. Ezzel leplezni akarták, hogy a bécsi érsek lényegében Mindszentyvel akar találkozni.

Hamvas püspök *1963. január 11-i* kelettel levelet írt *Pratner Józsefnek,* az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének:

„Elnök Úr! Talán tudomása van már Elnök Úrnak arról, hogy König bécsi bíboros-érsek viszonozni óhajtja látogatásomat székhelyemen, Szegeden, s visszautaztában valószínűleg alkalma nyílik Budapesten Mindszenty bíbornokkal tárgyalásba bocsátkozni. Mielőtt formális meghívásomat részére elküldeném, tájékoztatni kívántam Elnök Urat ennek a látogatásnak aktualitásáról és tisztelettel kérem, hogy azt tudomásul venni szíveskedjék."

Az Állami Egyházügyi Hivatal nyilván abban reménykedett, hogy a pápa képviseletében érkező König majd ráveszi Mindszentyt, hogy a Vatikánban telepedjen le.

Esty Miklós *1963. január 25-i* kelettel írt levelet Könignek, hogy a hazai „illetékes hely" hozzájárult a látogatáshoz. Kérdezi: mikor kerül rá sor, s kik lesznek a kísérői. A levél aláírása: „De Esty Nikolaus päpstlicher Kämmerer di Spada e Cappa, gentiluomo der ung. Cardinäle".

König feltűnően rövid válaszlevele *1963. január 29-i* kelettel: „Sehr geehrter Herr de Esty! Für Ihren Brief vom 25. Jänner danke ich recht herzlich. Was meinen Begleiter bei einem eventuellen Besuch in Ungarn betrifft, so wäre dies der erzbischöfliche Sekretär Dr. Nedbal. Mit aufrichtigen Segenswünschen grüsst + König."

Meglepő, hogy a kardinális csupán *„esetleges látogatás"*-ról ír. *Pedig az ügy ekkor már a legmagasabb hazai pártpolitikai szintre emelkedett.* A Magyar Szocialista Munkáspárt csúcsszerve, a Politikai Bizottság *1963. február 5-én* tartott ülésén „nem emelt kifogást" König magyarországi látogatása ellen.[11]

Esty sürgősen válaszolt Könignek *1963. február 9-én:* a mellékelt terjedelmes, két és fél oldalas sűrűn gépelt levél *részletes látogatási tervet* tartalmaz. A bevezetőben újra leírja: „Megkaptam illetékes tényező értesítését, mely szerint nincsen semmi akadálya annak, hogy Eminenciád országunkba eljöjjön és itt tervezett látogatásait megtegye. A bécsi magyar külképviselet a beutazási vízumot Eminenciád és Dr. Johannes Nedbal érseki titkár úr részére ki fogja adni. Hamvas püspök úr Eminenciádhoz írt levelét idezárom."

A látogatás *programja* Esty szerint a következő lenne:

Az *első nap* vonattal utazás Bécsből Szegedre, budapesti átszállással (pontos menetrend-javaslatokkal). Ez az egész napot igénybe veszi. *Másnap* szegedi tartózkodás, látogatás a dómban, a káptalan fogadása, részvételre a papnevelő intézet növendékeinek „akadémiá"-ján, amelyet tiszteletére rendeznek. Majd vonattal vissza Budapestre, szállodai elhelyezés éjszakára.

A *harmadik napon* „délelőtt megtörténhetne M. bíbornok meglátogatása; korán délután pedig (hogy a két látogatás ne essen túl közel egymáshoz s az elsőről nem lehet tudni, mennyi időt vesz igénybe) udvariassági látogatás (visita protocollare) az itteni Kirchenamt [= Állami Egyházügyi Hivatal] elnökségén, hol délután 5 óráig van hivatalos óra". Be lehet iktatni látogatást az osztrák követségen, vagy kirándulást Esztergomba. Este hazautazás vonattal Bécsbe.

A sok jó tanács, kérdés, javaslat közül egy: „Eminenciád és kísérője egyformán viselhet papi civil ruhát, akár reverendát, ez itt nem szokatlan." ... „Mindent el fogok intézni, csupán egy dolog volna nehezebb számomra: hogy az itteni [= budapesti] amerikai

11 Ólmosi i. m. 16.

követséggel az ottani látogatást megbeszéljem. Amennyiben ez lehetséges, kérnem kell tehát, hogy ez a pont valamikép Bécsben, az ottani amerikai követség igénybevételével tárgyaltassék le."

> „Eminenciád Rómában [= 1962. nov. 27-én] kifejezett kívánságának megfelelően előzetesen felutazok Bécsbe, hol a Pázmáneumban lakás- és ellátásomról gondoskodnak. Érvényes útlevelem van, még a zsinatra. Szükséges volna azonban az osztrák vízum megszerzéséhez egy olyan értelmű levél, mely szerint – mivel Eminenciád a helyi és nyelvi ismereteket nélkülözi – Eminenciád óhajára kísérem le Bécsből és vissza, mint pápai világi kamarás, aki 1920 óra látja el a magyar bíborosok (és Initzer kardinális úr itteni látogatása során is) a gentiluomói szolgálatot."

Végül nyomatékosan kéri *a látogatás pontos időpontjának* mielőbbi közlését.

De König még mindig habozott. „A Bíboros úr *1963. február 28-i* kelettel értesített, hogy Rómába utazik, és hogy visszaérkezése után, [tehát] kb. két hét múlva, reméli, hogy meghívásomat elfogadhatja" – írta Hamvas Estynek *február 28-án.*

Majd *másfél hónapos szünet* következett a levelezésben s a hazai vendégségbe hívók türelme fogyatkozóban volt. De más probléma is adódott: a hazai illetékesek itthon Magyarországon a legnagyobb titokban tartották König esetleges látogatását, *a nyugati sajtó viszont mindent közzétett, főként arra kihegyezve híreit, hogy König úti célja elsődlegesen Mindszenty látogatása az amerikai követségen.* Mindszenty neve az 1960-as években is nagy tömegek érdeklődését tartotta ébren, a sajtó-barométer is ezt jelezte.

S ez eljutott a magasabb pártvezetés tagjainak fülébe is. *1963. március 8-án* a Magyar Szocialista Munkáspárt központi bizottságának ülésén maga *Kádár János főtitkár* foglalkozott referátumában az üggyel:

„Most vannak olyan hírek a távirati ügynökségeknél, a ma reggeli távirati anyagban [is] szerepel, hogy Bécsben nagyon harangoznak, hogy egy König nevű osztrák bíboros Magyarországra látogatna állítóleg ebben az ügyben [= Mindszenty ügyében]. Valami olyanfajta megbízatása van, hogy Mindszentyt keresse fel és győzze meg arról, hogy menjen el Magyarországról. Az igazság az, hogy mi az ő megbízatását pontosan nem ismerjük, viszont hozzánk fordultak hivatalosan, hogy ez az ember Magyarországra akar látogatni, magánemberként, kap-e tőlünk beutazási engedélyt. Mi azt válaszoltuk, hogy kap és hogy itt kivel tárgyaljon, és kivel ne, az a nálunk szokásos gyakorlat szerint az ő személyes ügye."[12]

Álságos Kádár-szöveg ez: a magyar pártvezetőket egyáltalán ne érdekelné, hogy egy külföldi pap kivel tárgyal Mindszenty-ügyben? S jól ismert az a bizonyos „nálunk szokásos gyakorlat" államvédelmi téren ...

De König még mindig nem mozdult. Ezért Esty Miklós *1963. április 17-én* ezt írta Könignek:

„... Mi itten Eminenciád magyarországi látogatásának ügyét teljes diszkrécióval kezeltük. Odakint azonban szinte rendszeresen jelennek meg közlemények, híradások, javarészt szenzációhajszoló tendenciával. Mi itt úgy érezzük, hogy ezek nem tesznek jó szolgálatot a katolikus ügynek, s hogy ezek az Apostoli Szentszék előtt sem lehetnek kedvesek.

12 Uo. 98.

Már hosszú ideje sem én, sem Hamvas püspök úr nem kapott semmi választ Eminenciádtól. A Püspök Úr már hosszabb ideje minden más elfoglaltságát, feladatát függőben tartja. Így érthető, ha a Püspök Úr nyugtalan egyrészt, másrészt feszélyezett helyzetben lévőnek érzi magát.

Ilyen körülmények között reám esik a feladat, hogy Eminenciádat tiszteletteljesen megkérjem, méltóztassék tájékoztatni Eminenciád látogatásának időpontjára vonatkozóan ...".

Esty Miklós sokirányú tüsténkedése azonban teljesen fölöslegesnek bizonyult. Másnap, *április 18-án* ugyanis megtörtént a látogatás, de egészen más módon, amint az a hazai egyházi és állami vendéglátók tervezték.

„1963. április 18-án, csütörtökön, *König Ferenc bíboros, bécsi érsek,* minden előzetes közlés nélkül, diplomáciai gépkocsin, egyházi kíséret nélkül, bejött az országba s a fővárosban az osztrák követ lakására hajtatott, honnan csak délután ment ki az amerikai követség budapesti helyiségeiben öt év óta tartózkodó Mindszenty bíboros hosszabb meglátogatására, majd még aznap – ugyanolyan módon, ahogy belépett – elhagyta az ország területét" – jegyezte fel magának Esty Miklós a történteket.[13]

Kétségtelen *magyar egyháztörténeti jelentőségű volt ez az esemény:* 1945 áprilisa, Angelo Rotta budapesti nuncius kiutasítása óta, illetőleg a „szocialista-népi demokratikus" Magyarország területén *ekkor járt először pápai megbízott:* a XXIII. János által küldött König bíboros.

Előzetesen König bíboros *csakis a budapesti osztrák és az USA követséggel egyeztette utazása időpontját,* s a nyilvánosság előtt is titkolva nem jelentette be ennek napját egyetlen magyar hivatalos szervnek, de az egyházi szervezőknek – Estynek, Hamvasnak – sem; nem kívánt magának senkit kíséretül, nem látogatta meg sem a csanádi püspököt Szegeden, sem az ÁEH elnökét Budapesten.[14]

Nem követett el semmiféle szabálytalanságot, mint magánlátogatónak érvényes engedélyei és úti okmányai voltak, de az kétségtelen, hogy *szokatlan és meglepő volt* a villámlátogatásnak ez a lebonyolítása. König nyílván így akarta elkerülni a sajtó zavaró nyilvánosságát, távol tartani a tömegmédia kíváncsiságát a nyugati világot ekkor is változatlanul érdeklő Mindszenty-ügy legújabb fejleményei iránt. Ezzel persze *súlyosan megsértette Hamvas püspököt, s megtévesztette az Állami Egyházügyi Hivatalt.* Ezt a véleményt tükrözi Esty kommentárja:

„E látogatásról az Állami Egyházügyi Hivatal elnökségének tökéletes diszkréciója és önmérséklete folytán senki – még a fővárosban tartózkodó püspök sem – nyertek tudomást. König tervezett látogatásáról magyar – sem állami, sem egyházi – részről előzőleg nem jelent meg semmineműközlés vagy nyilatkozat. Annál több szenzációéhes kommentálás látott napvilágot a nyugati sajtóban, mely előtt maga König is ismételten – szerintünk teljesen feleslegesen – nyilatkozott ... Az előkelő vendég beutazásának cél-

13 Könignekezzel az úttal kapcsolatos nyilatkozatait közli: Mindszenty és az Ostpolitik. i. m. 92-95.; Casaroli is, mint bravúros kalandot említi König első budapesti utazását későbbi emlékirataiban: A türelem vértanúsága. Bp. 2001. 42.

14 Követségi feljegyzéseiben Mindszenty megörökítette Könignek ezt az első látogatását. 1963. április 7-én a követség vezetője kereste fel „Cardinal König üdvözletével". Ekkor valószínűleg szó eshetett a közelgő látogatásról, mert Mindszenty nem lepődött meg jövetelekor: „Április 18. Megérkezett Cardinal König". Beszélgetésükről: Mindszenty és az Ostpolitik. i. m. 96-97.

jául *elsősorban* Hamvasnak székhelyén történő meglátogatását – nevezet bécsi látogatásának [?] viszonzását – jelölte meg. Az ÁEH nem-hivatalosan közölte ugyan azt is, hogy nincsen annak semmi akadálya, hogy Mindszenty bíborost is felkereshesse. A magyarországi látogatásnak a történt módja *szokatlannak*, s tegyük hozzá, *tapintatlannak* értékelhető. Különösen az látszott bántónak, hogy már hosszabb ideje semmit sem közölt Hamvassal, sem az egész látogatást nemhivatalos formában előkészítő személlyel [= Estyvel]. Ha titkolózni óhajtott, ahogy tette, Magyarország felé, helyesebb lett volna ezt odahaza (is) tennie."

> König a látogatás tényét másnap Bécsben közzétette, rádiónyilatkozatot is adott róla. Ebben megemlítette, hogy *a közeljövőben szándékában áll Hamvas püspök meglátogatása is.* „Ez – fűzte hozzá Esty – némileg tompíthatja az itteni [= magyarországi] rossz benyomást, de így sem mentheti, mert semmi szükség nem volt arra, hogy mindez ekép történjék."

Esty Miklós irathagyatékában nincs dokumentum arra vonatkozóan, hogy a hiábavaló hosszas előkészítő munka miatt König bíboros *valamiféle magyarázatot* adott volna Hamvas püspöknek, a magyar püspöki kar elnökének. Pedig Esty szerint „ekkor az Állami Egyházügyi Hivatalnak még az volt az álláspontja, hogy Hamvasnak sértődött hangú levelet kell írnia Könignek, amivel teljesen egyetértettem. Az ügy további folyamatába egyáltalán nem vonattam be, s így semmi tudomásom nincs arról, mi késztette az illetékeseket [= ÁÉH] arra, hogy Hamvas és kísérői *római útját* kísérelje meg s a továbbiakban Róma helyett *Bécsbe* utaztassa őket, hol csak néhány órás megbeszélés folyt az ottani nunciaturán König, Rossi és a más okok miatt is Bécsben tartózkodó Mons. Casaroli között" – jegyezte fel Esty.

Eszerint az Állami Egyházügyi Hivatal késztetésére tulajdonképpen Rómába kellett volna utaznia Hamvasnak, nyílván az ügy tisztázására. De azután a bécsi találkozó mellett döntöttek. Ez 1963. április 29-én történt: Hamvas és Brezanóczy a bécsi nunciatúrán beszélgettek Königgel, Rossi nunciussal és a más ügyei miatt éppen ott tartózkodó Casarolival. A két magyar főpap kísérője Timkó Imre és Mihalics Vid volt, akik mindenről pontosan beszámoltak a magyar állambiztonsági szervnek.[15]

Egy hónap múlva *1963. május 31-i* levelében Johannes Nedbal érseki titkár König megbízásából kéri Estyt, hogy utazzon Bécsbe a bíboroshoz, hogy *jövendő magyarországi utazásával* kapcsolatos dolgokat megbeszélje.

Miután ezt Esty az ÁEH elnökhelyettesével, Miklós Imrével megbeszélte és beleegyezését megnyerte, *1963. június 8-án* válaszolt: kész az utazásra, de kér egy hivatalos meghívólevelet az osztrák vízum megszerzéséhez. Közli azt is, hogy 1963. június 17-én lesz Hamvas püspök aranymiséje Szegeden, amelyet Budapesten június 24-én ünnepel, s ez jó alkalom lenne a tervezett utazáshoz.

Közben 1963. június 3-án azonban *meghalt XXIII. János pápa*, s az elképzelések egyelőre szertefoszlottak.

1963. június 20-án Esty *összefoglalást készített a Mindszenty-ügyről*, nyilván e villámlátogatás lehetséges vele kapcsolatos következményeitől ösztönözve. Nem tudni, hogy ezt saját maga számára, vagy „megbízásból" szerkesztette-e meg. Ebben egészében és

15 Kiszely Gábor: Állambiztonság 1956-1990. Bp. 2001. 115-116.

részleteiben *teljesen elítélő képet fest Mindszentyről:* a pártközponti határozatokat visszhangozva, az ÁEH és a békepap-szervezet véleményét összegezve mutatja be Mindszenty 1945–1948 közötti és 1956-i tevékenységét. „Ez a mostani helyzete [= az USA-követségen] több mint hat éve áll fenn, *a politikai hatalom [= a Kádár-rezsim] ereje, mellyel szembekerült, ezen idő alatt nemcsak nem csökkent, hanem megszilárdult,* s ezt a tényt az egész világ realizálta, így az Apostoli Szentszék is."

1963. június 27. és július 4. között Hamvas, Brezanóczy és Mihelics résztvett Rómában *VI. Pál pápa koronázási ünnepélyén.* Mihelics innen is pontos ügynöki jelentést küldött ez ügyben illetékes megbízóinak.[16]

A második vatikáni zsinat második ülésszakára *1963 őszén* került sor. Nagy létszámú magyar küldöttség vett ezen részt. Köztük hat zsinati atya, mellettük nyolc kísérő és két újságíró.[17]

Kiszely Gábor ismert könyvében említi, hogy a kísérők között volt a *Pátkay* fedőnevű állambiztonsági ügynök, akitől sok jelentés-részletet is közölt. Néhány sor az egyikből: a zsinat egyik napján, „mikor az angol püspöki kar meghívta a fele [magyar] delegációt s Bánk püspök intézte a meghívásokat, kihagytak természetesen, pedig én voltam az egyetlen, akinek az angolokhoz relációm [= kapcsolatom] volt, hisz én kísértem Serédi prímást két angliai útján ...".[18]

A Szent István Társulat Esty-irathagyatékában terjedelmes beszámoló található Serédi 1935-i és 1936-i angliai útjáról. Szerzője a hercegprímás akkori kísérője: Esty Miklós gentiluomo.

A harmadik ülésszakra Hamvas és Esty *1964. augusztus 21-i* megbeszélésükön kezdték meg a konkrét előkészületeket. Ezt megelőzően Hamvas levelet kapott Monsignore Felicitől, a zsinat főtitkárától: a zsinat következő ülésszakaira a püspököket csakis korlátozott számú egyházi rendű szakértő (peritus) kísérheti. A magyar küldöttség püspökei azonban zömmel öregek, tehát ügyeik intézésére mégiscsak *szükség van szolgálattevőre.* Hamvas ezért megbízta Esty Miklóst, „vállalja el ezt a feladatot, amelyet 44 év óta hiba nélkül látott el". Tomek Vince piarista gondoskodik majd római szállásáról, minden más költséget a püspöki kar viseli.

1964. *augusztus 23-i* levelében azonban Kolozsvári Ferenc, az ÁEH csoportvezetője értesítette Estyt, hogy az ÁEH ehhez nem járul hozzá.

Hamvas *szeptember 4-én* írt Estynek: „A római utazás előkészítését és lebonyolítását kezébe vette az ÁEH. Éppen ma volt itt az ügyben Miklós Imre elnökhelyettes. Már Budapesten hangsúlyoztam Nagy László főosztályvezető előtt, hogy óhajtom Kamrás Úr kiutazását. Azt a választ kaptam, hogy semmi kifogásuk az ellen, hogy Kamarás Úr Rómába utazzék, »de nem mint a delegáció tagja». Hogy kik lesznek ennek a »delegáció«-nak a tagjai, az csak általánosságban ismeretes, ti. akik tavaly voltak, és – ha addig lesznek – az új püspökök".

S hozzátette Hamvas: az ÁEH-ban „még két urat említettek, akik sem az egyik, sem a másik kategóriába nem tartoznak".

16 Uo. 117.
17 Uo. 129., 142.
18 Uo. 118., 123.

A zsinat harmadik ülésszakára *1964 őszén* kiutazó magyar küldöttséget tíz – régi és új – főpap alkotta, három kísérővel: Hamvas András Istvánnal, Ákos Gézával és Vitányi Györggyel, mindhárman papok.[19] Esty Miklós tehát kimaradt, akárcsak az *1965-i őszi záró ülésszak* küldöttségéből.

Hamvas püspök imént idézett levele az Esty-hagyaték utolsó darabja. Mellette egy *útlevélkérő lap* [= „kizárólag hivatalos utazás céljára"], kitöltve, mellékelve két fénykép. Esty Miklósnak a belügyminisztériumba címzett kérelme volt ez, amelyet nem küldött el. A kitöltés dátuma: *1964. augusztus 22.*

Benne többek között ezek az adatok: Milyen célból, mely országba kér útlevelet? Vatikáni zsinatra indulás. Mikor utazik? 1964. szeptember 10. körül. Kinttartózkodásának időtartama? Két és fél hónap. A vele együtt utazók nevei: Magyar püspöki kar tagjai. Foglalkozása: Actio Catholica alelnök.

S egy meglepő válasz: *Főhatósága: Állami Egyházügyi Hivatal.* De az Actio Catholicának sohasem volt, nem lehetett főhatósága az Állami Egyházügyi Hivatal.

ISTVÁN MÉSZÁROS

CHURCH HISTORICAL DATA IN ESTY MIKLÓS' DOCUMENTARY BEQUEST

Miklós Esty (1895-1973) was a prominent personage in Hungarian Catholic public life from 1920s to the beginning of 1970s. He was the head of Szent István Társulat, a Hungarian Catholic publishing house, in years 1948-1973. He was also gentleman at arms to the primate (gentiluomo of Hungarian cardinals). From 1933 he kept detailed records reporting his duties. His documentary bequest is of great value containing numerous data regarding church history. The documents are preserved in the archives of Szent István Társulat. The four extracts are taken from documents of personal relevance from 1945 to 1963. Through these documents Esty's personality is revealed, at the same time giving a realistic picture on his role played in the Roman Catholic Church in Hungary.

19 Uo. 143.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/1-2

KELEMEN MIKLÓS

FERENCZ JÓZSEF ERDÉLYI UNITÁRIUS PÜSPÖK KORA ÉS MUNKÁSSÁGA

Az unitárius egyház 23. püspöke Ferencz József, 1835. augusztus 9-én született Alparéten és 1928. február 19-én halt meg Kolozsvárt.

Életének hosszú, 93 évre terjedő időszaka nagy események tanújává tette. Átélte az 1848-as szabadságharcot, az osztrák elnyomatás korát, az 1. világháborút, a Monarchia összeomlását, Erdély román megszállását, hogy mindezen események tanújaként térjen örök nyugovóra a Házsongárdi temetőben.

Gyermekkora Alparéten, az akkori Belső-Szolnok vármegye kis községében, a Jósika János-féle birtokon telt el, hol apja – szintén József – gazdatiszti állást töltött be. Anyja Balogh Anna, régi magyar nemesi család leszármazottja volt.

Az alapfokú ismereteket szülőfalujában sajátította el, hol társaitól, játék közben sajátította el a román nyelvet. Középiskolai tanulmányait 1841-ben a kolozsvári Unitárius Főiskolában kezdte. A szabadságharccal félbeszakadt tanulmányait 1851-ben folytatta és 1855-ben fejezte be. A kolozsvári iskolai évek alatt az iskola igazgatói a polihisztor Brassai Sámuel (1845-1847), Székely Mózes (1847-1853), a későbbi egyházi főjegyző és az egyetemi rektornak kinevezett Berde Áron (1852-?): tanárai a szabadságharc oltalmi bizottmányának jogtudósa, Mikó Lőrinc, a szabadságharcban tüzérként résztvevő Jakab József, a Budapestre távozott Botár Ferenc és a kolozsvári egyetemi könyvtárőrnek kinevezett Marosi Gergely voltak.

Középiskolai tanulmányai végeztével Ferencz József a „Papneveldébe" iratkozott be, amely tanulmányi eredményei alapján külföldi továbbtanulásra jelölte. Ezzel egyidőben kinevezték köztanítónak és a kolozsvári egyházközségbe – Kriza János mellé – segédlelkésznek.

Az unitárius egyház iskoláinak tanárai valamelyik külföldi egyetemen készültek föl tanári munkásságukra. Ferencz József a göttingai és a berlini egyetemen tanult. Göttingában egy évig mennyiségtant, vegytant és természettudományt, majd Berlinben bölcseleti tárgyakat hallgatott. 1859 elején beutazta Hollandiát, Belgiumot és Franciaországot, majd néhány hónapig Londonban is tanult. Londoni tartózkodásának idején tartotta az „Angol és Külföldi Unitárius Társulat" évi közgyűlését, melyen Ferencz József egyháza képviseletében volt jelen. Londonból 1859. június 22-én indult és július 19-én érkezett vissza Kolozsvárra. Szeptemberben elfoglalta a főiskolán számtantanári állását és mint másodlelkész végzett templomi szolgálatot. 1861-ben Kriza János utódaként a kolozsvári egyházközség vezető lelkészévé választották.

1875. március 26-án Kriza János püspök elhalálozott. A következő, 1876. évi árkosi püspökválasztó zsinat két jelöltje Pap Mózes és Ferencz József volt. Püspöknek Ferencz

Józsefet választották, ki e tisztséget 52 éven át töltötte be. A zsinaton elmondott programbeszéde értelmében céljául az egyházi törvények betartását, szükség szerinti módosítását, a vallásos élet ápolását, az egyházi alkalmazottak fizetésének emelését és a külföldi kapcsolatok mélyítését nevezte meg.

A zsinat után Kolozsvárra visszatérő Ferencz Józsefet – a vasútállomáson – Simon Elek polgármesterrel az élen, hatalmas tömeg ünnepelte. 1877. január 4-én kapta kézhez a „magyar korona országaiban unitárius püspökként elismerő királyi megerősítő levelet". 1877. január 28-án tette le a „hódolati esküt" a királyt képviselő Daniel Gábor királybiztos kezébe. Ferencz Józsefnek püspökké választásával új mederbe terelődött addigi élete. Fő tevékenységét az egyházkormányzásra és az egyházszervezésre fordította.

Az 1568-ban létrejött unitárius egyház Ferencz József püspökké választásáig 308 nehéz esztendőt hagyott maga mögött. Az egyházalapító püspök mártírhalála (1679), a „dési egyezség" (1638), az ellenreformáció (1691), a kolozsvári óvári főiskola (1639), majd a főiskola új épületének elvétele (1718) stb. mind, mind komoly nehézséget jelentett az egyház életében.

Ferencz József püspökké választását követő fél évszázadot e nehézségek okozta bajok leküzdése jellemezte. E bajok legfőbb oka az egyházak között fennálló hatalomféltésnek volt a következménye. Ferencz József e hatalmi törekvések feloldására, illetve megszüntetésére törekedett. A Habsburg uralkodóház Magyarországot és Erdélyt is katolikussá tevő politikája elleni védekezésben előbb a protestantizmus, majd az egész kereszténység egyesítését kívánta előmozdítani. Először ahhoz, a protestáns egyházak által indított mozgalomhoz csatlakozott, amely az ún. „Reform Egylet" keretén belül kívánta közelebb hozni egymáshoz a protestáns egyházakat.

Magának a gondolatnak fölvetője Wéber Sámuel szepességi főesperes volt, kinek megítélése szerint az egységesítéshez vezető első lépés a protestantizmus és a katolicizmus közösen kialakított nézete kell hogy legyen. Azonban az újszerű gondolat nem talált mindenütt kedvező fogadtatásra. A protestáns egyházak kebelén belüli ellentétek olyan polémiát eredményeztek, amelyek a nézetellentétek kiélezését hozták létre.

Ferencz József támogatta egy közösen kialakítandó reform gondolatát. „Ne ejtsük el a gondolatot" című cikkében[1] kifejtette, hogy a közös reform az egyházak megerősödését szolgálná. Ballagi Mór református teológiai tanár szintén pártolta a „közös reform" gondolatát. Amint írta „élete egyik fő törekvésének kiteljesülését látná az akció keretében". Szeremlei Samu református egyháztörténész-lelkész olyan reformot szeretne, amely nem a hitcikkek átfogalmazására, hanem az erkölcsi életre helyezné a hangsúlyt. Szász Domokos erdélyi református püspök – bár a reformok szükségessége mellett foglalt állást –, de „az ajánlott módszereket nem tartotta célravezetőnek". Dogmatizmusa, vagy féltékenysége okán támadóan lépett föl a reform-ügyet támogató unitárius püspök ellen. Ferencz József az „utópia lovagjának", „néplázító demagógnak" és „anarchistának" nevezte, mert nem a konfesszió közössé tételét, hanem a lelki megnyugvást kívánta eléretni.[2]

Hosszas, nem mindig megfelelő hangvételű viták után, 1871. október 4-én zajlott le az alakuló közgyűlés. Ballagi Mór megnyitó beszédében a mozgalom felekezetiséget ki-

1 Prot. Egyházi és Iskolai Lap 1870 évi 43. száma 1337-1341. old.

2 Erdélyi Protestáns Közlöny 1871. 100. old.

záró, egyetemes irányát domborította ki. De az alakuló közgyűlés – eredeti céljával ellentétben –, azzal, hogy a „Protestáns Egylet" nevet fogadta el, a mozgalomból eleve kizárta a katolikus jelenlétet.

Az egylet második közgyűlésén Balogh Ferenc debreceni református tanár lépett fel az unitáriusok ellen. Az unitáriusokat „a sivár és elutasított humanitárius elv utóharcosainak" nevezte, kik a „hatalmas Krisztus helyébe a meghalt és fel nem támadott Jézust akarják állítani". A Reform Egylet tagjainak többsége, félve az unitárius szabadelvűségtől, az „áthidalhatatlan ellentétek"-re hivatkozva, beszüntette működését.

Ferencz József püspöknek az egyetemes kereszténység kialakítása érdekében tett második lépése, 1886-ban a „Protestáns Irodalmi Társaság" megalapításában való részvétele volt.

A társaság megalakulása érdekében tett első tárgyalásra az unitáriusokat nem hívták meg. Nagy Gusztáv, sárospataki tanár ez ellen tiltakozó írására,[3] az unitarizmussal nem szimpatizáló debreceniek, az unitáriusok tagsága ellen nyíltan is tiltakoztak. A tiltakozásokkal szemben Kenessy Béla, a Sárospataki Lapok 15. számában az unitáriusok mellett azzal érvelt, hogy „az ország törvényeivel kerül ellentétbe az, aki a társaságból ki akar rekeszteni bármely felekezetet. Arról nem is szólva, hogy a kirekesztés „a keresztényi szeretet törvényét taposná sárba".

Ilyen állásfoglalások mellett, 1888. április 16-án került sor az alakuló közgyűlésre, ahol ismét felmerült az unitáriusok kizárásának kérdése. Tisza Kálmán miniszterelnöknek, a dunántúli református kerület főgondnokának föllépése azonban lehetővé tette, hogy az unitáriusok is tagjai lehettek a Protestáns Irodalmi Társaságnak. A társaság megalakulása után tovább folyt az unitárius-ellenes hangulat szítása. Ezért az 1889. évi Főtanács a társaságból való kilépés mellett foglalt állást.

Mivel Ferencz József püspöknek a protestantizmus egyesítését pártoló törekvéseit nem koronázta siker – a továbbiakban – saját egyháza fölvirágoztatására törekedett. Ennek látványos lépései azok a „Dávid Ferenc emlékzsinatok" voltak, melyekkel az unitarizmus lényegét kívánta megismertetni. Így, és ennek jegyében, három nyilvános zsinat zajlott le: 1868-ban Tordán, 1878-ban Székelykeresztúron és 1910-ben Kolozsvárt, illetőleg Déván.

A tordai zsinattal Ferencz József az egyház megalakulásának első lépésére kívánta a figyelmet felhívni. Arra az 1568. évi tordai országgyűlésre, amely törvényben biztosította az unitarizmus alaptételeit: a vallási türelmet és a lelkiismereti szabadságot.

A zsinat ünnepi szónokaként Ferencz József beszédében egyháza múltját, jelenét és jövőjét mutatta be. Szólt arról, hogy míg az egyházalapító püspök, Dávid Ferenc hitéért börtönhalált szenvedett, addig a ma élő ember már szabadon döntheti el, hogy melyik egyház tanítását kívánja gyakorolni. Kifejtette – utalva a Reform Egylet és a Protestáns Irodalmi Társaság megalakulása körüli tapasztalataira –, hogy aki az egész emberiség gondolkodását egy rámára kívánja felhúzni és az ennek megfelelő hitformát keresi, az a természet törvénye ellen is vét. Ugyanis – mint mondotta –, „a természetben nincs egymáshoz teljesen hasonló két fűszál". Aki az erőszakolt hittételekhez ragaszkodik, az megszűnik fejlődni, azaz élni. Az unitarizmus jövőjét – folytatta –, az ésszerű hit biztosítja. Ezért – szerinte is –, a művelt emberiségnek és a jövőnek vállalása = az unitarizmus.

3 Sárospataki Lapok, 1886. 8. sz.

Az ünnepségen jelenlevő és felszólaló angol és amerikai vendégek örömüket fejezték ki, hogy az újjászületett országban a polgári szabadsággal már lépést tarthat a vallásszabadság gyakorlása is.

A zsinat következményeként az ország fölfigyelt az unitarizmusban rejlő szabadelvűségre. Az egyház kebelén belül pedig létrejöhetett az a „Dávid Ferenc-alap", mely a püspöki program szerint, az egyház anyagi alapját volt hivatott biztosítani. Ez az *alap* a nem unitárius Toldy Ferenc irodalomtörténész szerint „a nemzet díszét erősítette".[4]

A tordai zsinat után 11 évvel – Dávid Ferenc halálának 300. évfordulóján –, 1879-ben, a székelykeresztúri emlék-zsinat fejtett ki széleskörű propagandát az egyház megismertetésére. Az itt elhangzott ünnepi beszédében a püspök azt hangsúlyozta, hogy az a vallás hivatott az új kor reformációját szolgálni, amely elősegíti a vallás és a tudomány együttmunkálását és segíti az emberiséget a krisztusi szeretetben. Ezt a vallást – mint mondotta –, az unitarizmus képviseli. Chalmers cambridge-i unitárius lelkész beszédében arra mutatott rá, hogy az unitárius egyház „három százados háborúból kelt ki s az egyház megalapozója egész életében a kereszténység új életre virradását munkálta". Dávid Ferencben, mondotta a Brit és Külföldi Unitárius Társulat nevében Martineau Jakab, „nem csak a vallási reformátort, hanem azt a tudományosan művelt szellemet is tisztelik, amely mindig tárva volt az igazság befogadására". Hasonló beszédben emlékezett meg Dávid Ferencről az Izlandi Egyesült Presbiteri Egyház és az Amerikai Unitárius Társulat képviselője. Mindkettő Dávid Ferenc szellemi nagyságát méltatta, felszólítva a hallgatóságot a dávidferenci-eszme megélésére.

A székelykeresztúri zsinat utáni vasárnap a kolozsvári unitárius templomban németnyelvű prédikáció hangzott el, Déván pedig első ízben tartatott unitárius istentisztelet a református templomban. Erre utalva írta a Keresztény Magvető,[5] hogy a keresztény világ egén a tiszta vallás és a jézusi szeretet napja van felvonulóban.

A zsinat kézzelfogható eredményét a „Dávid Ferenc-alap" megerősödése jelentette. Elfogadva a püspök javaslatát, pénzének 5/6-át az egyház legnagyobb szükségleteire fordíthatta.

Az emlékzsinat megtartása folytán, időszerűvé vált az egyházalapító püspök életének könyvben való megörökítése. Ez igénynek már az 1875. évi Főtanácson Buzogány Áron lelkész, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium később osztálytanácsosa adott hangot. Az Egyház Köri Tanács – Ferencz József indítványára, Jakab Elek történetírót kérte föl az életrajz megírására. Az életrajz az emlékzsinatra készült el s azt az író saját erejét meghaladó költséggel, neve alatt adta ki. A szerzőt az egyház csak 1887-ben tudta anyagiakkal kárpótolni.

Dávid Ferenc emlékének felújításával vált időszerűvé a Dávid Ferenc Egylet létrehívása.

Az Egylet kezdeményezése is Ferencz József nevéhez fűződött. Az alakuló gyűlés a püspök javaslatára a Dávid Ferenc nevet vette föl. Ezen javaslatában Ferencz József azt hangsúlyozta ki, hogy Dávid Ferenc neve olyan lobogó, mely bátorít és biztat a siker iránt. „Különben is az egylet Dávid Ferenc nevével tartozását kívánta kiegyenlíteni a 300 évvel azelőtti hitelődök felé.

4 Keresztény Magvető 1876. 195. old.

5 Uo. 1879. 348. old.

Az egylet megalakulását Gál Kelemen teljes mértékben Ferencz József érdemeként említette. Amint írta „ott állt az egylet születésekor a bölcső mellett. Ő tartotta keresztvíz alá és ő adta a nevét is. Ő végezte az alapszabály revízióját és tűzte az Egylet céljául az unitárius keresztény vallás, hit és erkölcstudomány és neveléstan körébe tartozó elvek és kérdések tisztázását és terjesztését, a keresztény vallás és erkölcsös élet ápolását és nevelését". Meggyőződése szerint az egylet az egyházon belül „az unitárius öntudat mélyítését fogja szolgálni. Feladatának tekinti a falusi nép szellemi értékeinek felszínen tartását". E célt kívánta szolgálni az 1920-ban életre hívott „Ifjúsági Kör Egyetemes Szervezete", amely az 1. világháború utáni, az erdélyi unitárius ifjúság együvé tartozását és nemzeti öntudatát segített ébren tartani.

A Dávid Ferenc Egylet kebelén belül működött, a jótékony feladatok végzésére a „Nők Szövetsége" is.

Az egylet belmissziós munkája a Biblia terjesztésére, a szórványgondozásra és műsorok lebonyolítására szorítkozott. Vidéken vándorkönyvtárak szervezésével, dalkörök alakításával, színdarabok előadásával mélyítette az unitárius öntudatot. Benczédi Pál 1935-ben így összegezte a Dávid Ferenc Egylet munkásságát: „Eloszlatta az egyház körüli balvéleményeket, polgárjogot nyert a magyar nyelvterületen, kiadványaival és jótékony munkásságával fontos missziói feladatot teljesített". Az egylet jelentette meg az „Unitárius Szószék" című beszédgyűjteményt, mely Ferencz József szerint „hű képe a lelkészi kar szellemvilágának".

1910. augusztus 20-án került sor Dávid Ferenc születésének (1510) négyszázados ünnepére, melynek megtartását az 1908. évi Főtanács rendelte el. Programjául ünnepi istentiszteletek tartását, Dávid Ferenc főbb munkáinak kiadását, egy átfogó Dávid Ferenc életrajz írását és a mártírhalált halt püspök börtöncellájában elhelyezett emléktábla felújítását jelölte meg.

A zsinat Kolozsvárt és Déván folyt le. Ferencz József ünnepi beszédében az emberek közt terjedő világosságot hangsúlyozta ki, amely – szerinte – új élet kezdetének a jele. Arra kérte a félretájékoztatott és így az unitarizmus felől tévesen ítélkezőket, hogy ismerjék föl, hogy „az a hitforma, amely a szeretetre alapoz, az nem különválasztja, hanem egybekapcsolja az embereket s e felismerés alapján változtassák meg téves ítéletöket". A zsinat utáni főtanácsi ülésen (augusztus 25.) a püspök örömét fejezte ki, hogy a zsinaton képviseltette magát minden hazai egyház és ezzel igazságot szolgáltattak Dávid Ferenc szellemének. Sajnálattal közölte, hogy az egyháztörténelem megírására nem került sor, mint ahogy nem épült fel a Déván tervezett Dávid Ferenc imaház sem.

1920-ban létesült az Unitárius Irodalmi Társaság, az egyházi folyóiratok színvonalának emelésére. E társaság létesítésének gondolata 1918-ban került felszínre, de csak két év múlva alakulhatott meg. A társaság elnökének Ferencz József püspököt választotta. Munkáját sorozatos vidéki felolvasásokkal kezdte. Ezen ún. „vándor-gyűlések" nem csak egyházépítő missziót teljesítettek, hanem a falusi nép kultúrájának emelése mellett, a nemzeti föntmaradás feltételeivel is megismertette az erdélyi magyar hallgatóságot. A társaság kolozsvári előadásait a Dávid Ferenc Egylet rendezvényeivel karöltve tartotta, „Kiskönyvtára" pedig kiadványaival erősítette a társaság munkáját. 1922-ben a társaság tagjai előadásokat tartottak a lelkészi továbbképző tanfolyamokon. 1923-ban a Keresztény Magvető „irodalmi rovatát", Erdélyi Irodalmi Szemle néven, önálló irodalmi mellékletté fejlesztette. Ebben vallásfelekezeti hovatartozás nélkül

megjelenhetett minden magyar vonatkozású szépirodalmi, vagy tudományos munka. 1925-ben a társaság megindította az „Unitárius Könyvtár" című füzetes kiadványsorozatot, de foglalkozott az ún. „hittankönyvek" kiadásával is.

Az unitarizmussal kapcsolatos téves nézetek eloszlatásával nagyobb gondot fordíthatott az egyházközségek gyarapítására. Ferencz József püspöksége 52 éve alatt több mint 10 városban alakult anya-, és ugyanannyi faluban leányegyházközség, amely a környező népesebb településekkel együtt tartott fönn templomot, lelkészi állást és egyházi épületeket.

Ferencz József püspöksége alatt alakult meg a budapesti anyaegyházközség és a Misszióház körlelkészsége. A kiegyezéssel a fővárosba költözött vezető beosztású tisztviselők, másrészt áttérések folytán – az említett időszakban – a lelkészek 16 olyan településben tartottak időközönként istentiszteletet, melyekben az unitáriusok lélekszáma 20 és 50 között mozgott. E tervszerű lelkipásztori gondozás 1902-től az esperesség megalakulásától vált lehetővé.

Az 1. világháborút követő „trianoni békeszerződés" után, a román ókirályságra, főleg fővárosában (Bukarest) való tömeges átköltözéssel fölmerült egy „regáti-misszió" fölállítása is, de ez – részben politikai, részben pénzügyi nehézségek miatt – nem volt megvalósítható.

Az egyházközségek gyarapodásával szükségessé vált a szertartások reformjának kérdése. Ennek jegyében az alábbi változtatások mentek végbe: az istentiszteleti szertartásból törölték a „Miatyánk" többszöri ismétlését, szövegében és dallamában rövidebbre módosították a nagypénteki passiót, megszüntették az évenként tartott (július 29.) „jégverési ünnepet", szabályozták az istentiszteletek tartását, megkülönböztették a hétköznapi, a vasárnapi és az ünnepi istentiszteleteket. A hétköznapi istentisztelet rendjét egy aktuális imában határozták meg. A nagy ünnepek (karácsony, húsvét, pünkösd) mindhárom napjára kötelezővé tették az istentiszteletek megtartását. Döntöttek az újévi, a nagypénteki és az áldozócsütörtöki szertartás kérdésében. A legáció kérdése 1873-ban került tárgyalás alá. Meghatározást nyert a keresztelésnek formulája is. A nagy számban jelentkező reformokra reagálva a püspök úgy nyilatkozott, hogy „nem unitárius álláspont a minden áron való reformálás".

Az egyházi közigazgatás felügyeletét és ellenőrzési munkáját végző esperesek feladatát a „Lelkészkörök" megszervezése segítette. Ezek a lelkészi munka gyakorlati és elméleti kérdéseinek megvitatását, valamint a kartársi szellem erősítését voltak hivatottak szolgálni. Az 1896. évi alakuló közgyűlés a körök elnökének Ferencz József püspököt választotta meg. A körök tagjai lehettek: rendes és segédlelkészek, papjelöltek és teológiai tanárok. 1905-ben a Székelykeresztúri-kör helyi lap szerkesztését vállalta föl, mely nem minden kérdésben azonosult a püspökség intézkedéseivel. Amint Boros György „Értsük meg egymást" című cikkében[6] kifejtette „a lapot jó szándék vezeti, de nem válogatja meg az eszközöket". Ferencz József 1907-ben lemondott elnöki tisztségéről, de lemondását visszavonta. A további ellentétek alapszabály-módosítást tettek szükségessé. Mivel a központ és a körök közötti ellentétek anyagi vonatkozásúnak bizonyultak, az új alapszabály a körök feladatát a lelkészek anyagi kérdéseivel való foglalkozásra is kiterjesztette. Kötelezővé tette, úgy a rendes, mint a segéd-lelkészek tagságát. Az új alapszabály nem csökkentette a fennálló ellentéteket. 1922-ben Orbán Lajos „az

6 Unitárius Egyház 1905. nov. 15.

igazságos, elfogulatlan, személyeskedést nem tűrő, tekintélyek előtt meg nem hátráló kritika" szükségességét hangoztatta. Az 1923. évi közgyűlés örömmel állapította meg a központ és a vidék egymáshoz való közeledését.

1926-ban felszínre került a vidéki körökben szolgáló felekezeti tanítók egyesület-alapításának és a lelkészköröknek „belső-emberi körré" alakításának kérdése. A „Belső-emberi Kör" a lelkészek, a tanárok és a tanítók együttműködését és segítését kívánta szolgálni.

Ferencz József püspöksége alatt alakultak ki az angol-amerikai unitáriusok közötti tartós kapcsolatok.

Bölöni Farkas Sándor amerikai útja (1831) után 1858-ban az Erdélyben letelepedett Paget János révén indult el az a folyamat, amely az erdélyi és angol-amerikai hivatalos kapcsolat fölvételt eredményezte. Ekkor vette kezdetét a Brit és Külföldi Unitárius Társulattal kezdett segélykérő levelezés, amelyet személyes látogatások követtek. Az Erdélybe látogató angol unitáriusok sorát Eduard Tagart lelkész nyitotta meg. Ferencz József püspöksége alatt 32 vezető angol és amerikai unitárius látogatott Erdélybe. Látogatásuk célja az itteni egyházi, majd az 1. világháború után a negatív irányba tolódott politikai élet felmérése volt. Anyagi juttatásokkal – főleg az iskolák működéséhez –járult hozzá. Természetesen a kapcsolat kétoldalú volt. Így pl. Kovács János tanár az amerikai unitáriusokat kereste föl. Az angliai unitárius tanulmányi ösztöndíj élvezőinek száma Ferencz József püspöksége alatt 19 fő volt. De 17 unitárius leány is képviselte az egyházat a Sharp Emilia alapította Channing House School-ban (London). A külföldi kapcsolatok tették lehetővé a kolozsvári főiskolán új tanári állások és a budapesti egyházközség létesítését, William Ellery Channing műveinek lefordítását és kiadását, a Dávid Ferenc emlékünnepségek lebonyolítását, egyházközségek és lelkészek segélyezését. A kapcsolatokra nézve mondotta Ferencz József püspök, hogy „a látogatások és itt végzett munkásságuk egyháztörténelmünk évkönyvébe aranybetűkkel lesz felírva"

Ferencz József püspöksége idején az egyház létkérdését képezték az iskolák, melyek a Habsburg iskolapolitika és az anyagiak hiányában nem mindig és nem mindenkor állhattak rendeltetésük magaslatán. Az 1868. évről elmaradt állami támogatást az egyház előbb a Dávid Ferenc-alapítványból kívánta pótolni. A könnyítés érdekében a tanügy levált az egyházi közigazgatástól. Ferencz József a Keresztény Magvetőben (1873. 349. old.) az iskolák ügyében így nyilatkozott: „amíg lehet, iskoláinkat tartsuk meg, azokat fejlesszük és tökéletesítsük".

Az 1883-ban hozott állami középiskolai törvény előírta a tanárok számát, a tanterv készítését és meghatározta az államsegély föltételeit.

1885-ben a közoktatási miniszter (Trefort Ágoston) magáévá tette az unitárius iskolák részére folyósítandó segély kérését, de az a következő évi miniszterelnök (Tisza Kálmán) kedvező nyilatkozata ellenére is elmaradt.

Ferencz József püspöksége alatt az unitárius egyház 3 középiskolával, 1 ún. „partikulával", 1 teológiai intézettel, 1 leányotthonnal és majd minden egyházközségben, elemi iskola fenntartásával szolgálta az iskolaügyet.

A kolozsvári középiskola kicsinek bizonyult és leromlott épülete helyetti új építését a Berde-féle hagyaték, az egyház helyes gazdaságpolitikája, a hívek áldozatkészsége és a nehezen kiharcolt államsegély tette lehetővé. A kolozsvári középiskola (kollégium) új épületének munkálatai 1899 októberében kezdődtek és az új, modern épület fölavatására 1901. szeptember 22-én került sor. A megnyitó ünnepségen imát a püspök mondott.

Egy későbbi megnyilatkozásából az derült ki, hogy „aggódik a fenntartási költségek miatt, de boldog az impozáns épület láttán s bizonyos benne, hogy ezzel az új kollégiummal egyháza tekintélye nagyban növekedik".

A megnyitás évében az iskolát meglátogatott kormányképviselő így nyilatkozott: „Az intézetnek úgy elhelyezése, valamint berendezése, szervezete és a vele kapcsolatos internátus több tekintetben mintaszerű, és így megvannak minden kellékek, melyekre higiénia és didaktikai tekintetből súlyt kellett fektetni ... az épületben alig lehet hibát találni ... az oktatás minden tekintetben rendes úton halad". (Értesítő 1901. 142. old.)

Az új épületben folyó korszerű nevelőmunka lehetővé tette az 1890-ben kötött és 1898-ban átértékelt, állammal kötött szerződés módosítását, vallástanári állás szervezését, tanári értekezletek tartását, a tantervnek az állami tantervre való átállítását, tanulmányi kirándulások rendezését, egészségügyi szabályok életbelépését, könyvtár és szertárak felszerelését.

Az 1. világháború alatt az épület nagyobb részét katonai tartalékkórháznak foglalták le. Ezért a tanítás a régi épületben folyt, az internátus pedig a Vigadó emeleti részében nyert elhelyezést. A háború után az iskola új épülete 1919. február 19-én adatott vissza rendeltetésének, de a végleges visszaköltözés csak szeptemberben történhetett meg. A rongálások rendbehozatala és az önkéntesen beköltözött C. F. R. (Román Államvasutak) igazgatósága kitelepítése után a rendes tanítás csak októberben kezdődhetett meg. 1920-ban elrendelték a tanárok hűség-eskü tételét. 1921-ben életbelépett a magyar egyházak által megállapított új tanterv és a román nyelv érettségi tárggyá tétele. Az 1922/23. iskolai évtől az „Iskolai Értesítő" két nyelven jelent meg. A következő tanévben a tantervet az állami (román) tantervhez kellett igazítani. Kötelezővé vált a tanulók egyensapka és kar-szám viselése. A román nyelvet, a történelmet, a földrajzot és az alkotmánytant román nyelven kellett tanítani. A régi érettségi vizsgát fölváltotta az abszolváló-vizsga.

A székelykeresztúri 6 osztállyal működő középiskola 1876-ban, Ferencz József püspökké választása évében fejezte be harmadik nagy építkezését, de már 9 év múlva (1885-ben) a minisztérium az épületet nem találta megfelelőnek. Kevesellte a tanárok létszámát és javasolta az iskolának 6-ról 4 osztályra való leépítését. Az iskola kérdését illetően vita zajlott le a püspök és Jakab Elek között. (Keresztény Magvető 1887. ? old.) Jakab az iskola hiányosságaira hívta föl a püspök figyelmét, míg a püspök az iskola végvárakat betöltő szerepét hangoztatta. A miniszter az iskola működését két feltételhez szabta. Vagy 4 osztályt működtet, vagy hat rendes tanári állást szervez. Az 1898-tól kapott rendkívüli államsegély lehetővé tette 1904-ben a 6. osztály beindítását, 1908-ban pedig megkezdődhetett az iskola 8 osztályúvá fejlesztése. 1912-ben – a püspök személyes kérésére a minisztérium fejlesztés céljára – nagyobb segélyt ígért. 1913-ban kezdtek ismét nagyobb építéshez és az 1915/16. tanévben az iskola már 8 osztállyal működhetett.

A háború után elmaradt az államsegély, az agrárreform stb. hatására aztán 1930-ban az egyház megszüntette a felső tagozatot, de lehetővé tette egy „földműves-iskola" létesítését.

Ferencz József korának harmadik középfokú iskolája Tordán működött, amely 1878-ban, 20 éves szerződés alapján állami polgári iskolává alakult. A szerződés értelmében azonban 4 osztály felett az egyház gyakorolt ellenőrzési jogot. 1892-ben fölmerült a szerződés felbontásának kérdése. 1904-ben mozgalom indult a gimnázium vissza-

állítása érdekében. Ez évben be is indult a gimnázium 1. és 2. osztálya, de 1908-ban ez is megszűnt. Az épületet az egyház bérbe adta s a befolyt jövedelmet külön kezelte.

Az 1. világháború után az egyház ismét beindította iskoláját, de az nem kapott nyilvánossági jogot. 1923-ban „felekezetközi megbeszélés alapján" az iskola végképp megszűnt.

A torockói ún. „partikula" átmenetet képezett a falusi iskola és a középiskola között. Ugyanis olyan tárgyakat is tanított, amely középiskola tantervébe tartozott. 1868-ban az új népiskolai törvény a torockói partikulát új helyzet elé állította. 1876-ban az iskola községi tulajdonba ment át, majd 1894-ben beszüntette működését.

Az elemi iskolák fönntartása és újak létrehozása Ferencz József szívügye volt. Az 1868-as új népiskolai törvény megváltoztatta az elemi iskolák egész tanítási rendszerét. A tanítóknak előírta a tanítói képesítő vizsga letételét, mely beindította az iskolák államosítási folyamatát. Bár a püspök ellenezte az államosítást, a nehéz körülmények miatt 1878-ig 38 egyházi iskola vált községivé, 7 pedig megszűnt. 1884-ig pedig már 45 iskola szűnt meg felekezeti iskolaként működni.

Az 1. világháború utáni államhatalom változás és későbbiekben az „Anghulescu-féle" törvény miatt egyházunk – összefogva a magyar egyházakkal –, a Nemzetek Szövetsége elé terjesztette sérelmeit.

Az egyház előtt állandóan napirenden volt a „nőnevelés" kérdése is, amely nagyobb hangsúlyt a millennium évében kapott. Ennek jegyében az 1919/20. iskolai évben egy „Leányotthon" létesült a kollégium épületében. Célja: a Kolozsvár különböző iskoláiba járó unitárius és nem unitárius lányok elhelyezése. Az otthonnak nagy segítséget nyújtott a Nőszövetség. A statisztika szerint 1920-28 között az otthonnak 374 lakója volt.

A középiskolai föltételeknek való megfelelés után, az unitárius ifjak a Teológiai Intézetben nyertek képesítést papi pályán való működésre. Ferencz József püspöksége alatt a lelkészképzés is a tanügy hatáskörébe tartozott. E téren nevezetesebb intézkedés először 1857-ben történt, mikor is a három éves lelkészképzés után bevezették a „szigorlati vizsga" követelményét. 1868-ban az írásbeli vizsgatételt, 1874-ben az egyetem bölcsészkarának látogatását, 1879-ben a gyakorlati oktatást, 1882-ben a minősítési jegyeket, 1884-ben az írásbeli és szóbeli vizsgát tették kötelezővé. 1869-ben az intézet hivatalos neve „Papnevelő Intézet" lett. 1902-ben az új kollégium épületében nyert elhelyezést. 1903-ban döntés született „szakvizsga bizonyítvány" kiadására. 1908-ban meghatározták a tanárok számát és feladatát, valamint külföldön való továbbképzésüket. 1914-ben az intézet nevét „Unitárius Teológiai Akadémiára" változtatták.

Ferencz József püspöksége idején az egyháznak nagy segítséget jelentett az az állami költségvetésben biztosított államsegély, melyet az unitárius egyháznak is folyósítottak: egyházközségek szervezésére és segélyezésére, adósságtörlesztésre, templom és más egyházi épületek építésére és fizetések javítására. Ferencz József nem volt híve az államsegélynek. Attól tartott, hogy az egyházat is állami intézménnyé teszi, de a nehéz körülményekre való tekintettel maga is sürgette kiutalását. 1911-ben az államsegély elmaradt, 1817-ben pedig, az Apponyi-féle törvénytervezet helyette „örökös alapítvány" javaslatával lépett fel.

Ferencz József püspöki tevékenysége szorosan összefüggött szószéki szerepléseivel, melyek vallásos életszemléletét tükrözték. Amint tudott, Ferencz József alig hagyta el az iskola padjait, előbb segéd-, majd másodlelkészként kapcsolódott be egyháza igehirdető munkájába. Később, mint püspök, tisztségével járó hivatalos látogatásai alkalmával fejtette ki szószéki szerepléseiben unitárius álláspontját.

Ferencz József unitarizmusa a felvilágosodás korának individualizmusát tükrözte, melyben Jézus eredeti gondolataiért folytatott örökös harccal azonosult. A harc legnagyobb vívmányaként a tekintély-elv feladását tartotta. Magát a vallást az ember anyanyelvének mondotta, melyet mindenki megért. Benne a józan ész vezette az értelmet, képzeletet és szeretetet értékelte. A kereszténységet olyan filozófiaként értékelte, amely az eredeti jézusi gondolatokat a liberalizmus szellemében hivatott tolmácsolni. Következésképpen – szerinte – az Istenen kívül egyetlen tekintély van: „a józan ész". Ferencz József vallásos életszemléletében hangsúlyt kapott a jézusi példaadásban jelentkezett közéleti kereszténység, mellyel a földi dolgokról való lemondás filozófiáját cáfolta. Kora szervezkedési lázában annak veszélyeire: a nyájszellemre és a formális tömeglelkület elkerülésére figyelmeztetett. Kiállt a tudatos és célszerű, a közhasznú cél érdekében történt szervezkedés mellett. Az igazság keresését a fejlődés feltételeként ajánlotta. Az erkölcsi bátorságot a fejlődésért történő önfeláldozásként könyvelte el. A millennium múltat idéző éveiben elhangzott beszédei azt igazolták, hogy nem a múltban, hanem a jelenben – a jövőnek – kívánt élni. Bár méltányolta a múlt áldozatos tevékenységét, de nem hunyt szemet annak lelki hiányosságai felett. Védelmezte a templomot. Azt a fölöslegessé nyilvánított kultúrával szemben óvta, mint olyan igényt kielégítő épületet, amelyet semmi néven nevezett társadalmi szerv nem képes pótolni.

Ferencz József unitarizmusa így foglalható össze: a felvilágosodásból táplálkozó életgyakorlata az ész megvilágító, megértő és átalakító erejére épült. Az ész mindenhatóságát tekintette a hit kiinduló alapjának. A hitet alárendelte a meggyőződésnek és az emberi méltóság birtoklását a józan ész függvényének tekintette. Fő témája az ember és a társadalom kölcsönhatása volt. Liberális álláspontjának megfelelően, az életben jelentkező problémák foglalkoztatták. Nem olvadt bele a világkereszténység tág közösségébe s unitarizmusával egy új, sok szempontból még egyéni kereszténység útját járta. Az unitárius egyház szellemi életének fellendítéséért folytatott tevékenységének egyik legértékesebb gyümölcse a Keresztény Magvető című folyóirat volt.

A már 1860-ban, Nagy Lajos kolozsvári tanár kezdeményezésére tervbe vett „irodalmi kör", egy egyházi folyóirat megindításával kapcsolódott egybe. Az 1861-ben – a ma is megjelenő – folyóirat a Keresztény Magvető címet viselte. Célja volt az „unitárius életrevalóság bizonyítása és hitbeli fölfogásunk továbbépítése." A célt a szerkesztők a folyóirat előszavában így fogalmazták meg: „szükséges, hogy amit eddig élő szóban és példaadás által tettünk, azt írásban is terjesszük". De ezzel kívánták segíteni a gyakorló lelkészek munkáját is. A folyóirat 5. száma után nagyobb terjedelmet kaptak az iskolákkal foglalkozó értekezések, az életrajzok, a kül- és belföldi egyházak életét érintő tudósítások. Ferencz József püspök az Unitárius Közlönyben leszögezte,[7] hogy alig lehet fölbecsülni azt a munkát, melyet a Keresztény Magvető végzett a rólunk, hitelveinkről, szokásunkról és erkölcsi nézetünkről terjesztett balítéletek feloldásában. Hogy ma már annyian ismernek bennünket, az a Keresztény Magvető érdeme". Egyházirodalmi munkássága ennek megfelelően alakult.

A Ferencz József korabeli egyházi beszédek bemutatásával Borbély István foglalkozott.[8] Elmondta, hogy az unitárius egyházi beszédnek (prédikációnak) legrégibb formája az „értekező" (apologetikus) beszéd volt, amely valamely alapigazságot fejtegetett.

7 Újévi gondolatok. 1888. 1. szám. 34-36. old. ?

8 Unitárius Közlöny 1921. szám. 46. old.

Ferencz József egyházi beszédeiben Channing „értekező" beszédeit vette alapul, de tartalmában a helyi problémákhoz alkalmazkodott. Lelkészségének ideje alatt az unitárius hittan, a templomlátogató egyszerű emberek körében jóformán ismeretlen volt. Ha mégis volt valamilyen teológiai ismeretük, az a több mint 100 évvel azelőtt Szentábrahámi Lombard Mihály tollából eredő (1787) teológia volt. Ferencz József a dávidferenc-i „morális" teológiának volt elkötelezett híve. Ennek megfelelően, egyházi beszédeiben az isteni dolgoknak erkölcsi vonatkozását hangsúlyozta. A krisztusi megváltás dogmája helyett az egyéni felelősséget emelte ki.

Gál Kelemen, Ferencz József egyházszertartási dolgozataival foglalkozva (1878) 12 keresztelési, 12 úrvacsorai és 10 esketési beszédét tette vizsgálódás tárgyává. Megítélése szerint a dolgozatok célja az unitárius hitelveknek tisztázása és a lelkészeknek való segítségnyújtás volt. Ezekből a magas szintű, világos stílusú és tiszta logikájú beszédekből teljesen hiányoznak a teológiai kifejezések. Céljuk a vallásosság ébrentartása és élénkítése volt. A nem unitárius Derzsi Gyula[9] Ferencz József beszédeinek meleg, ötletszerűségben megnyilatkozó erejét, őszinte hangvételét és emelkedett gondolatait dicsérte. A szintén nem unitárius Farkas József[10] arról írt, hogy Ferencz József beszédei a „szerző tiszta, józan észjárásáról és ékes stílusáról tanúskodnak. Ezek olyan lelkipásztortól erednek, aki komoly lelkiismeretességgel igyekszik hivatásának megfelelni". Ferencz József saját bevallása szerint azt kívánta tudatosítani, hogy „Isten képének rajtunk egyik legszebb vonása a tudás és soha nem tud kibékülni azzal a gondolattal, hogy Isten azért űzte ki a paradicsomból az első emberpárt, mert többet akartak megtudni, mint amennyit már tudtak". Beszédeiből a türelem és a megbocsájtó életkedv csendült ki s bennük hármas felosztásban szólt a hit és lelkiismeret-szabadság múltjáról, jelenéről és jövőjéről.

Ferencz Józseftől 4 jelentős, önállóan megjelent munka ismert. Az első az 1864-ben írt és a konfirmációra való fölkészülést segítő „Unitárius káté", mely ma is, többszöri átdolgozott kiadásban az unitárius hit tételeit tolmácsolja. – Második a Kolozsvárt 1875-ben megjelent „Unitárius kis tükör", amely az unitárius egyház történelmét, hitelveit, egyházalkotmányát és szertartását ismertette. – Harmadik a középiskolák számára írt „Hittan"-könyv (1902). – Negyedik az „Emlékeimből" címet viselő, múltbeli élményeit ismertető munka, melyet az Unitárius Kis Könyvtár 4. számaként, 1925-ben adtak ki Kolozsvárt.

Nagyobb szabású munkájaként jelent meg Ferencz Józsefnek az „Egyházszertartástan" (Liturgika) című munka, mely 4 fejezetben mutatta be az egyház szertartásait. Ide sorolható még a „Papi gond" (Cura pastoralis) és „A keresztény vallástanítás módszere a népiskolákban" című munka is. Az előbbi a lelkésznek a gyülekezetével szembeni kötelességeit, az utóbbi az 1. és 2. osztályban történő vallástanítás tárgyát és a hozzá kapcsolódó tudnivalókat ismertette.

A statisztika szerint a különböző helyeken megjelent egyházi és halotti beszédei, imái, életrajzai, tanulmányai, felolvasásai, szak- és vegyes munkáinak száma elérte a 250-et.

9 Erdélyi Protestáns Közlöny 1878.

10 Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1878.

Ami Ferencz József magánéletét illeti: 1860-ban kötött házasságot Gyergyai Annával. Házasságukból 6 gyermek született. 1910-ben arany, és 1920-ban gyémántlakodalmukat ünnepelték meg.

Ferencz József nem volt erős fizikai felépítettségű ember. Állandó gyomorbetegséggel küzdött. 1892-től egyre fogyott ereje. Egészsége helyreállítását gyógyvizek fogyasztásával kívánta elérni. 1925 végén lábtörést is szenvedett.

Munkásságát egyháza – még életében – kellően értékelte. Megünnepelte lelkészi és tanári működésének 40 éves jubileumát (1895), püspöki működésének 25 éves fennállását (1901), lelkészi működésének 50. évfordulóját (1905), 30 éves püspökségének évfordulóját (1906), születésének 80. papi működésének 60., püspökségének 40. és 50. és életének 90. évfordulóját.

1878-ban „királyi tanácsos" címet kapott, 1896-ban a 2. osztályú Vaskorona renddel, 1915-ben a „Ferencz József Rend" Nagykeresztjével, majd a román állam „Román Korona Nagytiszti Rendjével" tüntette ki.

Ferencz József püspök 1928. február 19-én fejezte be életét. Február 21-én végbement temetésén jelen volt az egész erdélyi társadalom. Nemcsak minden egyház képviseltette magát, de jelen volt a katonaságtól kezdve minden politikai, állami és társadalmi intézmény. A délelőtti templomi búcsúbeszédek után a tulajdonképpeni temetésre du. 3 órakor került sor Boros György főjegyző és Varga Béla teológiai tanár közreműködésével. A temetést követő vasárnap minden unitárius egyházközségben gyász-istentiszteletet tartottak.

Ferencz József a kor színvonalán álló, hatalmas egyházi szónok volt. Egyesítette magában az egyházkormányzáshoz szükséges tulajdonságokat. Tiszta, világos gondolkodású, az idővel lépést tartó, kiváló adminisztrátor és szervező egyházfő volt. Észrevette és helyesen értékelte a kor előremutató eseményeit. Jó viszont építette ki a többi egyházzal és a külföldi unitáriusokkal. Rokonszenves alakja, arcának megnyerő vonásai, érces, erős hangja, olyan emberré avatta, aki méltóan képviselte úgy egyházát, mint népét.

MIKLÓS KELEMEN

THE ERA AND ACHIEVEMENTS OF JÓZSEF FERENCZ, UNITARIAN BISHOP OF TRANSYLVANIA

József Ferencz (1835-1928) was elected Unitarian bishop in 1876 and was in this position for 52 years. He lived according to the principles outlined in the inauguration address he delivered in the synod: he aimed at keeping church regulations, also at modifying them in case it was needed. Besides he stressed the promotion of religious practice, together with the rise in salary of church employees. He also underlined the importance of intensifying foreign relations. He supported the idea of a jointly developed reform. In his article entitled "Let us not abandon the idea" he explained that a common reform would serve the strengthening of the churches. In order to develop universal Christianity he took part in 1886 in the foundation of the "Protestant Literature Society". Since József Ferencz's endeavors in favor of uniting Protestant churches were not successful, he concentrated on making his own church flourishing. In 1926 the foundation of societies for denominational teachers working in the countryside was demanded, also the already functioning pastor-circles were claimed to formulate a so called "Inner-members' Circle". The "Inner-members' Circle" was to promote the cooperation between the pastors and teachers. It was also due to József Ferencz's effort that the long-lasting relation with English-American Unitarians was formulated. József Ferencz's Unitarianism reflected the individualism of the period of enlightenment, in which he identified himself with the eternal fight for the original thoughts of Jesus. He regarded the cease of authoritarian principle as the most remarkable result of this fight. One of the most valuable results of his activity in favor of improving spiritual life within the Unitarian Church was the launch of the periodical entitled Christian Disseminator.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/1-2

TARJÁN BENCE

ÁBEL FERENC, EGY SZLOVÁK JEZSUITA MISSZIONÁRIUS A XVIII. SZÁZADBAN

Sok írás foglalkozik a jezsuita rend misszióival, olyan írásokban sincs hiány, melyek a belföldi hittérítés menetét tárják föl, elsősorban búcsújáró helyekkel vagy nagyobb városokkal kapcsolatban,[1] ám olyan, amely a vidéket járó misszionárius saját tapasztalatait foglalta volna össze, még nem jelent meg. Ezért tartom különösen fontosnak közreadni Ábel Ferenc saját kézzel, latin nyelven írt missziós naplóját. A naplóra az Egyetemi Könyvtár kézirattárában leltem a nagyszombati kollégium 1711-es évszámmal ellátott háztörténetében.[2] Habár az évszám félrevezető, hiszen a misszió 1760-tól 1764-ig tartott, mégis ez a kötet tartalmazza, a kollégium életére vonatkozó adatokat az 1711-es évtől kezdve egészen 1765-ig. Külön érdekes, hogy a csak 315 × 197 mm-es lapokból álló könyvbe volt befűzve a 206 × 167mm-es, tehát jóval kisebb méretű napló. Nem véletlen, hogy ebben a kötetben maradt fönn, hiszen Ábel a nagyszombati kollégium tagja volt, útjait is onnan irányították, ezért tartozik működése a kollégium történetéhez.

A HITTÉRÍTŐ TEVÉKENYSÉG ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

A missziók kezdetei

Loyolai Ignác és első társai úgy fogták fel küldetésüket, hogy mindig a pápa rendelkezésére kell állniuk, aki őket oda küldheti, ahol ezt az egyház és a hívő nép érdekei megkívánják. A Jézus Társaságnak állandóan úton kellett lennie, hogy teljesíthesse a küldetését. A rend alapszabálya ezt egyértelműen lefekteti: „A társaság szándéka és célja az, hogy a világ különböző vidékein járjon és hirdesse az Isten igéjét, gyóntasson, lélekben segítse a népet Isten kegyelmével és minden lehetséges eszközzel, és mindezt tegye Krisztus legfőbb képviselője, a mi Urunk, vagy a Társaság elöljárója iránti

1 Néhány könnyebben elérhető írás: JÁNOSI GYULA: *Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán.* Pannonhalma, 1935. (Pannonhalmi füzetek 17.); FAZEKAS ISTVÁN: *A „Missio Segneriana" kezdetei Magyarországon (1714-1717).* In: *Perlekedő évszázadok.* Szerk. HORN ILDIKÓ. Bp., 1993; GALLA FERENC: *A magyar katolikus restauráció misszionáriusa.* Bp., 1946.

2 Abel, Franciscus Xaverius: *Ordo et fructus Missionis Catecheticae.* In: Hisoria Collegii Tyrnaviensis ad A. 1765. Kézirat.1764.ELTE EKK Cod. AB 123.

engedelmességben." „A negyedik fogadalom, amit a legfelsőbb főpapnak tettek, arra irányult, hogy azok, akik ezt megfogadták, nem ülnek meg egy meghatározott helyen, hanem szétszóródnak a világ különböző vidékein (...), hogy őket a legfelsőbb főpap, Isten nagyobb dicsőségére, és azon saját szándékuk szerint helyezzen el, hogy a világban forgolódhassanak. És ha valamelyik helyen nem érnék el a kívánatos célt, máshová mehessenek." „Rendünk kezdeti rendelkezései alapján különböző vidékeken kell forgolódnunk, ahol hosszabb, vagy rövidebb időt kell eltöltenünk, a megszerzett eredmény függvényében."[3]

Magának a „missio" szónak eredeti jelentése a lélek megsegítését célzó küldetés volt. Habár Ignác elsősorban a Szentföldre akarta vinni rendtársait, az Oszmán Birodalom jelenléte akadályt gördített terve útjába. Még a keleti misszió meghiúsulása előtt, 1535-ben szülőföldjén járt, majd 1539-1540-ben Itáliában. Ekkor döbbent rá, hogy az európai vidék lakossága is nagyon elhanyagolt vallási téren. Előbb mégis a tengeren túlra és a Távol-Keletre szerveztek missziókat, nem is kis sikerrel. Az Indiában kidolgozott módszerrel hatékonyan tudtak dolgozni Európában is, ahol a vidék is komoly segítségre szorult. A vidék hátrányos helyzetére Ignác már korábban ráébredt, de ezt erősítették meg az első európai misszionáriusok beszámoló levelei is. A rend vezetői a missziózni vágyó fiatalok figyelmét szülőföldjük felé fordították, kiemelve, hogy az itteni munka legalább olyan fontos, mint az, amit mások Indiában végeznek.[4]

Claudio Acquaviva rendfőnököt tartják a Jézus Társasága második alapítójának, mert az ő nevéhez fűződik a missziós munka szervezeti kereteinek kialakítása. 1590. és 1609. között többször fordult a tartományfőnökökhöz körlevelekkel, amelyekben a rendtagok missziókba küldését sürgette. Az 1599-es instrukciójában írta elő, hogy minden erre alkalmas pap évente egyszer misszióba menjen, apostoli módon kettesével járjanak, és minden rendházban legalább két olyan ember legyen, akik misszióra vannak beosztva. Arra is utasítást adott, hogy minden provinciában alapítsanak két-három állandó jövedelemmel nem rendelkező ideiglenes rezidenciát, minimum hat pap és két testvér személyzettel, hogy ezek missziós központként segíthessék a vidéket bejáró páterek munkáját. Ezen rezidenciákban működő misszionáriusokat visszahívták időnként a kollégiumokba, hogy helyükre újak kerülhessenek.[5]

A „misszionárius képzés" fontos lépése volt az ún. „peregrinatio". Ekkor a noviciusok számukra idegen földön, anyagi háttér biztosítása nélkül utaztak. Így készültek fel misszionáriusi munkájukkal járó megerőltető gyaloglásra. A hittérítés fortélyainak elsajátításában a kezdő misszionáriusokat gyakran más vidékeket megjárt tapasztalt páterek segítettek. A fentiekből következik, hogy a misszionáriusoknak milyen „követelményeknek" kellett eleget tenniük: egyrészt jó hitszónoknak kellett lenniük, ismerniük kellett a nép nyelvét, de a lelkét is.[6]

3 *Institutum Societatis Jesu* II. Florantae, 1893, 100-105.

4 MOLNÁR ANTAL: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon.* Bp., 2001. (Humanizmus és reformáció 26.) 153.

5 MOLNÁR *i. m.* 154.

6 KRAPKA, EMIL-MIKULA, VOJTECH [összeáll.]: *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku.* Ontario, 1990. 222.

Népmissziók, bűnbánati és kateketikai missziók

Az idők múlásával a belföldi missziók vagy népmissziók is differenciálódtak. A népmisszió kifejezés is némi magyarázatra szorul. A jezsuiták a városok mellett fölismerték a vidék fontosságát is, a nép körében forgolódtak, innen jön az elnevezés. Az Osztrák Provinciában ezeket a népmisszionáriusokat, vagy vándorló misszionáriusokat, „missionari vagi" névvel illették. A alapvető munkamódszerük a következő volt. Egy kollégiumból, vagy rezidenciából kiindulva nagyobb területet jártak be, majd általában két hét elteltével ugyanoda tértek vissza.[7]

A népmissziónak két fajtája alakult ki: a *bűnbánati* és a kateketikai misszió, melyek közül az előbbi az olasz jezsuita, id. Paolo Segneri módszereit vette mintául. Segneri 1665-től Észak-Itáliában huszonhat éven át dolgozott. A hívők figyelmét elsősorban látványos külsőségekkel keltette fel. Barokkos vonásokkal gazdagított körmenetek során bűnbánati ruhába öltözött, fejébe töviskoszorút nyomott, és még keresztet is hordott[8]. Nem egyszer a hívek a misszionárius példájára önmagukat korbáccsal verték. Ehhez a bűnbánati misszióhoz kapcsolódtak eszmei alapként Szent Ignác lelkigyakorlatai. A cél az volt, hogy a hívek bűnbánatot gyakoroljanak, a keresztény eszmék pedig áthassák a mindennapi életet. Ezt módszert előszeretettel alkalmazták az osztrák provinciában is, ahol Tamburini generális megbízására Bernardo Cerroni (1668–1738), az észak-itáliai osztrák hadsereg tábori misszionáriusa, aki korábban már több osztrák és magyar rendházban megfordult, kapta meg a feladatot, hogy megszervezze a fenti típusú missziót. A nehéz kezdet után siker koronázta tevékenységét, haláláig két év kivételével folyamatosan missziózott. Példáját később többen követték, s a Missio Segneriana" egészen addig működött, amíg a rendet fel nem oszlatták.[9]

Míg a bűnbánati misszió célja, mint ahogyan erre neve is utalt, a bűnbánat kiváltása a hívekben, ezután a meggyóntatásuk és végül az eucharisztia vétele volt, a *kateketikai misszió* során a cél az, hogy a hívek minél mélyebben elsajátítsák a hit tanait.[10]

A *kateketikai missziók* legfontosabb célja, az egyház tanításának terjesztése. A kateketikai misszionáriusok superiorja Bécsben volt, feladatuk elősegíteni és irányítani a hitoktatást a püspökségekben. Tevékenységükhöz tartozott még a keresztény tanítás kateketikai kongregációinak felállítása. Korszakunkban Nagyszombatban három ilyen működött, egy magyar, egy német, és egy szlovák. Az iskolákban a tanulókkal kateketikai akadémiákat rendeztek, a nagy nyilvánosság számára pedig kateketikai körmeneteket – *supplicatio seu processio catechetica*. A külsőségekre sokat adtak ezen körmenetek alkalmával.[11]

A fenti két típus azonban egymástól nem könnyen elválasztható, mivel a bűnbánati misszió során is gyakorta folyt hitoktatás, és ugyanúgy a kateketikai misszió során is megtalálhatóak időnként olyan külsőségek, melyek a bűnbánati misszió jellegzetességei.

7 GALLA *i. m.* 10.
8 JÁNOSI *i. m.* 29.
9 FAZEKAS *i. m.* 410–424.
10 FAZEKAS *i. m.* 410.
11 KRAPKA-MIKULA *i. m.* 228.

A népmissziók eszköztára az évek múlásával sokat gazdagodott. 1617-ből Páli szent Vincétől származik egy hatásos eszköz a lakosság lelkiismeretének megnyugtatására, az életgyónás. E művelet során a gyónó azon bűneit is megbánta, amelyek alól korábban már feloldozást nyert. Fölmerülhetne a kérdés, miért kellett megbánni a korábbi bűneit is. A korábbi, esetleg szabálytalan szertartás során kapott feloldozás érvénytelen volt, most ezt a lehetséges hiányt is kiigazították.[12]

A misszionáriusok által leginkább alkalmazott módszer az egyhetes lelkigyakorlatból indult ki. Nem voltak tudományos előadások, vagy disputák, hanem egyszerű beszédek, a keresztény tanítás magyarázata a Tízparancsolat szellemében. A pátereknek gyakran mindent az alapoktól kellett kezdeniük: tanították a gyerekeket, az ifjúságot, sőt gyakran a felnőtteket, Miatyánkot, vagy Hiszekegyet imádkozni, felkészítették őket a gyónásra. Meglátogatták a betegeket, utolsó kenetet adtak a haldoklóknak, kibékítették a szétvált házasfeleket, s gyakran pénzzel támogatták a rászorulókat.[13]

Jánosi a következőket írja a lelkigyakorlatokról: Kezdetben három naposak voltak, később lettek öt, majd akár nyolc naposak is, jellegükben közel álltak a népmissziókhoz, és az eredményük is hasonló volt. A Felföldön 1746 táján kezdték alkalmazni ezt a módszert. Este kezdődik egy bevezető beszéd elmondásával, majd ezt követi másnap a szent mise, Jézus neve litániája, elmélkedés és utána ének. Délután 1-kor hitoktatás van, majd három órakor szentbeszéd, eztán gyónás. Este 7-kor következik egy újabb elmélkedés, amit áldozás követ. Ez a menet négy napon keresztül, majd az ötödik napon a misszionárius, vagy misszionáriusok összefoglalják az eddig elhangzottakat és az érdeklődésnek megfelelően három vagy négy napig gyóntattak. A külsőségeket áthatotta a misztika. Fekete posztóval bevont díszterem, tizenkét szál égő gyertya, és négy órás elmélkedés az előírt három helyett.[14]

Jánosi írásával azonban vigyázni kell! Kritikátlanul vette át a különböző jezsuita háztörténetekben található missziókról szóló leírásokat.[15] Az ő tollából származnak a következő megállapítások is, melyek leginkább a misszionáriusok óhajtott céljait tükrözik: A misszió programjához tartozott a katolikus istentiszteletek felújítása az elhagyott templomokban, hatásukra újra éledt a szentek tisztelete. Azokon a helyeken, ahol hosszabb időt eltöltöttek, sajátos barokk stílusú alkotásokat hagytak maguk után, elsősorban jezsuita szentekről készült képek, vagy szobrok formájában. A misszionáriusok igyekeztek elérni, hogy távozzon a harag az emberek lelkéből, hogy ne káromkodjanak. Beszédük hatására egy helyen a káromkodást korbácsolással kezdték büntetni. Elérték azt is, hogy az ellopott dolgok visszatértek tulajdonosaikhoz, az erkölcsre ártalmas képeket, könyveket elégették, babonaságok, boszorkányságok, uzsoraság egyaránt megszűnik. Pozsonyban eltévelyedett nők tértek vissza a tisztességes élethez, sőt volt olyan eset, hogy férjét megmérgezni készülő nő kezéből kivették a mérget. Nemeseket bírtak rá, hogy rendszeresen fizessék a mesteremberek bérét. Az obszcén dalok helyett a nép a missziók után szent dalokat énekelt. Leszoktak az iszákosságról, a férjek visszafogadták gonoszul elűzött feleségeiket és megszűntették az ágyasságot. A gyónások után a

12 KRAPKAM-MIKULA *i. m.*223.

13 KRAPKA-MIKULA *i. m.* 226.

14 JÁNOSI *i. m.* 52-53.

15 MÁLYUSZ ELEMÉR: *A jezsuiták a XVIII. század közepén.* Protestáns szemle 45.(1936.) 275-283.

magukat megtisztult emberek a máglyahalálra vágytak, mert mint mondták, inkább az mint a földi nyomorúságos élet.[16]

Végül még egy megválaszolatlan kérdés: Vajon miért a jezsuita rend jelentősége volt a legnagyobb a missziókban? Azért, mert a rendi elfoglaltsága mellett, minden egyes jezsuita misszionárius is volt. A többi rendnél a szerzetesek, vagy misszióra induló papok az elöljáróik ajánlása alapján kaphatták meg apostoli megbízatásukat. Általában három fős csoportokban kaptak ilyen feladatot, amit öt-hét éves ciklusokban kellett megújítani. Ezt a procedúrát kerülték el a jezsuiták a rend széles kiváltságainak köszönhetően. De a Jézus Társasága tagjai még más előnyhöz is jutottak. Ahol például nem volt templom, ott magánházakban, vagy akár a szabadban is misézhettek, akár naponta kétszer is, a megszentségtelenített szent helyeket szentelt vízzel rekoncionálhatták, felmenthették a házasulandókat a harmad és negyedfokú rokonság vagy a sógorság miatti tilalom alól.[17]

Nagyszombat mint missziós központ a XVII. században.

Igaz, hogy Nagyszombatban már 1561-ben alapítottak kollégiumot, de az rövid működés után 1567-ben föloszlott. 1615-ben Forgách Ferenc szervezte meg újból, az anyagi hátteret a turóci prépostság jövedelmei biztosították. Magyar jezsuita rendtartomány nem volt abban az időben, az Osztrák Provinciához tartozott. A Bécsben tartózkodó tartományfőnöknek gondot okozott hatalmas tartományát végiglátogatni. Ezt a szerepet vették át tőle az egyes nagyobb házak rektorai és így került a nagyszombati jezsuita kollégium is abba a helyzetbe, hogy a vidék vallásos nevelése fölött ellenőrzést gyakoroljon.[18]

A kollégiumok alapítása eleinte a Társaság új tagjainak szellemi formálása szempontjából volt elengedhetetlen, aztán fordultak az ifjúságnevelés felé. A kollégiumok váltak később a vidéki missziók kiindulópontjaivá. A jezsuita rend tudatában volt annak, hogy az ifjúság nevelése az egyik alapvető feltétele az egyház sikeres megújhodásának, főként azokon a vidékeken, amelyeken a reformáció erősebb hídfőállásokat szerzett. A fő feladatuknak mégis a missziót tartották. Már 1561-ben, tehát amikor először alakítottak kollégiumot a jezsuiták Nagyszombatban, a kollégium és az iskola mellett saját templomot is igényeltek, ahol közvetlenül végezhették lelkipásztori munkájukat, s a városból, ha felsőbb utasítás érkezett vagy a szükség úgy kívánta, késedelem nélkül nyújthattak lelki segélyt a távolabbi és közelebbi környék lakosságának.[19]

Ábel Ferenc munkáját is a nagyszombati kollégium irányította illetve támogatta, hiszen a napló a *„Domus nostra quatuor annos aluit vestivit missionarium catheceticum"*[20] szavakkal kezdődik. Ne feledkezzünk meg ugyanakkor arról sem, hogy a nagyszombati kollégiumból kinőtt egyetem a lelkigondozáshoz elengedhetetlenül fontos katekizmu-

16 JÁNOSI *i. m.* 27, 40-41. és 56.

17 GALLA *i. m.* 10-14.

18 GYENIS ANDRÁS S. J:.*Régi jezsuita rendházak.* Vác,1941. (Isten nagyobb dicsőségére 4.) 39-40.

19 KRAPKA-MIKULA *i. m.* 206.

20 A házunk négy éven át élelmezte és ruházta a katekéta misszionáriust. (Ford. T.B.)

sok kiadásának is jelentős központja volt, hiszen 1635 és 1777 között 48 katekizmus látott itt napvilágot. Köztük volt Ábel írása is.[21]

Az Osztrák Provincia 1631-es katalógusának a nagyszombati kollégiumra vonatkozó részénél egy záradék található: Missiones in Ungaria, Transylvánia, Turcia quarum patres ab hoc dependent collegio – majd a bejegyzést követi a számuk.[22] A jezsuita rend missziós tevékenysége komoly koordinációs munkát igényelt, továbbá megfelelő embereket, akik a távoli városokban, falvakban, vidékeken is képesek a szent ügy érdekében fáradságot nem kímélve munkálkodni. A misszionáriusoknak a távoli városokban is be kellett tartaniuk a rend szabályait. A szervező munkában a nagyszombati kollégium oroszlánrészt vállalt. Már 1623-ban négy missziót vezetett, 1627-ben kilencet, szerte az országban. Ezekben a missziókban huszonnégy jezsuita vett részt. Az 1631. év során a nádorhoz két missziót is vezettek. Az elsőben három pap vett részt, a másodikban kettő. A lévai misszióban, hasonlóan a szepesihez, ketten-ketten vettek részt. Az erdélyi útra már hat pap és egy magiszter vállalkozott, a Pécsre küldött hat misszionárius közül kettő Belgrádba ment tovább. Az 1636. évben már harminchat jezsuita tevékenykedett a misszikban. A feljebbvalók rendeleteit mindenki a nagyszombati kollégiumtól kapta, ugyanúgy mint a küldetésükre vonatkozó többi utasítást. Akik közelebb tevékenykedtek, évente találkoztak a kollégiumban a fogadalmak megújítására és a lelkigyakorlatokra; a távolban lévők a rezidenciáiknak székhelyén jöttek össze. Egyes missziók csak átmeneti időre korlátozódtak, a misszionárius távoztával komoly nyomot nem hagytak, hacsak nem az emberek lelkében, mások kiterjesztették tevékenységüket és később rezidenciává váltak, esetleg a Társaság kollégiumává. Valójában a Királyi Magyarország területén a jezsuitáknak alig volt olyan háza, amelynek alapjait nem egy-egy misszió vetette volna meg, majd ezekből önálló rezidenciák esetleg kollégiumok lettek és ők maguk váltak újabb missziók kiindulási pontjává. A nagyszombati kollégium ezután is megőrizte vezető tevékenységét; később már nemcsak missziós központ volt, hanem egy olyan centrummá vált, amely az összes magyarországi jezsuita életét és tevékenységét irányította.[23]

ÁBEL FERENC MISSZIÓJA

Idáig a körülményeket, az előzményeket és a folyamatot próbáltam ábrázolni, amelynek egyik láncszeme Ábel Ferenc négy éves munkája, most pedig a naplóval, amelyet saját keze írásával latin nyelven papírra vetett, s így kívánta az utókor számára megörökíteni. A szöveg jelentősége abban rejlik, hogy kevesen írtak ilyen gondos aprólékossággal, ezért nem sok ennyire részletes leírás maradt fönn a belföldi misszikról.

Ábel Ferenc életéről nem sokat tudunk. 1722. július 9-én született a Nagyszombattól 9 km-re északkeletre fekvő Manigán, földbirtokos család gyermekeként. 1740-ben belépett a jezsuita rendbe, ahol két évig volt novicius. 1743-ban grammatikát tanított Ungváron, majd előbb Kassán filozófiát tanult, utóbb grammatikát és humaniorákat

21 SZOMBATH, JOZEF: *Zásluhy trnavskej univerzity o novú katechetiku.* In: *Pamiatke Trnevskej Univerzity 1635–1777.* Spolok Svätého Vojtecha. Trnava. 1935. 187–218.

22 KRAPKA-MIKULA *i. m.* 84.

23 KRAPKA-MIKULA *i. m.* 213.

oktatott, a társulat elöljárója lett. 1751 és 1754 között teológiát tanult Nagyszombatban. 1755-1756-ban Liptószentmiklóson grammatikát oktatott, elöljárói minőségben vezette historia domust. Grácban 1757-1758-ban tanított görögöt, és ott tette le, 1758. február 2-án a negyedik fogadalmát. 1759-ben Győrben repetitor tanár volt, majd a Nagyszombati Egyetemen 1760-tól 1763-ig a hittant és etikát tanított, lelkiigazgató, a társaság elöljárója és misszionárius volt. 1764-ben Sopronban volt hitszónok, hittanár és elöljáró, vezette a ház történetét. 1765-ben ismét Nagyszombatban elöljáró és hittanár. 1766-1768-ban Rozsnyón misszionárius, plébános és hitszónok. 1769-1770-ben Kassán lesz misszionárius. Élete utolsó állomáshelyére, Eperjesre, 1771-ben érkezik, ahol két évig hitszónok és hittanár, majd jezsuita rend 1773-as feloszlatása után még több mint tíz évig papként dolgozik haláláig, 1784-ig. [24]

Irodalmi alkotása egy két részből álló latin nyelvű költemény *Betulia pia Judithae fraude servata* címmel, ami Kassán jelent meg 1749-1750-ben, és egy szlovák vagy biblikus cseh nyelvű katekizmus, *Učení křestanské v otázkach a odpovedách*, ami Nagyszombatban jelent meg 1762-ben.[25]

A napló szerkezete

A napló három fő tematikus egységből áll. Az elsőben Ábel leírja évekhez, egyházi ünnepekhez, pontos naptári dátumokhoz és helyekhez kötve az 1760 és 1764 közötti kateketikai missziója történetét. A második tematikus egység az első kiegészítése. Itt a négy éves munkája során tapasztalt meglepő dolgokat veti papírra Ábel Ferenc. Tartalmilag szervesen kötődik az első részhez, szerkezetileg mégis elüt tőle, mert az itt előforduló eseményekhez időt és helyet nem tudott kapcsolni. Ebben a részben találjuk meg a leggyakrabban használt módszereinek összefoglalását, illetve néhány kellemes, vagy megdöbbentő élményét is. A harmadik rész lezárja a művet, fél oldalon foglalja össze a legfontosabb eredményeket, majd az utolsó két sorban az idáig kevésbé hangsúlyozott célját osztja meg az olvasóval: *Haec fere sine ordine conieci, sine connexione, sine ornatu, quae historico commito, immo rogo impensium.*[26]

Nyelvi problémák

Ábel Ferenc útjait is, a többi jezsuita misszionáriushoz hasonlóan, a nagyszombati kollégiumból irányították. Mint ő maga írja, 1760-ban, amikor még etikát oktatott, a provinciális parancsára szlovák nyelvű missziót kezdett Nagyszombatban. A „slavonica lingua" kifejezést ugyan minden esetben nem lehetne szlovák nyelvnek fordítani, de Ábel Ferenc korában, az adott területen más lehetőség nem valószínű. Branislav

24 LUKÁCS LADISLAUS S. I.: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551-1773).* I. Romae, 1987. 2.

25 *Slovenský biografický slovník.* Matica Slovenska, Martin, 1986.

26 Mindezeket rend nélkül hordtam össze, összefüggés és díszítés nélkül, amelyet a történésznek átadok, sőt nyomatékosan kérem , hogy vegye is át (ford. T. B.)

Varsík egy egész könyvön[27] keresztül vizsgálja, hogy a Nagyszombati Egyetem mely tanárai és esetenként hallgatói tartoztak a szlovák néphez. Ő azt írja le, az egyetem anyakönyvei megvizsgálása után, hogy Ábel Ferenc jól tudott szlovákul, latinul és magyarul.[28] Tény, hogy a misszió korában még nem kezdődött el az irodalmi nyelv megteremtésére irányuló mozgalom, a szlovákok a cseh irodalmi nyelvet használták.

A város és környéke szlovák nyelvjárására részben a földrajzi közelség miatt erős befolyást gyakorolt a cseh nyelv, a lakosság gond nélkül megértette, ám amennyiben a misszió cseh nyelven zajlott volna, akkor a lingua slavonica helyett lingua bohemicat találnánk, de hangsúlyozom, a nyelv nem volt még abban a korban konfliktus forrása, azt csak a XIX. század hozza magával. A XVIII. században egy olyan állapotnak tekintették, amihez alkalmazkodni kellett, és nem tartotta senki sem szükségesnek, hogy egy adott régió nyelvállapotát megváltoztassa. Már Pázmány felismerte az anyanyelv jelentőségét a hit terjesztésében,[29] s ettől a vonaltól a jezsuiták nem tértek el. Megfelelő ismeretekkel rendelkeztek az adott vidék nyelvi állapotáról, és csak olyan misszionáriust küldtek oda, aki beszélte a megfelelő nyelvet. Van, aki azt állítja,[30] hogy a vándormisszionáriusok sikerének kulcsa a nyelvtudásában volt, mert volt olyan misszionárius, aki tizenhét nyelven beszélt. Ez a teljesítmény kétségtelenül figyelemre méltó, de a Jezsuita Rend koordinációs szerepe lehetővé tette, hogy akár egy nyelv ismeretével kiváló misszionárius legyen valakiből, mint ahogy Josephus Krcho, akiről később még néhány szót ejtek, szlovák anyanyelvén és a latinon kívül más nyelven nem beszélt kifogástalanul.[31] Ábel működési köre Nagyszombat, Nyitra, Korompa, Selmecbánya és azok környéke volt, így a magyar és szlovák nyelven kívül másra kevéssé volt szüksége. Szlovák nyelvtudására a következő bizonyítékokat tudom felhozni: 1762-ben kiadta a feltehetően biblikus cseh nyelvű katekizmusát,[32] ami azóta elveszett,[33] illetve kéziratos missziós naplója utolsó oldalán három érdekes szót találtam. Leírta ugyanis, hogy egy kondásnő déli 12-kor egy kórust látott, ami a következőt énekelte: „Swaty, Swaty, Swatý", azaz szent, szent, szent,[34] ami a szlovák nyelvű miséken ma is felhangzó ének. Nem véletlen, hogy Ábel csak a harmadik szóvégi magánhangzóra tett hosszúságjelet, így akarta érzékeltetni az előadás módját, ugyanis énekléskor a harmadik szó végét megnyújtják. Ezek a szavak különös meglepetést okoznak egy, a helységnevek kivételével tisztán latin nyelvű szövegben. Ábel számára annyira egyértelmű lehetett, hogy mi ez a dal, hogy habár végig latinul írt, föl sem merült benne az a gondolat, hogy e három szó jelentését megmagyarázza. Ezek után, a többi tényt is figyelembe véve Ábel tökéletes szlovák nyelvtudása bizonyítottnak látszik. Arra a kérdésre, amelyet a fentebb említett Varsík vizsgált, valószínűnek tartja, hogy Ábel Ferenc etnikailag szlovák volt, habár nem célja a kutatásomnak, a következőképpen dönteném el. Figyelembe kell venni, hogy ahol született élt, és alkotott a szlovák elem volt jelen. Egy nagy lélegzetű irodalmi alkotása az egyházi gyakorlatnak megfelelően latinul jelent meg, hasonlóképpen a nap-

27 VARSÍK, BRANISLAV: *Národnostný problém Trnavskej univerzity*. Bratislava, 1938.
28 VARSÍK *i. m.* 217.
29 KÄFER ISTVÁN: *Dona nobis pacem (Magyar-szlovák kérdések)*. Piliscsaba, 1998. 106.
30 GALLA *i. m.* 17.
31 VARSÍK *i. m.* 211.
32 FRANTIŠEK ÁBEL: *Učení křestanské v otázkach a odpovedách*. Trnava, 1762.
33 Pontosabban a magyar és szlovák könyvtárakban nem lehet megtalálni. (T. B. megjegyzése)
34 Az ének magyar megfelelője a *Szent vagy*. (T. B.)

ló, de a katekizmusát, a szlovákok korabeli irodalmi nyelvén biblikus-cseh nyelven írta. Magyarul nem írt. Több évig sikerrel vezette a missziót, de mikor Nyitrára ért 1764-ben, meglepte, hogy a város mennyire magyar *„Tum apparuit, quam esset Nitrae ungarica"* és rögtön segítőtársat vett maga mellé Kozma Ferenc személyében, aki hét vecsernyét tartott meg. Az előbbi meglepetés okozta, hogy Ábel kéziratos naplója további részében már néhány helyen azt is megemlíti, ha szlovák nyelvű missziót tartott, holott ezt idáig annyira természetesnek találta, hogy nem beszélt róla. Ezek után a Lukács-féle katalógus adatait, amelyek szerint magyarnak vallotta magát,[35] a Kárpát-medencében hosszú évszázadokon át működő hungarus-tudat újabb bizonyítékának tekinthetjük.

A szerzetes útja

Ebben a fejezetben időrendi sorrendben írom le, hogy útja során milyen településeken tartott missziót Ábel. Nehéz meghatározni mennyi időt töltött el az egyes helyeken. A naplóból tudjuk, hogy egy településen hány napon át beszélt a néphez, de a beszéd utáni gyónásra fordított napok számáról a szerző ritkán ír. Tizenegy település esetében tájékoztat a gyóntatásról, és ezek közül csak kettőről tudjuk, hogy négy illetve nyolc napig tartott. Szerdahely nevű település esetében azt írja le, hogy melyik nap fejezte be a gyóntatásokat. A helységnevek azonosításában a Lelkes-féle helységnév azonosító szótár[36] és Jeney Andrásné helységnévtára[37] volt segítségemre, a korabeli térképek közül Bél Mátyás Notitia Hungariae-jében talált Mikoviny Sámuel által rajzolt Nyitra és Hont megye térképek, illetve a Görög-féle atlasz[38] ugyanazon területekre vonatkozó részét használtam. A szövegben az 1900 körüli helységnév magyarosítás előtti elnevezéseket közlöm. A látszólagos felületességemre való „körül", „táján" időpont megjelölő kifejezéseket Ábel Ferenc naplójában hasonló alakban találtam meg, ezért használom azokat a szövegemben.

Első „állomása" Nagyszombat volt 1760. május 5. és 11. között. A város a későbbi útjai kiindulópontja is volt. A missziót nem egyedül, hanem Josephus Krchóval együtt tartotta. Krchóról a szöveg alapján annyit tudunk, hogy 1760-ban concionator slavonicus, azaz szlovák nyelvű hitszónok volt, és elkísérte őt a második és harmadik állomására is. Szokásban volt tudniillik, hogy a kezdő misszionáriust egy tapasztalt kollégája kísérte el általában az első három útjára. A fentebb már említett Varsík könyvéből tudtam meg, hogy Krcho 1716. március 3-án született, 1755-ben görög irodalmat oktatott a Nagyszombati Egyetemen, és 1780-ban halt meg. Latinul és szlovákul jól tudott, magyarul és németül csak közepesen. A nagyszombati kollégium 1765-ös katalógusa azt írja róla, hogy bozóki adminisztrátor. Az itt fölsorolt adatokból számunkra az a fontos, hogy Krcho nyolc évvel volt idősebb Ábelnél. Valószínűleg a gyakorlata nagyobb

35 LUKÁCS *i. m.* 2.

36 LELKES GYörgy: *Magyar helységnévazonosító szótár.* Bp.: Talma Kiadó, 1998.

37 *Történeti összehasonlító helységnévtár, 1773-1913.* Szerk.: JENEY ANDRÁSNÉ. Bp.: KSH levéltára, 1998.

38 GÖRÖG: *Magyar Átlás Az Magyar, Horvát, Tót Országok Vármegyéji 's Szabad Kerületei és a' határ - őrző Katonaság Vidékeinek közönséges és különös táblái.* Viennae,1802-1811.

volt, mint Ábelnek viszont annyira még nem volt öreg, hogy a hosszú gyaloglás megviselje. 1760. augusztus vége felé Parhammer Ignác utasítására Selmecbányára indultak, és szeptember 7-én elkezdték a Szent Katalin Templomban a munkát, ami 11-éig tartott.

Nem véletlenül volt a nagyszombati misszionáriusok vezetője Parhammer Ignác (1715–1786). Ő korábban katekéta misszionárius volt, s ekkorra már elegendően nagy tapasztalattal rendelkezett a munka irányításához. Bécsben tanult teológiát. 1734–1744 között tanár volt. ezenközben három évig katekéta misszionárius Nagyszombatban. 1744-ben pappá szentelték, 1747-ben a filozófia doktora lesz. Ezután Bécsben lesz hittanár, 1748-ban Mária Teréziától megbízást kap az osztrák népiskolák felügyeletére. 1750-ben megjelenik az iskolák számára írt katekizmusa három nyelven, magyarul, csehül és szlovákul, amit a történeti katekizmusa követ 1752-ben. 1754-ben misszionárius, aki nagy sikereket ért el munkájában. Kateketikai módszerének sajátossága volt, hogy nagy hangsúlyt fektetett a gyerekek oktatására, és a katonás fegyelem, ami megmutatkozott az első prédikációk és az áldozás után a keresztény tanokról szóló kérdez-felelek formájában előadott beszédeiben. Katonai beosztásban zászlókkal megrendezett körmenet és az esküként elhangzott hitvallás adott a prédikációinak különös vonzerőt. Öt évig misszióozott így Stájerországban, Karintiában és Krajnában. Több ízben rendezett a gyerekek számára körmeneteket. Mária Terézia férje gyóntatóatyja is volt, akinek halála után, 1765-től Mária Erzsébet és Mária Amália főhercegnőknél végzi ugyanezt a hivatást. 1759-től az egyik bécsi árvaház vezetője. Működése során az intézet kívül-belül felvirágzott, még a pápa VI. Pius pápa is meglátogatta 1782-ben.[39]

De térjünk vissza Ábel útjához! A Nagyszombat és Selmecbánya közötti, körülbelül 120 km-es út, nagyrészt kimondottan könnyű terepen legalább egy hétig tartott. Arról nem beszél a forrás, hogy út közben mit csináltak, mert a napi átlag 15 km gyaloglás nagyon kevésnek tűnik. Következő állomásuk Windschacht volt. Ez a település önállóan már régóta nem létezik, de korábbi létezésére utal a Selmecbányától délnyugati irányban fekvő Vindšachtské jazero (Windschachti-tó). Ennek alapján a Görög-féle atlaszban rábukkantam. Október elején Ábel már az ország nyugati szélén, a Morva parti Szentjánosban tevékenykedett, innen ment Holicsra (29 km északkeleti irányban). Fárasztó lehetett az útja, mivel Szentjános légvonalban 48 km távolságra van Nagyszombattól, de át kellett kelnie a Kis-Kárpátokon, illetve Selmecbányáról is vissza kellett érnie, így nem sok ideje lehetett a pihenésre. Az előbbi két településen hat-hat napot töltött el. Holicsról visszatért Nagyszombatba, ahonnan mintegy három hét elteltével kellett csak újabb útjára indulnia Újvároskába, ahol november 25-től 29-ig tevékenykedett. Ez a város kevesebb, mint egynapi járóföldre van a jezsuiták központjától, négy óra alatt kényelmesen lehet teljesíteni a távot. Így nem a távolság, hanem a nagy hideg volt, ami Ábelnek gondot okozhatott volna, habár ennek ellenére a szomszédos Vörösvárról és Beregszegről is jöttek az emberek hallgatni a beszédét, bár egyik település sincs messzebb két-három kilométernél. Dolga végeztével egészen karácsonyig Nagyszombatban volt a misszionárius, de december 26-án már Alsódióson hirdeti a katolikus tanokat, egészen december 30-ig. A következő év, 1761. februárjában Bozok, Uny, Csákóc és Korpona, településeket keresi fel. Nagyon nehéz útja lehetett. A hittérítése helyszínei még Selmecbányától is egynapi járóföldre vannak, hideg tél volt, és az út végét a hegyek között kellett megtennie. Talán

39 KOCH LUDVIG: *Jesuiten-Lexikon. Die Gesellschaft Jesu einst und jetzt.* Paderborn, 1934.1375–76.

ez volt Ábel „vizsgamissziója". Itt bizonyította rátermettségét, és elszántságát. Az 1764-ig tartó misszió során többet nem kellett ilyen messzire mennie. Ám érdemes ránéznünk a térképre, hogy megnézzük ezt a négy települést. Útban Bozok felé, a domborzati és az útviszonyok miatt érinthette vagy Korponát, vagy Unyadot. Ám ő mégis inkább a három másik település által alkotott háromszög majdnem középpontját képező Bozokra ment, mivel így akár a szomszédos falvakból is jöhettek a beszédét hallgatni. Ezután lement Unyadra, s onnan ment föl Csákócra. Ekkor is át kellett haladnia Bozokon, így csatlakozhattak hozzá azok, akik lemaradtak a beszédeiről. Csákócot elhagyva Korpona városába ment, a domborzati viszonyokat figyelembe véve nem kizárt, hogy megint érintette Bozokot, így csatlakozhattak az érdeklődők. Ezt az utóbbi elméletemet látszik megerősíteni Mikoviny Sámuel 1742-es Hont megye térképe, ahol Bozok a Csákócot Korponával összekötő egyenes vonal mentén fekszik, holott a valóságban ezek a települések szabályos háromszöget alkotnak.

A Korpona környékén eltöltött misszió után Ábel néhány hetet volt Nagyszombatban, s ezután vette kezdetét a Vág-menti missziója. Itt már a terep sem erőltette meg őt, zömében sík vidéken járt, nem is túl messze Nagyszombattól. A viszonylag messze fekvő Vágújhely, ahova a város elöljárója hívására érkeztek, is csak 50 km-re van. Ide viszont nem kellett egyedül mennie, Josephus Krcho elkísérte. Az utat két-három nap alatt tehették meg. Miután befejezték tevékenységüket, Ábel, már valószínűleg egyedül, Madunicot és annak filiáját Drahóczot látogatta. A sorrend itt is érdekes. Utat takaríthatott volna meg, ha előbb megy Drahóczra, utóbb pedig Madunicre, hiszen turisztikai szempontból ez lett volna a logikus, a misszió szempontjából viszont nem. Ezután Felsővásárdot és a filiáit, Alsóvásárdot Gelénfalvával, Alsóatrakot és Fornószeget járta körbe, nem szakítva azzal a módszerrel, hogy a lehető legkacifántosabb útvonalat válassza, hogy mindenkihez eljusson a beszédének a híre, majd később a tartalma is. Felsővásárdon hallgatták meg a beszédét némelyek Pásztóról, akiknek a kérésére ebbe a faluba is elment. A nyár nagy részét Nagyszombatban töltötte, majd ellátogatott Alsódiósba, ahol már az előző év végén járt, hogy megnézze, a lakosság mennyit fejlődött a keresztény tanokat illetően, természetesen beszédeket tartott és gyóntatott is. Innen ment Rossindolba majd Gerencsérbe, és annak filiájába Szilnitzbe. Ezeknél a településeknél nem követte az oda-visszamenet megszokott módszerét, hanem egyenes vonalban haladva, egymás után ment a falvakba, talán azért, mert ezek a települések, Nagyszombat közelében vannak, és azért kevésbé voltak elhanyagolva.

A karácsonyt és az újévet Szerdahelyen töltötte. Missziója itt két hetet vett igénybe. Ez alkalommal a szomszédos falvakat nem látogatta meg, sőt, az útjába kerülő településeken sem fejtett ki missziós tevékenységet. Munkája befejeztével Nagyszombatba visszatért. Innen indult az 1762-es év első útjára Moderdorfba, ahova a keresztúri plébános hívta. Húsvétig Nagyszombatban időzött, hogy azután visszatérhessen a területre, hiszen az út Farkashida, Keresztúr és Majtény egymáshoz közeli településekre Moderdorfon keresztül vezetett. E három települést az előző év januárjában már alkalmazott módszer szerint járta be. A későn eszmélők még utol tudják érni így Ábelt, nem beszélve Moderdorf azon lakosairól, akik esetleg még egyszer meg akarták hallgatni a misszionárius beszédét, vagy gyónni akartak nála.

Októberben Ábel hosszú útra indult. Átkelt a Vágon, Nagymodró és annak filiái látogatásával látott ismét munkához. Most nem csak három falvat járt be, hanem szinte egy egész vidéket. Előbb egy kört írt le, Nagymodró, a két Lehota, Luka, Kismodró állo-

másokkal, majd ezt a kört átszelve, vagy egyes településeit ismét érintve,[40] Lehotát egész bizonyosan, Podhrágyra ment, hogy a závadai plébános által föltüzelt lakosság kérésének eleget tegyen. Ez az útja, lehet, hogy terepszemle volt, mert bizonyos, hogy ekkor csak rövid időt töltött itt, azért hogy hamarosan visszatérhessen. Az év hátralévő részében meglátogatta Hradeket, annak fíliáját Huorkát és Szerdahelyet, ahol egyben a karácsonyi ünnepeket eltöltötte a megelőző évhez hasonlóan. Ezután az új évben egy tanítványa és egy útikalauz társaságában négy óra alatt a hegyen átkelve eljutott Podhrágyra. A hideg és a hó egyaránt nagy lehetett, továbbá a domborzati viszonyok is kellemetlenséget okozhattak, mert Ábel nem gyakran említette meg, hogy egy-egy útja mennyi időt vett igénybe. Podhrágy után lement Závadára, ahol a szomszédos településről is jöttek a beszédeit hallgatni, majd ugyanazon az úton visszatért Szerdahelyre, hogy a húsvét előtti sürgető munkákat elvégezze, hiszen éppen nagyböjt közepe volt. Feladatai igencsak megszaporodtak húsvét előtt, a nagyböjt második felében még négy települést Moravankát, Bankát, Hubinát és Ducót látta el. Az előbbi három esetében betartotta a tőle megszokott módszert, hogy a középső településen kezdte a missziót, majd azt még egyszer érintette a két filiát összekötő út során. A negyedik faluban csak két napot töltött el. Ducó közel van Szerdahelyhez, és a Hubináról visszatérő misszionárius könnyen útba ejtette. Akart még valami hasznosat tenni húsvét előtt, mert az ünnepet valamilyen okból mindenképpen Szerdahelyen kellett töltenie, ez lehetett tehát az oka annak, hogy Ducón nem időzött többet.

Podhrágy térségében azonban volt még munka bőven, húsvét után az ehhez közeli Prasiczra ment, ahová, mint ezt Ábel leírta Podhrágy és Závada lakossága is odagyűlt. Három-három napos kitérőt tett gyermekoktatás céljából Prasicz két filiájára Nemecskére és Tvrdomeszticzre, majd Kisvendég és annak fíliái következtek. Sorrendben Sissó, Libichava, a két Rédek, Onor, Borcsány, majd a plébánián tartotta meg beszédét és gyóntatásait, hogy ezután még két filiát Zlatnikot és Nagyvendéget meglátogathassa. Az utóbbi két településen a gyermekek oktatását emelte ki Ábel. A misszionáriusra kíváncsi felnőtt lakosságnak a szomszéd falvakban már volt módja meghallgatni a tanítást korábban, amit valószínűleg meg is tettek, hiszen ez változatosságot csempészett életükbe. Ha a térképen nézzük meg, hogy milyen útvonalat választott Ábel, megállapíthatjuk, hogy ennél szisztematikusabban, de kacifántosabban be sem járhatta volna a területet.

Az előbbi körút után Nagyszombatba nem tért vissza pihenni, hanem még pünkösd előtt a következő településcsoport Nagyjác és környéke, Teszér, Kakasfalva, Vitkocz, Kisjác, Kuzmic lelkigondozásához látott hozzá. A települések nagyon közel vannak egymáshoz, főleg Kis- és Nagyjác, illetve Kakasfalva és Teszér. Kakasfalvára csak egy délelőtti beszédre ment át Teszérről. Június végén az ürminci plébános hívására látogatta meg a falut. Habár csak öt napig beszélt, ezen a településen több mint tíz napot időzött, feltehetőleg a gyónók nagy száma miatt. Igaz pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre a misszió kezdetét illetően, azt viszont tudjuk, hogy június 9-én Nagyszombatba visszatért, s a 43 km-es utat Ábel nem tette meg egy nap alatt.

A rektor utasítására Ábel következő állomása Nyitra volt, ahol a segédpüspökkel vette fel a kapcsolatot, és a helyettes tartományfőnök kérésére leírta a misszió módsze-

40 A korabeli térképek az ilyen kis települések közti utakat ösvényeket nem jelölik, így csak feltételezni lehet, hogy két település között milyen utat választott Ábel.

rét. Karácsonykor az elmúlt évek gyakorlatától eltérően Üregen tartott szlovák nyelvű missziót, és meglátogatta annak Csápor nevű filiáját, ahol a lakosság az Isten igéjét kilenc éven keresztül nem hallotta.

1764 nagyböjt közepéig Nagyszombatban marad, hogy azután elindulhasson utolsó, sok gyaloglással járó körútjára. Nyitrán most szlovák nyelvű missziót tartott, majd a húsvéti ünnepekre lement Vágsellyére, segíteni az ekkor felszaporodó gyóntatási munkában. Ezután Nyitra filiáját Darázst szolgálta szlovák nyelven, majd Gerencsérre ment magyar nyelvű missziót tartani. Magából a városból tért ki Tormosra, Könyökről látogatta meg Sarlókajszát és Mólnost, három-három napot töltve a falvakban. A mennybemenetel ünnepe előtt Kolonban plébánián kezdett missziót, ami eltartott Krisztus teste ünnepéig. A plébánia két filiáját Zsérét és Csitárt is, meglátogatja, már kevésbé szövevényes útvonalon, mint eddig tette és azután visszatért Nagyszombatba.

Megállapíthatjuk, hogy több ünnepet töltött Szerdahelyen. Ez a település vette át egy időre a bázisállomás szerepét. Először a plébániát látogatta meg, aztán annak a filiáit, feltehetőleg a plébánossal való előzetes konzultáció után, majd visszatért a plébániára. Útvonalát a nagyszombati vezetés jelölte ki, de lehetőséget kapott arra, hogy igény esetén ettől eltérjen. Elég legyen megemlíteni azt, hogy Bozok és filiái gondozását végezte, amikor Korponára hívták át, és Ábel eleget tett a kérésnek, vagy a podhrágyi kitérőt, ahol előbb mintha csak fölmérte volna a terepet, illetve ott találkozott a závadai plébánossal, aki magába Závadába hívta. Megvolt az értelme ennek a kis kitérőnek, útját meg tudta szervezni úgy, hogy ne csak egy falu kedvéért kelljen átkelnie a hegyen, hanem egyszerre több helyen is várják. Megfigyelhetjük továbbá azt is, hogy nagyböjt közepén nagyon fölszaporodtak Ábel feladatai, de a karácsonyt sem tölthette pihenéssel. Annál kevesebb munkája volt a nyári hónapokban, amikor nem is lett volna érdemes misszióba fognia, hiszen ilyenkor volt a nagy mezőgazdasági munkák ideje, és senki sem tudott volna részt venni a missziós igehirdetésen.

Táblázatban közlöm azokat a településneveket és a hozzájuk tartozó időpontokat, ahol a misszionárius járt. A dőlt betűvel írt helységnevek ma már nem képeznek önálló települést. Az időpontokat Ábel gyakran az egyházi ünnepekkel jelöli meg. Ezeket a könnyebb áttekinthetőség érdekében naptári dátumra változtattam.

A misszió módszere

Ábel Ferenc, ahogy erre munkája címében utal *Ordo et fructus Missionis Catecheticae ab a.p. Francisco Xaverio Abel ab A 1760 ad A 1764*, katekétikai missziót vezetett. Ennek ellenére sok helyütt találkozhatunk a bűnbánati missziókra jellemző vonásokkal is (tömeges gyónások és életgyónások, eucharisztia,) még a bűnbánat keresztjét is sok helyen megáldja Ábel. Mégsem találkozunk olyan leírásokkal, mint amelyek Jánosi könyvében gyakran előfordulnak a bűnbánati misszió Segneri-féle jellegzetes külsőségeiként, hogy a misszionárius kövekkel, láncokkal terhelt bűnbánati ruhát aggatott volna magára, vagy egyéb módon sanyargatta volna önmagát. Habár ez a módszer nagyon hatásos volt, Ábel leírásában nem találkozunk semmiféle ilyennel, sőt azzal sem, hogy a nép soraiból valaki ehhez a módszerhez folyamodott volna. Már a második missziós állomásáról, Selmecbányáról szóló részben tanúbizonyságát adja annak, hogy számára fontos az emberek testi épsége. A beszéd előtti napon megvizsgálta, Josephus

Település neve				Időpont vagy időtartam
a szövegben	Magyarul 2003.	Magyarul 1900k.[41]	Szlovákul 2003.	
Tyrnavia	Nagyszombat	Nagyszombat	Trnava	1760. V. 5.-V. 11.
Schemnicium	Selmecbánya	u.a.	Banská Štiavnica	1760. IX. 7.-IX. 11.
Windschacht	–	--	–	1760. IX. 14-17.
Sanctus Ioannes	Morvaszentjános	Szent-János	Moravský Ján	1760. október elején.
Holissium	Holics	u.a.	Holič	Közvetlenül az előző misszió után.
Újváros ka	Újváros ka	u.a.	Leopoldov	1760. XI. 25-29.
Inferius Diós	Alsódiós	u.a.	Dolné Orešany	1760. XII. 26-30.
Bozok	Bozók	u.a.	Bzovík	1761. II. eleje.
Unatin	Unyad	Uny	Uňatin	1761. II. 12-15.
Czekocz	Csákóc	u.a.	Čekovce	1761. II. 26-28.
Korpona	Korpona	u.a.	Krupina	1761. III. 8-13. +néhány nap gyóntatás
Újhely	Vágújhely	u.a.	Nové Mesto nad Váhom	1761. IV. 18.-V. 1.
Madunicz	Vágmedence	Madunic	Madunice	1761. V. 9-20.
Drahocz	Vágdebrőd	Drahócz	Drahovce	1761 V. 21-30.
Felső-Vásárd	*Felsővásárd*	*u.a.*	*Horné Trhovište*	1761. V. 30.-VI. 6.
Alsó-Vásárd és Gelénfalva	Alsóvásárd	u.a.	Dolné Trhovište	1761. VI. 7-től utána négy nap beszéd.
Alsó-Atrak	Alsóatrak	u.a.	Dolné Otrokovce	Az előző után három nap beszéd.
Fornószegh	Fornószeg	u.a	Tepličky	1761. VI. 24-ig.
Pastuchow	Nyitrapásztó	Pásztó	Pastuchov	1761 VI. 25.-VII. 3.
Alsó-Diós	Alsódiós	u.a.	Dolné Orešany	1761. VIII. 22-23.
Rosenthal	Rózsavölgy	Rosindol	Ružindol	1761. XI. 19.-XII. 1.
Gerentsér	Gerencsér	u.a.	Hrnčiarovce	1761. XII. 3.-XII. 12.
Silnicz	Szelincs	Szielnic	Zeleneč	1761. decemberben 8 nap.
Sztreda	Felsőszerdahely	Szerdahely	Horná Streda	1761. karácsony-
1762. I. 6.				
Moderdorf	Vágmagyarád	Modorfalva / Moderdorf	Modranka	Január közepe,
9 nap.				
Farkashida	Farkashida	u.a.	Vlčkovce	1762. V. 29.-VI. 5.
Keresztúr	Vágkeresztúr	u.a.	Križovany nad Dudváhom	1762. VI. 6-15.
Majthén	Majtény	u.a.	Majcichov	1762. VI. 28.-VII. 7.

41 A névmagyarosítás előtti alak. A dátumot azért nem adtam meg pontosan, mert a változás nem egy időben érintett minden települést. Ebben az oszlopban az ua. arra utal, hogy a mai magyar alak nem a századforduló táján végbement folyamat eredménye. Amennyiben az 1900 körüli forma a maitól csak kötőjelben vagy cz-vel való írásban tér el, nem jelöltem külön.

Település neve				Időpont vagy időtartam
a szövegben	Magyarul 2003.	Magyarul 1900k.[1]	Szlovákul 2003.	
Modrus Major	Nagymodró	u.a.	Modrová	1762. X elején 10 nap
Lehota	Ó- és Újlehota	u.a.	Stará, Nová Lehota	Az előző után 10 nap.
Luka	Vágluka	Luka	Lúka	Az előző után 4 nap beszéd és valamennyi gyóntatás.
Kis-Modrus	Kismodor	u.a.	Modrovka	Az előző után 2 nap hosszan.
Podhradj	Kővárhely	Podhrágy	Podhradie	Az előző után egy villámlátogatás mert a későbbi útját készíti elő.
Hradek	Temetvény	Hradek	Hrádok	1762. XII. 8-12.
Huorka	Vághorka	Huorka	Hôrka nad Váhom	Az előző után.
Sztreda	Felsőszerdahely	Szerdahely	Horná Streda	1762 karácsony.
Podhradj	Kővárhely	Podhragy	Podhradie	1763. január eleje
Zavada	Nyitrazávod	Závada	Závada	1763 januárban 5 nap beszéd.
Moravanka	Moraván	Moraván	Moravany nad Váhom	1763 nagyböjt közepe, azaz március közepén öt nap beszéd.
Banka	Banka	u.a.	Banka	Az előző után.
Hubina	Hubafalva	Hubina	Hubina	Az előző után, de még húsvét (IV. 3.) előtt 3 nap.
Duczov	Ducó	u.a.	Ducové	Az előző után, de még szintén húsvét előtt.
Sztreda	Felsőszerdahely	Szerdahely	Horná Streda	1763. húsvéti ünnepek (IV. 3 és környéke)
Prassicz	Nyitraperjés	Prasicz	Prasice	1763. húsvét után 5 nap beszéd.
Nemecski	Nemecske	Nemecske	Nemečky	Az előző után 3 nap.
Twrdomesticze	Tordaméc	Tvrdomesztic z	Tvrdomestice	Az előző után 3 nap.
Sissov	Sissó	Sissó	Šišov	Az előző után 4 nap beszéd.
Libickawa	Libáka	Libichava	Libichava	
Rédek	--	--	--	
Onor	Onor	Onor	Noroce	
Borcsan	Borcsány	Borcsány	Borcsany	3 nap beszéd.
Kis Vendég	Kisvendég	u.a.	Malé Hoste	4 nap beszéd.
Zlatnyik	Aranyosd	Zlatnik	Zlatníky	3 nap.
Nagy-Vendégh	Nagyvendég	u.a.	Veľké Hoste	2 nap.
Nagy-Jácz	*Nagyjác*	*u.a.*	*Veľké Jacovce*	1763 pünkösd (V. 22.) előtt.
Teszér	Nyitrateszér	Teszér	Tesáre	4 nap beszéd.
Vitkocz	--	--	--	3 nap beszéd.
Kis-Jácz	*Kisjác*	*u.a.*	*Malé Jacovce*	
Kuzmicz	Nyitrakozma	u.a.	Kuzmice	

Település neve				Időpont vagy időtartam
a szövegben	Magyarul 2003.	Magyarul 1900k.[4]	Szlovákul 2003.	
Kakasfalva	*Kakasfalva*	u.a.	-	
Örmincz	Nyitraörmény	Ürmincz	Urmince	1763. VI. vége-VII. 9.
Nitra	Nyitra	u.a	Nitra	1763 immaculata conceptiotól XII. 21.-ig.
Üregh	Üreg	u.a.	Jarok	1763 karácsony. 5 nap.
Csapor	Csápor	u.a.	Čápor	Az előző után nem sokkal 3 nap beszéd és utána visszahívják Nagyszombatba.
Nitra	Nyitra	u.a.	Nitra	1764 nagyböjt közepe.
Sellya	Vágsellye	u.a.	Šaľa	1764 húsvét előtt és alatt.
Darázi	Zobordarázs	Darázs	Dražovce	1764 húsvét után.
Gerentsér	Nyitragerencsér	Gerencsér	Hrnčiarovce	Az előző után 4 nap.
Tormos	Tormos	u.a	Chrenová	3 nap
Kőnyögh	*Könyök*	*u.a.*	*Kynek*	
Kajsza	Sarlókajsza	u.a.	Lužianky	3 nap
Mólnos	Molnos	u.a.	Mlynárce	3 nap
Kolon	Kolony	Kolon	Kolíňany	1764 pünkösdtől Krisztus testének ünnepéig tart.
Üre	Zsére	u.a. / Zeré	Žirany	1764 ascensis (mennybemenetel) előtti naptól pünkösdig.
Csitár	Csitár	u.a	Štitare	Az előző után 3 nap beszéd.

Krchóval egyetemben a Szent Katalin Templom karzatát, hogy képes lesz-e az esetleg odasereglő nagy tömeget elbírni. Nyitrán azért tartott a Szent Mihály Kápolnában misét, mert a másik templomnak az akusztikája igen rossz volt. Gyakorlatias látásmódjának további bizonyítéka a szervezőképessége. Mikor a lakosság sok helyen kérte, hogy a misszionárius egy év múlva térjen vissza hozzájuk, ő megkérte őket, hogy az elszórt házakba is vigyék el a hírt legközelebbi érkezéséről, hogy senki ne maradjon le a tanításról. Abban az esetben, ha valaki mégsem részesülne Ábel szavaiból, a többieket bízza meg, hogy tartalmát továbbadják.

A kor barokkos szelleme is megérintette Ábel Ferenc tollát. Gyakoriak azok a részek, amikor a szeretet kifejezésében esnek túlzásba a hívők, illetve vallásos elragadtatásukban késznek érzik magukat meghalni, mert tudják, hogy a mennyország kapuja nyitva áll előttük. Ábel missziójának fő célja a hitről való ismeretek mélyebb elsajátítása volt, rengeteget beszélt, és oktatta a gyerekeket is. Munkája eredményét azzal tette maradandóbbá, hogy 1762-ben Nagyszombatban kiadatott, majd a nép között szétosztott egy általa írt hittankönyvet azaz katekizmust, amelynek külön érdekessége, hogy két éves gyakorlata tapasztalataiból merítve írta meg.

Az igehirdetést általában reggel kezdte, Hrádeken már 6 óra körül, azért, hogy elég ideje maradjon az emberek panaszai meghallgatására. A misszionárius többféle beszé-

det tartott: Előfordult részleges tanítás *instructiones particulares*, általában ezeket délután tartotta, voltak reggeli imák *matucircie* és esti imák *vesperientine*. A reggeli és a déli beszédeket kevésbé szánta hatásosra, az igazán hatásos beszédeit a vecsernyékre tartogatta, például Bozokon.

A misszió utolsó évében, 1764 húsvét és pünkösd közötti időszakban már kiforrott módszerrel dolgozott. A szent áldozás előtt megkezdte a missziót. Beszélt az üdvözülés fontosságáról, a szent misszió hasznosságáról, a lélek becses voltáról. A hat napig tartó misszió során három napig, naponta négyszer hirdette az Isten igéjét. Reggel, 10 körül, 2 körül és este 7 körül. A reggeli beszédek a kateketikai anyagot érintették, és a hit erényeiről, a keresztény doktrínák szükségességéről szóltak. Beszélt ugyanakkor a bűnökről is. Beszédei gyakran szent Ignác lelkigyakorlataira épültek. A bűnökről tartott beszéd nem egyszer olyan eredménnyel járt, hogy a lakosság tömegesen járult hozzá gyónni, világossá vált ugyanis, hogy a hívők korábbi gyónása nem volt szabályos.

Kimondottan „haladónak" lehet tekinteni az ifjakhoz szóló beszédeit. Kifejtette, hogy a serdülő kor nagyon értékes, ugyanakkor sok veszélyt rejt magában. Ecsetelte, mennyire fontos a szeplőtlenség megőrzése, s elítélte az ifjak azon viselkedését, amelyek a szomszédos falvak állatállományának megkárosítására irányult. Nem felejtett el azonban a szülőkhöz sem szólni, kihangsúlyozta felelősségüket a jó nevelésben.

Az igehirdetés helye és a közlekedés

A misszionárius ahol lehetett beszédeit a templomban tartotta, de gyakran sor került rá lakóházakban is. A többször említett Podhrágyon a hideg miatt volt magánházban a misszió, és nem fönt a kápolnában, Huorkán pedig egyáltalán nem volt templom, ezért került sor arra, hogy egy nagy házban rendezze meg, de majdnem vesztére, mert a lökdösődő tömeg őt is falhoz nyomta. Ezzel a falhoz nyomással a nagy érdeklődést akarja jellemezni Ábel, bár némi túlzást itt is lehet sejteni.

Ábel leginkább az apostolok lován utazott, a szövegben gyakran előforduló „pedes" (Post festum *pedes* trans montes ... transivit.) kifejezés legalábbis erre utal. Itt merülhetne föl a kérdés, ha mindenhova gyalog ment, miért említi meg? A szövegben erre a kérdésre nem találunk egyértelmű választ, viszont az bizonyos, hogy missziójának nagy részét, kivétel a kezdeti Selmecbánya majd Korpona környéki, főleg sík vidéken vagy kisebb hegyek között teljesítette. Nem zárhatjuk ki, főleg amikor nagyobb helyek közti forgalmasabb utakon haladt, hogy egy-egy társzekér fölvette. A zárójelben közölt idézet a Szerdahely és Podhrágy közötti nehéz, télen megtett útszakaszra utal, s talán nem is a *pedes*en van a hangsúly, hanem a *trans montes*en. Ábel, lévén, hogy a Vág-vidéket térítette, igénybe vehetett volna a folyó nyújtotta lehetőségeket, esetenként mehetett volna csónakkal is. Ezt a lehetőséget bizonyosnak lehet tekinteni, hogy nem használta ki. A hajózást megkönnyítő folyószabályozásokat még nem hajtották végre, s a vízen való átkelés is valószínűleg nehézségeket okozott neki, különben nem említené meg, hogy Nagymodró és fíliáira irányuló térítésében átkelt a Vágon.

A misszionárius és a nép

A nép elszántsága gyakran nem ismert határokat. Az előbb említett Podhrágyon az emberek napokon át jártak az igehirdetésre, a fellegvárban lévő kápolnába a hóval és jéggel terhelt úton, reggelente. Az esti misét viszont a sekrestyés házában tartotta. Itt sincs rá magyarázat, hogy mi ennek az oka, lehet, hogy estére már ő nem akart fölmenni a templomba, vagy tartott tőle, hogy a nép nem fog akarni.

A naplóban nem találkoztam olyan eseményekkel, amelyek arról szóltak volna, hogy egy adott helyen senki sem volt kíváncsi a beszédére, pedig ez is előfordulhatott. Ábelt a siker orientálta, elsősorban kellemes élményeit írta le, kudarcokról nem tudósít. Hacsak nem tekintjük úgy, hogy mikor Bozok lakossága vallási közönyéről ír, akkor ez az ő öt napig tartó beszédeinek hallgatására is vonatkozott. Tehát képzeljük magunkat a podhrágyi lakosság helyébe! Vajon hajlanánk-e arra, hogy az esti tartalmasabb beszéd szellemi fáradalmait, a hideg és a gyaloglás okozta nehézségekkel fokozzuk? Természetesen nem, és Ábel ezért meg sem kísérelte, hogy este beszédet tartson a kápolnában. Ennek több oka is lehetett. Egyrészt a rend misszionáriusai lehetőséget kaptak arra, hogy ha nincs templom a közelben, akkor magánházakban tevékenykedjenek. E mellett valószínűleg sem a falusiaknak sem magának nem akart fáradságot okozni, de lehet, hogy el akarta kerülni azt az esetleges kudarcot, hogy csak néhányan hallgatják meg a beszédét.

Arról, hogy ténylegesen hányan vettek részt egy igehirdetésén nem tudunk semmi biztosat. A napló elején a selmecbányai és windschachti missziója eredményei kapcsán írja le, amikor még Josephus Krchóval dolgozott, hogy 14000 ember volt kíváncsi a beszédére, s több ezren tartottak életgyónást. Később már nem jelöl meg pontos számokat. Az érdeklő hallgatóság szinte kizárólag a katolikus hitűek közül került ki. Habár Korponán egy luteránus, Szmresányi Kristóf, korábban Parhammer elöljárója a hadseregben, áttért a katolikus hitre, ezt inkább elszigetelt jelenségnek kell tartanunk. A korponai misszión megjelent luteránusoknak nem kell túl nagy fontosságot tulajdonítanunk. Jánosi igaz leírja, hogy a beszédeket a nem katolikus tönegek is szívesen hallgatták, de Mályusz Elemér tanulmányában rámutat,[42] hogy például a protestáns iparosok a körmenetekre a azért vonultak ki, mert a céh megkövetelte az egységesen jelenlétet.

A hitoktatás

Az első években még nem találjuk ennek jelét, ám 1763-tól megszaporodnak az ilyen jellegű utalások.

Nem véletlen, hiszen a trentói zsinat a püspökök számára kötelezővé tette, hogy gondoskodjanak minden plébánián vasár- és ünnepnapi hitoktatásról. Pázmány ezt a feladatot a jezsuitákra bízta. Minden jezsuita templomnak volt az ünnepnapokra szónokuk.[43] 1651-ben, tehát jó száz évvel Ábel előtt, Nagyszombatban nyomtatásban jelent meg a falusi és a városi plébánosok feladatait szabályozó *Manuale parochorum*, ami előírta, hogy minden plébánia keretei között iskolának kell működnie, ahol legalább az

42 MÁLYUSZ *i. m.* 282.
43 JÁNOSI *i. m.* 7.

írást és az olvasást egy szilárd hitű tanító oktatja. Meghatározta továbbá azt az alapelvet is, hogy a fiúkat és a lányokat külön kell oktatni, hazugságot és a lopást pedig büntetni kell. Ugyanez a szabályzat heti két templomi katekizmus oktatást is előírt, amit a plébánosnak kell megtartania. A templomi oktatás anyagát képezik az egyházi dalok is, amelyek képesek kiszorítani a gyerekek profán, eretnek, vagy sikamlós énekeit.[44] Egy hitoktatás általában úgy zajlott le, hogy előbb egy-két éneket elénekeltek közösen, majd a hitoktató által mondatonként előimádkozott imát mondják el, amit követ a tényleges hitoktatás, amelynek szerves részét képezi a feleltetés is, majd egy gyerek elmondja a vasárnapi evangéliumot. A hitoktató példákkal és kérdésekkel magyarázza el az új anyagot, néhány intelmet intéz a gyerekekhez, majd föladja a leckét. A gyerekek szorgalmát alkalmanként nyilvánosság előtt tett vizsgákkal igyekeztek növelni.[45]

A nemecskei és a tvrdomeszticzi filiákon három-három napot töltött a gyerekek tanításával. Később a hitoktató tevékenysége oly rendszeressé vált, hogy szükség lett egy hittankönyv kinyomtatása, amelyet 1762-ben ki is adtak Nagyszombatban. A hittérítésre, hitoktatásra nézve Nyitrán a segédpüspök kérésére, az annak alárendelt plébánosok számára saját tapasztalatait alapul véve, egy módszert dolgozott ki, amely egységessé tehette a folyamatot. A helyettes tartományfőnök kérésére írja le a saját missziós módszereit. Ekkorra már kikristályosodott, mi a legcélravezetőbb út, ezért a hat napot igénybe vevő „receptet" adta meg. Naponta három beszédet kell tartani, kivétel a vasár- és ünnepnapok, amikor csak két beszéd szükséges. Itt nem arról van szó, hogy ha ünnepnap van, hagyja hadd pihenjen a lakosság, hanem egyszerűen arról, hogy azokon a napokon a nép misén is részt vett, s túl sok lett volna még azon felül három beszéd. Pontosan meg kell jelölni a beszéd kezdetének időpontját, a beszédet be kell vezetni, és tartalmát kellőképpen megindokolni, kiegészíteni mindazzal, amivel a misszionárius ki tudja egészíteni, ha az szükséges a megértéshez, írja Ábel.

Voltak szülők, akik gyermekeiket vonakodtak a hitoktatásra elküldeni. Valahogyan mégis értesültek annak hasznosságáról, és kérték a misszionáriust, hogy oktassa fiaikat és lányaikat. Ábel erre, talán enyhe túlzással, de megnyugtatta a szülőket, hogy a fiatalabb nemzedéket éjjel és nappal is hajlandó oktatni. Itt kell megemlítenem, hogy az oktatásban, s az ifjakkal való bánásmódban a misszionáriusnak nagy tapasztalata volt. A tanítás során az volt az alapelve, hogy azoktól kérdezzen, akik válaszolni tudnak, mert ebből merítenek a többiek is bátorságot.

Hrádeken már nagyoknak és kicsinyeknek Ábel már valószínűleg saját katekizmusát osztogatta. Feltehetőleg az anyagi háttér nem tette lehetővé, hogy a könyvből mindenkinek jusson, és a misszionárius nem bízott a szülők ígéretében, hogy gyermekeiket tanítani akarják. Ezért a napi két beszéd mellett, amelyeket a felnőtteknek tartott, kétszer még külön foglalkozott a gyerekekkel, és megkérte azokat, akik már megtanulták az anyagot, hogy adják kölcsön a többieknek is a könyveket. Az oktatás után a gyermekek kérték a misszionáriust, hogy gyóntassa meg őket.

Némely településen, ahol a plébánia távol feküdt, a lakosság kérte, hogy segítsen a jövőbeli tudatlanságaik leküzdésében. Nagy eredmény volt, ha valahol könyveket tudtak venni és szétosztani. Nem sok ilyen eset történt, ezért ezeket mind megemlíti Ábel.

---

44 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777.* Bp.: Akadémiai Kiadó, 1981. 290.

45 JÁNOSI *i. m.* 21.

Korponán Pirstl úr bocsátott könyveket a város rendelkezésére. Máshol a misszionárius olyan célból osztott szét könyveket az olvasni tudók körében, hogy belőlük vasárnap délutánonként a kicsinyeknek felolvashatnak. Podhrágyon csak egy idős morva asszony volt, aki tudott olvasni. Ő viszont fölajánlotta, hogy oktatja a lányokat. Mikor a misszionárius egy későbbi alkalommal visszatért a faluba örömmel tapasztalta, hogy a lányok eleget tanultak. Volt, hogy gyűjtés kezdtek, legyen pénz miből könyvet vásárolni a fiúgyermekeknek. Közben felnőttek közül némelyek megirigyelhették a gyerekeket, ugyanis Ábel ezt írja le: „...*in pastucaro pubico coram pueris senes matronae petierunt examinari*", azaz a közös legelőn – feltehetőleg ez volt a hitoktatás színhelye – a gyerekek jelenlétében kérték az idős hölgyek, hogy ők is vizsgázhassanak. Ez az esemény azonban nem ritka a korabeli évkönyvekben, gyakori toposz egyes jezsuita szerzők műveiben.

A hitoktatást tervszerűen kellett tartania, nemcsak az anyagot kellett érthetően átadni, hanem arról is gondoskodni kellett, hogy lehetőleg a hallgatók is hiánytalanul megjelenjenek. Voltak némely emberek, akik a hegyek között éltek. Hozzájuk tehát nehezen jutott el az Isten igéje. A misszionárius szerint ők olyan alapvető dolgokat sem tudtak, amit egy fiúgyermek is tud, illetve megállapította, hogy sokhelyütt a tudatlanság az üdvösség akadálya.

Ifjúságnevelő munkája nem ötletszerű volt, sokkal inkább tudatosnak tűnik. Ábel helyesen még azt is megállapította, hogy a legveszélyeztetettebb korosztály a hét, nyolc, kilenc éves gyerekeké mivel ők egész évben a nyájjal a legelőn vannak, és ha nem vigyázunk a barmokkal együtt, maguk is barommá válnak.[46]

Sikerek

A borcsáni filián tartott beszédét a nyitrai egyházmegyéből odasereglett emberek is hallgatták. A kisvendégi plébánián a tömeg akkora volt, hogy nem állt rendelkezésére elegendő mennyiségű ostya, ezért az ostyákat el kellett törni, hogy mindenkinek jusson belőle, de engedtessék meg nekem itt egy enyhén rosszindulatú gondolat, ez az ostyatörés ugyanis nem feltétlenül a hívek nagy számát jelzi, utalhat arra is, hogy ostyából volt nagyon kevés.

Nyitrán hatalmas tömeg gyűlt össze a templomban. Ez a tömeg, csak a hívők alig fele volt, a többiek kint rekedtek. Az emberekből kigőzölgő pára, a templom boltozatán lecsapódott, s esőhöz hasonlatosan hullott le. Az idő s a nép náthával volt terhelve, de a beszéd alatt egy tüsszentés sem hallatott.

A csoda sem kerülte el a misszionárius háza táját. Ez is egy olyan bejegyzés, amit sem időponttal, sem hellyel nem támogat meg a naplóíró. Egy nő, aki már nagyon beteg volt gennyes sebei miatt, Ábel érintésétől, teljesen meggyógyult.[47] Lehet, hogy némi csúsztatás van a dologban, ugyanakkor nem tételezhetjük fel, hogy a misszionárius hazudott. Mi lehet hát a megoldás egy ilyen eseményre? Vagy nem volt már annyira beteg, mint amennyire leírta, vagy a gyógyulás az később következett be, de Ábel érintését tekintették a kulcsfontosságú cselekménynek ahhoz, hogy a beteg elindulhasson a

46 ...ne cum pecoribus et ipsi pecora fierent

47 Alia quod videntur se totum aegram ex ulcribus et ad tactum missionariis perfecte convaluisse.

gyógyulás útján. Valószínűbb, hogy valamely elfertőződött tályog okozhatta a betegséget, amelyből Ábel kinyomta a gennyet, s így lépett a beteg a gyógyulás útjára.

Barokkos jelenetek

A díszeket és pompát Ábel Ferenc latin szóképeiben gyakorta megtaláltam, de a megható történetek sem hiányoznak a naplóból. Az idős pap Drahócon könnyeket hullatott, amikor Ábelt beszélni hallotta. Keresztúron pedig a beteg plébános, aki már járni is alig tud, hálásan köszöni meg, hogy Ábel segíti a munkáját, mindenkitől bocsánatot kér, mert az amit a misszionárius megtett, az az ő kötelessége lett volna.

Lehet, hogy máshol is, de Holicsban egészen bizonyosan megtörtént, hogy miután a szülők tiszteletéről tartott előadást a misszionárius, két leánytestvér hörögve és üvöltve rohant rá öreg édesanyjára, hogy esedezzen a megbocsátásért. Jezsuita iskoladráma előadása végén a gyerekek a színpadról kértek bocsánatot szüleiktől, volt, hogy már felnőtt, házas emberek borultak szüleik lábához, s könnyekkel csókolták össze azt.

Ábel Ferenc csak hellyel-közzel tudósít minket színházias jelenetekről, amelyek elég gyakoriak voltak a jezsuita misszió során, hiszen magának a rendnek a gimnáziumaiban is különféle iskoladrámák előadására tanították a gyerekeket. A napló írója inkább mintha puritánságával akarna hivalkodni. A Nyitra megyei segédpüspök rendelkezésére bocsátott missziós módszert mint írja, a plébánosok többsége megszerette mert nem fordított erőt a külső pompára.

Az életgyónások, szentségtörések

Komoly eredménynek könyvelte el a misszionárius, nemcsak Ábel, hanem mások is, ha beszédeinek hatására az emberek életgyónást (*confessio generalis*) tartottak. Ekkor meggyónták az összes eddigi vétküket, s nem egyszer annyira felszabadultak ettől, hogy kijelentették, akár nyomban képesek lennének meghalni. A misszionárius számára is megnyugtató volt, ha valaki életgyónásra jött, mivel így ki tudta javítani azokat a hibákat, amelyeket esetleg a paphiány, vagy a gyengén képzett, esetleg öreg, beteg, vagy már beszédre is képtelen falusi plébános okozott a lelkekben. A hívők sokszor nem tudták, hogy amit éppen tesznek, az szentségtörés.

A házasságkötések gyakran nem a templomban történtek, ezért elintézte, hogy azok ezentúl ismét ott köttessenek meg, fellépett az ellen is, hogy az ifjak a szomszéd falu nyájaiban gyakorta kárt okoznak, tovább elítélte a gyalázkodást és a házasságokban tapasztalt hűtlenséget, bujaságot. Kevésbé reménykedett benne, de mégis sikerült eredményesen fellépnie ágyasok tartása ellen is, két-három ágyast elbocsátottak.

Ábel Ferenc missziója a katolikus megújhodás folyamatába szervesen illeszkedett. Megtalálhatóak voltak itt is Peter Burke által[48] leírt kétirányú folyamatok, a profán szertartások krisztianizálása, illetve a szent szertartások közelítése a népi kultuszhoz. Burke a farsang és a böjt csatájának allegorikus láncszemére fűzi föl a különféle, Európa sok részén tapasztalt eseteket. A farsang behatolt a katolikus szertartásokba, mikor 1523-ban a luzerni karneválon jelképesen megégették Zwinglit vagy Luthert. A felülről induló változásnak legszembetűnőbb példája a zsoltárok olyan gyakorisággal való éneklése a nép körében, hogy azok népdal karaktert szereznek, helyenként nem kis nehézséget szerezve a későbbi népdalgyűjtőknek. Burke szerinte a reformmozgalmakat két részre lehet bontani, egy 1500-tól 1650-ig tartó és egy 1650-től 1800-ig tartó szakaszra. A legnagyobb különbség a két korszak között, hogy míg az elsőben az egyházi elit egyes képviselői tettek módszeres kísérletet a népi kultúra megreformálására, a második korszakban, amihez tartozik Ábel Ferenc missziós útja is, az újítók már összehangolták munkájukat. Az első korszak végén jelenik meg az, hogy a népi vallásosságban gyökeredző kiirtott alakok helyett új szentek jelennek meg. 1622-ben avatják szentté Loyolai Ignácot és Avilai Terézt. Közép-Európa számára volt nagy jelentősége Nepomuki Szent János 1729-es kanonizációjának. A színházat is komoly támadás érte. Míg az egyik oldalon azt látjuk, hogy a jezsuita iskoladráma egyre nagyobb teret nyer, Ábel naplójában olvashatjuk, hogy iskoladráma előadása végén a gyerekek a színpadról kértek bocsánatot szüleiktől, addig például Johann Christoph Gottsched, lipcsei poétika professzor a jó izés nevében tiltatta le a színpadokról a bohóctréfát 1737-ben.

A misszionáriusi tevékenység sok munkával és fáradsággal járt, de annál nagyobb volt az öröm, ha a hittérítő már egy korábban látogatott településre visszatért és megállapította, hogy az általa elvetett mag szárba szökkent. Még ha nem is volt képes azt elérni, hogy a mélyen hívő protestánsok lelkét a katolicizmus felé fordítsa, munkája sokat számított azoknak, akik habár katolikusok voltak, de a szabályos szertartásokat nem ismerték, nem voltak tisztában a hit alapköveivel, nem tudtak szabályosan gyónni, és így a földi életük nyomorúságára rányomta az üdvözülés bizonytalansága.

Ábel Ferenc missziós naplója elolvasása után a fenti dolgokat tartottam érdemesnek arra, hogy másokkal is megosszam. Munkám célja az volt, hogy egy újabb forrás feldolgozásával színesítsem a belföldi missziókról kialakult képet. Ez a jezsuita belföldi misszió a sorban az utolsók közé tartozik. Befejezte után kevesebb mint tíz évvel már nem volt módjuk a jezsuitáknak hittérítő tevékenységet folytatni. 1773-ban XIV. Kelemen pápa feloszlatta a rendet.

48 BURKE, PETER: *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Bp.: Századvég Kiadó, 1991. 246-285.

Itt közlöm Ábel Ferenc missziós naplójának átírását. Habár az eredetiben a szókezdő kis és nagybetűk írásában nagy rendetlenség uralkodott, ezeket a megértés könnyítésére a helyesírási szabályokhoz közelítettem. A szövegben mást nem változtattam meg.

Ordo et fructus Missionis Catecheticae obitae a.p. Francisco Xaverio Abel ab a 1760 ad a 1764

Domus nostra quatuor annos aluit vestivit missionarium catheceticum cuius labores paucis per stationes quas fecit describuntur. Anno1760 dum adhuc ethicam doceret jussu R. P. provincialis fecit missionem slavonica lingua Tyrnaviae cum P. Josepho Krcho id temporis concionatore slavonico. Inchoata est die 5° Maji, qui est Sacer Sancto Pio Quinto Fundatori Congregationis Catecheticae quam propagare haec missio contra ignorantiam rerum ad fidem necessariarum plurimum adlaborat. Dictiones singulis diebus ternae continuatae sunt sex dies. Instituta Congregatio de Doctrina Christiana, inquam tota fere civitas, qua slavonica est adscribi petiit. Instituta est solennnis processio ex foro civico ad cathedralem ecclesiam die 11. eiusdem mensis ubi a praeside congregationis illustrissimo eius temporis vicario Josepho Szentillonaii /tit./ pontificalibus induto in stallo assistentibus diacono, subdiacono caeterisque ministris postquam ut admitterentur in sodales dictae congregationis p. Josephus. Krcho slavonica extemporanea dictione perorasset, solenniter eos in congregationem cooptavit. Aderat multitudo, qua major illic nunquam visa est, omnia sacella plena, medium constipatum nec tamen omnes intrare poterant. Fructus missionis fuit is qui ex exercitiis aut missione quecunque maximus esse potest, fervor excitatus ad discendam doctrinam christianam.

Circa finem Augusti ita disponente Patre Parhammer cum eodem P. Josepho Krcho itum in montanam civitatem Schemniciensem ubi pridie Natae B.Virginis inchoata missio quinque diebus duravit, dictis in dies singulos tribus dictionibus. In templo s. Catharinae explorati sunt chori num multitudinem concurrentem sustinere possint. Aderant catholicis mixti nonnulli haeretici, qui interrogati quid vellent? Responderunt veritatem se velle audire apertam, quam a suis nunquam audiunt. Post festum Exaltationis ut satis fieret Windschachtensibus enixe petentibus, eo transitum est, et intra quatuor dies quater in die dicendo missio absoluta est. In utroque loco erecta est Congregatio de Doctrina Christiana, facti ordines et classes per sexum et aetatem. Iucundissimum erat, quacumque ibamus supra in saxis infra in vallibus Trisagion ab omnibus cantari, jam hic, jam illic turbam consistere distentium doctrinam christianam. Ultimo die quo ad constantiam animati sunt ex Windschachta et Schemnicio plura quam 14 millia hominum convenerunt. Fructus erat renovatio mentis et voluntatis, sincerae plures millenis generales confessiones.

Initio Octobris suppetias venit transalbos montes P. Joanni Theophilo Delpini inchoanti missiones in Sancto Joanne, quarum ne ideam quiedem se habuisse fassus

est. Impensi dictionibus sex dies. Excitatus adeo populus ad discendam Doctrinam Christianam. Ut ipsi senes examinari se velle professi sint. Ex vicina filiali Szekulada dicta huc etiam omnes confluebant [fol. 374v.] dum e templo redirent omnes in ordine procedebant decantantes Trisagion. In hac statione acceserunt Austriaci quidam trans moravam adsiti Sancti Joanni, rogantes ut ad eos veniremus; esse ibidem pagos slavonicos complures, avidos omnes audiendi sacras missiones; quo minus illis obsequeremur illud inter alia faciebat, quod essent ex diaecesi passaviensi. Ex Sancto Joanne Holitsium itum est. Inchoata missio dictiones durarunt sex diebus inusitata multitudo, et par huic fervor fuit in audiendo verbo Dei, Congregatio de Doctrina Christiana tum in S. Joanne tum Holitsii instituta. Illud huic permolestum accidit, quod multi minus gnari linguae germanicae coacti nomen dare germanicae congregationi hac occasione ad Slavonicam transfugerint aegre ferentibus numerum suae congreganis minui patribus Capucinis.

Fructus hic, qui in aliis. In festo Sanctorum Simonis et Judae ferventem orationem habuit admodum reverendus dominus loci parochus qua missionarios duos his apostolicis conferebat, hortabaturque ut eorum verba sic retineant, quasi ex ipsorum apostolorum ore accepta. Capellanum suum severe admonuit, aliud fere ipsius laborem non futurum, quam ut catechizet posthac.

Hinc Tyrnaviam missionarius rediit. Postea vero in festo S. Catharinae inchoavit missionem in Ujváros ka oppido subjecto in parochiae functionibus nostris Leopoldopolitanis. Tametsi summum frigus fuerit, venti adeo acerbissimi nix alta, non solum ex arce, ipsoque oppido sed ex Vörös Var et Beregszegh copiosissimi homines venerunt. Exculti sacra missione quinque diebus dictum ter per diem. Reliqui dies impensi confessionibus. Erecta et huic est Congregatio de Doctrina Christiana nuspiam, quantum mihi constat felicius ob zelum nostri patris curam parochiae habentis. Sanctus Aloysius elechtus Patronus, cultus incrementa in dies accipit maximia apud hujatem populum. Sollennitates non tantum pompa maxima, sed devotione etiam maiori peragontur, ordo decuriarum, hic optimie ad hunc usque annum 1764 inclusive observatus est.

In festo Sancti Stephani proto-martyris ad inferius Dios ventum est. Quinque diebus per ternas dictiones semper, excultus populus, quo innocentior vix uspiam reperiri potest. Ad continuandam doctrinam catecheticam ordines facti, fervorem maximum praesetulerunt ipsi seniores. Hinc in festo Epiphaniae Tyrnaviam redeundum erat, ut in Bozok agonizanti patri administratori in extremis solatio adsit.

Anno 1761.

In Bozok quinque diebus habitae dictiones ad populum vere frigidum, qui extra diem Dominicum non facile templum accedit.

In Unatin filiali inchoata 12 Februarii duravit 4 dies.

In Czekocz inchoata 26 Februarii duravit tribus dies. In his duobus pagis templum nullum est. In Unatim domum rusticanam maximam elegit in qua institutiones catecheticas faceret in Czekocz domum communitatis. Sumo mane in castro bozokiensi absoluta missa ad hos pagos ibat ibique usque ad vesperum jam pueros jam grandiores formabat. Vesperi semper fuit dictio solidior ad conterenda corda. [fol. 376r.] Praesertim in Unatin expertus magnum fruchtum. Invitatus Corponam missionarius

inchoavit stationem 8a martii, dictiones durarunt sex diebus aliquod tempus octo dierum impensum confessionibus. Domini perillustris Pirstl zelus hic maximae eluxit, qui copiosos catecheticos libros nomine civitatis coemit gratis in populum distribuendos. Hac occasione ad fidem catholicam conversus est perillustris dominus Christophorus Szmrcsányi optimae spei adulescens, cui pater Parhammer apud augustissimam vexillum in militia procuravit. Aderant non pauci ex lutheranis, quorum haec civitas est plenissima, confessique sunt magnos se stimulos in dictionibus his sensisse, sique possent tales conciones audire nunquam ituros ad suos praedicantes. Erecta est hic Congregatio de Doctrina Christiana, e senatoribus electi officiales, qui omnes optime animati sunt ut in primo fervore conservent totum hoc negotium.

Post adventum novi administratoris pater missionarius Tyrnaviam rediit, inde ab illustrissimo praeposito újheliensi evocatus cum patre Josepho Krcho inchoavit missionem 18. Aprilis. Dictiones durabant sex diebus, post quos impensi 8 dies ad confessiones audiendas. Copiosus populus undique ad hoc emporium confluens ex Moravia, Silesia, Polonia, ex superioribus partibus, vivens inter Judaeos qualis sit facile conieci potest, certe per dictiones sacras respexit se se et fructum maximum retulit. Gratos sibi fuisse hos labores confessus est illustrissimus praepositus una cum suis praetiosissimis duobus capellanis.

In Madunicz inchoata est missio 9ª maji cum dictionibus et confessionibus duravit ad vigesimam ejusdem. Ab hac usque ad 30-a in ejus filiali Drahocz. Seniculus hujus loci parochus dum interesset vespertinis dictionibus, se multum flevisse asseverabat. Illud sibi non mediocri dolori esse quod iam senex ut vellet populum suum adhortari non posset solatio vero esse quod prope sit Újváros ka, quo populus suus ad devotiones maxime vero ad confessionem itaret. In Drahocz zelus ludi magistri laudandus est, qui pueros et puellas quin etiam adolescentes prae quovis alio catechetica doctrina instituit animatus sacrae missionis dictionibus.

30ª Maji inchoata est missio in parochia Felsövásárd, octo dies tenuit, quatuor impensi dictionibus. Filiales illius pariter excultae dictionibus. Alsó Vásárd cum Gelénfalva 4 diebus, tribus diebus Alsoatrak, duobus Fornószegh.

25. junii inchoata missio in Pastuchow filiali parochiae ritsiniensis. Usque ad 3-a juli producta; ferventissimo se praebuerunt in audiendo verbo Dei tametsi jam in proximo loco Felső vásárd plerique dictionibus interfuerint. Ubi etiam rogarunt missionarium ut ad eos veniret quibus solatium hoc nagare non potuit. Messis secuta finem attulit. Laboribus apostolicis usque post Vindemiam.

In Augusto duobus diebus ante festum Bartholomaei revisit Alsó Diosienses et continuis duobus diebus eosdem animavit ad amorem doctrinae christianae specimenque cepit quantum anno hoc in eadem profecerint.

19ª Novembris inchoata missio in Rosenthal, vulgo Rossindol duravitque ad primam decembris quinque diebus dictum reliquis confessiones auditae. Ipsi senes confessi sunt gaudium, quod habuerunt ante obitum suum ex dictionibus ad salutem tantopere necessariis. Parochus certe viribus [fol. 376v.] licet fractus omnibus interesse voluit, conquestus quod tandem sibi successorem non darent qui continuaret opus inchoatum a missionario.

Post festum Sancti Francisci Xaverii in Gerentser inchoata, decem dies duravit, quinque dies insumpti in dictionibus. Negligentiam suam notam viciniae toti in

audiendo verbo Dei propterea quod Vicini Tyrnaviae eo circa $7^{\underline{a}}$ discedant nec hic nec ibi audituri concionem satis compensarunt diligentissima sua presentia, et optime proposita conceperunt. Inde itum est ad Silnics filialem, ubi exacti dies octo partim in dicendo partim in audiendo. Pro festis evocatus est missionarius. Sztredam ad missionis ibidem labores exantlandos dictiones per festo durantes tres singulis diebus. Reliqum datum confessionibus usque ad $6^{\underline{am}}$ januarii.

1762: Circa medium januarii excoluit etiam pagum Moderdorff. Novem diebus quo ex civitate Tyrnaviensi ad accipiendas instructiones aliqui ventitabant. Hinc evocabatur ab admodum reverendo domino kereszturiensi parocho ad eam parociam instruendam impeditus est ulcere quodam in gena sinistra gnatum est et fere totum collum occupavit pro cura itaque Tyrnaviam discessit moratusque est usque ad pentecostalia festa. Ante quae pridie discessit Farkashidam ibique octo diebus excoluit omnem aetatem, hinc transiit ad matrem Keresztur ibi pariter decem commoratus dies magno solatio admodi reverend domini et fruchtu populi. Certe adm. rdus. dnus. cum vellet dare benedictionem venerabili versus ad populum contestatus est, se obligatum fuisse haec inculcare suae plebi, et siquid in hoc deliquisset, Deum primum tum populum deprecatus est, cum tamen tam miser esset ut vix ad aram adreppere potuisset. Commendavit illis ut haec alte meriti impressa nunquam dimitterent constanter exercerent.

28. Junii dicta mane in Sacello Sancti Michaelis Concione ob infirmum concionatorem discessit ad Majthén et ibi eodem mane habuit primam allocutionem continuavit que quinque diebus. Nobiles illius loci avidissime audierunt et inter lacrimas confessi sunt talibus se concionibus indigere. Admodum reverendus dominus parochus singulariter contestatus sibi maximum beneficium factum esse, quod illius populum ad meliora promoverit missionarius. Septima julii Tyrnaviam redivit missionarius.

Circa initum octobris discessit ad parochiam modroviensem e regione Sztredae trans Vagum. Habet haec pagos 5, in quibus duae ecclesiae sacellum unicum capax. In Modro Majori dies decem cum dictionibus et confessionibus insumpti. In duabus Lehotis tantumdem. In Luka in sacello familiae Sandorianae habitae dictiones 4 diebus reliquum confessionibus datum, duo dies tributi Kismodraviensibus. Ex Lehotis excurrit trans montes ad vallem nitriansem spectantes ad locum Podhradi dictum, quo jam fama missionarii pervenerat, ubi uno prandio excitavit illius loci homines ut admodum reverendus parochus zavadiensis eis demandaverit, ut me invitent, quod illi post aliquot dies fecerunt. Caeterum prius ad hradekiensem parochiam me contuli rogane eiusdem loci a. reverend. domino. Unicum templum habet duos autem pagos. In matre ipsa in decembri $8^{\underline{a}}$ scilicet ipsius inchoavi quinque [fol. 377r.] diebus durabant dictiones matutina post rorate statim id est circa sextam ut cum lucis initio finis fuerit concionis, ut homines illi qui fere ex silvis vivunt ne impediantur a querendo sibi aliquo lucello. Instructiones particulares a meridiae, sumo vesperae erant solidae dictiones de summis rebus. Homines isti etsi toto adventu factae fuissent similes dictiones non nausseassent ut ipsi profitebantur. In filiali illius Huorka solum matutinae et vespertinae habebantur in domo mirae capacitatis, quae tamen una cum atrio culina et camera omnes advenientes capere non potuit tam vero condensati fuerunt ut me post mensam stantem vehementer presserint. Ex vicino Ujfalu aliisque locis huc turmatim veniebant mane dicta dictione ad Hradek rediit pro sacro. Sumptoque prandio contulit

se ad instruendos parvulos toto tempore pomeridano dum denique vespere in vitia detonaret.

Pro festis ivit ad solitos labores peragendos Sztredam. **1763:** Post festa pedes per montes quatuor horis durantes cum suo puero unoque duce viae transivit ad Podhradi. Locus ita dictus est ab arce rupi abruptae imposita, ad dominium nagy tapolcsanense, seu tavarnokiense pertinente. Altissimo loco est pagus sub ipsa arce, in qua elegans Sacellum Beatae Virginis Mariae par cuivis templo pagensi. Ad hoc sacellum sat longa et impedita nivibus glacie via singulis diebus mane itabat populus audito sacro habita dictio. Vespertina erat in domo aeditui perampla, cui par atrium accesit. Fenestrae omnes hominibus appletae. Instructioni dati dies quinque, reliquum tempus confessioni. Descendit inde missionarius ad Závadam. Matrem excultusque sacris veritatibus populus diebus quinque conveniente populo ex filialibus Závada et Velussova dictis, qum etiam ex vicina parochia Prassicz. Ante medium quadragessimae redeundum fuit pediti per eosdem montes ut esset proprior Sztredae ad peragendos consuetos labores in festis paschalibus.

Divertit prius Moravankam evocatus ab admodum reverendo domino. Ubi quinque diebus dictum ad populum, in Filiali illius Banka tri duo reliqum confessionibus impensum. Excursum ad parvulos instruendos Hubinam per tres continuos dies ad Duczor duos dies. Dein itum ad festa Sztredam.

Post festa per eosdem montes ad Prassicz repedavit missionarius. Ubi unicum templum duae filiales. Mater exculta quinque dierum dictionibus comparente non tantum ex Filialibus populo sed fere toto zavadiensi, podhradiensi. Confessio paschalis ibidem terminata est. Filiales Nemecski et Twrdomesticze non sunt neglectae, parvuli copiossimi utrobique tribus diebus exculti.

Inde itum ad parochiam kis vendégiensem, habet haec filiales novem. Tria templa. Initum factum in Sissov, 4 diebus dictiones durarunt, sicubi hic patuit fructus missionis cum hi homines vix bis per annum accedant parochialem ecclesiam. Pro instructione parvulorum hinc excursum est ad Libichawa, duo Rédek et Onor. Ad borcsaniensem ecclesiam passus factus est ubi ex comitatu trenchiniensi, diaecesi vero jam nitriensi ingens multitudo hominum convenit tribus diebus dictum ad populum. Inde [fol. 377v.] concessum est ad matrem Kis Vendégh quo pariter non tantum ex Nagy Vendégh, Pochabani, Zlatnyik filialibus, sed ex remotis comitatus trenchiniensis locis concursus fiebat. Certe prae ingenti multitudine ex eius habitu in templo aegre ad elevationem adhiberi potuit hostia in speciem pastae redacta, quatuor dies durarunt dictiones. Excursum est ad Zlatnyik ubi parvuli instructi tribus diebus in Nagy Vendég duobus.

Pro Pentecostalibus obtigit statio in Nagy Jácz. Habet haec filiales quinque, ecclesias tres. In matre ipsa quinque diebus dictum in templo, in Teszér quattuor in Vitkocz tribus. Ex matre excursum ad Kis Jacz pro instructione parvulorum dum in Teszér fierent dictiones habitavit in proximo pago Kakasfalva dicto missionarius ex quo a meridiae procurrebat ad Teszér pro instruendi prolibus: Ex Vitkocz excurrebat ad Kuzmicz ubique magno fruchtu.

Circa finem junii adm. reverendus dominus őrminczensis ad se evocavit missionarium, ubi quinque diebus dictum, parvuli instituti, confessiones auditae reliquis diebus. Nona julii contulit se Tyrnaviam.

Hoc anno cum in confiniis archidiaecesis strigoniensis et diaecesis nitriensi versaretur missionarius, multique alterius diaecesis homines ad illius dictiones

accessissent, re delata ad parochos nitriensis diaecesis cum per se, tum per missos homines flagitabant, ut eorum quoquae populus excoleretur sanctis functionibus; immo jam ante duos annos dominus admodum reverendus üreghiensis duplicem epistolam in hoc negatio missiset iubente patre rectore jussus est missionarius accedere illustrissimum coadjutorem nitriensem, quodque ille definiret, exequeretur. Post festum Sanctae Annae convenit missionarius illustrissimum coadjutorem in Lakács commorantem. Cumque causam sui adventus paucis exposuisset, seque ad labores apostolicos obtulisset, placuit vehementer et ut secum tribus diebus ibidem maneret imperavit. Multa illic cum Missionario hac re collocutus quomodo parochi ad studium catechizandi accendere possint, quae optima methodus, ut in chartam coniiceret, quo idipsum suis parochis praescribere possit. Commode factum ut etiam vicarius generalis adveniret, cui hoc ipsum illustrissimus de missionario insinuavit, determinavitque ut a civitate nitriensi initium caperet. Inter enim tot sacerdotes rudissima est haec, dicebat praesue quia nullus est qui faceret, catchesim. Jussit deinde missionarium sibi rescribere totam seriem et modum missionis quod etiam factum est. Apposuit ad chartam seriem missionis durature per sex dies, quotidie tres dictiones habendo. Praeterea post hoc tempus occurrente dominico et festo die binas assignando horam, de quibus materiis, contextum dictionum cum modica deductione, seu ratione. Placuit summopere, curavitque rescribi nihil se scire, quid omitti, quid addi posset. Ad opus hoc conduxit p. missionarium p. Franciscum Kozma adiutorem, qui septem continnuos vespertinos de assignatis ipsi materiis haberet. [fol. 378r.] Libenter hoc Zeli opus acceptavit. Inchoata itaque ungarica lingua missio Nitriae in parochiali ecclesia praesentibus reverendissimo domino vicario aliisque de capitulo vesperi pridie immaculatae conceptae, cum confessionibus protracta est ad festum Sancti Thomae. Habitae frequentes catecheses tam pubilicae quam privatae Tum apparuit quam esset Nitria ungarica vix dimidius populus ecclesia illa capi potuit ex habitu hominum guttae ingentes in fornice collectae pluviae instar cadebant cumquod esset tempus catharo obnoxium passimque omnes tussisent, in dictionibus vespertinis ne unus quidem observatus est tusivisse; denique tamquam angelum audiebant, laudabant, gratias agebant.

Hinc missionarius pro festis natalitis contulit se ad Üregh et slavica lingua quinque diebus fecit missionem. Post novum autem annum in Csapor illius filiali tribus diebus dictum reliquis auditae confessiones. Post hoc Tyrnaviam ut jussus fuit redivit.

1764: In medio quadragessimae rediit Nitram ut etiam lingva slavica plurimis huius lingvae hominibus serviret. Dictiones matutinae et pomeridianae habebantur in sacello bene capaci Sancti Michaelis vespetinae ob ingentem accursum in templo reverendorum patrum e piis scholis. In hunc usum rogaverat patrem rectorem ut concederetur quod ille post modicam tergiversationem libenter cessit. Caeterum templum hoc ita absorbet vocem ut solum vicini audire potuerint. Pro festis ivit missionarius Sellyam reliquos in laboribus paschalibus adjuturus. Post pascha contulit se ad filiales ecclesiae nitriensis. Primum in Darázi fecitlingua slavica, deinde in Gerentsér ungarica utrobique 4 dies durarunt dictiones. Deinde ad alios pagio magis ad parvulos instruendos. Ex ipsa civitate excursum ad Tormos tribus diebus. Ex Kőnyőgh excursum ad Kajszam et Mólnos itidem Tribus diebus.

Pridie ascensionis Domini accessit parochiam kolonyiensem, et in hac primum filialem Zire dictam juribus episcopi nitrianensis subiectam. 4 dies durarunt dictiones,

reliquum datum confessionibus. Pro pentecostalibus venit ad Kolony ibique 4 dies habuit durabant dictiones. Reliquum usque ad festum corporis Christi in confessionibus et particularibus instructionibus exactum. Inde itum ad aliam filialem Csitár ibique tribus diebus sacris dictionibus excultus populus, reliquum confessiones sibi vendicarunt. Posthoc Tyrnaviam rediit.

Modus quem tenuit communiter in his missionibus p. missionarius fuit sequens. Pridie festi vero dominici vesperi inchoabat suam missionem a seria et nervosa dictiione de cura salutis habenda, vel de fruchtu Sacrae missionis, vel de pretio animae vel simili alia materia. Fecit autem hoc propterea ut prima die ut pote festa h.nes alioqin comparituri ad sacrum degustent verbum Dei. Summum sex diebus continuis dixit habendo tres singulis diebus conciones, ubi tantum 3 diebus duravit missio quattuor fere vicibus dicebat quotidie. Summo mane circa decimam, circa $2^{\underline{dum}}$, circa $7^{\underline{a}}$. Matutinae dictiones erant catecheticae materiae de virtutibus teologicis de necessitate doctrinae christiane de obligatione hominis christianae [...][49]

[fol. 378v.] Prima fere in omnibus stationibus fuit de fine hominis qua redibat tanquam fundamentum in aliis singulis ut in exercitiis sancti patri Ignatii vespertinae erant ponderossimae veritatis, fereqe de terribilibus de peccati gravitate de non differenda paenitentia non facile omittebantur. Caeterum novissimae prodibant et his simillimae materiae. Ultimam fere dicebat catecheticam de modo confitendi secundum 5 puncta in libello catechetico[50] expressa et ante hanc neminem ad confessione admissit doctus experiantia omnes fere redire audita ultima instructione. A meridie particulares statuum obligationes exponebantur. Separatim virginibus de pretio castitatis de periculis et remediis. Adolescentibus de modo bene transigendi hanc aetatem quaenam nempe sint virtutes propriae adulescentium, quid praecipue et quomodo cavere debeant. Tum parentibus, de obligatione bonae educationis tum de magno sacramento matrimonii, illius laudes cum Salutaribus documentis de bonis matrimoniis. Observatum est ex hiis particularibus. Institutionibus plurimum adjutos esse ad generalem confessionem faciendam homines non tantum rudes sed et peritiores.

Et multo meliora ex horum auditione facta in futurum proposita. Praecepti $4^{\underline{ti}}$ explicatio non intermittitur ubi praesentibus omnibus etiam majoribus, prolibus exponitur magnum hoc mandatum in fine in majoribus locis instituta est solennis deprecatio quando proles a parentibus ex pegmate veniam petebat, irruebant non nunquam etiam adulti et coniugati publiceque fassi suas inobedentiam deosculabantur suorum parentum pedes cum lacrimis, quod praecipue contigit Holitsii, ubi duae sorores suam senecam matrem gemitu et ululatu agressae ut omnium in se oculos converterent vixque potuerunt a genitu et clamore cohiberi. Nonnunquam etiam orphani proponuntur uti factum Tyrnaviae et Ujhelyini ubi Statim hos pueros et puellas diciores in suas adoptarunt, alibi vesticulas curarunt. De ignorantia et eius damnis, causis, remediis una solida dictio instituitur ubi singulariter praeter reliqua scholae commendantur. Effectus fere ubique secutus est ut ubi hactenus nullus vel ipso missionis tempore ad viginti proles ad scholas datae sunt quod in Hradek oculis suis conspexit missionarius in hinc usum distributi sunt majoris et minoris molis catechismi et libelli alphabetarii. Expertus missionarius Congregationem de Doctrina

---

49 Egy olvashatatlan szó.

50 Ábel itt a saját könyvére - Učení křestanské v otázkach a odpovedách. Trnava, 1762 - utal.

Christiana post abitum fere refrigescere monitu praesertim cujus, veterani missionarii non multum fidebat promissis hominum quod velint docere pueros. Eodem tempore quo tres habebat dictiones per diem, duas ad parvulos privatas domi faciebat. Unam mane alteram a meridie primum docebat eis memoriter primam scholam, et quae ad confessionem et communionem multo pertinent. Tamen simul eos interrogabat, quos observit bene scire, illos aliis auscultantibus. Solos interrogabat ut aliis adderet animos Semper autem propriis verbis, quod memoriter didicerunt explicabat addito affectu, salutaribus aptisque monitis, in fine cum illis fecit praeparationem ad confessionem oravit etc. Accedebant has puerorum instructiones enim adulti, et post discessum parvulorum petebant examinari. Cum admiratione saepius interrogabant me quare hoc illos non instruunt parochi, quibus responum est illos gemere quod tam negligentes sint parentes quod non mittant proles illos esse die et nocte paratos ad instruendum. Fassi sunt praesertim circa et intra montes homines degertes, [fol. 379r.] se hactenus pecorum more vixisse, et ex toto christianismo aliud nil scivisse quam aliquando jejundum esse, aliquando ad templum eundum. Mirabantur alii ubi tam profundam doctrinam missionariis didicerit, qui cum audissent hanc rem alibi omnes pueros parvulos scire, magis stupebant et quod hanc rem a suis tam clare nunquam audiant. In multis locis erecta aut benedicta est crux applicatis indulgentiis. Quis autem fructus relatus sit facile est coniicere; vere enim pauperes evangelizantur hi sunt maxime capaces regni caelorum. Sublata ubique in omni genere status sexus quantum fieri potuit ignorantia mater multorum vitiorum et maximum salutis impedimentum. Provisum etiam contra ignorantiam futurum subsidium. Rogati quidam scientes legere praecipue seniores ex utroque sexu, ubi parochia remota est. Dato etiam ad hoc libello, ut parvulos diebus festis et dominicis a meridie instituant, legendo illis ex catechesi ex prima schola. Parvuli omnes rogati an velint frequentare, promiserunt.

Experientia huius rei facta est in Podhradi ubi queadam morava senex unica fere legere scivit haec rogata ut puellas instruat, quod ipsum et puellae promisserunt, dum illac iter haberet missionarius convocatasque proles inter rogavit quantum didicissent, deprehendit felicissime totum catechismum illas didicisse, atque iterum promiserunt contra oblivionem quod velint eandem moravam frequentare. Excitati fervore discere volentium quidam etiam sumptus contulerunt ad libellos illis procurandos, quod praeter carponensem civitatem quidam civis tyrnaviensis ad duos florenos dedit unde libelli pueris comparentur. Excitati etiam adulti ad discendum catechismum immo in pastucharo publice coram pueris senes matronae petierunt examinari. Ex dictione de gravitate peccati, confessi sunt plurimi se quid peccatum esset penitus ignorasse nunquam se post hac velle, immo ne facturos quidem fuisse antea si haec audivissent. Dictio de non differenda paenitentia cum modo confitendi maximum fruchtum retulit. Confessiones fere generales factae et tam ordinatae ut a peritissimis meliores expectari non possint. Nihil addo de sacri legis seu ob reticentiam, seu ob defectum veri doloris et propositi de quo ante se nunquam tam clare audivisse fatebantur, cum haec materia si fieri potest, tegi deberet, quae maxime utinam tegi posset sed tam manifestum est ob defectum instructionis multos fieri sacri legas, ut has mirari dant.

Ex memoria novissimarum concepta proposita firmissima ac prope jurata declinandi non tantum proximas occasiones sed conatros ut sint quam remotissimi. Matrimonia quaedam legitimo loco reposita, inimicitias sublatas, vitia praesertim

damnorum, quae iuvenes cum pecoribus inferunt vicinis repressa, increpandi consvetudinem exstirpata multaque alia conmmorare posset missionarius. Ne plane de luxuria de infidelitate in matrimonio adferantur exempla, quae plurima adferri possent.

[fol. 379v.] De visionibus faeminarum, quibus minimie fidendum videtur, sed cum asseveranter et constanter dixerint duo triave referentur. Complures ex iis se manifeste admonitas esse ut ad patrem missionarium accederet, et illud peccatum quod tamdiu tacuisset, illi revelarent. Alia quod viderit se totam aegram ex ulcribus et ad tactum missionarii perfecte convaluisse.

Omnes quicque confessi sunt missionario affirmabant tam sibi bene esse ut parati sunt morie vestigo. Interrogarunt alii, quare jesuitae jam priustales homines miserint, plurimos qui damnati sunt salvandos fuisse. Ex Gelénfalva porcorum pastrix affirmabat certissimo se non dormivisse sed suis oculis vidisse et auribus audivisse pompam elegantissimam. Primum quidem eminus suboscurum sonum canentium Svaty, Svaty, Svatý, tum semper clariorem donec chorus elegantissimarum puellarum sertis ornatarum ordinatus per binas cum una seniore matrona eas dirigente apparuit. Mirabatur primum quid tam insolito tempore extra viam sibi vellet haec processio dum stupet, accedit matrona illa ductrix et dicit spectatrici illi, si vis nos iterum videre redi pridie visitantis et iterum nos videbis dumque se aliquantum ad pecora quae pascebat vertit tota scena oculorum et aurium disparuit sensit autem in se aliquod in explicabile gaudium.

Ut breviter dicam de toto opere hoc fructus is fuit in omni genere qui potest expectari ex exercitiis sancti patris Ignatii vero ex quacumque missione maximus. Hanc autem missionem catecheticam mirum in modum plerique parochi adamarunt, quod nempe non ponat vim in externis pompis sed sicut modeste sine sollenitate venit, ita enim abit, purum verbum Dei anuntians, quam nostri patres et s. Franciscus regis sectabantur. Plurimi rogarunt, ut post annum veniret missionarius et hanc recollectionem in hominibus renovaret solicite exquirebantur disiectae domunculae per montes ne aliquis esset qui non fieret particeps huius missionis. Praesertim pueruli annorum 7. 8. 9. qui tota hyeme et aestate cum capris circumeunt per montes ipsa nocte ad domum rediisent. Sensim exculti, ne cum pecoribus et ipsi pecora fierent. Populi vero sensus de hac missione is est ut plerique judicaverint se aeternum perituros fuisse nisi has instructiones audivissent, praesertim cum non ad alium pagum pro dictionibus eundum fuerit, sed in suo loco ad omnem suam commodittatem. Hinc plerumque vacuas domos dimittebant, ut omnes possint verbum Dei audire aut siquis vel ob infirmitatem non potuisset querebatur quod non potuerit interesse devotioni rogabatque ut illi narrent audita in Concione.

Haec fere sine ordine conieci, sine connexione, sine ornatu, quae historico commito, immo rogo impensius.

BENCE TARJÁN

FERENC ÁBEL, A SLOVAK JESUIT MISSIONARY IN THE 18TH CENTURY

Numerous scientific articles and papers have already explored the missionary activity of the Jesuit order. Several of them discuss the process of missionizing in the territory of Hungary, mainly at pilgrimage places or in bigger cities. Nonetheless, papers presenting a missionary's own experience in the countryside have not yet been published. That is why I consider it particularly important to publish the missionary diary of Ferenc Ábel. It is a handwritten diary in Latin language. At present the diary can be found in the Historia Domus A.D. 1711 of the College at Nagyszombat (today Trnava, in Slovakia) preserved in the manuscript-archive at the University Library, Budapest. The Historia Domus is dated from 1711, which might seem to be misleading, as the mission itself was carried out between 1760 and 1764. However, this volume contains all the data regarding the college from 1711 to 1765. By analyzing a so far unknown source the author intends to widen the picture already formulated on home missions. Ferenc Ábel's home mission was the last Jesuit mission to be carried out. Since 10 years later the Jesuits had no more opportunities to do missionary work. Pope Clement XIV dissolved the order in 1773.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/1-2

MIKLÓS PÉTER

„A JELEN KOR VÉSZES NAPJAIBAN" A FÖLDEÁKI TEMPLOMBÚCSÚ 1848-BAN

Földeák (Csongrád m.) a középkor óta lakott terület. A török időkben elnéptelenedett, s a földesúri jogokat gyakorló Návay család a 18. század elején katolikus vallású földművelőket telepített a faluba. A viszontagságos természeti viszonyok, az ismétlődő árvíz miatt a település 1845 májusában elpusztult, majd a földesúri családdal kötött 1846. február 7-i egyezség értelmében a Tisza és a Maros árterétől távolabb építették újjá.[1] Ez lett a mai Földeák, amit a korabeli dokumentumokban gyakran Új-Földeákként olvashatunk. A folyószabályozások után a régi falu is biztonságosan lakhatóvá vált, sokan betelepültek, s létrejött a mai Óföldeák, ami később önálló község lett, s területén a 20. század közepén plébániát is szerveztek.

Földeák első egyházi épülete a gótikus stílusban épült, valószínűleg 15. századi templom volt, amelyet később tornyokkal kiegészített védőfallal és sáncárokkal vettek körül. Az erődtemplom a török 1552. évi hadjáratát átvészelte, ám az 1596-os támadás a községgel együtt megsemmisítette. A törökök kiűzése után 1732-ben kezdte meg a plébánia újjászervezését és a templom újjáépítését Bieliczky Sámuel plébános. A 18. század közepi birtoktérképek már a helyreállított, toronnyal ékesített templomot jelölik. A Návayak 1758-ban, Engl Antal csanádi püspök engedélyével kriptát építtettek a templom alá, ezzel családi temetkezőhelyet alakítva ki. 1759-ben jégeső söpört végig a falun, amely a templom tornyát ledöntötte, mennyezetét beszakította, a harangokat összetörte. 1766-ra az épületet a kegyúr Návay család helyreállította, majd 1778-80-ban kibővítette.

A templomban három oltár állt: Szent László király, Nepomuki Szent János áldozópap és Szent Rozália szűz tiszteletére. Az 1845-ös árvíz után, 1846-ban a falu lakossága átköltözött a mai Földeák területére, ahová követte őket papjuk, Major János lelkész is. Az egykori erődtemplom Návay Károlyné birtokába került, aki tornyát lebontatta, s kétszintes magtárrá alakíttatta. Az épület 1923-24-ben nyerte vissza szakrális funkcióját. Az első világháborúban fogságba esett Návay László ugyanis megfogadta, hogy ha szülőföldjére épségben visszakerül, újjáépítteti a régi templomot. Az építkezést Istók Zoltán makói mérnök irányította, a famunkákat pedig Gardi István földeáki asztalosmester végezte. A templomot 1924. május 24-én szentelte föl Glattfelder Gyula püspök, Szűz Mária tiszteletére.

1 Az egyezség szövegét közli: GILICZE JÁNOS: *Földeák község áttelepülése 1845-46-ban.* In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből, 14. Szerk. BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1989. 183-185.

Földeákon már az áttelepülés évében, 1846-ban templomépítő bizottságot hoztak létre. Az építkezés költségeinek fedezésére a Návayak százötven hold káposztás- és kenderföld jövedelmét ajánlották föl. A templom alapkövét Csajághy Sándor püspök tette le 1855. november 18-án. Az építkezést Oltványi Pál plébános irányította. A zöldág ünnepséget 1856. május 11-én tartották, a toronykeresztet 1857. július 27-én helyezték el. A romantikus stílusban épült templomot – püspöki fölhatalmazással – Oltványi Pál szentelte föl 1857. november 1-jén. A templom védőszentje – akárcsak az előzőé (a mai Óföldeákon) – Szent László lett.

A mai Földeákra, a lakosságot követve 1846. október 4-én költözött át a plébánia, amely először a jegyzőlakásban volt elhelyezve. A falu 1848-ban plébániát épített, amelyet 1856-ban és 1861-ben egy-egy szobával bővítettek. Irodát, hálószobát, ebédlőt, vendégszobát, cselédszobát, konyhát, kamrát, nyári konyhát és istállót alakítottak ki. Ugyancsak 1846. október 4-én nyitották meg az új település temetőjét, ötholdnyi területen.

Az 1850-es egyházlátogatási jegyzőkönyvben a következőket olvashatjuk a földeáki hívekről: *„Isten és Egyház törvényeit pontosan megtartják, a beszédeken, délelőtti, délutáni istentiszteleteken jelen vannak! A templomban nemcsak az asszonyok és a lányok, hanem a férfiak is énekelnek."*[2] 1858-ban két hitbuzgalmi társulat működött Földeákon: a Rózsafüzér Társulat és az 1855-ben alakult Szeplőtelen Szív Tisztelőinek Társulata. A Rózsafüzér Társulat tagjainak minden hónap első szombatján volt énekes miséjük, amely alatt az egyesület hat tagja égő fáklyával a kezében az oltár mellett állt.

A falu és a templom védőszentje Szent László volt, akinek június 27-i ünnepét a faluban mindig nagy ünnepléssel tartották. Teljes búcsú engedélyt a templom 1768. március 28-án kapott XIII. Kelemen pápától. A pápai dokumentum szerint minden hívő búcsúban részesülhetett, aki a templomban Szent László ünnepén meggyónt. Ezt a rendelkezést Engl Antal püspök 1768. június 29-i egyházlátogatása alkalmával hirdette ki.

Az ünnepre a környező falvakból is érkeztek búcsúsok, s a szórakozás egészen késő estig tartott. Az átmulatott éjszaka után nehezebben ment a munka is. Így a búcsú alkalmából két nap telt el dolog, robotmunka nélkül – a legnagyobb nyári munka, az aratás idején. Ezért a fölesúr Návay család *„a hívek nevében"* kérte a Szentszéket, hogy az ünnepet helyezze át a következő vasárnapra. XVI. Gergely pápa 1842. január 28-án kiadott brévéjében helyt adott a kérelemnek, és engedélyezte, hogy Szent László ünnepét a búcsúval ne a napján, hanem az azt követő vasárnapon ünnepeljék. A pápai rendelkezést Lonovics József csanádi püspök 1842. március 22-én írta alá, és küldte meg Földeákra.

1848-ban a jobbágyi állapotból megszabaduló földeákiak levélben kérték plébánosukat, hogy az új faluban az ünnepet ne a következő vasárnap tartsák, hanem annak napján. Az 1848. június 5-én kelt levélből – amelyet többek között Fodor János bíró, Kocsis Antal adószedő, Bakos István esküdtbíró, valamint Bugyi András és Szalma István esküdtek írtak alá – kiderül, hogy a június 1-jei *„számos lakos Polgár Társaink egybejöttével"* tartott népgyűlésen határoztak így a hívek.

2 GILICZE JÁNOS - SCHMIDT JÓZSEF: *Földeák.* Bp., 2001. 139-140.

Nagyon Tisztelendõ Plébánus Úr![3]

E' folyó év jelen hó 1öén egyes lakosaink által felszolittatánk aziránt, miképp az Ófaluban e' mái napig is buzgo imádságra felállitott 's fenn létezõ Egyházunk pátronussa Ünnepélyét, mi nem régtõl fogva mi nem azon idöben és napon tartatik, midön különben esni szokott; hanem mindenkoron az utána való Vasárnapon mi igen bölcsen tudatik, – szándékuk és óhajtásik oda nyilatkozik: miszerént ez újfaluban felállított ima házunkban, minthogy ugyanazon Pátron Ünnepélyt szentellyük, ne az utána következõ vasárnapi napon tartatódjon, sõt inkább azon nap a' mellyen rendesen minden évben esni szokott tartsuk és Ünnepelve szenteljük meg. – Mely nyilatkozatok következtében népgyülés hirdetvén a' hol is több számos lakos Polgár Társaink egybejöttével ezen egyes nyilatkozatok mindenkitöl egy szivvel 's lélekkel nagy örömel elfogadtatván.

Melyre nézve a' midön Nagyon Tisztelendö Plébánus Úrnak ebbéli alázatos nyilatkozatunkat 's buzgó vágyainkat nagy érdemü kegyeibe ajánlalnánk mély tiszteletü alázatos kérelmünket is ide foglalva tisztelettel bényujtani bátorkodunk; miszerént ezen Istenes szándékunkban elõbbre haladni, úgy felvett ügyünket mint lelki Atyánkat véghez vinni, 's végre nézeteinket ha hogy üdvös és dicsõséges részünkre megnyerni kegyessen méltóztasson.

Melynek következtében ezen alázatos kéréseinket a' midõn meg ujitva kegyeibe nyújtandjúk, újóntan azon kérelmünkel járulunk; miszerént: Bennünket Atyailag megnyugtatni és örvendeztetni méltóztasson, kezdetbe vett ügyünkben nemcsak támogatni, söt részünkre meg is nyerni vajmi igen ohajtjuk szerencséltessen.

Végre a' midõn mély alázatu kérelmünket kegyei elött magunkat meghajtva bényújtandjúk tiszta érzetü kebleinkböl mély fohász csergezedik a magas Kék Egek felé a' Mindenható Tron Zsámolya elejbe mely e szavakat hangoztatja: Tisztelettel maradunk öröklöi.

A' Nagyon Tisztelendõ Plébánus Urnak!

Költ Földeákon Junius 5én 848

Földeák Helységének
Fodor János Birája
Kocsis Antal adosedö
Bakos Istvány Esküt Biró
Bugyi András
Szalma Istvány esküttek
Szabados Istvány
Ifiu Bugyi András
Adok Joseff
Bakatsi Mihály X
és az egész Közönség.

3 Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai: egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Földeák, 52. sz.

A levelet Major János plébános 1848. június 10-én – saját pártfogó, kísérő soraival – továbbította Lonovics József csanádi püspöknek. A lelkész levelében kiemelte, hogy a hívek a paplak építésével bizonyítják vallásos érzelmüket, s törvényes kérésüket megtagadni értelmetlen.

Nagyméltóságú Megyés Püspök Úr,[4]
Nekem Kegyelmes Uram!

Az ide alázattal fektetett, 's a hozzám intézett hiveim folyamodásából azoknak Egyházam védszente ünneplése eránti ohajtásokat böltsen megismerendi Nagyméltóságod. Mellyet minekutána a jelen kor vészes napjaiban a Nép kivált nem törvény ellenies kérelminek ellen szegülni kába tanátstalanság lenne; Azért kivántam nagyméltóságod magas birálatának kitárni: hogy azt kegyessen méltányolni, és annak folytán atyai nézeteit velem tudatni méltóztassék; – Mert Én Népem kivánatát, ki jelenleg is az új paplaki épitetésben erántam, ezen kérelmével pedig vallásos jó érzelmit tanusitja, meg nem merem tagadni.

Ki többire Atyai kegyelmébe hathatósan ajánlott Fiui kegyelettel 's legmélyebb tisztelettel maradok

Nagyméltóságodnak

Földeákon 10^{én}Junius 848

Legalázatosabb szólgája
's Krisztusban Fia
Major János Lelkész

Lonovics József püspök 1848. június 20-i leiratában – néhány nappal egri érsekké való kinevezése előtt – engedélyezte a földeáki búcsú június 27-i megünneplését.

Az új falu kialakítása, a templom építése és a búcsú napjának kijelölése mellett az 1848/49-es forradalom és szabadságharc is éreztette hatását Földeákon. A község életében nem hozott jelentős változást a polgári forradalom, az áprilisi törvénycsomag, csak szentesítette azokat az állapotokat, amit a liberális eszméket követő Návay család teremtett meg.

1848. március 26-án népgyűlést tartottak, amelyen határoztak az új vezetők megválasztásáról és a nemzetőrök összeírásáról. A választást június 1-jén tartották, s szinte változatlan összetételben szavazták meg a faluvezetést. Érdekes és jellemző, hogy a szabadságharc bukása után, amikor a falu elöljáróit már nem választották, hanem kinevezték, a makói főszolgabíró is ugyanazokat bízta meg – bíró, adóösszeíró, esküdtbíró és esküdt funkcióba (1849. szeptember 11-én) –, akiket 1848 nyarán a lakosság választott.

Návay Mihály Csanád vármegyei másodalispán június 1-jei jelentése szerint 112 földeáki férfi került a nemzetőrség jegyzékébe. Négy nappal később jött az utasítás, hogy a szervezendő honvédségbe a falunak tíz újoncot kell kiállítania. 1849 májusában újabb nyolc újonc kiállítását kérte a hadügyminisztérium Földeáktól, de senki sem jelent meg a toborzóhelyen. Bár a főszolgabíró minden tizennyolc-tizenkilenc éves ifjút magához

4 Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai: egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Földeák, 51. sz.

rendelt, és közülük kisorsolta az újoncokat, a szabadságharc bukása miatt bevonulásukra már nem került sor.

A forradalom és a szabadságharc napjai nem hoztak sok változást Földeák számára. A falut a hadi események szerencsésen elkerülték. Újoncokat azonban kellett állítani, s a helybélieknek többször kellett kocsit biztosítani a hadi szállítmányok részére.

1848/49 legfontosabb hozadéka a földeákiaknak – és az egész magyar agrártársadalomnak – a jobbágyság és jobbágyi terhek megszűnése volt. Érdekes megfigyelni, hogy a helyi lakosok a polgári szabadságjogokat a politikai élet (új faluvezetés választása) és az egyházi élet területén is igyekeztek gyakorolni, s hogy egy ilyen kicsiny – 3000 lakossal bíró – dél-alföldi faluban is igény támadt a civil társadalom egyházra gyakorolt befolyására.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ÁDÓK ISTVÁN: *Óföldeák község 800 éves, Földeák község 150 éves történelme.* Földeák, 1996.

BÉRES MÁRIA: *Az óföldeáki erődtemplom.* A Makói Múzeum Füzetei, 81. Makó, 1995.

Csongrád megye építészeti emlékei. Szerk. TÓTH FERENC. Szeged, 2000.

GÉCZI LAJOS: *Csanád vármegye igazgatásának átszervezése a neoabszolutizmus első éveiben (1849–1854).* In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből, 10. Szerk. BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1986. 63–102.

GILICZE JÁNOS – VÍGH ZOLTÁN: *Csanád megye közigazgatása és tisztségviselői a püspök-főispánok idején (1699–1777).* In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből, 10. Szerk. BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1986. 17–47.

GILICZE JÁNOS: *Földeák község áttelepülése 1845–46-ban.* In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből, 14. Szerk. BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1989. 175–185.

GILICZE JÁNOS – SCHMIDT JÓZSEF: *Földeák.* Bp., 2001.

JUHÁSZ KÁLMÁN – LOTZ ANTAL: *A csanádi egyházmegye 1848/49-ben.* In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből, 21. Szerk. BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1994. 63–77.

KOMOLY PÁL – MIKLÓS PÉTER: *Oltványi Pál végrendelete.* In: A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Történeti tanulmányok, 6. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. 453–517.

OLTVÁNYI PÁL: *Földeák község történelme.* Makó, 1883.

Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai: egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Földeák doboz, 51. sz. és 52. sz. dokumentumok.

MIKLÓS PÉTER

„IN THE ENDANGERED DAYS OF PRESENT" THE DEDICATION FEAST OF FÖLDEÁK IN 1848

The settlement of Földák settled on its present location in 1846 after the destroying flood of rivers Tisza and Maros in 1845. (On its previous location later the settlement of Óföldák was formulated.) In 1848 there was still no church in the freshly settled village, although the parish and the vicar was already working. Affected by the liberal ideas of the revolution the believers intended to celebrate the patron saint of their church exactly on its day, on 27 June (feast day of Saint Ladislaus), not on the following Sunday as it had been practiced. The removal of the church feast onto the following Sunday was permitted by the pope on the request of the local landowner Návay family. The landlord did not want to lose work capacity of his villeins on a weekday in the period of harvest. However, by the ceasing of villeinage (April 1848) the believers of Földeák themselves had the right to define the feast day of their title saint celebrated already from 1768.

Nagyon Tisztelendő Plébánus Úr!

É folyó év jelen hó 1-jén egyes lakosaink által felszollitatánk az iránt, miképp az Ó faluban e mái napig is burgo imádságra felállitott s fenn létező Egyházunk pátronusa Ünnepélyét, mi nem régtől fogva nem azon időben és napon tartatik, midőn külömben esni szokott; hanem mindenkoron az utána valo Vasárnapon mi igen bölcsen tudatik, — szándokuk és óhajtásaik oda nyilatkozik: miszerént ez új faluban felállitott ima házunkban, minthogy ugyan azon Pátron Ünnepélyt szentellyük, ne az utánna következő Vasárnapi napon tartatódjon, sőt inkább azon nap á mellyen rendessen minden évben esni szokott tartsuk és Ünnepelve szenteljük meg. — Mely nyilatkozatok következtében nép gyülés hirdettetvén á hólis több számos lakos polgár Társaink egybe jöttével ezen egyes nyilatkozatok mindenkitől egy szivvel s lélekkel nagy örömben elfogadtatván.

Melyre nézve á midőn Nagyon Tisztelendő Plébánus Úrnak ebbéli alázatos nyilatkozatunkat s burgó vágyainkat nagy érdemü kegyeibe ajánlanánk mély tisztelettü alázatos kérelmünket is ide foglalva tisztelettel bényujtani bátorkodunk; miszerént: ezen Istenes szándokunkban és ajtatos burg almunkban előbbre haladni, úgyfel vett ügyünket mint Lelki Atyánk véghez vinni, s végre nézeteinket ha hogy üdvös és dicsőséges részünkre megnyerni kegyessen méltoztasson.

Melynek következtében ezen alázatos kéréseinket á midőn meg ujitva kegyeibe nyújtandjuk, újóntan azon kérelmünkel járulunk; miszerént: Bennünket Atyailag megnyugtatni és örvendeztetni méltoztasson, kezdetbe vett ügyünkben nem csak támogatni, sőt részünkre meg is nyerni vaj mi igen óhajtjuk szerencséltessen.

Végre á midön mély alázatu kérelmünket kegyei
elött magunkat meghajtva bényuytandjük tiszta érzetü kébleink-
böl mély fohász csergedezik á magos kék Egek felé á Mindekhato
Iron Zsámolya elejbe mely e szavakat hangoztatja: Tisztelettel
maradunk Öröklöi.

Á Nagyon Tisztelendö Plébánus Urnak!
Költ Földeákon Junius 5én 846.

és szofogadó Fiai
Földeák Helységének
Fodor János Birája
Kosis Ankál Adosedö
Bakos Istvány Esküttek
Bugyi András
Szalma Istvány
Szabados Istvány
Ifiu Bugyi András
Adok Joseff
Bakatsi Mihály X
és az egész közönség.

Nagyméltoságú Megyés Püspök Ur,
Nekem Kegyelmes Uram!

Az ide, Fiui alázattal fektetett, s' hozzám intézett hiveim folyamodásá-
ból Azoknak Egyházam Védszente Ünneplése eránti ohajtásokat
böltsen megismerendi Nagyméltoságod. Mellyet mincknutána a jelen-
kor vészes Napjaiban a Nép kiváls nem törvény ellenies kérelmi-
nek ellen szegülni kába tanátptalanság lenne; Azért kivántam
Nagyméltoságod magas birálatának kitárni: hogy azt kegyeszen
méltányláni, és annak folytán Atyai Nézeteit Velem tudatni
méltoztassék; - mert Én Népem kivánatát, ki jelenleg is az új pap-
laki épitetésben erántam, ezen kérelmével pedig Vallásos jó érzel-
meit tanusitja, meg nem merem tagadni.

Ki többire Atyai kegyelmébe hathatósan ajánlott Fiui kegye-
lettel s' legmélyebb tisztelettel maradok

Nagyméltóságodnak
Földeákon 10. Junius 848

leg alázatosabb szólgája
s' Kriptusban fia
Major János Lelkész.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/1-2

BÉRCZI LÁSZLÓ BERNÁT - MOLNÁR ANTAL

BESZÉLGETÉS HERVAY FERENC LEVENTE CISZTERCI EGYHÁZTÖRTÉNÉSSZEL

A Magyar Televízió Vallási Műsorok Szerkesztősége 2002-ben sorozatot indított „Egyháztörténészeink" címmel. Az interjúk célja, hogy bemutassa azokat a Magyarországon vagy külföldön élő egyháziakat, akik az elmúlt évtizedekben sokat tettek a magyar művelődés egyik legfontosabb tényezőjének, a keresztény egyházak történetének feltárásáért és bemutatásáért. A televíziós interjú-sorozat indulásakor nyomban felmerült a nyomtatott formában való közzététel igénye is, ezt a feladatot vállalta fel a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum felelős szerkesztője, Zombori István. A folyóirat legutóbbi számában látott napvilágot a Szilas László jezsuita egyháztörténésszel folytatott beszélgetés. A Hervay Leventével készült interjút Bérczi László Bernát készítette, a beszélgetést és a bibliográfiát szerkesztette és sajtó alá rendezte Molnár Antal.

BÉRCZI LÁSZLÓ BERNÁT: *Milyen volt Levente atya gyermekkora, ifjúsága?*

HERVAY LEVENTE: Gyermekkoromra azt mondhatom, hogy békés volt. Pozsonyban születtem 1919-ben, két nővérem volt. Akkor még hivatalosan nagy Magyarország volt, de már a csehek bejöttek. Akkor átjöttünk a megmaradt Magyarországra, Mosonmagyaróvárra. Ott laktunk körülbelül 4 évet, akkor édesapámat, aki vasutas volt, áthelyezték Debrecenbe. Ott kezdtem az elemi iskolát, de már Pécsett folytattam. Pécsett végeztem a nyolc gimnáziumot is a ciszterciek Nagy Lajos Gimnáziumában, 1937-ben érettségiztem. Ott is csak jót tanultunk, és ott kaptam kedvet az ifjúsággal való foglalkozásra, főként a cserkészet keretében. Közben jártunk sokat kirándulni, táborozni, síelni, sportolni. Az utolsó évben határoztam el, hogy jelentkezem a ciszterci rendbe.

B. L. B.: *Magyarországon a ciszterciek tanári pályára készültek. Amikor belépett a rendbe, milyen szakot választott?*

H. L.: A történelem és a földrajz szakot választottam. Diákkoromban a földrajz érdekelt különösképpen, később szerettem meg a történelmet. Abban az időben minden rendtag két tárgyat választott. Így választottam én is a földrajz mellé a történelmet, és aztán a sors úgy hozta, hogy később a történelem került túlsúlyba. Bár a kettő eléggé össze is függ, hiszen a földrajz nélkül a történelem nem képzelhető el, és a földrajzban is van egy kis történelem. Szívesen elmondom azt is, hogy mi vezetett a ciszterci rendbe, mert ez sem közömbös. Elsősorban két rendtag példája: a pécsi igazgatómé és egy másik, fiatal rendtársamé. Korábban gondoltam arra, hogy erdőmérnök leszek, de nem bántam meg, hogy nem az lettem, bár szeretem ma is az erdőt. És valahogy úgy érez-

tem érettségi körül, hogy sok rossz van a világban, és a világot jobbá és szebbé tenni csak úgy lehet, ha az embernek szilárd alapja van: Istent ismeri, szereti és reá épít. Tehát Istennel együtt járja az ember életének útját.

B. L. B.: *Hol végezte a tanulmányait?*

H. L.: Tanulmányaimat itt, Zircen folytattam. Teológiát tanultam, majd pedig három év után fölkerültünk Budapestre. Ott párhuzamosan folytattuk a teológiát, ugyanakkor az egyetemen végeztük szaktárgyaink évfolyamait, én a földrajzot és történelmet. Történelem szakon Mályusz Elemér volt a tanárom, akitől sokat tanultam és később is többször találkoztam vele. Ebben az időben kezdett alaposabban érdekelni a ciszterci rend története. Budapesten megvolt a lehetőség, hogy fölkeressem a legnagyobb könyvtárakat. Ott hozzájutottam olyan könyvekhez, amelyekből sok anyagot gyűjthettem; az eredeti tervem az volt, hogy összegyűjtöm a ciszterci apátságokra vonatkozó irodalmat. Később úgy láttam, hogy ez nem elég, hanem a fontosabb adatokat is tisztázni kellene egy-egy apátság történetéről. Akkor úgy gondoltam, hogy ez a feladat egy-két év alatt elvégezhető. Már több mint 60 éve foglalkozom vele, de még nincs befejezve.

B. L. B.: *Tanulmányai végeztével milyen beosztást kapott Levente atya a rendben?*

H. L.: Amikor 1944-ben befejeztem az egyetemet, megkaptam a diplomát, Magyarország akkor élte történetének legsötétebb időszakát. Elkezdtem ugyan a gyakorló tanári évet Budapesten, de csak egy hónapig tudtam ott folytatni, mivel 1944 szeptemberе végén minden iskolát bezártak, közeledett Budapest felé a front. Akkor elhatároztam, hogy inkább Zircre távozom, és itt várom meg a frontot. Odaköltözve új beosztást kaptam, a novíciusmesternek segítettem, a plébánián káplán voltam, majd pedig, miután a front átvonult Zircen, az apát úr rám bízta a házgondnokságot. Teljesen ki voltunk fosztva, rengeteg menekült volt itt, ezért sokan étkeztek a konyhánkról, de azért hála Istennek senki sem halt éhen. Itt töltöttem 2 évet, akkor Endrédi Vendel apát úr Egerbe helyezett, hogy ott az iskolában, a gimnáziumunkban és az általános iskolában tanítsak.

B. L. B.: *Levente atya egyetemi tanulmányai alatt folytatta a ciszterci renddel kapcsolatos kutatásait?*

H. L.: Igen, valójában még Zircen kezdtem el, és aztán az egyetemi évek alatt folytattam. Ez utóbbi különösen alkalmas volt erre a munkára, mert könnyen elérhettem a budapesti nagy könyvtárakat, és gyűjtöttem az anyagot, majd igyekeztem a legfontosabb könyveket is begyűjteni, amelyek a ciszterci rendre vonatkoztak. Ezt a munkát azóta is folytatom, ennek az eredménye, hogy Zircen van most egy könyvtár-részlegünk, amely, úgy gondolom, világviszonylatban is az egyik leggazdagabb könyvgyűjtemény a ciszterci rendről.

B. L. B.: *Levente atya első külföldi útja hová vezetett?*

H. L.: A háború alatt próbálkoztam, még 1943-ban jártam kinn Ausztriában és Németországban. Akkor kaptam vízumot, és így tudtam az egyetemen is pár hetet szakítani erre az útra. Felkerestem a két nagy bécsi könyvtárat, és voltam három osztrák ciszterci apátságban, amelyeknek a könyvtárában szintén dolgoztam. Sikerült még Münchenbe is eljutni, ott a városi könyvtárban kutattam, bár olyan állapotok voltak, hogy minden éjszaka légitámadástól és bombázástól kellett tartani.

B. L. B.: *Levente atya hogyan tudott az ifjúsággal foglalkozni, amikor 1948-ban a ciszterci rend iskoláit államosították, 1950-ben pedig magát a rendet is feloszlatták?*

H. L.: Hivatalosan nem foglalkozhattunk az ifjúsággal, csak csendben, a föld alatt, láthatatlanul. Helyünk nem volt, így családokhoz mentünk és ott jöttem össze a fiatalokkal. Őket kis csoportokba, úgynevezett családokba osztottam, és aztán összejöttünk a szüleik lakásán. Elsősorban hitoktatást adtam nekik, de voltak más rendezvények is. Gyakran mentünk el kirándulni, és a nyarakat arra használtuk fel, hogy kimentünk a Bükknek a legeldugottabb helyeire, ott táboroztunk, magunk között voltunk. Az életem folyamán hetven táborban voltam, ezek túlnyomó része sátortábor volt. Ha összeadnám a napokat, akkor életemben körülbelül két évet töltöttem sátor alatt. Ezeknek a táboroknak körülbelül a felét saját magam szerveztem és vezettem. És nagyon szép emlékeim vannak, mert ott lehetett igazán foglalkozni a fiatalokkal, nem volt semmi külső zavaró körülmény. Ott mindenki való egyéniségében mutatkozott meg: mennyire életrevaló, mennyire fegyelmezett, mennyi szeretet van benne, mennyi szolgálatkészség. Tehát jobban megismertem én is őket és ők is egymást, 40-50 év után még ma is összetartanak, és mindig örömmel találkoznak. Az ifjúsággal való foglalkozás következtében elítéltek négy és fél évre, ebből két évet és valamennyi hónapot le is töltöttem.

B. L. B.: *Ez a munka tehát nemcsak nehéz, hanem adott esetben életveszélyes is volt. De nyilván nagyon szép gyümölcsei lettek később.*

H. L.: Mint mondtam, az ifjúsági munkának több szakasza volt életemben. Már diákkoromban megkezdődött, de főiskolai, egyetemi tanulmányaim alatt nem tudtam folytatni. Egerbe kerültem, ott osztályfőnök voltam, diákotthont vezettem és a cserkészetbe is bekapcsolódtam. Előbb cserkésztáborokba mentünk, aztán pedig diáktáborokba, és amíg lehetett, csináltam. Amikor 1959-ben felfedezték tevékenységünket, akkor sajnos egy jó ideig nem tudtam ezt folytatni. Utána Budapestre kerültem, akkor is sok családot ismertem, próbáltam a régebbi diákjaimmal kapcsolatot tartani. Ma is őrzöm ezekkel a családokkal a kapcsolatot, gyerekeiket is ismerem, részben unokáikat is. Úgyhogy sok szép élményem maradt meg ebből az időből.

B. L. B.: *Azt hallottam, hogy Levente atya Európa-szerte közel 370 ősi ciszterci monostort keresett fel. Ezekről az utazásaikról milyen érdekességeket tudna nekünk mondani?*

H. L.: Kutatásaim során természetesen felmerült bennem, hogy jó lenne látni is azokat az épületeket, amelyekről adatokat gyűjtök. Később sikerült eljutnom az úgynevezett szocialista országokba, hogy felkeressem az ottani régi ciszterciekat. Persze nem úgy kell elképzelni, hogy ezek ma is élő ciszterci monostorok, hanem történelmi helyek, ahol esetleg még állnak az épületek, amelyeket más célokra használnak. Sokszor viszont már csak az egykori monostor környezetét tudtam szemügyre venni. Legelőször Lengyelországot jártam be, de voltam az NDK-ban és Csehországban is. Erre egy hónapom volt. Nekem nem volt gépkocsim, tehát külföldi útjaimat vonattal, autóbusszal, taxival, gyalog és alkalmi gépkocsi-segítséggel jártam be. Nagyon sok jó emberrel találkoztam utazásaim folyamán. 1971-ben sikerült először nyugatra is útlevelet kapni, ami abban az időben, különösen nekem, nem volt könnyű dolog. Rögtön Franciaországot vettem célba, mert hiszen ott van a ciszterci rend szülőhelye. Franciaországban és Svájcban egy hónap alatt több mint száz helyet fölkerestem. Dolgoztam Párizsban is, közben a könyvtárakat is látogattam, Európa majdnem minden nagyobb könyvtárában kutattam: Varsóban, Krakkóban, Berlinben, Bécsben, Londonban, Párizsban, és gyűjtöttem a ciszterci adatokat, dokumentumokat. Általában mindig kicsit szorongva indultam el, nincs valami kiterjedt nyelvtudásom. Amikor Lengyelországba készültem, akkor egy évig tanultam lengyelül, annyira, hogy már sikerült lengyelül levelet is írnom,

és meg tudtam magam értetni. A némettel boldogultam még a legjobban. Mielőtt Franciaországba mentem, előtte kezembe vettem a francia nyelvkönyveket, és gyakoroltam a franciát. Az angolnak többször is nekifogtam, kétszer voltam Angliában, és jártam Írországban és Skóciában is.

B. L. B.: *Levente atya az útjai során összegyűjtött anyagot milyen témakörökre bontotta, mondjuk egy monostor esetében?*

H. L.: Tudományos szempontból ez is lényeges kérdés. Először csak bibliográfiát akartam írni, de később láttam, hogy a fontosabb adatokat is össze kell gyűjteni. A fő szempont mindig a szerzetes közösség, vagyis a konvent vizsgálata volt. Az első fontos adat a monostor fennállásának az ideje és a pontos hely meghatározása. Vagyis milyen közigazgatási területen, milyen város közelében, milyen falu határában, milyen patak mellett, annak melyik oldalán található az apátság. A másik fontos adat, hogy milyen névformái voltak. Gyakran a magyarországi monostoroknál is előfordul, hogy egy apátságnak több neve volt, és akkor a történelem folyamán több apátságot kreáltak belőle. A harmadik ilyen jelentős tényező, hogy ki volt az apátság alapítója, és ugyancsak fontos, hogy honnan telepedtek oda az első szerzetesek, mert a ciszterciekнél egy nagyon jól szabályozott leszármazási rend volt, annak a monostornak az apátja felügyelt az apátságokra, amelyik monostorból jöttek a szerzetesek. Azután szó van az apátság történetének fontosabb eseményeiről. Külön fejezetbe kerül az épület leírása, hiszen az volt a közösség színhelye, ahol az életét leélte. Egy külön rész szól a monostor levéltáráról és könyvtáráról: hová kerültek, együtt maradtak-e az iratok és a könyvek. Utána még tárgyalni kell, hogy miből éltek a szerzetesek, a monostor gazdálkodását, bevételeit, kiadásait. Továbbá írok a személyi állományról, a kolostorok létszámáról. Amennyiben találok rá adatot, megírom, hogy a tehetségesebb szerzetesek a monostoron kívül hol folytatták tanulmányaikat, milyen egyetemre jártak, és végül felsorolom azokat a nevesebb személyeket, akik életük szentségével, irodalmi munkásságukkal vagy valamilyen más alkotással kitűntek a közösségből. A monostor-történetet a bibliográfiai rész zárja. Úgy gondoltam, hogy körülbelül 1600 apátságról van adatgyűjtésem, de ezeket még össze kell fésülni, át kell nézni, ki kell egészíteni. Ha semmi más dolgom nem lenne, akkor naponta egy monostorral tudnék végezni. Idén júniusban kezdtük el a számítógépes feldolgozást, most körülbelül az ötvenedik monostornál tartunk.

B. L. B.: *Hogyan kezdődött Levente atya tudományos munkássága? Melyek voltak fő kutatási területei és eredményei?*

H. L.: Egyetemista koromban még nem gondoltam arra, hogy valamit publikáljak. Történelemből a ciszterciek középkori magyarországi históriájából írtam a szakdolgozatomat, földrajzból pedig Zirc területének természeti és emberi földrajzából. Tudományos munkára igazában 1963-ban adtam a fejem, amikor is az Országos Széchényi Könyvtárban egy tudományos segédmunkába kapcsolódtam be. Ez volt a munkahelyem és a létalapom. A régi magyarországi nyomtatványokkal foglalkoztunk, az új feldolgozásuk már nagyon időszerű volt. Így beletanultam a régi könyvek nyomdászatába, meghatározásába, mert sok olyan könyv maradt ránk, amelyből csak egy példány van. Ha annak nincs meg a címlapja, meg kell állapítani, hogy hol, mikor és kik nyomtatták. Később azt kaptam feladatul, hogy foglalkozzak a történelmi Magyarország területén, főleg Erdélyben nyomtatott cirill-betűs könyvekkel, és azok körében csináljak rendet. Ez elég nehéz téma volt, mert nem tudok románul és az ószláv nyelvet sem ismerem. Aztán példány sem igen van Magyarországon belőlük, úgyhogy csak Leningrádból ka-

pott filmeken keresztül tudtam tanulmányozni őket, de végül megírtam erről két cikket. Az egyik megállapította, hogy melyik volt az első román nyelven nyomtatott könyv. Ezt Nagyszebenben nyomtatták, körülbelül 1540-ben. A másik dolgozatomban pedig ezeknek a 16. századi cirill-betűs könyveknek az adatait rendszereztem táblázatba. Azóta ezt a cikkemet Romániában és Bulgáriában is sokan használják. Ezt követően két vaskos kötetben kiadtuk a régi magyarországi nyomtatványok adattárát. Ezzel le is telt a Széchenyi Könyvtárban való működésem, ami körülbelül 1963-tól talán 1981-ig terjedt. Akkor mentem nyugdíjba.

Már egyetemista koromban is foglalkoztatott a magyarországi szerzetesrendek története, de nemcsak a ciszterciek, hanem más rendek is. Ezekkel is kezdtem behatóbban foglalkozni és eljutottam oda, hogy ezt a témakört talán legjobban ismerem hazánkban, főként középkori vonatkozásban. A ciszterciekén kívül foglalkoztam a pálosokkal, premontreiekkel, a ferencesekkel és természetesen a bencésekkel is. Írtam egy nagy összefoglalót a magyarországi szerzetesrendekről, dolgoztam az egyetlen eddig megjelent lexikon számára, amely kizárólag a szerzetesrendekről szól. Ebbe a munkába olasz nyelven a magyar szerzetesrendek címszó alatt megírtam a magyarországi szerzetesrendek történetét, ez egy alapvető összefoglalás a magyarországi szerzetesi életről. Ebben a két irányban halad ma is tovább az érdeklődésem: a magyarországi szerzetesrendek és a ciszterci rend Európa szerte, illetve az egész világon. A zirci apátságban van egy új könyvtárunk, ezt is próbálom egyháztörténeti irányba fejleszteni.

B. L. B.: *Milyen tudományos tervei vannak még a jövőre vonatkozóan Levente atyának?*

H. L.: Sokat már nem tervezhetek. Amit elkezdtem, azt kellene befejezni, elsősorban a ciszterci apátságok adattárát, és meg kellene még írnom a főapát úr megbízásából Zirc történetét, vagyis a zirci apátság és Zirc városának történetét, ami nem kis feladat. Főként az elmúlt 40 év története lesz számomra nehezebb, mert akkor nem itt éltem, és ez az időszak még egyáltalán nincs feldolgozva. Az adatgyűjtést már elkezdtem, de még sok-sok munka vár rám ezen a téren is.

B. L. B.: *Hogyan látja a magyarországi ciszterciek jövőjét?*

H. L.: A jövőt nehéz látni, de reménykedem abban, hogy rendünk erősödni fog. A háttér nem kedvező, amelyből el kell indulnunk, és ezt az elmúlt sötét 40 évet majd be kell pótolnunk. Nem kis feladat, tehát nagy türelemre és nagy kitartásra van szükség, de a rend újra megerősödhet, és be tudja tölteni hivatását az országban a magyarság, az ifjúság és a társadalom körében. Annak is örülnünk kell, hogy eddig a visszaállás óta minden évben voltak növendékeink, és reméljük, hogy ezután is lesznek. Jó lenne, ha számuk évről-évre kissé gyarapodna. Ezt én történészként úgy látom, hogy a régebbi koroknak is megvoltak a maguk nehézségei, problémái, ez időnként más és más. Nekünk azokkal a problémákkal, feladatokkal kell megküzdenünk, amelyeket mi kaptunk, amelyek bennünket vesznek körül, és nem szabad elcsüggedni és azt gondolni, hogy nehezebb körülmények között élünk, mint éltek az emberek, vagy éppen a szerzetesek a korábbi századokban.

B. L. B.: *Az egyháztörténeti kutatásban Levente atya mit lát fontosnak?*

H. L.: Nagyon fontos a forrásokhoz való visszatérés, vagyis hogy ne másodlagos, harmadlagos könyvekből írják meg az újabb művet, hanem kézbe kell venni a hozzáférhető forrásokat, és azokat pontosan tanulmányozni kell. Ezért is fontos a latin nyelv ismerete. Fontosak a forráskiadások, szükséges az oklevelek tanulmányozása, az eredeti

okleveleket is kézbe kell venni. Az egyháztörténelem minden nemzet történetének alapvető része, máskülönben a magyar történelem sem ismerhető meg. Nagyon sokat köszönhetünk a Vatikáni Levéltárnak. Jóval kevesebbet tudnánk a középkori magyar történelemről, ha a Vatikáni Levéltárban a pápai regisztrumok nem maradtak volna meg.

B. L. B.: *Mi az, ami Levente atyának leginkább örömet szerez?*

H. L.: Azt mondhatom, hogy a legjobb az, amikor jó emberekkel találkozom. Szóval nagyon meg tudok hatódni és elérzékenyülni akkor. Szinte magam sem tudom, hogy pszichikailag mi az alapja, de amikor látok a valóságban egy olyan lelki értéket, segítőkészséget, áldozatkészséget, ami nem átlagos az embereknél; ha valaki rögtön segít, kész az áldozatra, rögtön kiáll a meggyőződése mellett. ennek tudok a legjobban örülni. Tehát amikor jellemes, értékes, mély lelkületű, fegyelmezett emberekkel találkozom.

HERVAY FERENC LEVENTE PUBLIKÁCIÓI

Önálló kötetek

Magyarország anyagi kulturája. Bp., 1938. 76 p. (litogr.) (Nemzetismeret 2.)

Régi magyarországi nyomtatványok I. 1473-1600. (BORSA GEDEON, HOLL BÉLA, KÄFER ISTVÁN és KELECSÉNYI ÁKOS társszerzőkkel). Bp., 1971. 928 p. + 82 t.

Documenta artis Paulinorum 1-3. A magyar rendtartomány monostorai. Gyűjtötte GYÉRESSY BÉLA. A bevezetést és az egyes monostorok összefoglaló történelmi ismertetését HERVAY FERENC írta. Bp., 1975-1978. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettudományi Kutatócsoportjának Forráskiadványai 10. 13-16.)

Zirc, apátsági templom. Bp., 1982. (2001-ig 7 kiadás) (Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára 114.)

Régi magyarországi nyomtatványok II. 1601-1635. Bp., 1983. (BORSA GEDEON és HOLL BÉLA társszerzőkkel). 856 p. + 70 t.

Zirc, Abteikirche. Bp., 1989. 2001^2. (Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára 114/A.)

Repertorium Historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. Roma - Bp., 1984. 329 p. (Bibliotheca Cisterciensis 7.)

GREGORIUS GYÖNGYÖSI: *Vitae fratrum eremitarum ordinis Sancti Pauli primi eremitae.* Edidit: FRANCISCUS L. HERVAY. Bp., 1988. 252 p. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova 11.)

Ciszterciek. (LEGEZA LÁSZLÓ és SZACSVAY PÉTER társszerzőkkel). Bp., 1997. 48 p. + 64 t. (Szerzetesrendek a Kárpát-Medencében)

Tanulmányok, cikkek

L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine. Magyar Könyvszemle 81 (1965) 119-127.

L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVIe siècle. Magyar Könyvszemle 81 (1965) 201-216.

Die erste kyrillische Buchdruckerei zu Hermanstadt in Siebenbürgen (1544–1547). In: Bibliothek und Wissenschaft Bd. 3. Wiesbaden, 1966. 145–155.

Magister Philippus von Hermanstadt, Drucker der ersten Bücher in rumänischen Sprache. Gutenberg-Jahrbuch 1966. 195–199.

A XV–XVI. századi magyarországi könyvnyomtatás számokban. Magyar Könyvszemle 82 (1966) 63–66.

Notes critiques sur l'Atlas de l'Ordre Cistercien de Frédéric van der Meer. Analecta Cisterciensia 23 (1967) 134–152.

Quellen und Gliederung des Textes. – Anmerkungen zum Text der Chronik. Genealogie der Arpaden- und Anjou-Könige von Ungarn. Vergleichende Zeittafel. Landkarte zur Topographie der Bilderchronik. In: Bilderchronik (Chronicon Pictum, Chronica de gestis Hungarorum. Wiener Bilderchronik). Hrsg. v. DEZSŐ DERCSÉNYI. Bd. 2. Kommentarband. Bp., 1968. 70–75. 165–197.

Sources and Arrangement of the text of the Illuminated Chronicle. – Notes to Chronicle. Genealogy of the Kings of Hungary of the House of Árpád and of Anjou. Comparative Chronology. Topography of the Illuminated Chronicle. In: The Hungarian Illuminated Chronicle. Ed. DEZSŐ DERCSÉNYI. Bp., 1969. 64–69. 153–184.

Ismeretlen XVI. századi magyarországi nyomtatványok. Magyar Könyvszemle 85 (1969) 403–405.

Még egy tíznyelvű Calepinus. Magyar Könyvszemle 85 (1969) 405–406.

Magyar krónika a régi magyar kalendáriumokban. Magyar Könyvszemle 86 (1970) 373–378.

Megoldás Rimay János Balassi-gyászversének kiadástörténetéhez. Irodalomtörténeti Közlemények 74 (1970) 498–499.

The first book translated from English into Hungarian. Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungariae 13 (1971) 155–160.

Notes and Additions to a Cistercian Bibliography. Analecta Cisterciensia 27 (1971) 310–321.

Hozzászólás. In: BORSA GEDEON: A XVI. századi magyarországi könyvnyomtatás részmérlege. Magyar Könyvszemle 89 (1973) 266–268.

L'état actuel des recherches sur la géographie historique ecclésiastique en Hongrie. In: Miscellanea Historiae Ecclesiasticae V. La cartographie et l'historie socio-religieuse de l'Europe jusqu'à la fin du XVIIe siècle. Colloque de Varsovie 27–29 octobre 1971. Louvain, 1974. 411–417.

Magyarország történeti földrajza a XVI–XVIII. században. In: Régi könyvek és kéziratok. Tanulmánygyűjtemény. Szerk. PINTÉR MÁRIA. Bp., 1974. 109–160

Pataki Vidor János 1901–1973. Az Egri Vár Híradója 11 (1975) 56–62.

Pótlások és kiigazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok" (RMNy) első kötetéhez. (BORSA GEDEONnal) Magyar Könyvszemle 91 (1975) 85–92.

Diffusione dei monasteri cistercensi sino al 1500. In: Dizionario degli istituti di perfezione 2. Roma, 1975. 1071–1095.

Die Geschwister der heiligen Hedwig in Ungarn. Archiv für schlesische Kirchengeschichte 40 (1982) 223–240.

880 Jahre Abtei Zirc, 1182–1982. Ein kurzer historischer Überblick. Analecta Cisterciensia 38 (1982) 7–21.

Geschichte der Franziskaner in Ungarn bis zum Beginn der Reformation. In: 800 Jahre Franz von Assisi. Franziskanische Kunst und Kultur des Mittelalters. Wien, 1982. 312-317.

A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon. In: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. BALÁZS ÉVA, FÜGEDI ERIK, MAKSAY FERENC. Bp., 1984. 159-171.

A magyarországi kolostorok pusztulása a 16. század közepén és a reformáció. In: Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből Luther Márton születésének 500. évfordulójára. Szerk. FABINYI TIBOR. Bp., 1984. 183-194.

Nyolcszáz éves a pilisi apátság. Vigilia 49 (1984) 830-833.

Részletek a pilisi apátság történetéből. In: Régészeti Tanulmányok Pest Megyéből. Szerk. IKVAI NÁNDOR. Szentendre, 1987. (Studia Comitatensia 17.) 595-601.

Szerzetesrendek Magyarországon 1600-ig. In: Katolikus egyháztörténeti konferencia, Keszthely, 1987. Szerk. HÖLVÉNYI GYÖRGY. Bp., é. n. 3-11.

A magyar katolikus egyház történeti kronológiája 1945-1987. In: Magyar Katolikus Almanach II. A magyar katolikus egyház élete 1945-1985. Bp., 1988. 19-67.

Szerzetesrendek. Férfirendek. In: Magyar Katolikus Almanach II. A magyar katolikus egyház élete 1945-1985. Bp., 1988. 157-198.

Szerzetesi iskolák és irataik. In: Iskola, egyház, művelődés. Bp., 1990. 93-98.

Ciszterci lelkiség a mai világban. Teológia 25 (1991) 88-93.

(TÖRÖK JÓZSEFfel): *Le „réseau monstique" hongrois et l'historie de l'ordre des Eremites de Saint-Paul en Hongrie médiévale. Naissance et fonctionnement des réseaux monastiques et canoniaux.* In: Actes du Premier Colloque International du C.E.R.C.O.M. Saint-Étienne, 16-18 Septembre 1985. Saint-Étienne, 1991. 225-233.

A Ciszterci Rend története Magyarországon. In: LÉKAI LAJOS: A ciszterciek. Eszmény és valóság. Bp. 1991. 470-492.

A premontreiek és majki prépostságuk. In: Majk és Grobois. (Kamalduli szerzetesek, Rákóczi és az Esterházyak). Az 1995. szeptember 14-i majki társadalomtörténeti konferencia tanulmányai. Szerk. R. VÁRKONYI ÁGNES, TUSOR PÉTER. Oroszlány, 1995. 19-24.

A bencések és apátságaik története a középkori Magyarországon. In: Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk. TAKÁCS IMRE. Pannonhalma, 2001. 461-547.

A ciszterciek és könyveik a 12-16. században. In: Fata libelli: a nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai. Szerk. P. VÁSÁRHELYI JUDIT. Bp., 2002. 175-180.

Lexikonban való közreműködés

Magyar Katolikus Lexikon I-. Főszerk. DIÓS ISTVÁN. Bp., 1993-.

Korai Magyar Történeti Lexikon (9-14. század). Főszerk. KRISTÓ GYULA. Bp., 1994.

Magyar Művelődéstörténeti Lexikon I-. Főszerk. KŐSZEGHY PÉTER. Bp., 2003-.

LÁSZLÓ BERNÁT BÉRCZI - ANTAL MOLNÁR

INTERVIEW WITH FERENC LEVENTE HERVAY, CISTERCIAN CHURCH HISTORIAN

The editors of religious programs working at the Hungarian Television in 2002 launched a series entitled "Our church historians". The interviews aim at introducing the churchmen living both in Hungary and abroad, who have made significant effort to reveal and present the history of Christian churches. The periodical *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (Essays in Church History in Hungary) continuously publishes the edited versions of the interviews.

In the first place the interview with the Jesuit László Szilas was published, now the interview with the Cistercian Ferenc Levente Hervay can be read. Hervay was born in Pozsony (today Bratislava, Slovakia) in 1919 and joined the Cistercian order in 1937. He graduated as a teacher of history and geography at Budapest University. He took the final vow and was ordained priest in 1944. First he resided in Zirc, later he moved to Eger. After the order was dissolved in 1950 his career as a teacher ceased as well. From 1963 to his retirement in 1981 he worked in the National Széchenyi Library. His scientific activity focused mainly on two fields: he took part in the collection and analysis of old printed books in Hungary, besides he was working on the history of medieval orders in Hungary. He provided medieval Hungarian monasterologia with numerous fundamental studies. Beside research work he also carried out significant pastoral activity among young people, due to which he was sentenced to prison by the communist regime. Now he lives in Zirc working on the topography of Cistercian monasteries. Attached to the text of the interview Levente Hervay's bibliography is published, too.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/1-2

NÉMETH LÁSZLÓ

MEGEMLÉKEZÉSEK MINDSZENTY BÍBOROSRÓL A SANTO STEFANO ROTONDÓBAN 1991 ÉS 2003 KÖZÖTT*

Boldogemlékű Mindszenty József bíboros földi maradványait végrendeletében foglaltaknak megfelelően[1] szállították haza mariazelli ideiglenes nyughelyéről, Esztergomba, 1991. május 3-án, ahol másnap, május 4-én temették el a Bazilika érseki sírboltjában.[2] A temetést II. János Pál pápa küldötteként[3] Opilio Rossi bíboros végezte, aki 1961 és 1976 között Bécsben volt nuncius,[4] tehát akkor, amikor Mindszenty bíboros a bécsi Pázmáneumban élt[5] és az irgalmasok kórházában 1975. május 6-án meghalt.[6]

---

* Reflexiókat, kiegészítéseket, adatokat a szerző szívesen fogad az alábbi címen: Németh László, Via Giulia, 1 - 00186 Róma, Italia vagy e-mailen: pmiroma@freemail.hu

1 A végrendelet nyomtatásban megjelent: *Szentnek kiálltjuk! Emigráns magyarok Mindszenty bíborosról halála 10. évfordulóján.* Összegyűjt. és sajtó alá rend. FÜZÉR JÚLIÁN. Youngstown, Ohio, USA, 1987. 77-79; MÉSZÁROS TIBOR: *A száműzött bíboros szolgálatában, Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972-1975).* Abaliget, 2000. 663-666. A végrendelet eredeti aláírt példányának másolata megtalálható a Mindszenty Archívumban, 058-as gyűjtő. Az 1975. május 5-én készített kiegészítésen olvashatók a végrendeleti tanúk nevei is, amelyek a két fent idézett nyomtatott kiadásban nem szerepelnek. Ezek szerint Mészáros Tibor titkár, Gianone Egon és Soltész Elemér voltak a végrendeleti tanúk. A végrendeletet az esztergomi temetés alkalmával közölte az Új Ember is: 1991. május 5.

2 A temetésről lásd Új Ember 1991. május 12. 1-2. és május 19. 1-2. A hazahozatal és a temetés alkalmával elhangzott beszédek egy része (Johann Weber, Miklósházi Attila, Alois Mock, Paskai László, Opilio Rossi, Habsburg Ottó, Antall József) megjelent nyomtatásban *Ki volt Mindszenty? Cikkgyűjtemény 1944-1998.* Vál. és szerk.: MÉSZÁROS ISTVÁN. Bp., 1999. 156-173. (Továbbiakban: *Ki volt Mindszenty?*)

3 A pápai levél szövegét lásd: *Ki volt Mindszenty?* 154-155.

4 Lásd: DONATO SQUICCIARINI: *Die apostolischen Nuntien in Wien.* Vatikanstadt, 2000. 2. Auflage, 319-322: Opilio Rossi 1910-ben született New Yorkban, jelenleg Rómában él. 1976. május 26-án VI. Pál pápa kreálta bíborossá.

5 Lásd: MINDSZENTIY JÓZSEF: *Emlékirataim.* Bp., 1989. 4. kiad. 485-492, VALENTINY GÉZA: *Mindszenty bíboros a Pázmáneumban.* In: *A bécsi Pázmáneum.* Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Bp., 2002. 349-351. (METEM-könyvek 37.) A szerző a Pázmáneum szemináriumként való újraindítását a bécsi tartózkodás kezdeti idejére teszi. Más források szerint ez az elgondolás csak 1974-ben merült fel. Lásd: MÉSZÁROS TIBOR, *i. m.* 279: „Ugyanígy meg akarja indítani a szemináriumot is. Fölsorolta levelében, hogy kik lennének a szemináriumi tanárok az ő vezetése alatt (1974. május 3. péntek)."

6 A bíboros halálához lásd, HARANGOZÓ FERENC: *Mindszenty József utolsó napjai.* In: FÜZÉR JULIÁN *i. m.* 18-21, CSER-PALKOVITS ISTVÁN: *A bécsi irgalmasok kórházában.* In: FÜZÉR JULIÁN *i. m.* 22-25. A két cikkben írtak minden részlete nem egészen egyezik a bíboros titkárának leírásával. Lásd: MÉSZÁROS TIBOR, *i. m.* 646-662. A legalapvetőbb különbség, hogy Cser-Palkovits nem tesz említést arról, hogy Mészáros Tibor titkár ott volt a kórházban a bíboros halálakor.

A mártírsorsú bíboros földi maradványainak hazaszállításáról és esztergomi temetéséről Rómában is megemlékeztek. A Pápai Magyar Egyházi Intézet (a továbbiakban rövidítve: PMI) akkori rektora, Ternyák Csaba,[7] Keresztes Sándor szentszéki nagykövet,[8] valamint Sárközy Péter professzor[9] szervezésében a mártírsorsú bíboros életművét bemutató megemlékezést rendeztek a Római Magyar Akadémián (a továbbiakban rövidítve: RMA), 1991. május 21-én, kedden, 18 órakor. Az emlékülést Keresztes Sándor szentszéki nagykövet nyitotta meg. Kada Lajos c. érsek, az Istentiszteleti Kongregáció titkára, a bíborossal kapcsolatos személyes emlékeit idézte fel,[10] Békés Gellért O.S.B. életútját és küzdelmét mutatta be a Katolikus Egyház és Magyarország függetlenségének a védelmében,[11] Ernesto Piacentini minorita szerzetes pedig perét és életének sorsát mártirológiai szempontból elemezte,[12] végül Sárközy Péter professzor a Katolikus Egyház és a Szent István-i magyar államiság ezeréves közös történetéről beszélt.[13] Az ezt követő vasárnap, 1991. május 26-án, 11 órakor, a Santo Stefano Rotondo in Monte Celio templomban, a bíboros egykori címtemplomában Kada Lajos c. érsek magyar nyelvű szentmisét mutatott be, amelyen a PMI rektora és növendékei koncelebráltak.[14] A két eseményre nyomtatott meghívó készült, amelynek az elején Mindszenty bíboros imádkozó képe látható, belül jobb oldalon olaszul, baloldalon pedig magyarul olvasható a program.[15] A Santo Stefano Rotondoban tartott szentmiséről rövid hírben beszámolt az Új Ember.[16]

---

7 Ternyák Csaba c. érsek jelenleg a Papi Kongregáció titkára, 1988-tól 1989-ig megbízott, majd pedig 1992-ig a PMI tényleges rektora volt. Életrajzi adatait lásd: *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye jubileumi névtára 1997.* Bp., 1997. 467.

8 Keresztes Sándor az 1989-es rendszerváltást követően a Magyar Köztársaság első szentszéki nagykövete volt. Megbízó levelét 1990. szeptember 15-én adta át II. János Pál pápának. Követi megbízásáról 1994. július 7-én mondott le. Lásd: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000.* Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Bp., 2001. 99–101. (A továbbiakban: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata).*

9 Sárközy Péter professzor a La Sapienza Egyetem magyar tanszékvezetője. A Santo Stefano Rotondo „újra felfedezését" magyar szempontból 1989-ben kezdte el Kada Lajos érsekkel és Ternyák Csabával, a PMI rektorával, amikor arról a Magyar Televízió filmet forgatott. Az „Isten hajléka az emberek között" c. filmet, 1989. augusztus 20-án sugározta a Magyar Televízió. A filmben megszólalt Sárközy Péter, Kada Lajos, Békés Gellért OSB, Ritz Sándor SJ is. Lásd: Sárközy Péter 1999. november 24-én kelt levelét e sorok írójának. Az interjúban megszólalók közül Ritz pater a hatvanas években mozgalmat indított a nyugati magyarság körében a templom teljes felújítása érdekében.

10 Személyes emlékeihez lásd interjú kötetét: PAJOR ANDRÁS: *„A te szavadra ..." Látogatások Kada Lajos érseknél.* Kecskemét, 2001.

11 Előadásának szövegét lásd BÉKÉS GELLÉRT OSB: *La testimonianza di Mindszenty.* Rivista di Studi Ungheresi 6(1991) 61–65. A megemlékezés dátumaként tévesen szerepel: 1990. május 21. 1991. május 21-e helyett.

12 Előadásának szövegét lásd ERNESTO PIACENTINI: *Il Cardinale József Mindszenty e il martirio bianco* in: Rivista di Studi Ungheresi 6(1991) 67–93. A cikk megjelent magyarul is: *Mindszenty József bíboros és a fehér vértanúság.* In: *Ki volt Mindszenty,* 182–190.

13 Lásd: Sárközy Péter: *Mindszenty-emlékülés a Római Magyar Akadémián.* Új Magyarország, 1991. május 31.

14 A Római Magyar Akadémia vezetői a misén nem vettek részt lásd: SÁRKÖZY PÉTER: Igen tisztelt Szerkesztő Úr! Ring 1991/31. szeptember 3.

15 Lásd: PMI 81/1991.

Ezzel újjáéledt egy hagyomány, amelyet Mester István, római magyar lelkész indított el 1948. március 19-én, amikor Szent József ünnepére a Santo Stefano Rotondo templomba hívta a római magyar kolóniát, hogy megemlékezzenek a templom tituláris bíborosának névnapjáról.[17] 1991-et követően 2003. májusáig volt lehetőség e hagyomány ápolására, mert 2003. május 19-én elkezdődött a templom hosszú évek óta várt felújítása, így azt több évre bezárták, és így bizonytalan ideig nem lehet a templomot használni. Ez ad most alkalmat arra, hogy e rövid tanulmányban sorra vegyük Mindszenty József bíborosért a Santo Stefano Rotondo templomban bemutatott szentmiséket.

MINDSZENTY PÜSPÖKKÉ SZENTELÉSÉNEK 50. ÉVFORDULÓJA: 1994

Az esztergomi újratemetést követő első megemlékezésre Mindszenty bíboros püspöki kinevezésének és püspökké szentelésének 50. évfordulója adott alkalmat.[18] 1994. március 24-én 18 órakor Paskai László bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek meghívására Achille Silvestrini bíboros, a Keleti Kongregáció prefektusa mondott misét a Santo Stefano Rotondoban.[19] Vele koncelebrált Paskai László bíboros, Ternyák Csaba segédpüspök, a Püspöki Kar titkára, valamint tizenöt magyar pap. A szentmisén az Új Ember tudósítása szerint részt vett:[20] „Keresztes Sándor szentszéki nagykövet, Szörényi László olaszországi magyar nagykövet, Kállay Kristóf a Máltai Lovagrend szentszéki nagykövete, Gennaro Verolino érsek, Angelo Rotta egykori budapesti nuncius titkára, Habsburg Mihály főherceg a Mindszenty Alapítvány elnöke és családja, Szőke János szalézi szerzetes, több diplomata, valamint a római magyar hívek és zarándokok nagyobb számú csoportja". Az Osservatore Romano beszámolója szerint[21] rajtuk kívül jelen volt még Gonda Imre a PMI rektora,[22] P. Johannas Gunter S.J., a Collegium

16 Lásd: Új Ember 1991. június 9. 5: „(Kada Lajos) Homiliájában az ünnep titkáról elmélkedett, majd felidézte Mindszenty bíboros életútjának főbb állomásait."

17 Lásd: NÉMETH LÁSZLÓ: *Adalékok a római magyar lelkipásztorkodás történetéhez, Első rész: 1945-1963.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 14(2002), 1-4, 204.

18 XII. Pius pápa 1944. március 4-én nevezte ki veszprémi püspökké, és 1944. március 25-én az esztergomi bazilikában Serédi Jusztián bíboros, hercegprímás szentelte püspökké. Lásd: LIPTHAY ENDRE: *Mindszenty József életrajzi kronológiája.* In: *Mindszenty József emlékezete.* Szerk. TÖRÖK JÓZSEF. Bp., 1995. 168. (Studia Theologica Budapestinensia 13.) Mészáros István egyik tanulmányában nehezményezi, hogy az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye vezetősége Mindszenty esztergomi székfoglalójának 50. évfordulóját nem ünnepelte meg. A tanulmány a püspökké szentelés 50. évfordulója alkalmából tartott római szentmiséről nem tesz említést. Lásd: MÉSZÁROS ISTVÁN: *A Mindszenty kutatás mai problémái.* In: MÉSZÁROS ISTVÁN: *„Állok Istenért Egyházért, hazáért" Írások Mindszenty bíborosról.* Bp., 2000. 180-186, különösen 185. (METEM-könyvek 28.)

19 Lásd: PMI 22/1994.

20 Lásd: Új Ember, 1994. április 3. 1: *Az eljárás megkezdődött, Hősiesen gyakorolta az erényeket, Mindszenty boldoggá avatásáért.* A szentmiséről tudósított a Magyar Kurír is. Lásd: 1994. március 25. 2: *Ötven éve szentelték Mindszenty Józsefet püspökké.*

21 Lásd: GABRIELE NICOLÒ: *Il Card. Mindszenty: intrepido martire della fede simbolo della Croce per il suo popolo. L'eroica Primate d'Ungheria ricordato con una celebrazione eucaristica presieduta dal Card. Silvestrini.* Osservatore Romano, 1994. március 24.

22 Gonda Imre 1992-től 1996-ig volt a PMI rektora. Lásd: *Az Egri Főegyházmegye névtára 2000.* Eger, 2000. 114.

Germanicum et Hungaricum rektora, Mons. Antonio Benvin, a Horvát Kollégium rektora. A szentmise elején Paskai László bíboros latin nyelven köszöntötte a főcelebránst, aki olasz nyelvű beszédben méltatta Mindszenty bíborost felidézve életpályájának jelentősebb állomásait.[23] Többek között utalt arra, hogy amikor esztergomi érsek lett, a háborút követő nehéz helyzetben tudta bátorítani a rábízottakat, hogy előre nézzenek, és éljen bennük a keresztény remény. Lelkipásztori bölcsességgel arra törekedett, hogy igaz keresztényekként megőrizze híveit a Krisztusba vetett hit egységében. Mindszenty – hangsúlyozta Silvestrini bíboros – feltétel nélkül szerette népét és meg volt győződve arról, hogy a pap, akármi is történjen, nem hagyhatja egyedül híveit. Beszédét végül így fejezte be: „Kívánom, hogy (Mindszenty bíboros) áldozatának és vértanúságának magja teremjen az Egyházban új lelkipásztorokat, akik hozzá hasonlóan bátran tesznek tanúságot a hitről, és hűségesek Krisztushoz, és ez a mag ne csak Magyarországon legyen termékeny, hanem az egész világegyházban."

MINDSZENTY HALÁLÁNAK 20. ÉVFORDULÓJA: 1995

A következő évben volt Mindszenty bíboros halálának 20. évfordulója. 1995. május 6-án, szombaton Magyarországon országos engesztelő zarándoklatot tartottak az esztergomi Bazilikában.[24] Ugyanezen a napon 10 órakor, a római magyarok is összegyűltek a Santo Stefano Rotondoban, hogy lélekben bekapcsolódjanak a magyarországi megemlékezésbe.[25] A szentmisére Gonda Imre, a PMI rektora hívta a római magyarokat. A rektor az évfordulóról és a szentmiséről II. János Pál pápát az alábbi táviratban értesítette.[26]

„Szentséges Atya, a római magyar közösség, amely felejthetetlen bíborosunk, Mindszenty József halálának 20. évfordulója alkalmából a Szent István templomban, az elhunyt bíboros egykori címtemplomában, lélekben egyesült Paskai László bíboros, a magyar püspökök, és egész Magyarországról az engesztelő zarándoklatra érkezettek által Esztergomban tartott ünnepi szentmisével, hálás fiúi tiszteletét küldi Szentségednek, azért, mert Szentséged magyarországi zarándoklata alkalmával imádkozott a sírjánál, és kéri apostoli áldását."

A pápa Angelo Sodano bíboros, államtitkáron keresztül küldte apostoli áldását a résztvevőkre. A szentmise főcelebránsa Gonda Imre rektor volt, aki szentbeszédével lelki hidat teremtett Róma és Esztergom között. A misén részt vett Bratinka József

---

23 A homília magyar nyelvű összefoglalóját lásd: NÉMETH LÁSZLÓ: *Hogyan vélekednek Mindszenty bíborsosról Rómában? Megemlékezések Mindszenty József hercegprímásról, Első rész.* In: életünk, 2004. január 3.

24 Lásd: a beszámolót az eseményről Új Ember, 1995. május 14. 1-6.

25 Lásd: PMI 39/1995.

26 Lásd: PMI 44/1995. A távirat szövege *„Beatissimo Padre, La comunità ungherese di Roma unità spiritualmente alla solenne celebrazione tenuta ad Esztergom dal Card. Paskai László, dall'Episcopato ungherese e dal pellegrinaggio nazionale penitenziale di tutta l'Ungheria, nella Chiesa di Santo Stefano già titolare del compianto Cardinale, il 20. anniversario della pia morte dell'indimenticabile Cardinale Giuseppe Mindszenty, indirizza a Vostra Santità le espressioni della sua filiale devozione immensamente grata che Vostra Santità abbia voluto pregare davanti alla sua tomba in occasione del pellegrinaggio che Vostra Santità ha fatto in Ungheria, e chiede l'apostolica benedizione."*

szentszéki nagykövet,[27] Szörényi László olaszországi nagykövet, Kállay Kristóf, a Máltai Lovagrend szentszéki nagykövete, valamint a római magyarság számos képviselője.[28]

MINDSZENTY ELÍTÉLÉSÉNEK 50. ÉVFORDULÓJA: 1999

Mindszenty bíboros elítélésének 50. évfordulója alkalmából 1999. február 14-én, 11 órakor Paskai László bíboros, prímás, érsek mondott szentmisét a Santo Stefano Rotondoban.[29] Vele koncelebrált Luigi Poggi bíboros, Giovanni Re c. érsek, helyettes államtitkár, Ternyák Csaba c. érsek, a Papi Kongregáció titkára, valamint Németh László, a PMI rektora,[30] és az Intézet növendékei, a Rómában élő magyar és olasz papok, valamint P. Gerwin Komma, a Collegium Germanicum et Hungaricum rektora. A Kollégium magyar növendékei végezték az oltárszolgálatot. Jelen volt Tar Pál, szentszéki nagykövet[31] és a RMA vezetői és munkatársai. II. János Pál pápát Paskai László bíboros, prímás értesítette a megemlékezésről, amelyre Angelo Sodano bíboros, államtitkár február 13-i keltezéssel küldött magyar nyelvű választ.[32] Ebben ezt írta:

„Ezt a megemlékezést Rómában, a Santo Stefano Rotondo templomban, a magyarok zarándoktemplomában és Mindszenty bíboros egykori címtemplomában kezdik .... Őszentsége kívánja, hogy példaszerű papi működéséért való hálaadás előmozdítsa a lelki megújulást mind az esztergom-budapesti főegyházmegyében, mind pedig egész kedves Magyarországon."

A homiliában Paskai László bíboros megemlékezett Mindszenty bíboros letartóztatásának római visszhangjáról.[33] Idézte XII. Pius pápa 1949. január 2-án, a magyar püspökökhöz írt levelét, valamint a február 14-én tartott rendkívüli bíborosi konzisztóriumot.[34] Ezt követően a bíboros emlékirataiból vett idézetekkel a börtönévek szenvedéseire emlékeztetett, majd így zárta beszédét: „A bíboros élete a keresztény erények hősies formáját mutatja fel. Ez indított arra, hogy miután a szükséges feltételek megvoltak, 1994-ben hivatalosan elindítsam a boldoggá avatási eljárást ... Ennek teljesedését imáinkban kérjük Istentől."

---

27 Bratinka József 1995. február 6-tól 1999. február 5-ig volt szentszéki nagykövet Lásd: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata*, 136.

28 Lásd: SZUCHY GÁBOR: *Római figyelő, Mindszenty és Szent János.* Új Ember, 1995. május 21. 5. Magyar Kurír, 19995. május 8: *Emlékezés Mindszenty Józsefre.*

29 Lásd: PMI 18-3/1999, és PMI 18-31/1999.

30 Németh László (e sorok írója) 1998. szeptember 1-től a PMI rektora. Életrajzi adatait lásd: CSERHÁTI FERENC, Ismerjük meg papjainkat, in: Életünk 2003. július-augusztus.

31 Tar Pál 1999. február 8-tól volt szentszéki nagykövet Lásd. *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata* 136. Küldetését 2002. június végén fejezte be.

32 Lásd: PMI 18-38/1999.

33 Lásd PMI 18-39/1999., A homilia magyar nyelvű összefoglalóját lásd: NÉMETH LÁSZLÓ, *Hogyan vélekednek Mindszenty bíborosról Rómában? Megemlékezések Mindszenty József hercegprímásról, Második rész* in: Életünk, 2004. február 3.

34 XII. Pius pápa levelét lásd ASS 1949, 29, a konzisztóriumot, AAS 1949, 41-45. A konzisztóriumon elhangzott pápai beszéd magyar fordítását lásd: SALACZ GÁBOR: *A Magyar Katolikus Egyház tizenhét esztendeje (1948-1964).* München, 1988. 183-185. (Dissertationes Hungariae ex Historia Ecclesiae IX.), és MINDSZENTY JÓZSEF: Emlékirataim. Bp., 1989. 4. kiadás, 320-321.

Másnap, február 15-én a Római Magyar Akadémián konferenciát tartottak. Csorba László az Akadémia tudományos igazgatója köszöntötte a megjelenteket. Lapo Lombardi, XII. Pius pápa és Mindszenty bíboros kapcsolatáról,[35] Kahler Frigyes, A főcsapás iránya Esztergom, Mindszenty bíboros pere címmel a koncepciós perről,[36] Szőke János SDB, a boldoggá avatási ügy posztulátora pedig a boldoggá avatási eljárás folyamatáról tartott előadást. A zárszót Paskai László bíboros tartotta,[37] a konferencia moderátora Németh László, a PMI rektora volt.[38] Mindkét eseménynek széles teret adott az Osservatore Romano. A megemlékezésről és a miséről előzetesen beszámolt a Boldog Stepinac emlékére tartott szentmisével együtt,[39] közölte Paskai László bíboros ez alkalomból írt cikkét,[40] majd pedig beszámolót tett közzé a szentmiséről.[41] Az Osservatore Romano német nyelvű heti kiadása,[42]valamint több magyar és olasz média is megemlékezett az évfordulóról.[43]

MINDSZENTY HALÁLÁNAK 25. ÉVFORDULÓJA: 2000

Mindszenty bíboros halálának 25. évfordulója alkalmából, 2000. május 21-én 11 órakor Paskai László bíboros, prímás, érsek mondott szentmisét a Santo Stefano Rotondo templomban.[44] Magyar nyelvű szentbeszédének olasz fordítását közölte az Osservatore Romano.[45] A homiliában a bíboros elődjének utolsó napjait, halálát és máriazelli temetését idézte fel, majd felelevenítette egyéniségének három vonását. Elsőként lelki felké-

35 E témában jelent meg könyve: LAPO LOMBARDI: *La Santa Sede e i cattolici dell'Europa orientale agli albori della guerra fredda.* Roma-Bp., 1997. Előadásának szövegét lásd: PMI 18-48/1999.

36 E témában jelent meg könyve. KAHLER FRIGYES: *A főcsapás iránya: Esztergom Mindszenty bíboros pere,* Budapest, 1998. Elődásának szövegét lásd: PMI 18-47/1999.

37 Előadását lásd: PMI 18-49/1999.

38 A moderátori szöveget lásd: PMI 18-46/1999.

39 Lásd: Osservatore Romano, 1999. február 6.

40 PASKAI LÁSZLÓ: *Sto qui per Dio, per la Chiesa e per la patria.* Osservatore Romano, 1999. február 12. 8. A cikket ismertette a Magyar Kurír 1999. február 15-i száma.

41 FRANCESCO M. VALIANTE: *Il Card. József Mindszenty. Un'intrepida testimonianza segnata dalla croce,* Osservatore Romano, 1999. február 17.

42 Lásd: *Zur Verhaftung von Kardinal Mindszenty - 50 Jahre dannach.* Osservatore Romano Wochenausgaben 1999. február 12.

43 A Telepace három adásban is tudósított PMI 18-54/1999, SERES ATTILA: *Jubileumi konferencia Mindszentyről* Népszabadság, 1999. január 27., *Commemorazione di Mindszenty.* 30 Giorni 1999. gennaio, 52., *Mindszentyre emlékeztek Rómában.* Napi Magyarország, 1999. február 15, GUGLIELMO DE'GIOVANNI CENTELIES, *Commemorato a Roma il Cardinale Josef Mindszenty difensore della fede e della libertá dell'Europa* Il Tempo 1999. február 16., *Paskai bíboros római szentmiséje.* Magyar Kurír, 1999. február 16., *Konferencia a Mindszenty perről.* Magyar Kurír 1999. február 17., *Mindszenty bíborosra emlékeztek Rómában.* Új Ember, 1999. február 21., *Római szentmise Mindszenty emlékére.* Keresztény Élet, 1999. február 26. Il Consulente Re, 1999. marzo, 49., SILVIO PERETTI: *Il Cardinale Mindszenty a cinquant'anni dalla condanna all'ergastolo.* Nova et Vetera, 1999. marzo-aprile 4.

44 Lásd: PMI 85-3/2000. A szentmiséről előzetes hírt adott az Új Üzenet (Az Olaszországi Magyar Katolikus Misszió Értesítője) 1999. Novemberi, és 2000. április 30-i száma.

45 Lásd: Osservatore Romano, 2000. május 24, 7: *La speranza che illuminato la sua vita: „Ho fiducia nel rosario di mia madre ..."* A homilia magyarul megtalálható: PMI 85-20/2000.

születését halálára, másodikként életének alapvető célkitűzését, harmadikként pedig azt, ahogy ezt a célkitűzést a mártírsorsú bíboros egész életében szolgálta. Mindszenty végrendeletéből idézte azt, amivel halála előtt egészítette ki azt: „amit életem feladatául tűztem ki, s, amit Isten segítségével hazámban is és a számkivetésben is igyekeztem megvalósítani: megtartani magyarságban és hitben népünket, különösen felnövekvő ifjúságunkat."[46]

A Jubileumi Szentév egyik kiemelkedő eseménye volt a megemlékezés a XX. század vértanúiról, amelyet II. János Pál pápa 2000. május 7-én tartott a Colosseumban. Ehhez kapcsolódva május 19-én, pénteken a Római Magyar Akadémián, a Fraknói Intézet és a Pápai Magyar Intézet közös szervezésben kerekasztal beszélgetést rendezett „I martiri ungheresi del'900" címmel.[47] Roberto Morozzo della Rocca, a kelet-európai népek történetével foglalkozó professzor a kommunista államokban kialakult vallás- és egyházüldözésekről szólva részletesen elemezte azok különböző vonásait,[48] Marco Gnavi, a Szentév új mártírjai bizottságának titkára, a mártíromság fogalmáról, a pápa erre vonatkozó tanításáról és a bizottság munkájáról adott tájékoztatást.[49] Németh László, a PMI rektora pedig az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye XX. századi ismeretlen vértanúit ismertette.[50] A rendezvényen Paskai László bíboros elnökölt[51]. A konferenciáról beszámolt az Osservatore Romano,[52] a szentmiséről és a konferenciáról pedig a Magyar Kurír[53] és az Új Ember.[54]

MINDSZENTY ESZTERGOMI TEMETÉSÉNEK 10. ÉVFORDULÓJA: 2001

Mindszenty bíboros esztergomi temetésének tizedik évfordulója alkalmából 2001. május 19-én 18 órákor Angelo Sodano bíboros, államtitkár misézett a Santo Stefano Rotondóban.[55] A bíboros államtitkár meghívásának előzményéhez tartozik, hogy 2000-ben a millennium alkalmával tartott ünnepségeken Magyarországon járt.[56] Az ott kifejezett készsége nyomán kérte fel a szentmise bemutatására Paskai László bíboros,

---

46 A végrendelet szövegét lásd FÜZÉR JÚLIÁN, i.m. 77–79.

47 Lásd: a meghívót PMI 85-5/2000.

48 Lásd: előadását PMI 85-16/2000.

49 Don Marco Gnavi nyilatkozatot adott ebből az alkalomból a Vatikáni Rádióban, mely nyomtatásban is megjelent lásd: Magyar Kurír, 2000. május 23.

50 Az előadáshoz az anyagot MÉSZÁROS ISTVÁN: *Ismeretlen vértanúk az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye XX. századi történetében.* Bp., 2000 c. könyve szolgáltatta. Az előadás szövegét lásd: PMI 85-17/2000. Megjelent: Osservatore Romano, 2000, július 29., 5: *I martiri sconosciuti del secolo XX dell'Arcidiocesi di Esztergom-Budapest.*

51 Lásd: előadását PMI 85-18/2000. Az előadást közölte az Osservatore Romano 2000, július 20.

52 Lásd: Osservatore Romano, 2000. július 29., Magyar Kurír, 2000. július 24.

53 Lásd: *Megemlékezés Rómában a XX. századi magyar mártírokról*, és *Megemlékezés Rómában Mindszenty bíboros halálának 25. évfordulójáról.* Magyar Kurír, 2000. május 22. *Megemlékezés Rómában a század magyar vértanúira.* Magyar Kurír, 2000. május 23.

54 Lásd: BÓKAY LÁSZLÓ: *Konferencia a magyar mártírokról Rómában.* Új Ember, 2000. május 28.

55 A miséről értesítést adott az Új Üzenet, 2001. március 25-i száma.

56 Lásd: SZERDAHELYI CSONGOR: *Ötvenhárom év után ismét százezer zarándok a Szent Jobb körmeneten*, és SZŐNYI SZILÁRD: *Szent István az egyház egységének a jelképe, Interjú Angelo Sodano bíborossal, a Szentszék államtitkárával.* Új Ember, 2000. szeptember 3.

személyesen és levélben.[57] A misére nyomtatott meghívót készíttetett a PMI Paskai László bíboros nevében. Ennek elején Mindszenty bíboros képe látható, belső oldalán életrajzi adatai, és a meghívó szövege olvasható, valamint a Santo Stefano Rotondo látható egy metszeten.[58] A meghívót a diplomáciai testület tagjainak a Szentszéki Követség,[59] mindenki másnak a RMA és a PMI küldte szét. A szentmise elején Gerwin Komma S.J., a Collegium Germanicum et Hungaricum rektora köszöntötte a résztvevőket, majd Paskai László bíboros köszönte meg a bíboros államtitkárnak, hogy elvállalta a szentmise bemutatását. Opilio Rossi bíboros, nyugalmazott pápai nuncius, Luigi Poggi bíboros, a Vatikáni Apostoli Könyvtár és a Titkos Levéltár nyugalmazott prefektusa, Ternyák Csaba c. érsek, a Papi Kongregáció titkára és Angelo Acerbi érsek, nyugalmazott pápai nuncius,[60] Németh László a PMI rektora, és az Intézet növendékei, valamint Rómában élő magyar és olasz papok és szerzetesek koncelebráltak. A szentmisén az oltár szolgálatát a Collegium Germanicum et Hungaricum magyar növendékei látták el. A magyar állam képviseletében jelen volt Tar Pál szentszéki nagykövet, Győri Enikő olaszországi nagykövet, Semjén Zsolt helyettes államtitkár, Szájer József a FIDESZ-Magyar Polgári Párt frakcióvezetője, és a Szentszék mellé akkreditált számos nagykövet, a római magyarok, köztük a RMA vezetői és munkatársai.

Sodano bíboros homiliájában arról szólt, hogy „Mindszenty Krisztus követségében járt, főszereplője és tanúja lett a megpróbáltatásoknak és üldöztetéseknek. Kiemelte azt a fáradhatatlan buzgóságot, amellyel a pap Mindszenty az apostoli munkának szentelte magát, továbbá különleges szervezőtehetségét, a cigányok vallásoktatásának személyes felkarolását, valamint írói tevékenységét. Veszprémi püspökké történt kinevezése után a „Jó Pásztor legkiválóbb tulajdonságait mutatta meg a konfliktusok sújtotta kemény feltételek között". Az esztergomi metropolitai szék érsekeként és hamarosan bíborosként élete összekapcsolódott országa gyötrelmes sorsával. 1948. december 26-án letartóztatásával kezdődött meg hosszú kálváriája, mely 1971. szeptember 28-ig tartott. Aztán később, mint az engedelmesség gyümölcsét fogadta el külföldre költözését, melynek terhét nem titkolta, de amit a hit mélységes lelkületével fogadott, Istennek ajánlva áldozatát, mígnem Krisztus, a Jó Pásztor 1975-ben magához hívta.

A bíboros felidézte VI. Pál pápa szavait, melyekkel 1975. május 7-én, Mindszenty bíboros halálát követően méltatta a magyar főpásztort: *„A pap és pásztor különleges alakja, lángoló a hitben, büszke érzéseiben, tántoríthatatlan abban, amit jogának és kötelességének tekintett. Nemes hazájában az egyház ezeréves történetének egyik legnehezebb és legbonyolultabb korszakában a Gondviselés a főszereplők közé helyezte. Az ellentmondás jele volt és minden bizonnyal marad is, miként a tisztelet és heves támadások tárgya is lett".* Egy személyes emlékét is felidézte az államtitkár. Pontosan harminc éve, amikor a Vatikánban VI. Pál pápa nagy megilletődöttséggel, kitárt karral fogadta Magyarország prímását, ő is jelen volt, és úgy tűnt neki, mintha az egész egyház felsorakozott volna a

57 Paskai László meghívó levele Angelo Sodano bíborosnak, kelt Budapest, 2001. március 6. A levél másolata megtalálható a PMI levéltárában 14-1/2001. Sodano bíboros 2001. március 9-én latin nyelvű levélben jelezte a meghívás elfogadását, amely már előtte szóban egyeztetve volt.

58 Lásd: PMI 14-6/2001.

59 Lásd: a listát PMI 14-11/2001.

60 Angelo Acerbi c. érsek a Szentszék és a Magyar Köztársaság között 1990. február 9-én helyreállt diplomácia kapcsolatok után kinevezett első apostoli nuncius volt Budapesten. Megbízó levelét 1990. június 21-én adta át a Magyar Köztársaság elnökének. Lásd: SZABÓ TAMÁS: *Az Apostoli Nunciatúra tör-*

„hit bajnoka köré", hogy köteles hódolatát lerója neki. „A történelem rostájára" helyezve lelkipásztori szolgálatának egyes mozzanatait, és az adott korszak konkrét problémáiról szóló állásfoglalásait, azokat a történészek különféleképpen ítélik meg. Mi személyes apostoli elkötelezettségére akarunk emlékezni, mellyel az Egyházat és hazáját akarta szolgálni – mondotta a bíboros, majd az egyház alapvető szándékára utalt a szentté avatások kapcsán: mindig a szent megélt hősies erényeit magasztalja, nem pedig összes konkrét cselekedetét. Magyarország nagy prímása tekintetében az egyház a pásztori kötelességeihez való hűséget magasztalja Krisztus példája nyomán, aki életét adta juhaiért. Mindszenty bíboros is elszenvedte a megaláztatás minden fajtáját. Elfogadta a keresztet, amelyre rászegezték a hazafi, a pap és püspök szabadságát. Nem a szenvedéstől való félelem, nem a kompromisszum, hanem az Egyház iránti szeretet és a pápával szembeni engedelmesség indították arra, hogy elhagyja hazáját. Ahogy a VI. Pál pápához írt szavai jelzik: otthon akart maradni, de kész volt búcsút mondani hazájának, hogy száműzetésben folytassa az imádság és a vezeklés életét. *„Alázattal teszem ezt az áldozatot Őszentsége lábaihoz azzal a meggyőződéssel, hogy a legnagyobb áldozat, amit valakitől kérnek, kicsivé válik, amennyiben Isten szolgálatáról és az egyház javáról van szó."* Beszéde végén Sodano bíboros megjegyezte: ma itt tanúi vagyunk annak, hogy a magyar nép megbecsülte áldozatát, és erről tesz tanúbizonyságot a hívek meg nem szűnő áradata, akik elzarándokolnak az esztergomi székesegyházba, hogy sírjánál imádkozzanak. Mindszenty József bíboros kedves és tisztelt neve áldással övezve él körünkben, a mély hit megannyi nagy alakjának nevével együtt, akik híressé tették a „Szent Pannóniát". „Miközben hálát adunk az Úrnak, hogy a nemes magyar földön támasztotta ezt a pásztort, megfogadjuk, fényes példája tanítsa az új nemzedékeknek, hogy minden életkörülmény között szeretni és szolgálni kell Krisztus szent egyházát."[61] A szentmise végén Habsburg Mihály a Mindszenty Alapítvány elnöke felolvasta azt az imát, amelyet Paskai László bíboros írt a boldoggá avatásért. Sodano bíboros által bemutatott szentmise felkeltette a média érdeklődését Mindszenty bíboros személye iránt. A Vatikáni Rádió több idegen nyelvű műsora is megemlékezett az évfordulóról. Az egyik műsorban megszólalt Achille Silvestrini bíboros, a Keleti Kongregáció nyugalmazott prefektusa, a Vatikán keleti politikájának jó ismerője is.[62]

MINDSZENTY SZÜLETÉSÉNEK 110. ÉVFORDULÓJA: 2002

2002. március 29-én volt Mindszenty bíboros születésének 110. évfordulója. A PMI és a római magyar hívek közössége 2002. május 11-én 18 órákor emlékezett meg erről a Santo Stefano Rotondoban.[63] A szentmisét Edmund Casimir Szoka bíboros, Vatikán Állam Kormányzóságának elnöke mondta, akit Paskai László bíboros, prímás, eszter-

---

ténete 1990 után. Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata, 105. Küldetését 1997. márciusáig látta el Lásd: u.o. 136.

61 Magyar Kurír 2001. május 22. A teljes homiliát olaszul közölte az Osservatore Romano 2001. május 21-22.

62 Lásd: VERTSE MÁRTA: *A római Mindszenty-megemlékezés visszhangja.* Új Ember 2001. július 10.

63 Lásd: PMI 60-7/2002. A nyomtatott meghívó, amelynek formátuma azonos volt az előző évivel, az előző évhez hasonló módon került postázásra. A szentmiséről az Új Üzenet 2002. március 24-i és április 28-i száma is értesítést adott.

gom-budapesti érsek levélben köszöntött.[64] A levelet a szentmise elején Németh László, a PMI rektora olvasta fel. A magyar prímás levelében köszönetét fejezte ki hőslelkű elődjéért végzett imádságért, illetve mindazoknak, akik boldoggá avatásáért fáradoznak, hangsúlyozva, hogy tanúságtétele nem csak a magyar egyházé, hanem az egész világegyházé is. A szentmisén részt vett Giovanni Battista Re bíboros, a Püspöki Kongregáció prefektusa, Ternyák Csaba c. érsek, a Papi Kongregáció titkára, a diplomáciai testület számos képviselőjével együtt. A Magyar Köztársaság részéről jelen volt Tar Pál szentszéki valamint Győri Enikő olaszországi nagykövet. A szentmise elején Gerwin Komma SJ. a Collegium Germanicum et Hungaricum rektora, mint házigazda köszöntötte a vendégeket.

A szentmisét meghirdette és arról beszámolt az Osservatore Romano,[65] beszámolt róla az Új Ember,[66] a Magyar Kurír,[67] az Új Üzenet.[68] Szoka bíboros homíliájában[69] Mindszenty bíborosról, mint Krisztus és evangéliuma csodálatos példájú tanúságtevőjéről beszélt. Ismertette a magyar hercegprímás életútját. Történelmi szerepéről kifejtette: egyházmegyéje és az egész magyar egyház iránti súlyos felelőssége tudatában felvilágosult értelemmel és rettenthetetlen bátorsággal fáradozott az egyház jogai, szabadsága és a keresztény élet védelmében, minden olyan kísérlettel szemben, mely megpróbálta lefokozni jelenlétét és társadalmi hatékonyságát, miáltal a papok és hívek számára biztos és szeretett támasszá lett. Látván a megtörésére latba vetett minden haszontalan kísérletet, a kommunista rezsim 1948. december 26-án, Karácsony másnapján letartóztatta és szégyenletes kirakatpernek vetette alá. A per alatt hallatlan fizikai és pszichikai erőszakot szenvedett. Ezek mind arra irányultak, hogy aláássák erős erkölcsi és lelki erejét és ezzel érjék el a koholt vádak megvallását. Az ezekben az időben készült fényképek – kiváltképp tekintete révén – nyilvánvalóan megmutatják annak a súlyos erőszaknak a pusztító következményeit, melyek főként szellemi képességére és akaratára hatottak. Szoka bíboros felidézte Mindszenty hercegprímás hosszú kálváriáját, melyet az amerikai nagykövetségen szenvedett el a házi őrizet okozta elszigeteltség miatt, majd utalt arra a fájdalomra is, amellyel a pápa iránti engedelmességből elfogadta, hogy akarata ellenére elhagyja hazáját. Nagy áldozat lett végül számára VI. Pál döntése, mellyel a pápa az esztergomi érsekséget távollétében üresnek nyilvánította.

A Vatikán kormányzóságának elnöke megemlítette személyes emlékét is, miszerint ez év február 28-án Esztergomba látogatott, ahol fölkereste a székesegyházat. A bazilika kriptájában letérdelve az egyház nagy hősének sírjával szemben, mélyen megindultan imádkozott. Szoka bíboros Mindszenty tanúságtételéről megállapította: az nemcsak a keresztény élet hűségében és a lelkipásztori szolgálat nagylelkűségében áll,

64 Lásd: PMI 60-15, és 16/2002.

65 Osservatore Romano, 2002. május 10. GIANFRANCO GRIECO: *„La corale preghiera della comunitŕ ungherese raccolta nella chiesa di Santo Stefano Rotondo cara all'eroico Pastore"*. Osservatore Romano, 2002. május 13-14.

66 BÓKAY LÁSZLÓ: *Mise Mindszenty Józsefért - Rómában.* Új Ember 2002. május 12. és BÓKAY LÁSZLÓ: *Mindszenty bíborosra emlékeztek Rómában.* Új Ember, 2002. május 26.

67 Magyar Kurír 2002. május 14.

68 Új Üzenet, 2001. május 27.

69 *Subì un martirio fisico e morale segnato dalla realtà della Croce* címmel a homiliát teljes egészében közölte az Osservatore Romano 2002. május 13-14. 10.

hanem a konkrét fizikai és erkölcsi vértanúságban, melyet közvetlen közelről jelölt meg a kereszt valósága. *„Példaértékű helytállása miatt, melyet súlyos körülmények között tanúsított az egyház javára, azt kívánjuk, hogy a boldoggá avatási eljárás minél előbb kedvezően záruljon le."* Végezetül a bíboros idézte II. János Pál pápa egyik imáját: *„Esztergom rendíthetetlen bíboros, érseke magasztos erények példáját adta a katolikus világnak. Egy nagy lelkipásztor méltóságával hordozta a fejére helyezett töviskoronát: olyan magasztos egyházi személy emlékét hagyta így ránk, aki hosszú éveken át tudott imádkozni és szenvedni népéért."*

MINDSZENTY HALÁLÁNAK 28. ÉVFORDULÓJA: 2003

2003. május 17-én 18 órakor Mindszenty bíboros harmadik utóda, Erdő Péter, prímás, érsek[70] mondott szentmisét a Santo Stefano Rotondo templomban halálának évfordulója alkalmából.[71] Ez volt az első alkalom, hogy az újonnan kinevezett prímás misét mutatott be az Örök Városban egykori elődjéért. A koncelebrálók között volt az Államtitkárság részéről Carlo Maria Vigano érsek, apostoli nuncius, P. Gerwin Komma S.J., a Collegium Germanicum et Hungaricum rektora, Szőke János S.D.B. viceposztulátor, Németh László, a PMI rektora, az Intézet növendékei, a Rómában élő magyar és olasz papok és szerzetesek. Most is a Collegium Germanicum et Hungaricum magyar növendékei végezték az oltárszolgálatot. A magyar kormány részéről jelen volt Erdődy Gábor szentszéki nagykövet[72] és az RMA vezetősége és munkatársai. A prímás olasz nyelven prédikált.[73] A szentmiséről beszámolt az Új Ember,[74] és az Osservatore Romano.[75] Az előző évekhez képest újdonság volt, hogy a szentmisét a kupola alatti központi oltárnál lehetett bemutatni. A prímás, érsek homiliájában arról beszélt, hogy Mindszenty bíboros tudott mosolyogni. Mosolyának mély értelme van. A vértanú sorsú bíboros minden megpróbáltatás és szenvedésen túl a beteljesült örök életből mosolyog ránk. A jó harcot megharcolta és elnyerte a győzelmi koszorút. Mosolya másrészről azt jelenti, hogy a jó hírnek, az evangéliumnak volt a hirdetője, ami mindig örömet jelent. Benne az evangélium hirdetésének bátor tanúját kell tisztelnünk, ugyanakkor mindig megújult figyelmet kell fordítanunk a keresztény tanításra, amelyet ő hirdetett.

* * *

70 Erdő Péter prímás, érsek személyéről lásd: *Prímás-érseki beiktatás, Esztergom, 2003*, Budapest, 2003. és ERDŐ PÉTER: *Csak a kegyelem.* BARTHA SZABÓ JÓZSEF és JEZSŐ ÁKOS beszélgetése ERDŐ PÉTERrel az egyházról, hazánkról, a családról és a társadalomról. Bp., 2003.

71 Lásd: PMI 34-6/2003 meghívó külső formája azonos volt az előző éviével, és a postázása is ugyan úgy történt, mint az előző évben. A szentmiséről az Új Üzenet 2003. január 26-i és április 27-i száma is értesítést adott.

72 Erdődy Gábor szentszéki nagykövet 2002. október 24-én adta át megbízó levelét Lásd: *Annuario Pontificio 2003*, Città del Vaticano, 2003, 1268. *Átadta megbízó levelét a nagykövet.* Új Ember 2002. november 3.

73 Lásd: PMI 34-20/2003.

74 BÓKAY LÁSZLÓ: *Emlékmise Rómában.* Új Ember, 2003. május 25.

75 ELISABETTA ANGELUCCI: *Il Card. Mindszenty: un testimone coraggioso e un degno seguace di Cristo e degli Apostoli, Nel 28° anniversario della morte, solenne celebrazione nella Basilica romana di Santo Stefano al Monte Celio*, Osservatore Romano 2003. május 21.

E rövid áttekintés összegzéséül megállapítható, hogy 1991 és 2003 között a Santo Stefano Rotondo templomban a római magyar közösség a templom volt titularis bíborosának minden jeles évfordulójáról méltó módon megemlékezett. II. János Pál pápa két alkalommal is áldását küldte a résztvevőkre. A megemlékezések fő szervezői a Pápai Magyar Intézet rektorai (Ternyák Csaba, Gonda Imre, Németh László) voltak, de kivették abból részüket Magyarország szentszéki nagykövetei és a Római Magyar Akadémia is. A megemlékezések jelentőségét mutatja, hogy az Apostoli Szentszék vezetői (Achille Silvestrini bíboros, Angelo Sodano bíboros, Edmund Szoka bíboros) több alkalommal elvállalták a szentmisék bemutatását, illetve jelenlétükkel megtisztelték azt (pl. Re érsek, majd bíboros, Opilio Rossi bíboros, Luigi Poggi bíboros, Angelo Acerbi c. érsek, Ternyák Csaba c. érsek, Carlo Maria Vigano c. érsek). Mindszenty bíboros utódai (Paskai László bíboros, prímás, érsek, és Erdő Péter prímás, érsek) több alkalommal nemcsak résztvevőként, hanem szervezőként is bekapcsolódtak a római megemlékezésekbe. A Collegium Germanicum et Hungaricum vezetőivel harmonikus volt az együttműködés, a templomot mindig készségesen rendelkezésre bocsátották, és a szentmiséken a Kollégium rektora, az elöljárók és növendékek, elsősorban a magyar papnövendékek is mindig aktívan részt vettek. Az évfordulók nemzetközi rangját emelte, hogy a szentszéki nagykövetség útján számos ország vatikáni diplomatája jelen volt ezeken a szentmiséken, amelyeken a szentszéki magyar nagykövetek (Keresztes Sándor, Bratinka József, Tar Pál és Erdődy Gábor) mindig részt vettek. A szentmisékről az Osservatore Romanoban, a Magyar Kurírban és az Új Emberben számos cikk jelent meg, általában a Santo Stefano Rotondo külső vagy belső képével, így a mártírsorsú bíboros kiemelkedő évfordulói minden alkalommal erősítették a magyarok kötődését ehhez az oly sok magyar emléket őrző templomhoz. A szentmisékről és a megemlékezésekről természetesen minden alkalommal tudósított a Vatikáni Rádió Magyar Adása is.

Végezetül, és nem utolsó sorban a szentmisék alkalmul szolgáltak arra, hogy a római magyar közösség a meghívottakkal együtt imádkozzon mártírsorsú bíborosának boldoggá avatásáért azt követően, hogy a boldoggá avatási eljárás egyházmegyei szakasza lezárult és az iratok a Szentté avatási Kongregációba kerültek.[76]

76 Mindszenty boldoggá avatási eljárásához lásd: CONGREGATIO DE CAUSIS SANCTORUM, *Index ac status causarum*, Città del Vaticano, 1999. 212: A Szentszék a boldoggá avatási eljárás elindításához 1993. június 15-én adta meg a Nulla Osta-t. Az egyházmegyei eljárás iratainak felbontására a Kongregációban 1996. november 8-án került sor, majd 1998. február 4-én érkeztek meg a Kongregációba a kért kiegészítő iratok. Az ügy római posztulátora: Andrea Ambrosi ügyvéd. A boldoggá avatási eljárás történetéhez lásd: MÉSZÁROS ISTVÁN: *Mindszenty bíboros emléke 1975 után*. MÉSZÁROS ISTVÁN: *„Állok Istenért, Egyházért, hazáért" Írások Mindszenty bíborosról*. Bp., 2000. 168–172. (METEM-könyvek 28.) A cikk 1993-ban jelent meg a Magyar Vetésben. A jelzett kiadásban a cikk végén olvasható egy kiegészítés a boldoggá avatási eljárás fejleményeiről, a Kongregáció által kért kiegészítésekről azonban nincs szó.

LÁSZLÓ NÉMETH

COMMEMORATIONS OF CARDINAL MINDSZENTY IN SANTO STEFANO ROTONDO 1991-2003

Between 1991 and 2003 the Hungarian community in Rome deservedly commemorated the anniversary of the once titular cardinal of the church in Santo Stefano Rotondo. On two occasions also John Paul II sent his blessings on the participants. The chief organizers of the commemorations were the rectors of the Papal Hungarian Institute in cooperation with the Hungarian ambassadors of the Holy See and the Hungarian Academy in Rome. The significance of the commemorations is underlined also by the fact, that the leaders of the Apostolic See had often celebrated masses on these occasions, or honored the event with their presence. The successors of Cardinal Mindszenty also took part in the organization of these commemorations. The co-operation with the leaders of Collegium Germanicum et Hungaricum was harmonious, they were always ready to offer the church for the commemorations. Also the rector, the principals and the students of the Collegium took an active part in the masses. The international significance of the event was stressed by the presence of diplomats from various countries delegated to the Holy See, among them the ambassadors of Hungary. Articles were published on the event in periodicals and newspapers, such as Osservatore Romano, Magyar Kurír and Új Ember. As well as the Vatican Radio Hungarian Programme reported on the commemorations. The holy masses provided occasions for the Hungarian community of Rome with all those invited to pray for the beatification of its cardinal with a martyr fate. The diocesan phase of the beatification process has been completed and its documents have been sent to the Congregation for the Causes of Saints.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/1-2

VÁRDY BÉLA

DR. SZENDREY TAMÁS TÖRTÉNÉSZPROFESSZOR ÉLETE ÉS KORAI HALÁLA
(1941. március 25. – 2003. május 14.)

Valamikor a múlt század ötvenes években, a clevelandi Buckeye negyedben ismertem meg Szendrey Tamást. Mivel néhány évvel idősebb voltam nála, az ún. cserkészkorban tulajdonképpen csak messziről ismertük egymást. A korkülönbség miatt inkább ő ismert engem, mint én őt. Ez azonban 1960 nyarán megváltozott. Akkor ugyanis én már a posztgraduális képzésemet űztem a bloomingtoni Indiana Egyetemen, amely akkor az észak-amerikai hungarológiai oktatás legfőbb központja volt. A nyarakat azonban otthon töltöttem, hogy kemény munkával szedjem össze a továbbtanulás pótköltségeit. A bloomingtoni „assistantship" és „fellowship" ugyanis csak arra volt jó, hogy a tandíj kifizetése után az ember éppen éhen ne haljon.

Abban az időben kopogott be hozzánk váratlanul Tamás, aki akkor a helyi John Carroll University-n végezte tanulmányait. Mivel neki is olyan tervei és vágyai voltak, hogy történésznek képzik ki magát, s mivel akkor én már azon a vágányon futottam, ki akarta kérni véleményemet terveivel és elképzeléseivel kapcsolatban. Én aztán adogattam neki a tanácsokat, annak ellenére, hogy akkor még én is egy álomvilágban éltem az egész szakmával kapcsolatban. A lényeg az volt, hogy a tudásszomjamat kielégíthettem. Élveztem a tanulást és az azzal járó kisebb-nagyobb sikert és elismerést. A jövőre, a karrierre nem is gondoltam. Egyszerűen természetesnek vettem, hogy minden úgy lesz, ahogy majd akarom. A fentiek alapján természetesen Tamásnak is hasonló jellegű tanácsokat adtam.

Ez első komolyabb tanácskozás után aztán rendszeresen tartottuk a kapcsolatot. Ott voltam akkor is, amikor 1963-ban Tamás kézhez vette a John Carrol University diplomáját, amikor azt is megtudtam, hogy Tamás a New York-i Saint Johns University-t választotta, mint a posztgraduális képzésének a helyét. Először a családtól hallottam erről, amikor idevonatkozó kérdésemre az édesanyja kijelentette, hogy Tamás Jamaicában fog doktorálni. Először még meg is lepődtem, mert hirtelenjében egy kis karib-tengeri sziget képe rémlett fel előttem. De aztán tisztázódott a dolog, amikor megtudtam, hogy ez a Jamaica tulajdonképpen New York egyik elővárosa.

Ezt követően aztán mindketten mentünk tovább saját életpályánkon. Tamás a Saint John's Egyetemre tanulni, én meg a Topeka-i Washburn Egyetemre, majd a pittsburghi Duquesne Egyetemre tanítani. Tamás a Ph.D. fokozatát 1972-ben szerezte meg egy történetfilozófiai jellegű 440 oldalas disszertációval (*The Ideological and Methodological Foundations of Modern Hungarian Historiography*, 1972), amit Balla Borisz (1903-1992) magyar eszmetörténész és katolikus publicista, a Vigilia (1936) című kato-

likus folyóirat egyik alapítója bábáskodása mellett írt meg. Ez a disszertáció remekül összefoglalta a magyar történettudomány kifejlődését és állandóan változó eszmei hátterét, a tizennyolcadik századtól egészen az 1960-as évekig. Ez egy olyan munka, aminek azonnal meg kellett volna jelennie nyomtatásban. A helyzet azonban nem engedte. A kiadók ugyanis – mint azt mindannyian tapasztaltuk – sokkal inkább érdeklődnek az üzletileg kifizetődő munkák, mint a tartalmilag értékes, de kommerciális szempontból nem sok profittal kecsegtető kéziratok iránt. S abban az időben még a kommunizmus ideológiája alatt szenvedő hazai tudományos intézmények sem voltak érdekelve abban, hogy egy ilyen magyar szempontból értékes munkát megjelentessenek vagy szubvencionáljanak.

A hetvenes évek elejére már mindketten házas és családos emberként értünk révbe: én a pittsburghi Duquesne Egyetemen, Tamás pedig az Erie-i Gannon Egyetemen. Ezt aztán három évtizedes szoros baráti kapcsolat és tudományos összedolgozás követett, amit csak időnként szakított meg egy-egy félreértés és összekoccanás. Mi általában képesek voltunk összedolgozni, annak ellenére, hogy szellemi felépítésben nagyon különbözők voltunk. Én alapjában véve mindig egy hagyományos elbeszélő történész voltam és vagyok, aki könnyen érthető módon igyekszik összefoglaló munkákat írni az angol és magyar nagyközönség részére. Tamás viszont a fellegekben járó eszmetörténész és történetfilozófus volt, aki nagy eleganciával és szofisztikációval mondta el gondolatait, sokszor olyan nívón, hogy az egyszerű halandó alig bírta őt követni. Ennek ellenére, vagy talán éppen ezért, igen jól kijöttünk egymással. Nagy terveket szőttünk a jövőre vonatkozólag, remélve, hogy majd a nyugdíjkor után nekiállhatunk azok kivitelezésének.

Az elmúlt három évtized folyamán Szendrey Tamás a Gannon Egyetem szeretett és megbecsült professzora lett, akit a tudományos világ is igen nagy becsben tartott magas röptű írásaiért. Ezreket és ezreket tanított meg becsülni a tudományt önmagáért, s ugyanezeket az ezreket szintén megtanította becsülni a kétezer éves nyugati keresztény civilizáció értékeit. Ebben persze nagyon is egyet értettünk, hisz mindketten a nyugati keresztény értékrend emlőin nevelődtünk, és igen nehezen viseltük el ennek az értékrendnek a tudatosnak tűnő lerombolását az általunk átélt évtizedekben.

Szendrey Tamás professzor volt hallgatóinak jelentős része ma már a magas pozícióban levő megbecsült egyén. Ők megőrzik, továbbviszik és tovább gondozzák volt professzoruk által beléjük oltott etikai értékrendet. Ezt kézzelfoghatóan és lelkesen bizonyította a búcsúztatáskor jelenlevő John Cherry törvényszéki bíró, aki volt professzora emlékére megalapította a történészhallgatók részére minden évben kiadandó „Thomas L. Szendrey ösztöndíjat".

Az elmúlt három évtized folyamán Szendrey Tamás legalább nyolcvan különböző tudományos írásnak lett a szerzője. Ezek között van a saját egyeteme által kiadott kétkötetes tankönyv is, amely a Katolikus Egyház ökomenikus zsinatainak történetét foglalja össze (*History of the General Councils of the Roman Catholic Church,* Gannon University, 1978). De közötte van számos eszmetörténeti tanulmány is – mind angolul, mind magyarul –, melyek közül néhány épp az én társszerzőségem mellett látott napvilágot. Persze, mint korábban megjegyeztem, ezek csak morzsái azoknak a nyugdíjkorra tervezett nagy munkáknak, amelyek Tamás halála következtében talán sohasem fognak megíródni.

Tamás sokat fordított és szerkesztett is. Így például Mályuszné Császár Edit a közép-európai nemzeti színházak kifejlődéséről írt művét (*The Theater and National*

Awakening in East-Central Europe, 1980), Hóman Bálint *Ősemberek, ősmagyarok* című kiadatlan kéziratát (1985), saját egyeteme történetét összefoglaló kötetet (*The Story of Gannon University,* 1985), valamint a még kiadásra váró *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve* című munkát.

Családján és a történettudományon kívül Tamásnak egyetlen nagy szerelme volt: Tata, az ősi családi fészeknek vallott dunántúli város. Úgy csüngött rajta, mint egy kisgyermek anyja kebelén. Abban a városban találta meg jövendő feleségét, Enikőt; abban a városban tervezte eltölteni a nyugdíjkor utáni életét; abban a városban remélte elhelyezni hatalmas és értékes könyvgyűjteményét; és abban a városban remélte befejezni régóta tervezett Giesswein-életrajzát, valamint egyéb szintetikus munkáit.

Giesswein Sándor (1856-1923) katolikus pap, kanonok, teológus, filozófus, vallástörténész, és a magyar Keresztény Szocialista Mozgalom egyik alapítója és vezéregyénisége volt. Igen közel volt Tamás szívéhez, nemcsak azért mert gondolataik találkoztak, hanem azért is, mert Giesswein szintén Tata szülötte volt. Tamás nagy lelkesedéssel gyűjtötte a vele foglalkozó forrásmunkákat, írta a tervezett nagy életrajz egyes fejezeteit, s olvasta fel nekem nagy emócióval ezeknek az apró gyöngybetűkkel megírt fejezeteknek egyes részleteit. A sors azonban nem engedte meg neki, hogy ezt a nagy munkát befejezze. Azt sem, hogy egyéb nagy terveit kivitelezze. Az utóbbiak közt volt a Dilthey-i szellemtörténet égisze alatt megírandó nagy magyar történelmi szintézis is, amit már évtizedek óta együtt tervezgettünk.

Mivel az elmúlt három évtized folyamán mintegy 120 mérföldre (190 kilométerre) laktunk egymástól, közel sem találkoztunk olyan gyakran, mint szerettük volna. Azonban mégis gyakori kapcsolatban voltunk egymással. Meglátogattuk egymást, találkoztunk különböző konferenciák keretében, s Tamás szinte minden évben eljött a Duquesne Egyetemre, hogy valamelyik posztgraduális szemináriumom keretében egy-egy előadást tartson valamelyik kedvelt témájáról. Előadásai mindig népszerűek voltak, elsősorban azért, mert Tamás mindig brillírozott, mindig kimutatta szellemi kapacitásának nagyságát.

Habár viszonylag ritkán találkoztunk, telefonon állandó kapcsolatban álltunk egymással. Legalább minden héten egyszer felhívtam őt, s legtöbbször ő is visszahívott. Beszélgetéseink mindig felemelőek voltak. Hisz abban a nagy egyedülségben, amiben mindketten találtuk magunkat (hiszen egyetemeinken nem voltak olyan kollégák, akikkel a magyar múlt egyes eseményeit megtárgyalhattuk volna), igen jó volt szót váltani és szót érteni. (Magam részéről csupán feleségemmel, dr. Várdy Huszár Ágnessel tudtam elbeszélgetni arról, ami a magyar sorskérdésben hozzám közel állt.) Így tehát Tamás volt az egyetlen közeli világító láng az életemben. Sajnos, ez a világító láng három évvel ezelőtt (2000. május 20.) elkezdett pislákolni, s egy héttel ezelőtt pedig (2003. május 14.) végleg kialudt. Ez a világító láng immár három éve igen hiányzik életemből; s mostantól kezdve családja és közeli barátai életéből is.

Ez alatt a három év alatt, amíg Tamás az életért küzdött, de a halál felé haladt, legfőbb támasz hűséges felesége volt. Enikő az egri nők hősiességével, önfeláldozóan küzdött férje életéért, akivel harminckét évig élt boldog házasságban. Vigasza csupán az, hogy mellette álltak gyermekei, Csongor és Tünde, akiknek jelenléte megkönnyítette ezt a küzdelmet, s akikre a jövőben is mindig támaszkodhat.

Ha Bismárcknak, a német vaskancellárnak igaza volt, mikor az állította, hogy „egy igazi nagy embert... jószívűségéről..., humanizmusáról..., és sikereiben is mértékletes-

ségéről lehet megismerni", akkor dr. Szendrey Tamás professzor valóban nagy ember volt. Ő ugyanis szelíd és kedves ember volt, de ugyanakkor egy nagy kapacitású tudós is. Élete nagy tragédiája, hogy nem adatott neki legalább még egy évtized, hogy felgyülemlett szellemi értékeit papírra vethette volna. Ezáltal tovább gazdagíthatta volna szellemi értekeinket, és még ismertebbé tette volna nevét a tudományos világban.

A sors ezen kegyetlen ítélete ellenére is, neve minden bizonnyal fennmarad írásaiban, volt egyetemi hallgatói sikereiben, és baráti gondolataiban. Családja, kollégái, és kiterjedt baráti köre emlékezik rá és értékeli elért eredményeit mindaddig, amíg ők is csatlakoznak hozzá abban a világban, amitől mindannyian idegenkedünk, de amit egyikünk sem képes kikerülni. Hátha szebb és kellemesebb lesz, mint ez a világ, amely sok öröm mellett oly sok csalódást is rejteget mindannyiunk számára.

Mély szomorúsággal búcsúzom régi barátomtól, dr. Szendrey Tamás professzortól, akinek emlékét – családtagjaihoz és sok barátjához hasonlóan – nagy szeretettel őrzöm emlékezetemben.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/1-2

STEVEN BÉLA VÁRDY

SAYING GOOD-BYE TO A FRIEND: DR. THOMAS SZENDREY
(March 25, 1941 - May 14, 2003)

We are here to say good-bye to our friend, Dr. Thomas Szendrey, who for three decades was Professor of History at Gannon University. He was a loving husband, a caring father, a faithul fried, a learned colleague, and a man with a brilliant mind. He could have done so much more had fate given him a few more years to commit his brewing ideas into writing.

I met Thomas during the 1950s in Cleveland, Ohio, although I did not really learn to know him well until the early 1960s. At that time I was a Ph.D. student at Indiana University in Bloomington, when that institution was the premier center of Hungarian Studies in the United States.

Being a few years older than Tom, he knocked at our door in the summer of 1960 to consult me about the opportunities for a historian. He too was in love in history, but he too was in a cloud about the profession. We both refused to consider the practicality and applicability of our discipline. We simply loved it, and we were convinced in the long run everything would turn out to be all right.

Given this state of mind, I certainly could not give much practical advice to Tom. I could only convey my own feelings about history, and my own emotional attachment to the discipline that I wanted to pursue all my life.

After graduating from John Carroll University in 1963, Tom considered the idea of following me to Bloomington, but at the end he opted to go to New York to pursue his doctoral work at Saint John's University. He did so under the direction of a Hungarian intellectual historian, Professor Boris Balla, with whom he established a very good working relationship. Under Balla's direction he wrote a 440-page doctoral dissertation on *The Ideological and Methodological Foundations of Modern Hungarian Historiography* (1972), in which he explored the development of the discipline from the 18th century right up to the 1960s. This work turned out to be a major intellectual endeavor that should have appeared in print immediately. It was never published, for the simple reason that publishers were (and are) always more interested in books with commercial appeal, than in highly intellectual works that have little or no marketability.

After having gotten married, and after having settled down in our respective permanent positions – I at Duquesne University, and Tom at Gannon University – we began three decades of intense scholarly cooperation, punctuated by occasional debates and disagreements. We were able to cooperate in spite of our obvious dissimilarities: I being a traditional narrative historian, who was constantly engaged in

writing history for the average reader on an easily comprehensible level; Thomas being an intellectual historian, whose exposés were so sophisticated, poised, and elegant that they impressed even those who were unable to fathom the meaning of his word and explanations.

In the course of his three decades at Gannon University, Thomas Szendrey became a much beloved and much admired professor. At the same time he was an eminently respected publishing scholar in the field of intellectual history. He taught thousands of young people the love of learning for learning's sake, and he introduced them to the values of Western Christian Civilization. Many of his former students are now highly ranked professionals, or they are persons who occupy prestigious public or ecclesiastical offices.

Dr. Thomas Szendrey can claim authorship of about four score scholarly writings on a wide variety of topics, among them a two-volume textbook on the *History of the General Councils of the Roman Catholic Church* (Gannon, 1978). I have co-authored with him a number of these writing, and we also had grandiose plans for several major projects to be completed after our retirement. Alas, that will never come to be; at least not in the from of joint authorship with Tom.

In addition to his family and the discipline of history, Tom's great love was his ancestral town of Tata in Western Hungary. He loved that place with the affection of a child for his mother. That is the town where he found his future wife, Enikő; that is the town that was constantly uppermost in his mind; that is the town where he planned to live out the rest of his life after retirement; that is the town where he hoped to see his valuable library deposited; and that is the town where he wanted to complete those works that were to contain much of the knowledge that he had accumulated in the course of lifelong learning.

One of these books was to be a biography of Sándor Giesswein (1856-1923), a priest, theologian, philosopher, church historian, and on of the founders and leaders of the Christian Socialist Movement in Hungary. Giesswein was especially close to Thomas's heart, not only because they shared similar ideas and views about the world, but because Giesswein too was a native of Tata. Tom would collect everything about the life of his hero. He would write passionately about certain episodes of his life, and he would show me with affection some of the completed sections. If only fate would have given him more time to finish this work, as well as some of the others that he planned to write. The latter included a major intellectual synthesis of Hungarian history, that was to follow the Dilthey-inspired *Geistesgeschichte* view of historical evolution.

Having lived 120 miles apart for the last three decades, we could not meet as often as we would have liked to meet. But we did see each other fairly often. We visited each other, we met at various scholarly conferences, and Tom would also come to Pittsburgh at least once a year to deliver a lecture in on of my graduate seminars. His lectures were highly popular and his perceptive view of historical evolution was always appreciated by my students.

Although unable to meet on a weekly basis, we were always in touch via the telephone. I called him at least once of week, which he would often reciprocate. Lacking colleagues with similar interests in my immediate vicinity, and bereft of people who could appreciate my addiction to the past of the Carpathian Basin, he was the only person (besides my life) I could speak to about issues that were dear to my heart.

Figuratively speaking, he was a beacon in the barren desert that surrounded me. This beacon began to flicker three years ago (May 20, 2000), and it was extinguished permanently a week ago (May 14, 2003). I will miss this beacon, as will his family – his wife and his children –, and undoubtedly also many of his friends.s

If Bismarck was right when he claimed that "really great men are known by... [their] generosity..., humanity..., and moderation in success," then Dr. Thomas Szendrey was indeed a great man.[1] He was gentle as a person, and giant as an intellectual. It is a tragedy of history that fate has not given him more time to make his intellectual capacity better known to the world. Even as it stands, however, he will be remembered both through his writings and through the achievements of his students. And we – his family and his close friend – will cherish his memory for many years to come.

1 *The New Dectionary of Thoughts,* comp. Tryon Edwards, et al. (NY: Standard Book Co., 1957), p. 248.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/1-2

GLÜCK JENŐ

A KOLOZSVÁRI SZERVÁTIUSZ MÚZEUM

A szamosparti város művészeti gyűjteményei nem régen egy eredeti és igen jelentős kezdeményezéssel gazdagodtak. Ennek keretében került kiállításra a Szervátiusz szobrászpáros Jenő és Tibor – műveinek jelentős része. A többféle, nem éppen megfelelő ajánlatok elutasítása nyomán, az adományozók részéről, a Szent Mihály templom plébániája vállalta magára megőrzésüket és megismertetésüket a nagyközönség által. Czirják Árpád érseki helynök és plébános irányításával a plébániaépület belső udvarát hasznosították és európai követelmények szerint létrehozták a szobormúzeumot. Kiállításra került 83 szobor, ebből 73 mű Szervátiusz Jenő művészi hagyatéka, mely 1976 óta Budapesten élő fia 1996-ban adományozott a plébániának. További tíz szobor Szervátiusz Tibor kezenyomát viseli és a művész kolozsvári működésének termékei.

Szervátiusz Jenő (1903. július 4. Kolozsvár - 1983. szeptember 15. Budapest) és Tibor fia (1930. július 26. Kolozsvár -) művészete közös forrásból, a több száz éves erdélyi kulturából táplálkozott. Művészeti útjuk a közös alap ellenére a továbbiakban inkább párhuzamosan, sőt néhol ellentétesen fejlődött. Mindkettőjük műveiben döntő szerep jutott a fának, mint gondolataikat megelevenítő anyagnak. Jenőnél a fa élő szervezetébe oltotta műveit, Tibor alkotásaiban viszont a fa, a kő és fém együttes hatására támaszkodott. Művészetük méltatója – Banner Zoltán –, találóan állapította meg, hogy az apa egyre inkább a sok egyszemélyes emberi sors közegében elevenítette meg saját keserű sorsát. Fia viszont már a nemzet, sőt az általános emberi sorssal vállalt közösséget.

A látogató a kiállított szobrok nagyobb számánál fogva, nyilvánvalóan sokkal átfogóbb képet nyerhet Szervátiusz Jenő művészetéről, sőt, valójában egész életútjáról. Időben első megtekinthető műve „Madonna a Gyermekkel", még 1931-ben készült és mélyenszántó vallásos ihletettségével hívja fel magára a figyelmet. Az időrendben utolsó kiállított mű, már életútja végső szakaszából származik és 1977-ben készült el. Címe „Ember bá" és a művész által már előbb is modellként használt személy végzetét tükrözi. Szembeszökő, hogy öregségében magányosságra ítélt és a társadalmi változások által talajtalanná vált parasztnak állít emléket.

Szervátiusz Jenő művei közül századunk negyvenes éveiből három szobrot őriz a gyűjtemény. A kiállítás oroszlánrészét, a működésének csúcsidőszakát jelentő, ötvenes és hatvanas évek alkotásai töltik ki. Az előbbi időszakból 18, az utóbbiból pedig 34 szobor sorakozik fel. A hetvenes évek már csupán hét alkotással szerepelnek. Tíz esetben a múzeum nem rendelkezik biztos időmeghatározással. Véleményünk szerint azonban ezek is Szervátiusz Jenő működésének legtermékenyebb időszakából kerülnek ki.

Szervátiusz Tibor művei is – főképpen atyja termékeny éveivel párhuzamosan születtek – az ötvenes és hatvanas években és hat, illetve három alkotással szerepelnek. Kolozsváron történt távozása nyomán új virágzásnak indult tevékenységéből származik Márton Áron 1984-ben készült remek szobra, amellyel az életszentségéről híres és a súlyos időkben helytállt püspök életművét igyekezett honorálni.

A művészettörténészek sokrétű és széles skálán mozgó szakvéleményein túlmenően a kolozsvári Szervátiusz-múzeum a látogatóban mélyreható gondolatokat ébreszt.

Szervátiusz Jenő nehéz sorsokat megformáló alkotásai, mint például a székely favágó család (1967), vagy a máramarosi román paraszt (év nélkül), nemcsak az egyén göröngyös útját érzékelteti, hanem ugyanakkor aláhúzza a humánumon túl a nemzeti, vagy éppen a vallási előítéleteket is. Számára oly hamar tragédiába torkolt boldog családi élet perspektíváját eleveníti meg több alkotás, leginkább a „Család" című (1960). Nem tudunk szabadulni a gondolattól, hogy a „Végítélet" (1968) művészi eszközökkel megfogalmazott figyelmeztetés mindenki számára, hogy a bűn végső fokon feltétlenül elnyeri büntetését.

Szervátiusz Tibor művei közül megragad elsősorban a „Mádéfalvi veszedelem" 1968), amelyben végső soron a nemzeti lét iránti felelősség tükröződik és egyben figyelmeztetés az élet vargabetűiben elrejtett veszedelmekre. „A csángó asszony" (1958) szintén tiltakozás a feledés ellen.

Mindenesetre a kolozsvári kezdeményezés elismerésre méltó.

JENŐ GLÜCK

THE SZERVATIUS MUSEUM IN KOLOZSVÁR

In the treasure city of Transylvania a monumental exhibition of the works of Jenő Szervatius (1903-1983) and Tibor Szervatius (1930-) was organized. The parish of Saint Michael church undertook to preserve and display the 83 sculptures. The sculptures are put on show in the inner yard of the parish. The artistic activity of the two sculptors draws on the same source, i.e. the cultural heritage of Transylvania. In the works of both artists wood as a material conveying thought plays a remarkable role. Jenő Szervatius implanted his works into the living organism of the tree, while Tibor Szervatius relies on the complex effect of wood, stone and metal, expressing his solidarity with the fate of his nation and mankind.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/1-2

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

BILKEI IRÉN

A ZALAVÁRI ÉS KAPORNAKI KONVENTEK HITELESHELYI LEVÉLTÁRAINAK OKLEVÉLREGESZTÁI 1527-1541

Zalaegerszeg, 1999. 134 p.

A közjegyzőségek létrehozásáig (1874. évi XXXV. törvény) a hiteleshelyek (loca credibilia) voltak azok a sajátos magyar jogi intézmények, melyek a felek kérésére, vagy hatósági megbízás alapján állítottak ki közhitelű okleveleket. Működésük a XIII. század második felében szilárdult meg annyira, hogy az általuk kibocsátott oklevelek bizonyító erejét országszerte elismerték. Általánossá vált ugyanekkor, hogy a hatósági eljárásba a hiteleshelyek kiküldött embereit (szerzeteseket) is bevonták, akik hites tanúként (testimonium fide dignum) szerepeltek. A kiadott oklevelek másodpéldányát is ők őrizték, ebből fejlődtek ki a hiteleshelyi levéltárak. Mindezt Eckhart Ferenc kutatásaiból (Századok, 1913) eddig is tudtuk. Ám elképesztő tömegű okleveleik történeti szempontú kiaknázása csak az utóbbi évtizedekben indult el céltudatosan, miután levéltáraink sorra rendezik és teszik hozzáférhetővé anyagukat. Ezek sorába tartozik Bilkei Irén most megjelent könyve is, mely a zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztáit tette közzé az 1527-1541 közötti évekből. Zala megyében több hiteleshely is működött a középkorban: a zalavári, tihanyi, csatári és almádi bencés rendi, a türjei premontrei és az újudvari keresztes konventek. 1351-ben Nagy Lajos szabályozta a hiteleshelyi tevékenységet és a gomba módra elszaporodott kisebb konventeknek megtiltotta az oklevélkiadást. A zalavári és kapornaki kivételével visszavonták pecsétjüket. E kettő tevékenysége éppen ettől az időponttól válik fontossá.

A zalai konvent hiteleshelyi működésére az első adatunk 1260-ból van, a kapornakit 1240-ben említik először. Működésük fénykora a Mohács utáni évtizedekre esik. Talán ezért is választotta a szerző ezt az időszakot, de indokolja ezt az ország belső állapota (kettős királyság, a török erőteljes térhódítása) is. A XVI. század közepére több, valaha nagy oklevélkiadói tevékenységet folytató konvent siralmas állapotba jutott. És ez nemcsak a török előrenyomulásának köszönhető, hiszen már 1508-ban a rendi vizitátorok a somogyvári Szent Egyed apátságban düledező templomot és összesen öt szerzetest találtak, akik közül kettő ráadásul állandóan kiküldetésben járt hiteleshelyi tevékenységet végezni. A pécsváradi konvent sem működött már hosszabb ideje, a szekszárdi pedig 1526-ban pusztult el. A zalavári és kapornaki konvent tevékenysége éppen ezért felértékelődött, hiszen rájuk hárult a Dél-Dunántúlon magyar kézen maradt lakosság

jogügyleteinek intézése. Zala megyén kívül a távolabbi Körös, Baranya, Tolna, valamint a szomszédos Somogy, Vas és Veszprém megye ügyeit is intézték.

Egyháztörténeti szempontból két hiteleshely tevékenységének megismerése is jelentős, de a regeszták ennél többet is elárulnak. Egy 1530-as oklevélben István tisztelendő úr a somogyvári (de somogwar) egyház apátja, 1533-ban Antal, a kapornaki Szent Üdvözítő egyházának apátja szerepel. 1539-ben ugyancsak ő az apát, de ő szerepel két 1540-es oklevélben is. Kopornai Miklós zalavári apátról hallunk 1538-ban.

Számtalan egyházi ember is szerepel az oklevelekben, akikről eddig fogalmunk sem volt. Így Mihály a keresztúri (Kerezthwr) Szent Kereszt egyház apátja, István tisztelendő a somogyvári egyház apátja. De néha csak a patrónust rögzítették: a Szent Imre egyház szántóföldjei. Pápai Ferenc mester budai kanonok előtt köteles esküt tenni egy szerzetes valami régi ügyben. Pölöske és Kilyuk birtokok között állt egy kápolna (penes quoddam sacellum), ahol fegyveres támadást szenvedtek az arra menő jobbágyok.

Szó esik arról is, hogy 1538-ban a szentléleki, keszthelyi ferences, az örvényesi pálos, a segesdi kolostoroktól, valamint a török veszély elől odamenekült mesteremberektől, elvették az arany és ezüst holmijukat, díszes ruháikat és kegytárgyakat (clenodia ecclesiarum). Mindezt Márton választott veszprémi püspök felfegyverzett familiáriusai cselekedték.

Különösen érdekes egy 1539-ből keltezett oklevél, melyben Gersei Pető fia János, meghalt édesanyja megbízásából, a keszthelyi ferenceseknek (claustro ordinis Sancti Francisci minoris de observancia adhonorem beate Marie virginis) ajándékoz egy szőlőt, akik ezért évente minden héten kötelesek egy misét mondani az alábbi módon: az első héten a halottakért, a második héten Krisztus passiójárul. Egy 1530-ban oklevélben Piskóti Tamás testvérről, az örvényesi pálosok kolostorának vicáriusáról, Imre testvérről, a szalónaki pálos kolostor priorjáról olvasunk. 1539-ben mások járnak el az örvényesi remete szerzetesek megbízásából. Nyoma van még a kolgyári Szent György (1538) és a Szent Farkas (1539) templomnak, de ez utóbbinál hiányzik a település neve.

Talán ennyi is elegendő annak bizonyításához és megfogalmazásához, hogy a hiteleshelyek okleveleinek kiadás – köztörténeti vonatkozású adatokon túl – a zalai kis települések történetének, de az egyetemes magyar egyháztörténetnek is becses adatokkal, adalékokkal szolgál.

Kőhegyi Mihály

FEJÉR LIPÓT

A SZÉCSÉNYI IZR. HITKÖZSÉGI ELEMI NÉPISKOLA TÖRTÉNETE 75 ÉVES FENNÁLLÁSA ALKALMÁBÓL. 1870-1925. (HASONMÁS)

Szécsény: Antal Károly Honismereti Alapítvány, 2000. Szerk. Galcsik Zsolt. 72 p. (Szécsényi Honismereti Kiskönyvtár 9.)

A Szécsényi Honismereti Kiskönyvtár című kiadványsorozat immár 9. köteténél tart. A sorozat 4. kötetétől kezdve mindegyik darabja hasonmás kiadás. 19. századi és 20. század eleji, ma már csak könyvtárakban hozzáférhető történeti és néprajzi írások (Simonides János, Pintér Sándor, Búlcsú Károly művei) újrakiadása. Előszóval, beve-

zető tanulmánnyal ellátva, az azóta meghaladott és pontosabban föltárt részletek kiegészítésével, megfelelő kritikával. A kötetek fölött Galcsik Zsolt, a Nógrád Megyei Levéltár munkatársa bábáskodik, akinek neve az egyháztörténettel foglalkozók számára nem lehet ismeretlen. Számos tudományos és ismeretterjesztő írásában a szécsényi és Nógrád megyei egyházak, felekezetek, vallásos társadalmi egyesületek történetét vizsgálta. Miért időszerű a szécsényi izraelita hitközség elemi iskolájának történetét földolgozó munka újbóli kiadása? A magyarázatot a kötet előszavában Schweitzer József főrabbi így adja meg: „Mint Galcsik Zsolt tanulmányából megtudjuk, háromszázegy szécsényi zsidóvallású polgárt követelt az iszonyat áldozatául. Emléküket őrzi – az első világháború zsidó hősi halottainak névsorával együtt – a most kezükbe vett kis kötet. Megjelentetése nem csupán, mint a bevezető szavakban írtuk az iskolatörténetnek, de magának Szécsénynek s a régió történetének is gazdagodását jelenti." (3)

A könyv elején Galcsik Zsolt összefoglalta – amennyire a források engedték – Fejér Lipót életét és munkásságát, valamint a szécsényi zsidóság históriáját. Fejér Lipót 1863-ban született a Bars vármegyei Bisztricsény községben. Tanulmányait a Znióváraljai Állami Tanítóképzőben végezte. Nevét 1890-ben változtatta Fejér-re (bár kérelmében a Fehér név szerepelt, a belügyminisztérium ezt az alakot engedélyezte). Felesége Weisz Sarolta volt, akitől több gyermeke születetett. Összesen 40 évig tevékenykedett tanítóként, 37-t a szécsényi izraelita hitközség iskolájában. Pedagógusi munkája mellett aktív társadalmi életet élt: tagja volt a Chevra Kadisának (Szent Egyletnek), a Szécsényi Korcsolya Egyletnek, az Országos Izraelita Tanítóegyletnek, a Nógrád Vármegyei Tanító Egyesületnek, könyvtárnokként vett részt a Szécsényi Kaszinó és Gazdakör Egylet munkájában. Könyvei Szécsényen jelentek meg: A szécsényi országgyűlés 200-ik évfordulójának emlékére. (1905); Értekezések a nevelés és tanítás köréből (1911); A szécsényi izr. hitközségi elemi népiskola története 75 éves fennállása alkalmából. (1926); Nógrád és Hont közigazgatásilag egyesített vármegyék várainak története (1931). Emellett napilapokban, tanügyi folyóiratokban is gyakran publikált. Valószínűleg 1944-ben hunyt el.

Szécsény és környéke 1683-ban szabadult föl a török megszállás alól. A zsidók a 18. század első harmadában telepedtek meg a városban, amely megfelelő helynek bizonyult, hiszen I. Lipót 1693. évi rendeletével kitiltotta őket a bányavárosok hét mérföldes körzetéből. A zsinagóga 1750 k. épült. Szécsényen 1785-ben 389 fő, 1813-ban 600 fő, 1815-ben 475 fő volt a zsidóság lélekszáma. 1868-ban az országos (autonómia) kongresszust követően a zsidó hitközségek három csoportra szakadtak. A szécsényi zsinagógát a helyi hitközség szakadása miatt 1872-ben elárverezték. Az épület a neológok kezébe került, de a vallás- és közoktatásügyi minisztérium lehetővé tette, hogy az ortodoxok is tarthassanak benne istentiszteletet. 1900-tól az összes szécsényi izraelitát egy hitközséghez tartozónak tekintették: a „szécsényi aut. orth. izr. hitközség" tagjának. 1898-ban a hitközség közgyűlése határozatot hozott, hogy „a zsidó templomban ezentúl tilos a német hitszónoklat, s hogy a rabbi kizárólag csak magyar prédikációt tarthat". Hiába igyekezett azonban asszimilálódni a közösség, a zsidótörvények bevezetése és a német megszállás után – a gettóba gyűjtést követően – a szécsényi zsidóságot 1944. június 8-án deportálták. Csak kevesen tértek vissza. A holocaustnak 301 szécsényi áldozata van.

A Tóth Andreának a zsidó oktatásról és Galcsik Zsoltnak a szécsényi izraelita elemi iskoláról írt sorai (25–42) után Ács Irén, Fábri Ferenc és Somogyi Magda visszaemlé-

kezéseit olvashatjuk (43-57). Ács Irén írásában gyermekkorát és az iskola mindennapjait eleveníti föl: „A hébert azonban nem a tanító úr, hanem a rabbi tanította, és minden osztálynak külön-külön. Mi egyszerre tanultuk – nem kis feladat volt – a magyar és a héber betűket. A héber betűket még az iskolában tanultuk Deutsch tanító úrtól, de ezalatt a héber alatt nem a most Izraelben beszélt nyelvet, hanem a bibliai hébert értem, ami az Imakönyvekben van, hogy tudjunk imádkozni." (44)

Fejér Lipót művének címlapján (valószínűleg sajtóhibaként) – és ettől természetesen a hasonmás kiadás sem tért el – hibás évszám szerepel: a szerző az iskola 1850 és 1925 közötti történetét tekinti át. Évről-évre haladva közli a beiratkozottak és a végzettek létszámát. Részletezi a személyi (tanítók, iskolaszéki tagok) változásokat és a tanév legfontosabb (országos és városi) eseményeit is. Gyakran idéz az iskolaszéki jegyzőkönyveiből, ezzel növelve a mű forrásértékét. Fejér Lipót az iskola történetének áttekintése után ezt a következtetést vonta le: „A szécsényi zsidó iskola története fényes tanúságot tesz arról, hogy ezen kultúrintézmény nehéz időkben is hazafias missziót teljesített, mindenkor a magyarság egyik erős várbástyája volt, de mindenkor – természetesen – istápolója a zsidó érzésnek is." (4)

Fejér Lipót könyvének újrakiadása és Galcsik Zsolt forráscentrikus, alapos tanulmányainak megjelentetése a magyar zsidóság történetéhez és a magyar neveléstörténethez szolgáltat fontos adatokat.

Miklós Péter

KERESZTÉNYSÉG ÉS ÁLLAMISÁG BARANYÁBAN

Pécsvárad: Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2000-2001. Szerk. Huszár Zoltán. 175 p.

A kötet, amely Baranya megye millenniumi kiállítás sorozatának katalógusa, a megye és a régió történetén kalauzol végig. A „Kereszténység és államiság Baranyában" címet viselő millenniumi kiállítás sorozat részeit képező – a „Baranya és a kereszténység (Kr. u. 4-14. század)", a „A magyar keresztény államiság építészeti emlékei a Dél-Dunántúlon" és a „Baranya szőlő- és borkultúrája" – kiállítások anyagának felhasználásával készült tanulmánykötet a megye múltjának főként egyedi vonásait, aspektusait emeli ki, tárja elénk.

Az első tanulmány a kereszténység pannóniai elterjedésének történetét vázolja röviden, mivel Baranya az egykori Pannonia provinciába tartozott. Fontos római kori városa Sopianae (Pécs) volt. E területről régészeti emlékek sokasága maradt ránk. Ezek jelentős részét az ókeresztény emlékek teszik ki. A sopianae-i ókeresztény temetőnek csak részben feltárt emlékei – számos sírkamrája, közülük több festett mauzóleuma, a *cella trichora* és *cella septichora* – széles körben régóta ismertek és látogathatók. Rövid kitekintést tesz a provincia életére, annak egyéb társadalmi csoportjait – a Barbaricumból beköltöző, majd *foederati* rangot kapó népcsoportokról – és vallási közösségeit – keleti vallások, köztük a zsidó vallás, Mithras-kultusz követőiről – is megemlékezik, mivel az ókeresztény, késő római temetőben még megtalálhatóak a nem keresztény temetkezések. Zsidó szimbólumokkal díszített tárgymellékletes sír tanúskodik pannóniai életükről, miként a hamvasztásos temetkezés a pogány temetkezésről, mivel a csontvá-

zas temetkezés már kiszorította a keresztény temetkezési rítusok közül a hamvasztást a 2. században. A terület épen, egységét megőrizve élte túl a Római Birodalom provinciából való kiválását, a lakosság a római városok falai közt élt a népvándorláskor időszakában tovább. Ez a továbbélés, a kereszténység fennmaradása adja a pécsi egyházmegye kereszténységének alapját, kontinuitását. (Katona Győr Zsuzsa: Az első keresztények a Dél-Dunántúlon az ókeresztény temetők tükrében. Sopianae.)

A népvándorláskor végén két nagyobb népcsoport dominanciája figyelhető meg, az avaroké és a szlávoké, melyek változó államalakulatokban, formában éltek a területen. Az önálló avar államot, melynek jelentős részében szlávok népcsoportok éltek váltotta fel a frank uralom, ahol az avar népesség visszaszorult a Dunántúl északnyugati részeire és többségében szláv népesség dominált. Ezen időszakban volt egy kisebb területen Pribina és Kocel nevével fémjelezhető szláv fejedelemség Zalavár (Mosaburg) központtal, frank fennhatóság alatt. A kereszténységet igen hamar megismerték a már korábban itt élt germán népektől, az avarok körében a kereszténység tömeges felvételére azonban a frank fennhatóság alá kerüléskor került sor. A frank egyház hatása alatt krisztianizálódtak. A magyarok a honfoglalás után, a 10. század végén települtek meg Baranyában, a nyugati, német térítőkön kívül az itt maradt avar-szláv keresztény lakosság is feltételezhetően nagy szerepet játszott térítésükben. A 10-11. század fordulóján lezajlott kereszténnyé válás eredményeként jött létre a pécsi püspökség, mely a középkor folyamán igen jelentős szerepet játszott. Ezt bizonyítja, hogy egyháztörténetünk több jelentős személyisége itt volt püspök, igen jelentős számban telepedtek meg szerzetesrendek, köztük egyedülálló módon a koldulórendek mindegyike és nem utolsó sorban itt alapította Mátyás király a pécsi egyetemet 1367. szeptember 1-jén. A magyar korszak nem egy máig egyedülálló lelete a térségben került elő (sisak, egyélű kard), mellettük számos temető és egy korai templom is vall a régió korai kereszténységéről. (Kárpáti Gábor: A kereszténység és államiság története Baranyában.)

A régió legkorábbi monostortemplomával, annak alapítási körülményeivel ismertet meg a következő tanulmány behatóbban: Szent István korában alapították a bencés monostort, melynek alapítólevele fennmaradt, igaz, részletekben és átiratban. Nyomon követi ismert apátjait, vagyonának gyarapodását,[1] építésének menetét a középkor során. (Kárpáti Gábor: Kommentárok a pécsváradi bencés apátsági kolostor alapító leveléhez.) A fentebbi tanulmányok kiegészítéséül szolgál a leletkataszter, amely az egyes tárgyakon, régészeti emlékeken keresztül hozza közel, ismerteti meg a tárgyalt időszakot a rómaiaktól kezdve a középkor végéig. (Baranya és a kereszténység (Kr. u. 4-14. század) kiállítás műtárgylistája. Összeállította: Kárpáti Gábor - Katona Győr Zsuzsa.)

Dercsényi Balázs írásából a dél-dunántúli templomokat, mind monostori, kolostori, mind falusi templomokat mutatja be, és rajtuk keresztül az egyes települések fejlődéstörténetébe, életébe nyerünk bepillantást. (Dercsényi Balázs: A magyar keresztény államiság építészeti emlékei Dél-Dunántúlon – Baranya megye középkori templomai.) Valter Ilona tanulmánya tematikusan ismereti meg az olvasót a szerzetesi templomokkal,

1 A vagyongyarapodás bemutatására a történettudomány által hamisnak tartott Radó nádor-féle 1057-ből származó oklevelet is felhasználja. Hamisként tartják nyilván, nem használják. (KARÁCSONYI JÁNOS: *Hamis oklevelek jegyzéke 1400-ig.* Aetas Könyvek. Szeged, 1988; SZENTPÉTERY IMRE (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. kötet 1001-1270*; ROMHÁNYI BEATRIX: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon.* Katalógus. Budapest, 1997. 42-43. p.).

magánegyházakkal, nemzetiségi monostorokkal, falusi templomokkal (korszak, stílus szerint csoportosítva), valamint a ferences templomokkal és kolostorokkal. (Valter Ilona: A magyar keresztény államiság építészeti emlékei Dél-Dunántúlon – Zala, Somogy, Tolna megyében) E két tanulmányt illusztrálta a fotókiállítás, amely a négy dél-dunántúli megye templomain kívül, faragott kő töredékeket és az Országos Műemlékvédelmi Hivatal által e templomokról készült tervrajzokból is ízelítőt nyújtott. (Lantos Miklós: A magyar keresztény államiság építészeti emlékei a Dél-Dunántúlon fotókiállítása. A képjegyzéket összeállította: L. Imre Mária)

A szőlőművelés, borkészítés a rómaiak előtti, kőkori időkre nyúlik vissza Európában, míg Baranya vidékén a rómaiakkal bizonyítható a megjelenése. A szőlőtermesztés a népvándorlás időszakában is fennmaradt, melyet az avarok Krum bolgár cártól elszenvedett vereségükhöz fűződő hagyomány őrzött meg. A magyarok betelepedésével is továbbélt a szőlőművelés, melyet már Kazárországból is ismertek. A szerémségiek után a legjobb borok e vidéken készültek. A térség a fehérboráról volt híres, amelyen a törökkor változtatott csak. A magyar és német lakosság számának csökkenése az oszmán hódítás következtében, valamint a Balkánról menekülő szerbek betelepedésével a vörösbor vált dominánssá és csak ott maradt fenn a fehérbor készítése, ahol megmaradt az eredeti lakosság. Ez a vörös bor eleinte egyszerűbb, csersavas, sűrű, tartós bor volt, majd a mellette fennmaradt, magasabb színvonalú fehérbor készítés hatására a 18. század során átalakult és megjelentek a minőségi vörös borok is. A 19. század végére elérték az Amerikából behurcolt szőlőbetegségek – peronoszpóra, lisztharmat, filoxera – hazánkat, emiatt a szőlőterületek több mint 50 %-a elpusztult (a pécsi szőlőknek 80-90%-a). A szőlősgazdák megtanulták a védekezést, a permetezést, valamint átálltak az e betegségekkel szemben ellenálló, amerikai direkt termő szőlőfajtákra. Az újratelepítés országos összefogással valósult meg mindenütt. Baranyában mindössze két történelmi borvidék maradt meg: a pécsi és a siklósi-villányi. Mára az újraültetett területnek csak 10%-án folyik bortermelés. (Andrásfalvy Bertalan: Szőlőművelés és borkultúra Baranyában.) A kiállítás a szőlőművelés és borkészítés történelmi eszköztárával ismertet meg, amelynek a történelem során bekövetkezett változásai is figyelemmel kísérhetők. (Baranya szőlő és borkultúrája című kiállítás műtárgyjegyzéke. Összeállította: Burján István.)

Az igényesen elkészített kötet több oldaláról, több szempontból mutatja be a megye, s a térség múltját, középkori évszázadait. Tanulmányai jól használható jegyzetapparátust tartalmaznak (végjegyzet, irodalomjegyzék), amelyek a további ismeretbővítéshez is segítségül szolgálnak. A tanulmányokat idegen (angol és német) nyelvű rezümé teszi a külföldi szakmai közönség számára hozzáférhetővé.

Révész Éva

EZREDFORDULÓ - SZÁZADFORDULÓ - HETVENEDIK ÉVFORDULÓ.
Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére.
Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2001. 658 p.

Zimányi Vera, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Koraújkori és Legújabbkori Tanszékének professzora korunk egyik legjelentősebb gazdaságtörténésze. Eddigi munkásságának elismeréseként egykori és jelenlegi munkatársai, tanítványai 2001-ben köszöntő kötetet jelentettek meg tiszteletére. A kötet harminckét tanulmányt tartalmaz, nyolc témakörre osztva. Ez a hatalmas szám nemcsak azt mutatja, hogy a professzorasszony hatalmas tiszteletnek örvend, hanem azt is, hogy a tiszteletére kiadott kötet számos témakört átfogó tanulmányt tartalmaz, áttekintve a magyar és egyetemes történelem egyes eseményeit a X. századtól kezdve egészen napjainkig.

Font Márta *„Korona és /vagy kard"* című írásában (15-46. p.) azt vizsgálja, hogy az első ezredforduló idején hogyan nézett ki a ma Kelet-, illetve Közép-Európának nevezett régió, s a X-XII. században milyen hasonlóságok és különbségek mutathatók ki az itt kialakult államok között. Különösen az államok létrejöttének és megerősödésének, valamint a dinasztiák kialakulásának folyamatát vizsgálja, s arra az eredményre jut, hogy a régiót, amely egyébként a fent mondott időszakban kezdett kialakulni, egységesen kell kezelni, hiszen annak egyes államai között a vizsgált korszakban jelentős különbség nem mutatható ki.

Radó Bálint munkája a *„VI. Jakab politikai teológiája a „Basilikon Doron"-ban"* címet viseli. (47-99. p.) A Basilikon Doron nem más, mint VI. Jakab skót királynak az uralkodás elméletéről és gyakorlatáról írott kézikönyve, amelyet fiának, a korán elhunyt Henrik hercegnek szánt. Tulajdonképpen egy középskót nyelven íródott királytükörről van szó, amely eredetileg belső használatra készült, de Jakab, miután 1603-ban Anglia királya lett, angol nyelven is kiadta művét. Jakab írt már egy hasonló jellegű könyvet Trew Low címmel, amelyet a nyilvánosságnak szánt. Így felmerül a kérdés, hogy mi célja volt a Basilikon Doron angol nyelvű újrakiadásával. (48-50. p.) Az írás további érdekessége, hogy Jakab köztudottan az abszolutista monarchia képviselője volt országában, ez az írásmű azonban egy egészen más jellegű uralkodóképet vázol fel. Radó Bálint arra vállalkozik, hogy összevesse Jakab különböző munkáiban kifejtett gondolatait, s főképpen a Basilikon Doronra támaszkodva felvázolja a Jakab által vallott uralkodói ideált.

Sashalmi Endre *„Az uralkodói hatalom új ideológiája Nagy Péter alatt"* című írásában a XVII. századi orosz hatalmi ideológia megváltoztatására tett törekvéseket elemzi. (100-138. p.) Oroszország mindig sajátos helyzetben volt az európai államok között, s ez a sajátosság elsősorban az uralkodói politikán, s annak az ortodox egyházzal való összefonódásán alapult. Különösen igaz volt ez Nagy Péter uralkodása idejéig. Sashalmi Endre arra vállalkozik, hogy bemutassa Oroszországnak az uralkodói ideológiának a nyugati hatalmi ideológiától való különbözőségét, annak miértjét is elemezve. Péter cár, mint tudjuk, nagymérvű változtatásokat kezdeményezett az orosz politikában, s a történetírás a Nyugat felé nyitó törekvéseit hangsúlyozza ki leginkább. Ez figyelhető meg abban is, hogy újfajta hatalmi ideológia megteremtésén fáradozott. A szerző bemutatja, hogy hogyan ötvözte Péter, és bizalmasa, Feofán Prokopovics, a kijevi akadémia rektora, akit egyébként az uralkodói hatalom hivatalos megteremtőjének is tartanak, a nyugati és a hagyományos orosz politikai ideológiát. Tanulmánya végén a szerző kísér-

letet tesz arra, hogy meghatározza a korabeli Oroszország politikai rendszerének meghatározását. Szerinte ugyanis ez a sajátos jellegű ország nem sorolható be egyik hagyományos kategóriába sem, tehát új kategóriát nyit számára: abszolutista autokráciának, vagy jogi színezetű autokráciának tartja a péteri berendezkedést.

A következő tanulmány Kalmár Jánostól származik, s *„A magyarság kormányzati helyzete a 18. századi Habsburg Birodalomban"* címet viseli. (139–146. p.) Kalmár áttekintve a XVIII. században a Habsburg Birodalomhoz csatolt területeket és az ott korábban érvényesülő kormányzati jellemzőket, párhuzamba állítja a korábbi Magyarország és a Spanyol Örökösödési Háború során szerzett területek Habsburg Birodalomba való betagozódás utáni változásait a kormányzat szempontjából. A történészek nagyobb hányadával együtt maga is úgy véli, hogy a Habsburgok a szűkebb értelemben vett Magyarországon tudták a legkevésbé érvényesíteni akaratukat, mégpedig a nemesség erős pozíciói miatt. Úgy gondolja, hogy a Birodalom ennek következtében kényszerült arra, hogy a rendi alkotmány és a magyar törvények megkerülése árán érje el akaratának érvényesítését.

A tanulmányok újabb csoportját nyitja meg Molnár Antalnak *„A kalocsai érsekség a 17. században a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében"* című írása. (149–163. p.) Molnár a Vatikáni Titkos Levéltárban található, a magyar püspökjelöltekről készült kánoni kivizsgálási jegyzőkönyveket elemezte, különös tekintettel a kalocsai érsekségre. A jegyzőkönyvek igen tanulságos adatokkal szolgálnak a török hódoltsági területen fekvő egyházmegye XVII. századi viszonyairól. A szerző által ismertetett irat-anyagok tanúsága szerint az itteni lakosság meglehetősen kevés információval tudott szolgálni az egyházmegye gazdasági, társadalmi, sőt vallási viszonyairól. Néhány bővebb elbeszélés maradt csak fenn, főleg ezek alapján lehet rekonstruálni a főegyházmegye egykori helyzetét. A tanulmányhoz illesztett függelék négy, a kalocsai érsekségről szóló beszámoló segítségével illusztrálja a felhasznált források jellegét, fontosságát. A szemelvények latin nyelven olvashatók a 158–163. oldalakon.

Tóth István György Marco Bandini (†1650) bosnyák ferences misszionárius, a bulgáriai Marcianopolis érsekének hódoltságról írott leveleit teszi közzé (*„A missziós faházból az érseki trónra"*). (164–227. p.) A levelek a délvidéki és balkáni hódolt török területekkel foglalkozó egyháztörténet számára több tekintetben fontosak. Fényt derítenek a helyi missziók egymással ütköző érdekeire, a missziók római központjának olykor gyengülő irányító szerepére, a pénzhiányra, a bosnyákok és a raguzaiak közötti viszálykodásra, s az erkölcsök lazulására éppúgy, mint a magyarországi hódolt területek térítő misszionáriusainak a helyi török hatóságokkal való kapcsolatára. Tóth István György részletesen ismerteti Marco Bandini munkásságát és tevékenységét, ugyanakkor a függelékben (175–227. p.) latin nyelven közzétett levelek felhasználásával vázolja a balkáni és a délvidéki területek missziós tevékenységének eredményeit.

Dobrovits Mihály és Őze Sándor munkájának célja, hogy teológiai szempontok felhasználásával bemutassa: hogyan alakult ki a magyarság török-képe az 1526–1566-ig terjedő időszakban (*„A török-kép változása a 16. századi Magyarországon"*). (228–235. p.) A szerzőpáros a még mindig hagyományosnak mondható nézettel ellentétben úgy vélekedik, hogy a Török Birodalom által képviselt vallási semlegesség csak látszólagos, s erre Magyarország lakossága is hamarosan ráébredt. A török ugyanis engedélyezte a különböző vallások gyakorlását, de különböző gazdasági és politikai eszközökkel fokozatosan rákényszerítette a lakosságot az iszlámra való áttérésre. A lakosok iszlámhoz

történő kötése egy másik módon is megvalósult. A török a saját eszméitől távolabbnak érzett katolicizmust támogatta a legkevésbé, tehát segítette a reformáció terjedését, aminek következtében az 1530-1540-es években a protestánsok török iránt érzett ellenszenve lazulni látszik. Később azonban a reformáció magyar képviselői rádöbbennek, hogy a Birodalom csak bizonyos keretek között kedvez nekik: miután a protestánsok autonóm renddé kezdenek válni, a török ellenük is fellép.

Teke Zsuzsa, aki már többször is foglalkozott a Medici-bank és Magyarország kapcsolataival (Teke Zsuzsa: Firenzei üzletemberek Magyarországon 1373-1403. Történelmi Szemle, 1995. 130-167. p.; Uő.: Firenzei kereskedőtársaságok, kereskedők Magyarországon Zsigmond uralmának megszilárdulása után 1404-1437. Századok, 1995. 209-225. p.), most új aspektusból tárja elénk a bankház és Magyarország kapcsolatait *„A Medici-bank és Magyarország a XV. században"* című munkájában. (239-244. p.) Teke Zsuzsa azonban nemcsak a magyarországi viszonyokat tárgyalja, hanem kitekint a neves bankárcsalád más Közép-Európai kapcsolataira is, továbbá ismerteti a bankház szervezeti változásainak eseményeit. A minden részletre kiterjedő tanulmányból kitűnik, hogy a magyarországi klérus az egész század folyamán igénybe vette a bank szolgáltatásait, de ezen kívül a Medicieknek a korábbi időszakokhoz képest kevesebb kapcsolata volt országunkkal. Nem volt például a banknak állandó magyarországi képviselője, Magyarország közvetlen kapcsolatban állt a bankházzal. A Mediciek a kléruson kívül a Scolarikkal tartottak fenn tartósabb kereskedelmi kapcsolatot. Mindez Teke Zsuzsa szerint azt mutatja, hogy a bank magyar érdekeltsége jelentőségét tekintve kisebb a korábbinál.

Balaton Petra *„A nemzeti jövedelemszámítás »magyar módszeréről«"* írott tanulmányában egyik XIX. századi neves közgazdászunk, Fellner Frigyes nemzeti jövedelem számítási módszerét ismerteti meg az olvasóközönséggel. (245-267. p.) A nemzeti jövedelem fogalma először a XVIII. században jelent meg Angliában. Ezután Európában több ismert tudós kísérletezett a nemzeti jövedelem pontos módszerének kidolgozásán. Magyarországon a nemzeti jövedelem fogalmának első pontos meghatározását Fellner Frigyes adta, s ő dolgozta ki annak pontos számítását is, aki elméletét 1903-ban fejtette ki a Nemzetközi Statisztikai Intézetben. A módszer olyannyira jó volt, hogy kisebb javításokkal a külföld is elfogadta, több kutatóintézet átvette, s köré iskola alakult ki. A Fellner-féle módszer, vagy magyar módszer a mai napig hatással van a tudományra. Ennek a módszernek a kidolgozását mutatja be Balaton Petra Fellner Frigyes egykori számításainak segítségével, összevetve azt más módszerek eredményeivel.

Hasonlóan az előző tanulmányhoz, Botos Máté írásának is egyik központi eleme a közgazdaságtan. *„Az állam szerepei és értelmezése a keresztény-szociális világban (...)"* című munkájában ugyanis a XIX. századi jogi és közgazdasági gondolkodás szempontjából közelíti meg az Államot. (268-281. p.) Eszerint az államnak két szélsőséges típusát lehet meghatározni: a minimalista és a „mindenható állam" típusát, a konzervativizmus államelméletét pedig a kettő közé helyezi el a politikai gazdaságtan. Botos Máté felteszi a kérdést, hogy a XIX. században megjelenő új filozófia, a katolikus konzervativizmus, amely ötvözi a konzervatív gondolkodást és a szociális programokat, képes volt-e a divergáló konzervatív platformok összefogására, és egy sikeres állammodell kidolgozására. A szerző meg is válaszolja a kérdést a tanulmány végén: a katolikus konzervativizmus képes volt erre: elveinek egy strukturált felépítésű állammodell felelt meg.

Harald Prickler rövid német nyelvű tanulmányában (Zwei mittelalterliche Grenzverträge. Herrschaft Güssing) a Németújvár helyén található egykori települések létrejöttét, lakóinak eredetét, létszámát és foglalkozási körét mutatja be. (285-287. p.) Hova és kihez tartoztak ezek a településmagvak? Erre a kérdésre adják meg a választ a szerző által közzétett latin nyelvű, határjárást leíró oklevelek (287-298. p.).

Bán Péter *„A tisztiszék intézménye Eszterházy Károly egri püspöki uradalmában"* című írása azt vizsgálja, hogy milyen szerepe volt a tisztiszéknek a fent nevezett uradalomban. (299-305. p.) Eszterházy Károly gróf fellépéséig az egri uradalomban nem működött tisztiszék, 1764-ből azonban fennmaradt a gazdasági ülések rendjéről szóló prefektusi utasítás, s ettől az időponttól kezdve több forrás is utal itteni tisztiszék működésére. Ezek a források lehetővé teszik az egri uradalomban működő gazdatiszti konferenciák működésének rekonstrukcióját, működési rendjének és hatáskörének behatárolását. Bán Péter nem osztja sem azt a véleményt, hogy a tisztiszék „a főúri dilettantizmussal" szemben képviselte volna a szakszerűséget (Kállay István: A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711-1848. Bp., 1980. 49. p.), sem azt, hogy éppen a haladást gátolták volna ezek az intézmények (Vári András: A nagybirtok birtokigazgatási rendszerének bürokratizálódása 17-19. században. Történelmi Szemle, 1990/1-2. 13-14. p.). Véleménye szerint a tisztiszék intézménye mindig az adott uradalom tevékenységének eredményességét célozta, működését pedig nagyban befolyásolta a magánföldesúr személyisége. A szerző egyébként megjegyzi azt is, hogy szerinte hiányzik a szakirodalomból az e témára vonatkozó vita.

Kaposi Zoltán a Zala megyei Kanizsa XVIII. századi birtokviszonyait mutatja be *„Egy Batthyány-mezőváros földbirtokviszonyai (1690-1811)"* című munkájában. Kanizsa a töröktől való visszafoglalás után a Neoacquistica Commissio felügyelete alá került, majd ezt követően több birtokos tulajdona volt. Végül az 1740-es években Batthyány Lajos vette meg a mezővárost és a hozzá tartozó földeket. Ettől az időszaktól kezdve lehet pontosan követni az uradalom birtokviszonyait, s a Batthyány birtoklás korában rendeződtek egyértelműen a terület úrbéri viszonyai is. A mezőváros és az uradalmi települések között kimutathatók a birtokhasználat közötti különbségek, nem egy esetben a város és földesurának szembenállása is tetten érhető. Kaposi Zoltán a török kor után újjászületető és fejlődésnek indult, terjeszkedni kívánó mezőváros viszontagságaival ismertet meg bennünket. (306-338. p.)

Európa nyugati fejlődésű országaiban a XVII-XVIII. században a családi gazdaság állt a mezőgazdasági irodalom érdeklődésének középpontjában. Ennek jellegzetessége a családfő (Hausvater) jogainak, kötelességeinek feladatainak nemegyszer gyakorlati szempontból való tárgyalása. Németországban és Franciaországban különösen kedvelt volt ez az irodalmi műfaj, amelyet ifj. Barta János kíván bemutatni *„A Hausvater irodalom kora (...)"* című munkájában. (339-366. p.) A szerző áttekinti a Hausvater irodalom főbb jellemzőit, a műfaj kialakulását, fejlődési korszakait, az egyes korszakok főbb képviselőit és azok munkáit. Kitér arra is, hogy mennyiben segítette ez az irodalom a gazdasági élet megújulását, s hogy miként nyilvánítottak véleményt a szerzők egyes társadalmi kérdésekben.

Rácz Lajos szintén egy a mezőgazdasággal kapcsolatos publikációt tett közzé (*„...Az esőzés miatt aratni nem lehetett..."*) a kötetben (367-379. p.). Az 1830-as évekre vonatkozó leíró éghajlat-történeti források segítségével azt vizsgálja, hogy az adott időszakban hatottak-e az időjárás változásai a magyarországi társadalmon belüli feszültségekre, a

meginduló gazdasági változásokra, s volt-e szerepe az időjárási anomáliáknak szerepe a tradicionális gazdálkodás átalakulásában. A szerző természetesen igennel felel a feltett kérdésekre, s bemutatja a klímatörténeti források feldolgozásának módszerét is.

Péter Katalin egy napjainkat is erősen foglalkoztató kérdéssel foglalkozik: *„Nők önállósága, férfiak önállósága a társadalomban"* (383-394. p.). a szerző a XVI-XVII. századi magyarországi viszonyokat veszi alapul, s rögtön két XVI. századi per ismertetésével kezdi tanulmányát. Elhatárolja magát attól a többség által képviselt véleménytől, hogy a történelemben csak a nők alávetettségéről, s a férfiak önkényéről beszélhetünk. A szerző úgy véli, hogy ez a vélemény csupán abból a hibás megközelítésből eredő sablon, amely a férfiakat és a nőket általánosságban vizsgálja. Péter Katalin szerint a XVI. és a XVII. században a női önállóság nagymértékben érvényesült, még a jobbágyasszonyok esetében is, hiszen erre a jogszabályok biztosítékot nyújtottak. Úgy véli, hogy az önállóság érvényesülése nem annyira a nemtől függött, sokkal inkább attól, hogy az egyes személynek mennyire volt marginális a helyzetbe.

J. Újvári Zsuzsanna *„Polgár vagy nemes?"* című írása (394-426. p.) ugyancsak társadalomtörténeti témájú. A XVI-XVII. századi magyarországi és európai társadalmi változások vázlatos áttekintése után Kassa város XVII. századi viszonyait elemzi. Végigkíséri a gazdag polgárdinasztiák tagjainak életútját, genealógiai táblákkal segítve a bonyolult viszonyok megértését. Fény derül a családok származására, nyelvi és vallási hovatartozására, gazdasági és politikai kötődéseire, s nem utolsó sorban az egyes családok házasságok útján történő összefonódására. A szerző kitér arra a kérdésre is, hogy miért és hogyan törekedett a gazdag polgárság a nemesi cím megszerzésére, s hogy a kettős állapotban leledző polgár-nemesek milyen jogi és társadalmi problémákkal küzdöttek ebben az időszakban. Megtudhatjuk azt is, hogy milyen volt a kassai patríciusok anyagi helyzete a nyugat-európai gazdag polgárokéhoz képest.

Nagy Mariann egy 1862-ben készült birodalmi adóstatisztikát vesz alapul, hogy a láttassa a Dunántúl dualizmus kori polgári lakosságának helyzetét (*„A dualizmus kori polgári társadalom a Dunántúlon az adóstatisztikák tükrében"* 427-436. p.) A szerző az általa felhasznált adóstatisztika adataiból a polgárság jövedelmi szintjére, a polgári elemek sűrűségére és a polgárosodás mértékére szándékozott következtetéseket levonni, majd a kapott eredményt összevetni a Habsburg Birodalom többi részével, illetve Magyarország egyes régióival. Mindezek végrehajtása után elmondja, hogy a Dunántúl polgárosodottabb volt, mint az ország egyéb területei, a polgárság azonban nem volt gazdag. A számok arról tesznek tanúságot, hogy a Dunántúlon regionális különbségek is kimutathatók, ami az ipari és a kereskedelmi tevékenység megoszlását jelenti. A leghatékonyabb alrégió ebben a korszakban a győri volt, amely azonban Nagy Mariann szerint nem tartotta meg vezető szerepét a következő évszázad elején.

A dualizmus korai időszakában a román népesség sokkal archaikusabb képet mutatott, mint Magyarország bármely más nemzetiségéé. Ábrahám Barna a következő alapvető kérdést teszi fel: hogyan differenciálódott a román társadalom a dualizmus idején, mely területeken kedveztek a feltételek a románság polgárosodásának, s hogyan képzelte el a polgárosodás elősegítését a román elit. (*„Az erdélyi román polgárosodás útjai a dualizmus korában"* 437-457. p.) A korabeli románság az erős, megújuló polgári réteg létrehozójának a földbirtokos román parasztságot tekintette. Az akkori román elit a tanítók és papok vezetésével látta megvalósíthatónak célja elérését, de gazdasági eszközökkel is igyekezett elősegíteni elképzeléseinek érvényre jutását: takarék- és hitelszö-

vetkezeteket alapítottak, támogatták a parasztság ipari területen történő elhelyezkedését. Ezt a hosszas folyamatot azonban nemcsak ez jellemezte: különböző kiállítások, népszerűsítő irodalmi művek segítségével igyekeztek tudatosítani a román lakosságban önnön érdekeit.

Nagy Ildikó a XIX. századi elmagyarosodó Budapest színházi világát tárja elénk („*Színház és társadalom a világvárossá váló Budapesten*" 458–475. p.) Különösen az 1874–75-ben magyar színházként létrejövő Népszínház létrejöttének körülményeit vizsgálja, amelynek célja a fővárosi lakosság elmagyarosításának felgyorsítása volt a magyar nyelvű színjátszás segítségével. A színház felkarolta a kor új, nagy tömegeket megmozgató műfaját, a népszínművet. Nyomon kísérhetjük a Népszínház arculatának kialakulását, a riválisi színházakkal szembeni viszonyát. Megtudhatjuk, mi is volt pontosan a népszínmű, hogyan értelmezték a műfajt bizonyos időszakokban, kik voltak annak megteremtői, nevesebb képviselői, mik voltak a legnagyobb sikerdarabok. Egészen a század végéig kísérhetjük nyomon a népszínművek sorsát, mígnem a műfaj megújulásra képtelenné vált, s lassan elsorvadt.

Fodor Pál merőben más jellegű problémával foglalkozik tanulmányában („*A Kelet-Mediterráneum oszmán védelmi rendszere a 16. század végén*" 479–485. p.): hogyan tartotta fenn a török 1571-es lepantói veresége után hatalmát a Mediterráneumban, hogyan gyengült a különböző kalózakciók hatására a levantei útvonal védelme, s ezen keresztül maga a birodalom, milyen katonai alakulatok védték a Földközi-tenger török illetékességű területeit, s hogyan épült fel a birodalom itteni katonai szervezete.

Varga J. János „*A túlélés és az árulás mezsgyéjén*" című írásában (486–504. p.) azt vizsgálja, hogy a magyar arisztokrácia a XVII. században hogyan lavírozott a két hatalom, a Habsburg Birodalom és a Török Birodalom között. Ez az az időszak, amikor a magyar vezető réteg már tudatában van annak, hogy a törökkel szemben nem képes fellépni, érdemes tehát a magyarság és önmaga érdekében a vele való megegyezést keresni. Ezek a nemesek ugyanakkor császári hadakat vezettek, s nem fordulhattak szembe egyértelműen a Habsburg Birodalommal sem. A szerző Batthyány Kristóf és Batthyány Ádám személyén keresztül, az 1683. évi hadjárat során tanúsított viselkedése alapján ábrázolja a magyarok hányattatott, szorult helyzetét.

Urbán Aladár „*Kossuth első kormánybiztosa: Újházi László*" karrierjét tekinti át. (505–513. p.) Újházi, aki Kossuth barátja is volt, a reformkor Sáros megyei ellenzékének tagja, sőt vezetője részt vett az Országgyűlési Tudósítások terjesztésében, később a Pesti Hírlap munkálataiban is. 1848-ban Sáros megye főispánjává nevezték ki, a radikális politikusok közé tartozott. Urbán Aladár Újházinak a pozsonyi kormánybiztosként betöltött éveiről emlékezik meg részletesen kormánybiztosi tevékenységének lezárultáig, azaz 1848 decemberének közepéig. Újházi teljhatalmú kormánybiztosi kinevezését 1848 szeptemberében kapta, feladata a Magyarországgal szemben irányuló külső támadások elleni védelem volt.

Jászay Magda a XIX. századi olasz sajtó és egyéb korabeli források felhasználása segítségével rekonstruálja az olaszok magyarokról alkotott véleményét. („*Az olaszok magyarság-szemléletének alakulása a nemzeti mozgalmuk időszakában* " 514–529. p.) A XIX. század a különböző nemzeti mozgalmak időszaka, amely időszakban az olasz és a magyar nép között hasonló helyzete miatt több párhuzam is vonható. Az olaszok nemzeti öntudatra ébredésük időszakában felismerték a magyarokkal alkotott sorsközösségüket, s ennek egyes képviselőik hangot is adtak. Lehetséges partnernek tekintették Ma-

gyarországot a Habsburg Birodalommal szembeni fellépéshez, s mindez megnyilvánult politikai üzeneteikben is. Hasonló, bár olykor gyengébb jelzéseket a magyar politika irányából is érezhetünk, de a két törekvés intenzitásának hullámzása és az egymással szembeni bizalmatlanság miatt nem találkozhatott egymással, így az olasz és a magyar hadműveletek nem váltak összehangolttá, s mindkét önállósodási törekvés elbukott. Jászay Magda szerint mindezen körülmények között az olaszok magyarságképe ebben az időszakban pozitívabbá vált.

Az 1917-es orosz forradalom után rengeteg orosz fehér emigráns menekült Európa, Ázsia vagy Amerika különböző országaiba. Tulajdonképpen ez az első nagyobb menekülthullám, amely méretei és tartóssága miatt arra késztette Európát, hogy modern menekültügyi politikát dolgozzon ki. Halász István munkája („*Az orosz fehér emigránsok és Magyarország*" 530–552. p.) azt tekinti át, hogyan épültek egymásra 1921–1933 között a nemzetközi menekültügyi politikát szabályozó egyezmények, s azok milyen kötelezettségeket, illetve jogokat írtak elő. A szerző felhívja a figyelmet: a több turnusban külföldre érkező emigránsok a közhittel ellentétben nemcsak az arisztokrata körökből kerültek ki. A társadalom minden rétege képviseltette magát ezekben a csoportokban, de legtöbben a középréteghez tartoztak, s a politikai jobboldal különböző irányzatainak elveit vallották. A tanulmány tulajdonképpeni célja annak bemutatása, hogy milyen viszonya volt a magyar kormánynak az 1920-as években a magyarországi orosz menekültekhez, kik voltak a magyarországi emigráció vezetői, s milyen érdekvédelmi szervezeteket hoztak létre hazánkban. További fontos kérdés, hogy miként viszonyult a lakosság a menekültekhez, s azok hogyan épültek be a társadalomba.

Földesi Margit egy 1945. július 17–18-án Horthyval készült beszélgetés anyagát teszi közzé. („*Horthy Miklós a válságos évekről*" 553–568. p.) A forrás eredeti nyelve angol volt, s a Brit Külügyminisztérium számára készítette az angol kormány akkori magyar referense, C. A. Macartney. A kötetben magyarra fordítva olvasható a volt kormányzóval készített feljegyzés, illetve a hozzá mellékelt kísérőlevél. Az irat fontos információkat tartalmaz az 1938–1945 közötti eseményekről, melyeket új megvilágításba helyez.

Okváth Imre két második világháború utáni hadsereg-fejlesztési elképzelést vet össze a Hadtörténelmi Levéltárban található iratok alapján („*Hadseregfejlesztési elképzelések és a hadiipar kiépítésének megkezdése a hidegháború kezdeti időszakában. 1947–1948*" 569–585. p.). Az 1947-es békekötés utáni, a Honvédelmi Minisztérium által elkészített három éves hadsereg-fejlesztési tervet hasonlítja össze az MKP 1948-ban készített négyéves tervével. A két tervezet minden részletében eltért, de leginkább abban, hogy az első a költségvetés szűkös keretei miatt a békekötésben megengedetthez képest jóval kisebb létszámú és gyengébb felszerelésű haderő kialakítását célozta meg, miközben az egy évvel később elkészített tervezet a békeszerződés által meghatározott haderőnél jóval nagyobb létszám felállítását irányozta elő a források feltétlen megteremtése mellett.

Ötvös István szintén a második világháború utáni magyar belpolitikai eseményeket vizsgálja („*Hadsereg és politika*" 586–602. p.). A háború lezárulása után a honvédség politikai megtisztítása minden politikai erőnek érdekében állt, s valamennyien részt is vettek benne. Mivel a korai időszakban a honvédelmi tárca még az FKGP alá tartozott, a kommunista érdekek nem érvényesülhettek maradéktalanul. Ugyanakkor ők is részt vettek a személyügyi ellenőrzéseket és a hadsereg megtisztítását végző szervek felállításában és irányításában. A kommunisták a „régi demokrácia" képviselői ellen a hadse-

regben is egyre erőteljesebben léptek fel. A Rajk-Pálffy ügyhöz kapcsolódó „összeesküvés-felszámoló" perek 1950-ig, míg az ebből kinövő katonai perek 1952-ig tartottak. A tábornokok perének is nevezett ügy egyik vádlottja az az Illy Gusztáv volt, aki korábban annak a Személyügyi osztálynak a vezetője volt, amely a hadsereg megtisztításában vett részt. Az Illy perére vonatkozó anyagok nagyrészt megsemmisültek, csak a felülvizsgálati anyagok és tanúvallomások maradtak fenn. A tanulmány a kötél általi hallára ítélt Illy perét ismerteti.

1950. január 1-jén létrejött az ÁVH, amelyet Péter Gábor ÁVH-jának is szokás nevezni. Ez a megfogalmazás nem helytálló, véli M. Kiss Sándor *„Rákosi Mátyás, Péter Gábor és az ÁVH"* című munkájában (602-621. p.) Úgy gondolja, hogy a szervezet valójában 1945 és 1953 között működött valójában, s fokozatosan kizárólag Rákosi felügyelete alá kerülve kivonta magát a pártfelügyelet, és minden egyéb állami felügyelet alól. Ezért csak megszorításokkal fogadható el szerinte a Péter Gábor ÁVH-ja elnevezés. Kiss áttekinti a szervezet 1950-1953 közötti időszakát, amikor az hatalmának csúcsán volt.

Illés Pál Attila *„Oskar Halecki Közép-Európa képé"*-t mutatja be. (625-638. p.) A szerző azt elemzi, hogy a lengyel történészek a két világháború között hogyan vélekedtek Közép-Európáról, amelyben Lengyelország is elhelyezkedik. Különösen Oskar Halecki (1891-1973) lengyel történész munkásságát vizsgálja, utalva a jeles alkotó követőinek alkotásaira is.

A kötet utolsó tanulmányának szerzője Berényi István, aki a jelen és a közeljövő kutatói által minden bizonnyal sokat tárgyalt, aktuális és újszerű témát vet fel. (*„A kultúrtáj és -régió, mint kulturális örökség"* 639-650. p.) A probléma különösen aktuális most, az Európai Unióhoz való csatlakozás közvetlen közelében. Berényi értelmezi a kultúrtáj történelmi fogalmát, annak objektív és szubjektív elemeit, s vázolja a hazai régiókutatás lehetőségeit.

A könyv utolsó fejezete J. Újvári Zsuzsanna összeállításában Zimányi Vera tudományos munkásságáról összeállított bibliográfiát tartalmazza. A színvonalas, már kiállításával tekintélyt parancsoló kötet méltó elismerése a professzorasszony munkásságának.

Teiszler Éva

FONT ZSUZSA

ERDÉLYIEK HALLE ÉS A RADIKÁLIS PIETIZMUS VONZÁSÁBAN

Szeged: Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalmi Tanszéke, 2001. 246 p.

Font Zsuzsa könyve a korábbi kutatásokat új eredményekkel kiegészítve kísérli meg bemutatni Halle intézményeit (az egyetemet és a Franke-féle intézményeket) és azok, erdélyiekkel való viszonyát a legfrissebb hazai és külföldi szakirodalom felhasználásával. A vállalkozás jogosságát igazolja, hogy a pietizmus-kutatás, amely elsősorban az erdélyi szászok történet- és egyháztörténet írásából merít, az érintett diszciplinák sokasága között (egyháztörténet, germanisztika, történetírás) gyakran a perifériára szorult. A hallei Franke-alapítványok ugyan folyamatosan támogatják elsősorban a német pietiz-

mus kutatását ösztöndíjak és interdiszciplináris, pietizmussal foglalkozó konferenciák formájában, ennek ellenére a pietizmus erdélyi ága sok esetben kiszorul mind a germanisztika, mind pedig a magyar filológia területeiről. Font Zsuzsa könyve több ilyen, eddig nem tárgyalt kérdésre ad választ.

Az első nagy gondolati egység előtt a szerző tudománytörténeti bevezetőt ad, ismerteti a pietizmus kutatásának jelenlegi állását, a kutatás tárgyának Carl Hinrichs féle megközelítését, valamint bemutatja a hallei intézményeket (hallei egyetem, Franckeféle intézmények) (11-39. o.). Hinrichs megközelítése annyiban új, hogy kimutatja a brandenburgi-porosz állam nemességének, valamint az államhatalomnak a viszonyát a Franckei elképzelésekhez. Hinrichs végül azt a következtetést vonja le, hogy a pietizmus Hallében tulajdonképpen porosz államvallásnak tekinthető, mivel mind az államhatalom, mind pedig a brandenburgi-porosz állam nemessége támogatta August Hermann Francke céljait. A hallei intézmények számára „állami koncessziók" biztosítottak az állandó, magas hallgatói létszámot, és egykori hallgatói hatékony támogatásra számíthattak az elhelyezkedést illetően. Az 1694-ben alapított hallei egyetem friss szellemiségű új egyetemnek tekinthető, amely helyet adott az új eszméknek, a heterogén erőknek (mint a felvilágosodás, a pietizmus, a misztikus-radikális spiritualizmus), és ennek köszönhetően a pietisták Közép-Európai találkozóhelyévé vált. 1720-tól azonban különösen megfigyelhető a pietista szemlélet megerősödése, melynek következtében a pietista teológusok eszméi és teológiája válik meghatározóvá az egyetemi oktatásban, s ez a *praxis pietatis* jegyében történő gyakorlat orientált tudás elsődlegessé válását eredményezi.

Ezt követően a könyv három fő kérdéscsoportot érint.

Az első nagy egységben Halle és Erdély kapcsolatairól, az erdélyi pietista mozgalomról olvashatunk (39-91. o.). Az ezerkilencszázhúszas évekig az erdélyi szász történet-, egyháztörténet- és irodalomtörténet-írás kutatása és elemzése igen alaposnak tekinthető, viszont az utána következő korszakra ez nem mondható el. E könyv szerzője újabb kérdésfölvetésekkel és új forrásanyagok bevonásával kapcsolódik a kutatásokhoz. Ehhez primér forrásként a peregnációra vonatkozó adatokat és publikációkat – martikulák, magánlevelek és disputációk - dolgozta fel, mivel a hallei pietizmus eszméit jelentős mértékben közvetítették az ott tanuló diákok.

A hallei egyetemet a 18. század első évtizedeiben a magyarországi és erdélyi diákok nagy számban látogatták. A hallgatók túlnyomó többsége (megközelítőleg kétharmada) teológus hallgató volt. Megfigyelhető továbbá a reformátusok feltűnően nagy száma összehasonlítva más német lutheránus központokkal. Az erdélyi diákok közül tizenheten, mint informátorok, közvetlenül is megismerkedhettek a Franckei, pietista iskolarendszerrel. A hallei pietizmus korabeli visszhangja a dialógusokban jelenik meg. A szerző olyan, 1698-1725 közötti időszakban keletkezett kis terjedelmű nyomtatott ill. kéziratos műveket vizsgált, amelyek erdélyi származású szerzői bizonyosan, illetve gyaníthatóan valahol a német földön történő tanulás szándékával tartózkodtak ott.

A dialógusok vizsgálata alapján megállapítható, hogy a pietista illetve ortodox szemlélet közötti ellentétet az erdélyi diákok nem érezték olyan feloldhatatlannak, mint ahogy azt mindkét fél polemikus írásai alapján akkor gondolták és néha még ma is feltételezik. Az erdélyi diákok szinte őszinte érdeklődéssel, jó szándékkal eltelve és konfrontációra nem számítva értekeztek ilyen jellegű témákról akár Wittenbergben is az ortodoxia képviselőivel. Font Zsuzsa külön felhívja a figyelmet Bécs közvetítő szerepére

Halle és Erdély között. A szerző fontosnak tartja az 1920-as években megjelent forrásanyag és azok feldolgozásainak korabeli kulturális és szellemi áramlatokkal való kiegészítését. Az 1620-as évektől kezdődően végbemenő ellenreformációs intézkedések hatására Ausztriában protestáns családok tízezrei kényszerülnek emigrációba. Azonban maradnak ott – főképp a felsőbb társadalmi rétegekben – a protestáns hitük mellett kitartó családok is, elsősorban Felső- és Alsó-Ausztriában. Ezek az arisztokrata családok – birodalmi követek, császári hivatalnokok tisztviselői – a külföldiek (ideiglenesen Ausztriában tartózkodó protestánsok: lelkészek, házitanítók stb.) által jutottak hírekhez, információkhoz, könyvekhez és gyermekeik is az ő közvetítésükkel mentek gyakran hallei paedagogiumba tanulni.

Halle szintén élénk érdeklődést mutatott a császárváros iránt. Már a 18. század első éveiben hozzáférhető Bécsben a hallei propagandaanyag. A Bécsben ebben az időszakban megjelenő fiatal hallei küdöttekről feltételezhetjük, hogy kapcsolatba kerülhettek az erdélyi és magyarországi képviselőkkel is. Nemcsak a kancelláriák állandó alkalmazottai, hanem a szászok politikai vezetői között is voltak olyanok, akik gyakran megfordultak Bécsben, esetleg évekig ott is éltek. Erdélyi hallgatói mellett a hallei egyetem és Francke tőlük, a Bécsben tartózkodó volt tanítványaitól kapják a híreket Erdélyről, és ők közvetítenek feltehetően további, a pietizmus híveivé lett levelezőpartnereket Halléba.

Az erdélyi pietizmus kibontakozását a szerző többek közt a hitviták tükrében – különös tekintettel Christoph Nicolaus Voigt ügyére – vizsgálja. Az erdélyi szászság ill. feltehetően az erdélyi protestáns világ volt Európában a legdélibb olyan térség, ahol Franckéék jogosan számíthattak közvetlen és minden szempontból rokon szellemiségű bázis kiépítésére. Igaz, a hallei egyetemen már 1706-tól tanulnak nagyobb számban szász diákok, akik a pietista elképzeléseket Erdélybe közvetítik, az első komolyabb összeütközésre és eljárásra a pietizmus képviselői ellen 1713-ban kerül sor.

A második fejezet a radikális pietizmus és Johann Wilhelm Petersen hatását vizsgálja Erdélyben (91-133. o.). A kutatók egy része a radikális pietizmust a 17. századi misztikus spiritualizmusból, míg az intézményesült pietizmust a 17. századi kegyességi mozgalomból származónak tekinti. A hallei egyetem fejlődéstörténete azonban cáfolja ezt, azaz a radikális pietizmus misztikus forrásokból való eredeteztetési teóriát. Ebben a kérdésben Gertraud Zaepernick – egy Hinrichs-tanítvány – végzett fontos kutatásokat. Zaepernick szerint ugyanis a hallei egyetem első évtizedeiben a két fő irányzat - a felvilágosodás jeleit mutató világi tudományosság és a pietista vallási reformok - mellett harmadikként a misztikus, radikális spiritualizmus is meghatározó. Az egyetem korai éveiben e három irányzat többnyire harmonikusan, egymással kölcsönhatásban jelenik meg Halléban. Abban az időben viszont, amikor az erdélyiek nagyobb számban tanulnak Halléban, ez a kezdeti sokszínűség kölcsönös elidegenedésbe csap át. Ennek hatására az erdélyi szászság egyszerre találkozott az intézményes pietisták és az általuk már kevésbé jó szemmel nézett spiritualista pietizmus gondolatvilágával.

A pietizmus korai szakaszában az egyházi reformtörekvések támogatói túlnyomó többségben világi tisztviselők voltak, akik elsősorban mint fordítók, szerzők és kiadók segítették a radikális pietizmus elterjesztését is. Font Zsuzsa ezek közül Andreas Teutsch és körének munkásságát emeli ki, akik Petersen chiliasmus és a „jobb idők reménye" elképzeléseit is közvetítik. Andreas Teutsch mind az intézményes, mind pedig a radikális pietizmus patrónusa. A 18. században egymás után jelenteti meg a pietiz-

mus, az elmélyült kegyesség jegyében készült műveket. Ezek többnyire német pietista szerzők műveinek újbóli kiadásai. Ide sorolható a *Nachfolgung Christi* szöveg 1709-es kiadása is, amely az első magyarországi német nyelvű protestáns kiadvány. A szerző felvázolja a mű szövegének és kiadásának történetét, valamint annak megválaszolatlan kérdéseit is (99-112. o.).

Teutsch körében a chiliasmus, a váradalmakhoz kapcsolódó *Wiederbringung aller Dinge* tanain kívül az apokatasztaszisz-tanról is értekeznek. Utóbbiról a kutató külön alfejezetben értekezik (119-131. o.). Feltételezhető, hogy az apokatasztaszisz tan nem hallei közvetítéssel jutott az erdélyi pietizmus prominens képviselőihez. Annál érdekesebb viszont, hogy Erdélyben a radikális chiliasta gondolkodók egyúttal megmaradtak az egyház hű tagjának, beállítottságuk nem zárta ki a hagyományos lelkészi munkát. Az Erdély-Halle kapcsolatban fontos szerep jutott a reformátusoknak is, elég megemlíteni a magyar reformátusok magas számát a hallei lutheránus egyetemen. A szerző ezt mutatja be a harmadik makroegységben (133-162. o.). 1711 előtt Huszti Szabó Istvánt emeli ki a kutató a hallei hallgatók közül. Huszti itthoni munkái a kegyességi irodalom körébe sorolhatók. 1698-ban jelentette meg Johann Arndt *Paradiesgärtlein* című munkájának fordítását, melynek köszönhetően a magyar nyelvű Arndt-recepció a reformátusok körében kezdődött meg.

1711 után elsősorban a vezető erdélyi értelmiség és arisztokrácia fiai (kiemelten magas az arisztokraták vagy a képzett állami hivatalnokréteg gyermekeinek száma a jogi fakultáson: Bethlen Imre, Teleki Ádám, Teleki József, Keményi János) tanulnak Halléban. Font Zsuzsa szerint a reformátusok pár évtizedig tartó hallei peregnációja összefüggésben állhat azzal, hogy a berlini udvar a század első évtizedeiben az egyetemen konfesszionális nyitást tervezett. Különösen a református állami hivatalnok-arisztokrácia próbálta meg elképzeléseit keresztülvinni a hallei egyetemen. A Francke által vezetett pietista csoportosulás és a hallei teológiai fakultás viszont igyekezett a református teológiai oktatást kiszorítani az egyetem intézményeiből, féltve a lutheránus tan tisztaságát. Végül 1713-ra létrejött a lutheránusoktól teljesen független református *Freitisch*, amely húsz személyt befogadó *regia mensa*-ként funkcionált. A lutheránusok továbbra is a Francke-féle intézményekbe tömörülnek, a reformátusok pedig a református gyülekezet támogatását nyerték el. A magyar református diákok nem csak a *mensa* támogatását élvezték, hanem egyéb támogatásokat is kaptak (pl. útiköltség). A diákok továbbá diplomáciai szerepet is játszottak, mivel Pápai Páriz-zal az élen rendszeresen közvetítettek az udvari és az erdélyi reformátusság vezetői között. Arra viszont nem található sok utalás, hogy a református diákok a lutheránusokkal szorosabb kapcsolatba kerültek volna.

A kutató beszámol egy 1733-ban Halléban alapítandó intézménykomplexum tervezetéről, amelyet Vásárhelyi Baba Ferenc állított össze. Sajnos a tervezet nem valósult meg, mivel az 1730-as évekre visszaesik a Halléba peregnálók száma. A nemesi tanulmányutak funkcióját az erdélyi arisztokrácia számára a negyvenes évektől Göttingen veszi át Halle helyett. Vásárhelyi Baba Ferenc tervezetében a pietizmus hallei variánsának, a Francke-alapítványoknak a vonásai érvényesülnek. Igaz, a református diákok esetében a források nagyobb része nem foglalkozik a hallei pietizmussal (a Halléban írt nagyobb tömegű levélben, melyeket a református diákok írtak Teleki Sándornak, meg sem említik a Francke-féle intézményeket), mégis feltételezi a szerző, hogy a református olvasmányanyagban és fordítási irodalomban, valamint az önálló meditatív-autobiografikus szövegekben kimutatható lesz a német pietizmus hatása.

A könyv végéhez illesztett függelék, amelyben a hallei intézmények erdélyi hallgatóinak névsora és a dialógusok mellett nagyon érdekes beszámolókat és leveleket találhatunk. A közölt névmutató különösen jól hasznosítható további kutatások céljára, valamint hasznos útmutatóként segít az érdeklődőknek a tájékozódásban.

Karnitscher Tünde Beatrix

KATONA ISTVÁN

A KALOCSAI ÉRSEKI EGYHÁZ TÖRTÉNETE.
Kalocsa: Viski Károly Múzeum, 2001. 332 p.

A magyar egyháztörténet kutatásában a kalocsai érsekséggel kapcsolatos kérdések már igen korán felmerültek és a magyar egyháztörténet kutatóit máig is foglalkoztatják. Ennek bizonyítéka, hogy az elmúlt évek történetírásában gyakran jelentkezett a középkori Kalocsa témája (Pl. Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). Köln, 1991, illetve a Dóka Klára: Magyarországi egyházi levéltárak térképei XIII–XIV. A kalocsai érseki tartomány térképeinek katalógusa 1-2. Budapest, 1990.; Török József: A Kalocsai Érsekség évezrede. Budapest, 1999.) Katona István 200 évvel ezelőtt latin nyelven készült munkája is mutatja ezt, hiszen az érsekséggel kapcsolatos minden kérdést – így annak alapításának okait, az első kalocsai főpapok személyét, a központ Kalocsáról Bácsra való áthelyezését – tárgyal benne. Mindezt a magyar fordítást lektoráló és az előszót író Thoroczkay Gábor kiegészítette az azóta felmerülő elméletekkel. A munka bevezető része így mintegy önálló egységként foglalja össze a fenti kérdésekre adott válaszokat, így kutatástörténeti áttekintést nyújt a felhasználó számára. (Ez Thoroczkaytól nem áll távol, hiszen Anonymus kapcsán is kutatástörténeti áttekintést nyújt a Fons című forrásfolyóirat 1994-es évfolyamában.)

Az előszóban egy jelentős rész foglalkozik Katona István életének, papi és kutatói pályájának bemutatásával. Katona 1732-ben született. Miután befejezte középfokú tanulmányait, melyeket Egerben, majd Esztergomban végzett, a jezsuiták trencséni rendházába került novíciusként. 1758-tól a nagyszombati egyetemen hittudományi tanulmányokat folytatott. Pappá szentelése után Nagybányán, majd Egerben tevékenykedett, ezután visszakerült Nagyszombatra, ahol a gimnázium *facultas linguarum* tanára lett. Katona felsőoktatási pályafutása után az esztergomi főegyházmegyébe nyert világi papi kinevezést, majd Esztergomba vonult vissza nyugdíjazása után. Ezután Kollonich László kalocsai érsek hívására belépett a kalocsai főegyházmegye papjai közé, a főszékesegyház könyvtárának vezetője, illetve a papnevelő intézet retorikatanára lett. A korban a jezsuiták komoly szerepet töltöttek be az egyháztörténet kutatásában, így Katona munkássága is igen jelentős. Első önálló munkája 1768-ban jelent meg. Nagyjelentőségű művei közé sorolható a *Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae* címet viselő könyve, melynek magyarra fordítását Takács József végezte, majd a kalocsai Viski Károly Múzeum igazgatójának, Romsics Imrének a megbízásából Thoroczkay Gábor lektorálta, aki az egész művet előszóval és jegyzetekkel látta el. Katona életrajza után a bevezető áttekinti a Kalocsa történetével foglalkozó szakirodalmat Katona korától napjainkig. Az előszóban Thoroczkay Gábor megjegyzi: „a *Historia metropolitanae*

Colocensis ecclesiae magyar fordításban való megjelenésének legfőbb értéke historiográfiai, azaz először tárul elénk anyanyelvünkön egy, a magyar államban nagy hagyományokkal rendelkező fontos egyházi intézmény históriájának 800 éve" – igaz, hogy 200 évvel ezelőtti szemüveggel nézve.

A kalocsai érsekséggel kapcsolatban felmerülő kérdések közül talán a legfontosabb és legkevésbé tisztázott az alapítás ideje, illetve annak okai és körülményei. Tudjuk, hogy Szent István az egyházszervezés során Esztergomot részesítette előnyben, az akkor már meglévő veszprémi püspökséggel szemben. A veszprémi püspökség korábbiságára leginkább a területe utal, hiszen a Dunántúl nagy részét, Fejér, Visegrád, Veszprém illetve Kolon (Zala) megyét foglalta magába (Koszta László: Az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonya a 13. század elején. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1991. 73-89.) már igen korán az uralkodó feleségének (Saroltnak, esetleg Gizellának) a székhelye volt. Esztergom 1001-ben a ravennai zsinaton kapta meg a *„mater et caput"* címet, ezzel az önálló magyar egyházszervezet élére került. István feltehetően a kor szokása szerint a Pseudo-Izidori kánonjoggyűjteményt vette alapul, mely szerint egy keresztény államnak egy érsekséggel kell bírnia. Ehhez képest Magyarország már igen korán két érsekséggel rendelkezett. Felmerül a kérdés: mikor és miért kapta meg néhány évvel Esztergom után Kalocsa is az érseki rangot? Thoroczkay lehetséges válaszokat is bemutatja. Egyrészt Kalocsa az Árpádok központja lehetett, ha a nomád letelepedési szokásokat vesszük alapul, ahogy azt teszi Kristó Gyula, aki a kalocsai érsekség alapítását a fekete magyarokkal hozza kapcsolatba. (Kristó Gyula: A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. In: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged, 2000. 79-87.)

Lehetséges dátum 1009, tehát már az alapításkor megkaphatta az érsekségi rangot. A hagyomány szerint Kalocsa azért emelkedett érseki rangra, mert Aszrik-Anasztáz három évig helyettesítette a világtalanná lett esztergomi érseket, majd annak felgyógyulása után a kalocsai egyházmegye élére visszakerülve nem vették el tőle korábbi címét. Ez feltehetően nem így történt. Valószínűbb, hogy István missziós céllal hozta létre, emelte érseki rangra Kalocsát. Koszta László szerint Kalocsa csak a 12. században vált el véglegesen az esztergomi érsekségtől. Szerinte korábban *autokefál* érsekségként működött. Az első forrás, amely említi a két érsekség *suffraganeusait*, egy a III. Béla korából való jövedelem-összeírás, tehát ekkortól van arra adat, hogy a kalocsai érsek fennhatósága mely püspökségek felett érvényesült. Thoroczkay saját véleményét is közli, amely szerint már a 11. század első évtizedeiben kialakult a kalocsai érsekség, de a gyakorlatban is elismertté csak később, a 12. században vált. A másik fontos kérdés, miért került át az egyházmegye központja Bácsra? A székhely áthelyezését Szent Lászlóhoz köti a tudomány. Bácsi érsekként először a Szent László korában tevékenykedő Fábiánt említi egy 1134-ben kelt oklevél. 1140-es évekig bácsi érsekként, onnantól kezdve pedig hol kalocsai, hol pedig bácsi érsekként említik a források az egyházmegye vezetőjét. A 13. században külön beszélnek a kalocsai és külön a bácsi egyházakról, papokról. Később a hivatalos elnevezés: kalocsai és bácsi érsek. Egy 1266-os forrás szerint a pápa egyesítette a bácsi és a kalocsai egyházat. Bács alapításáról több elmélet született az idők során. Korábban úgy gondolták a kutatók, hogy a bácsi püspökség is Szent István egyházszervező munkája során jött létre, majd Szent László tette érseki központtá, majd a 12. században egyesítették a kalocsai egyházmegyével. Jelentős momentum, hogy mind a bácsi, mind a kalocsai egyház patrocíniuma Szent Pál volt. Már korán létezett a déli területeken Sirmium központtal egy ortodox püspökség, egyes elmélet sze-

rint ezt egyesítették a 11. század végén a kalocsai érsekséggel. (Baán István: „Turkia metropolitája". Századok, 1995. 1167-1170.; Baán István: A körtvélyesi monostor. Vigilia, 1998. 740-754.) Györffy György véleménye szerint ez a Sirmium központ került át idővel Bácsra. (Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. In: Magyarország története tíz kötetben. I/2. Szerk: Bartha Antal.) Kristó Gyula cáfolta ezt a véleményt. Szerinte Szent László helyezte át a központot, ahogy tette ezt már a bihari egyházmegye központjának esetén is. (Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, 1988.) Makk Ferenc szerint a bácsi központ kialakulása a „keleti angolokkal" hozható kapcsolatba. Egy 14. századi izlandi saga és egy 13. századi francia krónika tudósít arról, hogy Hódító Vilmos elől Konstantinápolyba menekülő angol lovagok segítettek a bizánci uralkodónak a besenyők legyőzésében, majd 1083-ban az Al-Duna vidékén telepedtek le. A nem akartak a görög egyház kötelékébe tartozni, így Magyarországról kértek papokat maguknak. Az elmélet szerint tehát Szent László célja a központ áthelyezésével megkönnyítse a magyar egyház és a keleti angolok alapította Új Anglia együttműködését. (Vö. Makk Ferenc: Magyar külpolitika. 896-1196. Szeged, 1996.[2])

A könyv második része, Katona István munkája a 19. század kutatási eredményeinek tükrében mutatja be Kalocsa középkori történelmét. A földrajzi bevezetővel kezdődik, amelyben a bácsi egyházmegye alapításának lehetséges dátumát keresi a szerző a vonatkozó források (Hartvik-legenda, bizánci szerzők munkája, illetve magyarországi oklevelek) segítségével. Szerinte a bácsi érsekséget nem Szent István alapította, inkább Szent László. A következő részben – szintén bőséges forrásanyagot felhasználva – mutatja be az egyházmegye őslakóit a metanaszta jazigoktól a magyarokig. (Szerepelnek a munkában a hunok, gepidák, avarok, bolgárok is.) Ebben a fejezetben kitér Kalocsa nevének eredetére is, amelyet a korban eredeztettek a coletianus (Ptolemaiosz által a Dráva-Száva közé helyezett nép) néptől, azután a kolosszus szobroktól, amelyeknek a Kalocsán található, Szent István által alapított templom romjait nézték. Kitér Kalocsának a török uralom alatti történelmére is. Ezután a következő részben ír az egyházi elöljárókról, szó esik a különböző apátságokról, illetve a négy prépostságról is, melyek: a bácsi Szent Pál prépostság, a titeli Szent Bölcsesség prépostság, a háji Szent Lőrinc és a kői Szent István protomártírról elnevezett prépostság. Ezután a IX. fejezetben igen bő kimutatás található az egyházmegye plébániáiról. Demográfiai és a plébániák nagyságára, vagyonára vonatkozó adatok találhatóak itt. Fontos megjegyezni, hogy nem csak középkori, hanem a 18. századra vonatkozó információkat is közöl itt Katona. A munkát a kalocsai püspökökről szóló fejezet zárja le. Ebben természetesen szó esik Aszrikról, aki 1000-től állt az egyházmegye élén, mint a legelső kalocsai püspök. A sort az 1523-ban püspöki címet kapott Pál zárja, aki ezen a néven a negyedik az egyházmegye vezetői között. A könyv végén rövidítésjegyzék található, amelyet Thoroczkay Gábor állított össze.

Katona István munkája tehát a Kalocsá egyháztörténetével kapcsolatos, 200 évvel ezelőtti szemléletmódot tükrözi. A szerző a munka minden fejezetéhez bőven használt forrásokat, amelyeket korunk kutatói is ismernek és gyakran használnak. A mű magyar nyelvű kiadása historiográfiai értékén kívül az egyháztörténet számára is igen hasznos.

Horváth Csilla

SASVÁRI LÁSZLÓ

TEMPLOMOK RUSZIN ÖRÖKSÉGÜNKBEN
Bp.: Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat, 2001. 108 p.

Sasvári László hosszú évek óta kutatja a keleti rítusú magyarországi kereszténység – azaz az (orosz, görög, bolgár, román, szerb és bizonyos értelemben örmény) ortodoxia és a (ruszin, magyar, román) görög katolikusság – történetét. 2001-ben megjelent kötetében a mai Magyarország területén lévő és az unitus ruszinsághoz köthető falvak, városok templomait gyűjtötte össze: a könyvben fénykép látható a templomok külsejéről és ikonosztázáról (a felvételeket Erdős Miklós ny. görög katolikus lelkész készítette). A képek alatt rövid, de adatokban gazdag ismertetést olvashatunk. Megtudjuk a plébánia alapításának és a templom építésének időpontját, az ikonosztáz keletkezési idejét, és ha ismert, alkotójának nevét, valamint az istentiszteleti hely patrónusát, illetve titulusát.

A templom védőszentjének vagy címünnepének ismerete az egyháztörténelem és a helytörténet mellett a (történeti) néprajz számára is fontos. Megtudjuk ugyanis belőle, hogy ki a településen leginkább tisztelt szent (avagy hittitok, üdvtörténeti esemény). Elég csak a templombúcsúra gondolnunk, ami egészen a 20. század közepéig egy falu, város egyházi évének, ünnepnaptárának legfontosabb eseménye volt. A kötetben szereplő 40 templom – a (Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban álló) mándoki fatemplomot és beleszámítva – védőszentjei, titulusai a következők: Mária oltalma (7), Szent Miklós (6), Jézus mennybemenetele (5), Mária születése (5), az Istenszülő elszenderedése (5), Szent Péter és Pál (5), Szent Mihály (3), Szent György (1), Keresztelő Szent János (1), Szent Illés (1) és Pünkösd (1). Az erős Mária-tisztelet és Szent Miklós-kultusz a keleti kereszténységben elterjedt. A görög katolikus közösségben azonban érdekes Szent Péter és Pál tisztelete, hiszen az apostolfejedelmek kultusza inkább a nyugati kereszténységben meghatározó. Az egyház kormányzatilag és dogmatikailag Rómához igazodó, de ősi bizánci szertartásaikat megőrző görög katolikusok bizonyára ezzel akarták bizonyítani a pápa (a katolikus ekkléziológia szerint Szent Péter örököseként az egész egyház feje) iránti hűségüket.

A könyvben szereplő templomok közül ötnek (Érpatak, Felsőzsolca, Homrogd, Rakaca, Tornyospálca) a címünnepe Mária elszenderedése (dormitio Sanctae Mariae), amit Sasvári László következetesen az Istenszülő elhunyta (32, 34, 86), vagy Mária elhunyta (40, 98) tulajdonításként említ. Ez a megnevezés teológiailag nem helyes. A katolikus dogmatika (és az ortodox szent hagyomány) szerint Szűz Mária teste nem enyészett el, hanem földi életének befejezéseként Jézus – testestől-lelkestől – magához emelte és mennyei dicsőségében részesítette. Ez Mária mennybevétele (assumptio Beatae Mariae Virginis), amit a katolikus egyház dogmaként XII. Pius Folgens corona kezdetű bullája (1951) alapján vall. Ünnepe augusztus 15. (Nagyboldogasszony). Természetesen az Istenszülő elszenderedése fogalmat használja a magyar görög katolikus egyház is. Ezt alkalmazza a – szerző által fölhasznált (108) – Házad ékessége című, Puskás László szerkesztette kiadvány (1991) is (47, 63, 69, 78, 83, 104, 106).

Sasvári László könyvének érdeme a kétnyelvűség: így a Magyarországon élő, ruszin nemzetiséghez tartozók is anyanyelvükön olvashatják. A szép nyomdai kivitelű, jó minőségű képeket közlő kötet hasznos adattár, amely a művészet- és egyháztörténet iránt

érdeklődőknek hasznos olvasmány. Örvendetes, hogy a – már idézett – Puskás László szerkesztette album (Házad ékessége. Görög katolikus templomok, ikonok, ikonosztázok Magyarországon. Nyíregyháza, 1991.) és Nagy Márta könyvei (Ortodox falképek Magyarországon. Bp., 1994.; Ortodox ikonosztázionok Magyarországon. Debrecen, 1994.; A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei. Ikonok, ikonosztázionok. Debrecen, 1998.) után újabb kiadvány hívja föl figyelmünket a magyarországi keleti rítusú kereszténység egyházművészeti értékeire.

Miklós Péter

GELLÉRD IMRE

Négyszáz év unitárius prédikációirodalma.
Kolozsvár: Unitárius Egyház, 2002. 430 p.

Az unitárius egyházi irodalom a 2002. év folyamán egy eredeti témájú könyvvel gyarapodott, mely a gyakorlati teológiai tudomány egyik ágát, a prédikáció-irodalom alapját fekteti le. A munkát a szerző leánya, az USA-ban élő orvos-lelkésznő előszava vezeti be. Ebből megtudjuk, hogy Gellérd Imre annak a 2. világháborút követő erdélyi unitárius lelkészi nemzedéknek tagja, aki a kommunizmus egyházellenes politikájának esik áldozatul.

Gellérd Imre korán árvaságra jutva Székelyudvarhelyen nevelkedik. Érettségi vizsgája után, 1939-től a kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémia és a Ferencz József Tudományegyetem hallgatója. A teológiai tanulmányok elvégzésével a székelykeresztúri egyházközség segédlelkésze és a gimnázium tanára. Tanári állása elvesztése után a siménfalvi egyházközség lelkészeként folytatja egyházi szolgálatát. 1956-ban „Summa cum laude" minősítéssel „teológiai magisteri" címet nyer. A teológiai doktori cím megnyerése előtt – 1959. november 5-én – az állambiztonsági szervek letartóztatják, és 5 hónapig tartó fizikai és lelki kínzással készítik föl a kolozsvári katonai törvényszéken folytatott koncepciós perre, amely 7 évi politikai börtönre és kényszermunkára ítéli. 1964-ben közkegyelemmel – testben megtörve – szabadul. Nem térhet vissza előbbi lelkészi állomáshelyére. Lelkészi munkáját Homoródszentmártonban folytatja. Miközben újraírja megsemmisített doktori disszertációját, 1871-ben a doktori fokozattól való visszalépésre kényszerítik. Gellérd Imre az újabb letartóztatás elől menekülve, 1980. január 3-án önkezével vet véget életének.

Halálának 15. évfordulóján a kolozsvári Egységes Teológiai Intézet doktorrá avatja. Halálának 20. évfordulóján, emlékére, magyar és angol nyelven adják ki a teológiai doktori cím elnyerésére szánt dolgozatát.

„Négyszáz év unitárius prédikációirodalma" című könyv George M. William, a kaliforniai egyetem keleti vallások történésze szerint azért rendkívül értékes, mert az „az európai civilizáció olyan időszakát foglalja magába, mikor a lelkiismereti szabadság, a dogmamentes vallás kialakulása, a Szentírás racionális újraértelmezése kerül az új gondolatok előterébe". A könyv az értékkereszténységnek azt a folyamatát mutatja be, amely úgy az egyént, mint a közösséget az ember – Jézus követésére buzdítja. Az angol kiadásban véleményt nyilvánító unitárius-universalista történettudós, John Godbey –

Gellérd munkáját – „az erdélyi kultúra megismerésének hatékonyeszközekén" értékeli. Amint írja „ablakot nyit Erdély történelmének alakításában résztvevő unitárizmus felé".

Szabó Árpád, az erdélyi unitáriusok püspöke úgy ítéli meg, hogy Gellérd könyvét alapos kutatásra és szabatos tudományosságra építi föl. Odaadással merül el az egyes korok, irányok és személyiségek megismerésében. Olyan eredményeket nyújt, melyek nyereséget jelentenek nem csak az unitárius teológiának, hanem az egész egyházi irodalomnak.

A két részből álló munka 1. része az unitárius prédikációirodalom történetét mutatja be, 22 gyakorló lelkész rövid életrajza és fennmaradó munkája alapján. A névmegjelölés nélküli munkák és kolligátumok a temetési prédikáció-irodalom ismertetése, a kollégiumi concio-könyvek és a prédikáció-irodalom 3 századának általános jellemzése után közzéteszi a 16–18. századi prédikáció-irodalom bibliográfiáját is.

A 2. rész az unitárius prédikáció-irodalom 19. századi történetét mutatja be, a felvilágosodás korának első és második szakaszában élő prédikátorok 20 munkáján keresztül. Olvashatunk itt a felvilágosodás jellemzéséről és eredményéről, a kor lelkészeinek műveltségéről, a Bibliáról, és kijelentésről szóló felfogásunkról, Istenről, emberről, társadalomról, tudományról és vallásról kialakuló véleményükről. Végül mérlegeli és bírálja a felvilágosodás-kori unitárius evangélium hirdetését. A 2. rész külön foglalkozik az 1848-as időszakkal és az abszolutizmus korával. Itt 15 lelkész munkáját és 3 nagy prédikátor körét mutatja be. A körök összefoglaló jellemzését az a befejezés zárja, mely reméli, hogy az unitárius prédikátori szellem úgy lépi át a következő századok küszöbét, hogy képes a múlt századok eredményiből is modern, unitárius értékkereszténységet kovácsolni.

Ajánljuk a könyvet a prédikáció-irodalom iránt érdeklődők figyelmébe.

Kelemen Miklós

VARGA LAJOS ÖSSZEGYŰJTÖTT ÍRÁSAI

A szuhogyi népnyelvtől a túri vásárig
A Túri Fazekas Múzeum Füzetei 2.
Sorozatszerkesztő: dr. Tolnay Gábor. Mezőtúr, 2003. 336 o.

Minden kulturális műhely arra törekszik, hogy feltárja, közkinccsé tegye működési területének értékeit, hogy felmutassa az elődök termését, s építhessen a biztos alapokra. Ez a szándék vezérelte a mezőtúri Túri Fazekas Múzeum igazgatóját, dr. Tolnay Gábort, hogy kiadványsorozatuk második kötetét Varga Lajos életművének szentelje. Kettős célt szolgált így sikerrel: egyrészt kijelölte egyik tudós elődje helyét a történeti kutatásban, másrészt adalékokat tett hozzáférhetővé a helyi hagyományok iránt érdeklődők számára. Csak dicsérni lehet tehát a közzétevők munkáját, amely példa lehet valamennyi kisebb-nagyobb település közgyűjteményei számára. Igen sok kiváló vidéki tanárember élete munkája, történeti búvárkodásának termése rejtőzik feledésre ítélve fiókok, polcok mélyén, sárguló kis példányszámú kiadványok lapjain, hasznos szolgálatot vállal tehát az, aki előkeresi ezeket, lefújja róluk a port, s éltető nyilvánosságot teremt az addig holt anyagnak. Örvendetes, hogy a sok jeles tudós tanár közül egynek az

életműve most kötetbe szerkesztve 500 példányban rendelkezésünkre áll. Hogy ez megtörténhessen, hogy kezünkbe vehessük ezt a gyűjteményt, a szerkesztés és a kiadás terhét vállaló múzeum és szponzorai mellett szükség volt egy lelkes és értő tanítvány feltáró munkájára, hogy a szövegek minél teljesebb és minél hitelesebb formában, alapos jegyzetekkel kísérve kerülhessenek a nyilvánosság elé.

Varga Lajos (1920–1982) életútját tanítványa és kollégája, dr. Füstös Jenő tárta fel, írta meg alapos tanulmányban. Nemcsak az életrajz részleteit kutatta fel szívós következetességgel, hanem számba vette a publikált és a kéziratban maradt hagyatékot is. A családi feljegyzésekből, a testvérek, tanítványok, kollégák emlékezéseiből, magánjellegű és hivatalos dokumentumokból részletesen megismerhető az ember és a szakember, aki osztatlan tekintéllyé lett a maga környezetében. A békési eredetű földműves családból kiemelkedő apa a borsodi Szuhogyon volt tanító, s az ő nyomdokába lépett a fiú, amikor ugyancsak debreceni diák lett, s ugyancsak a pedagógus hivatást választotta. Szuhogy adta az első tudományos dolgozatok témáját, anyagát. Amikor Varga Lajos a kitüntetéses érettségi után magyar–német tanári szakra iratkozott, a debreceni bölcsészkar két nyelvész professzora, előbb Csűry Bálint majd Bárczi Géza felfigyelt felkészültségére és szorgalmára. Másodéves korában már sikeres népnyelvi kutatást végzett szülőföldjén, s a borsodi palóc nyelvjárás bemutatására szövegeket közölt, leírta a szuhogyi kenderfeldolgozás menetét, feldolgozta az igealakok rendszerét. Publikációi meg is jelentek, s az 1943-ban kitűnő eredménnyel megszerzett tanári diploma birtokában sikeres tudósi pálya lehetősége nyílt meg előtte.

Fél évig a bécsi Collegium Hungaricumban képezte tovább magát, majd tanár lett a kisújszállási református gimnáziumban. A további utat a történelem nehezítette meg számára; katonai szolgálat és hadifogság várt rá, majd hazatérve 1946 őszén a mezőtúri református gimnázium tanára lett, s ettől kezdve ide kötődött munkássága 62 éves korában bekövetkezett korai haláláig. A német nyelv oktatását megszüntették, ez is arra serkenthette, hogy az 1960-as években a Szegedi Tudományegyetemen biológia szakon szerezzen újabb oklevelet. Bár folyamatosan tanított magyart és biológiát, 1951-től 1980-ban bekövetkezett nyugalomba vonulásáig a diákotthon igazgatói tiszte vált fő feladatává. Itt mutatkoztak meg nagyszerű nevelői adottságai, amelyek diákjai és munkatársai egyértelmű tiszteletét, szerető ragaszkodását vívták ki számára.

A debreceni egyetemi évek alatt kezdett, sokat ígérő tudományos pálya megtört ugyan, de az 1970-es években Mezőtúron is kibontakozó honismereti munkába Varga Lajos többféle módon is bekapcsolódott. Irányította a Művelődési Központ 1971-ben megalakult Honismereti Körét, bábáskodott a Mezőtúri Helytörténeti Füzetek megindítása körül, s részt vett az első négy kötet szerkesztésében, elkezdték Mezőtúr város történeti monográfiájának megírását, hozzáláttak múzeumi anyag gyűjtéséhez, megalapozták az állandó fazekas-kiállítás létrejöttét. Emellett művelődéstörténeti, irodalomtörténeti dolgozatokat publikált a Jászkunság című folyóiratban az első világháború előtti mezőtúri munkásgimnáziumról, Kodály Zoltán 1903-ban történt szerepléséről. Több fontos írása azonban kéziratban maradt; többek között Petőfi Sándor és Erdélyi József mezőtúri kapcsolatairól, az elfeledett mezőtúri íróról és politikusról, Pétery Károlyról, Farkas Antal mezőtúri éveiről. A Túri vásár című alapos munkája is csak halála után jelent meg a Mezőtúri Helytörténeti Füzetek 5. köteteként, a tervezett második részt már nem tudta megírni. 1980-ban Mezőtúr ősi középiskolájának 450 éves jubileumi ünnepségének alkalmára tervezett emlékkönyvhöz lelkesen gyűjtötte az anyagot,

különösen a város gazdag irodalmi, kulturális múltja érdekelte. Szép Ernő és Mezőtúr című alapos, érdekes részletekben gazdag tanulmánya azonban ugyancsak halála után jelenhetett meg az Irodalomtörténet című folyóiratban (1984).

A Varga Lajos összegyűjtött írásai című kötet voltaképpen emlékkönyv. Egyfelől róla szól az életrajzon, a visszaemlékezéseken keresztül, másfelől tőle közöl írásokat, amelyek jelentős része eddig hozzáférhetetlen volt, ezért felfedezésként szolgál. Aki végigolvassa ezt a 336 oldalas kötetet, belátja, mennyire fontos mű ez Mezőtúr számára. A kívülálló is sokat tanul belőle, de elkerülhetetlenül arra is gondol, hogy a korra jellemző magyar sorsként mégis mintha torzó maradt volna Varga Lajos életműve. Azaz: az adott körülmények miatt kevesebbet alkothatott ahhoz képest, amit felkészültsége és pályaindulása alapján kedvezőbb csillagzat alatt kaphattunk volna tőle. A kor csapdájában megélt 65 esztendő nem adta meg neki azt a „független nyugalmat", amely az alkotáshoz szükséges. A korlátok között azonban kiválóan használta fel idejét, s most ez a kötet méltóképpen jelöli ki a helyét. Élete azáltal teljesedett ki, hogy kiváló tanítványokat, utódokat nevelt, vagyis az általa széthintett magok termékeny talajba hullottak. Természetes és illő gesztus, hogy ezt a kötetet az őt követő nemzedék tagjai megteremtették és közzétették.

A kötet I. részének visszaemlékezései az embert mutatják be, aki mindig példásan helyt állt a maga posztján, aki tehetséges és elhívatott nevelőként minden erejét a reábízott ifjúság gyarapítására fordította, s akinek életpéldája meggyőz minket arról, hogy nem elvesztegetett idő a pedagógiai aprómunka. Megérdemelt aktusként e kötet megjelenése után, 2003 októberében a Mezőtúri Szegedi Kis István Református Gimnázium és Szakközépiskola kollégiuma fölvette egykori igazgatójának, Varga Lajosnak a nevét. A könyv II. részében kiadott munkák Varga Lajos tudósi rangját jelölik ki elmélyült dolgozatainak közlésével. Ma is van mondanivalójuk dolgozatainak a palóc népnyelvről s a mezőtúri kulturális hagyományról.

Meggyőződésem, hogy e városnak a szellemi rangja megemelkedett e kötet kiadásával. Nemcsak azért, mert felfedezi számunkra Varga Lajost, hanem azért is, mert a közölt dolgozatok eddig kevésé ismert érdekes irodalmi hagyományt tárnak föl; ezáltal jeles írókról tudunk meg többet, és a várost is mélyebben megismerjük, amely őket megihlette. Gazdag ez a kötet, mert elfeledett arcok emelkednek ki a múlt ködéből, és megvilágosodnak a településtörténet rejtett értékei.

Kováts Dániel

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:
Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1.	**Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica" Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. old. **2. kiadás** Budapest, 1998. 368 old.	ára: 399 Ft elfogyott ára: 980 Ft
2.	**Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** Pannonhalmi főapátok. 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 old.	ára: 280 Ft
3.	**Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. old.	ára: 180 Ft
4.	**Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. old.	ára: 200 Ft
5.	Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) Szerk.: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. old.	ára: 300 Ft elfogyott
6.	**B. Murádin Katalin:** Faragott kőszószékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. old.	ára: 350 Ft
7.	**Elmer István:** Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. old.	ára: 350 Ft
8.	**Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. old.	ára: 400 Ft
9.	**Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. old.	ára 550 Ft elfogyott
10.	**Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertóriuma (1887–1944). Budapest, 1995. 178 old.	ára: 250 Ft
11.	**Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 old.	ára: 650 Ft
12.	**Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholisher Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 old.	ára: 1500 Ft
13.	**Rónay Jácint:** Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 old.	ára: 896 Ft
14.	**Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek feloszlatása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 old.	ára: 650 Ft
15.	**Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 old.	ára: 650 Ft
16.	**Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon Budapest, 1996. 176 old. + [18] t. ill.	ára: 650 Ft
17.	**Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)** Budapest, 1997. 223 old.	ára: 450 Ft

18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 old. ára: 850 Ft
20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 old. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. 548 old. ára: 1350 Ft
22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 old. ára: 1200 Ft
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben Budapest, 1999. 191 old. ára: 800 Ft
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 old. ára: 800 Ft
25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. Budapest, 2000. 218 old. ára: 1200 Ft
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 old. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál Budapest, 2000. 352 old. ára: 1000 Ft
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért". Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 old. ára: 1200 Ft
29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.** Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 old. ára: 1200 Ft
30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden. 1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 old. ára: 1200 Ft
31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter. Budapest–Heidelberg, 2001. 130 old. ára: 1500 Ft
32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!" Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Budapest, 2001. 233 + 24 old. illusztráció. ára: 1500 Ft
33. **Orbán József Gyula:** Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 old. ára: 1500 Ft
34. **Szilas László SJ:** Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 old. ára: 1200 Ft
35. **Frenyó Zoltán:** Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve. Budapest, 2002. 277 old. ára: 1500 Ft
36. **Tempfli Imre:** Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 old. illusztráció. ára: 4800 Ft
37. **A bécsi Pázmáneum.** Budapest, 2002, 377 + 29 old. illusztráció. ára: puha kötés: 2000 Ft kemény kötés: 2500 Ft
38. **Sarnyai Csaba Máté:** Polgári Állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002. 179 +5 old. illusztráció. ára: 1200 Ft

39. **Schwarcz Katalin:** „Mert ihon jönn Aßonyotok és kezében új szoknyák" – Források a klarissza rend magyarországi történetéből. Budapest, 2003. 288 p. ára: 1600 Ft
40. **Mező András:** Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 546 p. ára: 1800 Ft
41. **Molnár Antal:** Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Budapest, 2003. 120 p. ára: 1000 Ft
42. **Csetri Elek - Frivaldszky János, id.:** A köz hasznára – az ég kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló. (1730-1784). Budapest, 2003. 160 p. ára: 1300 Ft
43 **Valter Ilona:** Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon Budapest, 2004. 330 p ára: 2000 Ft
44. **Molnár Antal:** A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003. 213 p. ára: 1500 Ft
45. **Molnár Antal:** Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Budapest, 2004. 189 p. ára: 1500 Ft
46. **Tóth Sándor Attila:** Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa. Budapest, 2004. 311 p. ára: 2000 Ft

Előkészületben:

A Magyar Sion repertóriuma

ECCLESIA SANCTA
sorozat

1. A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 old. ára: 150 Ft
2. A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 old. ára: 150 Ft
3. A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 441 old. ára: 280 Ft
4. Az orosz ortodox egyház története. Budapest, 1999. 295 old. ára: 1200 Ft
5. A katolikus egyház a balti országokban. Budapest, 2000. 344 old. ára: 1680 Ft
6. A katolikus egyház Írországban. Budapest, 2002. 414 old. ára: 2500 Ft
7. A katolikus egyház Észak-Európában. Budapest, 2003. 284 old. ára: 1900 Ft

Előkészületben:

A cseh egyház története
A horvát egyház története
Az örménykatolikusok
A kopt egyház története

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062.

E-mail: heh@mail.tiszanet.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet." *A katolikus Magyarország 1001-1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425-429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773

15. ÉVFOLYAM 2003 3–4. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvközösségben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarlay review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
6720 Szeged, Dugonics tér 12. +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062;
Honlapunk: www.c3.hu/~mev
E-mail: heh@axelero.hu

Előfizetés: 700 Ft.

Subscriptions and membership:
In Hungary: 700 Ft.
Outside of Hungary:
Individual: Can$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can$ 30.00.
Subscriptions and remittances should be sent to

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2003/3-4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)
Pannonhalma–Budapest

METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY
Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
Szeged

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

Főszerkesztő – General Editor
CSÓKA GÁSPÁR

Tiszteletbeli elnök – Honorary President
GABRIEL L. ASZTRIK

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza, Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc, Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;
AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor (alapító);
GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre
ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;
USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor
ZOMBORI ISTVÁN

A szerkesztő munkatársa
ZVARA EDINA

Felelős kiadó – Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865-5227

Nyomdai előkészítés:
SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

SZŐLLŐSI Réka	Az Édenkert növényi szimbolikájának értelmezése középkori ábrázolások tükrében *Iconography of Eden's Plants in View of some Medieval Paintings*	5
KEPPEL Csilla	Bajorország a katolicizmus és a protestanizmus válaszútján *Bavaria On the Horns of the Dilema of Catholicism and Protestantism*	43
GLÜCK Jenő	Adatok a temesvári hitközség történetéből (1848-1918) *Contributions to the History of the Jewish Religious Community of Temesvár (1848-1918)*	77
MIKLÓS Péter	La formazione del centro diocesano di Szeged e la Santa Sede *A szegedi egyházmegyei központ kiépítése és a szentszék*	87
MÉSZÁROS István	Egy „haladó katolikus": Szekfű Gyula *A "Progressive Catholic": Gyula Szekfű (1945, 1948)*	97
NÉMETH László	Adalékok a magyar lelkészség történetéhez II. 1963-1973 *Contribution To The History Of The Hungarian Priesthood In Rome. Second Part: 1963-1973*	119

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

KAKUCS Lajos	Szent Jakab emlékhelyek Magyarországon *Saint James' Memories in Medieval Hungary*	151
JÓZSA LÁSZLÓ	A középkori Kunszentmárton temploma *The Church of Medieval Kunszentmárton*	193
ZVARA Edina	Egyháztörténeti könyvek és kiadványok 2002, 2003 *Books Concerning Ecclesiastic History 2002, 2003*	203

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

A temesvári római katolikus egyházmegye cím- és névtára. Ghidul adreselor diecezei romano-catolice de Timişoara (Ism. Merényi-Metzger Gábor) 225

Vitetnek ítélőszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve (Ism. Eötvös Péter) 227

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/3-4

SZŐLLŐSI RÉKA

AZ ÉDENKERT NÖVÉNYI SZIMBOLIKÁJÁNAK ÉRTELMEZÉSE KÖZÉPKORI ÁBRÁZOLÁSOK TÜKRÉBEN

Édesapám,
Dr. Szőllősi István emlékére

BEVEZETÉS

A középkori keresztény művészet kedvelt témája volt az ember bűnbeesése előtti lakhelyének, az Édenkertnek a megjelenítése. A keresztény ikonográfia az Ó- és Újszövetség eseményeit, személyeit gyakran állította párhuzamba, így a Paradicsomkertben ábrázolt növények eredetét is elsősorban az Ótestamentumban, majd az Újtestamentumban kell keresnünk. A Biblia mellett értékes források még a vértanú-akták, a szentek legendái a szentek közbenjárását kérő korabeli imádságok. A középkorban, főleg a lovagkorban, sok új faj vonult be a keresztény művészetben; részint azért, mert gyógynövények voltak, s így akarták kifejezni egy szent csodatévő, gyógyító erejét, részint a klasszikus lovagi kultusz szorosan összefonódott a keresztény erények gyakorlásával és a nők iránti hódolatot is magába foglaló Mária-tisztelettel. A növényi szimbólumok, motívumok kidolgozása időről-időre változott: az ókeresztény művészetre az egyszerűség, a stilizálás jellemző, az érett középkor felé haladva pedig egyre gazdagabb, díszesebb és élethűbb ábrázolásokkal találkozunk.

Jelen tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy a Szentírásban említett növények miként váltak a keresztény, s majdan a világi művészet, irodalom meghatározó jelképeivé, és milyen további elemekkel, jelentéstartalommal gazdagodott az Édenkert növényi szimbolikája.

Maga az „éden" szó héber eredetű, jelentése: „gyönyörűség, boldogság." A Biblia görög fordításai az Éden szó helyett a „Paradicsom (Paradeisos)" kifejezést használták,[1] a latinba is „Paradisus"-ként ment át, s ez honosodott meg az Édenkert szinonímájaként az európai kultúrában. Többféle Éden-elképzelés van: 1. egy távoli vidék Keleten, ahol Teremtő a Paradicsom kertjét ültette; 2. a gyönyörűségek kertje,[2]

1 ÁBEL - ZSUZSANNA: *Képes bibliai lexikon.* B.p, 1987. 37.

2 Izajás 51,3: „Bizony megvigasztalja az Úr Siont ... olyanná teszi sivatagját, mint az *Éden*, és a pusztaságát, mint az *Úr kertje.*" (*Szentírás* Budapest, 1997). Az Ezekiel 31,16.18 és 36,35 többször említi az Édenkert fáit úgy, mint a „gyönyörűség fái". A Joel 2,3 az Úr napjáról így ír: „Mint a *gyönyörűség kertje*, olyan a föld előtte, és kietlen pusztaság utána..."

a Sir 40,28 az „öröm kertjé"-nek nevezi;[3] 3. az egyházatyáknál az Egyház jelképe, Isten szellemi kertje, melynek jó fái az igazak, kiket Isten maga ültetett el, vagyis a pátriárkák, próféták, apostolok, szüzek, papok, leviták;[4] 4. az Újszövetség a mennyországot, a másvilágot érti a Paradicsom alatt.[5]

Sokszor értelmezik, tekintik úgy a Paradicsomot, mint a hajdan bűntelen emberiség lakhelyét. A kert közepén álló két fa egyúttal a kozmosz középpontját is jelzi, ahonnan a négy paradicsomi folyó ered.[6] E ligetben, mintegy királyi pihenőkertben, az igazak majd gondtalanul mulatnak a pálmák és a gránátalmafák alatt az Utolsó ítélet után, amikor visszaáll az ősi állapot. A középkori felfogás Jeruzsálemben látta a Paradicsom földi képmását, de minden nagyobb székesegyház a maga pompájával szintén a Paradicsomot volt hivatott megjeleníteni.[7]

Általában véve tehát az ószövetségi leírások nyomán[8] egy ideális virágos- és gyümölcsöskertként, az emberiség születési helyeként tűnik fel a Paradicsom, mely a Jelenések könyvében megújulva ismét az örök boldogság színhelye lesz: „... utcája közepén és a folyó mindkét partján az élet fája volt, amely tizenkétszer terem gyümölcsöt... és a fa levelei a nemzetek gyógyulására szolgálnak."[9]

A KÖZÉPKORI ÉDENKERT-ELKÉPZELÉSEK BIBLIAI ÉS ÓKERESZTÉNY GYÖKEREI

Mint a bevezetőben szó esett róla, a keresztény ikonográfia alapvető forrása a Biblia, mely növényekben, növényi szimbólumokban igencsak bővelkedik. A Szentírás könyvei közül is kiemelkedik Mózes 1. könyve (Teremtés), az Énekek éneke, Izajás könyve, a négy evangélium, illetve a Jelenések könyve (Apokalipszis), melyek a keresztény irodalomra, művészetre a legjelentősebb hatást gyakoroltak. A korakeresztény időkből pedig himnuszok, apokrif történetek gazdagították a növényi szimbólumok jelentésvilágát.

A bibliai növények jelentős része ma is megtalálható Izrael területén, de némelyek kultúrnövényként Európába is beszivárogtak. Ha tehát a keresztény növényszimbolika gyökereit kutatjuk, a Szentföld flórájával kell előbb megismerkedni, amihez az ókor és a középkor folyamán számos, nem kisázsiai vagy közel-keleti eredetű növény kultusza is társult.[10]

---

3 Sirák 40,28: „Az Úr félelme olyan, mint az áldott *paradicsom*, és leple felülmúl minden dicsőséget."

4 *Magyar katolikus lexikon* (továbbiakban: MKL) II. kötet Bp., é.n. 764.

5 ÁBEL ZSUZSANNA: *Képes bibliai lexikon*. Bp., 1987. 37. vö. Lk 23,43, melyben Jézus e szavakat intézi a megtérő latornak: „Bizony mondom neked: még ma velem leszel a *Paradicsom*ban."

6 Teremtés 2,10: „*Éden*ből folyóvíz jött ki, hogy öntözze a kertet, utána pedig négy ágra szakadt."

7 HANS BIEDERMANN: *Szimbólumlexikon* (továbbiakban: BIEDERMANN) Bp., 1996. 307-309.

8 Énekek éneke 1,12: „miközben a *király nyugvóhelyén* pihen, nárduszom illatát árasztja," illetve 4, 13-14: „Hajtásaid *gyönyörű liget*, benne gránátalma, és mindenféle gyümölcs, ciprusvirág és nárduszok, nárdusz, sáfrány, illatos nád, fahéj, mindenfajta tömjéncserje, mirha, aloé és számtalan pompás balzsam..."

9 Jelenések 22,2; KERESZTY ZOLTÁN: *„Nézzétek a mező liliomait."* (továbbiakban: KERESZTY) Bp., 1998. 315.

10 KERESZTY, 27.

Az élő fa

A Paradicsomban a legszembetűnőbb növények a fák, ezért fontos szólni arról is, hogy a fa mint jelkép milyen szerepet töltött be az ókori gondolkodásban. Az *élő fa* a választott nép körében az embert jelentette, az *erdő* pedig magát a népet vagy a népeket. Az erdő kettős értelmet hordozott: jelenthette a maga bujaságával, vadságával, rendetlenségével a nép bűnösségét, az emiatti isteni ítéletet, ugyanakkor gazdagsága az öröm, a lelki dicsőség jelképe is volt.[11] E két alapjelentés mellett sokkal árnyaltabb értelmet hordoz a fa mint bibliai szimbólum. A Szentírás gyakran magát Istent hasonlítja a pompásan zöldellő fához, mely Libanon legszebb fája (cédrus vagy fenyő) vagy az Édenkert gyümölcsfája. Máskor az Isten felé törekvő, fejlődő, hitében növekvő emberre utal a fa.[12] Nemegyszer a Paradicsom fáihoz méri valakinek a nagyságát, szépségét: „Még Isten paradicsomában sem voltak a *cédrusok* nála magasabbak; a *ciprusok* sem érték csúcsát s a *platánok*nak sem voltak olyan lombjaik, mint neki; Isten paradicsomának egy fája sem volt hozzá és szépségéhez hasonló. Mert széppé tettem őt, sok és sűrű lombozatával; és irigykednek rá mindazon gyönyörűséges fák, melyek Isten *paradicsom*ában voltak."[13] Izajás prófétánál az erdővé növekvő gyümölcsöskert a majdani messiási ország dicsőségét jelzi.[14] A fa – akár lombhullató, akár örökzöld – évente megújuló lombozatával a halál és az újjászületés szimbóluma is volt, de gyökere és koronája által összekötő szerepet játszott a föld és az égi, isteni szféra között.[15]

Az életfa

Az első fák, amelyek előfordulnak a Bibliában, az Édenkert fái, köztük is az *élet fája* és *a jó és a rossz tudásának a fája.*[16] Az élet fájának gyümölcse halhatatlanságot ad, a tudás fájának termése pedig Istenhez tesz hasonlóvá.[17] Az első emberpár és így az egész emberiség élete, sorsa ehhez a kerthez kötődik: „Fogta tehát az Úr Isten az embert, és az Éden kertjébe helyezte, hogy művelje és őrizze meg. Azt parancsolta az Úr Isten az embernek: A kert minden fájáról ehetsz, de a *jó és gonosz tudásának fájá*ról ne egyél, mert azon a napon, amelyen eszel róla, meg kell halnod!"[18] Itt két olyan fáról van szó, melyek közül az egyik gyümölcsének fogyasztása pusztulást hozza az ember számára. Egyes elméletek szerint a két fa talán két ókori keleti hagyományt képvisel, melyek egymás mellé illesztve mintegy összegzik az ember állapotának eredetéről alkotott elképzeléseket. A jó és rossz tudásának fája a zsidó hagyományban gyökeredzik, s nevében is jelzi az ember döntéslehetőségeit. Az örök élet fája sok nép mitológiájának eleme, s el-

11 KERESZTY, 33.
12 Zsolt 1,3: az igaz ember „olyan, mint a folyóvíz mellé ültetett fa, amely idejében hozza gyümölcsét..."
13 Ezekiel 31,8
14 Izajás 29,17; *Szimbólumtár* (továbbiakban: SZIMBÓLUMTÁR). Szerk. PÁL JÓZSEF, ÚJVÁRI EDIT Bp., 1997. 122.
15 JUTTA SEIBERT: *A keresztény művészet lexikona* (továbbiakban: SEIBERT) Bp., 1997. 91-92.
16 1Mózes 2,9 = Teremtés 2,9
17 Dávid Katalin tanulmánya: *Szent művészet.* Tanulmányok az ars sacra köréből. Szerk. CS. VARGA ISTVÁN (továbbiakban: DÁVID) Bp., 1994. 53.
18 1Mózes 2,15-17

terjedt a közel-keleti ikonográfiában is. Az Édenkert néhány prófétánál Izrael babiloni fogság utáni megújulását jelképezte.[19] A köztudatban gyakran keveredett a két fa, sőt sokszor a kettő összemosódik az ikonográfiában is. Hogy milyen fák lehettek ezek konkrétan, nem tudjuk. Az ókori Keleten datolyapálmaként *(Phoenix dactylifera)* ábrázolták, az ókeresztény művészetben fügefaként, később almafaként képzelték el a tudás fáját.[20] Az élet fáját pedig az ókeresztény időkben pálmafaként jelenítették meg. A középkori ábrázolásokon olykor már csak egyetlen fa jelképezi az Édenkertet, az is stilizált formában.[21]

Ha Izrael vagy Mezopotámia vidékén képzeljük el az Édenkertet, a fügefa- és pálmafa-ábrázolások közelebb állhatnak a valósághoz, hisz e két fa honos Izraelben. Ugyanakkor leszögezhetjük, hogy e bibliai szöveg értelmezésénél érdektelen, hogy pontosan milyen fák voltak.

Az élet fája, az életfa csak az Apokalipszisben tűnik fel újra: „A győztesnek enni adok az *élet fájá*ról, mely Istennek paradicsomában van!",[22] vagy: „Boldogok, akik megmossák ruhájukat a Bárány vérében, hogy hatalmuk legyen az *élet fája* fölött..."[23] Az „életfa"-kultusz Ázsiában egészen ősi eredetű, s ezt leginkább az ott őshonos örökzöldekkel, fenyőfélékkel jelképezik. Ezek folytonosan zöld lombozata az örök életet, az örökkévalóságot szimbolizálja. Az életfa az eljövendő Megváltóra is vonatkozik, aki örök életet hoz mindenki számára.[24] A Teremtés könyvéből azt is megtudjuk, hogy Isten kerubokat állított a kapuba, hogy őrizzék az élet fájához vezető utat, mely fa egyben a törvény és az Ige jelképe is.[25] Az ókeresztény írók is előszeretettel írtak a Paradicsomról. Hippolytus Dániel könyvéhez írt kommentárja a fentieket erősíti meg: „Ebben a *paradicsomban* található *a tudás és az élet fája*. Ma is a két fa van ültetve a *paradicsom*ban, a *törvény és az Ige*."[26] A Paradicsomról szóló látomásában Szt. Efrém ezt énekli meg: „Látom a paradicsomban az igazak sátrait, illatosan, gyümölcsökkel koszorúzva, virágokkal koszorúzva."[27]

A keresztény kultúrában a legkorábbi időktől kezdve az életfa összekapcsolódott a megváltással, s így a kereszttel (Melléklet 1. kép, 2. kép). Az apokrif iratok között ismertté vált kereszt-legenda szerint a kereszt fája az élet fájából sarjadt: „Az Úr a haldokló Ádámhoz küldte angyalát az élet fájának egy rügyével", ő Ádám szájába tette, s így temették el, majd ebből nőtt ki az a fa, mely a kereszt fája lett.[28] Ezért sokszor a keresztet indákkal, rügyekkel, ágacskákkal ábrázolják, a megfeszített Krisztus teste pedig mint e fa nemes gyümölcse függ a fán. (Ezt támasztja alá jóval később, a 13. században Szent Bonaventurának a Jelenések könyve alapján született elmélkedése is, amelyben Krisztus egy tizenkét ágból és tizenkét gyümölcsből álló fa, felidézve a nemes származást jelentő Jessze vesszejét, fáját;[29] 3. kép). Az apologéták közül Jusztinosz is össze-

19 J. R. PORTER: *A Biblia képes kalauza*. Bp., 1997. 28-29.
20 SEIBERT, 91-92.
21 SEIBERT, 258-259.
22 Jelenések 2,7
23 Jelenések 22,14
24 Péld 3,18; 11,30; KERESZTY, 77.
25 VANYÓ LÁSZLÓ: *Az ókeresztény művészet szimbólumai* (továbbiakban: VANYÓ). Bp., 1988. 54.
26 Hippolytus, Comm. in Dan. 1,17. in VANYÓ, 122-127.
27 Ephrem, Hymnus de Paradiso V,6 in VANYÓ, 113.
28 Ezt a kereszt-legendát átültették az almafára mint az egyik „lehetséges" életfára.
29 DÁVID, 54.

kapcsolja a paradicsomi életfát, a vízpartra ültetett termőfát és a kereszt fáját. Később a keresztény szimbolika Máriát is „életfának" tartotta, hiszen ő szülte a világba a Megváltót, az Életet.[30]

A pálmafa (Phoenix dactylifera L.)

A fák királynőjének tartott pálma ősidőktől fogva fontos táplálék, takarmány, építőanyag,[31] ékszer. Ennélfogva a művészetben is kivívta a maga helyét, meglehetősen gazdag a szimbolikája is. Minthogy a pálma Palesztina elfoglalásának „szomorú tanúja" volt, egyben Jeruzsálem pusztulásának is jelképévé vált. De nemcsak a halál, a pusztulás, hanem az élet, a termékenység, az anyaság, a születés és a halálon aratott győzelem szimbóluma is az ókori Keleten, különösen a zsidó vallásban. Pozitív jelentése ezért a pálmafa sudár termete révén több hasonlatba is beépült. Az Énekek éneke a szeretett menyasszonyról írja: „Termeted *pálmafá*hoz hasonló, és melleid *datolyafürt*höz."[32] A 92. zsoltár pedig az igaz embert hasonlítja a viruló pálmához: „Az igaz virul majd, mint a *pálma*, és terebélyesedik, mint a Libanon cédrusa."[33] A világi gondolkodásban a győzelem, a gazdagság, az alkotás és a fény jelképeként is ismert. Ezt is magában foglalva a zsidó, majd a keresztény kultúrában a születés fájává és egyben az élet fájává (4. és 5. kép) emelkedett, ezért őrzi Dávid ősanyja (Tamar) nevében a pálma héber elnevezését („támár"). Dávid leszármazottjának, Krisztusnak jeruzsálemi bevonulásakor pedig a nép pálmaágakat lengetett, ujjongva a hiába várt messiási győzelmen.

Később az apokrif legendák számos vonással egészítették ki a pálma jelentőségét. Azt vallották, hogy a vértanúk lelkét angyal kíséri el a mennybe, miközben kezében pálmaágat tart, jelezve a mennyei életre való újjászületést. Ezért ábrázolnak minden vértanú szentet kezében pálmaággal, de ezzel már a vértanúság, az üdvözülés szimbólumává is tették.[34] A Szent Család meneküléséről szóló történetekben például Mária kéri a pálmafát, hogy lehajló ágaival adjon táplálékot és árnyékot a kis Jézus számára, ezért a Gyermek megáldotta a fát, mely aztán szenvedésének és a halál feletti győzelmének lett a jele.

A Testamentum Nephtali – mely az egyik pátriárka nevét kölcsönzi, mintegy a hitelességet bizonyítva – szintén egy látomásról számol be: feltűnt az Olajfák hegye, rajta Lévi, aki tizenkét pálmaágat kapott. A pálmaágak a győzelem, de nem a messiási győzelem jelképei,[35] mintegy Izrael tizenkét törzsének Isten által segített diadalmas területfoglalására és letelepedésére utalva, megelőlegezve, hogy majdan a törzsek valamelyikéből születik a Megváltó, aki győzelmet arat a világon.

Az Angyali üdvözlet ábrázolásakor is megjelenhet[36] a pálmafa, amit érthetünk úgy, mint a paradicsomi életfának újszövetségi megfelelője, akárcsak az ókeresztény mű-

30 SZIMBÓLUMTÁR, 104.

31 1 Kir 6,29.32: „...a templom egész falára: kerubokat, *pálmákat* s mindenféle, a falból kiemelkedő s kidomborodó ábrákat készítettek rájuk."

32 Énekek éneke 7,8

33 Zsolt 92,13; A. HELLER: *Bibliai szimbólumok* (továbbiakban: HELLER). Evangéliumi Kiadó, é.n. 160.

34 vö. Jel 7,9: „Ezután nagy sereget láttam ... minden ... népből és nyelvből a trón előtt és a Bárány előtt állni, hosszú fehér ruhába öltözve, kezükben pálmaággal:" HELLER, 160.

35 VANYÓ, 113.

36 SEIBERT, 23.

vészetben. A tipológikus kapcsolat egyértelmű: ahogy Éva evett az életfáról vagy a tudás fájáról, s ezzel bűnt és szenvedést hozott az emberiségre, úgy Mária istenanyasága által az üdvösség jön a világba. Ezt jelenti a pálma, az élet és a győzelem jelképe, az új életfa, mely az örök életre utal. Ugyancsak az örök életet jelenti akkor, amikor – az apokrif irat szerint – az angyal Mária „halálakor" paradicsomi pálmaágat hoz.[37]

Az almafa (Malus sylvestris Mill.)

Az Ószövetség egyik legfontosabb, a hagyományos nyugati keresztény felfogás szerint pedig a Paradicsom legnagyobb jelentőségű fája. Hogy a választott nép mit nevezett almának a Szentírásban, arra többféle elképzelés van. Többen próbálták rekonstruálni az ókori Izrael vadalmafáit, s a felsoroltak közül elfogadható a paradicsomalma (Malus paradisiaca L.), melyet Kínából hurcoltak be Mezopotámiába, tudományos nevét az Éden-kert (görögül „paradeisos"= paradicsom) tiltott fája nyomán kapta. Felvetődik a gránátalma is (Punica granatum L.), mely az ókori ember számára általában az „alma" volt. De gondolhatunk még a birsalmára (Cydonia oblonga Mill.) is, amely ugyancsak régóta ismert és termesztett növény volt a mediterrán vidékeken.[38]

Az almafa virágai, gyümölcse, s maga a fa mind a szerelmet fejezik ki: „Mint az *almafa* az erdő fái között, olyan kedvesem az ifjak között...";[39] „Üdítsetek fel virággal, frissítsetek fel *almával*..."[40] A Joel 1,12 is az életfontosságú, táplálékot adó növények közé sorolja: „ Odalett a szőlőtő, elhervadt a fügefa; a *gránátalma-*, pálma- és *almafa* s a mező minden fája kiszáradt."[41] A terméketlen és kiszáradó fák Izrael bűnös népét jelentik.[42] Hiába hordoz ennyi pozitívumot, Ádám és Éva kapcsán mindig mint a bűnbeesés szimbóluma[43] jelenik meg, bár a Teremtés könyve meglehetősen szűkszavúan fogalmaz a tiltott fát ill. fákat illetően, csupán azt tudjuk, hogy „a fa evésre jó, szemre szép és tekintetre gyönyörű."[44]

Az apokrif legendák igyekeztek összekapcsolni Krisztus keresztfáját az életfával, s magával az almafával, hogy e téren is ószövetségi előzménnyel támasszák alá Krisztus istenségét. Krisztus szenvedését és halálát okozó keresztfa – az apokrif iratok szerint – nem akármilyen fából készült, hanem egy Jeruzsálem közelében nőtt almafa fájából, mely az első emberpárra vezethető vissza. Ez a fa annak az almafának ágából fejlődött ki Ádám sírján, melyről még ő evett. A fa gyökerei körbefonták Ádám koponyáját, s a vízözön alkalmával a fa elsodródott Libanonba, ahonnan a cédrusokkal együtt Jeruzsálembe került Salamon építkezéseihez. Az almafát azonban nem használták fel, hanem sokáig hányódott, mígnem Krisztus keresztjének oszlopa lett. A Megváltó vérét az

37 SEIBERT, 257-258.
38 KERESZTY, 288.
39 Én 2,3a
40 Én 2,5.; Az almafa a szeretett ifjúra vonatkozik.
41 A kiszáradt fa a választott nép bűnösségére és a rá váró ítéletre utal.
42 BIEDERMANN, 104.
43 HANNELORA SACHS, ERNST BADSTÜBNER, HELGA NEUMANN: *Christliche Ikonographie in Stichworten* (továbbiakban: SACHS). Leipzig, 1988. 39.
44 1Mózes 3,6

oszlop tövében levő Ádám-koponya felitta, jelezve, hogy a megváltás az első bűnös emberre is vonatkozik.[45]

Azzal, hogy az üdvösség szerzésében mintegy a Megváltó eszköze lett, eddigi vészt hozó szerepe csökkent. Az almafa termése nemcsak a bűnt hozta el a világba, már nemcsak a halál és a gyenge emberi akarat jelképe, hanem Krisztussal együtt az örök élet szimbóluma is az alma. Erre gondolhatunk, amikor a gyermek Jézust anyja ölében látjuk aranyalmával kezében.[46] Érdekes azonban, hogy az alma gömb formája a világot, a hatalmat, illetve a világmindenség feletti uralmat is jelenti. Az országalma ezt úgy fejezi ki, hogy a gömbön gyakran kereszt található, mely arra utal, hogy Krisztus legyőzte a bűnt, a bűnös világot és uralkodik rajta, miként a keresztény uralkodók védelmezik a keresztény világot. Ugyancsak az Üdvözítő majdani győzelmére és uralmára vonatkozik az is, hogy a 11. század óta hol Mária, hol a gyermek Jézus kezében látható az alma.[47]

A gránátalma (Punica granatum L.)

Az almafa kapcsán szóba jöhet a gránátalmafa is, mely igen nagy népszerűségnek örvendett az ókorban, Kínától egészen Görögországig. Az ókori kultúrában a termékenység, a halhatatlanság, a bőség és a feltámadás jelképe[48] volt, miként az ősi zsidó jelképvilágban is megtalálható. Izraelben a főpap ünnepi köntösét gránátalma-motívumok díszítették.[49] A tökéletes gránátalmának 613, azaz a törvények számával megegyező mennyiségű magja volt, s e sok magja miatt válhatott a bőség, a bőkezűség és a termékenység szimbólumává, mely utóbbi gyakran Máriára, a termékeny Istenanyára vonatkozik.

Az Énekek éneke menyasszonya szépségével a gránátalmához hasonló,[50] ezt értelmezhetjük Máriára is, aki lelki szépségével, hibátlanságával tűnt ki az emberek közül.[51] Az alma latin neve nyomán a gránátalma („malum punicum"= pun alma) is magán viseli a bűnbeesés bélyegét, ugyanis ezt a fát is azonosították az édenkerti életfával. Miként az alma a bűn következményeként a halál jelképe lett, úgy a gránátalma is az, de egyúttal a bűn feletti győzelem, vérvörös virágaival pedig a vértanúság, gyümölcsével a Passióban a feltámadás, az örök élet[52] szimbóluma.

---

45 „Egy ember által jött a bűn ebbe a világba, a bűn által pedig a halál..."(Róm 5,12) "Ahogy ugyanis a sok ember bűnössé vált egy ember engedetlensége által, éppúgy a sok ember megigazulttá is válik egynek az engedelmessége által." (Róm 5,19)

46 KERESZTY, 292.

47 SACHS, 39.

48 A görögöknél a megújuló termékenység, az újjáéledés istennőjének, Perszephonénak szimbóluma volt, s ez bővült ki jelentésében a feltámadással.

49 Kiv 28,33-34: „Alulra, a felsőköntös aljára készíts körös-körül *gránátalmá*hoz hasonló díszeket..."

50 Én 4, 3.13: „...halántékod mint a *gránátalmaszelet* a fátyolod mögött..."; „hajtásaid gyönyörű liget, benne *gránátalma*..."

51 KERESZTY, 292., SZIMBÓLUMTÁR, 33-34.

52 SEIBERT, 107.

A fügefa (Ficus carica L.)

A fügefa szintén a bűnbeeséssel kapcsolható össze, akár az almafa, hiszen a bűnbeesett emberpár fügelevelekből varrt magának ruhát, ugyanis észrevették mezítelenségüket.[53] Az Ádámot és Évát ábrázoló képeken való szerepeltetését részben ez indokolja, másrészt a bizánci és iszlám hagyományok is a fügefát teszik meg a tudás fájának. Így válhatott a szőlővel és az olajjal együtt az örök élet szimbólumává.[54] Egy 12. századi miniatúra nyomán készült ábrázolás jól mutatja. hogy a tudás fája és a ruhának való leveleket adó fa egyaránt fügefa, melyre rátekeredik az Évát bűnre csábító kígyó (6. kép).

Bár az ókorban a nemi élet, a termékenység jelképe volt, s a gnosztikusok a bűnbeesést nemi bűnnek feltüntetve egyszerűen fügefának mondták a tudás fáját,[55] jelentősége vitathatatlan: a zsidóknál – talán tápláló erejének, valamint sok apró magjának köszönhetően a béke, a bőség, a virágzás és Izrael jelképe.[56] Ezt jelzi a Joel 1,7, mely a bűnös Izraelt sújtó szenvedést szemlélteti a fügefa pusztulásával: „Szőlőmet pusztasággá tette, *fügefámat* lehántotta..." Ugyancsak az ítéletről szól Izajás:[57] „...és minden seregük elhull, ahogy lehull a levél a szőlőről, s ahogy lehull a *fügefáról*." Ellenben az örömöt, a virágzást fejezi ki az Énekek éneke:[58] „A *füge* már kihajtja első gyümölcsét, s a virágzó szőlő illatot áraszt." Az Újszövetségben a fügefa Izrael terméketlen, bűnös népére vonatkozik,[59] de jelenthet mindenféle terméketlen tudományt.[60] A Jelenések könyvében visszaköszönnek Izajás szavai:[61] „A csillagok lehullottak az égről a földre, ahogy a *fügefa* lehullatja éretlen fügéit, amikor nagy szél rázza", mellyel már nemcsak a zsidóságnak, hanem az egész emberiségnek festi le az eljövendő ítéletet.

Az ókeresztény művészetben az ószövetségi hagyományok nyomán megmaradt a tudás fájának,[62] illetve a bűnbeesés jelképének, amiként a Bécsi Genesis (6. század) Ádám és Éva kezében fügefalevelet ábrázol. Sőt az egyházatyák kibővítették azzal, hogy a levél bolyhai (serteszőrei) egyenesen a bűnös öröm miatti fájdalomra utalnak.[63]

Később a középkorban, a Mária-ábrázolásokon tűnik fel a fügefa. Mivel Mária az „új Éva", aki világra hozza az Éva által hajdanában bűnbeesett emberiség számára az üdvösséget, a Szabadítót, így a növényre is fennáll a tipológikus párhuzam: miként egykoron a bűnbeesés fája volt, most Mária istenanyaságának, termékenységének szimbóluma,[64] ugyanakkor szüzességére is utal.[65] Mária által azonban Krisztus jelképévé is

53 1Mózes 3,7
54 KERESZTY, 235.
55 MKL III, 850.
56 SZIMBÓLUMTÁR, 155.
57 Izajás 34,4
58 Én 2,13
59 Mt 21,18: Jézus megátkozta a fügefát, azt mondta neki: „Ne legyen rajtad gyümölcs soha többé!"
60 SZIMBÓLUMTÁR, 155.
61 Izajás 6,13
62 SEIBERT, 102.
63 MKL, III, 850.
64 SEIBERT, 102.
65 SZIMBÓLUMTÁR, 155.

válik: miként a repedezett vagy felvágott fügéből – mintegy a sötétségből –, előjönnek a hangyák, úgy nyílik meg Krisztus oldalsebe,[66] melyből világosság árad az emberekre.[67]

A cédrus (Libanoni cédrus, Cedrus libani Loud.)

E szívós, ellenálló örökzöld csak az Ószövetségben fordul elő, ott azonban számos helyen.[68] Hosszú életkorának, fenséges termetének köszönhetően vált az erő, a hatalom, a boldogság, a szépség, a méltóság jelképévé. Mint örökzöld fa az örök élet és a Paradicsom szimbóluma is,[69] s ezzel magyarázható, hogy a jeruzsálemi Templom építésénél sok ilyen fát használtak fel[70] és a zsoltárok cédrusfái Istent dicsőítik.[71]

A cédrust egyéb célokra is használták: pl. hamuját izsóppal együtt kultikus eseményeken. Ezenkívül legendákat fűztek a fához. Az egyik történet szerint a főnixmadár elrepült Libanonba, ahol a cédrus ágaival illatosította magát, majd Heliopoliszban a templom áldozati oltárán elégett, de harmadnapra feltámadt, s visszatért hazájába. Így vált a főnix a feltámadt Krisztus jelképévé.[72] A görög-római hiedelemvilágban a főnix egyértelműen az újjászületés jelképe, s általában nem cédruson, hanem egy pálmafán ülve ábrázolják. Ennek hátterében etimológiai hasonlóság van: a pálma görög neve „phoinix." Tehát a cédrust helyettesítheti pálmafa, de bármelyik fáról is van szó, mindkettő bibliai jelkép. Egy 567-ben Alexandriában elhangzott, Mária elszenderedéséről szóló homília szól a főnixről, illetve a cédrusról, mely itt kifejezetten paradicsomi fa. „Továbbá minden 500 évben felrepül a magasba a főnix, ez a nagy madár, a templomba megy, ott az oltáron helyezkedik el, ahol az áldozatot mutatják be. Előtte azonban elmegy a *paradicsomba*, ahonnan három ágat hoz az *illatozó fáról* – tudniillik a cédrus sokáig őrzi kellemes illatát[73] –, a gallyakat az oltárra teszi. Akkor tűz jön le az égből és elemészti az illatos ágakat és a madár testét ... Ez az Úr feltámadását jelenti számunkra. Ahogyan a méh a mező virágaival táplálkozik ..., úgy él a főnix az ég harmatából és *Libanon cédrusainak virágaiból.*"[74] Másik ószövetségi „legenda" is fűződik a cédrushoz, mely szerint a halálán levő Ádám elküldte egyik fiát, Szetet az Édenkertbe, hogy az őrt álló angyaltól az életfa terméséből készült gyümölcslevet hozzon. Az angyal azonban magokat küldött, amelyekből Ádám sírján három hatalmas, hosszú életű fa fejlődött ki: olajfa, ciprusfa és cédrus. E fákból készült később Krisztus keresztje.[75]

---

66 Talán azért is kapcsolták össze a fügét Krisztus sebével, mivel az érett gyümölcsöt sebek, gyulladások kezelésére is alkalmazták, in KERESZTY, 234. Így miként a füge édes termése begyógyítja a testi sebeket, úgy Krisztus sebeiből is gyógyulás származik az emberek számára.

67 MKL III, 850.

68 Szám 19,6; 24,5; 2Sám 7,7; 1Kir 5,13; 6,9.18.20.36; 1Krón 14,1; 22,4; 2Krón 2,7; Zsolt 80,11; 92,13; 104,16; Én 5,15-16; Jer 22,7.23; Ez 17,22; 27,5; 31,3; Zak 11,2

69 SEIBERT, 60.

70 vö. 1Kir 5-6

71 vö. Zsolt 80,11; 48,9

72 KERESZTY, 155-156.

73 KERESZTY, 155.

74 VANYÓ, 192.

75 KERESZTY, 156.

A ciprus (Cupressus sempervirens L.)

Ez a fa gyakran keveredik az Ószövetségben más örökzöldekkel, elsősorban a cédrussal. Mindegyik állandó zöld lombozata miatt az örök élet és a bölcsesség,[76] a bölcs és erényes ember, valamint Isten dicsőségének jelképe.[77] Mint az örök élet szimbóluma utal a Paradicsomra, s így Isten kertjének egyik fájaként tarthatjuk számon.[78] Az Énekek éneke szintén a legnemesebb, legdrágább épületfák között említi,[79] amire az a magyarázat, hogy a ciprus fája, akár a cédrusé, ellenálló, kemény, ezért védelmet is nyújt. A ciprus távolból sötétnek látszó lombozata miatt egyúttal a halál és a gyász szimbóluma lett az ókori görögöknél, illetve a kereszténveknél,[80] ezért régóta jellegzetes fája a mediterrán temetőknek is. Az ókeresztény időkben a ciprus ábrázolása is összefonódik keresztfával, ennek szép példája egy elefántcsontból készült dombormű (7. kép).

A boróka (Juniperus phoenica L.) – föníciai boróka

E Szentföldön őshonos örökzöld fa a zsidóság körében sokoldalú haszonnövénynek is számított: fertőtlenítő, bőrgyógyító hatása folytán gyógynövényként, száraz leveleit füstölőszerként használták tisztulási, temetési szertartásokon. Illatos fája miatt még a cédrusnál is értékesebb volt. Bár – a ciprushoz hasonlóan – sokszor felcserélték az Ószövetségben a cédrussal, karcsú formájával, hosszú életkorával ez is bevonult a zsidó-keresztény szimbólumvilágba. Tűszerű levelei révén a védelem jelképe,[81] örökzöld faként az örök életre utal, a kietlen vidéken, pusztaságban növekvő boróka pedig a nehézségek közt is kitartó, hitében növekedő embert szimbolizálja.[82] Később a nehézszagú boróka (Juniperus sabina L.) is feltűnt a keresztény szimbolikában, bár ábrázolás és értelmezés terén nem különböztették meg a közönséges borókától (J. communis L.) vagy a föníciai borókától, hiszen mind Krisztus feltámadását is jelzik.[83] A keresztény ikongráfiában kifejezetten, elkülönülten borókával nem találkozunk, inkább cédrussal és ciprussal keveredve jelenik meg a képeken.

A fenyőfa (Pinus halepensis Mill.) – aleppói, jeruzsálemi fenyő

A fenyőfélék elkülönítése, meghatározása igen nehézkes a Bibliában, hiszen nagy keveredés van. Maga a „fenyő" kifejezés is sokféle fafajt takar, sokszor ideértik a ciprust, a

76 Sirák 24,17: „Magasra nőttem, mint a cédrus a Libanonon, mint a *ciprusfa* Sion hegyén..."

77 Izajás 60,13: „Hozzád jön a Libanon dicsősége, *ciprus*, szilfa és cédrus egyaránt, hogy ékesítsék szent helyemet..."

78 MKL II, 241., vö. Ezekiel 31,8: „Még Isten paradicsomában sem voltak a cédrusok nála magasabbak; a *ciprusok* sem érték el csúcsát, s a platánoknak sem voltak olyan lombjaik, mint neki..."

79 Én 1,17: „Üde zöld a fekvőhelyünk, cédrusok a házunk gerendái, *ciprus* borítja falunkat."

80 SEIBERT, 61.

81 SZIMBÓLUMTÁR, 172.

82 Jer 48,6: „...legyetek olyanok, mint cserje a pusztában!"; de Illés próféta esetében az elcsüggedt ember számára jelzi a reményt, a hitben való megerősödést, vö. 1Kir 19,4

83 KERESZTY, 261-263.

borókát is, ugyanis szintén örökzöldek. Kiemelkedik közülük az aleppói vagy jeruzsálemi fenyő, mely Palesztínában őshonos, de Perzsiától a Pireneusi-félszigetig is előfordul. Különlegessége abban rejlik, hogy lombozata idős korban is üdezöld, így méltán válhatott – akár a többi örökzöld – paradicsomi életfává, s a cédrussal együtt a halhatatlanság,[84] a hosszú élet és a győzelem szimbólumává.[85] Több kutató a ma is meglévő Kereszt-ereklyéket vizsgálva megállapította, hogy a keresztfa nagy valószínűséggel fenyőfából, méghozzá aleppói fenyőből, mint a gerendának leggyakrabban használt fafajtából készült. Ha ez igaz, az csak növeli a fa ikonográfiai értékét, hisz a Megváltó által valóban az örök életet hordozó fává emelkedik.[86] A magyar népi eredetmagyarázat szerint a fenyő befogadta ágai alá a menekülő Szent Családot. Krisztushoz való kötődését ezen túl jelzik a keresztben álló ágak is. A székely monda már a szenvedéstörténethez köti a fenyőt: a poroszlók fát kerestek a kereszthez, de a fenyő tűivel összeszurkálta őket.

Az olajfa (Oleum europaeum L.)

A palesztínai őshonosságú olajfa korán elterjedt a Mediterráneumban, az egész Közel-Keleten, ezért már a Noé-hagyományban is megtalálható az olajfagally, mint az élet (8. kép), az újjáéledés jelképe.[87] Ez az újjászületés később jelentette a választott nép megújulását, a fogságból való hazatérését.[88] Ezen igénytelen fa a zsidóság egyik fő táplálékát, gyógyszerét adta, így a Közel-Keleten a szépség, az erő és a gazdagság jelképe lett, a választott nép körében Isten áldásának a kifejezője, amit alátámaszt az is, hogy a királyokat olajjal kenték fel.[89] A fa hosszú gyökerei biztonságot nyújtanak, olajának illata pedig nyugalmat, békét áraszt és meggyógyítja a sebeket. Később e jelentéstartalomhoz társult, hogy a szőlővel és a fügével együtt a jólét és gazdagság szimbóluma lett.[90] Az olajfa életfontosságát fejezi ki az – s így életfának is tekinthető –, hogy Jób jóslatában a pusztulást jövendölve említi az olajfát: a gonosz ember „olyan, mint az olajfa, mely elhányja virágát,"[91] azaz a gonosz ember sorsa hasonló a hervadó és kiszáradó olajfához. Máskor éppen ellenkezőleg, a hűséges és istenfélő ember hasonlítható az Isten házában növekvő termékeny olajfához,[92] miként ezt később a kegyelemben, tettekben termékeny Krisztusra is vonatkoztatták. A kitartó, hívő ember olyan, mint a „zöldellő, szép, formás gyümölcsű olajfa,"[93] ahogyan Isten nevezi fiait. A Jelenések könyvében is inkább a jó tulajdonsá-

84 Izajás 41,19: „A sivatagban *cérdust* növesztek, akácot, mirtuszt, olajfát; a pusztaságban *fenyőt* ültetek, szilfát és *ciprust* egymás mellé..."

85 KERESZTY, 350-360.

86 KERESZTY, 350-360.

87 Ter 8,11: „Noé...újra kibocsátotta a galambot a bárkából. Az pedig estefelé tért vissza hozzá, és zöldlevelű *olajfagallyat* hozott a csőrében."

88 Isten ígérete népének: „A sivatagban cédrust növesztek, akácot, mirtuszt és *olajfát*..." (Iz 41,19)

89 KERESZTY, 324-331.

90 Zsolt 128,3: „Feleséged olyan lesz, mint a bőven termő szőlőtő házad oldalán, fiaid, mit az *olajfa*-csemeték asztalod körül."

91 Jób 15,33

92 Zsolt 51,10: „Én azonban olyan vagyok, mint a termékeny *olajfa* Isten házában..."

93 vö. Jer 11,16

gok megtestesítőjeként jelenik meg két próféta, mint „két *olajfa*..., amelyek a föld Ura előtt állnak",[94] s ezzel már az örök boldogságra, békére mutat előre.

A tölgyfa (Quercus coccifera L.) – palesztin tölgy

Furcsa talán, hogy a tölgyet (valószínűleg az örökzöld tölgyet) is tartották életfának. Erre szolgál magyarázatul az, hogy a bibliában előforduló héber nevei ('élah, 'él, 'élon) Isten nevét ('Él) rejtik, aki minden élet eredete. Így érthető, miért övezte tisztelet a tölgyfát a zsidók körében.[95] Az európai kultúrában is az életet hordozó erő, a bátorság és a határozottság jelképe. Magas életkora és kemény fája miatt a halhatatlanság és a kitartás, sőt az örök élet szimbóluma (9. kép).[96] Ennek folytán pedig Máriát és az örök életet hozó Krisztust is jelenti a tölgyfa. A korakeresztény ábrázolásokon, majd az érett középkori festményeken nem a palesztin tölgy, hanem európai megfelelői tűnnek fel.[97]

A mandulafa (Amygdalus communis L.)

A Szentföldön vad és kivadult formában terjedt el ez a növény. A gyümölcsfák közt az első, mely a tél végén hirtelen virágba borul az ébredést, az éberséget jelképezve.

De nemcsak az ember, hanem Isten éberségét is jelzi.[98] Ennek hátterében etimológiai hasonlóság áll: a mandulafa (héberül: sáqéd vagy sákéd) és a virrasztani (sákéd) szavak héber alaki megegyezése folytán a virrasztás, az állandó, éber figyelés szimbóluma.[99] Mint az ébredés, a tavaszi újjáéledés első hírnöke a Paradicsom egyik fája lett.[100] A zsidó néphit e szimbólum alapján a papság buzgóságára és hűségére gondol, s felidézi Áron vesszejének csodás kivirágzását.[101] Jelenti a mandulafa e csoda alapján is Isten jelenlétét, hatalmát, hűségét is, aki megerősíti Áron papi méltóságát.[102] A kiválasztottságnak ilyen jelzése átkerült Krisztusra, akivel Jessze, azaz Áron vesszeje ismét kihajtott,[103] hiszen Krisztus az Újszövetség főpapja és egyben a legfőbb pap. Ugyanakkor jelképezheti Máriát és Mária szüzességét, aki korán, fiatalon „hajtott ki" és „hozott termést", vagyis vállalta az anyaságot.[104] A fa termését is hasonlították Krisztushoz:

94 Jel 11,4
95 KERESZTY, 381 0150388.
96 SEIBERT, 306.
97 KERESZTY, 381-388.
98 Jer 1,11-12 szerint a próféta mandulafavessztő lát látomásában, amihez Isten ennyit fűz: „Jól láttad; mert virrasztok igém felett, hogy beteljesítsem."
99 SZIMBÓLUMTÁR, 322.
100 SEIBERT, 213.
101 Számok 17,23: „...a Lévi házából való Áron vesszeje kihajtott, a duzzadó bimbókból virágok fakadtak, s a azok kitárták szirmaikat és *mandulává* alakultak."
102 KERESZTY, 99-100.
103 Izajás (11,1) próféta a messiási országról szóló jövendölése szerint: „Vessző kél majd Jessze törzsökéből..."
104 SEIBERT, 213.

miként a kemény termésfal határolja a magot, úgy Krisztus is titokzatos módon hordozza isteni természetét.[105]

A babérfa (Laurus nobilis L.)

E jellegzetesen mediterrán vidékeken előforduló növény az ókori görög-római világban a halhatatlanság és a művészi nagyság jelképe volt, de az örökké zöldellő lombjából font koszorú a győzelem, a dicsőség és kitüntetés jele volt.[106] Ezt a felfogást vette át az ókeresztény művészet is, s a szarkofágokon Krisztusnak a bűn és a halál feletti győzelmét fejezték ki vele: a keresztet vagy a Krisztus-monogramot () övezte babér[107] (10. kép).

A keresztény jelképrendszer több régi római birodalmi jelvényt olvasztott magába, így a legyőzhetetlen kereszt (crux invicta) jelvényben is babérkoszorú díszíti a keresztet.[108] A nyugati kultúrkörben a Krisztust jelképező leölt Bárány [109] hatalmát is babérkoszorú fejezi ki. Örökzöld volta miatt az örök életet is jelenti, ezért néha a paradicsomi életfával azonosították.[110] Sokszor mint a győzelem és a mennyei dicsőség koszorúja[111] (11. kép), a szüzek és vértanúk attribútuma.[112]

A fűzfa (Salix acmophylla Boiss.) – keleti fűz

Az ókortól kezdve a Földközi-tengeri térség népeinek gondolkodásában a fűzfa gazdag jelentéssel bírt, annál is inkább, mert Egyiptomtól Palesztinán át Európáig mindenhol előfordult ez a gyakran lecsüngő ágú fa. Egyik nézet szerint a fűzfa még éretlen magjait elhullatva terméketlen marad, mintegy „érintetlen, szűzi állapotban" marad: ennélfogva a tisztaság jelképe lett.[113] Máshol Isten kegyelmének jele,[114] illetve a Bibliához, a bölcsesség kiapadhatatlan forrásához hasonlít: mindig új ágakat hajt a folyó partján álló fűzfa.[115] A zsidóság körében a gyász, a szomorúság jelképévé vált, hiszen a babiloni fogságba hurcoltak hárfáikat fűzfákra akasztva siratták Izraelt,[116] bár korábban a Sátoros ünnepen az öröm kifejezője volt.[117] Az, hogy levágott ágai újra zöldelnek, az evangélium örökkévaló érvényességét is hordozza.[118] A szomorúfűz lecsüngő ágaival

105 SZIMBÓLUMTÁR, 322.
106 KERESZTY, 267-268.
107 MKL I, 489-490.
108 VANYÓ, 80.
109 vö. Jel 5,12
110 SEIBERT, 44.
111 2Tim 4,8: „Készen vár már rám az igazság *koszorúja*..."
112 MKL I, 489-490.
113 BIEDERMANN, 126.
114 vö. Izajás 44,4: „Sarjadoznak majd a fű között, mint *fűzfák* a vízfolyások mellett."
115 BIEDERMANN, 126. vö. Jób 40,22
116 SZIMBÓLUMTÁR, 158., vö. Zsolt 137,2
117 KERESZTY, 417., vö. Leviták 23,40
118 SEIBERT, 103.

nemcsak a szomorúság, de a halál szimbóluma is, ezért látható gyakran temetőkben akár sírok mellé ültetve, akár fejfákon faragva.[119]

A borostyán (Hedera helix L.)

A nem fatermetű örökzöldek közé tartozó borostyán Eurázsiában és Észak-Afrikában kedvelt növénye volt az ókori ünnepeknek, hiszen a babér mellett sokszor ebből is készítettek koszorút. Örökzöldként alapvetően az örök élet, a halhatatlanság jelképe, kúszó és erősen kapaszkodó növényként a hűség szimbóluma volt. Az Ószövetség egyszer tünteti fel rossz fényben a borostyánt, amikor a zsidók koszorús fejjel – jóllehet kényszerből – részt vettek a pogány bacchániákon.[120] Háromkaréjú levelei a keresztényeknél jelentette a Szentháromságot, ugyanakkor a három siteni erényt (hit, remény, szeretet) is. Koszorúként való felhasználása egyúttal a jutalom jelképévé is emelte: Pál apostol egyértelműen Isten ajándékát, az örök élet zálogát látta benne.[121]

A borostyánt gyakran tévesztik össze a repkénnyel (Glechoma hederacea) levelük hasonlósága miatt, s e téren a különböző Ószövetség-fordítások sem adnak támpontot. A Jónás 4,6-ban említett kúszónövényt hol repkénynek, hol szőlőnek fordítják, maga Szt. Jereomos is a „borostyán" szót használja.[122] Mindazonáltal a csere nem indokolatlan, ha azt vesszük, hogy a repkény is, a szőlő is kúszik, kapaszkodik, tehát utalhat a barátságra, a hűségre.

Az akantusz (Acanthus syriacus Boiss.) – szír akantusz

Az Ószövetségben a bűnt, a romlást, a rosszat jelentő szúrós, tövises növények nagy változatosságot mutatnak, mintegy tizennyolc héber elnevezést használnak ezek megjelölésére. A tövis és a bojtorján szavakkal visszaadott növények általában a rosszat, a lelki szárazságot, terméketlenséget jelzik: Isten bünteti meg ezzel is az engedetlen embert (12. kép).[123] Máshol fenyegető jóslatban közli Isten, hogy a nép bűnei miatt Izrael földjét, az Ő „szőlőskertjét" pusztasággá teszi, amit felver a tövis és a tüske.[124] Jelzi az élet megpróbáltatásait, az igaz ember áldozatait is,[125] amely Krisztus szenvedése által magasztosul fel, s így már nem a halálra, hanem az életre vezet. A „tövis, tüske, bogáncs vagy bojtorján" mögött sejthető egyik lehetséges növényként az akantusz, mely akkoriban is a Földközi-tenger vidékének elterjedt faja volt. Az ókorban töviseit, tüskéit úgy értelmezték, mint az élet próbatételeit, azonban a keresztény művészetben kedvezőbb és mélyebb jelentést kapott: a római Szent Kelemen-bazilika mozaikján a kereszt akantuszlevelek közül emelkedik ki (ld. 2. kép) jelezve Krisztusnak

119 BIEDERMANN, 126.
120 vö. 2Makk 6,7
121 KERESZTY, 246-250.
122 KERESZTY, 394.
123 Ter 3,18: „Teremjen az neked *tövist és bogáncsot*..."
124 vö. Iz 5,6
125 Mikeás 7,4: „A legjobb is olyan közöttünk, mint a *szedertövis*, és az igaz is olyan, mint a sövény tüskéje."

a halálon aratott győzelmét:[126] ezzel a halhatatlanság és a hatalom szimbóluma is lett.[127] Negatív jelentése miatt (szenvedés, halál) azonban nem jelenítették meg a Paradicsomkert növényei között.

A szőlő (Vitis vinifera L.)

A szőlőtermesztés hagyománya többezer éves múltra tekint vissza Egyiptomban, Szíriában és Palesztina területén. Palesztinában a legfontosabb gyümölcsök közé tartozott, szinte az életet jelentette: a fügével és az olajbogyóval egyetemben a jólét, a bőség, a gazdagság kifejezője volt.[128] A szőlő pusztulása a nyomort, az ítéletet és mintegy az Istentől való elhagyatottságot,[129] a bő termés pedig Isten jótékonyságát, áldását jelezte. Az életet, örömöt kifejező szőlő ezért válhatott az Énekek éneke egyik kedvelt szimbólumává.[130] A szőlőhegy a választott népet jelenti Izajás prófétánál,[131] s ennek nyomán a 3. századi keresztény írók az Egyházat, az Újszövetség népét az Atya ültetvényének, szőlőskertjének nevezték.[132] Az Újszövetségben Krisztusban teljesedik ki a szőlő jelentéstartalma, amikor önmagát szőlőtőhöz, tanítványait szőlővesszőkhöz hasonlítja, amikor az utolsó vacsorán a bort vérévé változtatja. E vonalon haladva előkerül Mária is, akit az egyházatyák szőlőtőhöz hasonlítanak, hiszen ő „termette" Krisztust, miként a szőlő gyümölcsét.[133] Nem véletlen tehát, ha egyes ókeresztény szarkofágok amúgyis gazdag növényi ornamentikájában helyet kap a szőlő. Kiváló példája ennek a ravennai San Apollinare-templomban található Szt. Teodor-szarkofág, de más sírhelyeken is előbukkan stilizáltan, hol terméssel és levéllel, hol csak levéllel (13. kép).[134]

A rózsa (Rosa phoenicea L.) – föníciai rózsa

A bibliai népek már az ókorban is sokféle rózsát ismertek, de Palesztinában vadon csak a föníciai rózsa, illetve a nálunk is gyakori gyepűrózsa élt. Ezeken túl számos más növény kölcsönözte ezt a nevet hasonló virága miatt, s gazdagította a rózsa ikonográfiáját.

Az ókori gondolkodásban – miként ma is – az ünnepélyesség, a fennköltség, ugyanakkor a szépség és az öröm kifejezője, a vörös rózsa pedig a szenvedésre utalt.[135] Az Ószövetség is említi, hogy az ünnepekre gyakran rózsakoszorút kötöttek,[136] de a fia-

126 SZIMBÓLUMTÁR, 28.
127 SEIBERT, 15.
128 KERESZTY, 472., vö. Zsolt 105,33
129 vö. Izajás 7,23: „...minden hely, ahol ezer ezüstöt érő, ezer *szőlőtő* van, tövissé és tüskévé válik."
130 Énekek 2,13: „A füge már kihajtja első gyümölcsét, s a virágzó *szőlő* illatot áraszt."
131 SEIBERT, 295-297.
132 VANYÓ, 122-127.
133 SEIBERT, 295-297.
134 FRANZ XAVER KRAUS: *Geschichte der Christlichen Kunst* (továbbiakban: KRAUS). Freiburg im Bresgau, 1896. 252-253.
135 KERESZTY, 397-400.
136 vö. Bölcs 2,8: „Koszorúzzuk magunkat *rózsákkal*..."

talság és az üdeség szimbóluma is volt.[137] A bogáncs között növekvő liliom (vö. Énekek 2,2) azt a rózsát jelenti, mely Mária majdani szenvedéseire utal.[138]

A görög-római kultúrában is nagy tiszteletnek örvendő virág később megjelent a középkori kolostorkertekben, s a Mária-tiszteletnek köszönhetően jelentősége nőtt.

A liliom (Lilium candidum L.) – fehér liliom

A Biblia leggyakrabban említett virágai közé tartozik a liliom, de e kifejezés azonosítása annál problémásabb. Egyes helyeken nőszirommal, nárcisszal, másutt gyöngyvirággal vagy a fehér liliommal hozzák kapcsolatba. Leginkább az Ószövetség könyveiben tűnik fel mint a tisztaság, a szépség, az ártatlanság szimbóluma: az Énekek éneke a szeretett személyt, a menyasszonyt hasonlítja a virághoz.[139] Később maga Krisztus is használja tanításában, s minthogy a mediterrán vidéken a fény, az élet jelképe volt, így érthető, miért lett éppen Krisztus jele, aki maga volt a „világ világossága."[140]

Mint a lelki tisztaság, a kegyelem, a lelki hatalom és a szentség kifejezője a liliom elég korán összekapcsolódott Máriával is,[141] miként ezt egy 6. századi apokrif irat is alátámasztja: Mária elszenderülésének körülményeiről számol be. A történet szerint, amikor Mária testét meg akarták mosni, tündöklő fényességgel ragyogott. „Amikor letakarták a halotti lepellel, azonnal megszűnt a fényesség, Szűz Mária teste pedig a *liliom virágaihoz* vált hasonlóvá, igen kellemes illatot árasztott, mihez foghatót találni nem lehet."[142]

VÁLTOZÁSOK A KÖZÉPKORI KERESZTÉNY NÖVÉNYSZIMBOLIKÁBAN

Összevetve a bibliai-ókeresztény időket a középkorral, felfedezhetjük, hogy az Édenkert ikonográfiájában egyes növények háttérbe szorultak, míg mások – a vallásos gondolkodás változásának következtében – előtérbe kerültek. Itt különösen a lovagi kultúra és a Mária-kultusz nyomta rá bélyegét a növényszimbolikára, s így a Paradicsom növényvilágára is. A bibliai-ókeresztény idők édeni növényeihez képest újnak számít például a százszorszép,[143] a mályva, a szegfű, a kankalin, a harangláb, az ibolya, a szamóca, a cseresznyefa, a pitypang, a gyöngyvirág, s még sorolhatnánk. Érdemes arra is felfigyelni, hogy az eddig már „népszerű" paradicsomi növények (almafa, olajfa, rózsa, liliom stb.) milyen újabb jelentést vettek fel.

137 vö. Sirák 39,17: „...viruljatok, mint a patak mellé ültetett *rózsa*..."

138 SEIBERT, 271-272.

139 vö. Énekek 5,13: „...ajkai *liliomok*, finom mirhától csepegnek..."

140 SEIBERT, 206-207.

141 KERESZTY, 272-276.

142 Pseudo-Melitone, A Szűz elszenderülése, (550.k.), X, 1-2, in BENYIK GYÖRGY: *Az újszövetségi Szentírás keletkezés- és kutatástörténete I.* Szeged, 1995. 141., vö. *Apokrifek.* Szerk. VANYÓ LÁSZLÓ. Bp., 1980. 359.

143 Ennek korai megjelenése pl. a Ravennában található Szt. Apollinarist ábrázoló mozaik (6. század).

Az alcímben szereplő „új" arra utal, hogy a Szentíráson és az ókeresztény „kanonizált" és apokrif iratain, legendáin alapuló Édenkert-elképzelésekhez képest találkozunk újabb növényekkel. Annak időpontja, hogy mikor kerültek a Paradicsomba, ugyan nehezen megragadható, de eredetük valamivel biztosabb: valószínűleg a középkori kolostorok kertje, valamint a lovagregények, s az ennek nyomán virágzó Mária-tisztelet növényszimbolikája a forrás.

A nőszirom (Iris sp.)

E különleges növénynek több fajtáját ismerték ugyan a Biblia földjén, mégsem különböztették meg – legalábbis a szóhasználatban – a liliomtól: mind a Bibliában, mind a középkori Európában sokáig a „liliom" névvel illették, legfeljebb színe alapján „kéklilium"-nak nevezték néha. Tőr alakú leveleinek köszönhetően az Ószövetségben általánosan a szenvedés, a halál, a gyász kifejezője volt,[144] később – újszövetségi alapon – Mária-szimbólum lett, valamint Krisztus áldozatát is jelentette.[145]

A gyöngyvirág (Convallaria majalis L.)

Akárcsak a nőszirom, a gyöngyvirág is sokáig 'liliom' értelemben volt használatban. Az Énekek énekében (2,1) szereplő „liliom a völgyben" kifejezést is gyakran a gyöngyvirágra értik. Fehér virága Mária szelíd jóságát, szűzi tisztaságát fejezi ki, tehát Mária személye ezt is a Paradicsomkert növényei közé emelte.[146]

A százszorszép (Bellis perennis L.)

Egyike azon növényeknek, mely kifejezetten a Mária-tiszteletben gyökerezik. Az apokrif irodalomból vett történet szerint a Szent Család Egyiptomba való menekülésekor Mária földre hullott könnyeiből nőtt ki a százszorszép.[147] A képeken könnyű felismerni apró, fehéres-pirosas virágairól, a ma is ismert formájában, hitelesen ábrázolják. Hogy van-e különösebb jelentése a koraközépkori Szt. Apollinaris-mozaikon, nem tudni, de Mária által megerősítést nyer a paradicsomi növények közt való szerepeltetése.

144 KERESZTY, 255-257.
145 SEIBERT, 244. vö. Lk 2,35: „...és a te lelkedet tőr járja át..."
146 SEIBERT, 111.
147 SEIBERT, 284-285.

A mályva (Malva sylvestris L.)

A Biblia csak egy helyen említi (Jób 6,6) mint ízetlen termést hozó növényt. Mivel Jób a szükség idején kénytelen megelégedni az ilyen jellegű táplálékkal, a mályva a jámborság, az egyszerűség jelképe lett.[148] Ezen jelentése, valamint gyógyhatása révén Mária attribútuma is egyben, kifejezve, hogy miként a mályva a testi (főleg női) bajokat gyógyítja, úgy Mária a lelki betegségeket képes orvosolni.[149]

Az ibolya (Viola odorata)

Az ibolya gyakran szerepel a Mennyek Királynőjének, Máriának kísérőjeként. Kicsiny termetével a Szűz alázatosságát, szerénységét fejezi ki, lila színével pedig Krisztus szenvedésére és majdani királyságára utal.[150]

Az árvácska (Viola arvensis Murr.)

Az ibolyához hasonlóan alázatot, szerénységet fejez ki az árvácska is (latin nevük hasonlósága is ezt támasztja alá). Háromszínű virága miatt a Szentháromság jelképe, ezért nevezik Szentháromságfűnek (lat. Herba Trinitatis) is.[151] Továbbá gyógyító erejének köszönhetően Krisztus és Mária szimbóluma is, német nyelvterületeken úgy is nevezik: jézusvirágocska.[152]

A szegfű (Dianthus sp.)

A szegfű sem rendelkezik bibliai gyökerekkel, valamikor a 13. században kerülhetett Európába a keresztes hadak révén. Leginkább vörös vagy fehér színben ábrázolják a gyermek Jézus vagy anyja kezében: az előbbi színével Krisztus szenvedéseire és halálára, az utóbbi Mária tisztaságára utal. Ár alakú levele, szög alakú toktermése ugyancsak Krisztus gyötrelmeit jelzi.[153]

A harangláb (Aquilegia vulgaris L.)

A pogány germán kultúra és a kereszténység kölcsönhatásának ragyogó példája ez. A germán mitológiában a harangláb Freija Istennő szent növényeként a termékenység szimbóluma volt, de miként Freija helyét átvette Mária, úgy vált ez a növény is keresz-

148 KERESZTY, 293.
149 SZIMBÓLUMTÁR, 172.
150 SEIBERT, 126.
151 SEIBERT, 41.
152 MKL I, 421.
153 SEIBERT, 285.

tény jelképpé, Mária attribútumává. Virágja harangokra emlékeztet, de sarkantyúival mintha kitárt szárnyú madár lenne, ezért galambvirágnak is nevezték, s hamarosan a Szentlélek virága lett. A hét harangláb ezért a Szentlélek hét ajándékát fejezi ki, de jelentheti Mária hét fájdalmát is.[154]

A cseresznyefa (Cerasus avium L.)

A középkori keresztény művészetben többször az almafa helyett ábrázolják, mint a tudás fáját.[155] De a fa mellett megjelenhet Szt. Dorottya, aki kosarába cseresznyét – a Legenda Aurea szerint almát – szed, amely az üdvözültek örömét fejezi ki.[156] Mint Isten jóteteményének jelét a gyermek Jézus is tarthatja kezében a cseresznyét[157] (14. kép).

A szamóca (Fragaria vesca L.)

A gyógynövényként is ismert szamócát a középkorban az üdvözültek és a korán elhalt gyermekek mennyei eledelének tartották. Mivel egyszerre virágzik és terem, Mária jelképe lett, hiszen ő is még „virágzó," fiatal szűz volt, amikor fiát szülte.[158] Szépsége és illata felemeli a föld szintjéről, mégis alázatos, mint Mária. Hármasan összetett levele a Szentháromságot jelképezi, virágának öt szirma Krisztus öt sebére utal, termésének piros színe pedig Krisztus és a vértanúk kihulló vérét jelenti.

Miként a cseresznye lehet Szt. Dorottya attribútuma, úgy a szamóca is helyettesítheti a legendában szereplő almákat. Az eperbokor ábrázolása ezért gyakran Dorottya jelenlétére utal.[159]

A pitypang (Taraxacum officinale L.)

Régóta alkalmazott gyógynövényeink egyike, ennél fogva a középkori vallásosság két fő gyógyítójának, Krisztusnak és Máriának szimbólumává vált. Ha virágzatait nem is mindig, de mélyen hasogatott leveleit gyakran ábrázolják, s ezekről könnyen felismerhető.[160]

154 SEIBERT, 118.
155 MKL II, 419.
156 SEIBERT, 63. Dorottya nemcsak a Paradicsomban, hanem egymagában vagy más szüzek társaságában is megjelenhet, kezében almával vagy cseresznyével teli kosár.
157 SZIMBÓLUMTÁR, 92.
158 SEIBERT, 282.
159 MKL I, 421.
160 SEIBERT, 268.

A kankalin (Primula veris Huds.)

Paradicsomi „eredetét" egy legenda támasztja alá, miszerint Szt. Péter elejtette a mennyország kulcsát, s az földet érve gyökeret vert. (Német területeken ezért hívják ma is kulcsvirágnak.) Ábrázolásain sárga virágai csoportosan lecsüngők, növénytanilag élethűen megjelenítve. Természetesen Máriához is kapcsolta a középkor e virágot, hiszen fia – mint valami kulcs – által nyílt meg a mennyek kapuja.[161]

A télizöld meténg (Vinca sp.)

Újabb növénnyel gazdagodik az örökzöldek bibliai tárháza, bár méreteiben kisebb, mint az eddigiek: lándzsás, fényeszöld levelű, lágyszárú növény, melynek liláskék virágait nemigen tüntetik fel a képeken. Az örökzöld fákhoz hasonlóan ez is az örök élet jelképe,[162] s ezzel az Édenkert növénye, éppen ezért – a középkori felfogás szerint – az ördöggel cimboráló boszorkányok varázslatai ellen védelmet nyújt.[163]

NÉHÁNY „HAGYOMÁNYOS" PARADICSOMI NÖVÉNY JELENTÉSÉNEK MÓDOSULÁSA

Az almafa

Az Édenkert legfontosabb fája, az életfa azonosítási problémájáról már esett szó. Milton egyben a legpompásabb termetű fának is tartja: „Dús televényből mindenféle színű, szagú, ízű fát ültetett: köztük az *Élet fája* a legsudárabb, növény-arany, ambróziás gyümölcsét termette ... Lám, a közelébe nőtt fel halálunk: a *Tudás-fa.*"[164] Kultúrkörönként változó ennek megjelenítése is. A bizánci ábrázolásokon általában fügefa látható, erre – mégha stilizáltan is – utalnak a háromkaréjú levelek. Bár felvetődött tiltott faként a birsalma (15. kép), gránátalma, valamint a datolyapálma, a korakeresztény Európában az alma (Malus sylvestris)-elmélet terjedt el, de hogy a zsidó hagyományokból és növényvilágból merített-e, nem tudni. Az bizonyos, hogy a nyugati keresztény világban elsősorban etimológiai alapon képzelték almafának a tiltott fát, ugyanis az almafa latin neve „malus,"[165] ami írásban azonos a „rossz" latin megfelelőjével (mălus).[166] Így az alma a bűnbeesésre emlékeztet, arra, hogyan lépett a rossz a világba. Az almafát sokszor csak a rátekeredő kígyóval ábrázolják, a kígyó már magában is jelzi a bűnt, ami a Gonosz megtestesítője. Máskor maga a halál – csontváz képében – a kérdéses gyümölcsfa (16. kép). Az egyik legszebb későközépkori megjelenítés Hugo van der Goes festménye, melyen a paradicsomi növények rendkívül élethűek, akárcsak az almafa, mely Évával együtt a központban áll (17. kép).

161 SEIBERT, 163.

162 SZIMBÓLUMTÁR, 172.

163 SEIBERT, 300.

164 MILTON: Elveszett Paradicsom, 1. könyv (továbbiakban: MILTON)

165 A „malus" szó mögött még egy jelentés húzódik meg: „tápláló", miként Mária, az új Éva is táplálta fiát, az Üdvözítőt.

166 Ugyanúgy az alma („malum") írásbelileg szintén azonos a „mălum" szóval, melynek jelentése: baj, szenvedés, büntetés.

A Biblia pauperum Angyali üdvözletet (Annuntiatio, 18. kép) bemutató táblján Éva egyedül jelenik meg, kezében almával, míg Goes festményén (17. kép) mellette látjuk Ádámot is, a gyümölcs azonban itt is csak a nő kezében van. Egy 15. századi fametszeten már Ádám is almát tart kezében, melyen a harapás jelzi engedetlenségüket (19. kép).[167]

Néha az almafát helyettesíti a bűnbeesés-képeken a narancsfa, amit szintén a Mennyei Paradicsom fájának tartottak. Termését méltán festették a Madonna mellé, hisz jelentése azonos az almáéval:[168] a narancs gömb alakja a teljességet, a tökéletességet szimbolizálja,[169] de az ember engedetlenségére emlékeztet. Azzal, hogy az almát a Madonna mellé vagy a Gyermek Jézus kezébe helyezik, „megszelídül" az almafa jelentése, s a Paradicsomkertekben láthatóan kikerül a középpontból, s már csak nyomokban utal a bűnbeesésre.

Az olajfa

Az örök élet jelképeként hagyományosan a paradicsomi fák közé sorolták, s az Ószövetségben az áldás, a kegyelme, a bölcsesség és a bizalom kifejezője volt. Még ezt a gondolatot tükrözi a ravennai Szt. Apollinaris-mozaik (6. század, 20. kép)

Később, már Mária gyógyító jóságára vonatkoztatták préselt olajának az orvoslásban való alkalmazása miatt, így nemegyszer már az Angyali üdvözletkor feltűnik a fa.[170] Szentviktori Ádám Mária-énekében maga Madonna az olajág: „Eleven gyökér, *zöldellő olajág*, virág és szőlő, ki nem magból lettél termő, szent gyökér, áldott anya..."[171] Dante Isteni színjátékában (Paradicsom, 21. ének) az üdvözültek eledelének számít: „...minden étkem az *olajfa nedve*..."[172] Máriát, a Menny Királynőjét is olajfa-koszorúval, mint koronával, jeleníti meg: „...fehér fátyol fölött *olajfüzérből* font dísszel egy hölgy tűnt föl..."[173]

A rózsa

A rózsa-kultusz „virágkora" a középkor, amikor a ciszterciekneknek köszönhetően Mária különleges tiszteletnek örvendett: maga Szt. Bernát nevezte őt „fehér rózsának".[174] Így érthető, miért jelenik meg minden Angyali üdvözlet-ábrázoláson a rózsa valamilyen formában, s válik a templomépítészet jellegzetes elemévé a rózsaablak.[175] Máriát a középkor emberei úgy tekintették, mint „tüske nélküli rózsa", felidézve a bűnbeesés előtti állapotokat. A „szent szerelem" költői is Máriát sokszor rózsához hasonlítják. A Szent

---

167 A földi paradicsom. Fametszet, 15. század., Arts déco., Paris, in: *Fêtes et Saisons* No. 468- Octobre, 1992.

168 Ezt támasztja alá az is, hogy a Linné előtti nevezéktanban a narancs latin neve: malus aurantium, ami az alma latin nevét hordozza.

169 SEIBERT, 240.

170 SEIBERT, 249.

171 BABITS MIHÁLY (ford.): *Amor sanctus* (továbbiakban: AMOR SANCTUS). Bp., 1988. 109.

172 DANTE: Isteni színjáték, ford.: Babits Mihály (továbbiakban: DANTE).

173 DANTE, Paradicsom, 30. ének

174 ENTZ GÉZA: *Ikonográfia* (továbbiakban: ENTZ). 8-13.

175 SEIBERT, 23.

Szűz anyaságáról c. versében az ismeretlen költő így beszél: „Fehérebb mint *liliom*, tavaszibb, mint *rózsa*, légy fiadnál, Szűzasszony szívünk szószólója..."[176] Egy magyarországi szerző a fájdalmas Szűzanyáról ír: „Jóság anyja aki volt, *tövistelen rózsa*..."[177] Erről olvashatunk Miltonnál is, amikor megpróbálja lefesteni az Édenkertet: „Közbül pázsit, lankák s az enyhe füvet legelő nyájak, pálmás helyek, harmatos völgy virágbaszőtt öle kitárja kincseit: *tüskétlen rózsákat* és minden színárnyú szirmot."[178] A „tüske nélküli rózsa" kifejezés arra utal, hogy eredetileg a paradicsomi rózsának nem voltak tüskéi, miként az ugyancsak Mária-jelképként ismert bazsarózsának sem, de a bűnbeesés változtatott ezen. Dante vallásos ihletésű sorai az Istenszülőt rózsaként emlegeti: „Itt van a *rózsa*, melyben amaz áldott ige testté lőn, s *liljomok*, amelyek illata vitte jóra a világot!"[179] A középkori misztika – Szt. Bernát himnuszai nyomán – emelte Máriát a „virágok, a mennyek királynőjévé", ezért a kezében jogar helyett rózsát tart.[180] Ehhez társult a lovagi kultúra eszmevilága: a 13. századi Rózsaregény (Roman de la Rose, 1230 k.) hatása figyelhető meg,[181] amikor a Madonnát – mint egy udvarhölgyet a „szerelem kertjében" – a Paradicsomkertben, e megközelíthetetlen, zárt kertben látjuk. Főleg német területeken előszeretettel ábrázolják rózsalugasban Máriát (Rosenkranzmadonna, 21. kép).[182]

De nemcsak Máriának sajátja a rózsa, hanem kifejezetten az Édenkert növénye is. Ezt támasztja alá Damjáni Szt. Péter himnusza is: „Ott a *rózsa* hervadatlan, és örök tavasz ragyog, sáfrány virul *liliommal*, balzsam-verejték csorog."[183] Mennyei virágként a vörös rózsa a vértanúk jelképe, színe a szenvedésre utal. Ugyanúgy Krisztus sebeit is kifejezi a stilizáltan ábrázolt rózsa öt szirma.[184]

Ahogy a rózsa helyett nem egyszer a hasonló bazsarózsát[185] mintázzák meg (pl. M.S. Mester: Vizitáció, 22. kép), úgy alkalmazza a keresztény művészet a szellőrózsát is, mely gyors hervadása miatt a halál szimbóluma, s vörösesfehér virágaival ugyanazt fejezi ki, mint a vörös rózsa.[186]

A liliom

A Bibliában is sokat emlegetett virág a keresztes hadjáratok idején jutott el Európába,[187] s megőrizve addigi szimbolikáját a leggyakrabban ábrázolt növénnyé vált: több szent elengedhetetlen attribútuma lett. Mint a tisztaság jelképe jogarként angyal vagy valamelyik szent (Páduai Szt. Antal, Szt. Domonkos, Szt. Klára stb.) tartja kezé-

176 AMOR SANCTUS, 123.
177 Helyesebben: a rózsának nem tövise, hanem tüskéje van.
178 MILTON, 4. könyv
179 DANTE, Paradicsom, 30. ének
180 SEIBERT, 271-272.
181 JOHAN HUIZINGA: *A középkor alkonya*. Bp., 1996. 81-82.
182 ENTZ, 35.
183 PUSKELY MÁRIA: *Ezer év misztikájából*. Szeged, 1990. 59.
184 SEIBERT, 271-272.
185 Érdekes, hogy a bazsarózsa görög nevének jelentése: 'szabadító úrnő', ami ismételten Máriával hoztható kapcsolatba, vö. MKL I. 'bazsarózsa' címszónál
186 SEIBERT, 285.
187 SZABÓ ATTILA-PÉNTEK JÁNOS: *Ezerjófű*. Bukarest, 1976. 26.

ben, a liliomos jogar és korona az Atya, Jézus, Mária és Gábriel jelvénye. Láthatjuk vázában vagy a földön heverve, illetve a kertben Mária mellett. A lelki hatalom jeleként az utolsó ítélet képein a bíró – vagyis Krisztus – szájából az igazságot jelentő kard mellett liliom tör elő (23. kép).[188]

A KÖZÉPKORI ÉDENKERT-ÁBRÁZOLÁSOK NÖVÉNYI IKONOGRÁFIÁJA

Az alábbiakban a középkor végi keresztény művészet néhány remekműve alapján nyomon követhetjük, miként változott az Édenkertről alkotott kép, illetve a növények megjelenítése. A vizsgált alkotások két csoportba sorolhatók. Az egyikben az első emberpár és a tudás fája áll a középpontban, a másik típusnál, a Paradicsom mint a külvilágtól elkülönülő vagy teljesen elzárt kert („hortus conclusus") látható (az 1400-as évek elejétől kedvelt téma[189]), s szereplői egészen mások. Az utóbbi csoportba tartozó ábrázolásokon már nem a bűnbeesés motívuma dominál, sokkal inkább a bűn által elveszett, de nem elérhetetlen mennyei boldogság, melynek kifejezői a szentek.

Az első emberpár és a tudás fája a Paradicsomban

A képek sorában haladva láthatjuk, hogy egyre gazdagodik az Éden növényvilága, ráadásul sokkal élethűbb formában. Míg a 15. századi fametszeten (ld. 19. kép) a növényzet meglehetősen egyhangú és stilizált, addig Cranach vagy Hugo van der Goes képein annál kidolgozottabb. A Földi paradicsom című fametszeten mindössze a középen tudás fájaként álló almafa ismerhető fel gyümölcséről és a rátekeredő női arcú Kísértőről. A környező fák, bokrok egyformák, stilizáltak, s helyettük az állatoknak van ikonográfiai jelentősége. Boschnál szintén az almafa képezi a bűnbeesés középpontját, de már jóval élethűbben (24., 25. kép). Bár a kert tájkép jellegénél fogva alapos munka, de a jelenet szereplői fontosabbak a történet szempontjából.

Cranach festményén (26. kép) nemcsak a Paradicsom állatai teszik színesebbé a jelenetet, a békés, idilli állapotot és a majdani bűnbeesés okozta szenvedés fenyegetését szembeállítva, hanem a növényvilága is bővül. A jelenet hátterében örökzöldek tűnnek fel: fenyők, olajfák, talán ciprusok is, melyek az örök életet fejezik ki. A kép tengelye az almafa, melyen a Gonosz most már ténylegesen kígyó alakot ölt, s melynek tövében növekvő szőlő nemcsak az Életet jelenti, hanem – a fügefalevél helyett – Ádám és Éva „ruházatául" is szolgál. A bűnbeesés fája alatt fejlődő szőlő jelentheti Krisztust s, aki magát egy alkalommal szőlőtőhöz hasonlította. Az édeni állapotban már fenyeget a bűn és a következményei, ugyanakkor reményt ad a szőlő, a megváltást hozó Krisztusra utalva.

Pár évvel később Cranach megfestette ismét a Paradicsomot,[190] de ezen fel sem vetődik a bűnbeesés gondolata, maga a cím is ezt jelzi: Aranykor (27. kép). Láthatóan szereplői megsokasodtak, míg korábban csak Ádám és Éva képviseli általában az emberiséget, itt egész embercsoport éli idilli életét. Az Éden körbezárt kertté (hortus

188 SEIBERT, 206-207.

189 SEIBERT, 258.

190 LUCAS CRANACH. Bp., é.n. 25. (Híres festők)

conclusus) változik, növényzete változatosabb. Középpontban még mindig az almafa áll, közelében rózsa, valamint fehér és piros virágú szegfűk hajladoznak. A fal mellett valamint a paradicsomi folyó partján faként és bokorként olajfa ismerhető fel fehér bogyóiról és lándzsás leveleiről. A sziklák tövében sárga közepű fehér virágaival húzódik meg a százszorszép, mögötte termése alapján valószínűleg fügefa, tőle jobbra a mennyei eledelt adó cseresznyefa. Az Élet és a remény jelképeként a fal mellett nő a felfuttatott, fürtöktől roskadozó szőlő.

Hugo van der Goesnál még érdekesebb a környezet (ld. 17. kép). Az almafa mellett, Éva lábainál megbújik az ibolya és az árvácska alázatot és szerénységet kifejezve, a virágzó szamóca, mely mennyei eledel, de Máriának, a „második Évának" is növénye.

Éva szemérmét most már nem levél, hanem egy virág, a nőszirom fedi el.

A nőszirom – Máriára vonatkoztatva – inkább szenvedést jelent,[191] de ha e növény eredeti, görög nevére (*írisz*=szivárvány) gondolunk, akkor az Istennel kötött szövetség[192] majdan Krisztusban történő megújítása pozitívabb jelentést kölcsönöz neki. A nőszirom mellett rögtön felismerhető a harangláb, mely Mária-szimbólumként szintén a bűn előtti állapot visszaállítására, a megváltásra tesz utalást. Nem hiányzik az örök élet jelképe sem, amely itt a télizöld meténg. Kissé hátrébb a bazsarózsa már terméses formában látható, s „tüske nélküli rózsa"-ként ugyancsak még a bűnbeesés előtti állapotot jelzi.

A Paradicsom mint zárt kert

Az Édenkert-elképzelések másik részét jelentik tehát azok a képek, melyeken egy többé-kevésbé zárt kertként jelenik meg a Paradicsom, s nyoma sincs a bűnbeesés két szereplőjének, helyettük az ősi, idilli állapotot már elnyert szenteket látjuk. A Van Eyck testvérek által készített oltárképen (ld. 28. kép) a Bárány imádatára gyülekező szentek között feltűnnek a vértanúságot halt egyházi személyek és szüzek, akik pálmaágakkal kezükben jelzik, miként nyerték el az üdvösséget. A szüzek között az első sorban Szt. Ágnes és Borbála mellett vonul Dorottya is kosárkájával. Bár a festmény hátterében egy város látszik, a fák (pálmafák, fenyők, ciprusok, mind a mennyei dicsőséget és az örök életet jelentve),[193] dombok mégis jól elválasztják a Paradicsomot a „külvilágtól." A szentek szomszédságában a jól ismert paradicsomi növények láthatók. Az almafa kikerül a középpontból, a tudás fája többé már nem a bűn „eszköze", helyét a Bárány veszi át. A szőlő is inkább már a Bárány, vagyis Krisztus győzelmét hirdeti. A rózsabokrok piros virágaikkal részben Krisztus és a vértanúk szenvedéssel teli halálára, de utalhatnak Máriára is, bár ő nincs rajta a képen. A kép jobb oldalán liliomok található, mely szintén a szentek tisztaságát fejezik ki, a nőszirom pedig Krisztus áldozatát jelenti. A fűben megbújik alázatosan az ibolya, sárga virágával a pitypang, de alaposabban megnézve felfedezhető a százszorszép is.

---

191 vö. Lk 2, 35

192 SEIBERT, 244. vö. Ter 9,12, mely szerint Isten és Noé szövetségének jele a szivárvány, mely összeköti az eget és a földet.

193 Milton leírása is ezt erősíti meg: „...Elérhetetlen magasra nő a *cédrus és fenyő*, sokágú *pálma*, árnyékot terít..." ld. MILTON, 4. könyv.

A Lányok körtánca a mennybe vezető úton c. alkotáson is látszik (ld. 29. kép), hogy a Paradicsom zárt hely, ahová csak egy szűk kapun lehet bejutni. A már szentként ábrázolt lányok és néhány szerzetes körül mintegy ízelítőként megjelenik néhány jellegzetes édenkerti növény. Egy rózsa aranyos fényben ragyog középen, miként Dante írja: „Az örök *Rózsa* arany közepében mely fejlik, feslik..."[194] feltűnik a Mennyország. A többi rózsabokor virágai vagy a tisztaságot kifejező fehérben, vagy a szenvedést jelentő vörös színben virítanak. A Paradicsom kapujánál cseresznyefák a rájuk eső fényárban fürödve már előrevetítik az eljövendő mennyei dicsőséget.

A zárt kert jellegű Éden egyik legszebb és leismertebb megörökítése az ún. frankfurti Paradicsomkert (ld. 30. kép). Az ismeretlen közép-rajnai mester szokatlan pontossággal és rendkívül élethűen ábrázolja a növényeket. A középen üldögélő Mária körül megtaláljuk az ő attribútumait: a mályvát, nőszirmot, ibolyát. A mályva Mária gyógyító erejét jelenti, az utóbbi két növény jelentéséről fentebb esett szó. A fal mellett szinte kúszik a borostyán párja, a repkény, valamint fehér rózsák. A fűben látható kankalin, vagyis a mennyország „kulcsa", a gyöngyvirág, mely fehérségével a tisztaság kifejezője, akárcsak a kép jobb szélén látható liliomok. Elől virágzó bazsarózsa található, szintén Mária virága, de megbújik a százszorszép is, az egyszerűség szimbóluma, a pitypang, a gyógyító Krisztus és Mária szimbóluma, valamint a virágzó szamóca, mely a „virágzó és mégis termő" Máriára utal. A festmény jobb alsó sarkában harangláb utal a Megváltó anyjára. Az előtérben az örök életet szimbolizáló télizöldön fekszik a már legyőzött sárkány, vagyis a Gonosz, jelezve, hogy a Paradicsomban, az Örökkévalóságban neki már nincs ereje.

A fák között már nem is találunk almafát, helyette cseresznyefa áll, melyről éppen Szt. Borbála szed gyümölcsöt. Bár a legenda szerint eredetileg almát ígér a hitetlenkedő katonának, előfordul, hogy inkább cseresznyével ábrázolják. A Legenda Aureában a következőket olvashatjuk: „Dorottya örömtől sugárzó arccal válaszolt (az elöljárónak): 'Akárhogy erősködöl, kész vagyok Krisztusért ... vállalni a szenvedését. Övé a *gyönyörűségek kertje*, ahol *rózsákat* és *almákat* fogok szedni ... Dorottya pedig lehajtotta fejét a bakó előtt. Ekkor egy bíborba öltözött ifjú jelent meg ... kezében keszkenő, vagyis egy kosárka, három *rózsával* és ugyanannyi *almával* .... Theophilus az elöljáró palotájában álldogált, midőn hirtelen megjelent előtte egy ifjú és félrevonta őt, így szólt: 'Ezt a rózsát az almával együtt Dorottya nővérem küldi neked Jegyese *Paradicsomkertjéből.*"[195]

Zártsága, az elzárt kert, mint a bűntől való védettség jelképe, megjelenik a világi művészetben is, de erősen kötődik a keresztény gondolkodáshoz. Erre példa Az egyszarvú fogságban c. kép, amelyen egy unicornis látható egy nálánál alig nagyobb kertben bezárva, leláncolva egy gránátalmafához.[196] (ld. 31. kép) Az eredetileg lovagregényekben szereplő különleges állat – az akkori felfogás szerint – jelenti Krisztust is,[197] aki mentes minden bűntől. S ha már a Szentről van szó, ide kapcsolhatjuk a Paradicsomot is, s így nem véletlen, hogy a kertben és azon kívül ilyen növényeket látunk, mint liliom, nőszirom, szegfű, mely piros színével Krisztus szenvedését fejezi ki, fehér színével pedig az ő tisztaságára utal. Itt-ott még margaréta is látható, amely jelentése megegyezik a százszorszépével.

---

194 DANTE, Paradicsom, 30. ének

195 JACOBUS DE VORAGINE: *Legenda Aurea* (ford.: Madas Edit), Budapest, 1990. 72-73

196 Itt eszünkbe juthat, hogy a tudás fáját egyesek kutatók éppen a gránátalmával azonosították.

197 JOHAN HUIZINGA: *A középkor alkonya* Budapest 1996. 295.

ÖSSZEFOGLALÁS

A fentebb bemutatott képek alapján sejthető, milyennek is képzelték az akkori emberek az Édenkertet, s miből táplálkozik a mai növényi jelképrendszer. Mivel ebben a kertben a főszereplők (Ádám és Éva) mellett fontos szerepet kapnak a növények is, nem elhanyagolandó ezek megjelenítése. Az Ószövetség növényszimbolikája talán a leggazdagabb a vizsgált források közül: ott elsősorban az örökzöld fák (fenyők, ciprusok, cédrusok, olajfák) jelennek meg, s örökké viruló zöld színükkel az örök életet, illetve annak helyét, a Paradicsomot, vagyis a Mennyországot jelképezik. A fákon kívül – a későbbi időkre tekintve – kiemelkedik a liliom és a rózsa. Az Újszövetség már „mostohábban" bánik a növényekkel: egyedül az evangéliumok és a Jelenések könyve használ növényi képeket hasonlataiban, leírásaiban. Az ókeresztény iratok, különösen az apokrifek egyaránt merítettek az Ó- és Újszövetségből. Később a kolostorok megépülésével, kertek kialakításával még színesebb, változatosabb lett az Édenkert. Már nemcsak a Szentföld növényei szerepeltek, hanem az európai kultúrában is népszerű fák és virágok, bár tegyük hozzá, hogy nem egy közülük éppen a keresztes hadjáratokkal került kontinensünkre. A „paradicsomkertek áradata" a 15. századdal vette kezdetét, amikor a túlvilágról való képzelgések testet öltöttek, ki-ki a maga módján igyekezett minél hitelesebb képet festeni róla. Ezen ábrázolások legtöbbször valamelyik oltárról köszönnek ránk, s hirdetik a várva-várt Ország gyönyörűségét. A vizsgált alkotásokat aszerint különíthetjük el, hogy az első emberpár és az almafa, vagy pedig az elzárt kert-téma dominál-e rajtuk. Míg az előbbiek a bűnbeesésre és annak következményeire akarnak emlékeztetni, addig az utóbbiak a szentek – különösen Mária – által közelebb hozzák az idilli állapotot, jelezve, hogy ha nekik sikerült bejutniuk, akkor az egyszerű, tudatlan hívőnek is.

RÉKA SZÖLLŐSI

ICONOGRAPHY OF EDEN'S PLANTS IN VIEW OF SOME MEDIEVAL PAINTINGS

The Garden of Eden was one of the most „popular" themes for medieval christian paintings and is for christian iconography as well. If we would like to find a possible explanation why these „special" plants are represented on the pictures we have to focus on the Old Testament and the New Testament. Naturally documents of martyrs, legends, contemporary prayers and poems are also important sources. In the Middle Ages a lot of new species became „the plant of Paradise" for being medicinal herb or symbole of the knights whose homage to women included the honour to Mary. Preparing of plant symbols was very simple, stylized in early christian art and much more ornamental and lifelike in the Late Middle Ages.

The present thesis includes the possible interpretation of the Eden's plants according to the changes from the Early Christianism to the Late Middle Ages in view of some famous paintings. Trees are fundamental in Paradise, specially the Tree of Life and the Tree of Knowledge (these trees are often the same on paintings). Trees that are usually represented: apple tree (in Western Europe), palm, fig tree (in Eastern Europe) and evergreens (referring to eternal life) such as pine trees, cypresses, oil trees, cedars. Some other important herbs are rose, lily, common ivy, paeony, iris, strawberry etc.

There are two groups of the Eden-paintings: Adam and Eve with the Tree of Life (pointing to the Fall) and the Paradise as a closed garden (hortus conclusus) with Mary and some saints on the other hand which expresses redemption.

1. kép: A kereszt, mint életfa. Egy ókeresztény szarkofág részlete, 6. sz., San Apollinare in Classe, Ravenna. In: F. X. KRAUS: Geschichte der Christlichen Kunst (továbbiakban: KRAUS) Freiburg im Bresgau, 1896. 253.

2. kép: Az életfa-kereszt, melyből ágak fakadnak. Egy későbbi ábrázolás: a San Clemente apszismozaikjának részlete, 12. sz. Róma. In: FÖVÉNY LÁSZLÓNÉ: „Rómának esete világ tüköre" Budapest, 1984.

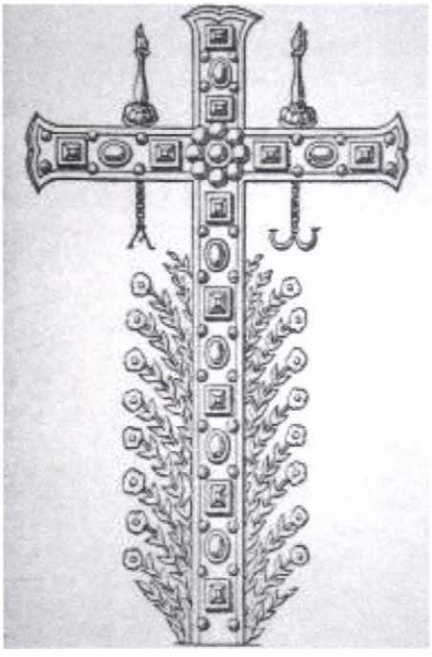

3. kép: Crux gammata („kirügyezett, kihajtott kereszt"), 5. század. In: KRAUS, 133.

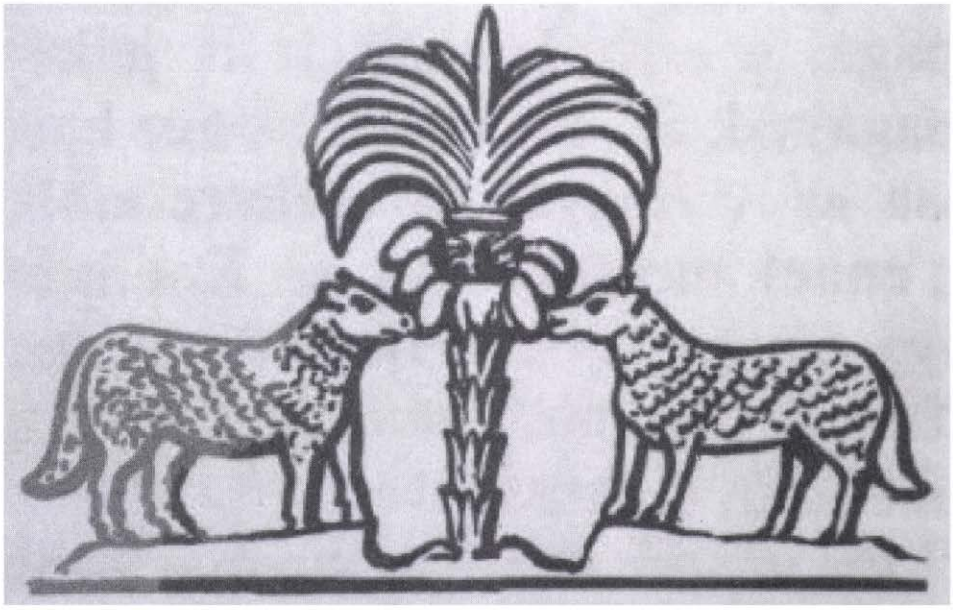

4. kép: Pálma életfa két bárránnyal. Motívum Galla Placidia ravennai mauzóleumának egyik szarkofágjáról. In: JUTTA SEIBERT: A keresztény művészet lexikona (továbbiakban: SEIBERT) Budapest, 1994. 257.

5. kép: Az oszlopon álló bárány felett Krisztogramm, körülötte pálmaágak láthatók egy kőfaragványon. In: KRAUS, 125.

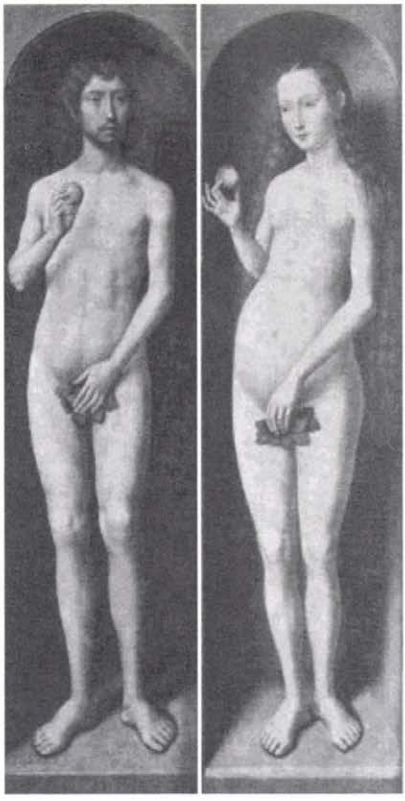

6. kép: Lignum fici. Ádám és Éva fügefalevéllel
Hans Memling, 15. század. In: Híres Festők-sorozat

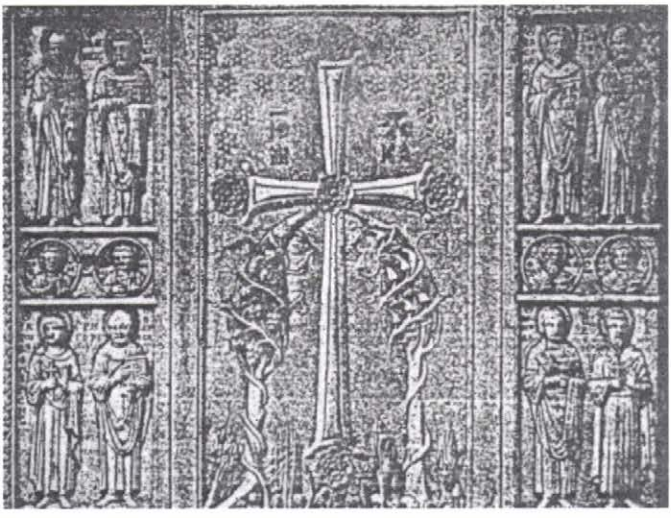

7. kép: Elefántcsontból faragott triptichon hátlapja, Arras. In: KRAUS

8. kép: Galamb olajággal. Schmid: Mintakönyv. In: SEIBERT, 104.

9. kép: Ádám és Éva. Az első emberpár és a tölgy, mint életfa ábrázolás egy ókeresztény szarkofág alapján. In: KRAUS, 143.

10. kép: Krisztogramm babérkoszorúval övezve két pálmaággal. In: KRAUS, 119.

11. kép Babérkoszorú Isten kezével a római Sta Maria Nuova apszisában, 12. század, Schmid: Mintakönyv. In: SEIBERT, 44.

12. kép: A kígyó szájában a tudás fájának termése. A bűnbeesés következményei: a szenvedés (tövis és bojtorján) és a halál (koponya). Schmid: Mintakönyv. In: SEIBERT, 177.

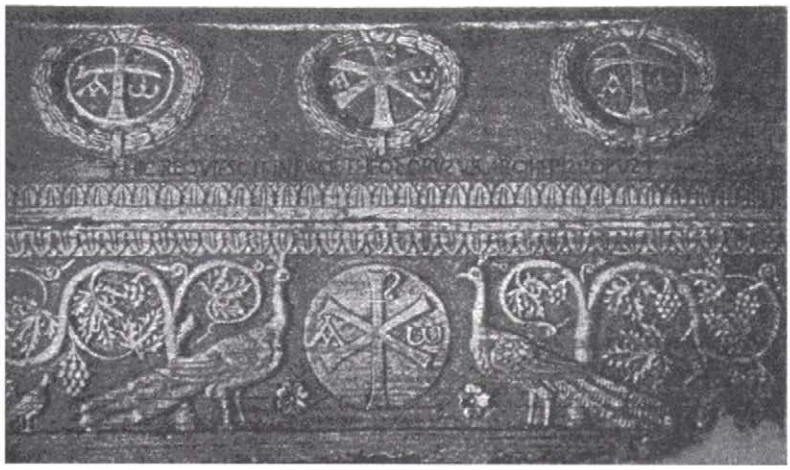

13. kép: Szt. Teodor szarkofágja, San Apollinare in Classe, 6. század, Ravenna. In: KRAUS, 252.

14. kép: Szt. Dorottya cseresznyét szed a Paradicsomkertben. Táblakép. Közép-rajnai mester. 1410. k. Frankfurt, Stadelsches Kunstinstitut. In: SEIBERT

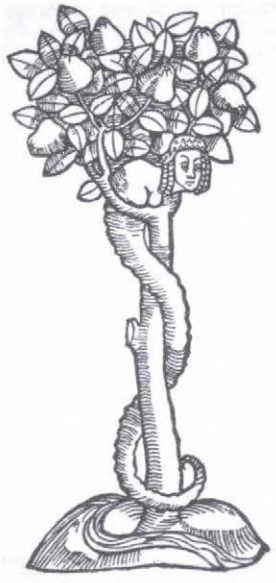

15. kép: S. Andreas fametszete a Hortus sanitatisból. A tudás fájának termése meglepően birsalmára emlékeztet. In: SEIBERT, 177.

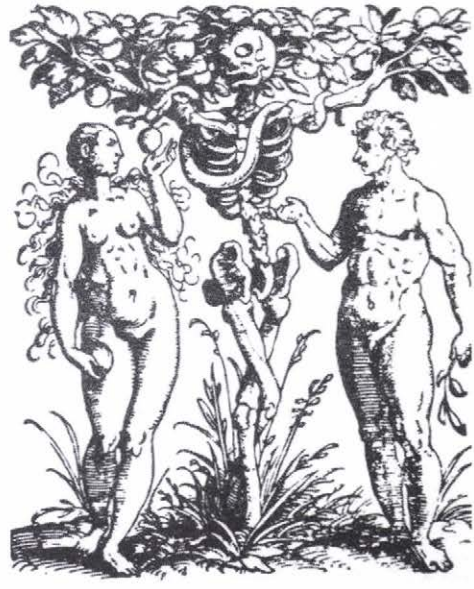

16. kép: J. Amman: A paradicsomi tudás fája mint a halált hozó fa. Fametszet. In: SEIBERT, 177

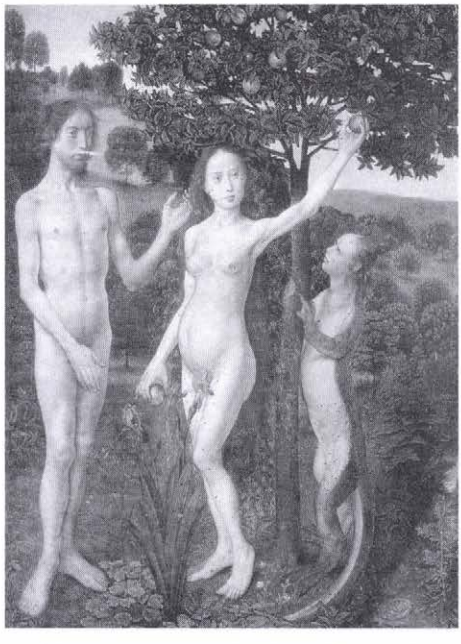

17. kép: Hugo van der Goes: Bűnbeesés. 15. sz. Részlet. Bécs, Kunsthistorisches Museum. In: SEIBERT

18. kép: Éva egyedül, két kezében almával. A tudás fája alig emlékeztet az almafára, s ez a stilizálás jellegzetes a korabeli fa metszeteken. Egy 15. századi Biblia pauperum részlete

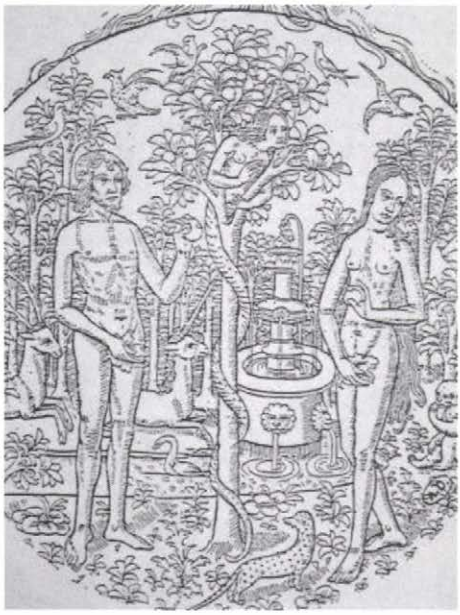

19. kép: A földi paradicsom, 15. század. Fametszet. In: Fètes et Saisons No. 468 – Octobre, 1992.

20. kép: Szt. Apollinaris a kereszt mellett Mózessel és Illéssel. Ravenna, 6. Sz. Mozaik. Foto Scala, Firenze

21. Stefan Lochner: Mária a rózsalugasban. 15. századsd. Köln, Wallraf-Richartz Museum

22. kép: M.S. Mester: Vizitáció. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

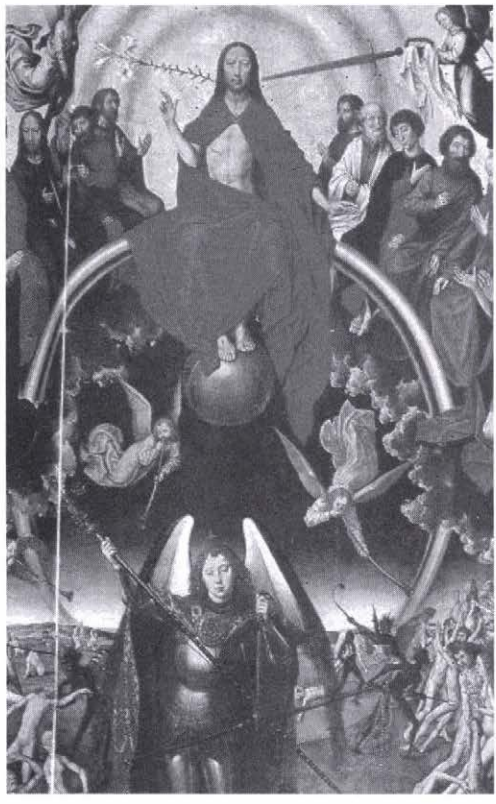

23. kép: Krisztus áldásra emelt jobbja felől liliom, a lelki hatalom jelképe. Hans Memling: Utolsó ítélet. Gdanski triptichon középképe. Részlet. 1466–1473. Nemzeti Múzeum, Gdansk. In: Híres Festők-sorozat

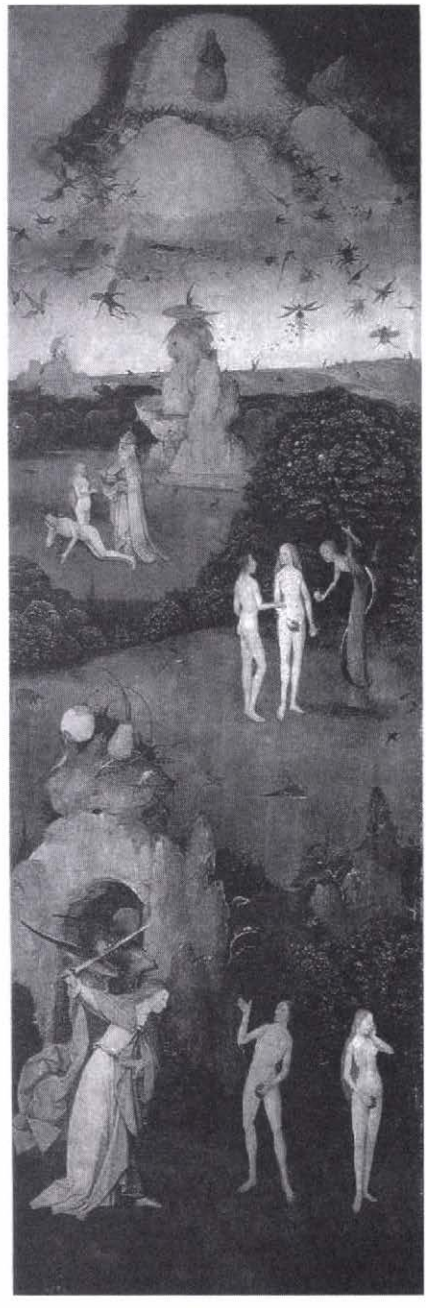

24. kép: H. Bosch: A szénásszekér c. triptichon bal szárnya 1500–1502. Prado, Madrid. In: Híres Festők-sorozat

25. kép: H. Bosch: Utolsó ítélet c. triptichon bal szárnya 1500–1510 k. Akademie der Bildenen Künste, Bécs. In: Híres Festők-sorozat

26. kép: L. Cranach: Ádám és Éva, 1526. Courtauld Institute Galleries, London. In: Híres Festők-sorozat

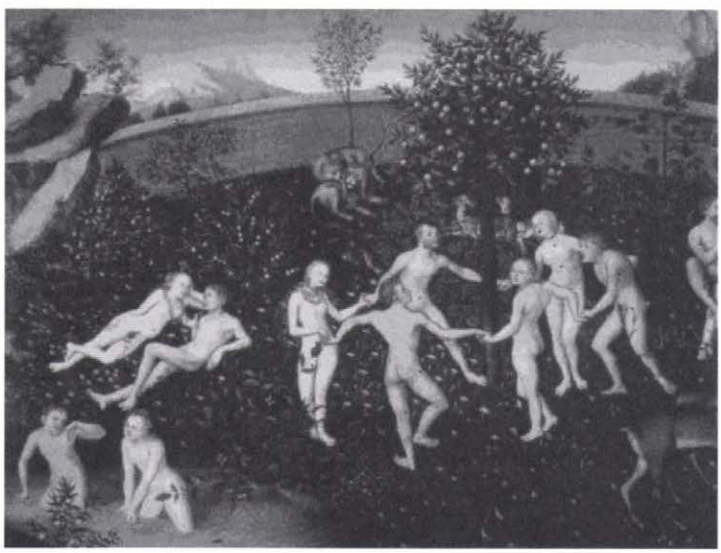

27. kép: A rendkívül gazdag paradicsomi növényvilágban még mindig dominál az almafa. L. Cranach: Aranykor, 1530. Alte Pinakothek, München. In: Híres Festők-sorozat

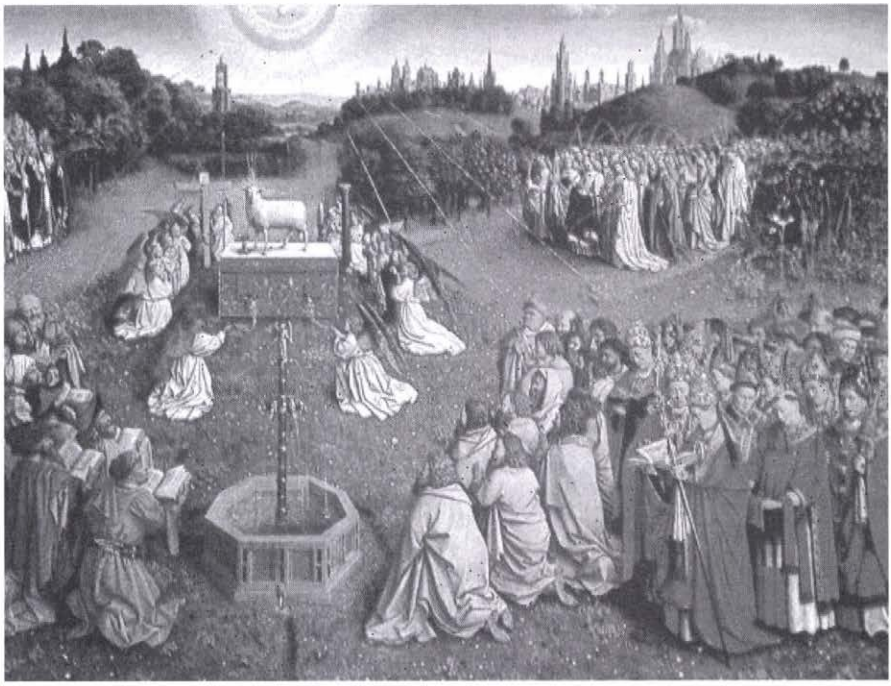

28. kép: Van Eyck-testvérek: A Bárány imádása. A genti oltárkép alsó központi része. 1425–1429. Szt. Bavo-székesegyház. Gent. In: Híres Festők-sorozat

29. kép: Lányok körtánca a mennybe vezető úton, Firenze, 15. sz. A Spanyol kápolna freskója (Santa Maria Novella). In: Magyar Kódex. I., Budapest, 1998.

30. kép: Paradicsomkert, Közép-rajnai mester. 1410 k. Frankfurt, Stadelsches Kunstinstitut. In: SEIBERT

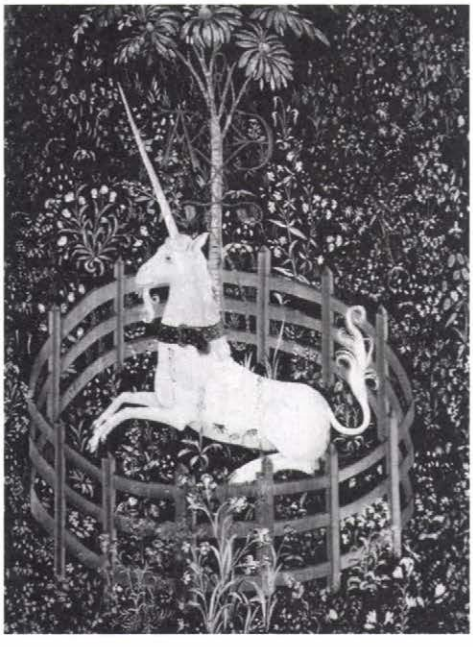

31. kép: Az egyszarvú fogságban. Flamand mester, 1500 k. New York, The Metropolitan Museum of Art. In: Johan Huizinga: A középkor alkonya

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/3-4

KEPPEL CSILLA

BAJORORSZÁG A KATOLICIZMUS ÉS PROTESTANTIZMUS VÁLASZÚTJÁN

Eme résztanulmány egy nagyobb terjedelmű és mélyebb kutatásokat megelőző munka kiindulási alapja. Müncheni egyetemi tanulmányaim során figyeltem fel Bajorország történetének Luther fellépése utáni évtizedeire. Bár Bajorország volt az egyetlen olyan tartomány a Német-Római Birodalomban, leszámítva a „Habsburgok Ausztriáját", amely a reformáció korában és a későbbiekben is következetesen a katolicizmus mellett maradt, a címben megfogalmazott „választút"-tal mégis döntések sorozatát kívánom sejtetni. Ezen döntések mögé nézve vizsgálom azok hatalompolitikai, vallási, gazdasági okait. Alapkérdésül azt vetettem fel, hogy miért választotta Bajorország 1522-től fogva következetesen a katolicizmust és ennek milyen következményei voltak a hercegség bel- és külpolitikájára. Jelentősen hatott a reformáció és ellenreformáció harca egy újfajta államelméleti gondolkodásforma kialakulására, mely a bajor hercegségben már a kora-abszolutizmus irányába mutat. Ezzel kapcsolatban Leonard von Ecket, a bajor udvar legjelentősebb politikusát kell kiemelni, aki több mint három évtizedig alakította Bajorország sorsát. Azért tartom különlegesen érdekesnek a reformációs évtizedeket, mert a területi egységesedés után (1506) az egyház meggyengülésével, vele mégis szövetségben maradva, bravúros módon erősödött meg a bajor állami hatalom. Minél inkább magára maradt a katolikus ügy a birodalomban, annál nagyobb mértékben kényszerült a bajor hercegeknek engedményeket tenni a pápai szentszék.

A legérintettebb bajor herceg, IV. Vilmos (1508-1550) politikáját elhanyagolta még a német történetírás is, hiszen nem jelent meg eddig róla semmilyen összefoglaló jellegű mű, mint amilyen fiáról V. Albertről (1550-1579). Így kutatásom német nyelvű tanulmányokra épül melyek kiválasztásában és hozzáférhetőségében Dr. Alois Schmied és Dr. Walter Ziegler urak, a müncheni LMU Bajor Történeti Intézetének professzorai segítettek.

A Hercegség konszolidációja a 16. századig

Bajorország története szorosan összefügg a Wittelsbach család történetével. Wittelsbachi Otto 1180-ban kapott hercegi méltóságot Barbarossza Frigyestől. Ettől kezdve 1918-ig a Wittelsbach-ház döntő befolyással bírt Bajorországban. Az itt-ott elszórt birtokokkal rendelkező Wittelsbachoknak hatalom kiépítesükben szerencséjük volt azáltal, hogy a 13-14. század során kihaltak mellőlük a hatalomért rivalizáló nemesi családok: pl. a regensburgi várgrófsági méltóságot betöltő Andechsek és Bogenek, a Diepoldingerek, a Staufok stb. Így a Bajor államra visszaszállt birtokokat, grófságokat, is-

pánságokat ügyesen, néha erőszakos úton megszerezték és átrendezték. Központi helyeken új városokat alapítottak (1204 Landshut, 1218 Straubing) és hetven év, azaz 3 generáció alatt háromszorosára növelték hatalmi pozíciójukat.

A Német-római Birodalomban a 12. sz.-tól indult meg a territóriumok [maiores: meliores terrae] állammá fejlődése. A territoriumi állam ily felemelkedésében a legnagyobb szerepet Wittelsbach Otto fia, I. Lajos herceg játszotta. A legveszélyesebb politikai ellenfelének, Bogen grófnak (aki a cseh I. Ottokar egyik unokaöccse volt) az özvegyét vette feleségül. Így 1214-ben II. Frigyes jóváhagyásával megkapta a Rajna menti pfalzi grófságot, egy részét a felső-lotharingiai pfalzi grófságnak (amely a Welfeké volt). Onnantól kezdve jelent meg a bajor címerben az oroszlán, ami welfi-staufi eredetű. A kék-fehér rombuszos motívumot 1242-ben vették át a wittelsbachok, miután kihaltak a bogeni grófok.

A IV. (gúnynevén: „Bajor") Lajos (1294-1347) volt az első a Wittelsbach-házból, akit császárrá koronáztak (1328). Nagy belpolitikai jelentőséggel bírt az általa kiadott „Város- és vidékjog" (Stadt- und Landrecht), mely Bajorország minden lakosára érvényes egyfajta alkotmány volt. Az uralmi körzetek hivatalait tovább építette és a közigazgatásban résztvevő miniszteriálisokból egy új rendszer szerint felépülő hivatalnoki réteget hozott létre. Az ország központi hivatalai a herceg szűk körű tanácsadói rétegéből alakultak ki: udvari tanács/Hofrat (általános közigazgatás szerve), udvari kamara/Hofkammer (pénzügyi hivatal), kancellária/Kanzler (írásbeliség pl. oklevelek kiállítása). A territóriumi államát (Territorialstaat) sikerült kibővítenie a brandenburgi őrgrófsággal, a Tiroli grófsággal, a németalföldi Holland, Seeland, Friesland tartományokkal, valamint Hennegauval, amiket utódai azonban sorra elvesztettek. A „párizsi házszerződésben" (1329) Lajos és Rudolf herceg megegyezett, hogy amelyikük férfiágon kihal, annak birtokait örökli a másik ág. Így 1777-ig egy „lajosi" és egy „rudolfi" ágra bomlott a Wittelsbach-ház.

Mivel bajor szokás szerint minden fiú utód között fel kellett osztani az örökséget, ha nem tudták közösen kormányozni az országot, Bajorország egyre több részre oszlott a 14/15. században. Először csak Felső- és Alsó-Bajorországra, majd ezek, valamint Pfalz egyre több herceg között mind több részre.

1392-ben végülis három hercegségre (Ingolstadt, Landshut, München) osztották Bajorországot. Megosztottsága a hercegek közötti állandó háborúskodást vonta maga után, valamint azáltal, hogy a hercegek folyton növekvő pénzhiánnyal küzdöttek, a vidéki birtokos nemesek, az egyházi hivatalok betöltői és a gazdag polgárság befolyásukat megvásárolhatták. Ez kihatott a jogra, közigazgatásra és országbékére, ráadásul valamiképp behatárolta a hercegek uralmi nagyságát. A 14-16. századi legnagyobb mértékű presztizsnövekedést a városi polgárság könyvelhette el magának. A bajor részhercegségek rezidenciális városainak (Ingolstadt, Straubing, Deggendorf, Burghausen, de mindenek előtt Landshut és München) nagyszabású építkezéseiben nyilvánult meg a kultúra és gazdaság virágzása. Az építmények egyúttal az ország urának fenségét is reprezentálták.[1]

IV. Albrecht által vívott landshuti örökösödési háború (1503-1506) a hatalmas pusztítások és területi veszteségek (Nürnbergé lett Altdorf; Jungpfalzhoz csatolták

1 HELDVIG, OTTO: *Bayern und seine Territorialstaaten.* pp. 1-5. HENKER, MICHAEL: *Bayern im Zeitalter von Reformation und Gegenreformation.* pp. 1-5. Dollinger, Hans: Bayern, München. 1987. p. 47.

Laufot, Hersbruckot; Württemberghez Heidenheimet és I. Miksa császáré lett Kufstein, Rattenberg, Kitzbühel, Zillertal, a Kirchbergi grófság és Weißenhorn városa) mellett azzal az eredménnyel zárult, hogy a Bajor Hercegségben egyesült fejedelemségek jövőbeni egységességét és feloszthatatlanságát törvény deklarálta. Az 1506. július 8-i primogenitúrát elfogadó törvényhez Albrecht testvére, Wolfgang is hozzájárult. E szerint az elsőszülött fiú örökli a hercegséget, a fiatalabb fiútestvérek ennek az alattvalói, és csak rang és cím szerint grófok, valamint miután elérték a nagykorúságot, évi járadékként 4500 guldent kaptak.

A Bajor Hercegségnek eme egységessége egyedülálló volt a korabeli német fejedelemségek között. Sem a szász Brandenburg, sem Frankföld és Svábföld sem rendelkezett ily mértékű fejedelmi hatalommal.

Míg Németország többi területein a középkor és újkor határaként általánosan elfogadott esemény a reformáció, a korszakhatár Bajorországban, mivel nem csatlakozott az új irányzathoz, a primogenitúra-törvény elfogadtatására, ill. az azt követő pár évre (a közigazgatás átalakítására), tehát a 16. század elejére tehető.

Bajorország területe és belső felépítése

1506-ban az egész óbajor térségben, az Alpoktól a Bajor Erdőig és a Lechtől az Inn-négyszögig véglegesen egységesült a hercegség. Nyugaton Augsburgig bezárólag a Lech határolta, Északon a Duna, de ezen túl még a felső-pfalzi birtokok és az eichstätti püspökség területei is hozzá tartoztak. Az Inn-nél Ortenburg, Haag, Hohenwaldeck és Neuburg grófságok képezték határterületeit. A 16. századi Bajorország területe tehát a mai Felső- és Alsóbajor körzeteknek felel meg, amihez hozzájött még egy darabka Felső-Ausztriából, az ún. Inn-négyszög.

A 28 000 km^2 területen 800 000 lakos élt. IV. Albert halála után az 1508-as landshuti tartományi gyűlés rögzítette egyszer s mindenkorra a „bajor vidék" egységességét, ugyanis a rendi tartománygyűlés eddig egy alsó- és egy felsőbajor szokás szerint működött. Ekkor azonban egy egységes eljárási mód megvalósításáért kompromisszumot kötöttek. Ezentúl a tartományi gyűléseket meghatározott sorrendben mindig Straubingban, majd Münchenben, aztán Landshuton, s végül Ingolstadtban tartották. A döntéshozatalban így minden tartományrész véleményét, érdekeit egyenlő arányban figyelembe vették. A nemesség, prelátusok és városok küldötteit mindig a helyenként változó szokások szerint választották és küldték a fejedelmi tárgyalásokra. A küldöttségen belül a nemesség, papság és városok képviselőinek aránya mindig 2:1:1 volt.[2] A landshuti gyűlés legfontosabb eredménye egy tartományi szabadságlevél (Landesfreiheitserklärung) kiadása volt, ami a fejedelemmel szembeni rendi jogok jelentős javulását hozta, és a későbbiekben is a fejedelem és rendek közötti tárgyalások alapját képezte. Ez a dokumentum bár nem foglalta össze a rendi jogokat (nem érintette az adójóváhagyást sem), mégis jelentős lépést tett a bajor rendek alkotmányjogi pozíciója felé.[3] A fejedelmi birtokok és a

2 LANZINNER, MAXIMILIAN: *Fürst, Räte und Landstände* (Die Entstehung der Zentralbehörden in Bayern 1511-1598), Göttingen, 1980. p. 14, (a továbbiakban: LANZINNER 1980)

3 LUTZ, HEINRICH: *Das konfessionelle Zeitalter.* In: *Handbuch der bayerischen Geschichte.* München,1966. p. 298. (a továbbiakban: LUTZ 1966)

regálék jövedelmeiből nem tudták fedezni a hercegek az itáliai mintára kialakult fényűző, egymással a luxus területén versengő udvartartásuk költségeit. A közigazgatási szervek további kiépítésének, fenntartásának költségei is megterhelték az államkincstárat. A tartomány költségvetési hiányait a rendek által megszavazott adó tömte be.[4]

A hercegség közigazgatási felépítését illetően a négy számtartóhivatal központjai Felső-Bajorországban München és Burghausen, Alsó-Bajorországban Landshut és Straubing, melyek szervezeteit IV. Albert óta kormányzatnak hívják. A számtartóságok élén egy nemes állt, akinek egy jogilag képzett kormányzati „kancellár" asszisztált. A számtartó a kormányzó tanácsnokokkal alkotta a kormányzói kollégiumot, amely a tényleges közigazgatási munkát végezte. A számtartó a tartományi központi bíróságokat is felügyelte, melyek vezetője egy tartományi bíróból és egy eseti gondnokból állt. Ők a magasabb és alacsonyabb fokú bíráskodástól kezdve (rendőri feladatokat is ellátva) a közigazgatási jogokon át gyakorolták hatalmukat az alattvalókon. Minden bírósághoz tartozott egy-egy ún. fiókhivatal élén a hivatalvezetővel. Ez a hivatalvezető igazgatta a hercegi birtokokat, és ő képviselte az alsófokú igazságszolgáltatást az uradalmi birtokokon az alattvalókkal szemben.[5]

Mindezek fölött már a korábbiakban említett, IV. Bajor Lajos alatt kiformálódó központi hivatalok álltak, a kancellária, a kamara és az udvari tanács. Ezek azonban csak a 15. század folyamán kezdtek az egész állami közigazgatást befolyásolva központi uralmi eszközökké válni, befolyásolva majdnem minden politikai döntést.[6] A korai modern állami szervek kialakításában a legnagyobb munkát V. Albert (1550-1579) végezte, akinek kora-abszolutizmus irányába haladó államépítő tevékenységét Lanzinner részletezi.[7]

BAJORORSZÁG ÉS A REFORMÁCIÓ

Egyházi állapotok a hercegségben a 16. század elején

Az újkor kezdetén Bajorországban közigazgatási szempontból modernül felépített, behatárolható, viszonylag zárt területű állam alakult ki, mely az egyházi szervezetre már a 15. században IV. Alberttel megindította hatalmának kiterjesztését. A hercegség központi területe a freisingi, regensburgi, passaui és salzburgi egyházmegyében helyezkedett el, kisebb peremterületei pedig az augsburgi, eichstätti, chimseei egyházmegyéhez tartozott. Az Augsburgot és Eichstättet leszámítva az összes püspökség a Salzburgi Érsekség fennhatósága alatt állt.[8] Nem sikerültek azok a törekvések, hogy császári mintára legalább egy püspökséget szerezzenek a hercegek rezidenciájuk számára. Ennek ellenére a tartományúri egyházuralom jelentős sikereket ért már el 1500 körülre. A tartományúri hatalom azt célozta meg, hogy az egyház külső igazgatását lehetőleg minél messzemenőbben alávesse, az egyházi bíráskodást kiiktassa, valamint hogy az egy-

4 LANZINNER 1980. pp. 13-14

5 POHL, RÜDIGER: *Die „gegenreformatorische" Politik der bayerischen Herzöge* (1522-1529). Erlangen, 1972. p. 16. (a továbbiakban: POHL 1972)

6 POHL 1972. p. 20.

7 LANZINNER 1980. pp. 21-56.

8 SCHWARZ, REINHARD: *Herzogtum Bayern.* In: *Handbuch der Geschichte der evangelischen Kirche in Bayern.* 1992. p. 305.

házi javakat saját kézbe összpontosítsa, kolostorok és plébániák fölötti vizitációs jogokat kapjon, és a püspökök felett minden elképzelhető befolyással bírjon.[9] Ezen célok már az eredetileg papi pályára szánt IV. Albert alatt körvonalozódtak, de e célok módszeres követése fiára, IV. Vilmosra maradt a reformációs mozgalom elindulása után.

A szakirodalomban a leggyakrabban arra a megállapításra bukkanhat az olvasó, hogy Bajorországban is ugyanolyan állapotok uralkodtak egyházerkölcsi szempontból, mint bárhol máshol a birodalom többi területén.[10] Az egyházi élet területén magasabb szinten a püspöki székeket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy Bajorországban is a főnemesi családok hozzátartozói birtokolták. A nemesi sarjak elsősorban rangjukhoz méltó megélhetést vártak hivataluktól anélkül, hogy az azzal járó kötelességekről tudomást vettek volna. A székeskáptalanokban is hasonló volt a helyzet. A kanonoki állásokat is főképp nemesek töltötték be. A magasabb pozíciókat tehát az arra elég alkalmatlan, érdektelen személyek birtokolták. A legmagasabb szinten az egyház egy züllött nemesi egyház képét mutatta.[11] Kraus adatai alapján 1450-ben pl. a passaui püspökség 5000 guldenbe, a freisingi 4000-be, az ebersbergi kolostor pedig 300 guldenbe került.[12] Gyakran egyszerre több egyházi hivatalt vásárolt magának a nemes. A hivatali beiktatás megerősítéséhez szükséges, pápának fizetendő adókat aztán a hierarchiában alája tartozó egyházfiakon hajtott be. A papok a püspöknek fizettek az egyházi javadalmukba iktatás után, a papok, akiknek több plébániájuk volt, olyan javadalomintézőkre bízták a parókiák igazgatását, akiket nem morális alkalmasságuk alapján választottak ki, hanem aszerint, hogy minél kevesebbért vállalták-e el a parókiák adminisztrációját. A javadalomintézők még felfogadtak parókiaintézőket, akik viszont nem ritkán kevesebből éltek, mint a tehénpásztorok. Ezen körülményeket részletesen leírva és az állandó pénz körül való forgolódást ostorozva jelent meg 1519-ben egy anonym írás „Onus ecclesiae" címmel, melynek szerzője valószínűleg az egyházi állapotokon jól átlátó, chiemseei püspök, Berthold Pirstinger volt.[13] A pápák és kardinálisok csillapíthatatlan birtokvágya, az ágyastartás fizetés ellenében való eltűrése, a kolostori élet fegyelmezetlensége áll az írás középpontjában. A nép babonaságának okát pedig kifejezetten a búcsúcédulák adásvételében látja. Az egyházi állapotok javítása szerinte egy pápa nélküli zsinat összehívásával lenne elérhető. Írásában az egyház apostoli szegénységhez való visszatérését csakis a fennálló egyházi hierarchia összeomlásával tudja elképzelni.[14] Az augsburgi püspök von Stadion 1517-ben a püspökségi zsinaton tartott, emlékezetes beszédéből vannak még a bajor egyházi gondokról adataink. Hasonló egyházi főméltóság tollából fakadó írást nem ismer a szakirodalom, hiszen a fent említett módon neki nem állt érdekében a reformok szükségességének beismerése.

---

9 ZIEGLER, WALTER: *Von der Reformation bis zum westfälischen Frieden.* In: *Handbuch der bayerischen Kirchengeschichte.* St. Ottlinien, 1993. p. 4. (továbbiakban: ZIEGLER 1993)

10 LUTZ 1966. pp. 309-312.; SCHMID, ALOIS: *Bayern-Reformation und Gegenreformation.* Bayerischer Rundfunk, 1991. pp. 3-4 (a továbbiakban: SCHMID 1991).; KRAUS, ANDREAS: *Geschichte Bayerns.* München, 1983. p. 199. (továbbiakban: KRAUS 1983)

11 SCHMID 1991. p. 3.

12 KRAUS 1983. p. 199.

13 RIEZLER, SIGMUND: *Geschichte Bayerns* (4. köt.). Gotha, 1899. p. 68. (továbbiakban: RIEZLER 1899)

14 ROEPKE, CLAUS-JÜRGEN: *Die Protestanten in Bayern.* München, 1972. p. 14. (továbbiakban: ROEPKE 1972)

Aventinus, a hercegi udvar krónikása a „Bayerischen Chronik"-jában szintén megemlíti „gravaminák" állandóan visszatérő pontjaihoz hasonlóan a klerikusok hiányos képzettségét és erkölcstelen életformáját, melyek mellett szerinte a klérus adómentessége szintén sokféle panasznak adott okot. Sokszor támasztott konfliktust, hogy az adómentességet élvező egyházi sörfőzdék olcsóbbért kínálták a lakosság számára a szeszt, mint más városi konkurenseik. Ahogyan Aventinus az egyház állapotát állandó lutheri lendülettel ostorozta, azt csak egy darabig nézte el a bajor herceg. Az, hogy egészen 1528-ig tűrte ezt, talán nem utolsósorban az a fejedelmi szándék húzódhatott meg, hogy az egyházi ügyekbe való hercegi beavatkozás jogosságát igazolja.[15]

15. századi vizitációs jelentésekből kiderül, hogy elég rossz állapotok uralkodtak a kolostori élet területén. Ezek a nemesek és előkelő polgárság megélhetését voltak hivatottak biztosítani, ami a nép megvetésének és gyűlöletének adott gyakran hangot. Kilian Leib (1471-1553) rebdorfi perjel így írt 1517-ben az évkönyvbe: „Wir Mönche sind ärger verhaßt und verwünscht als Wölfe."[16]

Ziegler[17] a leggyakoribb szakvéleménnyel szemben más álláspontot van az általános egyházi, valláserkölcsi állapotok megítélésében.: „Die Meinung, in Bayern sei es wohl so gewesen wie überall im Reich, ist schon methodisch, nicht akzeptabel."[18] Javasolja a rendek egyesével történő megvizsgálását, hogy vajon a szerzetesek megbecsültsége 1517 előtt is oly csekély volt-e, mint utána. A klérus szerinte semmi esetre sem volt züllött, melyet egyes reformáció előtti vizitációkra alapoz, bár elismeri, hogy az alsó- és felsőpapság közötti különbségek szerkezetileg gyengének bizonyultak és a vidéki alsópapság anyagilag igen szegényes körülmények között élt.

Schmid a szerzetesrendek 15. századi széles reformmozgalmára hivatkozik.[19] Habár a szerzetesrendek között is különbséget kell tenni, és azon belül egyes területekre nézve is, nem szabad átsiklanunk szerinte a dominikánusok, ciszterciták, ferencesek, ágoston-rendiek és bencések reformáció előtti megújító mozgalmai felett, amelyek által a konventek belső élete sok helyen megszilárdult.

A katolikus, bajor egyháztörténészek szerint tehát Bajorországban kicsivel jobb állapotok uralkodtak az egyház alsóbb, különösen szerzetesi rétegében, melyek fölött a tartományúri egyházfennhatóság egyre növekvő kiterjesztésével különféle vizitációs és más jellegű ellenőrző tevékenységet már a reformáció előtt kifejtett.[20]

Nem kevésbé voltak jelentéktelenek azok az évek (pl. 1482-ben is), melyek során a pápai állam – Velencével kirobbanó újabb konfliktusait kihasználva a hercegek ügyes egyeztetései nyomán a pápa – meghagyta nekik a püspökségekből beszedett bevételek felét, hogy területükön fordítsák egyházi célokra.[21]

Azon jogok között, amelyeket Bajorország a tartományúri egyházfennhatóság alapján a reformáció előtt igényelt és megszerzett magának, különbséget kell tenni az

15 ZIEGLER 1993. pp. 9-10.

16 „Minket, szerzeteseket gyűlölnek és útálnak bennünket, mint a farkasokat" – idézi POHL 1972. p. 30.

17 Bajor, katolikus egyháztörténész.

18 Az a vélemény, hogy állítólag Bajorországban minden ugyan úgy volt, mint mindenhol a birodalomban, nem fogadható el. (ZIEGLER 9. p.)

19 SCHMID 1991. 4. p.

20 LANZINNER 1980. 61. p. (1479-ben a müncheni és landshuti herceg is kolostorvizitációs privilégiumot kapott a pápától.)

21 Uo. p. 63.

egyeztetések során elért privilégiumok (amelyek többször kibővítve szokásjoggá válhattak), az általános érvényű felhatalmazások és azon praetentiók között, amelyeket, az állam mint egy maximális programot tűzött ki célul.[22] Az első kategóriába tartozott az egyházi javadalmakra kivetett adóztatási jog, búcsúcédulás pénzek fölötti egyeztetések, a hercegség területén kivetett egyházi adók felemelésének elutasítása, tartományi szabályzatok felállítása által beavatkozás az egyházi igazságszolgáltatásba, egyes kolostorok feletti vizitációs jog megszerzése. Ide tartoznak továbbá egyszeri alkalomra kivívott, de aztán megtartott sikerek, mint pl. a két müncheni, Szent Mária és Szent Péter főplébánia kegyurasági jogának megszerzése (1478), vagy az 1478-ban kivívott engedély, hogy Freisingből, Regensburgból, Augsburgból egy-egy kanonokot, mint fizetett tanácsost az udvarnál foglalkoztathassanak. A második csoportba tartoznak az általános felhatalmazások. Ilyen pl. már a Luther által indított mozgalom kapcsán 1523-26 között Rómától megszerzett kolostorvizitációs felhatalmazás, a „török-ötöd", a heretikus egyháziak feletti joghatóság, amelyekre a későbbiekben még visszatérünk. A harmadik csoportba soroljuk az egyház és egyházi birtokok feletti jogok hercegi igénybevételeit, amelyeket az egyház védnökeiként tartományúri pozíciójukra hivatkozva könyveltek el maguknak.[23]

Az egyházról a fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy erősen hercegi és főnemesi irányítás alá került még a reformáció előtt, habár a főnemesek és hercegek egyházpolitikai érdekei különbözőek voltak. A főnemes püspökök nem voltak érdekelve a rendszer megreformálásában, a hercegek viszont igen, de csak annyiban, amivel tartományukban az egyház feletti fennhatóságukat újabb privilégiumokkal és engedményekkel tovább bővíthették.

A katolikus történészek a szerzetesrendek körében nem látják bizonyítottnak a források alapján az általános züllöttséget, bár a szervezeti felépítettségéből és a főnemesi érdektelenségből fakadó visszásságokat történelemformáló jelentőségűnek tartják. Véleményünk szerint pedig ezen a területen sem tudott lelkületében, tanításában mást nyújtani lényegileg az egyház, mint az erkölcsileg megrendült központjában, Rómában.

Megélénkülő vallásosság és hercegi felügyelet

Míg Riezler vallási „langymelegséggel" illeti a bajorokat, az újabb kutatások alapján az egyházi elvilágiasodással párhuzamosan a „gemeiner man" (kisember, átlagember) körében egy rendkívül intenzív Istent kereső, megélénkülő vallásosságnak lehetünk a tanúi 1500 körül. Andechs és Altötting épp ebben az évtizedekben lett a bajorok nagy búcsújáró helye. Ekkor lett zarándok-központ a regensburgi „Szép Mária" is. 1519-ben egy kőfaragóval esett csoda emlékére fakápolnát emeltek és a kápolna elé egy kőből és egy fából készült Mária szobrot helyeztek. 1520 György napján (április 24.) 50000 zarándok kereste fel a helyet, akik közül rengetegen extázisba estek. Michael Ostendorfer híres fametszetén megörökítette az eseményeket.[24]

22 ZIEGLER 1993. p. 5.
23 ZIEGLER 1993. p. 6.
24 ROEPKE 1972. p. 14.

Zarándoklatok, kegytárgyak tisztelete, búcsúcédula vásárlás, önmegtagadás, böjt misemondatás határozták meg a bajor hétköznapokat és ünnepnapokat is.[25] Így ebbe a közegbe lángot kapva terjedt országszerte a hit általi megigazulás, az egyedül Krisztus általi üdvösség tana, amelyből következett, hogy nincs szükség a búcsúcédulák megvásárlására az üdvösség elnyeréséhez, sem a papi feloldozásra és még sok minden másra sem. 1521-ig a Habsburg örökös tartományok utolsó szegletéig is eljutottak Luther tanai az olvasni tudók körében.[26] Mindez tehát a megélénkülő vallásosságnak volt köszönhető, amely a 16. század egészét oly mértékben határozta meg német földön, hogy a nyomdákat más témájú könyvek nem is hagyták el. Az irodalomtörténészek az irodalom hagyományos értelemben vett megszűntéről beszélnek, mivel a korszak minden nyomtatott terméke az agitáció és hitvita lelkülete alatt fogant.[27]

A már említett humanista krónikaíró, Johann Aventinus a bajor nép vallásosságát kiemelve kezdi elbeszélni az egyházi állapotokat:

„Das baierische Volk ist kirchlich, schlecht und recht, geht und läuft gerne wallfahrten, hat auch viele kirchliche Aufzüge."[28]

A bajorországi közeg tehát nem volt más, mint a birodalom többi területén.[29] A többi német területhez képest csak annyiban volt Bajorország valamennyivel másabb, hogy a reformációs mozgalom nem jelent meg a felső politikai színtéren, legalábbis a hercegi politikában nem. Ezért Schmid szerint nem lehet reformációs korszakról beszélni. Véleménye szerint ezzel szemben találóbb Bajorország 1517 és 1648 közötti történetét konfesszionális korszakként jelölni.[30] Riezler szerint negyedszáz évre az egyházi faktor vált a bajor történelem meghatározójává, és azáltal, hogy a hercegek az első öt évtizedben kitartóan az ellenreformáció mellett döntöttek, nemcsak a bajor nép hitvallását, hanem jövőjét és kultúráját napjainkig tartó kihatással alakították.[31]

Bajorországban a Német-római Birodalomban elsőként jelent meg az ellenreformáció, mint hatalompolitikai eszköz a reformált tanok visszaszorítására. Az ellenreformáció megindulása viszont feltételezi, hogy a reformációra felhívó irodalom itt is elterjedt. Nem volna helyes tehát arra következtetni, hogy mivel a hercegek a katolicizmus védőbástyái voltak, attól a népesség körében sem terjedt az új tan. Így a bajor hercegségre nézve a konfesszionális korszak alatt mégiscsak beszélhetünk egy reformációs- ellenreformációs korszakról. A reformációs mozgalmat Bajorországban a Freisingi és Passaui Püspökség dokumentációit vizsgálva a 16. sz. első felében két nagyobb fázisra oszthatjuk. Az első IV. Vilmos herceg alatt kb. 1520–30 között volt jelentős, a második fia, V. Albert alatt az ötvenes években indult és 1563-ban érte el a mozgalom a csúcspontját. Amíg a huszas évek mozgalmának főbb hordozói egységet nem alkotva, kever-

25 KRAUS 1983. p. 200.

26 ET. al. MOELLER: *Deutsche Geschichte* (2.). Göttingen, 1985. p. 62. (továbbiakban: MOELLER 1985)

27 KÖNNECKER, BARBARA: *Die deutsche Literatur der Reformationszeit.* München, 1975. 5 p.; MOELLER 1985. p. 71.

28 „A bajor nép vallásos, szívesen megy zarándokútra és sok egyházi körmenetet is tart." SCHMID 1991. p. 4.

29 ROEPKE 1972. p. 14.

30 SCHMID 1991. p. 2.

31 RIEZLER 1899. p. 58.

ten az alsóbb néprétegek és a gazdag polgárok voltak, addig a második fázist a nemesi körök már egy egységesebb fellépéssel határozták meg.[32]

IV. VILMOS (1508-50) ÉS X. LAJOS (1514-45) VALLÁSPOLITIKÁJA

A Hercegi egyetértés kialakulása

Az 1506-os primogenitúra törvényt nem sikerült azonnal érvényesíteni a bajor hercegi udvarban. Lajos arra hivatkozva, hogy a primogenitúra törvényt az ő születése után hozták, tehát rá nem érvényes, a bátyjával való együttkormányzást, vagy pedig e helyett az ország egyharmad részét követelte. Kunigunda anyahercegnő (I. Miksa császár testvére) fiai egyenrangúságát hangsúlyozva a rendekkel közösen lépett fel legidősebb fia ellen. 1516-ig a rendi tartománygyűlések a későbbiekben soha vissza nem térő politikai tényezőt alkottak a hercegségben, így volt lehetséges, hogy 1514. október 14-én megállapodásra jutott a két fiútestvér: Lajos megkapta az ország harmad része feletti kormányzás jogát és Landshuton saját udvartartást rendezhetett be. Az ingolstadti tartománygyűlés után (1516) megszüntették területeiken a külön közigazgatást, valamint ettől kezdve együtt kormányoztak és vezették az udvartartást. A rendeknek többé nem volt alkalmuk beavatkozni a két testvér közötti viszonyba. Mivel Lajos nem házasodott meg, a továbbiakban nem kellett vitatkozni a primogenitúra törvényen.[33] A hercegek legkisebb fiútestvérüket egyházi pályára szánták. Leonhard von Eck, udvari kancellár 1513-tól dolgozott azon, hogy nagy hasznot hajtó egyházi birtokok megszerzésével a kormányzási szándékától Ernstet eltérítse. 1514-ben a passaui püspök, Wigleus fel is vette segédpüspökének, ahol Ernst 1517-től adminisztrátorrá lépett elő, majd az eichstätti segédpüspökséget is megkapta. Ezek után Eck Ernst számára már egy egyházi választófejedelemség megszerzésén spekulált.[34] Jól láthatjuk tehát, hogy mire a lutheri tanok elérték az országot, a hercegi udvarban egység és egyetértés uralkodott.

Arra a kérdésre, miért nem tudott Bajorországban olyan jelentős mozgalmat képezni a reformáció, és miért jelentek meg a hercegi politikában az elsők között az ellenreformációs törekvések, már sokféle magyarázat született. A 19. századi történész, Riezler szerint Itália kulturális hatása érvényesülhetett, és magyarázatában a déli területek eltérő „népszellemére" (Volksgeist) apellál. A bajor mentalitást a latin nyelvcsaládhoz tartozó vidékekéhez hasonlítja, ahol a reformáció kérdését az uralkodók vették a kezükbe és az egyházon belül oldották meg.[35] Ugyanakkor megemlíti, hogy a hercegi fennhatóság és egyházfejedelmi joghatóságon kívül álló területeken, Ortenburgban, Haagban, Hochenwaldeckben ugyan az a néptörzs Luther mellett döntött.[36] Maga által is megcáfolva a

32 WEINFURTER, STEFAN: *Herzog, Adel und Reformation* (Bayern im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit). In: *Zeitschrift für historische Forschung* 10 (1983) p. 1. (továbbiakban: WEINFURTER 1983)

33 LUTZ 1966. pp. 300-301.

34 METZGER, EDELGARD: *Leonhard von Eck* (1480-1550). *Wegbereiter und Begründer des frühabsolutistischen Bayern.* München, 1980. p. 78. (továbbiakban: METZGER 1980)

35 RIEZLER 1899. p. 54.

36 Uo.

19. századi oly divatos protestáns nézetet, hogy Bajorország azért maradt katolikus, mert kevésbé volt német, mint az északiak, végül arra a következtetésre jut, miszerint:

„Das Beharren der herzoglichen Bayern im alten Glauben wäre demnach keine durch tiefe innere Gründe bedingte Erscheinung, keine natürliche Wirkung des Volksgeistes, sondern durch die Macht einzelner Persönlichkeiten oder augenblicklicher historischer Verhältnisse erzwungen, wäre die Wirkung von Faktoren, die man nach Geschichtsphilosophischer Auffassung nur unter die niedrigere Kategorie der historischen Zufälle einreihen kann."[37]

Ezen nézet tükröződik Lutznál is, aki szerint a hercegség vallási, egyházi sorsára nézve döntő jelentőségű az állami hatalom intézkedése volt, és nem az egyházi intézmények ellenállása, sem a parasztság, polgárság, nemesség körében terjedő evangélikus mozgalom.[38] A hercegi döntés okait azonban nem szabad kizárólagosan a hatalompolitikai érdekekkel azonosítani, hiszen a bajor fejedelmi püspökségek szekularizálásának vagy a kolostori javakra megszerzésének a gondolata nem jelent meg a fejedelmi tanács mérlegelései között, pedig biztosan könnyebben lehetett volna Róma nélkül reformot végrehajtani, mint vele. Ráadásul a császár is a francia háborúval volt elfoglalva, akitől 1521 és 1525 között tényleg nem kellett volna tartani.[39] A hercegek teológiai képzetlensége pedig épp arra adott okot, hogy annál nyugodtabban maradjanak a hagyományok mellett. Maga IV. Vilmos kizárólag vallási okokat említ a döntése mögött, amire később még visszatérünk. A Luther elleni döntést tehát mind hatalompolitikai, mind vallási és hitbeli okok motiválták. De a grünwaldi tanácskozáson (1522) meghozott döntésekig még a tétovázás és kivárás politikája a mértékadó.

A KEZDETI EVANGÉLIKUS MOZGALOM 1517-22

A hercegség több városában, Münchenben, Eichstättben, Straubingban, Wasserburgban, Burghausenben stb. elterjedt a nyomdászműhelyekből a lutheri tan, amelyet elsősorban a szellemileg aktív városlakók fogadtak nagy szimpátiával, tehát az értelmiség, az egyháziak, a kereskedők és a vendéglősök.[40] Luthert kezdetben tartomány szerte, mint vallásos írót ismerték. A legtöbb helyen felismerték a nyomdászmesterek, hogy mekkora keletje van az ilyen írásoknak. Münchenben Hans Schobser nyomtatta ki Luthertől 1519-ben többek között a „Sermon oder Predigt von der Betrachtung des heiligen Leidens Christi" (Krisztus szent szenvedéseinek vizsgálatáról való prédikáció) című művét. Ingolstadtban Andreas Lutz, Landshutban Johann Weyssenburger nyomdáiból röppentek szét a traktátusok. Az új tanok közvetítőjeként meg kell említeni azt a mobilis társadalmi réteget, amelyet a kereskedők, a céhlegények, vándordiákok képeztek. Ők utazásaik, vándorlásaik alatt esetleg közvetlenül hallhattak tehetséges, új szellemben prédikáló igehirdetőket. Az új tan elterjedése kezdetén az ingolstadti egyetem

37 Uo. A hercegi Bajorországnak a régi hit mellet való kitartása ezek szerint nem valami mély, belső okokból fakadna, nem a népszellem természetes hatása, hanem pillanatnyi történelmi körülmények és egyes személyiségek hatalma által alakult így, melyet a történelemfilozófiai felfogás szerint a történelmi véletlenek alacsonyrangú kategóriájába lehet sorolni

38 LUTZ 1966 p. 310

39 KRAUS 1983 p. 199, p. 202.

40 ZIEGLER 1993 p. 12

és a püspökségek még nem helyezkedtek egyértelműen az ellenreformációs álláspontra. Az ágostonrendi kolostorokban is terjedt a lutheri tan, ugyanis az ágostonrendiek szervezeti központja Szászországban volt.[41]

Johann Staupitz, az ágostonrendi szerzetesek püspöki helynöke, aki Luthert, mint tanítómesterét tisztelte, 1517 adventjén Münchenben prédikált. Egy évvel később ezeket a prédikációit egy kis könyvben adta ki „Ein sälig newes Jar"[42] címmel. A címlapon az imádkozó Kunigunda anyahercegnő látható. Az Isten szeretetéről tartott prédikációk anélkül, hogy az uralkodó tannal szemben bármilyen pontban elütöttek volna, mégis már a reformáció szellemiségét idézik. Bár Staupitz a katolikus egyházban maradt élete végéig és a salzburgi Szt. Péter bencés kolostor apátjaként halt meg, egykori rendtársára, Kaspar Büttelről már nem mondhatjuk ugyan ezt el, hiszen ő már mint a mansfeldi grófság superintendánsa hunyt el. Büttel reformációs szellemben írt munkája „Von Adams Werken und Gottes Gnaden" („Ádám érdemeiről és Isten kegyelméről") 1518-ban jelent meg nyomtatásban, amit még más írások is követtek.

A weinsbergből származó Oekolampadius néven ismert reformátor, a német tudósegyéniségek egyik legnagyobbika, 1518 végétől volt az augsburgi dóm prédikátora. Amikor fülébe jutott, hogy Johann Eck[43] szerint Augsburgban csak egy-két tanulatlan klerikus ért egyet az új tannal, a „Responsio indoctarum canonicorum" című névtelenül megjelent írásában nyíltan Luther mellett állt ki, és barbársággal valamint tévelygéssel vádolta Ecket.[44] 1520-tól az altomünsteri kolostorban tevékenykedett, ahonnan a hercegi börtönre ítélő parancsa elől 1522-ben szinte menekülve kellett elhagynia Bajorországot.

A reformációs tanok bajorországi elterjedésében tehát három közvetítőt emelhetünk ki: a társadalom mobilis rétegét, az ágostonrendi kolostorokat és a könyvnyomtatást. A könyvnyomtatás centrumaiban, a városokban a papokra hatottak Luther nézetei, amit a hívők is megéreztek. A vendéglősök, kézművesek szintén nyitottak voltak az új eszmék befogadására. Azonban ami az evangélikus közösségek kialakulását gátolta, az az volt, hogy a papok, prédikátorok között nem voltak kiemelkedő jelentőségű, karizmatikus egyéniségek, akik a szimpatizánsok csoportját összefogták volna.[45]

A kivárás 1522-ig

Kezdetben a hercegek egyetértettek Lutherrel az egyház megreformálásának szükségességében a már korábban kifejtett hatalompolitikai és vallási okokból. Így az 1522-i, első ellenreformációs törekvéseikig több esemény és személyiség határozta meg végső elkötelezettségüket a katolikus ügy mellett.

Luther egyik legnagyobb ellenfele, Johann Eck, az ingolstadti egyetem teológusa által indított lipcsei disputa sem késztette a hercegeket állásfoglalásra. Eck a hitvita után személyesen jelentette X. Leónak a hitvita eredményét, átadta Luther német nyelvű

41 POHL 1972. pp. 32-34.
42 „Egy boldog újévet"
43 Ingolstadti teológus, ld. később.
44 RIEZLER 1899. pp. 65-66.
45 KRAUS 1983. p. 201.

írásait latin fordításban, valamint ezzel együtt saját könyvét is „De primatu" címmel. A pápai udvarban az ő tevékenységének köszönhető az „Exurge domine" kezdetű bulla 1520. július 15-i kiadása, mely Luther téziseit 41 ponton találta az egyház tanításaihoz képest elhajlónak, tehát eretneknek. Ezen pontok szinte szó szerint összecsengnek Ecknek az „Errores luderani" című írásában megfogalmazottakkal.[46] A pápai nunciussal, Alexanderrel együtt azt a feladatot kapták X. Leótól, hogy terjesszék a birodalomban a kiátkozó levelet. Ebbéli feladatában a hercegek inkább akadályozták Ecket, mintsem segítették. Még 1521. március 11-én azzal a felszólítással fordultak a püspökökhöz, hogy a lutheri írások birtokosaival szemben ne járjanak el, hanem várják meg a wormsi birodalmi gyűlés kimenetelét.[47]

A hercegi álláspont vizsgálatánál a másik fontos forrásunk a velencei küldött, Gasparo Contarini (a későbbi kardinális) 1521. április 21-i jelentése a wormsi birodalmi gyűlésről. Az útban hazafelé, Augsburgban feljegyzett, Lutherről formált hercegi vélemény közvetlenül azok után hangzott el, amikor Luther a császár és a birodalomi rendek előtt fellépett. Ezek szerint azt mondta neki Vilmos, hogy ha Luther értelmes maradt volna és nem esett volna kézzelfoghatóan téves hittételekbe, hanem az egyházkritikát a hagyományos keretek között tartja, úgy most egész Németország imádná.[48]

Ezen két forrás alapján arra a következtetésre juthatnánk, hogy a hercegek kezdetben némi szimpátiával viseltettek a reformációs mozgalom iránt.[49]

De azt a lehetőséget is meg kell vizsgálni, hogy a lutheránusok elleni fellépés rövid halogatása nem csupán felsőbbségi-egyházpolitikai érdekekből történt-e. IV. Vilmos püspökeinek egyházi jogszolgáltatását próbálta ugyanis kiiktatni, akik által a saját tartományúri hatalmát látta csorbítani. A Luther elleni harc a hercegi nézet alapján – ezek szerint – úgy volt csak jogos, ha a császár a kereszténység világi fejeként birodalmi átokkal sújtja a reformátort. Ez azonban az 1519-es választási kapituláció alapján csak az után volt lehetséges, ha a birodalmi rendek előtt Luthert kihallgatták.[50]

IV. Vilmos felszólítása, hogy a lutheri írásokat birtoklók ellen a wormsi kihallgatásig ne járjanak még el a püspökök, ilyen összefüggések hátterén nem mondható szimpátiája megnyilvánulásának.

A legradikálisabb vélemények szerint a hercegek már a pápai bulla megjelenése után közvetlen döntöttek Luther ellen. Metzger abból a (1520. november 15-i keltezésű) levélből következtet erre, amelyben Johann Eck Christoph von Stadion püspöknek ír az udvari tanácsos Leonard von Eckel való beszélgetéséről. E szerint Leonhard von Eck kancellár egyet értett a bulla tartalmával, csak a német fordítást kritizálta.[51] Habár azért ez véleményünk szerint még nem bizonyíték arra, hogy a hercegek is így gondolták.

1521 októberében a müncheni nyomdász, Hans Schobser által 1500 példányban kinyomtatott lutheri röpiratot – „An den christlichen Adel deutscher Nation" („A német

46 RIEZLER 1899. p. 60.

47 LUTZ 1966. p. 311.

48 ZIEGLER 1993. p. 13.

49 Ezen a véleményen vannak a 19. századi történészek. RIEZLER szerint (p. 67.) a klérus megreformálásában egyet értettek Lutherrel és kezdetben ez váltott ki náluk a teológussal szemben szimpátiát, DOEBERL (p. 388.): a fiatal hercegek alábecsülték Luthert és kezdeteben azért nem fogadhatták meg Eck tanácsait, mert nem láthatták még Luther nézeteinek következményét.

50 METZGER 1980. p. 75.

51 METZGER 1980. p. 74.

nemzet keresztény nemességéhez") – IV. Vilmos lefoglaltatta és megsemmisíttette. Csak a pestis kitörése akadályozta meg, hogy lutherellenes rendeletet adjon ki, de amint elcsitult a vész, grünwaldi kastélyába egy tanácskozást hívott össze. Leonhard von Eck készítette el erre a konferenciára azt a programtervezetet, amely a bajor valláspolitikát a továbbiakban meghatározta.

Vallási rendelet, reformkonvent és pápai privilégium

1522 februárjában a Wittenbergből kiinduló zavargások miatt Vilmos és Lajos a München melletti Grünvaldban találkoztak, hogy tanácskozzanak és összehangolják valláspolitikai nézeteiket. A hercegi tanácsos, Eck itt terjesztette elő az ingolstadti teológusok javaslatát egy lutherellenes vallási rendelet kiadására. Mindkét herceg jóváhagyta azt az egyházpolitikai programot, mely szerint Bajorország hűséges marad a katolicizmushoz és a hitújító mozgalom elterjedését kivédik. A hercegek megegyeztek, hogy kétirányú politikát fognak folytatni. Először is Luther ellen fejedelmi hatalmukkal lépnek fel, másodszor pedig az egyház sürgető belső megújításáért a tartományuk püspökeitől konzervatív szellemben, de reformokat fognak követelni.[52]

Ezen határozatok első kézzelfogható eredménye volt az 1522. március 5-i első bajor vallási rendelet (mandátum) és a májusi mühldorfi reformkonvent.

Mandátumok kiadása Bajorországban a 15. század közepétől követhető nyomon. A fogalmat: mandátum (azaz parancs) a fejedelmek felváltva használták az ediktum, rendelet, dekrétum, leirat mellett, és mindig valamilyen viselkedési vagy rendtartási normákra hívták fel általuk a figyelmet. A reformáció kezdetén kiadott öt vallási mandátum formálisan a tartományúri törvényhozás és a hercegi közigazgatási utasítás átmenetét tükrözi. A katolikus hittől való elhajlást minden alattvalónak törvényileg tiltja meg, másrészről a hercegi hivataloknak utasítást ad a törvényszegők felkutatását és további kezelését illetőleg, tehát mindkét hatáskört érinti. A reformációs kori vallásparancsokat nem sorolhatjuk egy kategóriába a korábban kiadottakkal, mert ezeket maguk a hercegek fogalmazták meg és adták ki. Az újabb vallásparancsok mélyebben és élesebben avatkoztak be alattvalóik viselkedésébe, nemcsak vallási és hagyományos normákat rögzítettek, hanem eleve megtiltottak minden újonnan felmerülő vallási tant.[53]

Az első bajor vallási rendeletet a hercegek a sváb országgyűlésről, Ulmból küldték Münchenbe két különböző megfogalmazásban, melyek közül a rövidebb változatot tartották alkalmasabbnak. Mivel még ismert két másik tervezet Leonhard von Eck kezéből, így valószínűleg ő dolgozta át az ingolstadti professzorok tollából kelt több variációt és két példányban terjesztette a hercegek elé, amelyek közül ők a rövidebbet és kevésbé teológikus érveket felvonultatót választották. Ezt Schobser müncheni műhelyében március 5-i dátummal nyomtatták ki.[54]

---

52 BECKER, WINFRIED: *Faktoren der bayerischen Politik im konfessionellen Zeitalter.* In: *Ostbairische Grenzmarken.* 1988. p. 48. (továbbiakban: BECKER 1988)

53 KOPFMANN, KLAUS: *Die Religionsmandate des Herzogtums Bayern in der Reformationszeit.* München, 2000. pp. 9-13. (továbbiakban: KOPFMANN 2000)

54 ZIEGLER 1993. p. 14.

Szövegét tekintve elsőként hivatkozik a birodalom területén a pápai bullára (Exurge domine) és V. Károly wormsi ediktumára, mely megtiltja Luther tanainak elfogadását, megvitatását, terjesztését. A rendelet hangsúlyozza továbbá a nemes vagy nemtelen egyazon eljárás alapján való megbüntetését. A hivatalnokoknak meghagyja, hogy minden törvényszegést rögtön jelenteni kell Münchenben, valamint a szöveget mindenhol közzé kell tenni, nehogy bárki is arra hivatkozzon, hogy nem ismerte.[55]

A főkegyúri jogukkal élve, a hercegek a saját kezükben akarták tartani az azonnali jelentési kötelezettséggel a büntetés mértékét. Az első évekből főképp pénzbírsággal vagy a tartományból való kiutasítással büntetettek példáit ismerjük. Kivételes esetet képez Sebastian Tuschler esete, aki Münchenben dolgozott egy pékmesternél és mellette a franciabetegségben, a syphilisben szenvedőket kuruzsolta. Tuscher a kihallgatási és bírósági jegyzőkönyvek alapján még megkínzás ellenére sem volt hajlandó visszavonni lutheri nézeteit, így 1523 júliusában lefejezték.[56]

A hercegi valláspolitika másik irányvonala is – amely az egyházon belüli reformot szorgalmazta – hamarosan megnyilvánult. A salzburgi érsekkel, Matthäus Langgal megélénkültek a tárgyalások egy egyházi reformgyűlés összehívására, amely az egész salzburgi egyházmegye területéről tervezte a püspököket egybehívni. Már az előzetes tárgyalásoknál szembe találták a hercegek magukat a püspökök panaszaival, akik egy sor ellenkövetelést támasztottak. Ezek az egyháziak világi hivatalokkal szembeni panaszát kérték orvosolni. A reformzsinaton azonban a hercegi küldöttek hangneme volt a meghatározó. Egy terjedelmes panaszkatalógust kapott a salzburgi érsek, amire már korábbi tanácskozásokon meghozott reformokat szavaztak meg és az újabb pontok között ilyenek is megjelentek, mint pl. minden klerikus számára a tonsura és bokáig érő reverenda viselésének kötelezővé tétele, a cölibátus áthágásának súlyos büntetése. Azt is megtiltották, hogy Isten igéjét bárki tetszőlegesen hirdethesse.[57]

A zsinat végeredménye egy reformszabályzat kiadása volt, továbbá döntés született egy generálvizitáció és az annak az eredményeit megvitató egyházmegyei zsinat tartása mellett. Eldöntötték még, hogy a birodalom többi püspökét hasonló intézkedésekhez próbálják megnyerni. A mühldorfi határozatokat azonban nem hajtották végre a püspökök, akik attól tartottak, hogy az ily nagy mértékű reformintézkedések még inkább kibillentik a klérust egyensúlyi helyzetéből. Sokan még most sem hirdették ki a Luthert kiátkozó pápai bullát, és Sickingen[58] Trier ellen vonulása csak még nagyobb félelmet keltett bennük.

A hercegek a püspökök ellenállására hivatkozva, és mivel nyilvánvaló lett a nemesi vezetésű egyház önreformra való alkalmatlansága, a saját kezükbe vették a vallási reform ügyét. A tartományúri egyházuralom korábbi előretörésével most az óegyház reformtörekvéseit kihasználva egyre messzebb menő engedményeket szerezhettek a bajorok.

---

55 POHL 1972. p. 56.

56 KOPFMANN 2000. p. 22.

57 RIEZLER 1899. p. 83.

58 Pfalzi választófejedelem vazallusa. A Rajna középső folyásánánál egy valóságos kis államot hódított össze megának. Luthert tanulmányozta és humanista tanácsadókkal vette körbe magát (pl. Ulrich von Huttennel, aki az irodalomtörténetben, mint a reformációs dialógus megteremtője ismert). Az egyházi zsarnokság ellen felkelve, áthágta az országbékét, 1522/23-ban a birodalmi lovagokkal Trier ellen vonult (hogy megszerezze a választófejedelemséget), de a sváb szövetség fejedelmei szétverték csapatát, maga is a csatában halt meg.

Az akadémikus és egyházi körökben már nagy hírnévre szert tett teológus, Johann Eck tűnt a legalkalmasabbnak a hercegi kérések tolmácsolójaként a pápai udvarban. 1523. február 12-én indult Rómába a hercegi instrukciókkal és ottani tárgyalásai során is levelezésben állt a bajor fejedelmekkel. Pohl összehasonlította a fejedelmi instrukciókat azzal, amit Eck a pápának előadott. Ebből kitűnik, hogy a kérések tartalmát illetően semmin sem változtatott.[59] Sőt az eredeti kérések[60] mellé csak Eck diplomáciájának köszönhetően került még hozzá Ferdinánd főherceg „török-tercét" lekoppintva a „török-ötöd" (Türkenquint), amelyet 1523. június 4-én VII. Kelemen bullában engedélyezett a bajoroknak. Ebből az adófajtából befolyó pénz nemcsak a török, hanem mindenki ellen felhasználható volt, aki a katolikus egyház ellenségének minősült.

Az 1523. június 12-i bulla hanyag és heretikus klerikusok ügyében hat apátot és két kanonokot (Stiftsdekan) bízott meg az igazságszolgáltatással. Ez a bírói fórum püspöki hozzájárulás nélkül büntethetett. A hercegek egyedül azt fájlalták, hogy nem sikerült egy állami befolyás alatt álló vizitációs küldöttséget engedélyeztetni. 1526-ig azonban több olyan engedményt kaptak, amelyek az egyház fölötti mind fokozottabb ellenőrzésre hatalmazták fel a bajor államot. 1523-25 között létrejött egy hivatal, amely az egyházi fejedelmek udvartartását ellenőrizte. Szintén ekkor sikerült kivívni a pápánál egy olyan hatáskörrel rendelkező világi bíróság jóváhagyását, amely az egyháziak nagyobb bűncselekményeit javadalmaiktól való megfosztással, lefokozással vagy kiutasítással büntethette.[61] Mivel a privilégium egy passzusa alapján a hatalmaskodó apátokat is joguk volt a hercegeknek letenni, ezzel a fejedelmek az egyházi hivatalba ültetendők megválasztási folyamatára is nyomást tudtak gyakorolni.[62]

Eck ügyes diplomáciájának köszönhetően a „privilegia immunitas és fori"-ba beavatkozással az egyház erős függésbe került a tartományuraktól, és így a territórium egységesedésében nagy szolgálatot tett. Az egyház feletti fejedelmi hatalom elismerését egy újabb reformkonventen, a regensburgi gyűlésen ismerte el az érsekség.

A Regensburgi Konvent (1524. június 27.-július 7.) és a második vallási rendelet

Miután a wormsi ediktumot birodalomszerte csak részlegesen hirdették ki, Campeggio pápai legátust a bajor fejedelmek egy újabb reformkonvent összehívásának szükségességéről győzték meg. A regensburgi gyűlés engedélyezését ő eszközölte ki VII. Kelemennél.[63] Az indoklásban ismét a reform ügye és a katolikus fejedelmi erők hitharcba való bevonása szerepelt. A résztvevők (IV. Vilmos, X. Lajos, Johann Eck, Campeggio legátus, a tridenti érsek, mint Ferdinánd főherceg kancellárja, és a salzbur-

59 POHL 1972. p. 72.

60 (Uo.) Tartalmát a következő pontokban lehet összefoglalni: a hercegek alakíthassanak egy prelátusokból álló vizitációs küldöttséget, amely a klerikusok polgárjogi- és bünügyeiben a büntetésvégrehajtást meghatározza
1. a laikusok polgárjogi ügyekben nem az egyházi bíróság alá tartozzanak
2. az Ingolstadti Egyetemnek több teológusra van szüksége
3. a müncheni ágoston rendi kolostort válasszák ki a rend szászországi megyéjéből

61 POHL 1972. pp. 78-80.

62 Uo.

63 POHL 1972. p. 93.

gi püspök), tehát Ausztria, Bajorország és Salzburg szerződést kötöttek a wormsi ediktum feltétlen végrehajtására. Az alattvalók zavargásai esetére kölcsönös katonai segítségnyújtást ígértek egymásnak, és az új tan elhárítására egy sor előírást hoztak. A határozatok tartalmilag az eddigiekhez képest két új ponton bővültek. Az érsekség elismerte a világi fejedelmek beavatkozási jogát az egyházi személyek visszás állapotába, és elrendelte a Wittenbergi Egyetemen tanulók visszarendelését szülőföldjükre.[64] Figyelmet érdemel még az ötödik és hatodik rész, amely a könyvnyomtatás ellenőrzésének gondolatát veti fel. Konkrét megszorítások helyett azonban véghezviteléről csak ennyi áll a rendelkezésben: „mit vleiss examiniert werden sollte."[65] Innentől számíthatjuk tehát a cenzúrázás körvonalainak kirajzolódását.

Az egész német egyházra nézve ez az egyezség nem hatott különösen, de a bajor hercegek kívánalmaikat teljesülni látták benne. Domináns szerepük a nyitóbeszédükből, a regensburgi egyezség kihirdetéséből, és a reformszabályzatok megfogalmazásából is kiviláglik.[66] Miközben a bajor fejedelmek a wormsi ediktumban foglaltaknak az érvényszerzésén munkálkodtak Habsburg Ferdinánddal egy asztalnál ülve, ezzel egyidőben — kétszínű módon — Ferdinánd főherceg háta mögött viszont a protestáns Ferdinánd-ellenes érdekszövetségben is részt vettek. A regensburgi gyűléssel párhuzamosan megtartott heidelbergi fejedelmi napokon ugyanis jelen volt, hercegi megbízásból, Leonhard von Eck. Heidelbergben a négy rajnai választófejedelem egy „fejedelmi lövészet" eseményének ürügyével gyűlt össze, hogy tanácsot tartsanak Ferdinánd főherceg római királlyá választása ellen. Innentől volt meghatározó a bajor politikában az a kettősség, mely szerint vallási egységet képezve a Habsburgokkal egyrészről támogatta őket, de a három oldalról körülszorító szomszéd ellenében azért tagja lett a protestáns irányultságú fejedelmi szövetségnek is.[67] Az államérdekeknek mindent alávető, tehetséges, dör-

64 KOPFMANN 2000. p. 25.

65 „szorgalmasan kellene végezni/kivitelezni." POHL 1972. p. 95.

66 Ezek nyelvi kifejeződéseit idézi POHL 94 p. 94.

67 A bajor territoriális állam és a Habsburgok pozíciója és céljai közötti ellentét olyan mélyreható volt, hogy nem lehetett az egyházi célok szolidaritása alapján áthidalni. IV. Vilmosban megfogant az a gondolat, hogy övé lehetne a római királyi cím az erre jelölt Ferdinánd helyett. A Wittelsbachok felemelkedése ezzel megakadályozta volna a Habsburgokat egy „monarchia universalis" létrehozásában, ill. az „Imperium Sacrum"(Heiliger Römischer Reich deutscher Nation) átváltoztatásában egy csupán öröklődő monarchiává. Miután 1526-ban Ferdinánd cseh király lett, három oldalról fogta közre Bajorországot a Habsburg-nagyhatalom. Vilmos törekvései sikertelenek maradtak, mert a pápa közben kibékült V. Károllyal (1529 Cambria). Ferdinánd római király lett (1531. január 5.). Röviddel ezután csatlakozott Bajorország Saarfeldenben a protestáns fejedelmek ún. schmalkaldeni szövetségéhez (1531. október 14.). 1534-ben változott a helyzet: a schmalkaldeni szövetség közeledni kezdett a császárhoz és ha Bajorország nem akart egyedül maradni, el kellett ismernie Feldinándot mint német királyt. De a császárhoz való közeledésre ösztönözték érdekei is. Az 1530-ban csak három évre kapott vámprivilégiumot meghosszabbíthatta a császár határidő nélküli időtartamra. Felkínálta Ferdinánd egyik lányának, Annának a kezét a bajor trónörökösnek, Albertnek, ráadásul Ferdinándhoz való közvetítő szerepét is felajánlotta. A tárgyalásokat Eck bonyolította le, aminek következtében létrejött Linzben a fennt említett pontokat rögzítő szerződés (1534. szeptember 11.). A linzi szerződés azonban még messze nem jelentette a bajor hercegek lemondását a korábban kötött Habsburg-ellenes kapcsolatokról. Bár az 1546-os augsburgi titkos szerződésben a császár ismét előnyökkel kecsegtette a bajorokat, ha a protestáns szövetség elleni háborújában segítik. Ennek fejében Neuburg-Pfalz grófságát és a pfalzi választófejedelmi címet ígérte. A harcban Bajorország pártatlan maradt. Az ingolstadti vár előtt néztek farkasszemet két héten át a császári és protestáns csapatok. A schmalkaldeniek megbénítva érezték magukat a bajor semlegességtől, nem támadták meg Ingolstadtot, csak 3000 golyót lőttek felé, majd visszavonultak. Az Elba melletti

zsölt tanácsnok, Leonhard von Eck volt a diplomáciai bravúros helyzetek kivitelezője, akiről részletesebben a parasztháború kapcsán szólunk még.

Visszatérve a regensburgi egyezségre, a reformstatutumok végrehajtását a fejedelmi érdekeknek megfelelően már állami és egyházi hivatalok alá helyezték. Az egyezségnek V. Károly is örült, aki 1524. október 31-i írásában ezt tudatta a résztvevő fejedelmekkel.[68] A továbbiakban a határozatok érvényre juttatásának útját nyomon követve a püspökök egyházi kerületeikben kísérő rendelettel hozták nyilvánosságra a reformstatutumokat, Ferdinánd főherceg, Lang kardinális (a salzburgi érsek) és a bajor fejedelmek pedig egy-egy vallási rendelettel léptették életbe. Elsőként Ferdinánd adta ki a rendeletét (1524. szeptember 1.) az osztrák örökös tartományban és Württembergben.[69] Matthäus Lang érsekségében 1524. október 5-én adta ki a regensburgi pontokat. Mindkét rendelet szinte szó szerint vette át a regensburgi egyezségben megfogalmazottakat. A bajor tartományi jogba a második bajor vallási rendelettel léptek hatályba a regensburgi gyűlés határozatai. Ezt három önálló szövegtestben fogalmazták meg (az első volt a tulajdonképpeni második vallási rendelet a „Lanndpot imm Herzogtumb Obrn unnd Nydern Bayrn" a második az 1521. június 8-i wormsi edictum szövege, és a harmadik az 1524. július 7-i regensburgi reformszabályzat), amely többszöri nyelvi finomítás után harminckilenc oldalas lett. Nagy terjedelme miatt ezt csak belső használatra adták ki a hivataloknak, kolostoroknak, plébániáknak, de a teljes szövegnek a lényegi részét az ún. „Lanndpot"-ot plakátformában, tehát nagyméretű egyoldalas lapként is kinyomtatták és ezt nyilvánosan kifüggesztették a városkapukra, templomajtókra, fogadók bejáratairа. Így a második bajor vallási rendelettel egy tartományi törvény lépett életbe, amely a tiltott lutheri tanokat részletesebben definiálta. A dokumentum azzal kezdődik, hogy az eretnek prédikációk, röpiratok Németország területén nagy tévhitet, felháborodást, ellenszenvet, panaszra okot adó, tűrhetetlen hűtlenséget, bosszúságot és kétségbeesést váltottak ki. Ezen nyugtalanságok elkerülése végett adott ki a császár és a pápa rendeleteket. Abból a felismerésből, hogy ezen eretnek tanok csak komoly büntetéssel irthatók ki, a regensburgi gyűlés hatékony ellenintézkedéseket írt össze. Mindez természetesen az alattvalók anyagi és lelki javát hivatott szolgálni. Ezután a regensburgi egyezség főbb pontjai következnek:

1. Tilos az eretnek prédikáció. Ezt a papok lelkiismeretes ellenőrzésével lehet megakadályozni. A papjelöltek felszentelési elővizsgáztatását az illetékes püspöki hivatal végzi, különben ezen jog gyakorlásában a világi és egyházi hatalom egyenlő jogállásúnak tekintendő.
2. A regensburgi reformszabályzat az egész papság számára érvényes.
3. Szigorúan büntetendő a hagyományos egyházi szokások és szabályzatok áthágása (pl. böjt).
4. A szökött papokat és szerzeteseket megbüntetik és száműzik az országból.

---

mühlbergi csatában aztán döntő vereséget szenvedtek 1547 elején. Münchenben hamarosan belátták, hogy a választófejedelmi tisztség elnyeréséből semmi sem lesz és a neuburgi földarabkáért is oly nagy összegű kárpótlást kért a császár, amit képtelenség lett volna behajtani. IV. Vilmos habsburgellenes politikai hangulatban hunyt el. (LUTZ 1966. pp. 312-320.)

68 KOPFMANN 2000. p. 25.

69 1519-ben Habsburg közigazgatás alá került, mert Ulrich von Württemberg a birodalmi békét áthágva megtámadta Reutlingent, erre a sváb szövetség a bajorokkal az élen elfoglalta az egész területet és 1534-ben térhetett csak vissza Ulrich mint Ferdinánd hűbérese.

5. A könyvek, mindennemű írások és képek adásvétele és nyomtatása állami cenzúra alatt áll.
6. Tilos bajor diákoknak Wittenbergben tanulni, az ottaniaknak három hónapon belül vissza kell térniük Bajorországba.
7. A fenti parancsok végrehajtására biztosokat neveznek ki, a büntetés a wormsi határozatok alapján hajtandó végre.
8. A Regensburgban összegyűlt hatalmak közül egyik sem ad menedékjogot a száműzötteknek.[70]

A rendeletet megszegők büntetéseként a rendelet ismét előírta elfogatásukat és a hercegnek való esetjelentést, aki a büntetés mértékét és formáját maga akarta megválasztani az egyedi esetektől függően.

A rendelet hangneme ugyan élesebb, mint az elsőé, de indoklását tekintve ugyanazokat a politikai-szociális érveket soroltatja fel, mint 1522-ben. A teológiai szempontokat tehát meghagyta a herceg a teológusoknak, az alattvalók széles tömegei számára a hit nem képezhette megfontolás vagy alku tárgyát, a jól bevált hagyományok követésében a fennálló hatalmi rend védelmét látták. Nem mellékes ugyanakkor a katolikus hiten maradt teológusok publicisztikai aktivitása sem. Csipkelődő, antilutheránus karikatúrák, versek, brosúrák, plakátok kerültek ki a katolikus teológusok tollából. Ezek közé tartozott Johannes Cochläus (1479-1552), a straßburgi Thomas Murner (1475-1537) és Christoph von Schwarzenberg a müncheni udvarmester, akinek apja, Johann Bambergben viszont evangélikus hívőként ismert. A legnépszerűbb antilutheránus népi íróként a ferencesrendi Kaspar Schazgert tartják számon.[71]

VALLÁSI ÉS SZOCIÁLIS ZAVARGÁSOK AZ 1520-AS ÉVEKBEN

A vallási zavargások alatt ebben a fejezetben az evangélikus tanok elfogadói közötti hatósági beavatkozások útját követjük nyomon, majd a bajor újrakeresztelők esetével is foglalkozunk. Elsőként azonban mint széleskörű, háborúba torkolló mozgalmat, a parasztháborút néznénk meg. Bajor földön nem beszélhetünk parasztháborúról, de kisebb megmozdulásokról igen. Ebben az alfejezetben azt vizsgálom, hogy ezek miért nem váltak olyan szervezett, kiterjedt mozgalommá, mint pl. a szomszédos svábok, tiroliak körében.

A parasztháború és a bajorok

A parasztháború legkeményebb megtorlását a Sváb Szövetség hat tagú haditanácsának egyik tanácsosa, Leonhard von Eck[72] (1480 Kehlheim - 1550 München) szorgal-

70 KOPFMANN 2000. pp. 67-68.; POHL 1972. pp. 102-103.; METZGER 1980. p. 92.

71 ROEPKE 1972. p. 18.

72 A központi hivatalok kiépítésének első bajor kezdeményezője, az Ingolstadti Egyetem támogatója. IV. Vilmos számára a római királyi cím megszerzésére kitűző törekvések irányítója. Az italra kivetett pótdíjjal és rendszeres adókkal – mint állandó jövedelmi forrással – visszaszorította a rendek beleszólási lehetőségeit a politikába és előkészítette a koraabszolutisztikus centralizmust. A protestáns

mazta, aki 1512 óta állt a bajor hercegi udvar szolgálatában és aktívan alakította a hercegi politikai gondolkodásmódot. Eck a lutheri tant kizárólag politikai oldalról közelítette meg. Az egyházi uralom elleni támadásokat úgy tekintette, mint amely a világi hatalmat is szükségképpen veszélyezteti. Az 1522-es Sickingen-féle lovagi támadásnál kialakított véleményét – mely szerint a lutheri tanok rebelliót és zavargásokat támasztanak –, csak megerősítette a nürnbergi polgármestertől, Christoph Kresstől 1523-ban megszerzett újonnan megjelent lutheri kiadványt: „Von weltlicher Obrigkeit, wie weit man ihr gehorsam schuldig sei."[73] Eck 1523. március 20-i óvvaintő levelében IV. Vilmosnak idéz Luther eme írásából, aki Bajorországot is többek között a tirannusok közé sorolja. Ebben a röpiratában Luther céljaként jelöli meg, hogy az alattvalókat a felségük ellen indítsa.[74] Így Eck a parasztfelkelés okait is kizárólag az új tanban látta.

Hozzá hasonlóan vélekedett a teológus Johann Eck is, aki a paraszthábort úgy nevezte, mint „a lutheri magvetés gyümölcsét." Mindkét Eck szerint a felkelők az ország politikai és vallási ellenségeként a törökökkel egy kalap alá vehetők. Leonhard von Eck Vilmos herceghez írt 1525. március 3-i levelében elítélte az értelmetlen és pokoli parasztokat, akiket a legkegyetlenebbül ki kell irtani. Ecket extrém felfogásával a parasztok legkérlelhetetlenebb ellenségeként tarthatjuk számon, akihez nem volt hasonló sem a fejedelmek között, sem a katolikus táborban.[75]

Ha a bajorországi parasztok elégedetlenségüknek adtak hangot, azt Eck tanácsai nyomán erődemonstrációval rögtön letörték a hercegek. A hercegi ügyintézők jelentéseiből kiderült, hogy főképp a peremterületeken, 1525 folyamán Bajorországban is voltak zavargások. Egy tipikus példa Pfarrkirchen esete, ahol a parasztok vadászati jogot követeltek és emiatt törtek ki megmozdulások. A hercegi hivatalnokok azonnali beavatkozása azonban még meg tudta előzni a felkelést. Traunstein akkor lázadt fel, amikor salzburgi parasztok nyomultak be és állították maguk mellé az ottaniakat, így a sváb szövetségnek kétszer is be kellett avatkoznia, míg rendet tudott teremteni.[76] A négy főkolompost azonnal elfogták, és a kihallgatási jegyzőkönyvet Münchenbe küldték. A válaszlevélben a lázadók megkínzását és lefejezését adták parancsba.

A legveszélyeztetettebb a felső-bajor peremterületen húzódó sáv volt: Landsberg, Friedberg, Starnberg, Weilheim, Rauhenlechsberg, Schongau, Murnau, Tölz és Aibling, amely mind határos volt a felkelő Allgäijjal, itt mégsem kapott lángra a mozgalom. Az intenzív megmozdulásokkal határos területeken a hercegek ugyanis készültséget rendeltek el már 1525 elején. Ezen területekre tanácsosokat küldtek, hogy a parasztokat különösen jól felügyeljék. Az állandó felügyelet hatásosnak bizonyult.

és a Habsburg-párt közötti ügyes lavírozással megalapozta Bajorország mint legfőbb katolikus ország hatalmi állását a halála után következő évtizedekre.

73 „A világi felsőbbségről, hogy meddig tartozik az ember neki engedelmességgel"

74 METZGER 1980. p. 91. idézi a szöveget: „die Fürsten, die er seine Junkern, Narren, Böswicht und Unchristen schilt, und auf das allerhöchst ausrichtet (...) wenn ein frommer verstendiger Fürst sei, so sei es der größten Wunderzeichen eins, das Gott thun möge (...) Tyrannen sind sonderlich Meißen, Bayern und in der Mark (...) und steht darauf, die Unterthanen wider ihre Obrigkeiten zu bewegen"

75 METZGER 1980. p. 106. Szász Frigyes halálos ágyán állítólag megkérdezte, hogy vajon Isten a parasztokon keresztül a fejedelmek büneit akarta-e megbüntetni. Pfalzi Frigyes lelkiismereti megfontolásból beleegyezett bizonyos engedmények tételébe. (RIEZLER 1899. p. 120.) Johann Eck sajnálta a szerencsétleneket és remélte, hogy Isten megbocsát a megtévesztetteknek.

76 POHL 1972. p. 118.

A bajor parasztok hűségének legismertebb esete, amelyről minden bajor történelmi könyv beszámol, az volt, amikor az alsó-algäuiak átkelve a Lechen megtámadták Steingaden kolostorát. Felégették és megpróbálták a bajor parasztokat is a maguk oldalára állítani. Köckeritz vadászmester jelentése szerint, ami authentikusnak tekinthető, május 13-án Peißenbergben kétszázötven bajor paraszt gyűlt össze felfegyverkezve, hogy a benyomulóknak elzárják az útját. A württembergiekhez közben eljutott a hazai parasztok leverésének híre. Így miután a bajorok csatlakozását illetően is csalódtak, nem maradt más számukra, mint a visszavonulás.[77]

Északon az eichstätti parasztfelkelés fenyegette Dietfurt, Riedenburg, Vohburg és Ingolstadt környékét a továbbterjedéssel. A forrongó hangulat lehűtésére száz lovast és háromszáz íjászt küldött a herceg az eichstätti püspöknek, hogy vesse be őket a térségben.

Salzburgban 1525. május 25-én tört ki a felkelés, amikor egy papot, két parasztot kiszabadított a börtönből, de elfogták őket és kivégezték. A felkelők a szabad prédikáció mellett gazdasági könnyítéseket követeltek.[78] A sváb szövetség élén szintén a bajorok küldték a legnagyobb sereget az elfojtásra, de ezúttal olyan megfontolás is szerepet játszott, hogy megszerezzék a segítség fejében Ernst hercegnek a salzburgi segédpüspöki állást. Ezt végül nem sikerült elérni, de kilátásba helyezte a zavargásokat lezáró 1525. augusztus 31-i szerződés, bizonyos feltételek mellett.[79]

A parasztháborús hercegi politikában tökéletesen érvényesültek Eck tanácsai és módszerei, bár a parasztmegmozdulások kiterjedésének hiánya mögött még más okok is meghúzódnak. A hercegi intézők esetfelmérésre történő kiküldése feltehetően nem tudta volna az indulatokat lecsillapítani, ha azok elszabadulnak, de még a kihirdetett körlevelek ígéretei sem segítettek volna. Az ilyen hercegi írásokban ugyanis leírták, hogy milyen pusztítóak és értelmetlenek a paraszti felkelések, és felszólították a helyieket a szülőföldhöz való hűség megtartására, miután ez a rablótámadások elől menedéket nyújtott a múltban.[80] Tehát még a hercegi propaganda sem fogadható el fő magyarázatként, hogy miért nem keltek fel a bajor parasztok. Pohl Vogt-ra[81] hivatkozva az erős bajor hercegi uralomban látja az ország különállását. Ugyanakkor mindketten elismerik a bajor parasztok jobb gazdasági, társadalmi helyzetét, amely azonban kevesebbet nyomott a latba. Sokkal inkább a kormányzat erős felügyelete akadályozta meg az parasztmozgalmak átterjedését.

A 16. század első felében, miután a rendek veszítettek hatalmukból, új kapcsolatba kerültek egymással a parasztok és földesurak. Pénzügyi, gazdasági és politikai megfontolásból a tartományurak egy teljesítőképes parasztság fenntartásában voltak érdekeltek, amely érdekek megvalósítása összefüggésben állt a közigazgatás differenciáltabb kiépítésével. Ebben az időszakban indult meg ugyanis a földesúri viszonyok beépítése a fejedelmi állam közigazgatási szervezetébe. A bajor földesurak megtartották társadalmi helyzetüket, miközben a földesúri viszonyok kevésbé személyes jelleget kezdtek ölteni. A középkori-földesúri közösségi viszonyoktól mentes vidéki község újabb típusa kez-

77 HUBENSTEINER, BENNO: *Bayerische Geschichte* 1992. p. 212. (továbbiakban: HUBENSTEINER 1992)
78 RIEZLER 1895. p. 132.
79 POHL 1972. p. 129.
80 POHL 1972. p. 148.
81 Uo. (VOGT: Bauernkrieg)

dett kialakulni, amely közvetlenül állami-tartományúri felügyelet alatt állt és a helyi ügyekben saját közigazgatással rendelkezett. A hercegi közigazgatási szervezet kiépítése ezt a folyamatot csak még inkább előre lendítette. Döntő jelentőséggel bír emellett, hogy a hercegek a maguk és az alattvalóik között fennálló közbenső lépcsőfokokat (hivatalokat) majdnem teljesen beépítették az államszervezetbe. Ezeken túl a tartományi törvényszék, amely továbbra is a régi uralmi formákra épült, a parasztoknak kielégítő jogvédelmet nyújtott. A parasztháború korában tehát az alsó-ausztriai, sváb, frank területekhez képest Bajorországban egy sokkal modernebb állam állt fenn. Egy további előny a parasztság számára abban rejlett, hogy a bajor nemességre jellemző volt egyfajta egyszerű, népies gondolkodásmód, amely fokozottabb összetartozási érzést váltott ki az alsóbb néprétegekkel náluk. Ugyanakkor nem volt a parasztsággal szemben egy egységes, zárt uralkodó réteg, mert igen különbözőek voltak a földesúri jogok és viszonyok.[82] A tartományi rendek és a tartományúr, illetve az egyház és nemesség politikai egyensúlya érvényesült, amely nem engedte az alsó néprétegeket az egyéni érdekekkel szemben kiszolgáltatni úgy, mint ahogy ez a kisebb területiumokban tipikus volt.

A kevés vásároshely a népsűrűség egyenletesebb, így előnyösebb megoszlásához vezetett. Előnyös gazdaságföldrajzi helyzetüknél fogva a parasztokon lecsapódó hátrányos gazdaságpolitikai intézkedések nem hatottak rájuk olyan erővel, mint máshol. A bajor parasztok különleges joga volt még a korlátlan fa- és legelőhasználati jog.[83]

Összefoglalva tehát, hogy miért nem fogtak fegyvert a bajor parasztok uraik ellen, elsősorban egy modern területiumi állam kiépülésével magyarázható. Bár Leonhard von Eck a lutheri tanok lényegét a rebellióval azonosította és többszörösen igazolni látta véleményét, ez mégsem megfelelő magyarázat a parasztok „hűségére", mivel parasztmegmozdulások jóval az új tan terjedése előtt is előfordultak, mint pl. Bajorországban 1486-ban.

Luther elhatárolta magát a parasztoktól, továbbá Sickingentől, Huttentől és mindenkitől, aki kard által akart győzni. „Úgy hitte, további győzelmeket ért volna el, két vagy három év alatt 'ököl' nélkül, fegyverek nélkül, ha nem keresztezik útját szertelenek, tébolyultak."[84] Más volt viszont a hozzáállása a bajororoszági evangélikusüldözések megítélésében. A hitükért meghurcoltakat, kivégzetteket a protestáns történetírás Luther nyomán mártírokként kezeli.[85] Ismét másképp ítélte meg Luther az újrakeresztelők mozgalmát (akiket fanatikusnak tartott), amely Bajorországban is tért hódított 1527 után. Vizsgáljuk most meg ezeket az irányzatokat, de ne Luther szemszögéből, hanem a történelmi tények oldaláról!

Lutheránus-üldözések

Eddig többek között azt vizsgáltam, milyen döntéseket hozott a politikai elit (hercegek, tanácsadóik, teológusaik) a katolicizmus mellett. Most azt nézzük meg, hogy a pápától nyert privilégiumokkal milyen büntetésekkel akadályozta meg az egyes alattvalók

82 POHL 1972. p. 193.
83 Uo.
84 FRIEDENTHAL, RICHARD: *Luther élete és kora*. München, 1967. p. 514.
85 ld. ROEPKE: *Die Protestanten in Bayern*.

életében a reformációs hit terjesztését és gyakorlását. Itt kell megjegyeznünk, hogy a kezdeti bajor „protestantizmus" messzemenőleg nem volt egységes, többféle irányzat. Lutherhez képest radikálisabb gondolatkörök is befogadóközegre találtak. Mivel 1527-ig a kormányzat is egy kalap alatt lutheránusoknak hívja a rendeletmegszegőket, az egyszerűség kedvéért mi is átvesszük ezt a megjelölést.

A pápai engedélyeknek köszönhetően a hercegek közvetlenül maguk járhattak el a lutheránusokkal szemben. Az új tanok követőinek üldözése, meghurcolása már az első vallási rendelet után megindult.

Az elsők között, akikkel meggyűlt a hatóság baja, az ingolstadti rendbontók szerepelnek. Egy szövőlegény, akinek nem tudjuk a nevét, a Szt. Sebestyén-templom előtt hirdette a lutheri tanokat, őrizetbe vették és az ítélet szerint el kellett hagynia Bajorországot.[86] Jakob Dachsert, aki ingolstadti pap és magister volt, börtönbe vetették, mert Luther írásairól vitatkozott. A kihallgatási jegyzőkönyvet elküldték Vilmos hercegnek, aki erre őt kiszolgáltatta az eichstätti püspöknek. Ehhez hasonló feljegyzések tucatjait őrzik a jegyzőkönyvek. Ingolstadtban volt egy kiemelkedő eset, amely hosszú időn át a közérdeklődés középpontjában állt.

Arsacius Seehofer müncheni polgárcsaládból származott. 1521-ben Wittenbergbe ment tanulni és ott az új tanok lelkes követője lett. Három rajongással teli levele maradt fenn az utókor számára, amelyben otthoni barátainak ír Melancthonról, és Lutherről. Seehofer Wittenberget új Betlehemnek nevezi, ahol „Krisztus másodszorra jött a világra." A megigazulásról és a miséről úgy ír, mint ami a pápai elferdítés után most a sok sallangtól megtisztítva visszatér eredeti értelemébe.[87] Hazatérve az ingolstadti egyetem magistereként tizenkét diákkal megalakította a „Natio Bavarica" közösségét. Amikor előadásaiból és beszédeiből kitűnt szimpátiája Luther iránt, feljelentette az egyetem. A jelentés a hercegi udvarba került, amely szerint a kihallgatáskor visszavonta nézeteit. Leonhard von Eck tanácsára száműzték az ettali kolostorba, ahol öt évet töltött. Onnan kiszabadulva Augsburgban, majd Württenbergben lett evangélikus lelkész és tanító.[88] A Seehofer-ügy akkor kavarta fel a kedélyeket, amikor a bajor nemesasszony, Argula von Grumbach nyilvánosan állást foglalt a fiatal lutheránus magiszter mellett. Az ingolstadti egyetem eljárásmódjától felháborodva két nyílt levelet írt, egyet Vilmos hercegnek, egyet az ingolstadti professzoroknak. A dáma az illetékeseket, mint testvéreit szólítja meg Krisztusban, és elnézést kér, amiért nem tud hallgatni, de szerinte a magiszterrel igazságtalanságot követtek el, mert mindenféle vita nélkül kényszerítették a szent evangélium megtagadására. A herceget alázatosan kéri, hogy álljon ki az igazság mellett Seehofer oldalán, a teológusokkal azonban élesebb hangnemben beszélt. A legenda szerint Johann Ecket is kihívta vitázni, de a teológus csak egy rokkát küldött vissza neki válasz helyett.[89] Argula nézetei nyomtatásban országszerte elterjedtek, de az igazságérzetével csak kivívta a sorsot maga ellen. Férje elvesztette hercegi intézői állását, és 1530-ban elhagyták az országot. Társadalmi pozíciójuk biztosan kihatással volt a hercegi végzésre, ugyanis a száműzetés más esetekben mindig csak a nézetek nyilvános visszavonása után járt.

---

86 POHL 1972. p. 83.
87 ROEPKE 1972. p. 18.
88 Uo.
89 ROEPKE 1972. p. 19.

A hercegi igazságszolgáltatással Wolfgang Ruß neuöttingi segédlelkész is összeütközésbe került, amikor 1522-ben az igaz evangéliumról prédikált. Ezeket a prédikációit Hans Schoebser 1523-ban kinyomtatta, amiért kiutasították az országból. Szintén ebben az évben fogták el Luther útikísérőjét, Leonhard Reifet, amikor szülővárosának ágostonrendi kolostorába betért, kalodába zárták.

Képzett ferences rendiek között többen akadtak, akik bibliaismerő parasztnak vagy kézművesnek adták ki magukat, hogy a közemberek bizalmát megnyerjék. A müncheni születésű Hans Rut, ulmi szerzetes is ilyen taktikát választott, aki 1522–23 között prédikált szülővárosában. A hercegi elfogatás elől Zwickauba menekült. Ott Johann Locher álnéven forradalmi röpiratokat nyomtattatott ki, melyekből párat Münchenbe küldött. A már említett halálraítélt pékinas is közvetve az ő tevékenységének köszönhette halálát.[90] A lefejezéséről szóló beszélgetés viszont végzetesnek bizonyult egy kereskedő sorsára nézve.

A müncheni Rindermarkton[91] az ismert Bernhard Dichtel 1524. december 24-én Nürnbergbe (ahol patríciusokkal állt rokoni, baráti kapcsolatban) tartott és útközben betért a pfaffenhofeni fogadóba, ahol találkozott az ingolstadti jogprofesszorral, Franz Burkharddal, és vacsoránál vitába bocsátkozott vele a vallási megújulásról. Burkhard mellékesen megjegyezte, hogy javaslatára fejezték le a müncheni pékinast és a továbbiakra nézve is kívánta az e fajta eljárásmódot a lutheránusokkal szemben. Erre Dichtel felháborodva így válaszolt: „Ja, wenn die Köpf »wieder wüchsen wie die Krautköpf«!"[92] Aztán a lutheri tanok mellett érvelve még arra is fogadni mert, hogy még a hercegek is meggondolják magukat, ugyanis hiába küldték ki a regensburgi artikulusokat, azok a papok között is csak gúny tárgyát képezi.[93] Burkhard feljelentette Dichtelt a fogadóban elhangzott beszélgetés tanúira hivatkozva. Leonhard von Eck pengellérre állíttatta, és a sólyomvárba hosszú rabságra ítéltette. Eck javaslatában még az is szerepelt, hogy az arcát és homlokát meg kéne égetni Dichtelnek, de ezt a herceg nem hagyta jóvá. A rabságban megtörve visszavonta nézeteit (1525. február 13.), így Philip, badeni őrgróf és a családja kérésére ezer Gulden pénzbírság fejében szabadon bocsátották.[94]

A lutheri tanok elfogadásának két főbb megnyilvánulása a böjt be nem tartása és a két szín alatti áldozás volt. Ezen vétségek gyanújával került a herceg elé az augsburgi Jerg Rogl esete, aki a liechtenbergi kastély birtokosa is volt egyben. Ott látta vendégül Ludwig Hetzert, a későbbi augsburgi újrakeresztelők egyik fő alakját. A herceg nevében Leonhard von Eck felhatalmazta Kölner titkárt, hogy fogja el Roglt, feleségét és Hetzert, és minden németül írt könyvet foglaljanak be, majd küldjék Münchenbe. A házaspárt különválasztották. A férfit a sólyomvárba záratták.

Hetzernek még az elfogatás előtt sikerült elmenekülnie. A házaspárt először száműzték jószágvesztés mellett, de miután megesküdtek a későbbiekre nézve, hogy betartják a hercegi rendeleteket, visszakapták javaikat Liechtenberggel együtt. Kétezer Guldent kellett fizetniük bírságként.[95]

---

90 ld. fent 18. o.

91 A marhapiac még ma is ismert piaca Münchennek, a Viktuarienmarkt mellett.

92 „Igen, ha a fejek úgy nőnének újra, mint a káposztafej!"

93 RIEZLER 1895. p. 111.

94 ROEPKE 1972. p. 20.

95 METZGER 1980. p. 95.

A lutheri tanok még a hercegi udvarban is terjedtek. Szinte az egész müncheni „szórakoztatóipar" evangélikus lett. Az éles eszű udvari bolond Löffler, Ludwig Senfl, az udvari komponista bizonyítottan evangélikus hitű volt.[96] Az udvari trombitás, Erhard Gugler minden figyelmeztetés ellenére sem hagyott fel az evangélikus tan melletti propagandával. Amikor egy traktátust védelmébe vett, amely kétségbe vonta Krisztus jelenlétét az oltáriszentségben, elvesztette állását mindamellett, hogy a sólyomvárba zárták. Csak 1525-ben engedték szabadon családja könyörgő kérésére azzal a feltétellel, hogy „von Stund an aus der Stadt München und aus den Ländern der beiden Herzöge sich zu entfernen und sich denselben die Zeit senes Lebens auf zehn Meilen Wegs nicht zu nähern."[97]

Mások nyilvánvalólag jobban tudták palástolni meggyőződésüket, és a hercegi udvar zsongásában vagy meggondolták, mikor-mit mondjanak, vagy önként elhagyták az udvart, ha lehetőség adódott másnak a szolgálatába állni.

A lutheránusok elleni kezdeti büntetések közül minimum négy halálos ítéletről[98] van forrásos bizonyíték, de pontos számukat nem tudjuk. Az itt említett esetek végkimenetele tehát tipikusnak mondható: börtön, esetleg egy kis kínzás, míg a vádlott visszavonja nézeteit, aztán pénzbírság mellett kiszabadul és vagy száműzik a fejedelemségből, vagy megesküszik a hercegi rendeletek betartására.

Csak ritkán fordult elő, hogy Leonhard von Eck a hercegeknél ne a halálos ítéletet követelje, és még ritkábban, hogy kegyelemért járjon közben. Ezen kivételes esetek közé tartozott, amikor Aventinus kiszabadítása mellett lépett fel. Bár Aventinus nem tért át a lutheránus hitre, az „Annales ducum Baioriae" (1519-21) és a „Von den Ursachen des Türkenkrieges" című műveiben sok ellenséget szerezve magának, éles hangnemben bírálta a klérust. Fő művét, az „Annales"-t hercegi megbízásból készítette és 1526-tól kezdte meg átdolgozni német nyelvre. Maga Aventinus szerint az evangélium miatt történt, hogy Vilmos fejedelemségének leghíresebb (történelem) tudósát 1528. október 7-én börtönbe vetette. Ezt amint megtudta Eck (október 18.), levelében kérte a herceget, hogy ő kezeskedik Aventinusért, csak engedje szabadon. Mindenek előtt azért, mert ilyen tudós emberrel nem lehet úgy bánni, mint egy rossz paraszttal, azontúl pedig a hercegi udvar hírére is rossz fényt vethet ez az eset.[99] Erre Aventinust azonnal szabadon engedték, mire ő elhagyta a bajor hercegi területeket. Regensburgban telepedett le, és Leonhard von Eck-kel baráti jó viszonyban maradt.[100]

Az 1527-es év legnagyobb közérdeklődést kiváltó eseménye mégsem Aventinus, hanem Leonhard Käser, az egykori weizenkircheni plébániaintéző esete volt. Käser wittenbergi tanulmányai során került kapcsolatba Lutherral és elfogadva tanait ott maradt. Amikor haldokló apját Bajorországba jött meglátogatni, elfogták és a passaui püspöki bíróság elé állították. Az ítélet szerint – melybe belevonták az ingolstadti és bécsi egyetemet is – megfosztották papi méltóságától és átadták a bajor hercegi ítélőszéknek. A szász választó és a brandenburgi őrgróf sem tudták megakadályozni, hogy egy

96 ROEPKE 1972. p. 20.

97 „Ennél az óránál fogva elhagyja München városát és mindkét fejedelem országát, és egész életében 10 mérföld távolságra marad a területiumtól."

98 ZIEGLER 1993.

99 METZGER 1980. p. 84.

100 Olyannyira, hogy fiának, Oswald von Ecknek Aventinust választotta nevelőjéül, aki később a kelyhes (reformációs) mozgalom egy vezető egyénisége lett. (METZGER 1980. p. 86.)

újabb tárgyalás nélkül kivégezzék Käsert, aki így 1527 augusztus 16-án a Schärding melletti Ingriesben máglyán végezte életét.[101]

1524 után a parasztháború miatt a szigorodó büntetőintézkedésekkel egyre gyakrabban jelentek meg a halálos ítéletek. 1527/28-ra lezárult a lutheránusok üldözésének első fázisa.[102] A bajor hercegek figyelmét egy újabb hitközösség, az újrakeresztelők keltették fel.

Az újrakeresztelők és Vilmos utolsó vallási rendeletei

Az újrakeresztelők mozgalma a reformáció szórványaként jelent meg 1523/24-ben, Zürichben. A keresztelők a belső megújulásra egyedül a Szentírás igéiből és szellemiségéből kívántak eljutni. A közösségbe önkéntesen, keresztség által lehetett belépni. Az ebből következő felnőttkeresztségből adódott önelnevezésük, mint „keresztelők", de a csoportukon kívülállók mint „újrakeresztelők" jelölték őket. Ez a hitközösség a fennálló uralmi rend mindenfajta beavatkozását kizárva, önállóan szervezte az ügyeit. A Rómaiakhoz írott levél 13. fejezetének az 1-7-ig tartó versekre hivatkozva csak olyan pontokon engedelmeskedtek az uralkodói érdekeknek, ahol ez nem állt ellentmondásban keresztény lelkiismeretükkel. Ugyanakkor az erőszaknak mindenfajta formáját elutasították, pl. a hadbahívást is. Krisztus hegyibeszéde alapján pedig elutasították az esküvést és a halálos ítéletet. Nézeteik ugyanakkor ezen pontokon kívül vezető egyéniségek köré csoportosulva nagyon különbözőek voltak. Az újrakeresztelők Bajorországban sem képeztek egységes mozgalmat.

A felnémet irányzatok általában véve a mérsékeltekhez tartoznak, amelyek nem hasonlíthatók a münsteri esethez. Itt Riezler szerint Hands Denck irányvonala terjedt el, akinek tanai nagy békeszeretetre, türelemre intettek és egyáltalán nem mondhatók a társadalomra nézve lázítónak vagy forradalomgerjesztőnek. A jegyzőkönyvekből ismert vallomásoknak nem szabad teljes hitelességet adni, mert ezeket kínzások közepette fogalmazták meg az újrakeresztelők.[103] Ugyanakkor, ha az újrakeresztelőkre, mint az egyház és az állam szétválasztójának, valamint a vallásszabadság előharcosaira tekintünk, akkor nyilvánvaló, miért sorolták be őket az ó- és újhitű hatalmak egyaránt a fennálló rend és biztonság veszélyeztetői közé.[104]

Az újrakeresztelők zürichi üldöztetésüknek megindulása után keltek útra Dél-Németország, Ausztria, valamint a cseh és magyar területek felé. 1527 augusztusában Ferdinánd Budáról adott ki először ellenük egy általános rendeletet, amely mint „Ofener Neu-Sekt-Mandat" ismert.

A bajor udvarban ismét Eck nézetei érvényesültek, aki azért tartotta különösen veszélyesnek az új szektát, mert az a városokban terjedt. Elültette a hercegekben a félelmet, hogy a harcban jártas városi lakosok hadi szerszámok és puskapor birtokában a parasztnépséggel szövetkezve mindent a feje tetejére fognak állítani. Riezler – aki a mérsékelt újrakereszelőkről igen nagy tisztelettel ír – véleménye alapján ezért nem vet-

101 ROEPKE 1972. p. 22.; POHL 1972. p. 202.
102 ZIEGLER 1993. p. 18.; POHL 1972. pp. 105-109.
103 RIEZLER 1899. p. 175.
104 KOPFMANN 2000. p. 34.

ték észre a hercegek az újrakeresztelők alázatosságát, békeszeretetét, erkölcsi magasságát, „akikben pedig csak az első keresztények áhított tulajdonságai keltek életre."[105]

A salzburgi érsek után a bajor hercegek is kiadták első „újrakeresztelkedők elleni rendeletüket" 1527. november 13-án, amelyben megparancsolják, hogy az istenkáromló újrakeresztelő tanokat hirdetőket fel kell jelenteni a tartományuraknál. Hivatkozások vannak benne a régi hit megtagadására, amely vérontást hozott a birodalomban (parasztháború). Ráadásul újonnan megjelent az a szekta, amely terjedését már a kereszténység korai századaiban is a legkeményebb büntetésekkel gátolták.[106] A rendelet ismét a wormsi edictumot és a regensburgi határozatot hozza fel jogalapul, majd az új, eretnek közösség híveit „boshaft, unchristlich, unmenschlich"-nek (gonosznak, nem kereszténynek, embertelennek) nevezi, de lemond tanaik további taglalásáról, nehogy felkavarják általa az „ártatlan, vallásos kedélyeket."[107] Az újrakeresztelők tanainak híveire halál vár, de mindenki másra is, aki a miséről, szentségekről eltérő tanokat vall, mint ahogy azt az egyház vallja.[108] A rendeletet egy külön parancs mellékletében küldték el a közigazgatási szerveknek. Emellett a hercegek egy külön inkvizítori tisztséget állítottak fel „Martin Pasenseer von Isenwang" főinkvizítor személyében, akinek az lett a feladata, hogy az országban mindenütt felkutassa az anabaptistákat. A hercegi parancs szerint minden hercegi ügyintéző, bíró, hivatalnok engedelmességgel tartozott neki. 1528 februárjában a kormányzat harminckettő Gulden vérdíjat tűzött ki az újrakeresztelők fejére, a lutheránusokéra pedig húsz Guldent.[109]

A „máshitűek" üldözése 1527/28-ban volt a legintenzívebb Bajorországban. Az elfogottakkal senkit se érintkezhetett, még családjuk sem. Általában eretnekség és lázítás vádjával mielőtt halálra ítélték az anabaptistákat, kínzásoknak és hosszas vallatásnak vetették őket alá, amivel a teológusok tanaik visszavonását remélték elérni. Az általános kivégzési módszer férfiaknál a lefejezés volt, nőknél a vízbefojtás. A rendelet kiadása után közvetlenül minden egyes esetben különös következetességgel és keményen jártak el a hercegek. Johann Eck szász Györgynek írott 1527. november 27-i levelében így írt az újrakeresztelőkről: „welcher revonciert, den soll man köpfen, welcher nit revoncir, den soll man brennen."[110] Aki tehát visszavonta nézeteit, azt lefejezték, aki nem vonta vissza, azt megégették, vagyis a végkimenetele mindkettőnek ugyanaz volt.

A 16. század 20-as éveinek végén összesen kb. hetven és száz fő között lehet azoknak a keresztelőknek a száma, akiket megégettek, lefejeztek vagy megfojtottak.

Ezzel a rendelettel viszont sikerült megakadályozni a hercegeknek, hogy Bajorországban újrakeresztelő-központok alakuljanak ki. Pedig Fel-Németország újrakereszte-

105 RIEZLER 1899. p. 174. „Eine besondere Gefahr der neuen Sekte fand man am bairischem Hofe darin, dass dieselbe in den Städten wurzele: wenn die städtische Bevölkerung, die über Geschütze, Pulver, Harnische und kriegsgeübte Knechte verfüge, sich mit dem Bauernvolk auf dem Lande verbünde, dann , befürchtete man würde alles drunter und drüber gehen. (Eck) Und so blieb man ungerührt durch die Friedfertigkeit, Sittenstrenge und Demut dieser Leute, in denen doch die ersehnten Zustände der ersten Christen wieder aufzuleben schienen."

106 KOPFMANN 2000. p. 40.

107 RIEZLER 1899. p. 190.

108 POHL 1972. p. 228.

109 POHL 1972. p. 229.

110 „aki visszavonja nézeteit, azt le kell fejezni, aki nem vonja vissza, azt meg kell égetni." KOPFMANN 2000. p. 43.

lő-központjai a bajor határokon igencsak jelen voltak. Az újrakeresztelők Svájcból Tirolon keresztül jutottak osztrák és bajor földre. Ezen utóbbi két terület mindigis szellemi összeköttetésben állt egymással. Főképp a városokban — Augsburgban, Regensburgban, Passauban, Salzburgban – terjedt el a mozgalom, de 1527 végére Felső-Ausztriában már nem volt sem város, sem mezőváros, ahol átmenetileg ne telepedtek volna le újrakeresztelők.

Bajorországban számos városból olvashatunk a forrásokban újrakeresztelőkről. Még az első „újrakeresztelők elleni rendelet" megjelenése előtt kivégeztek Münchenben tizenhat újrakeresztelőt a kortárs, Andreas Pernöder krónikája szerint. Egy fürstenfeldi Jörg nevű vargát 1527. február 8-án égettek meg. Halála előtt szörnyű kínzásokkal próbálták rávenni, hogy vonja vissza nézeteit, de meggyőződését, miszerint egyedül Krisztus bocsáthatja meg a bűnt, Isten nincs az áldozáskor a kenyérben, és a keresztség nem üdvözít, nem adta fel. Állhatatossága miatt a herceg meg akart neki kegyelmezni és maga Vilmos is beszélt vele. Még a családját is beengedték hozzá, hátha ők meggyőzik, de ő nem adta fel azt, amiben hitt. A jelentésben az áll róla, hogy nevetve, boldogan ment a máglyára.[111] Jakob Wagner windachi paraszt viszont visszavonta újrakeresztelő nézeteit, így őt kegyes módon „csak" lefejezték 1527. november 12-én.[112]

Ezután jelent meg az a rendelet, aminek nyomán az újrakeresztelők felgöngyölítése nagyobb erővel indult meg és a kivégzések száma is megnőtt. 1528 első hónapjaiban Münchenben kivégezték a nemesi származású testvérpárt, Christoph és Augustin Perwangert, az anabaptista-prédikátort, Hans Grintz-et, hat kézművest és három polgári származású asszonyt. Ez utóbbiak ahhoz a huszonkilenc fős anabaptista csoporthoz tartoztak, akiket január 6-án tartóztattak le Münchenben. A közösség tagjai szinte mind a kézművesek köréből kerültek ki. Mivel titkos össszejöveteleiket a kertvárosban tartották, „kerttestvéreknek" nevezték el őket. Az elfogottak közül huszan visszavonták hittételeiket, amiért Pernöder, hercegi titkár[113] krónikája szerint Vilmos herceg megkegyelmezett nekik. További három anabaptista tanító került még ez évben a müncheni hóhér keze alá, amiből Pohl arra a következtetésre jut, hogy a bajor újrakeresztelőknek itt alakulhatott ki a legnagyobb közössége, amely kb. negyven fős lehetett.[114]

A hercegség más területein is felléptek újrakeresztelők. Az „Új augsburgi keresztények" már szélsőségesebb nézeteiket tizenöt pontban fogalmazták meg. Krisztust csak prófétának ismerték el, 1529-re datálták a világ végét, és mindenkit kizártak az úrvacsorából, akinek magántulajdona volt, ők tehát a teljes vagyonközösség hívei voltak és a többnejűséget is elfogadták. Hasonló tanokat prédikált passaui Jörg, akit Bambergben égettek meg 1528 januárjában. Augsburgban összesen tizenkét újrakeresztelőt végeztek ki, és öt szépasszonynak az arcát égették meg.[115] Jóval több volt viszont az elűzöttek száma.

1527 folyamán Augsburg, szabad birodalmi város nyolc parasztot űzött el keresztelő hite miatt, majd a következő évben tizenkettőt. Érdekes, hogy az eredetileg városokban terjedő mozgalom a Lech menti falvakban is megvetette a lábát. Talán az

111 RIEZLER 1899. p. 192.
112 POHL 1972. pp. 209-210.
113 RIEZLER 1899. p. 191.
114 POHL 1972. p. 213.
115 RIEZLER 1899. p. 189.

augsburgiak sikeres térítő munkájával hozható ez összefüggésbe. 1527/28 során Landsbergben tíz embert fejeztek le és hármat égettek meg. Burghausenben nyolc halálos ítéletet hoztak és tizennyolc letartóztatott sorsáról nincs további feljegyzés.

A hercegek annyira az erős kéz politika hívei voltak, hogy Regensburg (szabad birodalmi város) tanácsát is olyan kitartóan ostromolták felszólításaikkal, míg az halálra nem ítéltette Augustin Würzlburger iskolamestert, aki Landshut környékén keresztelt parasztokat és szövőket. Ezeknek az újrakeresztelkedőknek a kihallgatás folyamán már egy, a kormányzat által kidolgozott kérdőívre kellett válaszolniuk. A kérdések Würzlburger tantételeire, nézeteire és azok hatására irányultak. A kihallgatás eredménye azonban az ő esetükben is halálos ítélet lett.[116]

Freising püspöki városban egy tizenkét fős csoport került a bíróság elé, holott ők nem voltak újrakeresztelkedők, inkább Zwingli és Karstadt nézeteit vallották magukénak. A püspöki ítélőszék azonnali beavatkozással az ő közösségüket is feloszlatta.[117]

A hercegi intézkedések tehát ezt az irányzatot is sikerrel nyomták el. 1528-után az újrakeresztelők többsége elhagyta a hercegi területiumot, akik a környező birodalmi városokban telepedtek le vagy tovább vonultak kelet felé. Ezt a példát követte az újrakeresztelő mozgalom két meghatározó személyiségű ideológusa is, Hans Denk és Balthasar Hubmeier.

Balthasar Hubmeier, Johann Eck egykori freiburgi tanítványa, Ingolstadtban rektorhelyettesi címig vitte. 1516-ban Regensburgba került, ahol a zsidók ellen szította a népet, méghozzá annyira, hogy 1519-ben az tettlegességig fajult. (Felégették a zsinagógát és helyére építették a Szép Mária fakápolnát, amely zarándokhelyről már korábban szóltunk.) Kalandos utat járt be, miután 1525-ben Thomas Münzer újrakeresztelte. A felkelő parasztok tizenkét artikulusának kibővítésében és értelmezésében segített nekik. 1526-ban Augsburgon keresztül Csehországba menekült és ott tanított tovább. Akik viszont a meghurcoltatások ellenére is maradni kívántak, újabb hercegi rendeletekkel találták szembe magukat.

A bajor hercegek valláspolitikája az anabaptistákat illetően birodalmi szinten összecsengett a többi fejedelemével.

Mivel a szélsőséges újrakeresztelő tanokban még az evangélikus birodalmi rendek is a világi autoritás veszélyeztetését látták, a katolikus fejedelmekkel együtt megegyeztek az új szekta üldözendőségében. A Sváb Szövetség gyűlésén 1528. március 7-én az újrakeresztelő tanok terjedése elleni óvintézkedésekben egyeztek meg a fejedelmek. Megtiltották a vidéki templomszenteléseket és esküvőket, mert ezek az ünnepek alkalmat szolgáltattak az újabb szektás tanok terjesztésére.

V. Károly 1528. január 4-én „általános rendeletet" hozott a „keresztelők ellen." Ebből miután Speyerben[118] a birodalmi rendek is megszavazták, birodalmi törvény lett.

A császári rendelettel összhangban, 1529-ben megenyhült a bajor hercegi ítélkezés is azokkal az újrakeresztelőkkel szemben, akik visszavonták nézeteiket. Mivel azonban több

116 POHL 1972. pp. 215-217.

117 POHL 1972. p. 220.

118 1529. ápr. 22-én meghozott birodalmi törvény kimondja, hogy minden újrakeresztelő és felnőtt korú újrakeresztelt akár férfi akár nő tűz vagy kard általi halálra ítéltessék minden előzetes inkvizíciós procedúra és egyházi bíróság nélkül. Aki viszont tételeit visszavonja, kegyelmért könyörög és hajlandó az igaz hittől való eltévelyedése miatt bűnhődni, értelmi képességei, ifjusága és lényéből fakadó minden más körülmény tekintetbe vételével megkegyelmezzenek neki.

ilyen embernél visszaesést tapasztaltak, IV. Vilmos 1530 áprilisában még egy „újrakeresztelők elleni rendeletet" adott ki, amelyben viszont ismét semmilyen körülmények között nem lehetett megkegyelmezni, ha a vádlott szektához tartozása bizonyított volt.[119]

V. Károly Franciaországgal és a pápával kötött békéje után ismét a vallási kérdés felé fordította figyelmét és békés tárgyalásokkal próbálta a birodalomban visszaállítani az egységes hitet. A birodalmi gyűlésre való előkészületben a protestánsok a „Confessio Augustiana"-ban fogalmazták meg hitbeli álláspontjukat, amire a katolikusok Johannes Eck összeállításában a „Confutatio Confessionis Augustanae"-val válaszoltak. Egyetértésre nem került sor. A protestáns rendek jelenléte nélkül 1530. november 19-én lezártnak tekintették a vallási ügy tárgyalását és a protestánsoknak 1531. április 15-ig adott gondolkozási időt (Bedenkzeit), hogy a régi katolikus tételekhez igazítsák eltérő pontjaikat, valamint javasolta a szakramentáriusok[120] és újrakeresztelők elleni közös fellépést. Mivel a birodalmi törvényeket általában a tartományurak saját törvényükkel iktatták be territóriumukban, a bajor hercegek 1530 decemberében tanácskozást hívtak össze ezen törvények bajor földön való alkalmazására. Itt Johann Eck nézete érvényesült, amely szerint senki sem lesz újrakeresztelő, csak miután lutheránus lett,[121] így a lutheránusok ellen továbbra is küzdeni kell.

Pedig a harmadik vallási rendelet, amely 1531. május 19-én minden elhajló vallás (protestánsok, újrakeresztelők, szakramentáriusok) ellen fordult, kiadásakor az új tanok híveit már alig érintette. Az első reformációs hullám lecsengett. A közösségek képződését és a tanok nagyobb területeken való elterjedését sikeresen megakadályozta a hercegek következetes valláspolitikája. IV. Vilmos uralkodása végéig tartott alattvalói körében az evangélikus tanok hallgatólagos elfogadásától. Utolsó éveiben ismételt utasításokat adott a régi hit megtartására és hagyomány szerinti ápolására (1543, 1544). A cenzúra kérdését is szabályozta 1540-ben egy rendelettel. Ez alapján 1769-ig minden mű kiadhatóságát az ingolstadti egyetem két dékánja engedélyezte. A teológiai fakultásnak és az adott tudományág (amiről a könyv szólt) dékánjának egyhangú jóváhagyásával kerülhetett bármely publikáció a nyomdába.[122] A továbbiakban érdekes lenne a szombathelyi Smidt Múzeum tulajdonában levő Wolfgang Eder és David Sartorius ingolstadti mesterek nyomdáiból kikerülő könyvek (1563, 1593) útját megvizsgálni a cenzúrázásuktól Smidt Lajos (1903-1975) szombathelyi sebész főorvos tulajdonába kerüléséig. Más ott őrzött 16. századi regensburgi és nürnbergi kiadványok feldolgozása is beépíthető lenne témánkba, de ez dolgozatunkban egy olyan újabb, terebélyes témakört nyitna, amire most nem vállalkozhatunk.

Átfogó jelleggel tekintsük inkább át IV. Vilmos utódai alatt fellobbanó újabb reformációs hullámok kimenetelét!

---

119 KOPFMANN 2000. p. 44.

120 Az úrvacsorai vita után így nevezte Luther Kálvint, Zwinglit, Karlstadtot, Münzert, Oekolampadiust.

121 „Es wurdt keiner ein wiedertaufer, er sey dann vor lutterisch" (POHL 1972. p. 239)

122 NEUMANN, HELMUT: *Staatliche Bücherzensur und Aufsicht in Bayern von der Reformation bis zum Ausgang des 17.* Jahrhunderts. 1977. p. 71. (továbbiakban: NEUMANN 1977)

V. Albert (1550-1579) uralkodása kezdetén egy neutrális, kiegyensúlyozó szerepet vállalt a birodalom két vallási pólusa között. Az augsburgi interim (1548) és vallásbéke (1555) bajor-osztrák előkészítésén felbuzdulva egy újabb evangélikus hullámnak lehetünk a tanúi. Az ún. kelyhes mozgalom 1553-ban a landshuti tartományi gyűlésen lépett a nyilvánosság elé.

Itt a nemesek (Joachim von Ortenburg gróf, Wolf Dietrich von Maxrain, Achaz von Laiming, Oswald von Eck,[123]) azt kérték, hogy a laikusok is két szín alatt áldozhassanak és a szent evangéliumot igazi, eredeti, krisztusi értelemben prédikálják. A kelyhes követelést Albert visszautasította, de ígéretet tett az egyházon belüli körülmények általános javulására. A nemességből ez idő tájt ötven család tért át az evangélikus hitre, és a herceg egyre engedékenyebbnek bizonyult a lutheri tan híveivel szembe, csakhogy a fényűző, művészeteket pártoló életéhez szükséges újabb adóit megszavazzák. 1558-ban Albert vallási rendeletében viszont a laikus-kelyhet leszámítva minden más újítást megtiltott.[124] Ezzel a kehelykérés jogosságát azonban hallgatólagosan elismerte. Így felkereste egy nemesi küldöttség IV. Pius pápát, hogy a kelyhes mozgalmat hagyja jóvá, de ő átirányította a kérést a tridenti zsinathoz. Augustin Paumgartner, a bajor küldött 1562. június 26-án vázolta fel a zsinaton ülésezőknek a hercegség vallási helyzetét és V. Albert nevében kérte a laikusok kehellyel való áldozásának és a klerikusok házasodásának jóváhagyását, valamint a klérus megreformálását. A zsinat többször is megvitatta ezeket a pontokat, miközben Ferdinánd és Albert legalább a kehelykérés pozitív elbírálását próbálta kieszközölni. A zsinat azonban a pápa hatáskörébe tartozónak ítélte a dolgot. A herceg tehát semmi eredményt sem tudott felmutatni az ingolstadti tartományi gyűlésen (1563), ahol a megjelentek törekvéseik alapján három csoportra oszlottak: a prelátusokra, akik nem akartak az egyházi kérdésekről diskurálni, az ún. középre (Mittelpartei), akik konzervatív úton az egyházon belüli reformokat követelték, és az egészen radikálisokra, akik az augsburgi vallás jóváhagyását kérték. Mivel ezek a csoportosulások erőegyensúlyban voltak, nem született különösebb eredmény. Az evangélikus vallás bevételét a herceg viszont egyértelműen elutasította. Erre Joachim von Ortenburg hercegi engedély nélkül, önkényesen bevezette grófsága területén az új hitet. 1664 eléjen Albert kezébe jutott egy levél, amiben egy őt gyalázó szöveget és egy ellene készülő támadás burkolt megfogalmazását vélte felfedezni. A herceg nemesi összeesküvést előfeltételezve eljárást és kihallgatások sorozatát indította meg, de a protestáns hitű nemeseket a felségárulási per során bizonyítékok hiányában felmentették. A perrel a herceg mégis egyfajta politikai elrettentést ért el. Ezentúl szó sem lehetett az ágostai hit nyilvános eltűréséről. A protestáns nemességet ezentúl csak addig tűrték meg, míg hitük gyakorlásának minden nyilvános formájáról lemondott.[125]

A tridenti zsinat lezárulása után egy évvel Bajorországban is megindult a katolikus ellenreformáció. Az első jezsuitákat még IV. Vilmos hívta be az országba 1549-ben, de csak az ötvenes évek végén vetették meg lábukat. Az elnépszerűtlenedett papi pályát in-

123 Apja Leonhard von Eck IV. Vilmos elhunyta után két hétre 1550-ben halt meg.

124 BUXBAUM, ENGELBERT: *Petrus Canisius und die kirchliche Erneuerung des Herzogtums Bayern* (1549-1556). 1973. p. 39. (továbbiakban: BUXBAUM 1973)

125 LUTZ 1966. p. 344.

gyenes kollégiumokkal és szemináriummal próbálták vonzóvá tenni a szegény, de teológia iránt érdeklődő fiatalok körében.[126] 1564-től sorozatos missziós tevékenységükkel (agitációval, prédikációkkal) igyekeztek a népet és klérust meggyőzni a régi hit mellett, de aki makacsul ellenállt, annak ki kellett vándorolnia. Az egész iskolarendszert a zsinati előírások alapján építették fel. A cenzúráról már szóltunk. Az állami tisztségviselőket, csakúgy mint az igolstadti egyetemi professzorokat feleskették a „Tridentium"-ra. 1571-ben visszavonták a „laikuskehely" engedélyezését is. A szomszédos Haag nevű birodalmi grófságot Bajorország legyőzte és rekatolizálta.[127] Minél nyilvánvalóbb lett Bajorországban a katolicizmus kizárólagossága, annál inkább emelkedett ki „Jézus Társaságának" szerepe a mindenhova kiterjedő egyházi újjáépítés keretei között. A jezsuiták nem csak a Luther által felfedezett módszereket – iskolai nevelés, egyetem, nyomtatott könyv – vették át, hanem ezen felül a reneszánsz kultúrában kifejlődött minden művészi erőt (színház, zene, építő- és képzőművészet) az egyház szolgálatába állították.[128]

V. (Vallásos) Vilmos (1579-1598) uralkodása első éveiben az evangélikus mozgalom harmadszor lángolt fel bajor földön. A jezsuiták hathatós tevékenysége ellenére a protestantizmusra való hajlam megmaradt a nemesség körében. A katolikus reform utolsó ellenreakciójaként az 1580-as tartományi gyűlésen egyes nemesek az evangélikus hit engedélyezését kérték a hercegtől, de V. Vilmos ezt visszautasította.[129]

Az 1581-es tartományi gyűlés mutatta, hogy ettől kezdve a bajor rendekből eltűntek a proevangélikus csoportok. Ezzel a rendek befolyásának letörése is megpecsételődött.[130] Az újrakeresztelők ismételt megjelenése ellen V. Vilmos 1584-ben és 1587-ben adott ki újabb rendeleteket, mely szigorát tekintve hasonló volt az előzőekéhez, és ezúttal a szekta végleges felszámolásához vezetett. A herceg uralkodásának végére azonban nemcsak a szektákat irtotta ki, hanem megállapíthatjuk, hogy a katolikus hit teljes mértékben kizárólagossá vált. I. Miksa (1598-1651) alatt utoljára az 1605-ben kiadott norma-adó törvényeiben jelenik meg az eretnek irodalom olvasásának, szektás prédikációknak súlyos bűntette, ami az átkozódással és istenkáromlással volt egyenrangú. A későbbiekben a reformációs tanokat a rendeletek és más egyéb utasítások soha többé nem említették.[131]

ÖSSZEFOGLALÁS

IV. Vilmos és X. Lajos vallási, gazdasági és politikai okokból a katolicizmust választották. A katolicizmus melletti döntés majdnem olyan előnyöket hozott Bajorország számára, mint a többi fejedelemségben a protestantizmus, hiszen bajor földön a tartományúri hatalom egyház fölé terjesztésének már történelmi gyökerei voltak. A vallás-politika irányvonalának kialakításában nem hanyagolható el két tudós, ugyanakkor erős egyéniség befolyása sem. A teológus Johann Ecket és a tanácsnok Leonhard von

126 SEIFERT, ARNO: *Staat und Kirchenreform* (Die Seminarpolitik Bayerns im 16. Jh.) Aschendorf, Münster-Westfalen, 1978. pp. 12-14.
127 HUBENSTEINER 1992. p. 221.
128 LUTZ p. 346.
129 KOPFMANN 2000. p. 50.
130 LUTZ p. 313.
131 KOPFMANN 2000. p. 51.

Ecket bár nem fűzték egymáshoz rokoni szálak, filozófiájuk tekintetében igencsak hasonlóak voltak. A reformációt mindkettejük csakis a katolikus egyházon belüli reformokkal kívánták elérni. A hűség fejében ugyanakkor a pápai udvarnál vártak és kaptak a bajor tartományúri hatalom, egyház fölötti kibővítésére engedményeket.

Míg a hercegi politika azonosult ezen kiemelkedő személyiségek irányelveivel, a bajor társadalom főképp mobilis rétege nem maradt érintetlen az új tanoktól. A hercegség területén a megélénkülő, Istent kereső vallásosság közepette az olvasóközönség élt a reformációs irodalommal. Zárt közösségek azonban nem jöttek létre vezető, karizmatikus személyiségek hiányában. Amint feltűnt egy-egy pap, szerzetes vagy értelmiségi (pl. Aventinus esete), aki szimpátiáját az evangélikus tan mellett burkoltan, de kifejezésre juttatta, az előbb-utóbb a hercegi törvényekkel találta szembe magát. A lutheránus, kálvinista, újrakeresztelő tanok egy megítélés alá estek, miszerint a hercegek ezeket mind eretneknek nyilvánították. A grünvaldi tanácskozás (1522) után IV. Vilmos és X. Lajos 1531-ig öt vallási rendeletet adott ki, melyek az új tanok nyomtatott és verbális úton való terjesztését, elfogadását, sőt a megvitatását is megtiltotta. Nincs pontos adatunk arra nézve, hogy hány halálos ítéletet hajtottak végre a lutheri tanokat elfogadók körében. A parasztháború kitöréséig ilyen súlyosan csak az extrém rendbontókat büntették (pl. a mise közben Máriát gyalázókat), különben az evangélikus- szimpatizánsok rendszerint nézeteik visszavonatásával, pénzbírsággal vagy száműzetéssel fizettek. Keményebb bánásmódban részesültek az újrakeresztelők, akikre a birodalom protestáns területein is üldöztetés várt. Kb. 80-100 halálos ítéletet hoztak meg a bajor territóriumban az újrakeresztelők 1527/28-ban megélénkülő mozgalmának letörésére. A nőket rendszerint vízbe fojtották, a férfiakat vagy elégették vagy lefejezték. Az 1520-as évek végére így Bajorországban lecsengett az első reformációs hullám.

Ezen radikális valláspolitikai törekvésekkel párhuzamosan a hercegek kezükbe vették az egyház belső megreformálásának ügyét (mühldorfi reformkonvent, regensburgi gyűlés), aminek végrehajtása lassabban, az európai eseményekkel szinkronban (tridenti zsinat) zajlott. A papi pálya elnépszerűtlenedésén a jezsuita rend asszisztálása mellett csak az alapítványi szemináriumi politika segített, amely lehetővé tette a szegény, de a katolikus teológia iránt érdeklődő diákok számára a stúdiumot.

A bajor hercegek külpolitikája korántsem volt olyan következetes, mint valláspolitikája. 1531. október 14-én a hercegség csatlakozott a protestáns fejedelmek schmalkaldeni szövetségéhez, ugyanakkor Habsburg Anna kezéért és gazdasági előnyökért a császárral is szerződést kötött (Linz, 1534. szeptember 11). A katolikus császár és a protestánsok közötti összecsapáskor az az érdekes helyzet állt elő, hogy a bajorokat mindkét fél a maga oldalán hitte. Leonhard von Eck volt a szellemi és diplomáciai kivitelezője ennek a „hintapolitikának", amelyet a bajorok a későbbiekben (Eck halála után) is folytattak.

A vizsgált korszakot azért tartottam különösen érdekesnek, mert ebben az évtizedekben alakította ki Bajorország azokat a kül- és belpolitikai irányelveket, amelyek a következő századokban is meghatározták történelmét.

CSILLA KEPPEL

BAVARIA ON THE HORNS OF THE DILEMA OF CATHOLICISM AND PROTESTANTISM

The only territory of the Holy Roman Empire was Bavaria (not counting „Austria") which supported Catholicism consistently. Bavarian dukes William I and Louis X followed dual policy defending Catholicism after the conference in Grünwald in 1522. By the means of congregating conventions they wanted some reforms within the church. On the other hand, they tried to repulse the new doctrines among the people by editing confessional mandates, in which they penalized the spreading of the new doctrines seriously. Despite all the sanctions the new doctrines were spread fast among the people who could read. The intermedia of the new doctrines were businessmen, travelling preachers, printings and Augustinian monasteries. The Bavarian dukes edited confessional mandates five times with more and more serious sanctions by 1531. By the end of the 16th century reformed social actions waned. At the same time Bavarian dukes received more and more preferences at the papal court. With this Bavaria started a kind of early absolutism.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/3-4

GLÜCK JENŐ

ADATOK A TEMESVÁRI HITKÖZSÉG TÖRTÉNETÉBŐL (1848-1918)

A temesvári zsidóság több évszázados történetében szintén fordulópontot jelentett az 1848-49-es forradalom kirobbanása. Az első órák, sőt napok a különböző nyelvű és vallású lakosokat a forradalom programja alapján a testvériség szintjén ragadták magukhoz. A 12 pont szabadság, egyenlőség és testvériség jelszava úgy látszott, pontot tett a múlt, sőt a közelmúlt nemzeti és vallási ellentéteire. Az eufórikus hangulat csúcspontját a március 22-ére összehívott népgyűlés jelentette. A népgyűlést megelőzően a 12 pontot ünneplő tömeg az azóta Szabadság térnek nevezett városközpontban felállított négy sátorban istentiszteleten vett részt. Az egyik sátorban *Oppenheim Zwi* (Hirsch) b. Dávid bánsági főrabbi imádkozott, majd prédikált.

Sajnos a későbbiekben, még aznap, antiszemita mozgalmak robbantak ki, sőt nemsokára annyira elfajultak, hogy a Batthyány-kormány Preyer polgármestert végső szükség esetére erőszak alkalmazására is felhatalmazta.[1]

Ezek a kilengések, csakúgy, mint a zsidók állampolgári egyenlőségére vonatkozó kívánságok halogatása sem lohasztotta le a zsidók lelkesedését a forradalom iránt. Valójában az emancipációt csak 1849 augusztusában, Szegeden iktatta törvénybe az országgyűlés, és sajnos így már nem is léphetett érvénybe.

A temesvári zsidóságot 1848 nyarán fegyverbe szólította a délvidéki helyzet, és tömegesen csatlakoztak a Temes és Torontál vármegyék déli részére irányított nemzetőr csapatokhoz.

Habár 1848 októberében Temesvárt a Habsburgokhoz hű bánsági főhadparancsnokság hatalmába kerítette, több helybeli zsidó férfi elhagyta a várost és a honvédekhez vagy nemzetőrökhöz csatlakozott. Ezek közül tizet név szerint ismerünk. Többek között *Waldner Nathant* vagy *Ehrenfeld Fülöp* törzsorvost.

A forradalom bukása után (1849. augusztus 13.) Haynau ugyan felmentette a temesvári zsidókat büntetéspénz fizetése alól, azon a címen, hogy császári és király megszállás alatt álltak, de végül is az illetékes központi hatóságok 5.200 forint fizetésére kötelezték őket. Az említett összeget abba az alapba fizették be, amelyből 1856-ban létrejött az iskola.[2]

1 SINGER JAKAB: *A temesvári zsidók az 1848-49-iki szabadságharcban.* Egyenlőség 6/13 melléklet 1-3. p., 10/1913. 2-3. p.

2 *Der Ungarische Israelit* 10. 1848. 95. p. A temesvári Zsidó Hitközség Levéltára (kör. Hitközség), 1848-as iratok.

Ugyanakkor Temesvár a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság fővárosává lépett elő (1849-1860). A temesvári hitközséget a tartományi kormányzóság közvetlen irányítása alá helyezték és a hatóság részletkérdésekbe menően élt is jogaival, beleértve a vezetőség tagjainak kinevezését is. Az abszolutizmus idején a Bánságban több olyan törvényt léptettek életbe, amelyek súlyosbították a zsidók amúgy sem rózsás helyzetét. A reformkor sem tudta elseperni teljes mértékben a 18. századból visszamaradt helyi szabályozásokat, és ezeket most tovább erősítették. Így például egyes céhek makacsul elzárkóztak a zsidók befogadásától és most további foglalkozásokat tiltottak el. A zsidók letelepedését Temesváron beszüntették és a házassági szabályokat a legszigorúbban értelmezték.

A Szerb Vajdaság megszüntetése és a megyerendszer visszaállítása bizonyos mértékig javított a helyzeten, gyökeres változás azonban csak az 1867-es törvénybe iktatott emancipáció hozott.[3] Temesváron e törvény nyomán aránylag gyorsan lebontódtak a múlt maradványai. A következő évtizedekben azonban a temesvári zsidók tovább küzdöttek és élen jártak a „bevett" felekezeti jogállás megszerzéséért vívott harcban (1895-ig). Hasonlóképpen küzdöttek az autonómia megszerzéséért is, még ha annak formáját illetően komoly nézeteltérések merültek is fel az egyes irányzatok között. Sajnos 1918-ig az autonómia nem is valósult meg.

Az 1848 és 1918 között eltelt hét évtizedben, főképp 1867 után, hatalmas lépésekkel folytatódott a zsidóság társadalmi átszerveződése, amely Temesváron már az előző időszakban is szembeszökő volt. Kétségtelen, hogy a nagy modern gazdaság fejlődésében élenjáró Bega-parti város felzárkózásában a zsidóság döntő szerepet játszott, elsősorban az ipar és kereskedelem terén. E fejlődés vonzó hatása nyomán 1880 után felgyorsult a falusi zsidóság városba tömörülése, sőt a nagyrészt fejlődésképtelen városok, mint például Lippa elhagyása. A falusi szövetkezeti mozgalom állami támogatása mindinkább megsemmisítő versenyt jelentett, és számos kiskereskedőt üzlete felhagyására késztetett. Az első világháború (1914-1918) végét követő nagyarányú parasztmozgalmak a Bánság nagy részében végleg megpecsételték helyzetüket. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a távolabbi vidékekről származó bevándorlás, beleértve Galíciát is, 1848 után érezhetően már nem érintette Temesvárt.

A demográfiai változások lényeges elemévé vált a természetes szaporodás ijesztő csökkenése és 1910-ben már csak 15 ezreléket ért el. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a bevándorlás képezte a népszaporulat fő forrását. Az összes tényezőt egybevetve kiderül, hogy Temesvár zsidó népessége általában lassabban növekedett, mint a város lakóinak összessége. Így megállapíthatjuk, hogy 1869 és 1920 között a temesvári zsidó lakosság 2,08-szorosára szaporodott, míg az összlakosság növekedése 2,53-szoros volt.

A fejlődést a következő táblázat szemlélteti.[4]

3 Uo. A zsinagógai hálaadás emléklapja.

4 A táblázatot a Magyar Statisztikai Hivatal kiadványai alapján állítottuk össze. Az 1920-as adatok forrása MARTINOVICI, G. - ISTRATI, N.: *Dictionarul Transilvaniei si a colorlalte tinututi alipite.* Sibiu, 1920.

Népszámlálás	Összlakosság	Növekedés %	Zsidó népesség	Növekedés %	Zsidó lakosság hányada
1869	32,223	143,16	3,982	-	12,35
1881	33,694	104,56	4,019	100,80	11,92
1891	39,889	118,38	4,870	121,17	12,10
1900	69,229	148,48	6,057	124,37	10,27
1910	72,555	122,49	6,728	111,07	9,27
1920	81,689	112,58	8,296	123,30	10,15

Örvendetes tényező volt a zsidó család szilárdsága, amit többek között az is bizonyít, hogy az elváltak számaránya csupán 0,68%-ot tett ki 1910-ben.

A vizsgált időszakban az aktív zsidó lakosság keretében igen komoly eltolódások mutatkoztak meg az egyes foglalkozási ágakat illetően. A rendelkezésünkre álló 1910-es népszámlálás a korabeli meghatározások alapján a következőképpen osztotta fel az aktív zsidó lakosságot foglalkozás szerint[5] (1920-ban ilyen természetű felvétel nem készült):

Foglalkozási ág	%
ipar	6,8
kereskedelem - hitel	40,4
közlekedés	3,2
kisiparos - mesterember	12,1
közszolgálati - értelmiség	10,5
védelem	2,2
napszámos	0,9
háztartási alkalmazott	0,3
járadékos (nyugdíjas)	9,1
ismeretlen	-

Az 1900-as és 1910-es népszámlálás adatainak egybevetése azt mutatja, hogy a fent említett helyzet a temesvári zsidóság visszaszorulását tükrözi a kereskedelem és a hitel terén és elsősorban azt, hogy ez évtizedben immár elvesztette abszolút többségét az áruforgalmazás terén. Az említett időszakban fajsúlyuk 53,6%-ról 40,4%-ra esett vissza, ami 17,91%-os csökkenésnek felel meg. Az ipar és mesterségek területén is némi visszaesés következett be. A legfigyelemreméltóbb az értelmiségi és közszolgáltatási foglalkozásokban elhelyezkedő személyek további növekedése volt. A fejlődés legdinamikusabb eleme a szabadfoglalkozásúak számának növekedése. E tény azzal magyarázható, hogy Temesvár város és Temes megye hivatalai, az állami hatóságok és a hadsereg állásai a zsidók számára nehezen elérhetők voltak az úgynevezett „úri" osztály igényeivel szem-

5 A Magyar Statisztikai Közlemények 56., 61., 64. kötetei alapján. Az 1900-as adatok forrása a Magyar országos Statisztikai Hivatal Levéltárának 837., 869. sz. mikrofilmjei.

ben. A zsidó szabadfoglalkozásúak működésének terebélyesedésére megemlíthetjük, hogy például 1910-ben, Temesváron számos zsidó orvos (47,2%), ügyvéd és ügyvédi irodai alkalmazott (48,9%), egészségügyi dolgozó (30,2%) fejtett ki tevékenységet.

Kétségtelen, hogy Temesvár hatalmas ipari fejlődésében a zsidó alapítások nagy szerepet játszottak. Ezek közé sorolhatjuk az iparalapítás első nemzedékéhez tartozó Blau, valamint a Friedmann Emánuel-féle szeszgyárat. Singer József és Steiner Miksa hozta létre a Bánság első műtrágyagyárát, Weisz Lipót pedig Mehala újvárosában ecetgyárat működtetett. A híres sörgyár Deutsch Ignát és fia tulajdonába került.[6]

A Bánság hatalmas gabonatermelésének értékesítésében kulcsszerepet játszott Dereira Israel (1827-1900). A bankélet fellendítésének ténye elválaszthatatlan Sternthál Salamon nevétől. A 19. század második felében a helyi gazdasági élet központi alakja Eisenstadter Ignát volt. Tevékenységét 1855-ben gabonanagykereskedéssel kezdte, később számos bank és gyár főrészvényese volt. A Kereskedelem és Iparkamara 1859-ben alelnökké, 1891-ben pedig elnökké választotta. Ugyanakkor azonban meg kell jegyeznünk, hogy sajnos Temesváron a zsidóság többségének társadalmi felemelkedése igen lassú volt és a hitközségek, valamint a zsidó társadalmi szervezetek karitatív működésére igen nagy szükség mutatkozott.

A temesvári zsidóság 1870-ig egyetlen hitközséget alkotott. Igaz, már a 60-as évek elején mind nyilvánvalóbbá váltak a polarizáció jelenségei és valóságos pártalakulatok keletkeztek, amelyek végső fokon a neologokhoz, illetve az ortodoxokhoz csatlakoztak. Ellentétes véleményeik a nagy nyilvánosság előtt is megjelentek, többek között az Allgemeine Illustrierte Judenzeitung hasábjain. Sajnos az ellentétek többször odáig fajultak, hogy az egyes vitapontok megoldására az állami hatóságok közbelépését vették igénybe, mint például 1864-ben egy házasságkötés nyomán kirobbant ügyben.[7]

Az újjászervezés kérdése döntő szakaszba lépett az 1868-as kongresszus küldötteinek megválasztása alkalmával. A 406 Temesvár városi választó a mandátumot a kifejezetten reformista Eisenstadter Ignátnak juttatta. A még különálló községet képező Mehala és vele együtt néhány kisebb település 106 választója Reich Ignácot bízta meg, aki később az ortodox szervezet élére is került.[8]

A szintén reformista Hirschfeld Mór temesvári főrabbi Versecen lépett fel, de eredménytelenül.

A kongresszus (1868-1869) által elfogadott szabályzatot a temesvári hitközség elfogadta, míg Mehala elutasította és csatlakozott a „Hitőr" mozgalomhoz.

A magyar országgyűlés 1870. április 2-i határozata nyomán, mely kizárta a kényszer alkalmazását a kongresszusi határozatok végrehajtása érdekében, Temesváron is megindult a különböző hitközségek szerveződése. A Sternthál Salamon elnöklete alatt álló belvárosi hitközség neológ irányzatú maradt. A gyárvárosiak, akik már régóta autonómiát vívtak ki, majd 1861 után megkezdték fokozatos elválásukat a belvárosiaktól, 1871-ben az ortodoxokhoz csatlakoztak.[9] Csakhamar felbomlott a nézetazonosság és a többség a régi alapszabályok alapján „status quo" jellegű hitközséget hozott létre. Való-

6 *Hitközség.* Adólajstromok 1870-1880.

7 Allgemeine Illustrierte Judenzeitung 4. 1860. 30. p., 12. 1862. 92., 93. p., 15. 1862. 119-119. p.; Hitközség Berichte 1864.

8 *Izraelita Közlöny* 47. 1868. 440. p., 48. 1868. 445. p.

9 *Das Traditionelle Judentum* 36. 1871. 396-397. p.

jában közelebb álltak a neologokhoz, ami végülis 1930 után lehetővé tette egyesülésüket a belvárosiakkal. A kisebbség megalakította a gyárvárosi ortodox hitközséget. Hasonló irányzatú volt a józsefvárosi új hitközség, amely később időlegesen Mehalával egyesült.

A 18. század elejéig a kizárólagosan szefárd jellegű temesvári hitközségekben fokozatosan az askenázok kerültek hatalmas többségbe. A szefárdok gondosan őrizték hagyományaikat és különálló hitközséget hoztak létre. Számuk rohamos csökkenése arra kényszerítette a Derreire Israel elnöklete alatt álló szefárd hitközséget, hogy 1899. január elsejével feladják önnálóságukat és csatlakozzanak a belvárosiakhoz. Zsinagógájuk azonban tovább működött.[10]

Nem vitás, hogy a temesvári zsidóság megosztottsága hátrányokkal járt és nem véletlenül merültek fel együttműködési tervek is. Így például 1913-ban Drechsler Miksa belvárosi főrabbi kezdeményezésére Weisz Hugó tanácsos tervet készített, amely előirányozta egy közös képviselet felállítását, amely az egyes hitközségek önállóságának fenntartása mellett egyesítette volna az iskolai, karitatív és más anyagi vonzatú kérdés megoldására tett erőfeszítéseket.

A terv csak négy év elmúltával kezdett testet ölteni, midőn az összes helybeli hitközség vezetősége egy asztalhoz ült és a fenálló kérdések megoldásáról tanácskozott. A kapcsolattartás ezután állandó maradt, szervezeti keretek létrehozása nélkül. Például közös megegyezéssel biztosították a héber óvoda megnyitását.[11]

Valamennyi temesvári hitközség alapvető feladatának tekintette az istentisztelet fényének emelését. Taglétszámuk növekedése és a hívek jelentős részének gazdasági megerősödése napirendre tűzte az előző századból származó szűk és lepusztult belvárosi zsinagóga újjal történő helyettesítését. A kezdeményezés Hirschfeld Mór főrabbit dícséri, aki beiktatása után (1863. szeptember 16., kész tervvel állt a közgyűlés elé. A tagok felkarolták a gondolatot és Brünbaum Márk elnöklete alatt építőbizottság alakult, míg a pénzügyeket Eisenstadter Ignácra bízták. A kezdeti lelkesedést csakhamar felváltották a gondok, annál is inkább, mivel a Gyárvárosban és a Józsefvárosban is hasonló terveket melengettek. Végül is a megoldást nagyobb kölcsön felvétele biztosította, ami a hitközségi adó tetemes emelkedését vonta maga után. Az építkezés 1864-ben megindult és a következő évben lényegében véget is ért.[12]

A terveket egy bécsi építész készítette el a megadott feltételek alapján. Ezek előírták egy 3.000 férőhelyes, mór stílusú zsinagóga építését, szerkezeti beosztását pedig a bécsi Stadttempel alapján képzelték el. A kor legtekintélyesebb zsidó lapja, a „Ben Chanaja" 1865. október 4-i számában nagy megelégedéssel nyugtázta, hogy Temesvár-Belváros új zsinagógája „önmagában is egy művészi megvalósítás" és ugyanakkor „a város dísze". A cikk szerzője csodálattal emelte ki „az égre meredő két hatalmas tornyot".[13]

A zsinagóga felavatása valóságos közös városi ünneppé csúcsosodott. A zárkövet von Martens altábornagy, a főhadparancsnok helyettese helyezte el a városi és megyei előkelőségek jelenlétében. Abban az időben jelentős kivételnek számított, hogy megje-

10 *Ungarische Wochenschrift* 1. 1899. 4. p., 2. 1899. 12. p.

11 *Ungarlandische Jüdische Zeitung* 10. 1913. 159. p.; *Zsidó Szemle* 1. 1917. 5. p.

12 Hitközség. Vegyes iratok. 1862-1865.

13 *Ben Chanaja* 1865. 708-709. p.

lentek az egyes felekezetek képviselői is. A kulcsokat – ünnepélyesen – a főrabbinak adták át, aki magas szárnyalású avató-beszédet mondott.

A felavatás után tetemes felajánlások érkeztek és így további beruházások váltak lehetővé. Először 1866-ban egy monumentális orgonát építettek, amelyet néhány évtized múlva egy még nagyobb méretűvel váltottak fel.[14]

A többi kerületben is sor került zsinagógák építésére. A gyárvárosi régi zsinagóga, amely még 1848 előttről származott a „status quo" hitközség birtokába került. A múlt század végén lebontották, és a máig álló zsidó művészi elemekkel díszített zsinagógát emelték helyébe. Ünnepélyes keretek között került sor 1900-ban a gyárvárosi, az ortodox zsinagóga felavatására, amelyen megjelentek a hatóságok és a keresztény felekezetek képviselői is.[15] A Józsefvárosban nagy nehézségek árán, 1895-ben fejezték be az ortodox zsinagóga építését, szintén ökumenikus avató-ünnepség keretében. Később 642 férőhelyesre bővítették ki (1910).[16]

A legnagyobb nehézségek Mehalában merültek fel. Magánházban bérelt imaházuk helyébe 1867 után országos gyűjtés révén tudtak egy szerény zsinagógát létrehozni.[17]

A temesvári hitközségek gondosan ügyeltek arra, hogy a rabbiszéket kiváló férfiak foglalják el. Az 1848–49-es forradalmat követő években továbbra is Oppenheim Dávid, Zwi (Hirsch) b. Dávid töltötte be a főrabbi hivatalt (1821–1859). Ő volt az utolsó bánsági főrabbi, habár 1848 után csupán a puszta címet viselte. Békeszerető és okos ember volt, aki igyekezett a szembenálló nézetek között egyensúlyt tartani és a külső kerületek szaporodó kívánságait is teljesíteni. Halála után csak három év múlva találtak számukra megfelelő rabbit a már említett Hirschfeld Mór személyében. Amilyen lelkesedéssel dolgozott a zsinagóga felépítésén, ugyanolyan fájdalommal szemlélte a belvárosi hitközség felbomlását és súlyosbodó pénzügyi helyzetét. Végül 1872-ben lemondott és Bécsbe távozott.[18]

A pénzügyi zűrzavar közepette és az ezzel járó egyenetlenségek nyomán csak 1879-ben választották meg Lőwy Mórt (1849–1908). Legnagyobb érdeme, hogy legalább tisztán vallási szinten újra bizonyos kapcsolatot teremtett a temesvári zsidóság között és nem egyszer prédikált a többi zsinagógában is. Mint köztiszteletben álló személyiséget beválasztották a városi tanácsba is.

Korai halála újabb kérdőjelekkel terhelte a belvárosi hitközsget. Végül Drechsler Miksa (1883–1970) személyében állapodtak meg, aki a budapesti rabbiképző növendéke volt és a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett doktorátust, majd Nyugat-Európában egészítette ki tanulmányait.[19] Több mint hat vtizedes működése alatt hatalmas tekintélyt szerzett mesteri szónoklataival, törhetetlen szervezőképességével, kultúra iránti szeretetével és főképp a zsidó érdekekért való bátor kiállásaival. Nemcsak hívei körében örvendett köztiszteletnek, prédikációit sokszor keresztények is meghallgatták. Tudományos tevékenységet is folytatott, és munkatársa volt a zsidó lapoknak is.

---

14 *Uo.* 1865. 308. p., 1866. 691. p.

15 *Egyenlőség* 38. 1899. 10. p., 40. 1900. 10. p.

16 *Uo.* 39. 1895. 10. p.; *Ungarlandische Judische Zeitung* 19. 1910. 284. p.

17 *Hitközség.* Vegyes iratok 1866–1868.

18 *Ungarische Jüdische Wochenschrift* 2. 1872. 13. p.

19 *Egyenlőség* 35. 1909. 10. p.

A Gyárvárosban 1844-től alkalmaztak rabbihelyettest Israel b. Moshe (Hartmann József) személyében, aki 1860 után önállóan működött. Öregsége és betegsége miatt Grünhut Lázárt választották meg segítségére, majd utódjának. A rabbiszékben azonban csak rövid ideig maradt (1885-1889) és egyike lett az első kivándorlóknak Palesztinába. A következő évben a status quo hitközség főrabbi állást létesített, melyre Kohlbach Bertalant választották meg (1890-1896). Sokat tett a valláserkölcsi élet emelésére, és főképp a fiatalsággal foglalkozott. Híveinek azonban túl merész újítónak számított és ezért elkedvetlenedve hagyta el Temesvárt. Utódja Lőwy Joachim lett, aki 1910-ig ült a rabbiszékben.

Az ő utódja Singer Jakab lett (1867-1939), aki nemcsak mint kiváló rabbi állta meg a helyét, hanem számottevő történelmi munkát hagyott az utókorra, elsősorban a helybeli zsidóság történetével kapcsolatban.[20]

A gyárvárosi ortodox hitközség késve gondolhatott állandó rabbiállás biztosítására, amelyet Süssmann Áronnak ajánlottak fel (1911) és akit Sofer Hermann, a híres pozsonyi rabbicsalád sarja követett (1917). A Józsefvárosban a rabbiállás betöltésére a haszid felfogás okozta ellentétek megszűnte után nyílt lehetőség.[21] Hasonlóképpen akadályt képezett a hitközség szegénysége és csak 1900-ban létesült állandó főrabbi állás, amelyet Schuck Bernáttal töltöttek be (1901).[22] Méltó kortársa volt az említett másik két nagynevű rabbinak és felhívta magára a figyelmet harcos kiállásával, mint például a rabbik törvényes jogállásának ügyében.[23]

Az 1848-as forradalmat követően hatósági utasításra a hitközség elnökségét Grünbaum Márk foglalta el, aki 1862-ig tevékenykedett. Igyekezett az abszolutizmus nyomását enyhíteni és lehetőleg a zsidóság érdekeit megvédeni. Őt követte Scharmann Sámuel (1862-1870), kinek működése alatt építették fel a zsinagógát. Utódai Eisenstadter Ignác (1870-1893) és Sternthál Salamon (1893-1918) vezetése szintén nagy jelentőségű volt. A hiányzó államsegély ellenére kivezette a belvárosi hitközséget a pénzügyi kátyúból, igen nagy áldozatok árán. Így például 1905-ben adófizető hitközségi tag adókulcsa 45,78% volt, amit Erdélyben csupán a máramarosszigeti ortodoxok haladtak valamivel túl.[24] Megszavaztak egy új, valóban demokratikus alapszabályt, amely több mint egy félszázadig volt érvényben (1896-1948).

A súlyos terhek miatt újabb pénzforrásokra volt szükség. Kitűnő érzékkel megvették a zsinagógával határos épületeket, majd a régi hitközségi központtal együtt lebontották. Helyükre 493.118 koronás költséggel felépítették a máig fennálló hitközségi palotát, amelyet 1906. december 25-én avattak fel. Az épületben saját intézmények mellett több lakást és üzlethelyiséget alakítottak ki, amelyeknek bére nagyot könnyített a terheken.

A gyárvárosi status quo és a két ortodox hitközség is erőfeszítéseket tett, hogy megközelítse a belvárosi színvonalat. Itt a status quo hitközség Friedmann Márk elnöksége alatt (1900-1913) az új zsinagógát megfelelő berendezéssel látták el, megnyitották a rituális fördőt és elindították az egyesületi életet.[25]

---

20 *Magyar Izrael* 1910. 88. p., *Magyar Zsidó* 17. 1911. 12. p.; *Új Élet* 82. 1940. 4. p.

21 *Ben Chanaja* 1866. 374. p.

22 *Ungarische Wochenschrift* 35. 1901. 5. p.

23 *Izrael* 12. 1913. 7. p.

24 *Szombati Újság* 1. 1906. 9. p.

25 *Egyenlőség* 24. 1909. 10. p., 48. 1897. 12. p.

A hitközségi élet fellendítésének egyik eszköze az alapítványok létesítése volt. Így például Baruch Sámuel 1894-ben 8.000 forintot hagyományozott iskolai és kulturális célokra. Az alapítványok száma 1914-ben már közel száz volt, nagyrészt a Belvárosban.

A Chavra-Kedosa 1900-ig egységesen működött egész Temesváron. Következésképpen egyetlen temető létezett a lippai úton, habár az idők folyamán a ritusok szerint parcellákra osztották. Csupán a távoli Mehalán létesítettek nagy nehezen külön temetőt. A Chevra-Kedosa nagy terheket hordozott, főképp a sok szegény ingyen temetése révén. Működését jelentős alapítványok segítették elő, mint például a szemérmes szegényeket istápoló Hirschfeld-hagyomány.[26] A századforduló után a józsefvárosiak, majd a gyárvárosiak váltak külön, de ezúttal a vagyonmegosztás testvéri szellemben ment végbe.

Jelentős emberbaráti tevékenységet fejtettek ki a Máskir el Dal Egyesület, amelynek 1901-ben 209 tagja és 4.316 korona tőkéje volt.[27]

A karitatív tevékenység fő letéteményesei a nőegyletek voltak. A Belvárosban a tevékenység 1875 után Eisenstadter Lina elnöksége alatt terebélyesedett ki. Valamivel később alakult meg a Józsefvárosi Nőegylet. Végül 1916-ban létrehozták a Patronázs-Egyesület helyi szervezetét is. Ismeretlen időpontban kezdte meg működését a Kiházasító Egylet. Előremutató volt az a tény, hog ezen egyesületek gyakran túltették magukat a fennálló hitközségi kereteken és közösen tevékenykedtek.

Az ifjúsági egyesületek hosszú időn keresztül hiányoztak. Csupán az első világháború kirobbanását követő években sikerült Schuck főrabbinak megszervezni a kerületekben az állami, illetve a Notre-Dame apácák vezette, középiskolában tanuló Izraelita Lányok Egyesületét. Ezen felbuzdulva a Belvárosiak is a cselekvés mezejére léptek, majd a két egyesület összeolvadt.[28]

Gyakorlatilag az első világháború utolsó éveiben lett igazán működőképes a „Hatikva" Egyesület, amely egyaránt vallásos és cionista jellegű volt. Működési köre előadásokat, koncerteket, sőt kiállításokat is magában foglalt.[29]

Nem vitás, hogy sokat tettek a fiatalság iskolázása érdekében, legalábis bizonyos időszakokban. A 19. század közepén Temesváron két elgondolás uralkodott. Az ortodoxok többsége a hagyományos vallási oktatás mellett kardoskodott, és csak fokozatosan fogadták el a főképpen általános ismereteket nyújtó nyilvános iskolát, amelyért a reformisták küzdöttek. Előrelépést jelentett az 1850-ben felállított négy osztályos gyárvárosi magániskola, amely a hívek adományaiból tartotta fenn magát és igyekezett összeegyeztetni a vallásoktatást más tantárgyakkal. Nagy súlyt helyeztek a héber nyelv elsajátítására is. Nemsokára a hitközségi költségvetés terhére hasonló iskola alakult a Belvárosban is.

Újabb változást jelentett az 1856-ban megalakult „mintafőiskola", amelyet részben az iskolaalapból tartottak fenn. Az órarend heti húsz órát tartalmazott, beleértve a héber nyelvet és vallásoktatást is. A német tannyelv mellé 1860 után bevezették a magyart, amely fokozatosan átvette az előbbi helyét. Ugyanabban az évben megnyíltak a leányosztályok is, sőt a Gyárvárosban fiúiskolát létesítettek.[30]

---

26 *Uo.* 25. 1888. 13. p.; *Magyar Izraelita* 2. 1867. 23. p.

27 *Egyenlőség* 7. 1901. 10. p.

28 *Zsidó Szemle* 10. 1916. 3. p., 22. 1916. 6. p., 2. 1918. 6. p., 20. 1918. 2. p.

29 *Izrael* 5. 1912. 10. p., *Ungarlandische Jüdische Zeitung* 3. 1913. 44. p.

30 *Hitközség.* Vegyes iratok 1860-61., *Ben Chanaja* 1860. 141-142. p., 1861. 107., 1861. 306. p., 1865. 178. p., 1866. 846. p.

Az 1868-as népoktatási törvény alapján a zsidó gyermekek számára két lehetőség állt fenn. Egyrészt felekezeti iskolát kellett létesíteni a megszűnő mintafőiskola helyébe, vagy állami, illetve községi tanintézeteket venni igénybe. Anyagi nehézségek folytán végül is a temesvári hitközség két elemi iskola fenntartása mellett döntött időlegesen. Mehalában is megnyitottak egy népiskolát. Valamennyi magyar oktatási nyelvű volt. Az egyre terjedő liberális és asszimilációs nézetek hatására 1890 után a hitközség feladta őket. Így szó sem lehetett óvoda alapításáról és végül csak 1917-ben jöhetett létre a már említett héber nyelvű óvoda.

Szintén a cionista mozgalom kezdeményezte a zsidó iskolák helyreállítását. A belvárosi hitközség az 1918–19-es tanévben újra megnyitotta négy osztályos népiskoláját fiú- és leányosztályokkal. Ugyanakkor komolyan foglalkoztak egy főgimnázium felállításának gondolatával, amely a következő tanévben valósult meg.[31]

A felekezeti népiskolák szűk keretei nem oldották meg az állami tantervben is előírt hittantanítás kérdését. Alapvető nehézséget képezett, hogy a minisztérium hosszú időn keresztül nem biztosította a tanerők alkalmazására szükséges anyagi fedezetet. Csupán 1907-től kezdve fizette az állam a temesvári középiskolák izraelita hittanárait.[32] Ugyanakkor a községi és a keresztény felekezetek népiskoláin további 538 zsidó gyermek tanult.

A temesvári zsidók kultúra iránti fogékonyságát dícséri az a tény, hogy 1910-ben Temesváron mindössze 416 izraelita analfabéta volt és a 12–39 éves közötti korosztály tagjainak 98,19%-a tudott írni és olvasni.[33] A nagyvárosi élet szomorú következménye volt a viszonylag nagyszámú család nélküli zsidó gyermek, akik jobb híján állami árvaházba kerültek. Az említett intézmény 70 bennlakója közül 1910-ben 18 izraelita volt (25,71%).[34] Helyzetüket javította az ugyanabban az évben alakult Patronázs Egyesület.

Számos kulturális megvalósítás is dicséri a hitközségek működését. Így például a belvárosi hitközség 1905-ben emelt palota dísztermében előadásokat szerveztek és ugyanott egy könyvtárat is megnyitottak. Évente, Hanuka alkalmával művészi előadásokat szerveztek. Nem feledkezhetünk meg a kórus koncertjeiről sem, amelyeknek másvallású hallgatói is voltak.

A 19. század második felében megerősödtek az ökumenikus kapcsolatok. A zsidó lakosság pozitívan értékelte Lonovics József római katolikus püspök körlevelét (1848), aki állást foglalt az antiszemita megnyilvánulásaikkal szemben.[35] A temesvári zsidóság ökumenikus álláspontját Lőwy és Kohlbach főrabbik fejtették ki Desewffy római katolikus püspök beiktatása alkalmával (1890). Utódjának, Glattfelder Gyula püspöknek beiktatásán Schack Bernát és Drechsler Miksa főrabbik szóltak nagy elismeréssel. Válaszában a püspök a kölcsönös tisztelet szükségességét hangsúlyozta (1911).

Szép megnyilvánulásra került sor 1891-ben a temesvári református templomban, midőn Kohlbach főrabbi imádkozott a két felekezet testvéri összejövetele alkalmával. A csanádi (temesvári) püspökség 900. évfordulóján a római katolikus székesegyházban tartott nagymisén megjelent a belvárosi hitközség küldöttsége Lőwy főrabbi vezetésé-

31 *Zsidó Szemle* 47. 1917. 5. p.
32 *Egyenlőség* 23. 1907. 10. p.
33 *Magyar Statisztikai Közlemények.* 61. köt. [1910]
34 *Magyar Zsidó* 9. 1910. 9. p.
35 Eredetije a temesvári Püspöki Levéltárban.

vel (1900).[36] Nem felejthetjük el azonban, hogy negatív megnyilvánulások is voltak. A temesvári római katolikus, a lugosi görög katolikus és a karánsebesi görögkeleti püspök sorozatosan ellene szavazott a főrendi házban a zsidó vallás recepciója ügyében. Igaz, Temesváron.

Győzőnek 1875-ben indított antiszemita agitációja lényegileg hatástalan maradt, sőt a tiszaeszlári per keverte hecchullám néhány magyar, német és román nyelvű fullánkos újságcikkre korlátozódott.

Az első világháború éveiben Temesváron is megerősödött a cionista mozgalom. Jótékony hatása közelebb hozta egymáshoz a hitközségeket, és lehetővé tette a már említett közös megvalósításokat. A hitközségek, elsősorban a belvárosi, támogatta a Bánsági Zsidó Nemzeti Szövetség megalakítását és programját (1918).

A következő időszak fontos változásai előtérbe állították az áliát, ami azt eredményezte, hogy ma néhány száz tagra zsugorodott a temesvári hitközség, egykori tagjainak tömegei ma Izraelben élnek.

JENŐ GLÜCK

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE JEWISH RELIGIOUS COMMUNITY OF TEMESVÁR (1848-1918)

Although the cessation of the Serbian Voivodship and the re-establishment of the county-system already improved the social conditions of the Jewish people to a certain extent, it was not earlier than in 1867 that the emancipation act brought about complete change in the situation. In Temesvár (today Timişoara, in Romania) following the act, survivals of the past were demolished comparatively quickly. However, in course of the following decades the Jews of Temesvár struggled forward, as well as led the campaign to gain the legal status of a recognized denomination. Parallel to this they fought for autonomy; however, regarding its model there were serious debates between different orientations. Consequently this autonomy had not been achieved until 1918.

During the First World War the Zionist movement grew stronger also in Temesvár. Its beneficial effect drew the communities nearer to each other. It contributed among others to the establishment and activity of the National Association of the Jews of Banat in 1918.

36 *Die Ungarische Beobachter* 3. 1890. 2. p.; *Magyar Zsidó* 9. 1911. 13. p.; *Egyenlőség* 5. 1891. 7. p., 33. 1890. 10. p.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/3-4

PÉTER MIKLÓS

LA FORMAZIONE DEL CENTRO DIOCESANO DI SZEGED E LA SANTA SEDE

Szeged é sede episcopale provvisoria dal 1923 e ufficiale poi a partire dal 1931. In città, dopo lo spostamento della sede episcopale di Temesvár a Csanád, negli anni Venti si formò il centro ecclesiastico cattolico. Una tappa importante di questo processo fu l'organizzazione del seminario e l'avvio dell'educazione seminaristica. Per il 1930 venne costruito il palazzo episcopale, il Collegio di Sant'Emerico, l'Accademia di teologia e la chiesa votiva (il duomo). Nel 1941 il Papa Pio XII fondò il capitolo cattedrale di Csanád con sede a Szeged.[1] In seguito esporrò le tappe della formazione del centro diocesano di Szeged tra il 1923 e il 1941, in base alla bibliografia finora pubblicata e ai documenti dell'Archivio Episcopale di Szeged-Csanád.[2]

IL CATTOLICESIMO DI SZEGED NEGLI ANNI 1930

Quasi il 90% degli abitanti di Szeged apparteneva alla religione cattolica (nel 1930 il 88,10%, nel 1936 l'87,97%, nel 1941 l'88,04%). Durante l'epoca di Horthy la cura spirituale dei cattolici di Szeged era affidata a 13 parrocchie. Queste parrocchie formavano due arcipreture: il distretto arcipretale di Szeged-centro e quello di Szeged-periferia (il cosiddetto distretto di Kistelek).

Tra i due conflitti mondiali a Szeged funzionavano 13 ordini religiosi: quattro per gli uomini e nove per le donne. In città l'ordine francescano e quello minorita avevano lunghe tradizioni, i loro chiostri di Alsó- e Felsőváros erano rilevanti centri spirituali. A causa dei loro ruoli svolti nell'insegnamento medio e superiore si devono menzionare i padri scolopi, stabilitisi nel 1720 e le Sorelle della Scuola di Notre Dame (School Sisters of Notre Dame), in attività dal 1873. L'ordine gesuita possedeva qui un'accademia di filosofia e teologia a partire dal 1920, piú tardi esso si assunse anche l'amministrazione dell'Accademia di Teologia di Szeged.

1 Riassunto delle relazioni tra l'Ungheria e la Santa Sede Apostolica nel secolo XX: GERGELY, JENŐ: *A 20. században.* In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.* ZOMBORI, ISTVÁN (a cura di). Bpt., 1996. pp. 255-295.; Le relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede 1920-2000. ZOMBORI, ISTVÁN (a cura di). Bpt., 2001.

2 La versione ampliata del documento e dotata di appunti precisi: MIKLÓS, PÉTER: *Az egyházmegyei központ kiépítése Szegeden, 1923-1941. Egyháztörténeti Szemle,* 2003. n. 2. pp. 86-99.

Tra le due guerre mondiali la Chiesa Cattolica gestiva qui varie scuole materne, elementari e medie-superiori. Oltre a queste la Chiesa aveva in possesso un Magistero e due accademie. Diverse associazioni, congregazioni, organizzazzioni sociali (soprattutto caritative) funzionavano sotto l'ala protettrice della Chiesa ugualmente alle altre confessioni. Funzionavano inoltre a Szeged una serie di associazioni cattoliche per giovani uomini e donne. Una rivista di importanza rilevante nella città era la Szegedi Új Nemzedék (Nuova Generazione di Szeged, quotidiano politico cristiano) che occupava il primo posto tra i diversi prodotti locali di stampa, settimanali e mensili.[3]

A Szeged vivevano anche alcune centinaia di credenti della chiesa greco-cattolica: nel 1930 costituivano lo 0,4 % degli abitanti, mentre nel 1941 lo 0,7 %. Già nel 1914 fondarono un movimento per organizzare la loro parrocchia, il che si realizzò solo il 26 dicembre 1921 (come filiale della parrocchia di Makó). Nel 1922 ricevettero la Cappella di Santa Rosalia dalla città grazie alla mediazione di József Várhelyi, parrocco del centro. La Cappella, ampliata e trasferita dall'attuale piazza di Aradi Vértanúk (dei Martiri di Arad) alla piazza Lechner, fu consacrata il 17 novembre 1929 da Gyula Glattfelder, vescovo di Csanád. La parrocchia di Szeged fu fondata nel febbraio 1937 dal vescovo di Hajdúdorog che nominò come amministratore Béla Ladomérszky (1937-1944), il quale era viveva in città a partire dall'inizio del 1936. La parrocchia greco-cattolica pubblicò un mensile tra il 1936 e il 1942. Un'altro punto di connessione con la città é il fatto che il Partito delle Frecci Crociate aveva un unico prete greco-cattolico come membro, il dott. Béla Ladomérszky, parrocco di Szeged. Nei suoi articoli, nati sotto lo pseudonimo Béla Bizó, espose che si aspettava la soluzione delle ingiustizie sociali dai crocefrecciati. Spiegava la sua adesione al partito davanti alle autorità diocesane con le difficili condizioni sociali, la miseria insopportabile dei credenti greco-cattolici.[4]

Una figura determinante del Cattolicesimo di Szeged tra i due conflitti mondiali era Gyula Glattfelder, perciò vorrei tracciare brevemente la sua carriera. Gyula Glattfelder nacque a Budapest il 18 marzo 1874. Prese il diploma dai padri scolopi di Pest, poi svolse studi teologici all'Università delle Scienze Péter Pázmány. Nel 1896 fu ordinato prete e nel 1897 prese il dottorato in teologia. Si occupò dell'educazione spirituale dei giovani, organizzò i primi due Collegi di Szent Imre (Sant'Emerico) a Buda e a Pest destinata a studenti universitari. Fu nominato vescovo di Csanád dal Papa Pio X nel 1911.

Il territorio della diocesi però, dopo il 1918, fu diviso tra tre paesi (l'Ungheria, la Jugoslavia e la Romania). Glattfelder rimase nella sua sede, a Temesvár, dove rappresentava gli interessi della minoranza ungherese e quelli della Chiesa Cattolica. Nel 1923 fu costretto a lasciare la Romania. In Ungheria, a Szeged, fondò il centro della diocesi troncata. Fece costruire un palazzo vescovile, un'accademia di teologia e sollecitò il compimento della costruzione della chiesa votiva. Nel 1931 Szeged diventò anche ufficialmente sede episcopale. Il pontefice prese parte attiva al lavoro dell'episcopato e del Senato del Parlamento, era membro e dirigente di diverse associazioni sociali e scientifiche. Nel 1942, dopo la morte di Gyula Zichy, fu nominato arcivescovo

3 GICZI, ZSOLT: *Szeged katolicizmusa az 1930-as években.* In: Szeged, 1990-91. n. 12-13. pp. 21-23.

4 PIRIGYI, ISTVÁN: A magyarországi görög katolikusok története. Vol. 2. Nyíregyháza. 1990. p. 241.

di Kalocsa dal Papa Pio XII. però non poté prender posto nella sua nuova sede pontificale a causa della sua malattia. Morí a Budapest il 10 agosto 1943.[5]

LA COSTRUZIONE DEL DUOMO

La chiesa piú alta e piú grande di Szeged fu costruita grazie al voto seguente all'alluvione dell'anno 1879: prima al suo posto si ergeva la chiesa di San Demetrio, la chiesa parrocchiale del quartiere Palánk (chiamato in seguito quartiere centrale). Il comitato gestore dei collatori di Szeged il 28 novembre 1880 fece un voto solenne affinché fosse innalzata una chiesa monumentale in commemorazione della ricostruzione. Da qui deriva il nome di chiesa votiva. Nel 1931 la chiesa del centro episcopale ricevette il rango di cattedrale.

Già negli anni intorno al 1880 ci furono tentativi per designare il posto della nuova chiesa, però solo dopo lunghe discussioni si riuscí a ottenere un risultato. Il vescovo Sándor Bonnaz nel suo testamento destinò 200 000 fiorini alla chiesa in costruzione: „La mia volontà é che con il contributo della cassa dell'autorità municipale munita di diritto collatore si costruisca una grandiosa cattedrale parrocchiale molto richiesta nel centro nominato Palánk..."[6] Il Comitato Costruttore della Chiesa Votiva venne formato il 2 maggio 1901, con la presidenza di Sándor Iványkovits, procuratore generale ufficiale. Nonostante la protesta del parroco Ferenc Varga per la costruzione fu destinato il posto della chiesa di San Demetrio, che era in pessime condizioni: „Solo la gente di fine secolo può essere tanto crudele da demolire una chiesa dove ci sarebbe bisogno di una."

La città indisse un concorso per i progetti della chiesa votiva. I risultati furono resi pubblici il 10 giugno. Il primo premio non fu consegnato. Il piano di Károly Rainer e Sándor Aigner si classificò secondo, quello di Ernő Foerk e Gyula Sándy, terzo. Il quarto premio fu consegnato a Antal Hofhauser e László Gyalus. Szeged affidò la preparazione e la realizzazione dei piani della chiesa a Frigyes Schulek, su proposta del sindaco György Lázár. Le spese ammontarono a 3,3 milioni di corone, la città però poteva darne solo 2,1. Nel 1912 Schulek si ritirò appellandosi alla su vecchiaia e malattia. La realizzazione fu affidata a Ernő Fork, in base ai piani di Schulek, con un bilancio di 2,5 milioni. Il comitato costruttore della chiesa nel maggio del 1912 su proposta di Sándor Iványkovits accettò che la chiesa „fosse eretta in memoria dell'alluvione, però in onore della Signora Protettrice d'Ungheria."

Nella chiesa di San Demetrio il parrocco Géza Jászai, vescovo titolare di Sebenico, celebrò l'ultima santa messa il 13 luglio 1913. La demolizione dell'edificio fu cominciata il 22 luglio. La prima pietra della chiesa votiva fu posta il 21 luglio 1914. I lavori però cessarono in luglio a causa della guerra mondiale, visto che la maggior parte degli operai partí soldato, ricominciarono nell'aprile del 1923 e terminarono il 16 settembre 1923. La croce della cupola fu messa il 30 agosto 1924. Il 26 novembre 1925 posero la

5 LOTZ, ANTAL: *Glattfelder Gyula, az egyházfő és tudós. Vigilia*, 1983. n. 2. pp. 142-143.; *Igazságot - szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága.* ZOMBORI, ISTVÁN (a cura di). Budapest-Szeged, 1995.

6 KOLLÁTI, ISTVÁN: *A fogadalmi templom története, 1880-1949.* In: *A szegedi székesegyház.* Ábrahám, István e Zombori, István (a cura di). Szeged, 2001. pp. 15-17.

croce al lato del Tibisco e il 27 marzo 1927 al lato della città. Il bilancio totale delle costruzioni arrivò ai 4 milioni di pengő.

Il 24 ottobre 1930, per la festa dell'arcangelo San Raffaele, Gyula Glattfelder, con un sontuoso seguito ecclesiastico, consacrò la chiesa votiva di Szeged dedicata alla Signora degli Ungheresi. Tra il 22 e il 26 ottobre le cerimonie furono celebrate con la presenza dei massimi dirigenti del governo e della Chiesa.

Il 19 giugno 1931 all'edificio ecclesiastico fu consegnato il rango di cattedrale dal Papa Pio XI.

L'ORGANIZZAZIONE DELL'ACCADEMIA DI TEOLOGIA

A Szeged negli anni Trenta funzionavano quattro università. Accanto all'università degli studi e al magistero della scuola complementare c'erano due università di teologia cattolica: l'accademia filosofica e teologica della Società di Gesú e quella teologica diocesana. La direzione di ambedue fu affidata ai gesuiti. L'educazione dei preti della diocesi di Csanád si svolgeva nel seminario di Temesvár. Il seminario cominciò il suo operato il 17 novembre 1806: la sua storia fu descritta da Sándor Kováts, professore di teologia.[7] Gyula Glattfelder, vescovo diocesano, fece ereggere nel 1913-14 un nuovo edificio per il seminario, che benedisse il 5 novembre 1914, per la festa di Sant'Emerico. Il prelato fu espulso nel 1923 dalla Romania. In tutte e due le sedi (a Temesvár e a Szeged) fece costruire un seminario.[8]

L'accademia filosofica e il noviziato dei gesuiti furono trasferiti da Pozsony a Szeged nell'estate del 1919, sfuggendo dall'occupazione cecoslovacca. Il noviziato si trasferí a Érd nel 1921, però l'accademia rimase nella nostra città. Anche nel seminario diocesano formatosi nel 1930 i gesuiti svolsero il lavoro istruttivo fino al 1950, anno dello scioglimento degli ordini sacerdotali. Ferenc Bíró, provinciale dell'ordine, scrisse una lettera, nr. 3/1930, a Gyula Glattfelder, vescovo di Csanád, il 16 gennaio, con la quale gli comunicava che alla riunione provinciale sarebbe stato trattato anche il caso dell'accademia. „Potrò dare una risposta meritoria dopo aver mandato a conferma i decreti di questi consigli al Reverendo Padre Generale e ricevuta la risposta da lui."[9]

Al consiglio decisero di assumersi anche la direzione del seminario episcopale, accanto alla propria accademia teologica e filosofica di Szeged. Ferenc Bíró comunicò questa decisione a Gyula Glattfelder via lettera il 20 gennaio. Stabilí le condizioni dell'ordine. Avrebbero insegnato all'accademia di Szeged i seminaristi delle parti ungheresi delle diocesi di Csanád, Szatmár, Nagyvárad e quelli del vescovato greco cattolico di Hajdúdorog. Avrebbero voluto organizzare, all'università trasferita da Kolozsvár a Szeged, una facoltà di teologia con professori dell'ordine gesuita. „La provincia ungherese della Società di Gesú si assume l'educazione e l'insegnamento alla scuola

7 KOVÁTS, SÁNDOR: *A csanádi papnevelde története.* Temesvár, 1908.

8 SZILAS, JÓZSEF: *Az 50 éves szeminárium.* In: *Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve, 1980.* Szeged, 1980. pp. 86-87.

9 *Archivio Episcopale di Szeged-Csanád.* Documenti dell'ufficio episcopale: documenti dell'amministrazione ecclesiastica (In seguito: AESZCS DUE) 60/1930.

centrale delle diocesi troncate di Szeged, a condizione che questa scuola superiore diventi in un anno o due una delle facoltà dell'Università József Ferenc insieme a una garanzia completa descritta dal governo."[10] Giustificò tutto questo con il fatto che avrebbero mandato a Szeged 60-80 studenti all'anno e il livello dell'insegnamento sarebbe stato garantito dall'università.

I professori comunque sarebbero stati nominati dal ministro per il culto e l'istruzione pubblica, però scelti solo tra i gesuiti e i seminaristi mandati dai vescovi diocesani. Naturalmente le materie piú importanti (dottrina biblica, teologia morale, dommatica) sarebbero state insegnate dai gesuiti, i quali avrebbero anche stabilito anche la retribuzione dei professori. La direzione della Società di Gesú espose che avrebbero potuto assumersi il lavoro d'insegnamento, solo se avessero organizzato un convitto o seminario internazionale o almeno diocesano. I seminaristi e gli abitanti del convitto avrebbero costituito la maggior parte degli studenti della facoltà. I direttori del seminario sarebbero stati nominati dal superiore. Il direttore dell'istituto avrebbe preso decisioni sulle ammissioni e sugli studenti, in base alla proposta dei vescovi competenti. Il convitto si sarebbe messo sotto la direzione dell'ordine gesuita, il suo mantenimento sarebbe stato coperto dal fondo per l'insegnamento. (Il fondo per l'insegnamento era nato dal patrimonio dell'ordine gesuita dissolto, il suo reddito poteva essere utilizzato solo per scopi concernenti l'educazione cattolica.)

Il seminario di Szeged assicurava anche la formazione seminaristica dei vescovati delle parti ungheresi di Nagyvárad e Szatmárnémeti, l'istituto fu mantenuto in comune dalle tre diocesi troncate. Gyula Glattfelder, il 24 gennaio 1930, comunicò via lettera a János Lindenberger, governatore apostolico della parte ungherese del vescovato di Nagyvárad, e a Gyula Székely, amministratore della parte ungherese della diocesi di Szatmár, che affidava all'ordine gesuita l'insegnamento e l'educazione nel seminario.[11]

Kúnó Klebelsberg, ministro per il culto e l'istruzione pubblica fece di tutto per la formazione dell'università di Szeged e di un centro religioso e amministrativo del cattolicesimo a Szeged. La prima si trasferí in città da Kolozsvár, il secondo da Temesvár. Klebelsberg intendeva organizzare una facoltà autonoma di teologia cattolica all'Università József Ferenc. Quest'idea fu incoraggiata da Gyula Glattfelder, visto che avrebbe potuto rinforzare l'influenza nazionale, politica e culturale della sua sede episcopale.

L'episcopato, in occasione della sua riunione tenutasi a Budapest il 25 ottobre 1929, trattò il tema dei possessi dei vescovati cattolico-romani di Szatmár e Nagyvárad, rimasti da una parte in Ungheria, dall'altra caduti sotto il dominio della Romania. Glattfelder l'11 febbraio 1930 scrisse una lettera a Jusztinián Serédi, cardinale, primate e arcivescovo di Esztergom, a favore della facoltà cattolica dell'università di Szeged, in cui lo avvertiva che già nel 1928 gli aveva tracciato il progetto di Klebelsberg: „Ancora alla fine del 1928 informai oralmente Sua Eminenza che il ministro del culto si occupava del progetto di organizzare una facoltà di teologia cattolica all'università di Szeged, in cui la Società di Gesú si sarebbe incaricata del lavoro d'insegnamento."[12]

10 AESZCS DUE 60/1930.
11 AESZCS DUE 60/1930.
12 AESZCS DUE 60/1930.

Gyula Glattfelder precisò che per la Chiesa cattolica ungherese, e particolarmente per quella di Szeged, questa sarebbe stata un'opportunità senza paragone. I cattolici in questo modo avrebbero potuto avere due facoltà universitarie, il che avrebbe portato al rafforzamento della chiesa. Il progetto del ministro del Culto testimonia la benevolenza del governo verso i cattolici. Sottolineò che il corpo insegnante protestante dell'università, nella maggior parte arrivato da Kolozsvár, avrebbe potuto essere neutralizzato da un corpo teologico cattolico, cosí si sarebbe potuto garantire il carattere cattolico dell'università. Questo fatto sarebbe stato di enorme importanza, perché a causa di Miklós Horthy, governatore, la chiesa riformata aveva ricevuto un ruolo che superava di molto la sua presenza nella vita politica e scientifica e come anche il fondo finanziario. „La composizione fortemente prostestante dei professori arrivati ancora dalla Transilvania potrebbe migliorarsi considerevolmente verso una direzione cattolica. Nella Grande Pianura potrebbe formarsi un centro culturale cattolico, la cui importanza potrebbe essere assicurata dall'ordine illustre sia nel campo scientifico che in quello culturale. Tutti questi sono aspetti la cui rilevanza non deve essere sottolineata davanti a Sua Eminenza, perciò, come ho già fatto oralmente, ora lo ripeto per iscritto, favorisca assicurare la Sua maggiore influenza affinché il progetto si realizzi."[13]

Jusztinián Serédi rispose a Gyula Glattfelder il 23 febbraio 1930 via lettera nr. 541/930. Affermò che non appoggiava il progetto di una facoltà di teologia a Szeged, infatti temeva che il governo, col pretesto di risparmiare, abolisse una delle istituzioni e togliesse alla Chiesa la facoltà di teologia dell'Università di Budapest, dicendo che anche le facoltà di teologia delle altre confessioni si trovavano presso le università fuori Budapest. (I riformati a Debrecen, gli evangelici a Sopron, come parte dell'università di Pécs.) Il primate alludeva al fatto che non aveva mai appoggiato mai il progetto di una facoltà di teologia a Szeged e cosí non aveva mai promesso una sua mediazione. „Visto che in precedenza davanti a Sua Signoria esposi in questo modo le mie angoscie e la mia posizione, ora mi meraviglio oltre misura che Sua Signoria interpreti le mie parole come se avessi dato una risposta affermativa e avessi promesso al ministro Bethlen una mia mediazione a favore della facoltà progettata."[14] Propose che nella città si aprisse allora solo il seminario episcopale e che la questione della facoltà di teologia venisse trattata solo dopo un futuro ingrandimento considerevole del territorio.

Jusztinián Serédi e Gyula Glattfelder il 4 marzo 1930, nella seconda giornata della conferenza del vescovato tenutasi nel palazzo del primate a Budapest, esposero il progetto di una facoltà di teologia a Szeged. I vescovi non avevano nulla in contrario all'idea. Il primate ripeté le angoscie. Il suo timore non era vano, visto che il successore del ministro Klebelsberg, Bálint Hóman, grande storico, nella sua politica d'insegnamento rappresentava la centralizzazione. In questo modo anche l'esistenza delle università provinciali (la loro sovvenzione) stava in pericolo.

La congregazione della Santa Sede Apostolica, responsabile per università e seminari, il 28 agosto 1930 approvò le regole di base (gli statuti) del seminario di Szeged. In settembre sotto la direzione dei gesuiti l'insegnamento prese avvio. I 33

13 AESZCS DUE 60/1930.
14 AESZCS DUE 60/1930.

seminaristi arrivarono il 30 settembre: 20 seminaristi diocesani di Csanád, 5 di Nagyvárad, 3 di Szatmár, 3 di Kassa, 2 di Rozsnyó. (Le due ultime diocesi troncate non presero parte ai costi di costruzione, ma sostenevano il mantenimento dell'istituzione.)

Il vescovo Gyula Glattfelder benedisse il seminario il 1 ottobre, affidò l'insegnamento dei seminaristi ai gesuiti. „Anch'io ho incaricato i padri gesuiti di insegnare ai leviti della diocesi di Csanád. Non perché non ci siano tanti preti secolari adatti e idonei all'impegno, ma perché tra i padri gesuiti, grazie alla tradizione secolare si é sviluppata una pratica educativa che sarebbe il modo piú sicuro per formare preti devoti. Come un padre consegna con un affetto ansioso il piú caro tesoro, i suoi figli, al maestro scelto con grande cura, consegno cosí anch'io i miei figli e i figli dei pontefici delle diocesi vicine nelle mani dei gesuiti. Che li curino con grande affetto, li educhino a essere preti devoti, spargano in loro tutti i tesori della loro anima e dello spirito."[15]

Tra i progetti di Klebelsberg figurava anche quello di istruire nel seminario di Szeged anche i seminaristi greco cattolici. In piú progettava anche l'istituzione di una facoltà autonoma di teologia greco cattolica. Cosí avrebbe potuto realizzarsi anche l'idea delle due facoltà cattoliche (una di cerimonia latina, l'altra greca). Poi la maggior parte dei preti greco-cattolici qui formatisi avrebbe servito oltre i confini di Trianon (Rutenia Subcarpatica, Transilvania), assumendosi la cura spirituale dei cattolici di rito orientale di quel territorio e curando anche la loro identità ungherese. Molti di loro infatti si rivolsero verso l'ortodossia, assimilandosi cosí ai rumeni.[16]

Alla fine all'Università degli studi di Szeged non venne costituita né una facoltà di teologia, né un'accademia di teologia greco-cattolica.

LA FONDAZIONE DEL CAPITOLO CATTEDRALE

Il 14 giugno 1941 il papa Pio XII fondò il capitolo cattedrale di Csanád, con sede a Szeged. Già nei primi anni del secolo XX, quando la sede del pontefice di Csanád era Temesvár, i cittadini cattolici di Szeged progettavano di organizzare, nella chiesa di San Demetrio del centro, un capitolo collegiale il cui sostentamento e beneficio sarebbe stato affidato alla città.

Insieme alla fondazione della diocesi di Csanád, dopo l'ordinazione a vescovo (1030) di San Gherardo (1030-1046) fu istituito il capitolo cattedrale di Csanád. I primi membri del collegio consiliare del vescovo, partecipanti anche

15 PETRUCH, ANTAL: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából.* vol. 2. Kecskemét, 1994. p. 227.

16 La diocesi dei cattolici di rito greco di lingua ungherese (la maggior parte di essi ruteni e rumeni magiarizzati per il secolo XX), in cui la lingua liturgica era quella classica greca fu istituita da (San) Pio X con la sua bolla iniziata per „Christefideles graeci". In essa dichiarò che era importante l'istituzione di una scuola superiore di teologia per il rifornimento dei preti. Questo però non si realizzò e i seminaristi dei vescovati con sede in Debrecen, poi in Nyíregyháza studiavano a Ungvár. Erano sistemati dopo il 1918 a Esztergom, nel Seminario Centrale di Budapest e nel Collegio Sant'Emerico. Nel 1930 si parlava di Szeged, poi nel 1939 di Nyíregyháza, come possibili posti di un futuro seminario. A seguito della "prima decisione a Vienna" Ungvár divenne di nuovo parte dell'Ungheria e la maggior parte dei seminaristi continava lí gli studi. Dopo la ripetuta annessione della Rutenia Subcarpatica, tra il 1944 e il 1950 di nuovo nel Seminario Centrale. L'istituto seminaristico della diocesi di Hajdúdorog fu fondato dal vescovo Miklós Dudás a Nyíregyháza nel 1950.

all'amministrazione, erano frati benedettini, visto che Gherardo scelse gli arcipreti e canonici del suo vescovato tra i membri del suo ordine. Il santo patrono del capitolo e di tutta la diocesi era San Giorgio. Anche sul sigillo del capitolo, con funzione di autenticazione locale, a partire dall'epoca arpadiana si vedeva il soldato santo a cavallo mentre trafigge il dragone con la sua lancia. Nell'epoca dei turchi né la diocesi né il capitolo potevano funzionare. Dopo un intervallo di 173 anni, nel 1723, il re Carlo III su richiesta di László Nádasdy, vescovo di Csanád, restituí il capitolo a Szeged ordinandolo accanto alla chiesa di San Demetrio.[17] Nel 1740 il collegio dei canonici si trasferí a Temesvár, nuovo centro diocesano. Esso si componeva di un preposto e cinque canonici. Nel 1871 il vescovo János Bonnaz istituí due nuovi stalli.

Il 19 giugno 1931 la Santa Sede conferí alla chiesa votiva di Szeged il rango di cattedrale episcopale della diocesi di Csanád. Dieci anni dopo, il 14 giugno, il Papa Pio XII istituí il capitolo cattedrale di Csanád nella Cattedrale della Vergine Maria, Signora degli Ungheresi. Il capitolo cattedrale si componeva di sei dignità: un dignitas di preposto e cinque stalli canonici. Il corpo cominciò a funzionare nel gennaio del 1942.

Sulla fondazione del capitolo Angelo Rotta, arcivescovo titolare di Theba, nunzio apostolico in Ungheria, informò ufficialmente il vescovo di Csanád per lettera nr. 5714/1941, datata 7 luglio 1941. Il papa riservò per se stesso il diritto della nomina a preposto, e affidò il rivestimento delle altre cariche canoniche al vescovo diocesano. „A causa di questo provvedimento della Santa Sede si relizza il desiderio della diocesi di Csanád possedere un capitolo cattedrale, similmente alle altre diocesi. Il pubblico della città, ancora prima della guerra mondiale, espresse il suo desiderio di istituire un capitolo collegiale nell'arcidiocesi e si dichiarò disposto al finanziamento parziale di esso."[18]

Il vescovo Gyula Glattfelder nominò i membri del capitolo cattedrale nel dicembre del 1941 e sciolse il consiglio governante diocesano amministratore e consigliere funzionante provvisoriamente tra il 1923 e il 1941. Su di esso egli informò Bálint Hómann, ministro per la religione e istruzione pubblica il 30 dicembre 1941, tramite lettera nr. 1750/1941.: „...La Santa Sede Apostolica allo scopo del disbrigo canonico dei casi dell'amministrazione ecclesiastica e a quello dell'assicuramento delle possibilità della promozione del clero diocesano ha istituito un capitolo cattedrale per la diocesi di Csanád nella Cattedrale di Szeged intitolata alla Signora degli Ungheresi."[19] Il vescovo descrisse che poteva assicurare la paga del preposto di tre canonici beneficiari. Le fonti: il rendimento di 440 iugeri di terra offerta dalla città per usufrutto e le fondazioni personali della diocesi e del pontefice. I membri senza retribuzione supplementare: il parrocco di Szeged-centro, come prete della cattedrale e un canonico onorario.

In nome della città Béla Tóth, vicepodestà, si congratulò con Glattfelder (n. 72473/1941.) per la formazione del corpo canonico il 31 dicembre 1941: „A me, come rappresentante legale della città, in nome di tutto il pubblico della città in occasione dell'istituzione del Capitolo cattedrale, sia concesso di poter esprimere la gioia provata per il grande onore ecclesiastico con la domanda che Dio benedica con la sua infinita

17 ZOMBORI, ISTVÁN: *The Episcopacy of Szeged-Csanád. The treasury and the museum of the diocese.* Szeged, 2000. pp. 9-21.

18 *Szegedi Új Nemzedék*, [Nouva Generazione di Szeged] 13 luglio 1941. p. 5.

19 AESZCS DUE 1500/1941.

grazia il lavoro proficuo di Vostra Signoria e del Reverendissimo Capitolo Cattedrale per il bene della Chiesa e della patria."[20] I primi membri del capitolo cattedrale di Csanád, con sede a Szeged, erano i seguenti. Preposto: Sándor Raskò, canonici: György Barmos, Vendel Becker, János Sopsich e Pál Halász (come prete della cattedrale) e György Csepregi (onorario).[21]

L'ultima tappa della formazione di Szeged come centro diocesano fu l'istituzione del capitolo cattedrale, mentre prima erano state costruite nella nostra città (negli anni Venti) la cattedrale, la residenza episcopale e l'istituto del seminario. Secondo un giornale dell'epoca con l'istituzione del capitolo „...non solo si realizzò il vecchio desiderio della città, ma la Santa Sede Apostolica rese la testimonianza di apprezzare la vecchia città cattolica in modo tale da riempire di gioia tutti alla notizia dell'istituzione del nuovo centro culturale e religioso."[22]

(Traduzione di Eszter Sermann)

MIKLÓS PÉTER

A SZEGEDI EGYHÁZMEGYEI KÖZPONT KIÉPÍTÉSE ÉS A SZENTSZÉK

Szeged 1923-tól ideiglenesen, majd 1931-től hivatalosan püspöki székhely. A városban - a csanádi püspöki székhely Temesvárról való idekerülése után - a húszas években épült ki a katolikus egyházi központ. A folyamatnak fontos állomása volt a szeminárium megszervezése, a papképzés megindulása. 1930-ra fölépült a püspöki palota, a Szent Imre Kollégium, a hittudományi főiskola és a fogadalmi templom (székesegyház). Tanulmányomban a szegedi egyházmegyei központ 1923 és 1941 közötti kiépítésének állomásait tekintettem át, az eddig megjelent szakirodalom és a Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár iratanyaga alapján.

Az Apostoli Szentszék egyetemekért és szemináriumokért felelős kongregációja 1930. augusztus 28-án hagyta jóvá a szegedi papnevelő intézet alapszabályát. A szegedi Máriáról, a Magyarok Nagyasszonyáról nevezett fogadalmi templomot - amelyet a város az 1879-es pusztító árvízből való megmenekülés emlékére építetett - XI. Pius pápa 1931. június 19-én székesegyházi rangra emelte. XII. Pius pápa 1941. június 14-én alapította meg a csanádi székeskáptalant, Szeged székhellyel.

20 AESZCS DUE 1500/1941.

21 *Szegedi Új Nemzedék*, 25 dicembre 1941. p. 3.

22 *Szegedi Új Nemzedék*, 25 dicembre 1941. p. 3.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/3-4

MÉSZÁROS ISTVÁN

EGY „HALADÓ KATOLIKUS": SZEKFŰ GYULA (1945, 1948)

A neves tudós és közéleti személyiség, *Szekfű Gyula (1883-1955)* életét, munkásságát sokoldalúan feltárták és elemezték az elmúlt évtizedekben.[1] Nem vizsgálták azonban *konkrét egyházpolitikai tevékenységét*, amelyet 1945 tavaszán, illetve – moszkvai diplomáciai szolgálata után – 1948 késő őszén végzett. Tanulmányunkban *több, eddig ismeretlen, publikálatlan írása* alapján szeretnénk erre rávilágítani.

A katolikus családból származó Szekfű *1933-tól* állt szorosabb kapcsolatban a magyar katolikus egyház vezetésével. Ettől kezdve ugyanis 1943-ig mindegyik évben megrendezték Esztergomban a *Katolikus Nyári Egyetemet*. Ennek gondolata Szekfűtől származott, és Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás megbízásából ő szervezte ezeket az összejöveteleket. Ez ügyben gyakran tárgyalt Serédivel; ezeken a megbeszéléseken bizonyára aktuális hazai egyházpolitikai témák is szóba kerültek.[2]

1944 őszén-telén Szekfű *rejtekhelyre* vonult vidékre, főként azért, hogy zsidó származású feleségét megvédje. Nem tudjuk, hogy mikor kapcsolódott az új keresztény párt, a *Keresztény Demokrata Néppárt* szervezésébe, mely – a pártmonográfusok szerint – *1944. október 13-án* alakult meg a fővárosban,[3] s amelynek képviselője, gróf Pálffy József ezután részt vett – a háború utáni, a szovjet hadsereg hadműveletei nyomán létrejövő új hazai politikai hatalommegosztás előkészítésére hivatott – a *Magyar Front* együttesében, a szociáldemokrata, a kommunista, a kisgazda és a polgári demokrata párt képviselőinek társaságában.

A párt monográfusa *1945 februárjára* teszi, amikor *a Keresztény Demokrata Néppárt díszelnöke Szekfű Gyula*, elnöke Pálffy József, főtitkára Barankovics István lett.[4] Szekfű saját kívánságára nem vállalt tisztséget a már szerveződött párt életében.[5]

1 Ezek összefoglalása: *Szekfű Gyula*. Szerk. DÉNES IVÁN ZOLTÁN. Bp., 2001.; BORBÁNDI GYULA: *Magyar politikai pályaképek. 1938-1948*. Bp., 1997. 422-424.

2 Ld. Esty Miklós naplófeljegyzései. 1938-1944. Szent István Társulat régi irattára.

3 IZSÁK LAJOS: *A Keresztény Demokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt. 1944-1949*. Bp., 1985. 15-16.; *Félbemaradt reformkor*. Szerk. KOVÁCS K. ZOLTÁN. Róma, 1990. 163.

4 IZSÁK *i. m.* 23., KOVÁCS *i. m.* 168-169

5 A párt október elejei alakuló gyűlésén Pálffy bejelentette, hogy „a szintén rejtekben tartózkodó Szekfű Gyula professzor, a neves történész felhatalmazta őt annak közlésére, hogy bár ő továbbra sem kíván semmiféle politikai pártba belépni, a keresztény szociális demokrácia eszméivel és célkitűzéseivel azonosítja magát". LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ: *Adatok a magyar katolikus ellenállás történetéhez*. Katolikus Szemle (Róma) 1978. 106.

Új mozzanat Szekfű munkásságában, hogy konkrét módon részt vett egy politikai párt létrehozásában, hiszen 1945 előtt egyetlen párttal sem volt semmiféle kapcsolata. De még meglepőbb, hogy – bár korábban is ismert volt baloldali szimpátiájáról – 1945 tavaszától élete végéig *a legteljesebb mértékben kiállt az ekkor színrelépett új baloldali politikai erők, azok vezetői mellett, teljes egészében azonosult céljaikkal, eszméikkel.*[6] Végső soron az új keresztény pártot is a baloldal szoros szövetségi rendszerén *belül* képzelte el, mint sajátos – hívő-vallásos-keresztény színezetű – baloldali („balközép"?) politikai csoportosulást és társadalmi hatóerőt.

Korábban, az 1930-as évek második felében nálunk is létrejött (főként a Korunk Szava és a Vigília folyóiratok körül) az a leginkább irodalmi kötődésű értelmiségiekből álló, aránylag szűk körű csoportosulás – szemben a hagyományos, „konzervatív" főpapi, papi és világi katolikus gondolkodással –, amely a Franciaországban kialakult *„neokatolikus" (vagy „haladó katolikus", „baloldali katolikus") eszmeiségű értelmiségiek* mintáját követte. Azok többek között erőteljesen hangsúlyozták szoros kapcsolatuk szükségességét a baloldali politikai mozgalmakkal, a marxizmussal, a kommunista párttal.

> Sajátos tény, hogy sem Szekfű, sem a hazai „haladó", „baloldali" katolikus értelmiségiek nem érzékelték, hogy a nyugat-európai szocialista és kommunista pártok csak nevükben azonosak a második világháború utáni közép- és kelet-európai országok szocialista, illetve kommunista pártjaival. Ez utóbbiak ugyanis *szovjet mintájú, „bolsevik" típusú szocialista-kommunista pártok voltak,* egészen más célokkal és módszerekkel, mint nyugat-európai „testvérpártjaik". Nyugati jellegű kapcsolatalakítás velük teljesen lehetetlen volt.

A szovjet csapatoknak Esztergomba való bevonulása után egy héttel, 1945. március 29-én meghalt Serédi hercegprímás. A jogszokás szerint *a kalocsai érsek, Grősz József került a püspöki kar elnöki székébe.* Néhány nap múlva Szekfű Gyula *1945. április 10-i kelettel* terjedelmes levelet írt Grősz érseknek, amelyet Kerkai Jenő jezsuita páter személyesen adott át neki a kalocsai érseki székházban.

AZ EGYHÁZ „DEMOKRATIZÁLÁSA"

A Magyar Kommunista Párt illetékes osztályán – a vezető magyar társadalmi személyiségekről végzett anyaggyűjtésben – 1947-re elkészült Grősz József „jellemzése" is a nevét viselő dossziéban. Ehhez többek között Barankovics István is szolgáltatott adatot: „Barankovics kijelentése szerint *Grősz mereven elutasította azt a tervezetet, amelyet Barankovics és Szekfű Gyula az egyház demokratizálásáról dolgoztak ki,* közvetlenül a felszabadulás után."[7]

Ez – a magyar katolikus egyház vezetőségét „demokratizálni" kívánó – a tervezet nem más, mint a Szekfű Gyula saját kezű aláírásával ellátott említett elaborátum.[8]

---

6 DÉNES *i. m.*

7 *A Grősz-per előkészítése.* Szerk. SZABÓ CSABA. Bp., 2001. 81.

8 Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsa, jelzete: I. 1.a. Püspökkari iratok 990/1945. A levelet csak Szekfű írta alá.

„Nagyméltóságú Érsek Úr! Kegyelmes Uram! Engedje meg, hogy *mint az egyház egyik egyszerű tagja* jelentkezzem..." – kezdődik a levél. „Ezen sorok írására hazai egyházunk nehéz helyzete kényszerít. Jelenleg az egyházi birtokok likvidálása folyik, és nem lehet tudni, mikor kerül sor az egyházi és szerzetesi iskolákra, valamint az általános vallásoktatásra", vagyis a fakultatív iskolai hitoktatás bevezetésére.

A meglehetősen rapszodikus gondolatmenetű, terjedelmes mondanivaló lényege: „A német uralom megszűntével teljesen új társadalmi alapokon" *elengedhetetlen, hogy „az egyházat társadalmilag és világilag képviselő szervek megújhódjanak*, és olyan emberek vezetése alá kerüljenek, akik az elkövetkezendő demokratikus korszakban nem kompromittáltak [= háború előtti tetteikért], sőt még rosszhiszeműleg sem támadhatók múltjuk miatt."

Szekfű lényegében *három témára* figyelmezteti az érseket: a Keresztény Demokrata Néppártra, annak megindítandó lapjára, valamint az Actio Catholica meglevő vezetősége teljes személycseréjének szükségességére. „Mint az egyház egyik egyszerű tagja" a legnagyobb határozottsággal mind a régi kereszténypárti politikusok, mind a háború előtti katolikus újságírók, mind pedig az Actio Catholica korábbi vezetőinek a háttérbe szorítását, a közéletből való visszavonását, s helyükbe *szerinte megfelelő emberek* állítását kéri, sőt – „az egyház egyszerű tagjától" addig meglehetősen szokatlan módon – *igen erőteljesen követeli* a püspöki kar elnökétől. Nyilván a jóakarat, a jobbítás szándéka vezeti, de kétségtelen, hogy ott munkál benne az a törekvés is, *hogy a hazai egyházi életben létező legfőbb és legfontosabb világi vezető pozíciókba baloldali irányultságú, „haladó" katolikusok kerüljenek.*

„Ebben a nehéz helyzetben *nincs katolikus színezetű párt*, mely az egyházi érdekeket képviselné" – írja Szekfű. „Pedig a német uralom alatt [hazai] egyházunk vezetői előre látták ezt a helyzetet és gondoskodni akartak a helyzet javításáról. A Sztójay-kormány alatt a boldogult győri püspök úr megbízásából egy új keresztény demokratikus párt alakult, melyet a nemzeti ellenállási frontban a kisgazda, szocialista és kommunista pártok mellett Pálffy József gróf képviselt."

A párt-monográfusok feladata tisztázni, hogy valóban a Sztójay-időszakban, tehát *1944 márciusa és júniusa között* Apor püspök szorgalmazására alakult-e a Keresztény Demokrata Néppárt. S a folytatás:

„A Szálasi-kormányt megelőző napon [= 1944. október 15.] Pálffy József gróf Esztergomban előadta a boldogult Hercegprímás úrnak mindezeket a szempontokat, és a Hercegprímás úr jóváhagyta a győri püspök úr intézkedéseit ..."

De az új párt szervezése elé 1945 februárjában, márciusában *súlyos akadályok* gördültek.[9] „Ennek oka elsősorban az – közli Szekfű –, hogy Pálffy gróf későn került elő a budai pincéből [= óvóhelyről], és mire ide került, a közéletben a katolikus pártok megalakulásának kérdését azok vették kezükbe, akiknek szereplését éppen a Hercegprímás úr és a győri püspök szándéka szerint meg kellett volna akadályozni. Így történt az, hogy a *Közi-Horváth* volt képviselőtől megindított új katolikus pártot a budai fővárosi törvényhatóságból azon a címen törölték, hogy reakciós imrédysta jellegű (amit Kö-

9 Közi-Horváth József, Nyisztor Zoltán, Mihalovics Zsigmond, Parragi György, Barankovics István, Beresztóczy Miklós, Katona Jenő, Boldizsár Iván életrajzát ld. BORBÁNDI *i. m.*; Tóth László, Cavallier József, Just Béla, Wünscher Frigyes életrajzát a régebbi és újabb katolikus lexikonban.

zi-Horváth politikai múltja alapján nem is lehet tagadni). És így történt az, hogy *a pesti oldalon megalakult pártot [=Keresztény Demokrata Néppártot] a többi párt nem fogadta el és megalakulni nem engedte*, ugyanilyen ellenvetéssel, hogy t. i. a vezetők múltja egyáltalán nem nyújt garanciát demokratikus gondolkodásukat illetően."

A Keresztény Demokrata Néppárt nélkül, annak hivatalos bejegyzése és szabályszerű, széleskörű működése nélkül *a magyar katolikus egyház érdekeinek védelme a hazai politikai közéletben nem lehetséges* – hangoztatta Szekfű.

„Helyzetünk annál szomorúbbnak tűnik, minél inkább ismerjük a nyugati katolikus országokban egyházunk helyzetét" – folytatja a gondolatot. „A francia kormányban a miniszterelnök-helyettes és külügyminiszter nagy katolikus publicista, és tudjuk azt, hogy a legnagyobb katolikus írók és tudósok (Mauriac és Maritain) szinte naponta cikkeket írhatnak a legnagyobb párizsi lapoknak. Rómában az olasz kommunista miniszterek mellett a katolikus néppárt tagjai is helyet foglalnak. Mi sem volna természetesebb, mint hogy nálunk, ahol a katolikus tömegek túlsúlyban vannak, és ahol az egyház még a mai napig annyi anyagi és szellemi javakkal rendelkezett, ugyanez legyen a helyzet."

Ezt a célkitűzést *Parragi György*, a kor neves „baloldali katolikus" publicistája, így fordította le az újságolvasók nyelvére az Új Ember legelső, 1945. augusztus 9-i számában:

„Az új magyar demokrácia nem nélkülözheti a magyar katolicizmust, mint ahogy például az újjászülető olasz, osztrák, német és különösen a francia demokrácia is bekapcsolta az újjáépítés munkájába a katolikus demokráciát. Olaszországban, Ausztriában, Franciaországban *a katolicizmus a legszorosabb politikai szövetségre lépett a munkáspártokkal* és velük versenyre kelve veszi ki részét nemcsak a politikai hatalomban, hanem a demokrácia megerősítésében, a reakció visszatérése elleni küzdelemben és az újjáépítésben."

A szerveződő hazai új keresztény demokratikus párt értelmiségi magja 1944 őszén, 1945 telén *a hazai „haladó", „baloldali" katolikusok közül* került ki.[10] Barankovics Istvánt éppen azért hívták a pártba, mert az erősen baloldali irányultságú Magyar Frontban „Barankovicsot tartják a *haladó szociális katolicizmus* igazi reprezentánsának, s ezért nélküle nehéz lenne a baloldal egyházellenes előítéleteit leszerelni."[11] Akárcsak Szekfű, úgy Barankovics is olyan pártot akart szervezni, amely *„a radikális baloldali katolicizmus"* elveit képviseli és érvényesíti a politikai életben. Ezt a kommunistákkal együttműködő szociáldemokrata pártvezérnek, Szakasits Árpádnak írt levelében fejtegette. „Tudjuk és valljuk, hogy hithűségünket és egyházszeretetünket nem érinti annak nyílt megvallása és határozott vállalása, hogy a marxizmus és köztünk a világnézeti távolság sem olyan nagy, mint amennyire közel állunk egymáshoz a legfontosabb és legfőbb gyakorlati kérdések megoldásának miként jében."[12]

Grősz érsekhez írt 1945. április 10-i levelével Szekfű Gyula lényegében *a püspöki kar elnökének és tagjainak mozgósítását akarta elérni a Keresztény Demokrata Néppárt hivatalos állami elismertetése érdekében.* (Ez azután 1945. szeptember 17-én történt meg.)

„A párt tehát nem alakulhatott meg, és miután a mai rendszerben egyedül a pártoknak lehet lapot alapítani, ezen első kudarcból következett az is, hogy *manapság az or-*

10 Izsák *i. m.* 15., Kovács *i. m.* 163.

11 Uo.

12 Izsák *i. m.* 42–43.

ság 60%-ánál többet kitevő katolikusoknak egyetlen lapjuk sincsen" – állítja Szekfű. Valóban nincs, de a pártokon kívül – szemben Szekfű állításával – más közintézmények is adhattak ki 1945 tavaszán-nyarán újságot.

A lényeg: *Szekfű szigorúan vett pártlapot követel.* Ez gyökeresen más helyzetet teremtene, mint amilyen a háború előtt volt, amikor két katolikus szellemiségű, közéleti tematikájú, pártokon felül álló, országos napilap létezett: a reggeli Nemzeti Újság és a déli Új Nemzedék. Egyházi körökben általában ezek működésének továbbfolytatását kívánták.

Megemlíti azonban Szekfű, hogy „a Sztójay-kormányt megelőző hónapokban [=1944. március 19-e előtt] többen beadványt nyújtottak be a Hercegprímás úrhoz a Nemzeti Újság fasiszta és antiszemita irányának megszüntetését kérve"; ezt Szekfű készítette s többen aláírták. De igaztalanul vádaskodik a levélíró: *a Nemzeti Újság nem volt sem „fasiszta", sem „antiszemita"*, ellenkezőleg. Főszerkesztője a korabeli magyar polgári újságírótársadalom elismert tagja, *Tóth László* volt.

> Más forrásból ismert: a Demokrata Néppárt tervezett újságjának címe *„Az Idő"* lesz (a francia lap, a „Le Temps" címadását utánozva). „Úgy hírlik sajtóberkekben, hogy ez a napilap Szekfű [Gyula], Barankovics [István] és Katona [Jenő] szerkesztésében nyerne engedélyezést" – írták 1945. május 7-én.[13]

Szekfű szerint nincs szükség pártokon felül álló, a korábbi Nemzeti Újság szerepét demokratikus szellemben betöltő katolikus közéleti napilapra, hanem *a „baloldali katolikus" vezetés alatt álló Keresztény Demokrata Néppárt számára van szükség egy „baloldali katolikus" szerkesztésű pártlapra.* Ha nincs ez a párt és ez a lap, akkor „mindent, ami történik, vagy történhetik, szó nélkül leszünk kénytelenek elviselni anélkül, hogy a hazai katolikus egyház a hangját is hallathatná" – állítja Szekfű.

Szekfű Gyula e levelében *a legnagyobb haraggal az Actio Catholica korábbi és meglevő vezetői ellen* fordult.

„A Hercegprímás úr halála óta – és azon sajnálatos körülmény folytán, hogy Budapesten nincsen püspök – egyházunknak kifelé való képviselete az Actio Catholica jelenlegi vezetőire maradt. Az A. C. [vezetőségének] jelenlegi összeállításában már amúgy is magán viseli annak a bélyegét, hogy éveken át vezető alelnöke *Wünscher* volt, aki, ha kézre kerül, kétségtelenül a népbíróság legsúlyosabb ítéletét fogja kiérdemelni. Sajnos – Excellenciád engedje meg, hogy egész őszintén nyilatkozzam – az A. C. vezetők ezzel a súlyos tehertétellel nem voltak, és nincsenek [ma sem] tisztában, és csak így érthető, hogy az alelnökök között megtartották továbbra is a sajtóosztály alelnökét, *Nyisztor* prelátust, annak dacára, hogy én is, mások is jóakaratúlag figyelmeztettük őket, hogy Nyisztor, aki antidemokratikus és nyilas-barát cikkei miatt, amelyeket a Nemzeti Újsághoz írt, a mai időkben nemcsak lehetetlen a közéletben, hanem további szereplésével önmagának okoz kárt. Ezen előrelátásunk sajnos indokolt volt, miután Nyisztort, aki nem volt hajlandó az A. C. vezető helyét elhagyni, a politikai rendőrség őrizetbe vette."

Szekfű is, akárcsak a marxista történészek, *forradalomnak tartotta az 1945-ben bekövetkezett „rendszerváltást".* „A forradalom, amelyben élünk – írta levelében – tovább fej-

13 Prímási Levéltár, Esztergom, jelzete: 468/1945.

lődik, és abból, hogy egyesek ma teljességgel lehetetlenek, nem következik az, hogy mások, akik ma még némileg lehetségesek, holnap már nem lesznek lehetetlenek. Vonatkozik ez az A. C. némely egyéb vezetőjére is", tehát a közeljövőben az ő tevékenykedésük is lehetetlenné válik.

Ezek közül kiemelte *Mihalovics Zsigmondot,* „aki mint a Wolff-pártnak éveken át tagja, és a Wolff-párt erősen antiszemita jellegének nyilvános ülésein szócsöve is" volt. „Alig hihető, hogy pozícióját megtarthatja anélkül, hogy az egyháznak ebből kára ne legyen. Legyen szabad kiemelnem, hogy mindezen urakat (leszámítva Wünschert) emberileg és társadalmilag becsülhetjük, és becsülöm is, azonban *az ő szereplésüket és további szerepelni való akaratukat egyházunkra rendkívül károsnak tartom,* és ennek következtében szükségesnek tartanám, hogy a vezető állásokból kicseréltessenek."

Helyükbe természetesen „haladó", „baloldali" katolikusokat kell állítani, akiket kifogás és ellenvetés nélkül elfogad az új politikai rezsim. „Az nem kétséges, hogy *az A. C. új vezetősége könnyen megalakítható lenne mind egyházi, mind világi urakból, akik katolikus szempontból semmi kívánnivalót nem hagynak maguk után.* Emellett demokratikus múltjuk segítségével egyházunkért a mai időkben szabadon dolgozhatnának. Ezeket Excellenciádnak olyan őszintén mondom el, mint ahogyan éveken át ezekről a dolgokról a boldogult Hercegprímás úrral beszéltem, kiemelve azt, hogy természetesen én magam az A. C. új vezetőségében semmiképpen nem szándékozom helyet foglalni, ha a bizalom engem érne is."

Szekfű és a baloldali katolikusok ellenérzése tehát *főleg öt személy ellen* irányult. Wünscher Frigyest népbíróság elé szánták; Mihalovics Zsigmond, Közi-Horváth József, Nyisztor Zoltán és Tóth László azonnali félreállítását követelték.

Nyisztor a levél írásakor már börtönben volt: 1945. április 3-án a rendőrség letartóztatta; a többiekre is előbb-utóbb börtön várt. Ez elől Mihalovics, Közi-Horváth, sőt Nyisztor is – fogságából megszökve – külföldre menekült; Tóth László a Mindszenty-per vádlottjaként 10 évi börtönt kapott, a váci börtönben halálra kínozták, a helyi rabtemető ismeretlen helyén nyugszik. Wünscher Frigyes sorsa ismeretlen.

Az kétségtelen tény, hogy egyikük sem volt szélsőjobboldali, „fasiszta", nyilas vagy antiszemita, netán zsidóüldöző; *mindegyikük politikailag minden tekintetben vétlen volt;* a papok tekintélyes, nagy teherbírású, a hazai egyházi életben kiemelkedő érdemeket szerző személyiségek voltak.

Végül a magyar katolikus egyház demokratizáló reformjának *még néhány további konkrétumáról* is szót ejtett a levélíró. „Nemcsak a sajtó kérdésében, nemcsak a katolikus párt és az A. C. kérdésében, hanem másutt is ugyanilyen problémák vannak, és Excellenciádnak, mint akinek mai helyzetében mindezekkel előbb-utóbb foglalkoznia kell, bizonyára látni fogja, hogy *némely szerzetesrendek vezetése,* avagy az egyházi érdekeknek *a* [vallás és közoktatásügyi] *minisztériumban vagy az állammal szemben való képviselete* is hasonlóképpen reformra szorul."

Például „ezzel kapcsolatban egyedül a kultuszminiszteri egyházi referensnek, *Beresztóczy Miklósnak* – egyébként számomra emberileg igen szimpatikus – egyénisége legyen szabad rámutatnom."

Így summázza mondanivalóját a levélíró: *„Egyházunk mai nehéz helyzetén az itt említett személyi változások igen sokat segítenének."* Követeléseinek indoklását végül még a továbbiakkal támasztja alá:

„Manapság az egyes egyházi személyeknek, amennyiben antidemokratikus vádak nem merülnek fel ellenük, a nép körében még a régi tekintélyük van; és tudjuk azt, hogy az orosz megszállók is az istentisztelet szabadsága és az egyházi személyek tekintélye dolgában határozottan jóindulatúlag viselkedtek."

„Tekintetbe veendő itt a világpolitikai helyzet is, melyben *XI. és XII. Pius pápák* őszentségeinek előrelátó, és *a német erőszakot elutasító politikája* most hozza meg gyümölcsét. Valószínűnek látszik, hogy az egyház ezen világpolitikai fellendülése meghozná a lehetőségeket a hazai egyháznak felemelésére is, azon esetben, ha ezt nem terhelnék olyan emberek, akiktől a fentiek értelmében nagyon is sürgős volna megszabadulni."

„Amennyiben ezektől a terhektől nem tudnánk megszabadulni, és *egyházunk továbbra is* – ellentétben a pápától vezetett világegyházzal – *a demokrácia ellenségének tűnnék* fel itthon, előre látható, hogy mindezek a lehetséges és fontos előnyök az idő múltával kevesbednek, és a háború befejeztével lehetőségeink sokkal kisebbre zsugorodnának. Ennek következtében a fent említett változtatásokra az én lelkiismeretem szerint *sürgős szükség* lenne."

Szekfű Gyula vádjai igen súlyosak: a magyar katolikus egyház 1945 áprilisában létező – egyházi és világi személyekből álló – vezetősége *„a demokrácia ellensége"*! Ez a minősítés ekkor (1945 áprilisában még hazai földön folyt a háború!), az új hazai politikai rezsim megszerveződése idején, a felfokozott, sokszor gátlástalan és igazságtalan számonkérés felkorbácsolt közhangulatában szinte *megsemmisítő ítéletet* jelentett. A baloldali párt-terminológia ugyanis – a maihoz képest – igen tág értelemben s részben más jelentéssel használta a „demokrácia-ellenesség" fogalmát: ez akkor tulajdonképpen kommunistaellenességet, szovjetellenességet jelentett; de a kommunistákkal és társutasaikkal egyszerűen nem szimpatizálók, az ország jövőjét nem „baloldali módon", illetőleg a baloldal nélkül elképzelők is könnyen megkaphatták ezt a pejoratív minősítést. (Pedig ekkor még Mindszenty veszprémi püspököt sem tudták „demokrácia-ellenesség"-gel vádolni, hiszen 1945 áprilisában még mindig Sopronban kellett tartózkodnia, ahol a „fasiszták" 1945. március 28-ig fogságban tartották.)

Végül Szekfű bejelentése levele végén: „Egyházunknak mainapság legégetőbb problémájáról, *a földkérdésről* Excellenciád elé fognak terjeszteni egy jó katolikus részről jövő *szakszerű memorandumot*, amely a kérdés politikai megoldását is mérlegeli. Legyen szabad hozzáfűznöm, hogy ennek nézeteivel én is megegyezem." E dokumentum jelenleg nem ismeretes, szerzőjéről sincs információ.

Szekfű e súlyos vádakat tartalmazó levele az egyház „demokratizálásáról" *az egyházi vezetők körében nagy hullámokat vert.*

Ezt jegyezte fel naplójában *1945. április 24-én* Grősz érsek: „Úgy látom, a katolikus fronton dühöng az egység Pesten. Nemrég Szekfűtől kaptam levelet. Szekfű az egész Actio Catholica vezetőségét el akarja csapatni és »nem kompromittált« embereket szeretne az Actio Catholica élén látni, eleve kijelentve, hogy ő azonban nem vállal szerepet. Most Mihalovics ír, ő viszont Szekfűt – Kerkaival és Jánosival együtt – *baloldali katolikusnak* minősíti."[14]

14 *Grősz József kalocsai érsek naplója. 1944–1946.* Bp., 1996. Szerk.: TÖRÖK JÓZSEF. Innen vett idézeteink a dátumok alapján visszakereshetők.

Grősz és Mindszenty Budapesten tárgyalt *1945. április 30-án* Balogh István miniszterelnökségi államtitkárral. Az A. C. vezetőinek leváltásáról szólva „Balogh államtitkár megemlítette, hogy *kellemetlen lesz az Actio Catholicára, ha az elnökség tagjai ötévi deportálásra lesznek kénytelenek menni.* Grősz érsek szerint legfeljebb arról lehet szó, hogy az illetők egy időre rendelkezésre bocsájtják megbízatásukat. Balogh azt is említette, hogy *néhány püspöknek is el kellene hagynia a helyét,* név szerint Virág [Ferenc pécsi], Kovács [Sándor szombathelyi] és Pétery [József váci] püspök uraknak. Ez óhajt a püspökök visszautasították, megjegyezve, hogy Szálasiék az egész püspöki kart el akarták távolítani."[15]

1945. május 24-én került sor a háború utáni *első püspökkari ülésre.* Itt is szóba került Szekfű levele.[16]

„Bajaink számosak és nagyok – mondta az elnöklő Grősz érsek. Tetézi őket *a [hazai] katolikus tábor megbontottsága* és az a körülmény, hogy az egyik szárny emberei ki akarnak végezni és végeztetni mindenkit, akit katolikus ügyekben eddig [= a háború előtt és alatt] szerepet játszott. Példa erre Szekfű Gyulának egy 1945. április 10-én kelt levele, amelyet P. Kerkai útján juttatott el hozzám."

Szekfű Gyula és „haladó katolikus" értelmiségi köre *senkivel sem akar együttműködni azok közül, akik a háború előtti keresztény pártokban, illetve az Actio Catholica vezetőségében – papok és világiak – tevékenyen részt vettek, netán kommunista-ellenesek voltak.* Grősz érsek méltatlankodva ellenzi ezt az álláspontot:

„Nem hajlandó a múltban érdemeket szerzett embereket kivégezni – hangsúlyozta –, de csak azért, mert *nem tetszenek azoknak, akikkel a múltban szembenálltunk* [= a kommunistákkal], és tulajdonképpen ma is szembenállunk. Gondol itt Mihalovicsra, Nyisztorra, Közi-Horváthra, Tóth Lászlóra. Az antidemokratikus beállítottság mind a négyükkel szemben nevetséges és teljesen légből kapott."

Sőt ellenkezőleg: *„A nácizmussal és ennek magyar kiadásával* [= a nyilasokkal] *senki sem állott élesebb ellentétben,* mint Közi-Horváth, Nyisztor és Tóth ... Azért sem ítélheti el nevezetteket, mert antikommunisták voltak. Ha átmenetileg a közszerepléstől tartózkodnak, jól teszik, de azt ne kívánja senki, hogy a püspöki kar végezze ki őket egyáltalán nem biztos pillanatnyi előnyökért."

S ezt is hozzáfűzte: „Téved a levélíró [= Szekfű], ha azt hiszi, hogy azon az oldalon [= a baloldalon], amely nevezettek szereplését elítéli, *túlságosan lelkesednek XI. és XII. Pius pápáért.* Az egyik szövetséges hatalom sajtójában már hónapokkal ezelőtt mozgalmat indítottak az ellen, hogy a Szentatyát békekonferencián szóhoz juttassák. Aki kiegyezett a fasizmussal (lateráni egyezmény) és konkordátumot kötött Hitlerrel – mondják –, az nem szólhat bele az új világrend kialakításába."

Czapik érsek hozzászólása: „Az Actio Catholicánál a bajok gyökerét abban látja, hogy az alapprincipiumnál van eltérés. Az A. C. ugyanis az egyháznak teljesen politikamentes külső képviselete. A felszólalók [= Szekfű és a „haladó" katolikusok] *politikai frontot* akarnának, pedig a politikai szerepléstől mindig óvta az A. C. vezetőségét a boldogult hercegprímás. Mi nem hagyhatjuk cserben az A. C. embereit, nem végezhetjük ki őket." Más püspök nem szólt a témához.

---

15 Prímási Levéltár, Esztergom, jelzete: 468/1945.

16 *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások jegyzőkönyvei. 1945–1948.* Szerk. BEKE MARGIT. Köln – Bp., 1996. 37–38.

A szervezkedő új pártról, a *Demokrata Néppártról* Grősz a püspöki kar előtt ezt mondta: „Hogy a Demokratikus Néppárt ügye miért feneklett meg, nem tudja, csak azt tudja, hogy hónapok óta mozgatják; mozgatói számtalan [állami] ígéretet kaptak a párt engedélyezésére és még sincs meg ma sem."

Grősz érsek *1945. június 13-án* levelet kapott *Borbély István jezsuita tartományfőnöktől*. „A levélben – írta naplójában – szemrehányásféle volt, mintha rajtam múlt volna, hogy a Néppárt még mindig nem kapta meg a működési engedélyt ... Válaszom: mindent megtettem, amit a Néppárt és a katolikus napilap engedélyezése ügyében megtehettem. Kértem személyesen Mindszenty püspök úr társaságában; kértem a püspöki kar nevében május 28-án [a miniszterelnökhöz] beadott memorandumban; felpanaszoltam a dolgot a demokratikus hatalmak követei előtt. Mit csináljak még?

Ha a miniszterelnök, aki mindent megígért, nem tud parancsolni belügyminiszterének és államtitkárának; és a demokratikus hatalmak nem tudnak mást mondani, mint azt, hogy türelem, türelem – akkor mit tehetek én? Lázadást szervezzek vasvillával és kapával?

Ha én politikus volnék, látva ezt a hiábavaló küzdelmet az új párt engedélyezéséért, már régen megoldást kerestem volna: kapcsolatot kerestem volna valamelyik polgári párttal. Nem hinném, hogy a Kisgazdapártot, amelynek két pap a vezetője, ne lehetne egy kis világnézeti tartalommal megtölteni; sőt talán a Polgári Demokrata Párttal is lehetne tárgyalni, hiszen a párt vezére a hitvallásos iskolák fenntartása és a kötelező iskolai hitoktatás mellett van. A fő elvégre az volna, hogy egy pár emberünk bekerüljön a parlamentbe; a többi majd adódik, ha ott lesznek."

Grősz válasza a jezsuita tartományfőnöknek *június 4-én* kelt. Erről az érsek ezt írta naplójába: „A politikus urak valószínűleg prüszkölni fognak [= válasza miatt], de ez az ő dolguk. Ha nem tudnak katolikus politikát csinálni anélkül, hogy mindezt mi [= a püspökök] prezentáljuk nekik aranytálon, akkor ne csináljanak!" T. i. „katolikus" politikát.

Több, mint két hónap elteltével, *1945. június 22-én kelt levéllel válaszolt Szekfű Gyulának* a kalocsai érsek:

„Méltóságod f. évi április 10-i kelettel levelet juttatott el hozzám, amely különféle felmerült problémákkal foglalkozik. A levelet egész terjedelmében ismertettem a püspöki kar tagjaival. A püspöki kar örömmel és elismeréssel adózott Méltóságod meleg érdeklődésének az egyház ügyei iránt és ezt kéri a jövőben is.

A párt és lap ügyének fejleményeit Méltóságod bizonyára ismeri, azért ezekkel nem kívánok foglalkozni. Mindenesetre kár, hogy ezekről a boldogult hercegprímás és győri püspök nem tájékoztattak bennünket [= annakidején]; lehet, hogy módjuk sem volt rá.

Ami az Actio Catholicát illeti, a püspöki kar nem zárkózik el attól, hogy az országos vezetőségben személyi változásokat eszközöljön, ha ennek szükségessége komolyan felmerül és megtalálja azokat a vezető egyéniségeket, akik az eddigieknél eredményesebben szolgálják a katolikus ügyet, de úgy véli, hogy ennek még nem érkezett el az ideje ... A püspöki kar nem vállalhatja a felelősséget azért, hogy a múltban érdemes munkát végzett embereket kivégezzen teljes bizonytalan előnyökért és ezzel esetleg az egész ügyet kátyúba vigye."[17]

De Grősz érsek gondjai a „baloldali katolikusok"-kal *tovább gyűrűztek a következő hetekben, hónapokban* is. A fővárosban járva július 19-én ezt jegyezte fel naplójába:

17 Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsa, jelzete: I. 1. a. Püspökkari iratok 990/1945.

„Még *Sík Sándorban* is csalódnunk kellett. Ő is a *Szekfű – Cavallier – Katona Jenő társasággal* fúj egy követ és purifikálni akar a katolikus táborban."

Ekkor történt ugyanis *az Új Ember-bonyodalom*. Az Actio Catholica még júniusban engedélyt kapott az illetékes állami hivataltól *hetilap* indítására. Főszerkesztőjének Sík Sándort kérték fel, aki azt elvállalta; a kiadást Mihalovics Zsigmond, az Actio Catholica országos igazgatója intézte; szerkesztőnek Pénzes Balduin bencés tanárt nevezte ki Balogh államtitkár. Már elkészült az első szám összeállítása, amikor Sík Sándor július 12-én kivonult a szerkesztőségből, visszakérve a lap számára átadott írásait. Azzal indokolta kiválását, hogy *nem történt meg az A. C. vezetésében a személycsere*, nyilván az, amelyet a „haladó, baloldali" katolikus értelmiségiek követeltek.[18] Az Új Ember első száma ennek ellenére 1945. augusztus 9-én megjelent.

Így folytatódik Grősz naplója *július 19-én:* „Szekfű fűnek-fának magyarázza, hogy ő idejében figyelmeztette a boldogult hercegprímást, aztán a kalocsai érseket is az A. C. körüli bajokra, a személyi változások szükségességére. A boldogult hercegprímás igazat adott neki – ezt persze most könnyű mondani –, a kalocsai érsek azonban jó ideig nem válaszolt a levelére; mikor pedig válaszolt, közölte vele, hogy egyelőre *a személyi változásokat az A. C.-ben nem látja szükségeseknek; ezért aztán az egyház először elvesztette vagyonát, folytatólag el fogja veszíteni közéleti pozícióját, sőt iskoláit is.*"

„Szegény! – folytatja Grősz – A földosztásnak az A. C.-hez semmi köze, ezt Szekfű éppen olyan jól tudja, mint a legegyszerűbb ember Magyarországon. További veszteségeinket pedig Rákosi Mátyásékon kívül az ilyen hitvány katolikusoknak fogjuk köszönhetni."

„*Katona Jenő* az esetleg engedélyezendő katolikus napi- vagy hetilapnak akarna szerkesztője lenni; *Cavallier* az A. C. titkára, sőt országos igazgatója. Egyikből sem kérünk! Ilyen alakok ne beszéljenek a magyar katolikus egyház nevében, még kevésbé dirigáljanak a katolikus egyházban!"

1945. *július 26-án* a kalocsai érsek *Nagy Imre földművelésügyi miniszternél* járt földbirtokrendezési ügyekben. Itt is szóba került Szekfű Gyula neve.

„Mivel Szekfű minduntalan azt hangoztatja – jegyezte fel Grősz –, hogy *az egyházat csak Magyarországon forgatták ki vagyonából, éspedig a katolikusok, sőt egyenesen a püspökök magatartása miatt,* meginterpelláltam [= megkérdeztem] a földművelésügyi minisztert, hogy mi az igazság ebben, és hogyan állunk e tekintetben a szomszéd országokban, nevezetesen a Szekfű által megnevezett Romániában és Lengyelországban."

Nagy Imre miniszter felelete: „Romániában a már régebben végrehajtott földbirtokreform következtében nem voltak nagyobb terjedelmű ingatlanok az egyház kezén. Lengyelországban pedig a lakosság elpusztulása következtében annyi a föld, és azonkívül Németországból akkora területeket kap, hogy nincs szükség a nagybirtok felosztására. Magyarországon egyszerűen azért kellett hozzányúlni az egyházi birtokhoz is, mert sokkal több az igénylő, mint a rendelkezésre álló föld."

További hírek a Szekfű-téma körül, ugyanezen a napon feljegyezve:

„*Just Béla,* a Szekfű-féle klikk egyik tagja, megjelent a Szent István Társulat vezetőségénél, és követelte egy szépirodalmi osztály felállítását, amelynek természetesen ő lesz a vezetője. Az igazgatóság egyelőre elutasította."

18 ELMER ISTVÁN: *A történelem orgonáján az Isten játszik.* Bp., 1995. 16–20.

„Szekfű — úgy látszik — hiába akarja kiszolgálni a demokráciát, sőt hiába járt Moszkvában is, mint tudós és jófiú [= 1945 júliusában moszkvai tanulmányúton volt], *az elvtársak nem bíznak benne.* Sok mindent írt [= a háború előtt], amit most a fejére olvasnak. A Népszava mai vezércikke az angol választásokkal kapcsolatban így aposztrofálja: »Kezdődő demokráciánkban mindvégig ki akartak tartani ama eszmények mellett, amelyeket Szekfű Gyula fogalmazott meg, például a Magyar történetben, hangoztatva a vallásos-heroikus-barokk világ gyönyörűségét.« *A mindenáron felülmaradni akaró emberek előbb-utóbb így járnak: régi híveik elfordulnak tőlük, új barátaik nem fogadják be őket.*"

A Szekfű-téma lezárása Grősz érsek naplójában: „Szekfű mégsem hiába volt jófiú. A napokban *kinevezték Magyarország moszkvai nagykövetévé.* Ebben része volt annak is, hogy Moszkva kijelentette, hogy kommunistát nem fogad el; a budapesti egyetem rektora pedig nem fogadta el a követi kinevezését." Ezt a bejegyzést Grősz *1945. augusztus 22-én* tette.

Szekfű Gyula és a „baloldali katolikusok" — elsősorban *politikai célú* — „tisztogató-demokratizáló" törekvéseinek sikerét azonban megakasztotta *Mindszenty* kinevezése esztergomi érsekké. Ezzel a baloldalnak elkötelezett magyar katolikus egyházi vezetés létrehozásától a magyar egyház *néhány évre* megmenekült.

KÖVETJELENTÉSEK MOSZKVÁBÓL

Szekfű Gyula követi és meghatalmazott miniszteri kinevezése 1945. október 15-én kelt, de betegsége miatt csak *1946. március 16-án foglalta el állomáshelyét Moszkvában.* 1946 őszén három hónapot Magyarországon tartózkodott. 1948 tavaszán a moszkvai magyar követség nagykövetség rangjára emelkedett, Szekfű május 16-án adta át a szovjet elnöki tanács elnökének nagykövetei megbízólevelét, de nemsokára — *1948. szeptember közepén* — befejezte diplomáciai szolgálatát s hazatért.

Hivatali kötelessége volt jelentések küldése hivatali felettesének, a külügyminiszternek. Ezekből a titkos iratokból többet nemrégiben nyomtatásban közreadtak.[19] Ezekből közlünk néhány, témánkat illető szövegrészletet.

Moszkva, 1946. április 14. Szekfű Gyula jelentése bemutatkozó látogatásának tapasztalatairól.

Április 1-én Dekanozov külügyminiszter-helyettesnél tette tiszteletét, aki többek között ezt kérdezte tőle: „Mit csinál Mindszenty?"

Április 3-án Lozovszkij külügyminiszter-helyettesnél járt. „Nézete szerint [Magyarországon] az egyetemi tanárok és az ifjúság erősen náci szellemű volt és még ma is az; hasonlóképpen a katolicizmus és élén Mindszenty. Megfelelő felvilágosításokat adtam, többek között említettem, hogy a hercegprímás politikai nézeteit a katolikusoknak nem kötelességük követni és igen sokan vannak, akik nem is követik; felhoztam a demokrata néppárt létezését, amely szintén bizonyítéka annak, hogy a katolikusok nem mind-

19 Szekfű Gyula követ és a moszkvai magyar követség jelentései (1946-1948). Szerk. LÁZÁR GYÖRGY. Bp., 1998.

nyáján Mindszenty politikájának hívei. Ez a katolikus kérdés igen érdekelte [a külügyminiszter-helyettest]."

Szekfű összegzése: „A szóban levő urak a helyzet stabilizálását óhajtva Magyarországon attól is tartanak, hogy bizonyos reakciós erők ma is megvannak és ezek részéről veszély fenyegeti a demokratikus Magyarországot. Ilyen erőknek tekintik a volt nagybirtokosokat, a svábokat és Mindszenty hercegprímást, akit – szerintem tévesen – azonosítanak az egész magyar katolicizmussal. Lozovszkij érdeklődéséből arra lehet következtetni, hogy a demokratikus néppártnak, mint Mindszenty politikájától távol álló katolikus alakulatnak, nagyobb lehet a jelentősége, mint sokan gondolják."

Moszkva, 1946. április 29. A görögkeleti egyházi viszonyokról, a szovjet kormány egyházpolitikájáról.

Szekfű elragadtatással ír a nagyszombat-húsvétvasárnap éjszakáján tartott szertartásról és körmenetről, amelyen nagy tömegek vettek részt Moszkva egyik görögkeleti templomában. „Kétségtelen tehát – fűzte hozzá –, hogy a mai szovjet kormány nemcsak hogy nem üldözi a görögkeleti egyházak életének megnyilvánulásait, de azokat a nyilvánosság előtt az utcára is kiengedi. ... Szerény nézetem szerint annak a ténynek széles körökben való ismertté tétele [Magyarországon], hogy a görögkeleti egyház szabadságnak örvend, miként ezt a húsvéti ájtatosság lefolyása is bizonyítja, nagyban hozzájárulhatna a hazai vallásos kedélyek lecsillapításához és így szinte közvetlenül is a szovjet-magyar viszony megszilárdításához."

Szekfű e jelentéshez csatolta Kemény Ferenc követségi titkár *1946. április 24-i* feljegyzését. Részlete:

„Ma délután meglátogattam Leberge atyát, a moszkvai Saint Louis des Francais egyházközség plébánosát. Beszélgetés közben felvázolta a szovjet kormány jelenlegi egyházpolitikáját, különös tekintettel a katolikus egyházhoz és a Szentszékhez való viszonyra. Előadása szerint a Szovjetunió jelenlegi vezetői belátván, hogy a közvetlen egyház- és vallásellenes támadásokkal nem érik el a nép széles rétegeinél a kívánt célt, jelenleg közvetett módszerekkel élnek. Bizonyos mértékig tűrik az orosz görögkeleti egyház tevékenységét, sőt, ezt állampolitikai célok szolgálatára is beállítják – hazafias prédikációk és gyűjtések a honvédő háború alatt – és természetesen megfelelő külföldi propagandával kísérik, hangoztatva a Szovjetunióban uralkodó teljes vallási türelmet.

A görögkeleti egyház azonban súlyos áldozatot volt kénytelen hozni a kompromisszum érdekében. A szovjet kormányzat a görögkeleti egyházat erős kontroll alatt tartja és – tudomásnak is minősíthető közhiedelem szerint – az újonnan felállított papképző szeminárium növendékeit, illetőleg ezek közül egyeseket a titkosrendőrségi szolgálatba szervez be.

Amennyire tüntetőleg kedvez – legalább külsőleg – a szovjet kormányzat az ortodox egyháznak, annyira elzárkózó, merev, sőt ellenséges magatartást tanúsít a római katolikus egyház iránt ... Semmiféle kapcsolatot vagy közeledést a Vatikán felé nem tűr. A katolicizmustól való idegenkedés jellegzetesen orosz hagyomány ... A szovjet kormányzat szemében az univerzális és harcos római egyház nyílván rosszabb, mint az állampolitikai célok érdekében tetszés szerint felhasználható és rendőrileg igazgatható orosz görögkeleti egyház.

A Lenin-Múzeum falára még mindig ki van írva a közelmúlt orosz hivatalos egyházpolitikájának jelszava: »A vallás ópium a népnek!«"

Egy mondat Szekfű 1946. május 28-i keltezésű, a szovjet-magyar kulturális kapcsolatok élénkítéséről szóló jelentéséből: „Külön felvilágosítást kell hoznom Kodály Zoltán vendégszereplését illetőleg, melyre nézve – miként [Kodály] szavaiból kivettem –, ő nem tartaná lehetségesnek, hogy első szereplése Moszkvában a cigányszínházzal legyen kapcsolatos."[20]
Moszkva, 1946. július 31.
Magyar egyházi küldöttség látogatásáról a Szovjetunióban.

Előzmény: a magyar miniszterelnökség 1946. május 28-i átirata szerint – „tekintettel a háborús propagandának a szovjet kormány egyházpolitikájáról kialakított igen kedvezőtlen képére" – küldöttséget kellene a Szovjetunióba küldeni „az ottani vallási élet és egyházpolitika tanulmányozására". Az erre vonatkozó lehetőség kipuhatolása Szekfű feladata volt.

„Ma szóba hoztam a dolgot Dekanozov miniszter[helyettes] előtt. Mivel tudtam, hogy kényes kérdésről lesz szó, bevezettem azzal, hogy a [magyar] kormány minden eszközt megragad, amivel a fasiszta korból megmaradt tévhiteket és rágalmakat a Szovjetet illetően kigyomlálhatja a közönség fejéből. Ezért gondol arra, hogy néhány különböző felekezetű egyházi személy autopsziás szemlélete alapján felvilágosítaná közönségünket arról, hogy itt nincs vallási elnyomás stb.

Dekanazov lehetségesnek tartja, hogy egy-két egyházi személy idejöjjön, de utazásuknak kétségtelenül az a színe lenne, mintha ők invesztigálni vagy ellenőrizni akarnák az itteni belső vallási viszonyokat, ebbe pedig – lássam be – mégsem mehetnek bele... Egyébként kérdezzenek meg engem [= Szekfűt], mert a követ az, aki az itteni viszonyokról autentikus véleménnyel szolgálhat kormányának."

Moszkva, 1947. február 23. Jelentés a követség 1946. évi tevékenységéről.

„Sajnos, a magyar-szovjet viszony kárára ezek [= az előbbiekben felsorolt] események nem maradtak egyedül. A nyár és ősz folyamán amellett, hogy a polgári és egyéb osztályokban, a munkásokat kivéve, tovább éltek a szovjetről és berendezéseiről évtizedek óta létrejött klisék; több oldalról is erősödött az a propaganda, mely a szovjet körből és befolyás alól való szabadulást csillogtatta meg az új magyar berendezés ellenségei előtt. Itt külön rá kell mutatnom Mindszenty hercegprímás és politikai hívei működésére, mely a szovjetot nemcsak alkalmi hírlapi megnyilatkozásokra indította, de a külügyminisztériumban is többször szóba hoztak előttem."

Moszkva, 1948. február 15. Jelentés a követség 1947. évi tevékenységéről.

A két legfőbb megoldandó probléma, amely a magyar-szovjet viszonyra hatással lehetnek: „Egyik a katholikus kérdés, mely a szovjet államférfiakat – úgy látom – erősen érdekli, s melyre nézve nem szükséges újból kifejeznem nézeteimet. A másik a hadifogoly-kérdés..."

E rövid idézetekből is jól kiolvasható néhány alapvető tény.

A magyar baloldali politikai erők előtt teljes kiépítettségében ott volt 1946 tavaszán (de már 1945-ben is) *a szovjet egyházpolitika, mint követendő példa:* ami ott az ortodox

20 Szekfű és Kodály között mindvégig szoros szakmai kapcsolat volt, Eötvös Collegiumbeli közös tanulmányaiktól kezdve.

egyházzal szemben került alkalmazásra, azt nálunk elsősorban a katolikus egyházzal szemben kell végrehajtani. Tehát erős állami kontroll alatt tartva, közvetlen aktuálpolitikai célokra felhasználhatóan, térdre kényszerített egyházi vezetőkkel – s mindez a kommunizmus-szocializmus építésének szolgálatába állítva, a vallásszabadság erős külső-belső propagandájával kísérve. A Szovjetunióban „szocializálódott", s 1945-ben hazajött magyar kommunista politikusok ezt a követendő mintát hozták magukkal.

Az is világos ezekből az idézetekből, hogy a szovjet politikusok szerint a magyar katolikus egyház *egésze* ellensége a „demokráciának", tudniillik a szovjet típusú „bolsevik demokráciának", vagyis a proletárdiktatúrának. Ezért volt fontos számukra Mindszenty személye: az ő feladata is az lenne, hogy részt vegyen a kommunizmus-szocializmus építésében, mint a moszkvai pátriárka. Moszkvában képtelenek voltak felfogni, akárcsak Szekfűék, hogy Mindszenty egyetemes emberi értékeket, az emberi szabadságjogokat, az emberi méltóságot védi a kommunista-baloldali ideáloktól teljesen eltérő, egészen már erkölcsi elveket és eszményeket követve. Mindszenty ugyanakkor sohasem nyilatkozott a Szovjetunió ellen.

Igen árulkodó az 1948 februári jelentés: „a katholikus kérdést" végre meg kell oldani: likvidálni kell Mindszentyt. A szégyenletes per szálai tehát Moszkvába is elvezetnek.

Végül jól érzékelhető, hogy *Szekfűnek Moszkvában is szívügye volt a Demokrata Néppárt.* Ennek oka: ez szerinte az a katolikus-keresztény eszmeiségű magyarországi párt, amely a szocializmust építő baloldali pártok útitársa, ugyanakkor szemben áll Mindszentyvel; ez tehát a kommunista-barát, egyben Mindszenty-ellenes katolikusok-keresztények politikai gyűjtőhelye.

Az újabb szakirodalomban idézik Szekfű egyik követjelentésének részletét; ez jól megvilágítja erre vonatkozó felfogását. Eszerint „a magyar katolicizmus, sőt a nemzet 80%-a a püspöki kar [= Mindszenty] mögött áll. Onnan eltéríteni egy réteget, illetőleg ezt a tábort megosztani, csak Barankovicsékon keresztül lehet." – vélte Szekfű.[21]

> Az 1947. augusztus 31-i választás után a neves ellenzéki politikus, Pfeiffer Zoltán is úgy látta, „hogy a Demokrata Néppárt – Barankovics vezetésével – a katolikus közvélemény egy részének leválasztását szolgálja a püspöki kar és Mindszenty követőinek táborából."[22]

1947-ben – tehát moszkvai kiküldetésének félidejében – jelent meg Budapesten Szekfű új – utolsó – könyve, a *„Forradalom után"*. Ebben a második világháború előtti évtizedek elavult hazai társadalmi viszonyaiból törvényszerűen következő magyarországi forradalom ideológiáját adja, lelkesítő ideálként állítva az ugyancsak forradalom útján létrejött Szovjetúnió követendő társadalmi berendezkedését, a legnagyobb helyesléssel kísérve az 1945-1947 között folyó hazai politikai folyamatok alakulását, lelkesítve a nagy cél – a Szovjetunióban érvényesülő demokrácia – mihamarabbi elérésére.

---

21 Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Budapest, jelzete: O 12145. Szekfű Gyula jelentését Matheovics Ferenc országgyűlési képviselő idézi memorandumában. Szekfű e véleményét Mindszenty is ismerte és idézi: Prímási Levéltár, Esztergom, jelzete: 4910/1948.: „1946-47 telén Szekfű moszkvai követ ottani tárgyalásai alapján, akárcsak Visinszkij [szovjet külügyminiszterhelyettes], bizalmas írást küldött a magyar külügyminiszternek: a magyar katolicizmus, sőt a nemzet 80%-a a püspöki kar mögött áll. Onnét eltéríteni egy réteget, illetőleg ezt a tábort megosztani csak Barankovicsékon keresztül lehet. Minden támogatást meg is kapnak, jelezte a bizalmas irat."

22 FÖLDESI MARGIT - SZERENCSÉS KÁROLY: *A megbélyegzés hatalma.* Pfeiffer Zoltán. Bp., 2003. 206.

Érthetetlen ez a nagyarányú elfogultság – elkötelezettség? – a Horthy-korszak neobarokk eszméinek egykori hazai ideológusától: most *a szovjet társadalmi fejlődés (vagyis a kommunizmus) és a hazai hasonló perspektívák nagyszerűségét zengi* ... Szinte hihetetlen a régmúlt századok tudós történész-kutatójának szinte teljes vaksága az őt körülvevő *jelen* értékelésében. Hihetetlen, hogy a következő mondatokat Szekfű Gyula írta le:

„Történeti tény, hogy a Szovjetunió nem akart proletárdiktatúrát nálunk, sőt éppen ő volt az, aki az Oroszországból hazaküldött magyar kommunista emigránsok útján elejét vette a proletár diktatúra előkészítésének és megindította a parlamentarizmushoz vezető fejlődést ... Az országot megszálló szovjet hatalom nem kívánta a proletárforradalmat, és azzal, hogy parlamentáris kormány alakítását elősegítette, a forradalmat békés útra terelte, elkerülve annak kezdő stádiumát, mely mindenkor véres anarchiában szokott lefolyni..."[23]

LEVELEK A PÁRTKÖZPONTBÓL

A proletárdiktatúrát rejtve, majd nyíltan építő – s a politikai hatalmat már szilárdan kezében tartó – kommunista párt vezetői 1948 végére ütemezték Mindszenty „eltávolítását", hogy *a magyar katolikus egyház többmilliós hívő közösségét megfélemlítsék, ezzel gyengítsék, majd teljes szétzilálását elérjék.* A bíboros ellen indított, hatalmas erőket megmozgató tavaszi, majd őszi támadássorozat utolsó szakaszában, *1948 októberében, novemberében* a kommunista stratégák a *„haladó", „baloldali" katolikusok* csapatát is bevetették.

Ennek – a kommunista pártközpontból vezényelt – új hadmozdulatnak a riadóját *Boldizsár Iván* harcias újságcikke jelentette. Ez a Nemzeti Bizottságok népfrontos lapjában, a „Független Magyarország"-ban jelent meg 1948. október 4-én, *„Hol vannak a haladó katolikusok?"* címmel. A szerző látta, tapasztalta, hogy a hazai katolikus értelmiség nagyobb része számára vallási és egyházpolitikai téren Mindszenty volt az iránymutató, őt teljes egészében vagy kritikával elfogadva. A cikk célja az volt, hogy a katolikus értelmiségiek közül toborozzon támogatókat a proletárdiktatúra mellett és kifejezetten Mindszenty ellen.

A Magyar Kurír *október 8-i* számában Mindszenty terjedelmes választ közölt e cikkre.[24]

1948 novemberére tetőpontjára értek az egyház és a vallásos hit elleni támadások hullámai a püspöki kar és vezetője körül. *November 19-én* letartóztatták Zakar Andrást, a bíboros titkárát. A Mindszenty-pert előkészítő tervezőknek ekkor *szükségük volt olyan vádlókra, akik a katolikus hívők táborából valók, tehát „családon belüliek"*, azt dokumentálandó, hogy nem csupán a kommunisták és társaik tartják ellenfelüknek a bíborost.

Erre a szerepre először kilenc „katolikus baloldali értelmiségi" vállalkozott, akik teljes egészében azonosultak a kommunisták terveivel, s 1948. november 20-án keltezve

23 SZEKFŰ GYULA: *Forradalom után.* Bp., 1947. 84.

24 A témát feldolgoztam: „Vita Boldizsár Ivánnal". In: MÉSZÁROS ISTVÁN: *Pannonia Sacra.* Mindszenty-tanulmányok. Bp., 2002. 167–177.

levelet írtak Mindszentyhez. Az aláírók: *Bognár József*, Budapest polgármestere, *Csala István* országgyűlési képviselő, *Czéh József* országgyűlési képviselő, *Gyöngyösi János*, a Kisgazdapárt főtitkára, *Harrer Ferenc*, a Radikális Demokrata Pártszövetség elnöke, *Károlyi Mihály* párizsi követ, *Katona Jenő*, a „Hírlap" főszerkesztője, *Parragi György*, a „Magyar Nemzet" főmunkatársa, *Pesta László* államtitkár.

Később e levél szövege *„Kilenc ismert katolikus közéleti vezető levele Mindszentyhez"* címmel került közlésre. Mindszenty objektív hangú, visszafogott, kifejezetten szelíd tónusú levélben válaszolt *1948. november 29-i* dátummal.[25]

A magyar katolikus egyház *egészére* akart lesújtani a Rákosiék kommunista pártja vezette politikai hatalom azzal, hogy bebörtönzi Mindszentyt, hazug vádak alapján. Ezt a valódi célt természetesen elfedte a széles körű, erőszakos, harsogó propaganda, a mindenben ártatlan bíborost súlyos, koholt bűntettekkel vádolva.

E propaganda keretében *1948. december elején* még egy terjedelmes levelet kapott Mindszenty, amelynek tartalma részben azonos a másikkal, részben újabb vádakkal tetézi azt. Szövegét *Szekfű Gyula*, a moszkvai diplomáciai szolgálatból 1948 szeptemberében hazatért egykori történettudós, valamint *Cavallier József* külügyminisztériumi főtisztviselő, a háború alatti zsidómentő Szent Kereszt Egyesület elnöke készítette. A levelet a világhírű zeneszerző, *Kodály Zoltán* is aláírta, aki azonban a szöveg kialakításában nem vett részt.[26]

Mind a levél szövegében, mind a Mindszentyvel való későbbi személyes találkozás alkalmával erőteljesen hangsúlyozták: *„az egyszerű katolikus emberek nevében"* szólnak, nem a kormányzat képviseletében. De kétségtelen jelei vannak, hogy *a pártközpont által irányított állami vezetők küldetésében jártak*. Megmaradt ugyanis Cavallier zsebnaptára, amelyben minden napra pontosan feljegyezte, hogy egyes napokon kivel tárgyalt személyesen vagy telefonon.[27] Íme, a bejegyzések 1948 november közepétől, amikor igencsak megsűrűsödtek a hivatalos személyekkel folytatott kommunikációk:

„November 17. Rajknál egy óráig. – *18.* Jánosi nálam. Ortutay felhívott. Rajk titkárát felhívtam. – *20.* Ortutayval telefonon vita. Szekfűnél klinikán. – *22.* Jelentkeztem Rajknál. Ortutayval telefonon kétszer. Szekfűnél klinikán, telefon Ortutayval. – *23.* Jelentkeztem Rajknál. 40 percig Rajknál. W[itz] Béla Kodálynál, Szekfűnél. – *24.* Rajkkal házi telefonon 20 perc beszélgetés: se jobb, se bal, középen. – *25.* Tárgyalás Velicscsel Szekfűnél: Rákosi tegnap hívatta, megbeszélték [az] ügyet. – *27.* Szekfűnél fogalmazás. Czapik helyesli. Jánosi újabb jelentkezése: ő fél, hogy Szekfűvel kiesünk, ha kudarc ér. – *29.* Rajk miniszternél, rendkívül emelkedett felfogással tárgyalta [a] kérdést. Rózsinál írtam M-levelet, Szekfűnél újra átnéztük. – *30.* Czapik felhívott, meglátogattam. Jánosi jelentésében elmondta [a] szabolcsi dolgokat. Megkért, ne hagyjam most el [az] ügyet. Rajknál megbeszélés, remek! Czapikot telefonon tájékoztattam.

---

25 A témát feldolgoztam: „Haladó katolikusok". Uo. 179–186.

26 A levél teljes szövege: Országos Levéltár, jelzete: 276.f. 65/352.ő.e. 43–45.

27 ELTE Levéltára, Cavallier-irathagyaték 420. sz. Az említettek: Rajk László külügyminiszter, Ortutay Gyula kultuszminiszter, Czapik Gyula egri érsek, Witz Béla budapesti érseki helynök, Velics László, a magyar kormány – akkor éppen Budapesten tartózkodó – római („kvirináli") követe, Jánosi József jezsuita (érdemes lenne tanulmányban feldolgozni P. Jánosi 1949 előtti hazai közéleti-politikai szerepését).

December 1. Kodály, majd Szekfű aláírta [a] levelet. Du. 1/2 6. feladtam." Nyilván azt a kísérő-levelet mellékelte hozzá, amelyet „Rózsinál" írt.[28]

Szekfű Gyula másnap, 1948. *december 2-án* – erősen remegő kezű írással – sajátkezű levelet írt *Rákosi Mátyásnak*:

„Igen tisztelt Miniszterelnök helyettes Úr, szíves engedelmével itt küldöm azon levél szövegét, melyet Cavallier, Kodály Zoltán és én küldtünk el tegnap délután Mindszentinek aláírásunkkal. A levelet tegnap Cavallier, mint külügyi aktív ember, már bemutatta Rajknak, aki nekem is miniszterem, és aki meg volt elégedve a szöveggel.

Lakásomat, remélem, ma végkép visszakapom, de mondhatom: az Ön közbelépése nélkül alig tudtam volna visszakapni. Igen köszönöm nagy szívességét. Őszinte tisztelettel híve: Szekfű Gyula."[29]

Rákosi egykori titkárságának irattári anyagában ma is megtalálható Szekfűék Mindszentyhez írt és elküldött, két és fél oldalas sűrűn gépelt szövegű levelének Szekfű által szignált másolata.

Első fele azt a hatalmas, *a magyar történelemben még sohasem tapasztalt fellendülést* ecseteli, amelyet az elmúlt négy évben az új rezsim vezetése alatt a magyar nép elért. Ennek során „a jó Isten akaratából elmaradtak a véres jelenetek, nagybirtokosok és gyárosok nem kerültek vérpadra, s azokat a politikusokat sem érte el a girondisták sorsa, akik a további fejlődést nem helyeselték..."; s a nagyszerű eredmények „elősegítik az Evangélium szociális tanításainak megvalósulását...".

A levél második részében *a Mindszenty elleni régi és új vádak sorjáznak.* A befejező mondat: „...kérjük, *szíveskedjék bennünket fogadni,* hogy élőszóval is rámutathassunk az egyház és az állam megegyezésének sürgős voltára éppen a katolikus hívek szempontjából és felajánlhassuk Eminenciádnak Egyházunk javára jószolgálatainkat."

Feljegyzések Cavallier zsebnaptárában a levél elküldése utáni napokból: „*December 3.* 1/2 8 értek[ezlet] Rajkkal. Rajkkal külön megbeszélés. Esztergom, Drahost kerestem, Pesten Czapiknál megtaláltam. – *4.* Velicscsel tárgyalás Szekfűnél és Ortutaynál. – *6.* Távirat Esztergomból. Értekezés Rajkkal. – *7.* Witznél, Ortutaynál. – *8.* Rajknál. Szekfű várása, Kodályhoz közben [telefon] Astoriában. Prímásnál Szekfű[vel], K-lyal."

A december 6-án érkezett távirat valószínűleg Mindszentytől jött: kérésüknek eleget téve *december 8-án délelőttre várja a három levélírót* Esztergomba.

Cavallier e nap reggelén – nyilván az utolsó utasítások megbeszélése céljából – felkereste Rajkot, majd a pesti belvárosi Astoria szállóban történt a találkozás: Szekfű megérkezett, de Kodály nem. Ő ugyanis ekkor Mátraházán tartózkodott, onnan elin-

---

28 „1948. decemben 1-jén Mindszenty hercegprímás magához kéretett. Katolikus vezető férfiak (Szekfű és mások) azzal a kéréssel fordultak hozzá, hogy az egyház és az állam viszonyának rendezésére, a kettő közti békés együttműködés biztosítására küldje ki megbízottját, akivel a vonatkozó kérdéseket meg lehetne tárgyalni. A levélre adandó választ akarta velem megbeszélni. Abban állapodtunk meg, hogy azt fogja felelni, hogy megbízottját meg fogja nevezni, mihelyt a megtárgyalandó kérdéseket konkrét formában közlik vele; a békés együttműködést ő maga [Mindszenty] is óhajtva óhajtja ..." – írta le vallomásában börtöncellájában Grősz érsek 1951. június 2-án (Szabó Csaba *i. m.* 260.). Rosszul emlékezett: Mindszenty hívása a „haladó" katolikusok első csoportjának levelével volt kapcsolatos, Mindszenty nekik írt válaszlevelet (Pannonia Sacra *i. m.* 185-186.). December 3-dika előtt aligha kapta meg Szekfűék levelét a bíboros.

29 Országos Levéltár, jelzete: 276.f. 65/352.ő.e. 42.

dult, de autója az erős hóesésben nehezen tudott haladni. *Délután 2 órára érkeztek meg Esztergomba.* A prímás emlékirataiban ezt írta:

„December 8-án dr. Drahos János érseki helynököm jelenlétében fogadtam őket. Amint beléptek, *Kodály* hangtalanul a legtávolabbi ablakmélyedésbe vonult. Így akarta tudtomra adni, hogy neki nincs köze ehhez a szomorú színjátékhoz, és hogy csak a kommunisták fondorlata juttatta bele ebbe a szédületes statisztaszerepbe."[30] *Micsoda drámai pillanatkép!* A világhírű magyar zeneszerző nem szólt egész idő alatt egyetlen szót sem.

Mindszenty a beszélgetés bevezetéséül vendégei kezébe adta – az ő levelükkel mintegy azonos terjedelmű – *írásba foglalt válaszát,* amelyet előzőleg elkészített. Azok általánosságokban mozgó, támadó hangú iratával szemben ez szelíd, magyarázó, adatok felsorolásával érvelő tanulmány, amelyben józan tárgyilagossággal sorra veszi és cáfolja levelük ellene támasztott, teljesen megalapozatlan vádjait.

A bíboros emlékirataiban beszámol a találkozás lefolyásáról. Eszerint Cavallier keveset, *főképpen Szekfű beszélt.* „Új szerepéhez illően Szekfű most azt fejtegette – írja Mindszenty –, hogy a katolicizmus és a nemzet jövője a kialakult hatalmi helyzetnek – a Kommunista Párt törvénytelen eszközökkel megszervezett diktatúrájának – őszinte elismerését kívánja. A magyar katolicizmus nyugodtan helyezkedhet ilyen álláspontra, hiszen – mondotta Szekfű – a kommunizmus nem ellensége többé az egyháznak. A Szovjetunióban megszűnt a vallásüldözés, tette hozzá. Az ortodox egyház az ateista állammal békés összhangban szolgálja a nép érdekeit."

Így folytatja az emlékező: „Én *nem ismertem rá a régi Szekfűre.* Válaszomban visszautasítottam állításait azzal, hogy köztudomású, milyen függő, szolgai helyzetbe került az ortodox egyház egy ateista diktatúrával szemben. Pontosan tudjuk azt is, hogy milyen kegyetlen eszközökkel rombolta le a Szovjetunió a nyugat-ukrajnai és kárpátaljai görögkatolikus egyházmegyéket. Ugyanakkor magyar vonatkozásban is elmondtam érveimet."

Nem csodálkozhatunk, ha *ebben az eszmecserében Kodály nem vett részt,* nem volt semmi mondanivalója e témákban. S talán az sem túlzás, ha azt állítjuk: amikor konkrét formában szembesült azzal, hogy mi e tárgyalás célja, akkor Mindszenty mellé állt, neki akart segíteni. Sajátos kodályi módon: *a hallgatásával.*

Újabban került elő Cavallier József hagyatékából az a saját kezűleg írt, sokszorosan javítgatott *jelentés-szöveg* piszkozata, amelyet *e találkozóról felettesei számára* állított össze.[31] A jelentés teljes szövege:

„A másfél óránál tovább tartó beszélgetés során Cavallier József, Szekfű Gyula és Kodály Zoltán elsőbben is nyomatékosan hangoztatták, hogy *nem a kormány megbízottaiként* jelentek meg a prímásnál, hanem ama katolikusok nevében, akik hozzájuk hasonló módon gondolkodnak és lelkiismereti kötelességük a tizenkettedik óra utolsó percében a való helyzetet a magyar egyház feje előtt feltárni. Majd részletesen kifejtették a levelükben jelzett súlyos aggodalmakat, a magyar katolikus egyház, valamint a szerzetesrendek nagy nehézségeit és az Egyház és állam megbékülésének múlhatatlan, sürgős szükségességét.

30 MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim.* Bp., 1989. 225–226.

31 ELTE Levéltára, Cavallier-irathagyaték 420. sz.

Mindszenty bíboros arra a megállapításra, hogy mindeddig nem ismerte el a köztársaságot annak rendje és módja szerint, azt válaszolta, hogy sohasem mondotta az ellenkezőjét. [Helyesen ez alighanem így hangzott: sohasem mondta azt, hogy nem ismeri el a köztársaságot.]

Arra a kérdésre, vajon meg akar-e egyezni az egyház az állammal, azt felelte, hogy a megegyezés készségét annak idején többször kifejezésre juttatta a püspöki kar nevében s máig sem vonta azt vissza.

Arra az ellenvetésre, hogy ez a fogalmazás csak negatívum, azt kérdezte, mi a garancia arra, hogy a másik fél megtartja a megállapodást?

A beszélgetés végül is akként fejeződött be, hogy *a három katolikus vezető személyiség a következőket javasolta:*

Nyilatkozzék Mindszenty bíboros hozzájuk írt levélben pozitív formában, hogy

1. elismeri a köztársaságot,
2. kész az Egyház és az állam megbékélése végett tárgyalni, kezdeményező módon,
3. mi az álláspontja az államosítás kérdésében gazdasági vonatkozásban.

Mindszenty bíboros azt válaszolta, hogy ezt a javaslatot megfontolja, s *felszólította a három személyt, dolgozzák ki a megegyezés tervezetét.*

A sorrend kérdésében, vagyis mi történjék előbb, a prímás nyilatkozata vagy a tervezet, a három személyiség azon a nézeten volt, hogy előbb a prímás pozitív szellemű nyilatkozatának kell kezükben lennie. Ilyen nyilatkozat birtokában, mint egyszerű katolikusok rendelkezésre bocsájtják levelükben felajánlott jószolgálatukat és a megfelelő helyeken tájékozódnak, hogy mik ott a kívánalmak. És ha ez megtörtént, vállalkoznak e tervezet elkészítésére.

A prímás végül ismét hangoztatta, hogy *a javaslatot megfontolja* s értesítést küld elhatározásáról."

Hiába hangoztatták tehát a levélírók, hogy az „egyszerű emberek" kívánságát tolmácsolják a bíborosnak, mégis kibújt a szög a zsákból: a három kívánság *a pártközpont régóta hangoztatott követelése* volt.

De semmiféle jogszabály vagy törvény nem kötelezte Mindszentyt arra, hogy ezekben a kérdésekben írásbeli nyilatkozatot tegyen a közvélemény s a tömegkommunikáció számára; *a követelés jogtalan volt.*

S az is kitűnik e jelentésből, hogy a bíboros számonkérése, felelősségre vonása történt itt, s *a vendégek diktálni akartak Mindszentynek,* aki az ÁVÓ részéről már teljesen körülkerített helyzetben volt ekkor, s akinek ügye a pártközpontban már „a tizenkettedik óra utolsó percében" járt.

Mindezek ellenére Mindszenty *a megfontolást* ígérte; ugyanakkor ügyes diplomáciai fogással vendégeit hozta nehéz helyzetbe: dolgozzák ki ők az állam és az egyház vezetői közötti megegyezés tervezetét!

Tehát *semmire sem mondott nemet a bíboros, semmit sem utasított el:* a vendégek elégedetten távozhattak. Cavallier jelenthette az eredményt illetékeseknek. Tárgyalásai másnap, *december 9-én:* „Szekfűnél Ast[oriában], telefon Ortutayval, tárgyalás Czapikkal Ortutaynál. Minisztériumban Ortutayval tanácskozás."[32]

32 A levélről, válaszról és találkozóról ld. Pannonia Sacra *i. m.* 186–203.

Az esztergomi tanácskozás napján, *ugyancsak december 8-án* tartotta ülését a kommunista párt úgynevezett *„egyházi hármas bizottsága"*. Tagjai: Rákosi Mátyás, Révai József, Farkas Mihály. Az ülés második napirendi pontja: „Bognárék, valami Cavallier és Szekfű Mindszentyhez intézett leveleinek további felhasználása." A döntés:

„Bognárék, illetve Szekfű és Cavallier akciójának nyilvánosságra hozatalával és felhasználásával várunk, a Mindszentyvel való tárgyalás alakulását bevárva."[33]

Nyilván azért várták ki a küldöttség esztergomi tárgyalásának eredményét, hogy az újságokban közölt levél szövegéhez majd hozzáfűzzék, hogy Mindszenty még mindig mindenben ellenáll. De nem ez történt, ezért a közlést most is elhalasztották. *Az esztergomi tárgyalás pedig titokban maradt:* egyetlen újság sem adott róla híradást.

Annál is inkább, hiszen *a pártközpontban ekkor már véglegessé vált a régóta érlelődő döntés: Mindszentyt letartóztatják.* Lényegében ezt jelentette be az új miniszterelnök, a kommunisták embere, *Dobi István* a parlamentben *1948. december 14-én*, a kormányprogram ismertetése során:

„Kormányom továbbra is óhajtja a megegyezést a katolikus egyházzal, ugyanakkor azonban arra a belátásra jutott, hogy mindaddig, amíg a katolikus egyház élén Mindszenty áll, minden megegyezés kilátástalan."[34] *Mindszentyvel tehát már nem akarnak Rákosiék tárgyalni, netán megegyezni vele;* sorsát már eldöntötték.

A Bognár és társai által fogalmazott „Nyílt levél" teljes terjedelemben megjelent a Magyar Nemzet *1948. december 18-i* számában, Mindszenty válasza azonban nem. A Szekfű-Cavallier által fogalmazott levél egyik részletét ugyancsak a Magyar Nemzet adta közre *1948. december 20-i* számában, de a bíboros válasziratáról s a levélírók esztergomi látogatásáról nem írt a lap. A leveleket tehát Mindszenty letartóztatásának *agitációs-propagandisztikus előkészítésére* használták fel.[35]

Mindszenty megtartotta a szavát: megfontolta a vendégeitől kapott kérdéseket és *a Magyar Kurír 1948. december 21-i számában közzétette válaszát „Illetékes egyházi hely nyilatkozata" címmel.* Teljes szövege:

„A vád szerint: I. a bíboros a demokrácia egész ideje alatt [= 1945-1948 között] annak minden ténykedésével szembehelyezkedett és II. ellene volt az egyház és az állam közötti megbeszéléseknek.

Ad I.

1. A *demokráciát* ismételten elfogadta és sürgette, a püspöki karral együtt úgy, ahogy XII. Pius pápa azt 1944 karácsonyán meghirdette. Ezt a demokráciát szívből kívánta és kívánja, tehát a vád – bárhányszor is ismételve – tarthatatlan.

2. A *gazdasági államosításokról* sem ő, sem a püspöki kar nem nyilatkozott, következésképp nem lelhető, mire épül az az állítás, hogy ezeket vissza akarja állítani.

---

33 Országos Levéltár 276.f. 63/352.ő.e. 5.

34 Szabad Nép 1948. dec. 15.

35 Rajk külügyminiszter is hivatkozott rá 1948. december 14-én a Szentszékhez küldött, Mindszentyt vádoló levelében: „... a legutolsó napokban olyan katolikus közéleti tényezők, mint Szekfű Gyula, Kodály Zoltán és Cavallier József felkeresték a hercegprímást és igyekeztek vele - sikertelenül - megértetni helyzetének tarthatatlanságát." Országos Levéltár, jelzete: 276.f. 65/352.ő.e. 54.

3. A *földreform* ügyében az Egyház álláspontját mutatják az 1945. évi májusi és novemberi püspökkari körlevelek és az 1948. február 8-i nyilatkozat. Legújabban pedig az 1948. november 17-i nyilatkozat, amelyet az Economist cikkére tettek közzé, és amelyben ez áll:

„A magyar katolikus egyház a legújabban végrehajtott földreform ellen egyetlen egyszer sem nyilatkozott. 1945 májusában a püspöki kar körlevelében áldását küldte a földhöz juttatottaknak. Néhány esetben a kiosztás módozata felett gyakorolt bírálatot. Sehol sem kívánta vissza az érdemeseknek kiosztott szántóföldeket."

4. Az 1946. évi I. tc. törvénybe iktatta *az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogait*, különösen a személyes szabadságjogot; a jogot az elnyomatástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes ember élethez; az egyesületi és gyülekezési jogot; a tulajdonhoz, a személyi biztonsághoz, a munkához és méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez, az állam és önkormányzatok életében való részvételhez való jogot.

Ezeket a jogokat a hitlerizmus tobzódása után senki olyan örömmel nem fogadta, mint a bíboros hercegprímás, a püspöki karral együtt. De ország-világ tanúsíthatja, hogy ezeket a jogokat annyiszor és annyira nem is hirdette, sürgette senki, mint a bíboros hercegprímás, annál is inkább, mivel ezek a fentebb említett demokráciával a legszebb összhangban vannak.

5. Mi, magyar katolikusok, jó magyarok voltunk közel ezer éven át a királyságban, *azok vagyunk a köztársaságban is.* A köztársaságban ténylegesen benne élünk, annak hivatalos szerveivel állandó érintkezésben vagyunk. Aki vét ellene, van rá törvény; aki nem vét, azt kell, hogy védje a törvény.

»Az Egyház a legkülönbözőbb kormányformák egyikét sem veti el, ha ezek önmagukban alkalmasak az állampolgárok javát szolgálni« (XIII. Leó pápa »Libertas« enciklikája, 1888. június 20.).

Mindebből megállapítható, hogy a demokratikus gondolat jelentős elemeiről van szó, és mert ezekben az Egyház a vázolt álláspontot foglalja el, következőleg nem állítható, hogy az egyház és a hercegprímás a demokráciával egész idő alatt és mindenben szembehelyezkedett.

Ad II.

A magyar egyház és a magyar hercegprímás *békekészségét* igazoló bizonyítékok mind az államnak, mind az egyháznak is a kezében vannak. Annak bizonyítékai is mindkét oldalon rendelkezésre állanak, hogy a hercegprímás 1945 decemberében és 1946 februárjában a kormány egyenes felkérésére *személyesen tárgyalt a Vatikánnal a diplomáciai kapcsolat visszaállításáról*, éspedig a kormánytól írásban is megköszönve és elismert eredménnyel. Teljesen előkészítette tárgyiakban, személyekben. Nem a Vatikánon és a hercegprímáson múlt a nuncius megérkezése, ami pedig jótékonyan hatott volna az egyház és az állam viszonyának alakulására."

A pártközpontnak az volt a *célja* a „haladó", „baloldali" katolikusok cikkeivel, leveleivel, köztük a Szekfű-Cavallier-fogalmazású levéllel, hogy *a katolikus hívő tömegekben tudatosodjon a hazug tétel – nagy nevek tekintélyével nyomatékosítva –, hogy Mindszenty nem csupán a „népi-demokrácia" [=proletárdiktatúra] ellenfele, hanem saját magyar katolikus egyházának is kárt okoz.* A már elhatározott koncepciós per stratégiájában *a néptö-*

megek lélektani ráhangolásának fontos funkcióját teljesítették ezek a levelek, illetve megfogalmazóik.

1948. december 26-án este becsapódott Mindszenty mögött az Andrássy út 60. börtöncellájának ajtaja (Cavallierék – a zsebnaptár szerint – ekkor szokásos vasárnap esti bridzspartijukat játszották), s már azon az első éjszakán záporoztak a bíboros lemeztelenített testére a vallató gumibotütések. Mindebben – aligha tagadható – részesek voltak a „baloldali", „haladó" katolikusok is, köztük Szekfű Gyula is.[33]

ISTVÁN MÉSZÁROS

A "PROGRESSIVE CATHOLIC": GYULA SZEKFŰ (1945, 1948)

The life and work of the famous scientist and a man of public life, Gyula Szekfű (1883-1955) have been revealed and analyzed extensively in the past decades. However, his actual church-political activity, which he carried out in spring of 1945, as well as - after his diplomatic service Moscow - in late autumn of 1948, has not yet been studied. In his study the author intends to throw light upon this activity based on several so far unknown and unpublished papers of his. By November 1948 the assaults against the Church and religions had culminated around the episcopate and its leader. Those preparing the trial against Mindszenty needed accusers also belonging to the Catholic "family" to justify that not only the Communists considered Primate Mindszenty as an enemy. The political authority led by Rákosi's Communist party wanted to destroy the whole Catholic Church by imprisoning Mindszenty based on trumped-up charges. This took place on 26. December 1948. The "leftist", "progressive" Catholics, among them Gyula Szekfű, also took part in this process.

33 A Szekfű-témához ld. sajtó alatt levő tanulmányomat: *„A »keresztény párt« problematikája 1945-1948. (Mindszenty és Barankovics)"* a „Pártok és magatartások 1944-1948" című könyvemben.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/3-4

NÉMETH LÁSZLÓ

ADALÉKOK A RÓMAI MAGYAR LELKÉSZSÉG TÖRTÉNETÉHEZ MÁSODIK RÉSZ: 1963-1973*

A római magyar lelkészség második világháború utáni történetét 1963 őszéig egy előző tanulmányban bemutattuk.[1] A cél most a történet folytatása. A gyakorlati szempontokon túl elvi okai voltak annak, hogy a téma tárgyalását részekre bontottuk. A legjelentősebb ok, amint azt majd látni fogjuk, hogy az 1964-ben a Pápai Magyar Intézet (a továbbiakban: PMI) megszűnt a római magyar lelkipásztorkodás központja lenni, illetve pár évvel később létrejött a Szent István Zarándokház. A másik ok, hogy a század végéig csak kettő, a korábbi évekhez képest igen hosszú ideig működő lelkipásztora volt a római magyar közösségnek. 1963 és 1973 között Frank Miklós, 1973-tól 1999-ig pedig Kovách Tibor Angelus OFM.Cap. A korábbi korszakhoz képest van még egy lényeges különbség, lelkipásztori értesítőik teljes gyűjteménye rendelkezésre áll.[2] A Frank Miklós által készített értesítő címe „Egyházközségi körlevél" volt, amely 1967 januárjáig meghívóként került szétküldésre, 1967-től pedig körlevélként, Kovách Angelusének a neve pedig „Üzenet" volt.[3] A bőséges anyag miatt a jelen tanulmányban Frank Miklós időszakát törekszünk feldolgozni, annak a tudatában, hogy a levéltári kutatások jelenlegi állapotában a teljességet csak megközelíthetjük. Nagy segítséget jelentett a munkához, hogy a kéziratot Frank Miklós és a római magyar közösség néhány tagja (Farkas Ilona és Szőnyi Zsuzsa) átnézte, és értékes információkkal kiegészítette. A menekültek lelkipásztori ellátásáról ebben a tanulmányban is szót ejtünk, de csak olyan mértékben, amennyire az érintette a római magyar lelkész munkáját, illetve a közösség életét.

---

* Reflexiókat, kiegészítéseket, adatokat a szerző szívesen fogad az alábbi címen: Németh László, Via Giulia, 1 - 00186 Róma, Italia vagy e-mailen: pmiroma@freemail.hu

1 Lásd: NÉMETH LÁSZLÓ: *Adalékok a római magyar lelkipásztorkodás történetéhez. Első rész: 1945-1963*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok - Regnum (a továbbiakban: MEV) 14(2002), 1-4, 197-228. Azoknak a személyeknek az életrajzi adatait, akikről ebben a részben is említés történik, átvettük, mert azokat igyekeztünk pontosabbá, illetve teljesebbé tenni.

2 A lelkipásztori értesítők P. Kovách Angelus hagyatékából kerültek elő, jelenleg a Pápai Magyar Egyházi Intézetben (a továbbiakban: PMI), az Olaszországi Katolikus Magyar Misszió irattárában találhatók.

3 Az „Üzenet" példányai megtalálhatók P. Kovách Angelus hagyatékában, a PMI-ben, továbbá az Országos Széchényi Könyvtárban, Fond 353. Lásd: FÜLEP KATALIN: *Olaszországi hungarica hagyatékok az Országos Széchenyi Könyvtárban*. In: *Gazdaságtörténet-könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára*, Bp., 2001. 222.

A hatvanas évek elejének nehézségeit követően 1963 őszén Frank Miklós lett a római magyar lelkész.[4] Korábban, 1946-47 között a PMI növendéke volt, majd tanulmányait Innsbruckban folytatta. 1959-ben visszatért az Intézetbe, hogy elöljárói biztatására elkészítse doktori disszertációját, amelynek a témája: Mt 19,8 alapján a házasság felbonthatatlanságának kérdése volt, a dogmatörténeti fejlődés tükrében.[5] Az Intézet vezetőségének tanácsára a dolgozat írásával párhuzamosan beiratkozott a Lateráni Egyetem kánonjogi fakultására, ahol 1963. június 22-én egyházjogi licenciát szerzett „cum laude" fokozattal.[6] A tanulmányok befejezését követően Zágon József[7] döntése alapján vette át a római magyar lelkészi hivatalt, hogy folytassa elődje, Ipoly Ottó munkáját,[8] aki a nyáron a Szentföldre utazott. Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy már a licentia megszerzése után átvette a lelkipásztori munkát.[9]

Az első értesítő, amelyen az aláírása látható 1963 novemberében kelt. Ebben a november végi magyar misére hívja a kolónia tagjait. A meghívó tanúsága szerint lényegében minden változatlanul ment tovább. A Római Magyar Lelkészi Hivatal címe továbbra is Lungotevere dei Tebaldi 14, II. emelet, postacím: Roma-Borghi C.P. 9087, a misék helyszíne a S. Girolamo della Carità (Via Monserrato, 64) templom. Mint az előző évek-

4 Frank Miklós 1924. május 23-án született Budapesten, Innsbruckban szentelték pappá 1950. március 26-án a nagyváradi egyházmegye papjaként. 1965-76-ig a Caritas Internationalis h. főtitkára volt. Lásd: PMI személyi lapok, és *A magyar emigráns irodalom lexikona. Szerk.* NAGY CSABA. Bp. 2000. 289, és lásd még itt a 236. jegyzetet.

5 Lásd: Frank Miklós személyi lapját a PMI-ben, Kelt: Róma, 1959. október 25.

6 Lásd: Frank Miklós tanulmányi terve az 1962-1963 tanévre, Kelt: Róma, 1962. november 15, és a lapalján a kézi feljegyzés Róma, 1965. június 22.

7 Zágon József 1909. november 2-án, Agostyánban születetett és 1975. augusztus 12-én halt meg Innsbrukban. Muttersben (Ausztria) van eltemetve. A Pázmáneumban tanult. 1935. július 14-én a győri egyházmegyében szentelték pappá. 1943-tól irodaigazgató Győrben. 1949. január 6-án hagyta el Magyarországot. 1950-ben XII. Pius pápa a Magyar Püspöki Kar megkérdezését követően nevezte ki a külföldi magyarok apostoli vizitátorává. 1953. február 24-én a Sacra Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus a PMI régensévé nevezte ki ad interim, miután az Exsul Familia apostoli constitutio megjelenését követően megszűnt vizitátori beosztása. 1967-től a Konzisztoriális Kongregáció altitkára. Az 1951-ben létrejött Anonymus Kiadó első igazgatója 1958-ig. Lásd: *Schematismus venerabilis cleri almae Diocesis Jaurinensis pro Anno Domini 1947.* Jaurini, 1947, 164, NAGY CSABA, i. m. 1041. BOROVI JÓZSEF: *A szórványban élő magyar katolikusok lelkigondozásának története,*. Bp, *2000. 99-100.* Életrajz pápai kitüntetés előterjesztéséhez PMI 55/1955. Kelt: Cagliari, 1955. november 25. TOLNAY IMRE: *Zágon József (1909-1975).* In: Katolikus Szemle 27(1975) 256-262. Nagy Csaba tévesen Mutterst jelöli meg a halál helyéül. Életrajzához lásd még itt a 89. jegyzetet.

8 Ipoly Ottó 1925. november 18-án született Kerekegyházán, és 1997. február 4-én Magyarországon halt meg tragikus körülmények között, közúti balesetben. 1949. június 19-én szentelték pappá Kalocsán. 1957-től volt a PMI lakója, a Biblikus Intézetbe járt. 1960-tól 1963-ig római magyar lelkész volt. Rómából az Egyesült Államokba távozott. 1967. augusztus 20-án még jelen volt a Szent István Ház felavatásán, mint Rómában élő magyar pap. A kilencvenes évek elején hazatért Magyarországra. Kecskeméten, az Angolkisasszonyok iskolájában hitoktatott és a Szent Erzsébet templom igazgatója volt. Szülőfalujában, Kerekegyházán temették el. Lásd: PMI személyi lapok. NÉMETH LÁSZLÓ, i. m. 225-227. GALAMBOS IRÉN O. S. B: *A Római Magyar Zarándokház felszentelése.* Kézirat. Kelt: Róma, 1967. augusztus 24. (A továbbiakban: *A római magyar zarándokház felszentelése)* és *Új Ember* 1997. február 23.

9 Frank Miklós személyes közlése kiegészíti az előző időszakról írt tanulmány hiányos adatait. Lásd: NÉMETH LÁSZLÓ, i. m. 227.

ben. A meghívóban az új lelkész kéri a híveket, hogy címváltozásaikat jelentsék be.[10] A karácsonyt is a szokott rend szerint ünnepelték. A szentmisét december 26-án, 11 órakor tartották a szokott helyen, délután 5 órakor pedig a FUCI Romana termében került sor a karácsonyi ünnepélyre a tombolával. A meghívó karácsony előtt felhívja a figyelmet a gyónási lehetőségekre is. Rákos Rajmund O.F.M.Conv.[11] és Walter János Sch.P.[12] a Szent Péterben gyóntattak, a magyar lelkész pedig a PMI-ben,[13] ahol fogadó óráit kedden és pénteken 8.30-tól 10-ig illetve 18-tól 19.30-ig tartotta.[14]

A következő év elején a Pontificia Accademia Mariana Internationalis[15] rendezésében február 11-én, kedden negyed kilenckor a S. Maria Maggiore bazilikában tartottak szentmisét Mindszenty József bíboros, hercegprímás elítélésének 15. évfordulója alkalmából.[16] A Húsvét előtti háromnapos lelkigyakorlatot 1964. március 23-25-ig Berecz Ferenc,[17] a PMI növendéke tartotta, a szokott helyen.[18] Szent István ünnepére továbbra is a PMI küldte a meghívót. 1964-ben augusztus 23-án tartották a szentmisét, fél 11 órakor

---

10 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1963. november. Ez a felhívás ezt követően rendszeresen olvasható a Meghívókon, illetve később a Körleveleken.

11 Rákos Balázs Raymund O.F.M.Conv. 1911. július 4-én született Miskolcon és 1994. május 22-én halt meg Székesfehérváron. 1929-ben lépett be a minorita rendbe. 1947 tavaszán érkezett Rómába, ahonnan október 7-én a rendi elöljáróság Assisibe rendelte, hogy a rendi főiskolán tanítson. A Szentévre való tekintettel 1949 végén helyezték Rómába. 1986-ig volt magyar gyóntató a Szent Péter bazilikában. Ezt követően hazatért Magyarországra. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 815. SZENTPÉTERI LAJOS: *Az Egyház élete.* In: *Katolikus Szemle* 11(1959) 1. szám 67., SZÁNTÓ KONRÁD: *Baráti megemlékezés Rákos Raymundról.* In: *Új Ember*, 1994. július 17, illetve életrajzi munkáját RÁKOS B. RAYMUND: *Huszonegy év Itáliában.* Róma, 1968. 5, 22, 35, 75.

12 Walter János Sch. P. 1886. február 2-án született Dadon, és 1972. szeptember 6-án halt meg Rómában. 1903-ban Vácott lépett be a Piarista Rendbe. 1910. július 2-án szentelték pappá. 1928-ban került Rómába. Két generális, köztük 1947 és 1956 között Tomek Vince alatt is, három évtizeden át volt a négytagú generálisi tanács tagja. Emellett a négy olasz piarista rendtartomány teológiai főiskoláján tanított szentírástudományt, majd patrológiát. Lásd: LÉH ISTVÁN SCH. P. - KOLTAI ANDRÁS, i. m. 420. TOMEK VINCE: *Walter János piarista (1886-972).* In: *Szolgálat*, 16. szám, 1972. 90-91, NAGY CSABA, i. m. 1030. Tomek Vince tévesen január 17-et, Nagy Csaba pedig január 1-jét adja meg születési dátumául.

13 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1963. december.

14 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1963. január.

15 A Pontificia Accademia Mariana Internazionale-t 1946-ban P.Carlo Balić O.F.M. alapította azzal a céllal, hogy előmozdítsa a tudományos, történet-kritikai kutatást a mariológia területén. 1959. december 8-án XXIII. János pápa *Maiora in dies* Motu Proprioval adta meg a szervezetnek a „Pontificia" titulust. 1964-ben VI. Pál hagyta jóvá a statútumait. Rövid történetét lásd: *Annuario Pontificio 2003.* Città del Vaticano, 2003. 1767.

16 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1963. február 7.

17 Berecz Ferenc 1927. március 10-én született Törincsen (Csehszlovákia). 1953. június 12-én szentelték pappá a Székesfehérvári Egyházmegyében. A budapesti Hittudományi Akadémián szerzett doktorátust 1954-ben, dolgozatának címe: *„Isten ábrázolása. A háromszemélyű egy Isten ábrázolhatósága és ábrázolása".* Ezt követően káplán volt. Az 1962-1963-as akadémiai évtől lett a PMI lakója. Az Accademia delle Belle Arti növendékeként szobrászatot tanult, ahol az 1963-1964-es tanévben a III. évet végezte el. 1964-ben hazatérte Magyarországra. Később megvált a papi szolgálattól, az esztergomi Keresztény Múzeumban dolgozott, a kilencvenes évek közepén hunyt el. Lásd: PMI személyi lapok, és SOMORJAI ÁDÁM: *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának disszertációi (1863-1993).* Bp. 1993. 22. (Studia Theologica Budapestinensia 9).

18 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1964. március. A meghívó megtalálható a PMI levéltárában is 23/1964 számon.

az Intézet kápolnájában.[19] Az 1963/64-es tanévet záró konferencián elhangzott értékelés szerint az Intézet vezetősége meg volt elégedve Frank Miklós munkájával. A kolónia lelkipásztori ellátásán túl látogatta a táborokat és foglalkozott a Via Cestarin lévő egyetemista kollégium lakóival is.[20] Ez utóbbi azonban csak márciusig adott neki munkát, mert ekkor a kollégiumot az Intézet megszüntette, a lakást pedig eladta.[21] További kutatást igényel a menekültek között végzett lelkipásztori munka részletesebb bemutatása. Információink szerint két tábort, Triestben és Latinában, biztosan rendszeresen látogatott.

LELKIPÁSZTORI ÉLET A PÁPAI MAGYAR INTÉZET ELHAGYÁSÁT KÖVETŐEN

Az 1964 év ősze lényeges változást hozott a római magyar közösség, elsősorban az emigráns magyar papság életében. Az augusztusi Szent István napi szentmisére szóló meghívó az utolsó, amelyet a kolónia tagjai az Intézetből kaptak. A következő meghívón, amelyben a lelkész a november 2-i halottak napi szentmisére hívja a híveket a San Lorenzo fuori le Mura bazilikába, már a Via della Conciliazione 44/Sc.VI. szerepel hivatalának székhelyéül.[22] Csupán ennyi nyoma van annak, hogy a Magyar Állam és a Szentszék között megkötött részleges megállapodásban foglaltaknak megfelelően az emigráns magyar papok átadták az Intézetet a Magyar Katolikus Püspöki Karnak.[23] A megállapodást 1964. szeptember 15-én Agostino Casaroli érsek, a Rendkívüli Egyházügyek Szent Kongregációjának helyettes titkára, illetve Prantner József, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke írta alá. A megállapodás harmadik pontja vonatkozott az Intézet átadására. A tényleges átadásra 1964. november 5-én került sor.[24] A bentlakók kiköltöztek, mindenki oda, ahová tudott.[25] Frank Miklós, római magyar lelkész a Via

19 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* PMI, Meghívó 1964. augusztus. Az ünnepre szóló olasz nyelvű gépelt meghívó az Intézet fejléces nyomtatott papírján megtalálható a PMI levéltárában 48/1964-es számon.

20 Lásd: Év végi konferencia PMI 38/1964, kelt Róma, 1964. június 16: „legyen hála a lelkipásztori munkáért a táborokban és a diákoknál egyaránt (Frank Miklós)". A kollégium létrejöttéről Lásd: NÉMETH LÁSZLÓ, i. m. 221.

21 Lásd: Év végi konferencia PMI 38/1964, kelt Róma, 1964. június 16: „Március hónapban liquidálnunk kellett az Intézet vezetése alatt álló kis diák kollégiumot a Via De Cestarin. Az ok: kifogytak a diákjaink: végeztek, kivándoroltak. Az appartamentót a Szentszék engedélyével eladtuk és az összeget a jövő céljaira letétbe helyeztük."

22 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1964. november. 1950-től volt itt az Actio Catholica Hungarorum in Exteris székhelye. Lásd: NÉMETH LÁSZLÓ, i. m. 211.

23 Az Intézet átadásához lásd: CSORBA LÁSZLÓ: *A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában 1945-től napjainkig.* In: *Száz év, a magyar-olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos kulturális és egyházi Intézetek Rómában* (1895-1995). Bp. 87-89. Az átadás körülményeihez lásd. KISZELY GÁBOR: *Állambiztonság 1956-1990.* Bp. 131., és AGOSTINO CASAROLI: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963-1989).* Bp. 2001. 136-151. különösen 138.

24 Az átadásról Zágon József így írt Kada Lajosnak 1964. november 7-én: „Az Intézetet 5-én adtuk át Csepregi Ignác-nak. Jelen volt a pp.kar nevében Kovács Sándor, továbbá a szemináriumok kongregációjának képviselője. A dolog hosszadalmas volt, de aránylag simán ment." A Kongregáció részéről Francesco Marchisano volt jelen. Lásd: *Zágon József levelei Kada Lajosnak 1960-1971 között.* Másolat a szerző birtokában. (A továbbiakban: Zágon József levelei Kada Lajosnak.)

25 Az 1962-1963-as tanévben a PMI lakói voltak: Berecz Ferenc (Székesfehérvár), Horváth Géza (Győr), Szabó Lajos (Győr), Zsurkai János (Eger) növendékek, Frank Miklós lelkész, Ipoly Ottó bibli-

della Conciliazione 44. szám alatti lakásba. A római magyar kolónia élete zökkenőmentesen ment tovább. Az Intézet átadásának következménye lett, hogy a rendszeres papi találkozók, az úgynevezett ricevimento-k, amelyeket kezdetben havonta, majd kéthavonta, 1956-tól pedig évente három alkalommal tartottak az Intézetben egy ideig szüneteltek.[26] A hatvanas évek elején is voltak találkozók, arra azonban nincs adat, hogy milyen gyakran.[27] A magyar misék helyszínét nem érintette a PMI kényszerű elhagyása, mert azokat továbbra is a S. Girolamo della Carità templomban tartották.[28] Kis elbizonytalanodásra utal, hogy októberben valószínűleg nem volt mise, viszont halottak napján a szokásos temetői misét és sírlátogatást megtartották.[29] Karácsony előtt, december első napjaiban a Pápai Segélyszolgálat (Pontificia Opera di Assistenza)[30] által küldött élelmiszer kiosztására a Via dei Riari 48 alatt került sor.[31] A decemberi meghívó hiányzik a gyűjteményből, de minden bizonnyal a karácsony megünneplése hasonló volt az előző évekhez.[32] Legalábbis semmi nyoma nincs annak, hogy karácsony másnapján a mise és az ünnepély elmaradt volna.

Az 1965. január 31-i misére szóló meghívó[33] újdonsága, hogy egyházközségi híreket is közöl. Olvashatunk egy buzgó hívő haláláról, valamint a lelkész köszönetet mond az adományokért, amelyekkel széppé tudta tenni a szegény sorsú magyarok és a táborban élő menekültek karácsonyát. Értesít élelmiszerosztásról[34] és kéri a címváltozások bejelentését. Végezetül tájékoztat új fogadóórájáról: délelőtt 8-tól 9.30-ig délután pedig 3-tól 4-ig érhető el a Via della Conciliazionen.[35] A következő hónapban a meghívó[36] tudósít

---

kus, Prokop Péter festő, Nyisztor Zoltán nyugdíjas, Zágon József és Mester István. A növendékek személyi adatait lásd a PMI irattárában a személyi lapok között. Nincs adat arra vonatkozóan, hogy velük mi történt. Zágon József a Viale Quattro Venti 86-ba költözött, oda költözött Ipoly Ottó és Prokop Péter is. Ennek közelében talált szállást Mester István. Nyisztor Zoltán a Pensionato Romanoba kapott helyet, többlet költségeihez az Államtitkárság adott segítséget. Lásd: Zágon József levele Kada Lajosnak 1964. november 7. In: *Zágon József levelei Kada Lajosnak.*

26 Lásd: Évzáró konferencia jelentése az 1953-1954-es tanévről PMI 28/1954, és Tanulmányi eredmények az 1956-1957-es tanévről, PMI 121/1957.

27 Zágon József 1961. május 19-én Kada Lajosnak egy levélben ezt írja: „(Tétényi Gyula) az utolsó ricevimenton ünnepélyesen elbúcsúzott a római papságtól." Lásd: *Zágon József levelei Kada Lajosnak.*

28 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1964. november, a mise november 29-én volt.

29 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1964. október.

30 A szervezet létrehozásához XII. Pius pápa az 1953. június 15-i kihallgatáson adta meg a hozzájárulást. A szervezet székhelye Rómában volt, bíborosi vezető testülete irányította. Lásd: *Annuario Pontificio 1964,* Città del Vaticano 1964, 1585.

31 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1964. november, az élelmiszerosztás december 1-től 4-ig naponta délután 3 és 5 óra között volt.

32 Erre abból lehet következtetni, hogy az 1965. évi januári meghívóban a lelkész köszönetet mond a szegényeknek juttatott karácsonyi adományokért. Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1965. január.

33 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1965. január. Februárban 28-án volt a mise lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1965. február.

34 A kiosztott élelmiszerek mennyisége fokozatosan csökkent. Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1965. február. 1965-ben a következő időpontokban volt élelmiszerosztás: január 26-28, április 6-8, november 5, 15.30-tól 17.30-ig, Via Muzio Clementi, 58, a horvát Comitato raktárhelyiségeiben, olaj, liszt, száraztészta és tejpor került kiosztásra.

35 Májustól a nyári hónapokban naponta 17-19 óra között volt a fogadóóra. Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1965. május. 1967-től hétfő-szerda-péntek este 6 órától volt a fogadóóra. Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1967. február.

Angelo Rotta érseknek, az utolsó budapesti nunciusnak a haláláról.[37] A március 28-i mise, Nagyböjt első vasárnapja, nagy újdonságot hozott, mert a II. Vatikáni Zsinat rendelkezése értelmében először mondták a szentmisét magyarul![38] A misét megelőző napon, március 27-én 17 órakor az Approdo Romano termében (Piazza SS. Apostoli, 81) egyházközségi közgyűlést tartottak. A közgyűlésen szavazati joggal rendelkezett az egyházközség minden állandó jelleggel Rómában tartózkodó 21. életévét betöltött tagja.[39] Az Egyházközség közgyűlésén a világi elnök beszámolt az elmúlt évek egyházközségi életéről, újabb öt éves időszakra megújították az egyházközség tisztségviselőit.[40] Elnökké választották Dr. Kállay Kristóf máltai lovagot,[41] tanácstagok lettek Bárkány Béláné, Földesdy Tamás, Wenhardt Béla és Toma László.[42] A húsvéti lelkigyakorlatot Alszeghy Zoltán S.J.[43] tartotta 1965. április 12-14 között.[44] A Szent István napi szentmisére ezúttal a lelkész küldte a meghívót, és nem a PMI vezetősége, mint, ahogy ez a korábbi években szokásban volt. A szentmisét a magyar mise szokott helyén, augusztus 22-én Nyisztor Zoltán pápai prelátus mutatta be,[45] a szentmise után a PMI-től alig pár száz méterre lévő spanyol kollégium (Via Giulia 151. szám) földszinti termeiben tartották meg a fogadást.[46] Furcsa érzés élhetett mindazokban, akik eljöttek erre a misére.

---

36 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1965. február.

37 Angelo Rotta 1965. február 1-én halt meg 93 éves korában. 1930. május 13-tól 1945. április 4-ig volt nuncius Budapesten. Lásd: GERGELY JENŐ: *Magyar-szentszéki diplomáciai kapcsolatok (1920-1990).* In: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920-2000.* Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Bp. 2001. 60-77, és 136. Frank Miklós lelkész a Katolikus Szemlében írt megemlékezést az elhunyt nunciusról lásd: *Katolikus Szemle* 17(1965) 1. szám, 80.

38 A Katolikus Szemle bő teret szentelt a szentmise reformjának lásd: BÉKÉS GELLÉRT: *Mi az értelme a mise reformjának.* és GALAMBOS FERENC: *A szentmise új rendje.* In: *Katolikus Szemle* 17(1965) 1. szám 1-4, illetve 83-86.

39 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1965. március.

40 A közgyűlésről dokumentáció eddig nem került elő, csak a tárgysorozatból lehet következtetni arra, mi volt a téma. Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1965. március.

41 Nagykállói Kállay Kristóf Iván, Nyíregyházán született 1916. február 7-én. Apja Nagykállói Kállai Miklós, 1942-1944 között miniszterelnök volt. 1946. április 16-án hagyta el Magyarországot. Rómában telepedett le. 1943-tól volt máltai lovag, 1957-től 1997-ig a Szuverén Máltai Lovagrend szentszéki diplomáciai képviseletén szolgált, 1983 és 1997 között pedig követ volt. 1969-1995 között a Magyar Máltai Lovagok Szövetségének negyedik elnöke volt. 1995-ben hazatért Magyarországra, ahol jelenleg is él. Lásd: LAKATOS SAROLTA: *Kállay Kristóf Iván nagykállói.* In: *Magyar Katolikus Lexikon* VI. Bp. 2001. 49-50. VAJAY SZABOLCS: *A Máltai Rend magyar lovagjai 1530-2000. I.*, Bp. 2002. 354. és SZŐNYI ZSUZSA: *A Triznya-kocsma.* Bp. 1999. 103-106.

42 A választás eredményére az Egyházközségi Tanács 1966. március 19-i ülésén megfogalmazott felhívásból lehet következtetni. Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* A Római Magyar Egyházközségi Tanács Felhívása.

43 Alszeghy Zoltán S.J. 1915. június 12-én született Budapesten, és 1991. május 18-án halt meg Rómában. A Verano-i temető jezsuita sírboltjában nyugszik. A Pontificia Università Gregoriana egyetemi tanára volt, 1953-60 között a hittudományi kar dékánja. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 18. és *Magyar Katolikus Lexikon* I. Bp. 1993. 196. Ez utóbbi tévesen azt írja, hogy 1912-ben született és június 10-én halt meg.

44 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1965. március.

45 Nyisztor Zoltán 1893. december 8-án született Debrecenben és 1979. december 4-én halt meg Rómában, a Verano-i temetőben, a magyar sírban nyugszik. Teológiai tanulmányait Innsbruckban végezte. 1917-ben szentelték pappá a szatmári egyházmegyében. 1946-tól 1954-ig Rómában, majd Venezuelában, 1961-től ismét Rómában élt. 1964-ig a PMI-ben lakott. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 749; lásd még itt a 25. jegyzetet

46 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1965. augusztus.

Örömmel gondolhattak arra, hogy a PMI elhagyását követően is megünneplik Szent István ünnepét, ha nem is a megszokott helyen, de annak közelében összejönnek, hogy imádkozzanak és énekeljenek országalapító szent királyunk ünnepén, ugyanakkor a templomból a spanyol kollégiumba menet szomorú pillantást is vethettek a Falconieri palotára, annak második emeletére, ahol most is magyar papok éltek, de ahová nekik már nem volt többet bejárásuk. A nyári szünet utáni október végi misén megemlékeztek az 1956-os forradalom hőseiről.[47] A szentbeszédet Magyary Gyula apostoli protonotárius, egyetemi tanár tartotta.[48] A halottak napját[49] és a karácsonyt a szokások szerint ünnepelték, azzal a kis különbséggel, hogy a lelkész egész oldalas karácsonyi köszöntőt írt magyar testvéreinek.[50]

Frank Miklós hivatalos kinevezése 1965-ig szólt.[51] Zágon József megpróbált gondoskodni utódról, de mivel ez nem járt sikerrel, Frank atya a Caritas Internationalisban betöltött hivatali elfoglaltsága mellett önként folytatta a lelkipásztori munkát.[52] Ennek a ténynek semmi nyoma nincsen a lelkipásztori értesítőkben, a közösség élete zökkenőmentes volt.

---

47 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1965. október.

48 Magyary Gyula 1901. október 12-én született Szolnokon és 1988. január 19-én halt meg Rómában. A Verano-i temetőben, a Magyar Máltai Szövetség sírjában nyugszik. Tanulmányait Innsbruckban és Bécsben végezte. 1924. április 13-án szentelték pappá Innsbruckban az Esztergomi Főegyházmegye papjaként. 1929-1940 között a bécsi Pázmáneum vicerektora, majd prefektusa volt. 1940-től Rómában tanulmányokat folytatott. 1943-1970 között Rómában, a „Propaganda Fide" szentszéki Egyetem jogtanára és a Sacra Rota Romana ügyvédje. Kitüntetései: pápai titkos kamarás (1940), prelátus (1953), apostoli protonotárius és a Szent Péter bazilika tb. kanonokja (1963). Lásd: *Esztergomi sematizmus 1982.* Esztergom, 1982. 362. NAGY CSABA, i. m. 655. BEKE MARGIT: *A Pázmáneum története az újraindulástól napjainkig.* In: *A bécsi Pázmáneum.* Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Bp. 2002. 320. (METEM-Könyvek 37.) (a továbbiakban: *A bécsi Pázmáneum*). Az életrajzokhoz kiegészítésként hozzá kell tenni: 1945 júliusától 1946. augusztusáig a Római Magyar Akadémiát vezette. Lásd: CSORBA LÁSZLÓ: *A Római Magyar Akadémia története 1945 után.* In: *Száz év a magyar-olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos kulturális és egyházi Intézetek Rómában (1895-1995).* Bp. 46-47. (A továbbiakban: CSORBA LÁSZLÓ: *A Római Magyar Akadémia*). Magyary életútjának izgalmas és érdekes részleteire való utalás elsősorban a jegyzetekben található. 1958-tól az Anonymus kiadó igazgatója volt. Lásd: NÉMETH LÁSZLÓ, i. m. 213-214. A Szent István Alapítványnak igazgatótanácsának 1966-tól haláláig volt tagja. Lásd: P. RUPPERT JÓZSEF SCH. P.: *Szent István Alapítvány. Visszatekintés 1992-2003.* Róma, 2003. (a továbbiakban: RUPPERT JÓZSEF: *Visszatekintés*). A gépelt összeállítás egy példánya a szerző birtokában. A Magyar Máltai Lovagok Szövetségében betöltött tisztségei: magisztrális káplán (1946), tb. konventkáplán (1949), fogadalmas káplán (1971-1988). Lásd: VAJAY SZABOLCS, i. m. 430-431. Személyének méltatását lásd: GIANONE EGON: *Dr. Magyary Gyula (1901-1988).* in: *Szolgálat* 82, 1989. 96-97.

49 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1965. október. 2 (Októberben két meghívó készült azonos dátumozással).

50 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1965. december.

51 Lásd: *Frank Miklós levele Mindszenty József bíborosnak.* Kelt: Róma, 1972. június 14. A levél megtalálható a Mindszenty Archívumban, és másolatban a szerző birtokában. A gyűjtemény címe: H-1125 Budapest, Felső Svábhegyi út 12. Az Archívumhoz lásd: MÉSZÁROS ISTVÁN: *A Mindszenty-kutatás mai problémái.* In: MÉSZÁROS ISTVÁN: *„Állok Istenért Egyházért, hazáért." Írások Mindszenty bíborosról.* Bp. 2000. 180-186. különösen 180-181. (METEM-Könyvek 28.)

52 Frank Miklós személyes közlése.

Az újjáalakult Egyházközségi Tanács következő ülését 1966. március 19-én tartotta. Két fontos témát tárgyaltak meg, amelyről körlevélben értesítést küldtek a kolónia tagjainak.[53] Az első téma a Campo Verano temetőben lévő magyar sírok ügye volt. A kérdés megtárgyalása azért lett aktuális, mert a közösség négy elhunyt tagjának földi maradványait fenyegette az a veszély, hogy halálukat követő tíz év után közös sírba helyezik őket. A probléma megoldása érdekében a Magyar Máltai Lovagok Szövetsége a római magyar egyházközség halottai számára sírhelyet vásárolt 200.000,- líra értékben. A felhívás köszönetet nyilvánít a sírhelyért és a sírkamra kialakításához kéri a kolónia tagjainak az adományait. A másik téma a római magyar lelkészi hivatal fenntartásának ügye volt. A római magyar lelkészek eddig a menekült pasztorációból éltek, amelyet a Szentszék fizetett. Miután önálló menekült lelkész – Asztalos János – került kinevezésre,[54] felmerült a kérdés, miből tartsa fenn magát a római magyar lelkészség. A havi kiadások 50.000 lírát tettek ki. A felhívás ehhez kéri a hívek rendszeres havi adományait egy nyilatkozat kitöltésével. Az összeg csak a lelkészség kiadásainak fedezésére vonatkozik, mert a lelkész fizetése más úton oldódott meg. Az Egyházközségi Tanács gyűlését követő napon, március 20-án magyar mise volt, feltételezhető, hogy a felhívás tartalmáról a misén is kaptak tájékoztatást a hívek.[55] A húsvéti lelkigyakorlatot Mester István[56] tartotta április 4-től 6-ig a

53 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* A Római Magyar Egyházközségi Tanács Felhívása.

54 Asztalos János 1910. február 11-én született Feldebrőn és 1995. október 12-én Feldebrőn halt meg. 1934. június 17-én az Egri Egyházmegye papjává szentelték. 1945-től volt plébános Pócspetriben. 1948. június 11-én a híres Pócspetri ügyben halálra ítélték, majd néhány óra múlva a halálos ítéletet életfogytig tartó fegyházbüntetésre változtatták. 1956-ban a forradalom alatt szabadult ki. 1957-ben Jugoszlávián keresztül menekült Ausztriába. Először Bécsben, majd Olaszországban élt, ahonnan 1973. május 12-én az NSZK-ba távozott. 1989-ben nyugdíjba vonult és hazatelepült Magyarországra. NAGY CSABA: i. m. 39. HETÉNYI VARGA KÁROLY: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában III.* Abaliget, 1996. 18-43. és Asztalos János levele Mindszenty József bíborosnak 1973. július 11. Mindszenty Archivum, másolat a szerző birtokában. Hetényi szerint 1961-ig bécsi lelkész volt, 1961-től 1972-ig pedig római magyar lelkész. Nagy Csaba szerint 1972-től élt az NSZK-ban. Zágon József 1960. június 7-én kelt levelében Kada Lajosnak azt írja: „Asztalos Jánost meghívták lelkésznek Circeo-ba, Terracina mellett ..." Lásd: *Zágon József levelei Kada Lajosnak.* Ezek szerint 1960-ban már Rómában lakott. Nem római lelkész volt, hanem menekült lelkész. Menekült lelkészi kinevezését feltehetően 1966. elején kapta, mert a menekült lelkészi fizetés megszűnése miatt ekkor kellett gondoskodni a római lelkészi hivatal fenntartásáról. Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* A Római Magyar Egyházközségi Tanács Felhívása. 1966. március 19-i ülést követően.

55 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1966. március.

56 Mester István pápai prelátus 1917. augusztus 20-án született Kassán, 1984. június 6-án halt meg Rómában. 1941. június 15-én szentelték pappá az Egri Főegyházmegye papjaként. 1941-ben szerzett doktori fokozatot a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Dolgozatának címe: *A világi jog hatályossága az egyházjog területén.* Egerben teológiai tanár volt, majd érseki szertartó. Czapik Gyula érsek 1947-ben küldte Rómába, ahol római magyar lelkész volt. Mellette egyházjogot tanult. A Gergely Egyetemen szerzett egyházjogból licenciát. Tanulmányai befejeztével a PMI vicerektora volt. 1952-ben lépett a Szentszék szolgálatába. 1973-tól a Papi Kongregációban osztályvezető volt. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 687. DIÓS ISTVÁN: *Mester István.* In: *Magyar Katolikus Lexikon* VIII. Bp. 2003. 994. SOMORJAI ÁDÁM, i. m. 102. NÉMETH LÁSZLÓ, i. m. 201-205. Személyének méltatását lásd: *Msgr. Dr. Mester István (1917-1984).* In: *Szolgálat* 63, 1984. 92-93. Sírja a Vatikánban, a német temetőben volt 1994-ig. Földi maradványait ekkor hazaszállították és Egerben, a bazilika altemplomába temették el 1994. november 12-én. Lásd: *Mester István újratemetése Egerben* és MIHÁLYI GÉZA: *Római évek.* In: *Új*

szokott helyen.[57] A következő hónapban, május 15-én, az Egyházközség elnöke körlevelében tájékoztatást adott a felhívás eredményéről. Mindkét kérés igen pozitív fogadtatásra talált, minek következtében elkezdődhetett a sírkamra kiépítése és biztosítva lett a lelkészi hivatal működésének a költsége.[58] Az Egyházközségi tagok közül Wenhardt Béla kapott megbízást a pénzügyek ellenőrzésére. Feltehetően júniusban nem volt mise, helyette viszont a korábbiakhoz képest szokatlan módon, július 3-án, vasárnap, a hónap első vasárnapján is tartottak magyar misét,[59] amelyet Váralljai-Csocsán Jenő görögkatolikus újmisés pap[60] mutatott be. A Szent István napi mise és a fogadás augusztus 21-én az előző évhez hasonlóan zajlott,[61] a szentmisét Orbán Miklós S.J.[62] mondta. A hónap végén, pontosan augusztus 27-én 16 órakor váratlanul sor került az elkészült római magyarok sírhelyének a megáldására. Az erre szóló meghívót az Egyházközség világi elnöke küldte 1966. augusztus 1-i dátummal.[63] A közlemény érdekessége, hogy formája, elkészítésének módja teljesen azonos Frank Miklós lelkész által küldött meghívókkal. Feltehetően ezt is ő készítette és postázta. Erre utal az is, hogy a közlemény végén értesítés található Papp Kálmán győri püspök haláláról.[64]

Mielőtt tovább mennénk a lelkészség történetében, ejtsünk néhány szót a magyar sírhely készíttetésének körülményeiről és az oda temetett magyarokról.[65] Az Egyházközségi Tanács felhívására érkezett pozitív visszajelzéseket követően elindult a sír, pontosabban a sírhelyek elkészíttetése, mert a Magyar Máltai Lovagok Szövetsége is elhatározta egy sír létesítését. Az egyik sír tehát a Magyar Katolikus Közösség elhunyt tagjainak,[66] mellette a másik a Máltai Lovagok tagjainak készült.[67] A két sír azonos mé-

---

Ember, 1994. december 4. Az újratemetésről se Diós István, se Nagy Csaba nem tesz említést. Életrajzához lásd még itt a 93. jegyzetet.

57 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1966. március 2. Márciusban két meghívó készült azonos dátumozással. A meghívóban Mester István egyházi címe pápai kamarás.

58 A körlevelet lásd az Egyházközségi körlevelek gyűjteményében az 1966. májusi meghívóhoz kapcsolva. Az Egyházközség a Banca di Roma (Agenzia No.4) Via della Conciliazione 50. szám alatti fiókban nyitott bankszámlát, amelynek számlaszáma 2281 volt.

59 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1966. június.

60 Váralljai-Csocsán Jenő 1931. április 7-én született Budapesten, 1966. június 29-én, Palermóban szentelték pappá. A Pápai Gergely Egyetemen tanított, később Angliában élt, ahol az Oxfordi Egyetemen tanított. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 170. Az 1990-es években hazatért Magyarországra. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora lett.

61 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1966. augusztus.

62 Orbán Miklós S. J. 1916-ban született Budapesten, és 1999. november 28-án halt meg Hamiltonban (Kanada). 1944-ben szentelték pappá Szegeden. 1949-től élt Rómában, ahonnan 1972-ben távozott Kanadába. 1951-1972-ig a Vatikáni Rádió magyar osztályának volt a vezetője. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 755.

63 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* A Római Magyar Egyházközség Világi Elnökének Közleménye, 1966. augusztus 1.

64 Papp Kálmán 1886. február 28-án születetett Sopronban, 1908. június 29-én szentelték pappá a győri egyházmegyében. 1946. június 16-án Sopronban szentelték püspökké, 1966. július 28-án hunyt el Győrben. Életrajzát lásd: *Győregyházmegyei Almanach.* Győr, 1968, 70-72.

65 A magyar sírok dokumentációja Rabi József, Rómában élő magyar máltai lovag őrzi, akit Kállay Kristóf 1995. március 24.én kelt levelében Rómából való távozása előtt megbízott az ügyintézéssel. Köszönetemet fejezem ki neki azért, hogy a dokumentációt rendelkezésemre bocsátotta. Az itt idézett dokumentumokról készített másolat a szerző birtokában van.

66 A birtoklapon Comunità Cattolica Ungherese Rig. 38 stranieri sez. A. sottosuolo n. 8. A Comune di Roma servizio funebri e cimiteriali atti di concessione száma 1172/66. Ez utóbbi dokumentum sajnos

retű területen – 2,5 m^2 – fekszik. A Máltai Lovagok sírjának birtokbaadási megállapodása szerint, amely 1966. április 20-án kelt, a sírokat 3 hónap alatt el kellett készíttetni. A közösség sírhelyének illetékét fizették ki előbb, március 8-án, 137.500 líra összegben, majd a lovagokét április 20-án.[68] A sírhelyek elkészítéséhez három ajánlatot kértek,[69] amelyek közül a Malpassi Angelo céget bízták meg.[70] Az ügyintéző mindvégig Kállay Kristóf volt, aki mindkét sír ügyében eljárt. A benyújtott terveket a temető művészeti bizottsága 1966. június 3-án tartott ülésén fogadta el. Erről értesítést kapott a magyar közösség és a Magyar Máltai Lovagok Szövetsége.[71] A magyar sírba áthozták Küry Béla,[72] majd pedig 1966. augusztus 26-án Lanczy Katalin földi maradványait.[73]

Térjünk vissza az események menetére. Októberben a római magyar kolónia ünnepélyesen emlékezett meg a forradalom tíz éves évfordulójáról. Ez október 23-án volt, amely éppen vasárnapra esett. A szokott helyen 9.45-kor Fernando Cento bíboros[74] mutatta be a szentmisét. Ezen a lengyel közösség tagjai is részt vettek.[75] A misét követően a Chiesa Nuova melletti Sala Borrominiben rendeztek megemlékezést, amelyen Luciano Radi kereszténydemokrata politikus és országgyűlési képviselő tartott beszédet, majd Bartók Béla és Chopin művei hangzottak el.[76] Az eseményre olasz nyelvű színes meghívót nyomtattak.[77] A novemberi program, halottak napja és a havi mise,[78] valamint a karácsony az előző évivel egyező módon zajlott, azzal a különbséggel, hogy a

---

nincs meg. A száma azonban megtalálható a Comune di Roma Direzione servizio FF. e CC. Ufficio Tecnico1966. június 10-én 10547/66 sz. iratán.

67 A Máltai Lovagok sírhelyének az adatai Rig. 38 stranieri sez. A. sottosuolo n. 9. Lásd: Comune di Roma servizio funebri e cimiteriali atti di concessione 1720/66.

68 A magyarok sírjának reversale száma: 909 Lásd: tulajdoni lap, a Máltai Lovagok Sírjának reversale száma: 1503. Lásd: Atto di concessione.

69 A három cég: Marmi - Bronzi Benedetti Vincioni ajánlat 23/3/1966, ez az ajánlat csak a magyar sírokra szól, Marmi, Pietre, Graniti Comm. Antonio Biondi 4/4/1966 ez is csak egy családi sírra szól, Laboratorio Lavorazione Marmi Malpassi Angelo, amelytől két ajánlat is van a május 5-én kelt csak a közösség sírjára, értéke 700.000 líra, a május 11-én kelt ajánlat mindkét sírra: 1050.000 líra értékben.

70 A megbízás, amely mindkét sír elkészítésére vonatkozik 1966. május 18-án kelt.

71 A levelek iktatószámai: 10547/66 és 10546/66. Keltek 1966. június 10.

72 Küry Béla, szül. 1914. február 20. Kevevárán (Temes vármegye), elhunyt Rómában 1956. március 14. Újságíró, költő, az olasz miniszterelnökség rádió osztályának munkatársa volt. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 592. Az MTI egykori megbízottja volt, disszidálást követően 1943-tól 1948-ig a Római Magyar Akadémián lakott, amikor megkezdődött ellene is a kilakoltatási per. Lásd: CSORBA LÁSZLÓ: *A Római Magyar Akadémia,* 52.

73 Az adatokat lásd a birtoklapon. Lanczy Katalin 1892-ben született és 1964. január 20-án halt meg. Az elhunytak pontos adatai fel vannak sorolva Frank Miklós egyik levelében, amelyet P. Kovách Angelusnak írt Montegrottoból, 1976. március 13-án. A levél P. Kovách Angelus hagyatékában található meg.

74 Fernando Cento bíboros, 1883. augusztus 10-én született Pollenzaban (Macerata), 1922-ben szentelték püspökké, 1958. december 15-én XXIII. János pápa kreálta bíborossá. 1965-ban Penitenziere Maggiore volt. Lásd: *Annuario Pontificio, 1966.* Città del Vaticano 1966, 40*.

75 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1966. október.

76 A forradalom tíz éves évfordulójának bő teret szentelt a Katolikus Szemle. Az elhangzott előadás egy részét is közzétették. Lásd: LUCIANO RADI: *Tíz év múltán.* In: *Katolikus Szemle* 18(1966) 3. szám 289-292.

77 A nyomtatott meghívó elején a Kossuth címer látható, a misére szóló meghívó is tudósít a megemlékezésről. Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1966. október.

78 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1966. október 2, és november.

karácsonyi meghívóban Frank Miklós köszönetet mondott a kolónia tagjainak nagylelkű adományaikért.[79] Karácsony ünnepére pedig háromszáz magyarnak küldött baráti hangú levelet a táborokba.[80]

A SZENT ISTVÁN ZARÁNDOKHÁZ LÉTREHOZÁSA

Az 1966. év vége nagy eseménnyel zárult. Árpádházi Szent Erzsébet ünnepén, november 19-én lerakták a Szent István Zarándokház alapkövét.[81] Egy régi elképzelés kezdett ezzel megvalósulni.[82] Az ünnepségre hivatalos volt az egész magyar kolónia. Az esemény jelentőségére való tekintettel álljon itt az alapkőletételbe elhelyezett okmány szövege, amely jól összefoglalja a Szent István Zarándokház történetének előzményeit, és létrejöttének körülményeit:[83]

„Örök emlékezetül

Szent István király nemcsak otthon rendezte az Egyház ügyeit, hanem arra is gondja volt, hogy az apostolfejedelmek sírjaihoz zarándokló magyarok az Örök Városban védelemben és gondozásban részesüljenek. E célból a Szent Péter bazilika déli oldalán, a S. Stefano al Vaticano, a magyar nemzeti templom mellé zarándokházat épített. Évszázadokon át sok ezer magyar zarándok fordult meg a magyar házban, amíg 1776-ban a templommal együtt áldozatul esett a Szent Péter bazilika új sekrestyéje építésének.

Serédi Jusztiánián bíboros-prímás gondoskodott arról, hogy a magyar kormány által 1927-ben megvett Palazzo Falconieri-ben megalapíttassék a Pápai Magyar Egyházi Intézet magyar papok római tanulmányainak biztosítására. Aki Szent István eredeti gondolatát újból felkarolta és aki a magyarságnak ismét atyai házat akart emelni Rómában, Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, Magyarország prímása volt. Bár az otthon bekövetkezett események megakadályozták abban, hogy tervét megvalósítsa, ennek eszméje tovább élt.[84]

---

79 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1966. december.

80 Lásd: a levelet az *Egyházközségi körlevelek gyűjteményében.* 1966. december. A levélen a fejléc nyomtatott bélyegzővel készült.

81 Az ünnepséget eredetileg november 5-re tervezték, november 19-re azért került át, mert november 5-én Fáy Erzsébet nem tudott Rómába jönni. Lásd: Zágon József levele Kada Lajosnak 1966. október 26. In: *Zágon József levelei Kada Lajosnak.*

82 A zarándokház történetéhez lásd: *A Római Magyar Szent István Ház.* Az ismertető Mester István prelátus „A római magyar Szent István Ház története" c. füzete és Zágon József prelátus feljegyzése alapján készült (a továbbiakban: *Szent István Ház ismertető).* CSORBA LÁSZLÓ: *Magyar emlékek Itáliában.* Róma, 2003. 242. és P. RUPPERT JÓZSEF SCH. P., a Szent István Alapítvány elnökének 2003. június 10-én készített összeállítása a ház létrehozásáról (A továbbiakban: RUPPERT JÓZSEF összeállítása). A ház nevét több féle képen használták, nevezték „Szent István Zarándokház"-nak, de megtalálható a rövidebb forma is „Szent István Ház". E tanulmányban e kettősséget megtartottuk.

83 A szöveg magyarul és olaszul megtalálható RUPPERT JÓZSEF összeállításban, magyarul pedig megjelent a Katolikus Szemlében. *A Szent István Zarándokház alapkőletétele.* In: *Katolikus Szemle* 18(1966) 4. szám 373-374. Az aláírók egyikben sincsenek felsorolva. Az aláírások rosszul olvashatók, ezért az adatok további pontosításra szorulnak.

84 A következő mondat a szövegben át van húzva, ezért feltételezhető, hogy nem került felolvasásra, ezt támasztja alá, az is, hogy a díszes aláírt példányban sincs benne: *„és az Apostoli Szentszék és a magyar kormány között 1964. szeptember 15-én aláírt u.n. megállapodás következményei folytán a külföldön élő*

Új otthont kellett teremteni a külföldön élő 785 pap és kb. 1.500.000,- katolikus hívő papi utánpótlása számára, új lelkipásztori központról kellett gondoskodni a világon szétszórt magyar katolikus hívek részére és az atyai ház biztonságát kellett nyújtani azoknak, akik a külföldöni lelkipásztori munkában megöregedtek vagy egészségi okokból abból kiválni kényszerültek. E célokat össze akartuk egyeztetni a Rómába zarándokló magyarság gondozásával, hogy népünk az Örök Várost keresztény szemmel lássa, s hogy lelkileg gazdagodva és Krisztus földi helytartója iránti ragaszkodásban megerősítve térhessen vissza otthonába.

Isten különös kegyelme, hogy anyagi erőinket messze meghaladó terveink megvalósítására FÁY ERZSÉBET személyében olyan jótevőt küldött, aki az előttünk álló épületet saját költségén felépíti. Ezzel a hatalmas anyagi áldozattal akart hozzájárulni a fent vázolt célok megvalósításához s ezzel egyben maradandó emléket kívánt állítani SIR OLIVER DUNCAN-nak, saját és sok magyar menekült nagy jótevőjének. Ezt a tényt a Szent István Alapítvány kellő módon meg fogja örökíteni az intézményben, az alapító FÁY ERZSÉBET szándékára pedig, amíg az intézmény áll, naponként egy szentmisét fog felajánlani a ház kápolnájában.

A külföldön élő magyarság feladata maradt, hogy megfelelő telket szerezzen az intézmény számára. E célból alakult a Szent István Alapítvány, melynek alapszabályai Őszentsége római vikáriusa 1966. május 2-án jóváhagyta s az Alapítványt erigálta.[85] *Ez az alapítvány vette meg a Via del Casaletto 481. szám alatt fekvő 5.400 m*^{2} *kiterjedésű telket.*[86] *Hogy erre sor kerülhetett, azt újból nagylelkű adakozóknak köszönhetjük. Őszentsége VI. Pál pápa atyai jóakarattal kísért adománya, a német Püspöki Kar, az Ostpriesterhilfe, magyar szerzetesrendek külföldön élő tagjai, magyar plébániák, szervezetek és egyének hathatós támogatása nemcsak anyagi segítséget jelentettek, hanem erkölcsi bátorítást is ebben a nagy erőfeszítésben.*

Amikor Szent Erzsébet mai ünnepén a Szent István Alapítvány nevében az Alapítvány alapszabályait és ezt a dokumentumot az intézmény alapkövében elhelyezzük, tesszük ezt őszinte, mély hálával jótevőink iránt s azzal a szent elkötelezettséggel, hogy az alapítók szándékait mindenkor tiszteletben tartjuk és megvalósításukról gondoskodunk. Szent Erzsébet közbenjárása esdje ki a kegyelmet, hogy ez az intézmény az imádság, a lelki elmélyülés és a szellemi gazdagodás háza legyen: a szeretet és békesség otthona, összekötő kapocs minden magyar számára s mint római intézmény munkálója a Krisztus földi helytartója iránti hűségnek és ragaszkodásnak.

---

magyarság számára sürgető szükséggé lett, mert a Palazzo Falconieriben elhelyezett említett Intézet e megállapodás értelmében kizárólag magyarországi egyházi célok szolgálatára került".

85 Az Alapítvány jóváhagyása körül sok nehézség volt. Zágon József 1966. március 15-én ezt írta Kada Lajosnak: *„Sok nehézség van viszont az alapszabályok egyházi jóváhagyásával. Most az államtitkárságnál vannak s olyan módosítást akarnak, melyet mi nem fogadhatunk el. Nem tudom, hogyan fogjuk ezeket a nehézségeket áthidalni."* In: *Zágon József levelei Kada Lajosnak.* Az Alapítvány létrejöttének és működésének története további kutatást igényel.

86 A telekvásárlással kapcsolatban Zágon József 1966. október 26-án ezt írta Kada Lajosnak: *„A telek-adósággal kapcsolatban BIZALMASAN közlöm a következő adatokat: a telek ára 200.000,- USD. A német püspöki kar s a Szentszék várt ajándékával ebből fedezve volna 140.000,- USD. Ebből az összegből magyar gyűjtési eredmény: 20.000,- USD. Ahhoz, hogy az épületet berendezzük, az átírási költségeket (telek-átírás) megfizessük, a telek körül a falat felhúzzuk stb. még legalább 120.000,- USD kellene".* In: *Zágon József levelei Kada Lajosnak.*

Kelt Rómában,
1966. november 19-én, magyarországi Szent Erzsébet ünnepén,
VI. Pál pápa uralkodásának 4.,
Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, magyar prímás fogságának 18.,
a magyar nép szabadságharcának 10.,
Szent István király egykori zarándokháza és a magyar nemzeti templom lebontásának 190. évében.
Elisabeth Fay, Dr. Zágon József, Dr. Magyary Gyula, Dr. Csertő Sándor,
Apor Gábor, Mester István, Arch. Gargari, Arch. Barbalissa "

A dokumentumban említett és azt aláíró Fáy Erzsébet Svájcban élő emigráns magyar, Duncan Oliver angol lordtól örökölt nagy vagyonának egy részét adta a zarándokház felépítésére,[87] Mészáros Tibor svájci magyar lelkész biztatására.[88] A Szent István Alapítvány első elnöke Zágon József volt,[89] alapító tagjai pedig: Apor Gábor volt szentszéki követ,[90] Magyary Gyula pápai prelátus,[91] Csertő Sándor pápai kamarás,[92] Mes-

87 Lásd: MSGR. MÉSZÁROS TIBOR: *Akit övéi be nem fogadtak. Mindszenty bíboros titkárának visszaemlékezései.* Pécs, 1977. 184-185. Zágon József az adományról ezt írta Kada Lajosnak 1966. március 15-én: *„Az adakozó nagyon sürgeti a dolgot, meg akar szabadulni a pénztől s már szeretné látni, hogyan nő ez a kedvenc intézménye."* In: *Zágon József levelei Kada Lajosnak.* Fáy Erzsébet jelenleg is Svájcban él.

88 Mészáros Tibor 1919. augusztus 12-én született Felsőpatyon és 2003. szeptember 6-án halt meg Baselben. 1943-ban a Veszprémi Egyházmegye papjává szentelték. 1948-ban letartóztatták, 1955-ig Szibériában volt fogságban, majd 1956-ban Nyugatra távozott. Véglegesen Svájcban telepedett le. Baselben volt plébános és kórház lelkész. 1967-ben, és 1968-ban volt a Szent István Alapítvány igazgatótanácsának a tagja. 1972-1975 között Mindszenty József bíboros titkára volt Bécsben. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 688. Msgr. MÉSZÁROS TIBOR, i. m., és particédulája, a szerző birtokában. Nagy Csaba születésének időpontjául 1915-öt adja meg. Titkári szolgálatának kezdetéül pedig 1971-et. Titkári működésére vonatkozóan lásd még napi jegyzeteit: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972-1975).* Abaliget, 2000. (a továbbiakban: *A száműzött bíboros szolgálatában*), és nekrológja: *Egyházért szenvedett. Mészáros Tibor halálára.* In: *Új Ember*, 2003. október 26.

89 Elnöki tisztét haláláig megőrizte Lásd: RUPPERT JÓZSEF: *Visszatekintés.*

90 Apor Gábor szentszéki követ 1938. december 24-én kapta kinevezését, megbízó levelét pedig 1939. január 19-én adta át Lásd: *Magyarország és a Szentszék*, 70. és ott a 101-es jegyzet. Életrajzát lásd: NAGY CSABA, i. m. 32. PRITZ PÁL: *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918-1945.* Bp. 1994. 445. MAGYARY GYULA: *Báró Apor Gábor 1889-1969. Nekrológ.* In: *Katolikus Szemle* 21(1969) 1. szám 65-66. és VICZIÁN JÁNOS: *Apor Gábor, altorjai br.* In: *Magyar Katolikus Lexikon*, I. Bp. 1993. 344-345. A két utóbbi életrajzban úgy szerepel, hogy Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után lemondott követi beosztásáról. Az újabb kutatások ezt nem erősítették meg. Lásd: *Magyarország és a Szentszék*, i. m. 73-74. Közel tíz évig a római magyar egyházközség első világi elnöke volt. Lásd ehhez: NÉMETH LÁSZLÓ, i. m. 217, és itt a 155. jegyzet. A Szent István Alapítvány igazgatótanácsának haláláig tagja volt Lásd: RUPPERT JÓZSEF: *Visszatekintés.* A Magyar Máltai Lovagok Szövetségének harmadik elnöke volt 1968-1969 között. Lásd: VAJAY SZABOLCS, i. m. 109.

91 Az Alapítvány igazgatótanácsának haláláig volt tagja lásd itt a 48. jegyzetet.

92 Csertő Sándor 1913. január 29-én született Nagylózson és 1982. augusztus 26-án halt meg Rómában. A Vatikán Városban, a Campo Santo Teutonicon nyugszik. 1938. április 3-án, Innsbruckban szentelték pappá az Esztergomi Főegyházmegye címére. 1949-1952 között Rómában, az Angelicumon végezte egyházjogi tanulmányait. 1953-tól a Hittani Kongregációnál levéltáros, majd hivatalfőnök, és végül promotor iustitiae volt. A Szent István Alapítvány igazgatótanácsának 1968-ig volt tagja. Lásd: *Esztergomi sematizmus 1982.* Esztergom, 1982. 345. és DIÓS ISTVÁN: *Csertő Sándor.* In: *Magyar Katolikus Lexikon*, II. kötet, 426. RUPPERT JÓZSEF: *Visszatekintés.*

ter István pápai kamarás,[93] Békés Gellért O. S. B.[94] és Fűz Balázs O.Cist.[95] A két olasz aláírás, Gargari és Barbalissa, azé a két tervezőé, akik a ház terveit készítették.

Az ünnepség alkalmából VI. Pál pápát táviratban köszöntötték, megköszönve az adományát is, amelyre Cicognani bíboros küldött választáviratot a pápa nevében.[96]

Az 1967. év újabb fordulópontot jelent a közösség életében. Az év eleje a szokott ritmusban kezdődött. A januári szentmisén megemlékeztek két halottról, Kállay Kristóf édesapjáról, Kállay Miklós volt miniszterelnökről, aki 1967. január 14-én hunyt el New Yorkban,[97] valamint Toma Lászlóról, aki az Egyházközségi Tanács tagja volt, és 1966. december 25-én hunyt el. Őt a Campo Verano temetőben helyezték örök nyugalomra.[98] A februári misét követően,[99] a húsvéti lelkigyakorlatot március 20-22 között[100] Hegyi János, a Germanicum et Hungaricum lelki igazgatója vezette.[101] Az áprilisi misére küldött meghívóban Frank Miklós lelkész köszöntötte Mindszenty József bíborost, aki március 29-én töltötte be 75. életévét.[102]

---

93 Zágon József halálát követően (1975) az Alapítvány második elnöke lett, amely tisztet haláláig betöltött. Lásd: RUPPERT JÓZSEF: *Visszatekintés.*

94 Békés Gellért O. S. B 1915. január 3-án született Budapesten, és 1999. július 29-én halt meg, Pannonhalmán temették el. 1932-ben lépett be a bencés rendbe, teológiai tanulmányait a római Szent Anzelm Egyetemen végezte, 1938. szeptember 11-én szentelték pappá. 1946-tól tanított a római Szent Anzelm Egyetemen. 1979-től a Pápai Gergely Egyetemen is. 1951-től a Katolikus Szemle szerkesztője volt. A Szent István Alapítvány igazgatótanácsának 1984-ig volt tagja. 1992-ben hazatért Magyarországra. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 81-82. POMOGÁTS BÉLA: *Békés Gellért József, O.S.B.* In: *Magyar Katolikus Lexikon,* I. kötet. Bp, 1993. 699. RUPPERT JÓZSEF: *Visszatekintés. Az Egység szolgálatában. Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára. Katolikus Szemle* 46(1994) 3-4. szám. Szerkesztette: SOMORJAI ÁDÁM O. S. B, és SZŐNYI ZSUZSA: *A Triznya-kocsma.* Bp. 1999. 98-102. (személyes hangú visszaemlékezés).

95 Fűz Balázs O.Cist. 1922. április 22-én született Székesfehérvárott, 1940-ben lépett be a Ciszterci Rendbe. Szubdiakónussá és diakónussá Mindszenty József veszprémi püspök a börtönben szentelte fel, ugyanabban a szentmisében 1945. május 20-án szentelték pappá. 1947. október 8-án érkezett Rómába. A Gergely Egyetemen tanult egyházjogot. Rómából 1972 júniusában ment Spring Bank-be (USA), ahol jelenleg is él, mint nyugalmazott apát. Római tartózkodása alatt szoros kapcsolatban állt a Pápai Magyar Intézet vezetésével, rendszeresen ellenőrizte annak számadásait. Tagja volt az Anonymus kiadónak. A Szent István Alapítvány igazgatótanácsának 1971-ig volt tagja. Lásd: Fűz Balázs személyes közlései a szerző birtokában, NÉMETH LÁSZLÓ, i. m. 213-214. RUPPERT JÓZSEF: *Visszatekintés,* és PMI 6/1952, 10/1959, 40/1960.

96 A két távirat szövegét lásd: RUPPERT JÓZSEF összeállításában.

97 Életrajzát lásd: VAJAY SZABOLCS, i. m. 355.

98 A gyászhír a meghívó melléklete. Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1967. január.

99 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1967. február.

100 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1967. március.

101 Hegyi János S.J. 1920. április 14-én született Győrben. A Gergely Egyetemen tanult Rómában. Leuvenben szerzett filozófiai doktorátust. 1959-ben szentelték pappá. 1977-1982 között a külföldön élő magyar jezsuiták tartományfőnöke volt. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 386. TAKÁCS EMMA: *Hegyi János.* In: *Magyar Katolikus Lexikon* IV. Bp. 1998. 727. Egyik se tesz említést arról, hogy spirituális volt. Nagy Csaba szerint csak 1982-ig volt tartományfőnök.

102 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1967. április. A Katolikus Szemle nem emlékezett meg erről, két évvel korábban azonban megemlékezett a bíboros aranymiséjéről. Lásd: ZÁGON JÓZSEF: *Az aranymisés Mindszenty.* In: *Katolikus Szemle* 17(1965) 2. szám 97-101. Az aranymiséről viszont a római magyar közösség nem emlékezett meg.

A májusi hó végi mise[103] után a júniusi meghívóban már a hívek előzetes tájékoztatást kaptak arról, hogy az újonnan épült Szent István Zarándokház (Via Casaletto, 481.) felavatási ünnepsége augusztus 20-án, vasárnap, Szent István napján lesz.[104] A felszentelés napján az egész világról összesereglett magyarok déli 12 órakor Castelgandolfóban részt vettek az Úrangyala imádságon. VI. Pál pápa nagy tapsot kiváltó szavakkal köszöntötte a magyar zarándokokat. A kihallgatás végén személyesen is köszönthette a pápát Apor Gábor követ, Zágon József, az Alapítvány elnöke, és Fáy Erzsébet.[105] A Zarándokház kápolnájának felszentelése 18 órakor volt, amelyet Confalonieri bíboros végzett.[106] A bíborossal hatan koncelebráltak, Zágon József elnök, Szabó János amerikai főlelkész,[107] Ádám György az európai magyar katolikusok főlelkésze,[108] Gilly Ferenc,[109] Fűz Balázs O.Cist, és Mészáros Tibor.[110] Személyük által az egész világon szétszórtan élő magyarság képviselve volt, akiknek készült a Zarándokház.[111] Természetesen jelen volt Frank Miklós római magyar lelkész és Kállay Kristóf az egyházközség világi elnöke,[112] valamint Asztalos János a Román kívüli olaszországi menekült magyarok lelkiatyja. Zágon József az ünnepségre meghívta Hamvas Endrét, a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnökét is,[113] aki nem jött el. Képviseletében Zemplén György O.Cist, a Pápai Magyar Intézet rektora

---

103 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1967. május, a mise május 28-án volt.

104 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1967. június, a mise június 25-én volt.

105 Lásd: GALAMBOS IRÉN O. S. B: *A római magyar zarándokház felszentelése.* GALAMBOS IRÉN O. S. B: *A Római magyar zarándokház fölavatása.* In: *Katolikus Szemle* 19(1967), 3. szám 266-267.

106 Carlo Confalonieri bíboros 1893. július 25-én született Sevesoban (Milánó), 1941. május 4-én szentelték püspökké, 1958. december 15-én XXIII. János pápa kreálta bíborossá. A S. Congr. Concistoriale Pro-Prefektusa volt. Lásd: *Annuario Pontificio 1967,* Città del Vaticano 1967, 59*

107 Szabó János Amerikában született, 1930-tól a Soth Bend-ben lévő Magyarok Nagyasszonya plébánián működött, kezdetben káplánként, majd mind plébános. A templomban a freskókat Prokop Péter festette. Élete végén Maiamiban élt, a kilencvenes évek elején halt meg. Miklósházy Attila S. J. püspök közlése. Az Amerikai Magyar Katolikus Liga elnöke volt. Lásd: MÉSZÁROS TIBOR: *A száműzött bíboros szolgálatában,* 42.

108 Ádám György 1912. november 24-én született Budapesten, 1978. január 18-án halt meg Feldafingben. (NSZK) Teológiai tanulmányait a Pázmáneumban végezte 1932-1937 között. Bécsben szentelték pappá 1937. július 4-én az Esztergomi Főegyházmegye papjaként. 1945-től 1950-ig a bécsi Pázmáneum spirituálisa volt. Zágon József ajánlására nevezték ki németországi magyar főlelkésznek 1952-ben. Székhelye Münchenben volt. 1969-ben alapította az Életünk c. lapot. A Szent István Alapítvány igazgatótanácsának 1969-től haláláig volt tagja. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 6. RUPPERT JÓZSEF: *Visszatekintés.* VICZIÁN JÁNOS: *Ádám György.* In: *Magyar Katolikus Lexikon* I. 1993. 45. Ez utóbbi nem említi, hogy az Életünk alapítója volt. Lásd még: BOROVI JÓZSEF, i. m. 2000. 102, 125-128, 218, és nekrológját Msgr. Dr. Ádám György (1912-1978) In: *Katolikus Szemle* 30(1978) 1. szám 55. BEKE MARGIT, i. m. 318. Ez utóbbi a halál helyéül Münchent adja meg.

109 Gilly Ferenc az Egyesült Államokban élő magyar pap. Az Allentow-i egyházmegyében működött, a Sacred Heart of Jesus plébánián (Miller Heights, PA). Magyar pasztorációval nem igen foglalkozott. Miklósházy Attila püspök közlései. Mindszenty bíborossal Perth Amboyban találkozott 1974. május 16-án. Lásd: Msgr. MÉSZÁROS TIBOR: *A száműzött bíboros szolgálatában.* 336.

110 A Szent István Alapítvány igazgató tanácsának 1967-1968-ban volt tagja lásd: RUPPERT JÓZSEF: *Visszatekintés.*

111 Lásd: GALAMBOS IRÉN O. S. B: *A római magyar zarándokház felszentelése.*

112 A Szent István Alapítványnak 1969-től 1981-ig volt igazgatótanácsi tagja. Lásd: RUPPERT JÓZSEF: *Visszatekintés.*

113 Lásd: *Zágon József meghívó levelét,* Kelt: Róma, 1967. július 25-én. Megtalálható: RUPPERT JÓZSEF összeállításában.

vett részt,[114] akit Fábián Árpád vicerektor kísért el.[115] A rektornak megbízása volt arra, hogy felolvassa Hamvas Endre kalocsai érseknek, a Püspöki Kar elnökének 1967. augusztus 15-én kelt levelét.[116] A levél kifogásolta, hogy a Zarándokház létrehozásába a Magyar Katolikus Püspöki Kart nem vonták be. Zágon József nem járult hozzá annak felolvasásához, elsősorban azért, hogy elkerülje a püspöki kar ellenes hangulat kialakulását,[117] helyette beszédében „köszönettel nyugtázta a Magyar Katolikus Püspöki Kar jókívánságait, melyet írásban juttattak el."[118] A kápolna oltárába szentek, Szent István, Szent Imre, Szent Gellért, a három kassai vértanú, Boldog XI. Ince pápa ereklyéit helyezték el. Az ereklyék egy részét erre az alkalomra kapta ajándékba a Zarándokház, másik részét pedig feltételezhetően a Pápai Magyar Intézetből hozták magukkal.[119] A szentmisét követően került sor a ház fölavatására, amelynek keretében leleplezték Fáy Erzsébet szándékát megörökítő emléktáblát és Oliver Duncan mellszobrát. Zágon József prelátus olaszul és magyarul mondta el avató beszédét, majd Fáy Erzsébet szólt és végül átadta a Zarándokházat Zágon Józsefnek, a Szent István Alapítvány első elnökének. Az eseményről rövid hírben beszámolt az Osservatore Romano[120] és a Katolikus Szemle.[121] A gond-

---

114 Zemplén György Zoltán O.Cist. 1905. augusztus 1-én született, Mündenen (Németország), és 1973. március 29-én halt meg Budapesten. A 1921-ben lépett be a ciszterci rendbe. Teológiai tanulmányait Rómában, a Sant'Anselmon végezte, majd a Angelicumban szerezett teológiai doktorátust. 1929. június 30-án Zircen szentelték pappá. 1965-1968 között a PMI rektora, 1968-tól élete végéig pedig a budapesti Központi Szeminárium rektora volt, ezzel együtt 1969-től c. arenai c. püspök, az esztergomi apostoli adminisztrátor segédpüspöke. Lásd: *Az Esztergomi Főegyházmegye névtára 1970-évre.* Esztergom, 1970. 160. és *Esztergomi sematizmus 1982.* Esztergom, 1982. 408. TÖRÖK JÓZSEF - LEGEZA LÁSZLÓ: *A 350 éves Központi Papnevelő Intézet.* Bp. 1998. 40. *Zemplén György püspök 1905-1973.* In: *Új Ember,* 1973. április 8.

115 Fábián Árpád, 1926. október 28-án született Kassán, és 1986. május 14-én halt meg Budapesten. Premontrei növendékként kezdte el a teológiát tanulni. 1951. június 17-én Vácon szentelték pappá. 1965-től a PMI növendéke volt, 1968-ban a Lateráni Egyetemen kánonjogból szerzett doktorátust, 1969-től a PMI rektora volt. 1972. február 8-án VI. Pál pápa a szombathelyi egyházmegye apostoli kormányzójává nevezte ki. 1972. március 16-án Budapesten szentelték püspökké, 1975. január 7-én lett megyéspüspök. Lásd: DIÓS ISTVÁN: *Fábián Árpád.* In: *Magyar Katolikus Lexikon* III. kötet. Bp. 1997. 463. *Fábián Árpád.* In: *Új Ember,* 1986. május 25. *Eltemették Fábián Árpád megyéspüspököt.* In: *Új Ember,* 1986. június 8.

116 Hamvas Endre 1890. február 27-én született Piszkén és 1970. április 3-án halt meg Kalocsán. Teológiai tanulmányait a Pázmáneumban végezte. 1913. július 15-én szentelték pappá az Esztergomi Főegyházmegyében. 1944. március 25-én Mindszenty Józseffel együtt szentelték csanádi püspökké. 1964-ben lett kalocsai érsek. Betegsége miatt 1968-ban lemondott. 1961 és 1968 között volt a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke. Lásd: VICZIÁN JÁNOS: *Hamvas Endre.* In: *Magyar Katolikus Lexikon* IV. kötet. Bp. 1998. 567-568. BEKE MARGIT, i. m. 333.

117 Lásd: Zágon József levele Brezanóczy Pál, apostoli adminisztrátornak, a püspöki kar titkárának 1967. szeptember 25-én. A levél másolata megtalálható RUPPERT JÓZSEF összeállításában.

118 Lásd: GALAMBOS IRÉN O. S. B: *A római magyar zarándokház felszentelése.*

119 A Szent István Ház ismertető Szent Gellért ereklyéjével kapcsolatban megjegyzi (9. oldal): „Szent Gellért ereklyéjét még előbb Roncalli kardinális ajándékozta". Ez a megjegyzés világosan mutatja, hogy a Pápai Magyar Intézet kápolnájának 1958-as felszentelésére kért Szent Gellért ereklyéről van szó, amelyet az akkori velencei pátriárka Angelo Roncalli bíboros, a későbbi boldog XXIII. János pápa küldött. Lásd: NÉMETH LÁSZLÓ, i. m. 223. Roncalli kardinálishoz küldött kérés és válasz eredetijét lásd *Ereklyék kérése* címet viselő aktában, PMI 88/1958.

120 Lásd: *Il Card. Confalonieri inaugura la Casa „S. Stefano d'Ungheria."* In: Osservatore Romano, 1967. augusztus 23. N. 193. pag. 4.

121 Lásd itt a 105-ös jegyzetet.

viselés különös ajándéka volt, hogy ebben az évben Szent István napja éppen vasárnapra esett és éppen ekkor kerülhetett sor a Szent Istvánról nevezett Zarándokház felszentelésére. A Szent István napi szentmise azóta is a Szent István Házban van, az ünnepet megelőző vagy azt követő vasárnap.

Az elkészült házba a római magyar papok közül Mester István, Prokop Péter,[122] Asztalos János és Frank Miklós római magyar lelkész költözött be.

Az avatási ünnepségen történteknek lett folytatása. Zágon József augusztus 23-án válaszolt Hamvas Endre levelére. Ennek ellenére az Új Ember szeptember 3-án csak a Püspöki Kar elnökének a levelét közölte. A Szent István Alapítvány vezetősége természetesen nehezményezte ezt, és az Alapítvány Igazgató Tanácsának szeptember 23-i ülésén hozott döntése értelmében[123] a levelezést megjelentette a Katolikus Szemlében.[124] Zágon József szeptember 25-én kemény hangú levelet fogalmazott meg Brezanóczy Pál, apostoli adminisztrátornak, a püspöki kar titkárának,[125] a levelet azonban nem küldte el.[126] Természetesen mindez a római magyar emigráns papság és a Püspöki Kar nem túl jó viszonyán tovább rontott. Az eset rendezésére 1971-ben került sor, amikor Brezanóczy Pál meglátogatta a Szent István Zarándokházat. A találkozást így örökítette meg Zágon József:[127]

„Március 20-án itt járt Brezanóczy érsek s kifejezte azt a kívánságát, hogy a Szent István Házat megtekinthesse s ott velem találkozzék. Nem akartam az ellentéteket tovább szítani, elmentem. Megkínáltuk ozsonnával. Elnézést kért az 1967-es levélért, különben úgy csinált, mintha mindig a legnagyobb barátságban lettünk volna."

Az Egyházközségi Körlevelek gyűjteménye a zarándokház felavatásáról nem számol be, a júniusi meghívó után az októberi következik.

---

122 Prokop Péter 1919. január 10-én született Kalocsán, és 2003. november 11-én halt meg Budapesten. 1942. március 22-én Kalocsán szentelték a főegyházmegye papjává. A PMI-be 1957. május 1-én érkezett, az Akadémia di Belle Arti-ra járt. 1976-tól 1999-ig volt a Szent István Alapítvány igazgatótanácsának a tagja. 1999-ben hazatért Magyarországra, Csepelen a Szent József Otthonban élt. Lásd: PMI személyi lapjai. NAGY CSABA, i. m. 806. RUPPERT JÓZSEF: *Visszatekintés. Magyar Kurír*, 93. évf. 2003. november 19: *Halálozás.* TÓTH SÁNDOR: *Prokop Péter halálára. Új Ember*, 2003. november 23. *Új Üzenet*, 2003. november 30. életének és művészetének összefoglalása PROKOPP MÁRIA: *Prokop Péter, festőművész (1991-2003).* Szeged, 2003.

123 Lásd: Békés Gellért 1967. október 2-án kelt levelét Zágon Józsefhez. A levél másolata megtalálhatóm RUPPERT JÓZSEF összeállításában.

124 Lásd: *Katolikus Szemle*, 19(1967) 3. szám 268-269.

125 Brezanóczy Pál egri érsek, 1912. január 25-én született Aknaszlatinában, és 1972. február 11-én halt meg Egerben. 1935. augusztus 28-án szentelték pappá, 1956-ban egri káptalani helynök, 1959-ban apostoli kormányzó, 1964. október 28-án szentelték püspökké, 1969. január 23-án lett egri érsek. Lásd: VICZIÁN JÁNOS: *Brezanóczy Pál.* In: *Magyar Katolikus Lexikon* II. Bp. 1993. 44. *Brezanóczy Pál egri érsek 1912-1972. Új Ember*, 1972. február 20,. *Meghalt Brezanóczy Pál.* In: *Katolikus Szemle*, 24(1972) 1. szám 72-75.

126 A levél szövege megtalálható RUPPERT JÓZSEF összeállításában, az eredeti a Szent István Ház levéltárában.

127 Lásd: Zágon József levele Kada Lajosnak Kelt: Róma, 1971. április 12. In: *Zágon József levelei Kada Lajosnak.*

A Pápai Magyar Intézet átvételével a magyar pártvezetés egyik célja volt, hogy a papi emigráció központját megszüntesse és a papokat létalapjuktól megfossza.[128] Teljesült a célkitűzés, de csak rövid időre, mert a Zarándokházzal az emigráns magyar papságnak és a magyar kolóniának újra lett központja Rómában, ismét lett egy hely, egy ház, amely otthont adott az emigráns magyaroknak, ahol lehetőség volt összejöveteleket szervezni.

Az első összejövetelre mindjárt októberben sor került, mert október 29-én a Szent István Házban tartották a megemlékezést az 56-os forradalomról. A fél 11 órakor kezdődő szentmisét követően a könyvtárban Eckhardt Tibor[129] tartott megemlékező előadást, majd pedig fogadást adtak a résztvevőknek. A meghívó értesítette a közösség tagjait arról, hogy a Római Magyar Lelkészi Hivatalnak új címe van: 00149 Roma, Via del Casaletto 481.[130] A meghívó fejlécében már ez a cím volt olvasható.

Itt kell megemlékezni Farkas Ilonáról, aki Frank Miklós állandó segítője volt.[131] 1965. január 10-én érkezett Rómába. Az első időben alkalmi segítő volt, majd a Szent István Ház felépülte után állandó munkatárs lett, mivel a közelében lakott. A körleveleket ő gépelte, és a levelezést intézte, illetve szervezte a programokat.

A zarándokház létrejötte felvetette azt a kérdést, hogy hol tartsák a jövőben a magyar miséket. Az igények felmérése érdekében az októberi meghívó végén a következő kérdőpontok találhatók:

a) maradjunk meg az eddigi rendszernél /havonta egyszer a San Girolamo della Carità templomban/

b) elég havonta egyszer, de a Szent István Házban,

c) legyen havonta kétszer, egyszer a Szent István Zarándokházban és egyszer a San Girolamo della Carità templomban,

d) legyen minden vasárnap a Szent István Zarándokházban,

e) legyen minden vasárnap magyar szentmise, ebből egyszer a San Girolamo della Carità templomban, a többi alkalommal a Szent István Zarándokházban.

A kérdések megfogalmazásából és a meghívóban olvasható bevezetőből következtethetünk arra, hogy a római magyar lelkész, és minden bizonnyal a Szent István Ház vezetői is, szerették volna, ha magyar szentmiséket a zarándokház kápolnájában tartják, ahol utána lehetőség van arra is, hogy a közösség együtt maradjon. A közösségi élethez további lehetőséget kínált ott a könyvtár, amelyhez a hívektől is gyűjtöttek könyve-

128 Lásd: KISZELY GÁBOR, i. m. 131.

129 Eckhardt Tibor 1888. október 26-án született Makón és 1972. szeptember 3-án halt meg New York-ban. Tanulmányait Párizsban és Berlinben végezte. Politikus volt. NAGY CSABA, i. m. 221. A magyar emigrációban betöltött szerepéhez lásd: BORBÁNDI GYULA: *A Magyar emigráció életrajza 1945-1985., München, 1985.* A római Anonymus Kiadó 1951. október 12-én felvette tagjai közé. Lásd: *Verbali del Consiglio di Amministrazione első kötete, Pásztor Edit birtokában.* A Kiadóról lásd NÉMETH LÁSZLÓ, i. m. 213-214.

130 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1967. október.

131 Lásd: Kovács Angelus 1974. január 12-i levelét hagyatékában. Farkas Ilona. 1923. január 7-én született Budapesten. 1964-ben jött Olaszországba. Kezdetben Perugiában tanult. Jelenleg is Rómában él. 1972-ig a Szabad Európa Rádió római irodájában dolgozott. Személyes közléseiről készített feljegyzés a szerző birtokában.

ket.[132] November végén a szokott helyen volt a magyar mise, de a beérkezett válaszok alapján kísérletileg bevezetésre került, a havi két mise, egy a szokott helyen, egy pedig a zarándokházban.[133] Ennek megfelelően az első havi magyar misét a zarándokházban december 10-én, 10.30-kor tartották.[134] A lelkészi fogadóórák időpontja és a miséknél látott kettősség mutatja a változást. A hivatalos fogadóórák helyszíne a zarándokház lett, de a lelkész bejelentésre továbbra is fogadott a Via della Conciliazionén.[135] Halottak napján, november 2-án a szokásoknak megfelelően tartották meg a szentmisét a San Lorenzo Fuori le Mura bazilikában, majd felkeresték a magyar sírokat. Ebben az évben helyezték át a sírba Hlatky Endre,[136] Berkes Béla[137] és Csurgai József[138] földi maradványait. Az utóbbi esztendőben elhunyt hét szegény sorsú magyar sírjára pedig sírkeresztet készíttettek, amelyet a kolónia tagjainak adományaiból fizettek.[139] Karácsony megünneplésére is új lehetőséget kínált a zarándokház, december 24-én itt tartottak éjféli misét, és ez adott helyet december 26-án a tombolával összekötött karácsonyi ünnepélynek. A karácsony másnapi misét, december 26-án azonban a szokott helyen tartották.[140] A zarándokházzal kapcsolatban bizonyára nehézséget jelentett a megközelítése, mert a meghívók elég részletesen tájékoztatnak a megközelítés lehetőségeiről. Karácsony napján temetésre is sor került, a kolónia legöregebb tagját, Nádor Istvánt temették a Veranói temetőben.[141]

A következő években a közösség élete a zarándokház felavatásával kialakult új rend szerint folytatódott.[142] Újdonság volt az 1968-as év elején, hogy az egyházközség zárszámadását január 15-ével kezdődő héten az egyházközség tagjai megtekinthették.[143] A lelkészek minden bizonnyal látogatták a betegeket korábban is, márciusban a Körlevél azonban első alkalommal hívta fel erre a lehetőségre a figyelmet.[144] 1969-ben a szokásos háromnapos lelkigyakorlat helyett csak egy egynapos előkészítő konferencia beszéd volt a szokott helyen, viszont Húsvétvasárnap a Szent István Házban volt mise.[145] Júli-

132 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1967. november.

133 Lásd: uo. a mise november 26-án volt.

134 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1967. december.

135 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1967. november és december. Fogadóórák a Szent István zarándokházban: hétfőn és pénteken este 6.30-tól kezdve, csütörtökön előzetes bejelentés esetén, este 6.30-tól a Via della Conciliazionen.

136 Hlatky Endre született 1895-ben, elhunyt 1957. július 11.

137 Berkes Béla elhunyt 1951. január 1.

138 Csurgai József született 1886-ban, elhunyt 1958. január 18.

139 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1967. október.

140 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1967. december.

141 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1968. január.

142 A Szent István Zarándokházban 1968. január 14, március 10, május 12, június 9, december 8, 1969. január 12, február 9. március 9, május 11 volt magyar mise. A San Girolamo della Carità templomban 1968. január 28, március 24, május 26, június 23, november 24. 1969. január 26, február 23, március 23, április 27, május 25-én volt mise. Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1968. január, március, május, november, és 1969. január, február, március, április, május. Az 1968. évi februári értesítő, illetve az 1969. júniusi nem található a gyűjteményben, így nem tudni, hogy 1968 februárjában és 1969. júniusában volt-e mise.

143 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1968. január.

144 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1968. március.

145 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1968. április.

ustól szeptemberig Szent István ünnepét kivéve nem volt magyar mise.[146] A Szent István ünnepét augusztus 25-én délután 18.30 kor a Szent István Házban tartották, a szentmisét és a szentbeszédet Mester István tartotta.[147] A forradalomról október 27-én ugyancsak ott emlékeztek meg szentmise keretében,[148] amelyet Paolo Hnilica szlovák püspök mutatott be.[149] A karácsony megünneplése az előző évivel teljesen azonos formában történt azzal, hogy a táborokban ötszáz kivándorlásra váró magyarnak igyekeztek örömet szerezni.[150] Az ajándékozás megszervezése érdekében a római magyar lelkész, Frank Miklós a maga és Asztalos János menekült lelkész nevében kérő levelet írt azoknak a magyaroknak, akiknek címe rendelkezésére állt.[151] A befolyt adományokat hasonló körlevélben köszönték meg, mert az adományok lehetővé tették, hogy a táborokban mindenkinek jusson valami.[152] A Körlevél az év során rendszeresen hírt adott a közösség elhunyt tagjairól.[153] Az elhunyt magyarok sírját ebben az évben is felkeresték halottak napján, és két magyar sírra sírkeresztet állítottak, illetve Szabady Csaba és Csurgai Janka exhumált földi maradványait elhelyezték a közös magyar sírba.[154]

Nagy veszteség érte 1969 elején a római magyar kolóniát. Február 21-én hosszú betegség után elhunyt Báró altorjai Apor Gábor volt követ, aki a római emigráció szinte minden kezdeményezéséből kivette részét, az Actio Catholica elnöke, az Anonymus Kiadó, és a Szent István Alapítvány alapító tagja volt. A Veranói temetőben a Magyar Máltai Lovagok Szövetségének a sírjába temették el. A február 21-i misén emlékeztek meg róla.[155] Húsvét alkalmából 1969. április 1-2-án ismét volt előkészítő lelkigyakor-

146 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1968. június.

147 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1968. augusztus 13. Ismét nyoma van annak, hogy a Vikariátustól engedélyt kértek arra, hogy augusztus 25-én Szent István napi misét mondhassanak. Az engedély kérő levél a gyűjteményben található, 1969. augusztus 19-én kelt. Korábban is volt olyan év, amikor kértek engedélyt pl. 1953-ban, és 1954-ben. Lásd: NÉMETH LÁSZLÓ, i. m. 217-218.

148 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1968. október.

149 Paolo Hnilica S. J. c. rusadoi püspök 1921. március 30-án Unatinban született. 1950. szeptember 29-én szentelték pappá, 1964. május 17-én nevezték ki püspökké. A püspökszentelés időpontját az 1968. évi Annuario Pontificio nem közli, mely szerint a Keleti Kongregációnak a consultora volt. Lásd: *Annuario Pontificio 1968,* Città del Vaticano, 1968. 670, 950.

150 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1968. december, 24-én éjféli mise, 26-án 17 órakor ünnepély a Szent István Zarándokházban, 26-án fél 11 órakor mise a S. Girolamo della Caritá templomban.

151 A levél egy példánya megtalálható az *Egyházközségi körlevelek gyűjteményében.* Kelt, 1968. november.

152 A levél egy példánya megtalálható az *Egyházközségi körlevelek gyűjteményében.* Kelt, 1969. január 15.

153 Kozma Melánia, orsolyita apáca, 1968. március 6. (Körlevél, 1968. április), Brelich Erna, 1968. november 13. (Körlevél, 19689. november), Markovits M. Jozefa 1968. december 27. (Körlevél, 1969. Január), Maso Eleonóra, szül Edelényi Szabó, 1970. december 9. (Körlevél 1971. Január), Olasz Pál, 1971. április 8. (Körlevél, 1971. április), özv. Koltay Kálmánné, 1972. január 13. (Körlevél, 1972, január, sír: Prima Porta), Strauss Robert 1972. február 11. (Körlevél, 1972, február), Dr. Vadnay Béláné 1972. március 26. (Körlevél, 1972. április).

154 Szabady Csaba 1928-ban született, 1958. február 7-én hunyt el, Csurgai Janka 1889-ben született, 1958. április 18-én hunyt el. Lásd: Frank Miklós levele Kovách Angelusnak, Montegrotto 1976. március 13. Az átvitelre a magyar sír tulajdoni lapja szerint 1968. július 24-én került sor. Az 1968. októberi körlevél csak Szabady Csabá exhumálásáról tesz említést, az áthelyezés időpontjául szeptembert, a halál időpontjául pedig 1957-et jelöli meg. Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.*

155 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1969. március, a körlevélhez mellékelve egy-egy oldalas nekrológ.

lat, amelyet Szabó Ferenc S.J. tartott,[156] és Húsvét vasárnap természetesen a szentmise a Szent István Házban volt,[157] ugyanúgy, mint Szent István ünnepe,[158] a megemlékezés az 56-os forradalom hőseiről[159] és a karácsonyi éjféli mise és a 26-i ünnepség.[160] Halottak napján a misét ebben az évben nem a megszokott helyen, a San Lorenzo Fuori le Mura bazilikában tartották, hanem a temetőben a Pia Unione dei Trapassati kápolnájában.[161] A novemberi körlevél két újdonsággal is szolgált,[162] egyrészt jelezte, hogy Árpádházi Szent Erzsébet tiszteletére a mise nem a szokott helyen, hanem a Tizenkét Apostol bazilikájában 11 órakor lesz, illetve felhívta a figyelmet a közel egy évvel korábban megjelent Életünk című havi lapra.[163]

Mielőtt folytatnánk a közösség életének a bemutatását meg kell említeni, hogy 1969. augusztus 15-én megjelent a „Pastoralis Migratorum Cura" kezdetű motu proprio, a vándorlók lelkipásztorkodásáról.[164] Ezzel a menekült papok közvetlen római függése megszűnt, a helyi püspökök szerepe megnőtt.[165] A dokumentumnak a római magyar közösség életére vonatkozóan különösebb hatása nem volt. Megjelenésének sincs nyoma az Egyházközségi Körlevelekben.

A havi rendszeres két mise lényegében két évig tartott, mert 1970-től ismét áttértek a havi egy misére a S. Girolamo della Carità templomban. Az első egyetlen havi misét január 25-én tartották.[166] Februárban Vedované, született Brieger Kláráért volt gyász-

---

156 Szabó Ferenc SJ 1931. február 4-én Kálócfán született, 1953-ban lépett be a Jézus Társaságba, 1962-ben szentelték pappá, tanulmányait, Budapesten, Leuvenben és Párizsban végezte. 1966-tól élt Olaszországban. 1972 és 1992 között a vatikáni rádió magyar adásának a szerkesztője volt. A kilencvenes évek közepén visszatért Magyarországra. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 904-905. Jelenleg Budapesten, a Faludy Ferenc Házban él.

157 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1969. április.

158 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1969. augusztus. A szentmisét augusztus 24-én tartották.

159 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1969. október. A szentmisét október 26-án tartották.

160 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1969. december.

161 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1969. október. Ennek valószínű az lehetett az oka, hogy 1969. november 2. vasárnapra esett.

162 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1969. november.

163 Az „Életünk", „Az európai magyar katolikusok lapja"c. havi lapot több kis egyházi lap összevonásával Ádám György alapította. 1969 januárjától az európai főlelkészség kiadásában jelent meg. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 6. és BOROVI JÓZSEF, i. m. 126. Nagy Csaba külön címszóban nem tesz említést a lapról. A lap rendszeres munkatársa lett később Frank Miklós is. Lásd: BORBÁNDI GYULA: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia.* Bp. 1992. 102.

164 A dokumentumot lásd in: ENCHIRIDION DELLA CHIESA PER LE MIGRAZIONI, DOCUMENTI MAGISTRERIALI ED ECUMENICI SULLA PASTORALE DELLA MOBILITÁ UMANA (1887-2000). Bologna, 2001. 270-305. A dokumentum előkészítésében részt vett Zágon József, akinek neve megtalálható a dokumentum végén, az aláírók között. Lásd hozzá: BOROVI JÓZSEF, i. m. 119-123.

165 Lásd: BOROVI JÓZSEF, i. m. 124-136.

166 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1970. január. 1970-ben a további misék időpontjai: április 26, május 3. Lásd: Körlevél, 1970, április, május., A következő évben 1971. január 31, február 28, március 28, április 25, május 30, június 27. Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél 1971, január, február, március, április, május, június. 1972-ben: január 23, február 27, április 30, május 28, június 29, október 22, Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1972, január, február, április, május, június, október. 1973-ban: január 28, február, 25, március 25, június 29 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* 1973, január, február, március-április, június.

mise a Szent István Házban.[167] A február havi misén megemlékeztek Apor Gábor követ halálának első évfordulójáról, a misét követően pedig felkeresték sírját a Veranói temetőben.[168] A hagyományos húsvéti előkészítő lelkigyakorlatot Arató Pál S.J. tartotta a szokott helyen, a S. Girolamo della Caritŕ templomban,[169] meglepő módon a húsvét vasárnapi mise is itt volt.[170] Szent István ünnepe alkalmával került megáldásra a zarándokház harmadik szárnya.[171] Az 1964 előtti gyakorlathoz visszatérve a meghívót nem a lelkész, hanem Zágon József küldte, a Szent István Alapítvány elnöke. A szokásos nyári szünet után októberben, a forradalom évfordulóján ismét a Szent István Házban volt a mise, melyet követően Renzo Helfer képviselő méltatta az 1956-os októberi eseményeket.[172] A halottak napi mise és temetőlátogatás,[173] Szent Erzsébet ünnepe,[174] és a karácsony ünneplése[175] az előző évekkel egyező módon történt. A táborokban a menekültek száma a duplájára emelkedett, hozzávetőlegesen ezren voltak, akiknek ebben az évben is gyűjtöttek. Közel 1.500 dollárra volt szükség.[176]

MINDSZENTY JÓZSEF BÍBOROS RÓMÁBAN

Az 1971-es esztendő nagy fordulatot hozott az egész világon szétszóródott magyar emigráció életében. A római magyar közösség élete az év első felében a megszokott ritmusban zajlott. A Húsvétkor az előkészítő lelkigyakorlatot Weissmahr Béla SJ tartotta,[177]

---

167 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1970. január. A szentmisét február 10-én 9 órakor tartották.

168 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1970. február. A szentmisét február 22-én 10 óra 30 perckor tartották. A következő években a februári misét érte ajánlották fel. Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1971. február, 1973. február. Az 1972. februári körlevél nem tesz említést róla.

169 Arató Pál S. J. 1914. szeptember 21-én Mecsekszabolcson született, és 1993. január 18-án halt meg Rómában. 1932-ben lépett be a jezsuita rendbe. Tanulmányait Budapesten, Szegeden és Rómában, a Gergely Egyetemen végezte. 1943. június 25-én Szegeden szentelték pappá. Utolsó szerzetesi fogadalmát Cevóban (Olaszország) tette le 1949. augusztus 15-én. 1951-től a nápolyi jezsuita főiskolán tanított. 1961-től élt Rómában. 1963-tól 1991-ig az Archivium Historicae Pontificae bibliografia szerkesztője volt. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 35. és FÜLEP KATALIN: *Arató Pál S.J.*. In: *Magyar Katolikus Lexikon* I. Bp. 1993. 386.

170 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1970. március.

171 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Szent István Ház, Meghívó, 1970. augusztus 11. A szentmisét augusztus 20-án, 9 órakor tartották.

172 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1970. október.

173 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1970. október.

174 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1970. november. A szentmisét november 22-én a Tizenkét Apostol bazilikájában tartották.

175 A decemberi meghívó hiányzik a gyűjteményből, de minden ok meg van annak feltételezésére, hogy a szokások nem változtak.

176 Frank Miklós kérő levele, kelt 1970. november 17. Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.*

177 Weissmahr Béla S. J. 1929. szeptember 9-én Budapesten született. Érettségi után 1947-ben belépett a Jezsuita Rendbe. 1958-ban szentelték pappá. 1959-ben Indonéziába ment, ahol 1960-tól 1966-ig dogmatikát tanított. 1967-ben jött Rómába, hogy Pápai Gergely Egyetemen doktorátust szerezzen. 1971-től a jezsuiták müncheni Filozófia Főiskoláján tanított. 1990-ben hazatért Magyarországra. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 1034, *Teológiai Vázlatok VI.* Szerk. ALSZEGHY ZOLTÁN, NAGY FERENC, SZABÓ FERENC, WEISSMAHR BÉLA. Bp. 1983. 463.

a Húsvét vasárnapi mise azonban elmaradt és úgy tűnik, hogy a zarándokházban sem volt semmi Húsvét alkalmával.[178] Szent István ünnepére ismét a lelkész küldött körlevelet. A szentmisét és utána a fogadást augusztus 15-én tartották a Szent István Házban[179] országalapító Szent István király születésének ezer éves jubileumi ünnepségeinek a keretében.[180]

Az ünnepre összegyűlt hívek bizonyára nem sejtették, hogy a következő hónapban Rómába érkezik Mindszenty József bíboros. A zarándokház vezetője, Zágon József azonban már hónapok óta aktív résztvevője volt a kiutazás előkészítésének.[181] Egyik levelében erről így írt: „... *kétszer jártam Magyarországon a Szentszék hivatalos küldöttjeként, hogy Mindszenty bíborossal tárgyaljak. Összesen kb. 15 órát töltöttem a bíborosnál. Nagy élmény, hosszú eszmecsere, kemény argumentációk, nehéz döntések jellemezték ezeket az órákat.*"[182] A PMI 1964-es átadásával egy időben már számított arra, hogy a bíboros kijön Rómába.[183] Erre azonban akkor nem került sor, hét évet kellett rá várni. Mindszenty József bíboros végül 1971. szeptember 28-án, kedden érkezett meg Rómába.[184] Első útja egyike október 2-án, a Szent István Házba, a magyarok, a magyar hívek közé vezetett. Megható volt a találkozás az emigráns magyar papokkal és hívekkel, akik között hosszú évek után ismét hallhatta a magyar egyházi énekeket. Meghatódottan kezdett beszédéhez, megköszönte Fáy Erzsébet nagylelkű gesztusát és a külföldi magyar katolikusok áldozatkészségét. Összetartásra buzdított. Az emlékkönyvbe pedig ezt írta be: „*A magyar katolikus egyház megvalósult álma boldogsággal tölt el.*"[185] Ezen az eseményen nem sokan vettek részt, majdhogynem zártkörű volt.[186] Az elkövetkező napokban a bíboros ellátogatott címtemplomába, a Santo Stefano Rotondóba is, ahová csak páran kísérték el,[187] mert ott ásatások folytak. Több alkalommal találkozott emigráns magyar papokkal.[188]

---

178 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1971. március.

179 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1971. augusztus.

180 Szent István születésének ezer éves jubileumáról számos cikk jelent meg a Katolikus Szemlében. Ezek között olvasható *VI. Pál apostoli levele Szent István milleneumára.* In: *Katolikus Szemle* 22(1970) 3. szám, 193-200.

181 Lásd: MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim.* Bp. 1989. 4. kiad. 473-477. ADRIÁNYI GÁBOR: *Miért hagyta el Mindszenty József a budapesti amerikai nagykövetséget?* In: *Mindszenty József emlékezete.* Szerk. TÖRÖK JÓZSEF. Bp. 1995. 73-89. (Studia Theologica Budapestinensia 13).

182 Lásd: Zágon József levele Kada Lajosnak. Kelt: Róma, 1971. június 22. In: *Zágon József levelei Kada Lajosnak.* A kiutazás előkészítésére vonatkozóan további érdekes részletek találhatók a levelezésben, ennek tárgyalása azonban meghaladja e tanulmány kereteit.

183 Lásd: *Zágon József levele Kada Lajosnak.* Kelt: Mutters, 1964. június 25. In: *Zágon József levelei Kada Lajonsak.*

184 Lásd: MINDSZENTY JÓZSEF, i. m. 482-484, illetve Mindszenty bíborosnak a római tartózkodásáról készített gépelt feljegyzéseit, amelyek a Mindszenty Archívumban találhatók. Levéltári jelzete: Mindszenty Rómában 041. A bíboros megérkezéséről a L'Osservatore Romano, 1971. szeptember 30-án adott hírt. A bíboros római tartózkodásához lásd: CSONKA EMIL: *A száműzött bíboros.* San Francisco-München, 1976. 41-77.

185 *Szent István Ház ismertető* 10, és CSONKA EMIL, i. m. 59-60, aki nem közli a pontos napot. A Szent István Ház emlékkönyve azonban sajnos nincs meg. P. RUPPERT JÓZSEF SCH. P. közlése.

186 Farkas Ilona szóbeli kiigazítása szerint.

187 Lásd: MINDSZENTY JÓZSEF, i. m. 483.

188 Mindszenty bíboros feljegyzései szerint a következő Rómában élő magyar papokkal találkozott: Magyary Gyula, Mester István, Nyisztor Zoltán, Füz Balázs O.Cist., Tóth K. János, Csertő Sándor. A találkozásokról részletesebben ír CSONKA EMIL, i. m. 65-66. Kada Lajost, aki ebben az időben az argentínai nunciatúrán dolgozott, és ekkor még nem volt püspök, október 22-én fogadta egy ebéden. Lásd: PAJOR ANDRÁS: „*A te szavadra ...*" *Látogatások Kada Lajos érseknél.* Kecskemét, 2001. 22-23 és

A PMI-ben élőkkel természetesen nem.[189] Viszont az elsők között kereste fel Ádám György, az európai magyar katolikusok főlelkésze, aki Münchenből sietett Rómába, hogy jelentést tegyen a prímásnak az emigrációban folytatott egyházi nevelő és szervezőmunka állásáról.[190] Frank Miklós római magyar lelkészt ideiglenes lakhelyén, a Szent János toronyban fogadta, aki beszámolt neki munkájáról.[191] Rövid, alig egy hónapos római tartózkodás után Mindszenty bíboros elhatározta, hogy az előzetes elképzeléseknek megfelelően, Bécsbe utazik.[192] Elutazásának napján, 1973. október 23-án, reggel VI. Pál pápával misézett.[193] Ezen a misén hozzávetőlegesen 35 fő vett részt, római magyar papok, szerzetesek és világi hívek, köztük Frank Miklós és munkatársa Farkas Ilona is.[194] A szentmiséről a bíboros az alábbi feljegyzést készítette:[195]

„A vatikáni osztrák követ fölkeresett, próbált rávenni, hogy még maradjak. Diplomáciai útlevelem birtokában nemet mondtam. A Szentatya, akinek nem volt szava elhatározásommal szemben, utolsó napom (okt. 23) reggelére koncelebrációs szt. misére hívott, amelyen a közönség magyar papokból, apácákból és hívőkből állott, akik magyar énekeket zengtek. Utána a sekrestyébe vonultunk a szent ruhák letételére. Aztán kiküldött ismét mindenkit és ezt mondotta szemtől szembe latinul:

„Te vagy és leszel is Magyarország prímása. Munkálkodj és ha nehézségeid lesznek, bizalommal fordulj Hozzám! In omnibus semper tecum ero!" Aztán az elküldöttekből hívatta Dr. Zágon prelátust, akihez jelenlétemben a Függelékben közlötteket mondotta olasz nyelven.

Búcsút vettem a vendéglátó Szentatyától, megölelt."

A nap folyamán Mindszenty bíboros a római repülőtérről Bécsbe repült, azzal a céllal, hogy a Pázmáneumban telepedjen le.[196] Elutazása előtti napokban, október 21-én szálláshelyén fogadta a „Comissione Diocesana per la Chiesa del Silenzio" küldöttségét Bolognából, akiknek a találkozó alkalmával ígéretet tett arra, hogy amikor visszatér Rómába, meglátogatja őket.[197] Erre sohasem került sor, mert a bíboros Rómába soha többé nem tért vissza, de a római lelkipásztorkodást továbbra is szívén viselte, amint ezt majd látni fogjuk. Mindszenty bíboros római tartózkodásával kapcsolatban érdekes megjegyezni, hogy Rómába érkezésének, itt tartózkodásának és elutazásának semmi nyoma nincs az Egyházközségi Körlevelekben.

Kada Lajos. In: *Magyar Katolikus Lexikon* VI. Bp. 2001. 12-13. CSONKA EMIL, i. m. ezzel szemben azt írja: *„Dél Amerikából éppen visszaérkezett Kada Lajos címzetes püspök is ott tevékenykedett e hetekben Zágon mellett. Ők voltak, alkalmilag, egy-egy világi vendéggel együtt, a bíboros asztaltársai, tisztelettel és szeretettel vették körül s lesték minden óhaját."*

189 A PMI irattárában semmi nyoma sincs Mindszenty József bíboros római tartózkodásának. Lásd: NÉMETH LÁSZLÓ: *Mindszenty József bíboros levelei a Pápai Magyar Egyházi Intézetben.* In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 11(1999) 1-2, 231-242.

190 Lásd: CSONKA EMIL, i. m. 64. A kiszabadult prímás elgondolásait nem mindig találta keresztülvihetőnek. Lásd: BOROVI JÓZSEF, i. m. 126.

191 Frank Miklós szóbeli közlése.

192 A bíboros még 1971 júniusában, a budapesti amerikai követségen határozta el, hogy Bécsben telepszik le. Lásd: ADRIÁNYI GÁBOR, i. m. Pro memoria 82.

193 Lásd: *Osservatore Romano*, 1971. október 25-26 (Nr. 247).

194 Farkas Ilona szóbeli közlése.

195 Lásd: Mindszenty Archívum. *Mindszenty Rómában*, 041 vö. MINDSZENTY JÓZSEF, i. m. 484.

196 Lásd: VALENTINY GÉZA: *Mindszenty bíboros a Pázmáneumban.* In: *A bécsi Pázmáneum.* 349-351.

197 Lásd: ALBERTO DI CHIO - LUCIANA MIRRI: *Una donna nel cuore della Chiesa, Lettere a Maria Teresa Carloni.* Bologna, 2003. 336-337: *„Intendo partire per Vienna, ma quando tornerň di passaggio a Roma verrň anche in Urbania".*

A római magyar közösség életében a következő esemény az október 24-én a Szent István Házban tartott mise volt, amelyen megemlékeztek az 56-os forradalom 15. évfordulójáról. A szentmisét és a szentbeszédet Békés Gellért O. S. B tartotta.[198] A körlevelet általában egy, de inkább két héttel korábban postázták, ezért fel kell tételezni, hogy amikor elkészült, már tudták, hogy Mindszenty bíboros október 24-én nem lesz Rómában.[199] A halottak napi mise és temetőlátogatás,[200] a Szent Erzsébet ünnepe,[201] és a karácsony megünneplése[202] az előző években kialakított rend szerint történt. Most is bőkezűek voltak a magyar hívek a táborokban kivándorlásra várakozó honfitársaik iránt.[203]

Szokatlan módon egy magyarországi püspök halálhírével találkozunk az 1972. évi februári körlevélben, amely arról értesít, hogy Brezanóczy Pál egri érsek február 11-én elhunyt. A hírt feltehetően azért tették közzé, mert az előző évben felkereste a Szent István Zarándokházat.

A Húsvétot a szokott formában ünnepelték[204] az előkészítő lelkigyakorlatot Nagy Ferenc S.J. tartotta, aki ebben az évben érkezett Rómába.[205] Márciusban megemlékeztek Mindszenty József bíboros 80. születésnapjáról.[206]

A bíboros figyelme Bécsből kiterjedt a római, sőt az egész olaszországi lelkipásztorkodásra. 1972-ben többször is járt nála Bécsben Frank Miklós, illetve levelezésben álltak egymással.[207] Mindszenty részletes információkat kért. 1972 nyaráig a levelezést Ikvay László végezte,[208] utána pedig Mészáros Tibor.[209] Frank Miklós az év első felé-

198 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1971. október.

199 A postázásra vonatkozó információ Frank Miklós szóbeli közlése.

200 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1971. október.

201 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1971. november. A misét november 21-én tartották.

202 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1971. december: éjféli mise és ünnepély a Szent István Zarándokházban, december 26-i mise a S. Girolamo della Carità templomban.

203 Kérő levél nincs a gyűjteményben, de megtalálható a köszönőlevél. Kelt: Róma, 1972. március 1.

204 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1972. március.

205 Nagy Ferenc S. J. 1931. január 8-án született Szöllöskislakon, 1958-ban szentelték pappá. Rómában többször is tartózkodott: 1956-1959, 1961-1964, majd 1972-1980 között. 1980-1989 között a vatikáni rádió munkatársa volt. 1992-ben visszatért Magyarországra. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 722.

206 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1972. március. Érdekes tény, hogy az akkori krakkói bíboros, Karol Woytila, aki 1978. október 16-án II. János Pál néven lett pápa, sok más egyházi méltóság között szintén köszöntötte. Lásd: CSONKA EMIL, i. m. 119.

207 A levelezés megtalálható a Mindszenty Archívum levéltárában, Olaszország, név alatt.

208 Ikvay László 1911. június 6-án született Budapesten, és 1976. május 19-én halt meg Weinfeldben (Svájc). 1937. március 23-án szentelték pappá Fribourgban. 1939-1941 között Budapesten munkásmozgalmi lelkipásztor volt. 1950-ben doktorátust szerzett Budapesten. Dolgozatának címe: *A pénz és az ember erkölcsi világa.* 1952-ben tartoztatták le először. 1956-ban szabadult. 1961. június 14-én fővárosi bíróság 6 évre ítélte Havass Géza és társai ügyében. 1969-ben távozott külföldre, Svájcban telepedett le. 1971-1972 között Bécsben Mindszenty bíboros titkára volt, majd Weinfeldben káplán. Lásd: *Az Esztergomi Főegyházmegye Névtára 1970. évre.* Esztergom, 1970. 188. NAGY CSABA, i. m. 428. SOMORJAI ÁDÁM, i. m. 66. Msgr. MÉSZÁROS TIBOR: *A száműzött bíboros szolgálatában,* 6. HETÉNYI VARGA KÁROLY: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában* I. Abaliget, 1992. 120-122 és II. Abaliget, 1994. 206. Bulányi György szerint tíz évet kapott a munkásifjúsággal való törődés miatt Lásd: *Bulányi György börtönemlékei.* In: *Vigilia* (1992) 542-552, Közreadja: ELMER ISTVÁN.

209 Lásd: Msgr. MÉSZÁROS TIBOR: *A száműzött bíboros szolgálatában,* 6.

szági lelkipásztorkodás helyzetéről.[210] Jelentésében, amelyet Ikvay biztatására írt meg, megismételte azt, amit szóban elmondott, mert annál több információt nem sikerült beszereznie. Válasza azért késett, mert Szigeti István[211] Aachenből hasonló információkat kért Asztalos János menekült lelkésztől, és ezért úgy gondolta, hogy neki már nem kell írnia. Frank Miklós levelében az olaszországi helyzettel kapcsolatban megemlíti, hogy az egyetlen, aki hivatalosan kinevezéssel dolgozik Asztalos János menekült lelkész, tudomása van továbbá arról, hogy Firenzében és Milánóban van magyar mise, de a misézők nevét nem tudta felkutatni. Saját helyzetéről, és a Rómában végzett munkáról részletesebb leírást adott. Jelezte azt is, hogy három éve beadta lemondását Ádám Györgynek és azóta csak főmunkája mellett látja ezt a feladatot. Rómában élő más magyar papokat nem tudott bevonni a lelkipásztorkodásba. A hó végi misék látogatottságáról azt írja, hogy gyér, a Szent István Házban tartott miséken pedig csak a Ház lakói vesznek részt, az ott rendezett nagyobb ünnepélyeken azonban 80-100-an is megjelennek. A levél végén Frank Miklós megemlíti, felkérést kapott arra is, hogy látogasson meg egy nagyváradi családot, de a cím hiányossága miatt ezt nem tudta megtenni. Rövidesen az új titkár Mészáros Tibor közölte vele a címet.[212] A családot Frank Miklós augusztusban fel is kereste, meghívta a római magyar közösségbe és megígérte, hogy érdeklődik Amerikába történő kivándorlásuk ügyében.[213] A Mindszenty Archívumban november 8-i dátummal található Frank Miklósnak egy kézzel írt feljegyzése, amelyen az Olaszországi magyar lelkész, illetve a római magyar lelkész anyagi helyzetét írja le. Feltehetően ezt Bécsben írta, amikor ismételten felkereste Mindszenty bíborost.[214] A feljegyzés szerint az olaszországi magyar lelkész az Ostpriesterhilfétől havi 70.000 lírát kapott (kb. 120,- USD). A feljegyzésben viszonyításképpen megadja, hogy a Szent István Házban a havi lakás és ellátás díja 80.000 líra. Jelzi, hogy a kinevező hatóságától illetve a római egyházmegyétől anyagi támogatást nem kap, és hogy hivatalos kinevezése nincsen, anyagi ellátásához forrás nem áll rendelkezésre. A hívek önkéntes adományai fedezik a lelkészi hivatal költségeit. Miután Frank Miklós visszatért Rómába a szóban kapott megbízás alapján egy elképzelést készített a római lelkipásztori munka átszervezésére. Leveléhez mellékelt egy térképet, amelyet a *„Tutto Città"* nevű utcajegyzékből vett ki. Ezen a várost négy körzetre osztotta azért, hogy ott körzeti miséket lehessen tartani.

---

209 Lásd: Msgr. MÉSZÁROS TIBOR: *A száműzött bíboros szolgálatában*, 6.

210 Lásd: *Frank Miklós levele Mindszenty József bíborosnak*. Kelt: Róma, 1972. június 14. In: *Mindszenty Archívum*, Olaszország. A levélre kézzel rá van írva: Ikvay-nak jelentés ment, illetve a levél végén a hiányos címhez odaírva: I-val közlendő!

211 Szigeti István 1962-1971 között Aachenben volt plébános. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 934.

212 Lásd: *Mészáros Tibor levele Frank Miklósnak*. Kelt: Bécs, 1972. július 20. In: *Mindszenty Archívum*, Olaszország. A család neve: Nagy András, címük: Via Labicana 31/8.

213 Lásd: *Frank Miklós levele Mészáros Tibornak*. Kelt: Róma, 1972. augusztus 18. In: *Mindszenty Archívum*, Olaszország.

214 Lásd: *Frank Miklós levele Mindszenty bíborosnak*. Kelt: Róma, 1972. november 20. In: *Mindszenty Archívum*.

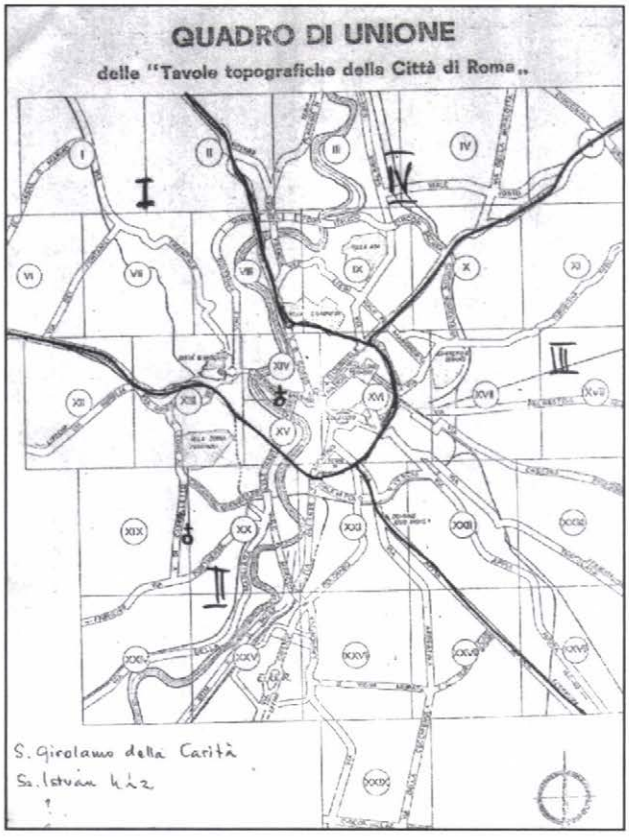

Róma négy körzetre osztásának terve

A terv szerint az első körzet temploma a San Girolamo della Carità templom, a másodiké pedig a Szent István Ház kápolnája lehetne. A további két körzet számára, Frank Miklós véleménye szerint, valamilyen szerzetesközösségben lehetne miséző helyet keresni. Felsorolta továbbá azoknak a Rómában élő papoknak a nevét is, akik vállalhatnának misemondást: Magyary Gyula, Tóth Gyula,[215] Prokop Péter, Nagy László,[216] bár alkalmasságuk megkérdőjelezhető. A szerzetesek közül a jezsuitákra gondolt,

215 Tóth Gyula 1920. január 3-án született Budapesten, Győrben szentelték pappá 1946. június 30-án. 1949 Karácsonyán érkezett a PMI-be. Kánonjogot tanult. 1951-1959 között római magyar lelkész volt. Lásd: PMI személyi kartotéka, NÉMETH LÁSZLÓ, i. m. 215-224. A Szent István Alapítvány igazgatótanácsának 1988-tól tagja, RUPPERT JÓZSEF: *Visszatekintés*. Jelenleg is Rómában él, mint a Szent Péter bazilika beneficiátója.

216 Nagy László 1914. november 1-én született Cinkotán, és 1994. november 27-én hunyt el Rómában. A veranói temetőben nyugszik a magyar sírok között. 1955. június 19-én a szombathelyi egyházmegye papjává szentelték. 1961-ben felfüggesztették. Feltehetően 1963-tól élt Olaszországban. 1964-1969 között Rómában, a Szent Kamillio Kórházban volt gyóntató. 1969-1974 között a S. Marco Basilicában, majd 1974-től a S. Péter bazilikában volt canonico minor. Élete vége felé Rómában a Transpontina nevű papi szállóban lakott. 1982-1993-ig a Szent István Alapítvány igazgatótanácsá-

akik nyolcan is vannak. A levélből kiderül, hogy Róma zónákra osztása Mindszenty bíborosnak volt az elgondolása. Frank Miklós a terv készítésekor nem tudott arról, hogy a bíboros már 1948-ban javasolta Mester Istvánnak, hogy Rómában körzeti miséket tartsanak, és azok végzésébe vonja be a Rómában élő magyar papokat.[217] Frank Miklósnak más elképzelései voltak, amelyre javaslatot is tett: egy lelkész legyen a városban, de az teljes időben ennek a munkának szentelje magát. A levélben végezetül azt javasolta, hogy első lépésként a római magyar lelkész jogi helyzete kerüljön tisztázásra.

Úgy tűnik, hogy ezt a javaslatot Mindszenty bíboros először elfogadta, majd elvetette, mert egy 1972. november 29-i dátummal írt levelében megbízta Frank Miklóst a római Vikariátussal folytatandó megbeszéléssel, a levelet azonban nem küldte el.[218] Feltételezhetően volt információja arról, hogy a következő évben Rómába új magyar lelkész érkezik. A tényekhez tartozik, hogy Róma négy zónára osztása körzeti misékkel se 1948-ban, se 1972-ben nem valósult meg.

Az 1972. év eseményeihez visszatérve meg kell említeni, hogy Pünkösd ünnepe alkalmából a II. világháborút követően első alkalommal került sor arra, hogy magyar hívek püspökeikkel Rómába zarándokolhattak. VI. Pál pápa május 22-én fogadta a püspököket, május 24-én pedig a mintegy háromszáz hívőt.[219] Természetesen a római magyar kolónia ebbe nem kapcsolódott be. Ennek megfelelően a körlevelekben a zarándoklatnak nincs semmi nyoma.

Augusztus 20-án a szentmise és a fogadás a Szent István Házban volt, amelyre most is a lelkész küldte a meghívót.[220] Halottak napját,[221] Szent Erzsébet ünnepét, november 19-én a szokásoknak megfelelően ünnepelték azzal a különbséggel, hogy a misét a S. Girolamo della Carità templomban tartották.[222] A novemberi körlevél az év során elhunytakról most első alkalommal nevük felsorolásával emlékezett meg.[223] Karácsonyt is a szokásoknak megfelelően ünnepelték. Frank Miklós most a körlevélben kérte az adományokat a menekültek részére.[224]

Asztalos János menekült lelkész külön kérő levélben fordult a magyar kolónia tagjaihoz, hogy a táborokban élő kb. nyolcszáz magyart meg tudja ajándékozni.[225] Mind-

---

nak tagja volt. Lásd: *A Szombathelyi Egyházmegye Névtára 1991.* Szombathely, 1991. 144, 195. *A Szombathelyi Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa 2000.* Szombathely, 2000. 164. RUPPERT JÓZSEF: *Visszatekintés.*

217 Lásd: NÉMETH LÁSZLÓ, i. m. 204 és Frank Miklós személyes közlése.

218 Lásd: *Mindszenty bíboros levele Frank Miklósnak.* Kelt: Bécs, 1972. november 29. In: *Mindszenty Archívum.*

219 Lásd: *Magyar zarándokok Rómában.* Lásd: *Katolikus Szemle,* 24(1972) 2. szám, 161-165. *A Szent István év záróeseménye: pünkösdi nemzeti zarándoklat Rómába. Az Actio Catholica Országos elnökségének közleménye. Új Ember,* 1972. május 21. és *Magyar zarándokok Szent Péter sírjánál. Külön fogadáson a Szentatyánál. Új Ember,* 1972. május 28. A zarándoklatot eredetileg 1971-re tervezték, de Mindszenty bíboros római tartózkodása miatt halasztották 1972-re.

220 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1972. augusztus.

221 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1972. október.

222 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1972. november.

223 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1972. november: Koltay Kálmánné, Strauss Roberto, Vadnay Béláné, Kiss Margit, Kövesdy Bonelli Elsa, Derkánl-Momok Irén, Kövessy Jolanda, Richter Józsefné, Walter János Sch.P. Lengyel Menyhért.

224 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1972. december.

225 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Comitato Ungherese, fejléces levél. Kelt: 1972. Karácsony. A gyűjteményben ez az egyetlen levél Asztalos Jánostól.

szenty bíborossal ő is váltott levelet. 1973. május 26-án a bíboros megbízta azzal, hogy nézzen utána Balogh Lászlónak a Capuai menekülttáborban.[226] A levélre már NSZK-ból válaszolt, ahová menekültként érkezett 1973. május 12-én. Válaszában utal arra, hogy ismeri az illetőt, nyújtott neki segítséget. Jelenleg várja a kivándorlási engedélyét Amerikába. Végezetül jelzi, hogy az ügyet átadta utódjának P. Salamon László OFM.Cap., aki a továbbiakban foglalkozik a menekültek lelki gondozásával.[227]

Frank Miklós római lelkipásztori működésének utolsó évében, 1973-ban a havi misék, a Húsvét előtti kétnapos előkészület, Húsvétvasárnap mise a zarándokházban a szokott formában zajlottak,[228] ugyanúgy, mint augusztus 19-én a Szent István Házban Szent István ünnepe.[229] Októberben Kada Lajos érsek[230] pappá szentelésének 25. évfordulójára kaptak meghívót a kolónia tagjai, amelyet szintén a Szent István Házban tartottak.[231] Október 21-én vasárnap 11 órakor pedig az 56-os forradalom hőseiről emlékeztek meg a S. Girolamo della Carità templomban, amelyen a szentbeszédet már az új lelkész P. Kovách Tibor Angelus OFM.Cap.[232] mondta.[233] Frank Miklós, római ma-

---

226 Lásd: *Asztalos János levele Mindszenty bíborosnak.* Kelt: Gangkofen, 1973. július 11. In: *Mindszenty Archívum,* Olaszország.

227 Salamon László OFM.Cap. 1921-ben született, 1938-ban lépett be a Kapucinus Rendbe, 1967-1973-ig brüsszeli magyar lelkész, 1973-ban jött Rómába. Lásd: *Üzenet,* 1975. február. BOROVI JÓZSEF: *A belgiumi magyar katolikusok lelkigondozásának története.* Bp. 2002. 130-136: tévesen olaszországi magyar lelkésznek van feltüntetve. Jelenleg Budapesten él.

228 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1972. március-április.

229 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Meghívó, 1972. augusztus.

230 Kada Lajos 1924. november 16-án született Budapesten. Mindszenty József bíboros küldte Rómába tanulni. A Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke volt. 1948. október 10-én Rómában szentelték pappá az Esztergomi Főegyházmegye papjaként. A PMI-be 1951. június 15-én lépett be. A 1951-ben olaszországi menekült lelkész volt. 1955-től a Pápai Diplomáciai Akadémia növendéke. 1957-ben a Lateráni Egyetemen doktorált egyházjogból. 1975. július 20-án szentelték püspökké Rómában. 1984-1991 között a Szentségi Kongregáció titkára. Bonnban, utána pedig nyugdíjba vonulásáig Madridban nuncius. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 460. NÉMETH LÁSZLÓ, i. m. 215. PAJOR ANDRÁS, i. m. Saját közlése alapján *Kada Lajos.* In: *Magyar Katolikus Lexikon,* VI. kötet. Bp. 2001. 12-13, PMI személyi kartotéka. *Üzenet,* 1975. július-augusztus. A Szent István Alapítvány igazgatótanácsának 1972-től 1975-ig volt a tagja, 1985-től 1991-ig pedig, Mester István halálát követően, harmadik elnöke. Lásd: RUPPERT JÓZSEF: *Visszatekintés.* Budapesten halt meg 2001. november 26-án. A Fiumei úti temetőben nyugszik. Lásd: *Új Ember,* 2001. december 2. és december 16.

231 Lásd: Frank Miklós Meghívó, fejléc nélkül, 1973. október, a mise október 14-én 18 órakor volt.

232 Kovács Tibor Angelus OFM.Cap. 1911. október 9-én Pesterzsébeten született. 2001. szeptember 5-én halt meg Rómában. A Verano-i temetőben, a kapucinusok parcellájában nyugszik. 1927-be belépett a Kapucinus Rendbe. 1929-ben tett első fogadalmat, majd 1932-ben lett örökfogadalmas. 1935. június 20-án Budapesten szentelték pappá. Elöljárói 1947-ben Rómába küldték, teológiai tanulmányok folytatására. A Pápai Gergely Egyetemen teológiából licenciát szerzett „summa cum laude" fokozattal. A kommunista uralom hatalomra jutását követően nem tért haza Magyarországra. Az emigrációban első állomáshelye Kanadában volt, ahová 1951. februárjában érkezett meg. 1958. március 11-én kapta meg a kanadai állampolgárságot, amit élete végéig megtartott. Ekkor változtatta nevét Kovácsról Kovachra. 1951 és 1953 között tanulmányokat folytatott és tanított Cacounaban, innen Ottawába került, ahol 1953-1963 között teológiát tanított. Itt kezdett foglalkozni a bevándorolt magyarokkal. 1963 szeptemberétől 1964 júniusáig Montreálban filozófiát tanított. Zágon József kérésére 1964. július 10-én érkezett Párizsba, ahonnan 1966. szeptember 3-én ment Strassbourgba. Kelet-Franciaország magyar lelkésze volt egészen addig, amíg nem jött Rómába. Lásd: NAGY CSABA, i. m. 557, saját közlés alapján: *Kovács Angelus, Kovách, OFMCap.* In: *Magyar Katolikus Lexikon* VII. Bp. 2002. 276, és Kovách Angelus személyes iratai, 1973. évi agenda, 1974. január 12-i levele, 1976. *Üzenet,* február.

gyar lelkész által küldött utolsó meghívó a halottak napi szokásos misére és temetőlátogatásra invitált.[234] Ezzel zárult római lelkészi működése.[235] A karitász területén folytatta munkáját, majd 1976-ban távozott az NSZK-ba.[236]

ÖSSZEGZÉS

Összegzésül elmondható, hogy 1963-1973 között a korábbi években kialakított rend szerint alakult tovább a közösség élete, amely jól nyomon követhető a rendszeresen küldött meghívókból, illetve körlevelekből. Sorsforduló volt a közösség életében a Pápai Magyar Intézet átadása a Magyar Katolikus Püspöki Karnak és a Szent István Ház felépítése. A szentmiséket rendszeresen, július - szeptember hónapok kivételével a hónap végén a S. Girolamo della Carità templomban tartották. Nagy újdonság, hogy a II. Vatikáni Zsinat liturgikus reformjának a bevezetése után a miséket magyar nyelven lehetett végezni. 1968-1969-ben a hó végi miséken kívül, a hónap közepén volt egy másik mise is a zarándokházban. Ez a gyakorlat azonban, feltehetően a megközelítési gondok miatt, két év után megszűnt. A zarándokház jó lehetőséget teremtett az összejövetelekre, így felépülése után ott rendezték meg a Szent István napi miséket és a december 26-i szokásos tombolával összekötött karácsonyi ünnepet. Az egyházközségi élet bontakozását jelzi az Egyházközségi Képviselőt testület megújítása, a közös magyar sír létrehozása a Veranói temetőben, a lelkészi hivatal működésének biztosítása és a táborokban élők rendszeres segélyezése karácsony alkalmával. Ez fokozódó gondot és munkát jelentett, mert 1963 és 1966 között ötszázról majdnem a duplájára nőtt a táborokban kivándorlásra várakozók száma. A hiányos információk alapján is hatékonynak tűnik Frank Miklós, római magyar lelkész és Asztalos János, menekült lelkész együttműködése. A rendes egyházközségi élet jele az is, hogy az egyházközség számadásába a hívek betekinthettek. A magyarországi események ez alatt a tíz év alatt is hatással voltak a római magyar kolónia életére (1964-es megállapodás, Mindszenty József bíboros sorsa), de úgy tűnik, hogy a közösség élte a maga életét és kisebb figyelmet szentelt ennek, mint az ötvenes évek elején. A magyar egyház kommunizmus alatti üldözésének szomorú jele, hogy két magyar papi közösség élt Rómában, az emigránsok és a Pápai Magyar Intézet lakói, akiknek alig volt közük egymáshoz. Ez mutatkozott meg a háború utáni első magyarországi római zarándoklat alkalmával is. A magyar kolónia tagjai és a magyar zarándokok sajnos nem találkoztak, nem találkozhattak egymással.

Ez az a helyzet, amelyet örökölt az új római magyar lelkész, P. Kovách Angelus. Az ő több mint két évtizedes működésének története azonban már egy újabb tanulmány témája lesz.

---

233 Lásd: *Egyházközségi Körlevél*, 1973. október.

234 Lásd: *Egyházközségi körlevelek gyűjteménye.* Körlevél, 1973. október.

235 NAGY CSABA, i. m. 289. tévesen azt írja, hogy Frank Miklós 1974-ig volt római magyar lelkész.

236 Lásd: *Üzenet*, 1976. március. 1976-ban a Szent István Alapítvány igazgatótanácsának a tagjává választották, de tagsága még ebben az évben meg is szűnt, mert Rómából Németországba költözött. Lásd: RUPPERT JÓZSEF: *Visszatekintés.* Életrajzának további részleteit lásd: VAJAY SZABOLCS, i. m. 263-264. Kiegészítésként ehhez hozzá tehető, hogy a Karitász területén végzett munkája elismeréseként Magyarországon „Pro Caritate" kitüntetésben részesült. Lásd: *Új Ember*, 1994. június 5. Jelenleg Münchenben él.

LÁSZLÓ NÉMETH

CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE HUNGARIAN PRIESTHOOD IN ROME
SECOND PART: 1963-1973

Between 1963-1973 the life of the community continued according to the previously formulated order, which can be easily traced with the help of the invitations and encyclical letters regularly sent. The transfer of the Papal Hungarian Institute to the Hungarian Catholic Bishops' Conference, as well as the building of the Saint Stephen Pilgrimage House, was both turning points in the life of the community. Except July-September, masses were celebrated regularly at the end of the month in S. Girolamo della Carita church. It came as a great novelty, that after launching the reforms of II Vatican Council, masses could be celebrated in Hungarian language. In 1968-69 besides the mass celebrated at the end of the month, another was held in the middle of the month in the pilgrimage house. However, this practice ceased to exist in two years, supposedly due to difficulties of access. The pilgrimage house provided suitable place for gatherings, thus after it was built, the masses on Saint Stephen's day and the Christmas celebration connected with tombola on 26th December were held there. The flourishing of parish life was also indicated by the renewal of the body of parish representatives, the foundation of the common Hungarian grave in the cemetery of Verano, the functioning of the priesthood and the regular support of those staying in camps during Christmas. This meant a growing problem to be solved as well as more work, since between 1963 and 1966 the number of those staying in camps waiting for emigration grew from 500 to almost 1000. Even on the basis of incomplete sources we may state, that the cooperation between Miklós Frank, Hungarian priest in Rome, and János Asztalos, refugee priest, was fruitful. Another sign of effective parish life was, that believers could have a look at the accounts of the parish. Although the events taking place in Hungary during these ten years (the agreement of 1964, the fate of Prelate Mindszenty) had their effects on the life of the Hungarian colony in Rome, the community seemed to live its own life paying less attention to these events, than it used to at the beginning of the 1950s. A sad sign of the persecution of the Hungarian Church during the Communist regime was, that instead of the regular meetings of priests coming to an end on 1964, two communities of Hungarian priests existed in Rome, namely the emigrants and the residents of the Papal Hungarian Institute, who in fact did not have any connection. This was evident also during the first Hungarian pilgrimage to Rome after the war. The members of the Hungarian colony and the Hungarian pilgrims did not meet, they could not meet each other, unfortunately.

This was the situation that the new Hungarian priest, Angelus P. Kovách, inherited in Rome. The history of his activity lasting for more than two decades will be, however, a topic of another paper.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/3-4

DR. KAKUCS LAJOS

SZENT JAKAB EMLÉKEK A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON*

Ahogy az eddigiek folyamán, úgy továbbiakban is igyekszünk a Szent Jakab kultuszának elterjedését, elsősorban a török hódoltság előtti Magyarország területén számba venni. Ilyen irányú törekvéseinkben nagyvonalakban követjük a legfontosabb korabeli dokumentum az 1332-37 között összeállított pápai tizedjegyzék által rendelkezésünkre bocsájtott geográfiai keretet. Ugyanakkor figyelembe kell vegyük azt a tényt, hogy Jakab apostol tiszteletének elterjedése úgy az Árpádházi Magyarország területén, mint általában Délkelet-Európában a kereszténység felvételével és az egyházi intézmények megszervezésével párhuzamosan történik. Közismert tény, hogy a Szent István által megkezdett egyházmegyei szervezkedés a 11. század második felében, de főleg Szent László királysága alatt tovább fejlődött, majd a 13. század végén nagyjából a királyi közigazgatási területek külső határaihoz igazodott. Így a Szent László által létrehozott zágrábi püspökségnek megalakításával párhuzamosan Horvátország, Szlavónia huzamosabban, míg a Dalmát tengerpart ideiglenesen nemcsak a magyar királyság, hanem a magyar egyházi fennhatóság alatt, vagy ezekkel szorosabb vagy lazább kapcsolatban álltak. A rendelkezésünkre álló adatok szerint Magyarországon a Szent Jakab kultusza először a nemzetiségi, majd a királyi monostorok, vagy ezeknek tulajdonában lévő települések plébániatemplomaik névadásával jelenkezik. A következő évszázadban a Jakab patrocínium különösen a királyi vagy püspöki területre a betelepített flamand, vallon, német vagy olasz hospesek plébániatemplomainak esetén lesz feltűnően gyakori. Mivel a 12-14. századok folyamán a szerémi, (1376) boszniai (1239) és a milkói (1226-27) püspökségek felállításával a magyar egyházmegyék hatásköre időnként a magyar királyság határait átlépi, ezért esetenként vizsgálódásunk kiterjed az ez időszakban a magyar királyság fennhatósága, vagy közvetlenül befolyása alatt álló peremvidékekre is.

ADÁCS

Szent Jakab templomát 1323-ból egy királyi oklevél említi, papja az 1332-es pápai tizedjegyzékben is szerepel.

Irod.: GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I-IV.* Bp. 1963-1998. A továbbiakban: ÁMF.

---

* Kakucs Lajos Temesvárról került ki évtizedekkel ezelőtt Németországba, ahol most is él és könyvtárosként tevékenykedik. A jelen tanulmány egy önálló kötet része, amely a METEM kiadásában jelenik meg hamarosan, és amely Magyarország és Compostela kapcsolatát vizsgálja a szerző kutatásai alapján. (Szerk.)

ALSÓPIÁN – Deutsch-Pien – Pianu de Jos (Románia)

Okiratilag a Szent Jakab templom először 1485-ben volt említve. Maga a templom építése jóval régibb, valószínű, hogy a 12. századra tehető, legalábbis is erre utal a még jóállapotban lévő románkori középhajó. A két oldalhajót valamilyen okból később teljesen lebontották. A templomban jelenleg semmi jel nem mutat Szent Jakab apostol tiszteletére.

Irod.: GUSTAV TREIBER: *Mittelalterliche Kirchen in Siebenbürgen.* 1971.,
GUSTAV GÜNDISCH: *Die Patrozinien der sächsischen Kirchen Siebenbürgens.* In: *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn.* Studia Hungarica München T.31.(1987) München. A továbbiakban: GÜNDISCH, 1987.

ARANYOSMARÓT – Zlate Moravce (Szlovákia)

A helység templomából származó Szent Jakab szárnyasoltár ma Esztergomban a Keresztény Múzeum gyűjteményében találjuk. Az eredeti szárnyasoltárból ma már csak egy 95 × 61 centiméteres táblakép maradt fenn. Ez a rész Radocsay szerint 1450 körül keletkezett, bő tógás, szakállas, hosszú hajú, öregedő, térdelő apostol ábrázolásánál teljesen hiányzanak a zarándokszentre utaló tipikus jelek.

ÁRPÁS

A Szent Jakabról elnevezett prépostság egykori épületeiből Árpás és Mórichida között ma már csak a templom áll, mely a Mórichidáról kiindulva az Árpás felé vezető úton balra a Rába partjától egy párszáz méterre fekszik. A helység első említése 1030-ból ismeretes, fontossága már abban az időben, itt a Rába folyón áthaladó úton létező hídvám volt. A falu később az állandó áradozások miatt a Marcal folyó túlsó oldalán álló dombokra volt átköltöztetve. A 13. század elején itt alapította a Pok nembeli Móric, nyitrai ispán a királyné udvarmestere ki 1241-ben a Sajó menti ütközetben IV. Béla életét megmentette és ennek testvére Mark comes a Szent Jakabról elnevezett apátságot. A premonteriek számára épített kéttornyos, egyhajós és karzattal ellátott téglatemplom egyenesen záródó szentéllyel épült a keresztboltozatos szentély bordáit Isten kézzel díszített zárókő tartja össze. Négyszakaszos laposboltozatú hajó nyugati homlokzatán két magas, erős torony egyszerű puritán késő románkori kapuboltozattal. A templom belseje többször át volt építve. Az 1680-ból származó főoltár Szűz Máriát, mint Magyarország patrónusát ábrázolja kezében a Rábaszabályozás térképével.

A templom déli oldalán állott az egykori kolostor, a Pok nem családi temetkezési helye. A család halottaiért mondott misék biztosítására a kolostor a kegyúri családtól 1251-ben igen gazdag adományt, 800 hold földet és a már említett hídvámját kapja. A mórichidai apátság eredetileg az 1180-ban Csornán alapított Szent Mihály tiszteletére elnevezett premontrei rend fennhatósága alatt álló nemzetiségi monostorhoz tartozott. Egy 1403-ból származó okirat szerint a Mórichidai család egyik tagja Miklós bizonyítja, hogy már elődei is a Szent Jakabról elnevezett kolostorba temetkeztek. Ugyanitt említtődik a Győr felé vezető úton az ekkor már lakatlan Szent Jakabfalva. 1475-ben a monostor a pálos rend birtokába kerül, majd 1541 után a törökök veszik birtokukba.

Irod.: Fejér. Cod. Dipl. IV. 3. 122.,
RÓMER FLÓRIS: *Az árpási Szent Jakabról címzett prépostság.* Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. Győr, 1863.,

KARÁCSONYI J.: *A magyar nemzetségek a 14. század közepéig* I–III. Bp., 1900–1901. A továbbiakban KARÁCSONYI J., 1900–01.

BABÓCSA

A Rinye patak partján fekvő kis település a jelek szerint jelentős szerepet játszott a Jeruzsálem felé vezető zarándoklatok történetében. Erre utal a Tibold család által alapított bencés kolostor, melyhez egy adott időben több mint 30 falu tartozott. A kolostor védőszentje Szent Miklós a koraközépkor folyamán Kelet-Európa szerte, mint a kereskedők, az utasok és természetesen, mint a zarándokok védőszentjeként volt tisztelve. A helységnek és a mellette fekvő kolostornak a Jeruzsálem felé vezető zarándoklatokban játszott szerepére utal a falu melletti település, mely a Hídelő nevet viseli. Közismert, hogy a középkorban Magyarországon viszonylag kevés volt a hidak száma, mert a folyókon való átkelést a révek melletti kompokkal történt. A Babócsa melletti egykori Dráva híd, melyre a Hídelő név utal, együtt az itteni bencés kolostorral a Belgrád fele menő út egyik jelentős pontja lehetett. Hogy a Babócsa melletti hidat a Róma és a Santiago de Compostela felé haladó zarándokok is használták, azt bizonyítja a település plébániatemploma, mely 1390-től a Szent Egyed nevét viselte. Dr. Magyar Kálmán szives közlése szerint a középkorban Babocsány egy, a Szent Jakabról elnevezett zarándokszálló is létezett.

Irod.: *Babócsa története. Tanulmányok a község történetéből.* Babócsa, 1990.

BAKONYSZENTJAKAB

Bakony környéke már Szent István királyunk idején úgy ismert, mint a remeték által kedvelt terület. A Bakonybélbe épített bencés apátságba magányába már Szent Gellért is több évete töltött.

Bakonyszentjakab a Pál veszprémi püspök által elrendelt összeírásban 1263-ban, mint pálos kolostor van említve, de egyes szerzők szerint a kolostort II. Endre király 1218-ban a Szentföldre indulása előtt alapította. Gyöngyösi Gergely szerzetes által a 16. században összeállított pálos inventar szerint, 1307-ben a Rathold nembeli Keszi Lőrinc leszármazottjai a veszprémi káptalan előtt újból megerősítették a Szent Jakab monostor részére tett adományokat és egyúttal leírják a kolostor birtokait is. Az említett munka a törők hódoltság előtti időkig rögzíti a kolostor számára tett adományokat. A 19. század második felében Rupp Jakab, majd Römer Flóris írják le részletesen a már csak romokban álló egykori kolostort. Ma, a Tapolcától északra fekvő Zalahaláphoz tartozó Gárdahegyen már csak a romjai láthatók a régi pálos kolostornak, melynek közelében lévő forrást ma is Szent Jakab néven ismer a környék lakossága.

Irod.: *Monumenta Romana. Episcopus Vespremiensis.* Tom. II. 1276–1415. Bp., 1899.; ZSÍRAY LAJOS: *A Bakonyszentjakabi pálos kolostor.* In: *Műemlékvédelem* 3/1977. TAMÁS GUZSIK: *Kritische Fragen zur früher Paulianer architektur in Ungarn.* In: *Die Paulianer-wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgerland.* Heft. 70. Eisenstadt, 1984.

BALATONKERESZTÚR

Az Ady Endre utcai templombelső oldalkápolnájában található egy kisebb méretű Szent Jakab szobor, melynek eredetéről nincs információnk.

BÁNMONOSTOR (Ma Banostor-Szerbia)

A 14. században a település plébániatemploma a Szent Jakab nevet viselte. Rendkívül érdekes azonban az, hogy itt a 12. században II. Béla király sógora, Belus bán alapított egy benedekrendi kolostort, melyben több mint 30 szerzetes élt. Ez azt is jelenti, hogy a Magyar királyság és Bizánc határán álló apátság jelentős szerepet játszhatott a Jeruzsálem felé irányuló zarándoklatok megszervezésében. A zarándokutakhoz való kötődését bizonyítja, hogy a tatárjárás után újraépített plébániatemplom a Szent Jakab nevet viselte.

BARBAN (Horvátország)

Az isztriai félszigeten található falunak plébániatemploma Sveti Jakov.

BÁRTFA (Ma Bardejov Szlovákia)

A város első említése 1247-ben történik. Az Anjou királyok alatt a város a vászonszövéssel és a lengyel kereskedés fellendülése következtében gyors fejlődésnek indul. Virágkora a 16. század, amikor a pallosjoggal rendelkező város tanácsurai római köntösbe jártak. A 14. század második felében épített Szent Egyed templomnak a Szent Keresztről elnevezett oltárának bal oldalán Szent Jakab apostolnak szobra található. A piros ruhájú és sötétkék palástban ábrázolt Szent Jakab bal kezében nyitott könyv, jobb kezében kagyló. A templomot az 1725-ös földrengés és az 1878 tűzvész nagyon megrongálta és ezután volt restaurálva. Rupp értesülése szerint Bártfa alsó temetőjében egy a Szent Jakab után elnevezett temetőkápolna létezett.

Irod.: KYSKOVSZKY VIKTOR: *Bártfa középkori műemlékei.* Bp., 1879.,
RUPP JAKAB: *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre* I–III. Pest/Budapest, 1870–1876. A továbbiakban: RUPP 1870–76.

BIHARUGRA

A település a 11. században Ugra, majd a 13. század elején Ugramonostor néven ismeretes. 1329-ből a névadó Szűz Mária monostor mellett a helységben említve volt egy Szent Jakab templom is.

Irod.: GYŐRFFY ÁMF

BILAK – Adelsdorf-Domnesti (ma Románia)

A környék sóbányái már a római korban ismeretesek voltak. A mai falut, mint püspöki udvarhelyet a dokumentumok 1246-ban említik először, együtt a nem messze fekvő Harinával. Győrffy György szerint Harina a püspöki udvarhely lehetett és Bilak ennek gazdasági tartozéka volt. A Bilakba betelepedett németeknek IV. Béla ugyanolyan jogokat biztosított, mint Harina telepeseinek. Bilak az egész középkorban és később 1848-ig az erdélyi püspökség tulajdonában maradt. A Szent Jakab tiszteletére alapított gótikus templom 1437-ben építődött, nem lehet tudni, hogy eredetileg háromhajós volt, ma a bal oldali hajó hiányzik. 1944 őszén a német lakosok nagy része elhagyta a falut, helyükbe később románok telepedtek le. Ma a faluban már csak románok laknak, az ortodox pap elbeszélése szerint a volt szász lakosságtól megvásárolt templom a román ortodox rítus szerint van átalakítva, a régi oltár ikonosztázzal lett kicserélve és legújabban a templom kapubejárata fölötti mezőt is bizánci stílusban rajzolt Krisztus alakja díszíti. A nemrég újravakolt templom bejáratának oszlopain még látható zarándok-

kagylók utalnak a régi Szent Jakab patrocíniumra. Egy 1449-ből származó okirat szerint Harinai Farkas János végrendeletében 100 aranyat ajándékoz több templom, köztük a Bilaki Szent Jakab templom megsegítésére.

Irod.: MARTIN WEISS: *740 Jahre Billak in Siebenbürgen.* 1986.
JAKÓ ZSIGMOND: *A kolosmonostori konvent jegyzőkönyvei.* (1289–1556) I. kötet. Akadémiai kiadó, Bp. 1990.,
GYÖRFFY ÁMF.

BRASSO – Kronstadt – Brasov (România)

A német lovagrend letelepítése után gyorsan fejlődő város a következő évszázadokban a keletre irányuló magyar külkereskedelem, valamint az itt áthaladó tranzit igen jelentős csomópontja lett. Nagy Lajos királyunk által 1353. március 28-án a Brassó város részére kiállított szabadságlevele szabad utat nyitott a város kereskedőinek nemcsak a Duna torkolatának közelében fekvő genuai kereskedő telepek, hanem az Adriai-tenger partvidéke felé is. Párhuzamossan a helység gazdasági és katonai jelentőségének növekedésével egyre több templom és kolostor épült a város területén. 1243-tól van tudomásunk premontrei apácák kolostoráról. A város lakói a 13. század második felében a kerci ciszterci apátság templomának mintájára építik fel a Szent Bertalanról elnevezett háromhajós, kereszthajós gótikus templomukat. Magyar királyság keleti határának e fontos városában hamar megjelenik a domonkos rend, melynek Szent Péter és Pál apostolokról elnevezett kolostorát 1323-ban kezdik építeni. A 14. században a rendkívül gyorsan fejlődő kereskedő városban a kolostor- és templomalapítók sorában a szerzetesrendek mellett feltűnnek a város tehetősebb polgárai is. Így egy 1342. április 25-én keltezett okirat szerint Cresche Nikolaus nevezetű brassói polgár és felesége Margareta egy fél malmot ajándékoznak a Szent Péter és Pál apostolokról elnevezett kolostor papjainak, azzal a kikötéssel, hogy ezek a papok a házaspár által épített Szent Jakab kápolnában évente egy misét mondjanak az adományozók lelkiüdvéért. A város történetével foglalkozó szakemberek szerint vitatott a Szent Jakab kápolna topográfiai elhelyezése. Egy 15. századi krónika szerint a Szent Jakab kápolna a város falain kívül létezett. Ezt a tudósítást figyelembe véve, feltételezhetjük, hogy úgy mint Sopron, Kolozsvár, Szászsebes és Nagyszeben esetében, itt Brassóban is a Szent Jakabról elnevezett kápolna egy temetőkápolna volt, melynek nem volt papja és ezért kellett Cresche Jakabnak és feleségének a lelki üdvéért tartandó misék ügyébe a domonkosokhoz forduljanak.

Brassó város jelképe, Kelet-Európának egyik legszebb gótikus temploma 14. és a 15. században épült fel mai belváros területén. Az 1689. évi nagy tűz után Fekete Templomként ismert Szűz Mária plébániatemplomban egy kisebb méretű kőből faragott Szent Jakab szobor található. A szobor jobb karja hiányzik, Szent Jakab a szokásos zarándokkalappal és a sálán lévő kagylóval van ábrázolva. Gheorghe Arion kolozsvári történész szerint a szobor 1440–1450 között készült. Brassó a középkor folyamán a Magyarországon keresztül keletre haladó kereskedőknek és zarándokoknak utolsó biztos városa volt. A városnak a Földvár felé vezető útja mellett a Szent Borbála kápolna közelében létezett egy a Szent Lázárról elnevezett kórháza. Földvár valószínű, hogy jelentős szerepet játszott a zarándokok ápolásában, erre utal a Szent Lélek rendnek ottani kórháza. Nem tudjuk biztosan, hol állott az a Szent Antal ispotály, melynek falai között menedéket és ápolást találtak nemcsak az itt átutazó zarándokok, hanem a török fogságból megszabadult foglyok is. A rabmegváltás, illetve a tatár és török fogságból

megmenekültek befogadásának a középkor folyamán komoly hagyományai voltak Brassóban. Hogy az itten keletre haladó keresztesek, vagy zarándokok hozhatták magukkal a franciaországi Saint Leonard de Noblatban 559-ben meghalt rabszabadító Szent Lénárt emlékét ezen a téren csak a feltételezésekre szorítkozhatunk. Arra sincs megbízható adatunk, hogy mikor is épülhetett fel a Cenk melletti vár közelében állott Szent Lénárt kápolna. Az 1934-ben végzett ásatások után K. Sebestyén József a 11. századra teszi a kápolna építését. Ezt a feltételezést Entz Géza a 13. század elejére teszi. Az utóbbi annyiban lehetségesebb, mert ebben az időben telepedtek le a barcaságba Német Lovagok, ők építhették a Cenk tetején a Brassovia nevezetű várat és a mellette lévő Szent Lénártról elnevezett kápolnát. Magának a kápolnának létezése is elég szokatlan vidékeinken, hisz Kelet-Európában – Ausztriában Graz környékén 1130-tól, a cseh vidéken Citov-ban 1210-ban, majd Erdélyben Alsózsukkon 1332-ben találkozunk először Szent Lénartról elnevezett templomokkal. Az ausztriai és a csehországi Lénárt, a Szent Egyed és Szent Jakabról elnevezett templomokkal a Santiago de Compostela felé haladó zarándokutakra utalnak. Feltételezhető, hogy Brassóban a zarándoklatok mellett Szent Lénárd jelenléte jelzi, hogy a tatár és később a török rabságból megszabadultak emlékét elevenítette fel a kápolna. Hogy ennek milyen nagy fontossága volt, azt éppen a törököknek az 1421. évi véres beütése jelezte a legjobban. Amikor Hunyadi János alatt a Brassóiak átépítik védelmi rendszerüket a régi vár melletti Szent Lénárd kápolnát is lebontották. A lebontást Dénes veszprémi püspöknek az 1455-ről keltezett levele tanúsítja, mely szerint az egyházatya jóváhagyta a régi Szent Lénárd kápolnának lebontását azzal a feltétellel, hogy a kápolnában található kegyszereket az épülő új templomba vigyék át (nn. a mai Fekete templom) és ott a rabszabadító szent tiszteletére egy kápolnát állítsanak fel. Egy 1499-ből származó pápai oklevél a több évi bűnbocsánatot hirdet azoknak a hívőknek, kik bűneik megbánása mellett alamizsnába részesítik azt a Szent Antal kórházat, mely a korabeli dokumentumok szerint a török rabságból megszabadult keresztény foglyok menedékhelyeként volt említve.

Brassó város nemcsak támogatója volt a zarándoklatoknak, hanem polgárai is gyakran felkeresték Jeruzsálem, Santiago de Compostela, Róma és Aachen kegyhelyeit. Így 1463-ban egy Petrus Graef nevezetű polgár, Brassó város bírája a város kórházainak és templomaira hagyott bőkezű juttatásokon kívül végrendeletileg 100 márkát hagyományozott egy jeruzsálemi búcsújárás fedezésére. Egy 1493-ból származó hír szerint bűneik bocsánatáért a barcasági papok híveiket mariazelli, lorettoi és compostelai búcsújárásokra küldhették. Hogy a compostelai zarándoklatokról és Szent Jakab apostolnak állítólagos spanyolországi cselekedeteiről a brassóiak jól tájékozva voltak azt bizonyítja az a másolat, melyet az egykori Péter és Pál kolostor egyik tagja Nicolaus de Vetere 1427-ben Jacobus de Voragine műveiről készített.

Irod.: MAJA PHILIPPI: *Die Bürger von Kronstadt im 14. und 15. Jahrhundert.* 1986.
VICTOR ROTH: *Beiträge zur Kunstgeschichte Siebenbürgens.* Straßburg, 1914.
GHEORGHE ARION: *Sculptura gotica in Transilvania.* Clúj, 1974.

BRULYA – Braller – Bruin (Románia)

Brulya egy régi szász település templomának papját egy 1337-ből származó összeírás is említi. Szárnyasoltár belső tábláinak fő témája a myrai Szent Miklós életének ábrázolása. Külső tábláinak alsó sorában az Árpádházi magyar szent királyok, István és László szomszédságában ott találjuk Szent Jakabnak és Szent Rókusnak közös tábláját. Mindkét

szent a késő középkori ábrázolásmódnak megfelelően hosszú bő zarándokköpenyben, kagylóval díszített kalappal, táska, csutora és bottal felszerelve jelennek meg. Anélkül, hogy belemerülnénk a szárnyasoltár szentjeinek elemzésébe hangsúlyozni szeretnénk, hogy szerintünk nem véletlen az, hogy a brulyai templom védőszentje a csodákkal övezett myrai püspök Szent Miklós. Természetes, hogy az itteni oltáron is megtaláljuk a kis-ázsiai származású püspök cselekedeteinek ábrázolását, mint a három szegény lány becsületének, a háborgó tengeren utazóknak, a hamis vád alatt állók megmentését éppúgy, mint az éhezők megsegítőjét is. Számunkra azonban sokatmondó az, hogy az amúgy is egész Európában, mint az utazók, kereskedők és zarándokok védőszentjeként ismert Szent Miklós mellett az oltár predelláján a Magyarországon mindenütt szokásos Szent István és Szent László mellett fontos helyet foglal el a Santiago de compostelai zarándoklatok jelképeit magán viselő Szent Jakab és Szent Rókus, valamint a 14 segítőszent ábrázolása. Itt Brulyán mindezek hangsúlyozzák Szent Miklósnak, mint a zarándokok védőszentjének a szerepét, jelezve azt, hogy a település és ennek temploma jelentős szerepet játszhatott a keleti kereskedelem és a zarándoklatok megszervezéséb. Máskülönben Brulya nem az egyedüli erdélyi száz templom, melynek oltárát Szent Miklós díszíti, hasonló témája van a Cund (Reußdorf, ma Cund - Románia) helység oltárának is. Azt is érdemes megemlíteni, hogy a reformáció előtt az erdélyi szász vidékeken nagyon gyakori volt a Szent Miklósról elnevezett templomok száma. Gustav Gündisch tanulmánya szerint a templomelnevezések sorendjében, Szent Miklós 17 templommal közvetlenül Szűz Mária után a második helyen állott a szász székekben. Ha ezeknek a templomoknak keletkezési idejét megvizsgáljuk, akkor azt vesszük észre, hogy nagyrészük az Anjou és a Jagelló királyaink idején épültek, amikor az erdélyi szászok nagy szerepet játszottak a keletre irányuló kereskedelem lebonyolításában.

Irod.: GISELA UND OTMAR RICHTER: *Sibenbürgische Flügelaltäre.* Innsbruck, 1992.

BUDA – Ó-BUDA

Budának egy részét a 13. század második felétől, Óbudának hívták, itt a római kori Aquincumba állott az árpádkori Kurszán vára. Az óbudai várat 1343-ban I. Lajos király édesanyjának Erzsébet királynénak adományozza, itt a királyné városának nevezett részen alapította 1346-ban a királyné a klarisszák kolostorát. Ettől délkeletre a Dunáig terjedő területen már a 12. század folyamán egy kézműves- és kereskedőnegyed létezett. Óbuda és Felhévíz között a mai Újlak helyén, hol a Kurszán ivadékoknak még a 13. században is birtokaik voltak, állott a középkori Szentjakabfalva és egy valószínű már a 12. században épített Szent Jakabról elnevezett királyi kápolna. Nem tisztázott, hogy a Szent Jakab kápolna eredetileg, mint királyi kápolna épült, vagy a már a 12. század folyamán jelentékeny idegen lakossággal rendelkező kereskedő és kézműves település lakói által, mint plébániatemplom, vagy temetőkápolna volt létesítve. Óbudának egykori királyi alapításra (egyesek szerint Szent István kori) utal a veszprémi káptalan által 1247-ben kibocsájtott oklevél, mely szerint a Nagyboldogasszony templom és a Szent Jakab egyház a veszprémi püspökség fennhatósága alá tartoztak.

Ortvay 1268 körül Új-Budán létező Szent Jakab templomot és ennek plébánosát, Benedeket említi.

Hogy a középkori Magyarország fővárosa a Jeruzsálem és Santiago de Compostela felé irányuló zarándoklatoknak jelentős állomása lehetett, arra a Szent Jakab emlékek mellett az egykori Szentpéteri kapu közelében álló johannita rendház és ennek tulajdo-

nában lévő Szentlélek ispotály és ugyancsak ott a város falain kívül álló Szent Lázár templom nevei bizonyítják. A régi Buda területén a rászorultak és az idegenek megsegítésének gyakorlatát, az alhévízi Szent Erzsébet és a Szent Pál utcai szegények háza is sugalmaza.

Irod.: DERCSÉNYI DEZSŐ: *Budapest műemlékei.* I. és II. kötet., GEREVICH TIBOR: *Magyarország románkori emlékei.* 1938.,
KARÁCSONYI J., 1900-01, II-III. kötet
JANKOVICH MIKLÓS: *Buda környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye.* In: *Budapest Régiségei.* 1959. (XIX. kötet),
KUBINYI ANDRÁS: *Die Anfänge Ofens.* 1972.,
ORTVAY T.: *Magyarország egyházi földleírása a 14. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve* I-II. Bp., 1891-92. A továbbiakban: ORTVAY T., 1891-92.

CAMPULUNG – Campus Longus – Langenau – Hosszúmező (Románia)

Minden valószínűség szerint itt állt a 14. századi Európának legkeletebbre fekvő Szent Jakab temploma. Havasalföld első fővárosának, a mai romániai Campulung helyén álló első megerősített települést minden jel szerint a II. András magyar király által barcaságba betelepített Német Lovagrend alapította. A határvédelemre és a kunok térítésére 1211-ben a Szentföldről a barcaságba letelepített lovagrend hatáskörét II. András fokozatosan kiterjesztette a Kárpátokon túlra egészen a Dunáig. Valószínű, hogy ebben az időben telepedtek le a lovagok védőszárnya alatt az első hospesek is a mai Campulung városában, mely a következő évszázadokban az Erdélyből idetelepülő mestereknek és kereskedőknek jelentős központjává nőtte ki magát. A július 20-án, az Illyés napján kezdődő cimpulungi vásár egy hónapig tartott és még a 17. században is a Balkán- és a Fekete-tenger felé irányuló kereskedelem legfontosabb eseménye volt. A lovagrendnek a távozása ellenére Campulung, mint kereskedő település tovább fejlődött az itt élő nagyszámú katolikus szász (elsősorban brassói eredetű) lakosság már a 13. század második felében egy nagyméretű gótikus plébániatemplomot épített. Az 1788-ban lebontott templomra ma már csak a romjai és az utóbbi évtizedekben újraépített torony hívja fel a figyelmet. A fennálló torony, melyet a helybeliek a „Baratie" név alatt ismernek nem más, mint a középkori Szent Jakab plébániatemplom maradványa. Az utóbbi évtizedekben végrehajtott régészeti kutatások szerint a Szent Jakab plébániatemplom építésénél a 13-14. századok folyamán két szakaszt lehet megkülönböztetni. Az első valószínű a tatárjárás utáni évtizedekre tehető az akkor felépített templomba temették el az 1300-ban elhalt városbírót, melynek „comes Laurentius de Longo Campo" feliratú kőkoporsója a mai napig is itt található. Az építkezés második fázisa, mely a templom kibővítéséhez vezetett valószínű, hogy az 1427-es évi török betörés utáni évtizedekre tevődik. Ekkor bővülhetett ki a templom patrocíniuma, hisz az 1525-ben öntött harang feliratának tanúsága szerint a templom neve „Szent Jakab és Szent Anna" nevet viselte és az obszerváns ferencesek kolostorához tartozott. A reformáció után az épület mint ahogy ezt a korabeli utazók leírásai is egyöntetűen bizonyítják, mint református templom továbbműködik. Itt kell megemlítenünk azt, hogy a város német nyelvű lakossága hosszú évszázadokon keresztül minden májusban vagy június elején a Szent Jakab templomban összegyűlve választotta meg a 12 esküdt által javasolt két személy közül a közösség sorsát egy évig irányító bírót. Az első név szerint is ismert campulungi bíró az 1300-ban elhalt Laurentius a Szent Jakab templomban van eltemet-

ve. Feltételezhetjük, hogy a bíróválasztás és az ezzel együtt járó önkormányzat a város alapításával egyidejű. Amire fel kell hívjuk a figyelmet, hogy szerintünk nem véletlen az, hogy a campulungi polgárok a bíró választását a Szent Jakab templomban tartották. Természetes az is, hogy megfelelő helység hiányában Európa szerte a polgárok gyülekezetére a legmegfelelőbb helyek a közösségi élet központjában álló plébániatemplomok voltak, így történhetett ez Campulung esetében is. A Kárpátok alján fekvő város esetében mégis a flandriai városok 11. századi történetére kell gondoljunk, amikor a céhekben szervezett városi polgárság nem egy esetben hosszas és véres harcok során kivívja önrendelkezési, önkormányzási jogát. Liège város esetében a polgári önrendelkezés, a város élén álló bíró választása közvetlenül kapcsolódott a Szent Jakab kultusz elterjedéséhez. Liègben az első polgári templom (Bürgerkirche) építése 1015-ben kezdődött és ekkor még a takácsok védőszentjeként tisztelt fiatal Jakab Apostol nevét viselte. Az 1030-ban történt felszentelése után, ebben a templomban gyűltek össze a polgárok és választották meg a város vezetőségét, melyt itt tette le a hivatali esküjét is. Habár a Campulungon keresztül vezető keleti kereskedelmi utat a kora középkorban rendszeresen használták a flamand kereskedők is, mégsem tudjuk a Campulung és Liège között létező közvetlen kapcsolatot bizonyítani. Kétségtelen azonban, hogy Délkelet-Európa szerte és így a magyar királyság területén is a 11. és 15. századok közötti időkben több város esetében éppen az idegenek, sokszor flandresek néven emlegetett kereskedők, vagy mesterek által lakott városrészekben nagyon gyakori a Szent Jakabról elnevezett plébániatemplomok jelenléte.

Nem messze a Szent Jakab plébániatemplomtól épült fel a 14. században a Szent Erzsébetről elnevezett domonkos kolostor és ennek kórháza, kinek építője nem volt más, mint Klára asszony, az 1350 táján uralkodó havasalföldi fejedelem — Nicolae Alexandru — magyar származású felesége.

A 14. század második felében itt kolostorral jelenlévő domonkosokra gondolva a campulungi városi plébánia névadásánál nem zárhatjuk ki egy másik tényezőt sem. Köztudott, hogy a középkorban Szent Jakab Apostol egész Európába mint a hitetlenek, de főleg a muzulmánok elleni harc védőszentjeként volt tiszteleve ezért számunkra közeláll az a feltevés is hogy a cimpulungi plébániatemplom 1220 után jelentős szerepet játszhatott a domonkosok keleti missziójában, melynek fő célja a Kárpátoktól keletre és délre lakó kunok megtérítése volt. Ilyen irányú feltételezéseinket alátámasztja az a tény is, hogy Imre és II. András magyar királyok uralkodása alatt ülésező negyedik lateráni zsinat több missziós türelmetlenségi határozatot hozott és III. Ince valamint III. Honorius pápák az említett királyokhoz írt felszólításaikban gyakran sürgetik a Magyarországról kiinduló keleti és déli missziók megszervezését. Az elsőleges határőrző szerep mellett, ezt a politikát is figyelembe véve telepítette le II. András magyar király a német lovagrendet. A Kárpátoktól délre fekvő területek lakóinak térítése már a 12. század folyamán jelentős szerepet játszott a magyar királyság politikájában. Ebben az időben a térítés megszervezésében és az eretneknek tartott bogomilek elleni harc megszervezésében a francia cisztercita rend játszott jelentős szerepet. A keleti misszió megszervezésére III. Béla király 1179-ben a Maros parti Egresben (ma Igris Románia) majd egy pár évre rá 1202-ben, tehát röviddel a lovagrend behivása előtt II. András elődje, Imre magyar király a Kárpátoktól északra fekvő Kercben (Cirta, Románia), a Fogaras földjén alapított ciszterci apátságokat. Ezek az apátságok, akárcsak a többi magyar cisztercita telepek is a franciaországi Cluny kolostornak voltak alárendelve. Tudott do-

log, hogy a 11. századtól kezdve a Cluny apátság szervezte és irányította a spanyolországi reconquistat, vagyis a muzulmánok elleni harcot. Tudva azt, hogy itt Kelet-Európában a mohamedán kunok megtérítése és a bogomilek elleni harc úgy a magyar királyság, mint a pápai udvar szívügye volt, joggal feltételezhetjük, hogy ilyen irányú vállakozásokban komoly szerep hárult volna Kercre és esetlegesen Campulungra is. 1220 után a Magyarországról kiinduló keleti és déli térítések egyre inkább a domonkos rend fennhatósága alá kerülnek. A rend bolognai zsinatján 1221-ben Kelet-Európa evangelizása érdekében elhatározta egy magyarországi provincia felállítását. A 13-14. század folyamán magyar provincia megerősítése a tatárjárás által okozott visszaesés ellenére tovább tart, ebben az időben több domonkos konvent alakult az akkori Magyarország határvidékén. Nagy a valószínűsége, hogy úgy az erdélyi, mint a délszláv vidékeken feltalálható Szent Jakab emlékek, templomok és szobrok, ciszterci ta és később a domonkos térítéssel állnak kapcsolatban.

Irod.: BINDER PÁL: *Közös múltunk.* Bukarest, 1982.,
PAVEL CHIHAIA: *Monuments gothiques dans les anciennes residences de Valachie.* In: *Revue Romaine d'historie de l'art.* Tom. II. 1965.,
HANS PETRI: *Zur Entstehung der Stadt Cimpulung in Rumänien.* In: *Südostdeutsches Archiv* nr.14(1971).

CIOVO (Horvátország)

A Trogír melletti Ciavo-ból származik az az öt részből álló faragot oltár, melynek középpontjában Szent Jakab áll. Az 1436-ban faragott dombormű-oltár egy helyi festő a Blasius von Trogír műhelyében készül. A ruházatában és alakjában már az olasz reneszánsz jegyeit mutató Szent Jakab bal keze hiányzik jobb kezét előretartva, nem a tipikus zarándokszent ábrázolás.

Irod.: JANEZ HÖFLER: *Die Kunst Dalmatiens vom Mittelalter bis zur Renaissance (800-1520),* Akademische Verlag. Graz/Austria. 1989. A továbbiakban HÖFLER, 1989.

CSANÁD – Cenad (Románia)

Eredeti nevén Marosvár, hol már Ajtony idején egy görög rítusú bazilika épült. Ajtony leverése után, Szent Gellért teszi ide a Maros mentére az újonnan alakult csanádi püspökség székhelyét és épít egy új székesegyházat, melyet Szent György tiszteletére nevez el. Ezt a székesegyházat építette át gótikus stílusba I. Lajos magyar király anyja, Erzsébet és látta el gazdag adományokkal. Az újjáépített székesegyház tizenkét oltárának egyike Szent Jakabról volt elnevezve. Ennek az oltárnak a javadalma a 15. század folyamán évi 20 aranyforintot tett ki. Ez az oltár előtt imádkozott 1400. december elsején IX. Bonifác pápa es bűnbocsánatban részesítette az oltár adakozóit. A 15. század második felében a török veszély és később Dózsa felkelő hadainak pusztításai előrejelzik ennek a nagyfontosságú püspökségnek elszegényedését és a törők hódoltság alatti eltűnését. A 165 éves török hódoltság után a csanádi püspökség épületeinek még a nyomai sem maradtak fenn.

Irod.: JUHÁSZ KÁLMÁN: *A csanádi székeskáptalan a középkorban.* (1030-1552) Makó, 1941.,
UŐ: *Das Tschanad-Temeswarer bistum im spätmittelalter.* 1307-1552., 1964 Paderbon.

CSATÁR

A csatári Zala megyei bencés monostort 1137-ben alapítja a Gut-Keled nembeli Jáki Márton és neje Magdolna a Szent Péternek ajálva. A monostornak adott bőkezű adomány (5 eke föld, szolgák, az itt lakó libertinusok előírt kötelezetségeikkel, tíz kaptár méh, halastavak, lovak biztosította az itt elő papok tevékenységének anyagi feltételeit. Az alapítólevelek másolátát őrző és sokáig a kolostor tulajdonában lévő Gutkeled biblia, az ezüstből készült serlegek, aranyhímzésű miseruhák sokasága is jelzi, hogy a kolostor egyike volt a leggazdagabbaknak, melyet Magyarországon a 12. század folyamán az egyre nagyobb hatalommal rendelkező főúri családok alapítottak. Valószínű, hogy már a kolostor alapításakor kerülnek Csatárra azon a Szent Péter, Szent János és Szent Jakab apostolokhoz fűződő ereklyék, melyeket a török hódoltságif itt őriztek. Az utóbbi évtizedekben megjelent szakirodalom Santiago de Compostelan kívül egész Európában Würzburg, Namur, Párizs, Palencia, Firenze, Tongres, Liège, Brugge, Antwerpen, Tongres és Asquinsra korlátozza az amúgy is bizonytalan Szent Jakab ereklyék jelenlétét. Habár tisztában vagyunk azzal, hogy a középkorban nagy számban forgalomban lévő kegytárgyak nagy része hamisítvány volt, mégis érdekesnek tartjuk megemlíteni azt, hogy Csatáron az itteni és a környéki lakosság körében valószínű a török hódoltság kezdetéig ismeretes volt a zarándokszent tisztelete.

Irod.: CSÓKA LAJOS: *Geschichte des benediktinischen Mönchtums in Ungarn.* 1980.

CSEGÖLD

A Szabolcs-Szatmár megyei Cegöld nevezetű kis helységből származó egykori szárnyasoltárt ma Esztergomban a Keresztény Múzeumba őrzik. Itt az egyik oltárképen Bertalan, András, Péter, Pál, Tamás és János apostolok társaságában találjuk a kagylóval díszített sapkájú Szent Jakab apostolt is. A szakirodalomban a Cseglödi BE-mester munkájaként számontartott kép a 15. század végén festődött.

Irod: RADOCSAY: *A középkori Magyarország táblaképei.* Bp., 1955. A továbbiakban: RADOCSAY, 1955.

CSEPEL-SZIGET

A kora középkorban inkább Nagyszigetként (Insula Magna) nevezett sziget már honfoglaláskorban, mint vezéri szállás volt ismert. 1148-tól ez a terület, mint királyi Nagyszigetként ismert és évszázadokig közvetlenül az Árpádházi királyok magánbirtokaként szerepelt. Egy 1374-ből származó okirat szerint itt állott a cisztercitáknak a Szent Jakabról elnevezett apátsága. Ez az apátság 1400 körül az ausztriai Szentkereszti apátság fennhatósága alá került. Az apátság a 19. század elején még létezett, egyik apátja Böle András 1820-ban szombathelyi kanonok, később püspök lesz.

Irod.: MONUMENTA RÓMANA: *Episcopus Vespremiensis.* Tom. II. 1276–1415. Bp., 1899.,
DR. GRÉFIN GYULA: *A szombathelyi egyházmegye története.* Szombathely, 1929.,
PERÉNYI JÓZSEF: *Csepel.* Bp., 1934.

DUBROVNIK – Raguza (Horvátország)

A belváros keleti részén, a középkori várfal közelében fekvő Ploce kapu mellett a tengerbe benyúló szikla tetején áll Szent Jakabról elnevezett (Sveti Jakov) középkori benedekrendi kolostor. A kolostor építése a 13. századra tehető, arra az időszakra, ami-

kor Dubrovnik Velence fennhatósága alatt állott. A kolostor melletti kikötőnek érdekessége, hogy a török hódoltság hosszú évszázadai alatt egészen 1804-ig innen indultak el a harácsot és gyakran a túszokat Isztambulba szállító hajók.

Az idevágó szakirodalom hiányában csak feltételezésekre vagyunk utalva abban az irányban, hogy miért kapta a dubrovniki benedekrendi kolostora Szent Jakab nevet. Első feltételezés, hogy az alapítási időben a franciaországi Cluny fennhatósága alatt álló kolostornak jelentős szerepe volt a Jeruzsálem, Róma és a Santiago de Compostela fele irányuló zarándoklatok megszervezésében. Ugyanakkor azonban nem szabad elfelednünk, hogy a dalmát tengerparti város a középkor folyamány a szövetkészítés, a takácsmesterségek jelentős központja volt, és akárcsak a flandriai takácsközpontokban, ahonnan az első dubrovniki mesterek származtak nagy tiszteletnek örvendett Szent Jakab apostolnak a tisztelete.

A 14. században Dubrovnik és a többi dalmát kikötővárosok is szorosabb kereskedelmi kapcsolatba kerültek az időközben a Földközi-tenger nyugati felében aktív politikai szerepet játszó aragon királysággal. Ennek keretében 1490-ben II. Ferdinánd aragon király széleskörű kiváltságlevelet adományoz a dubrovniki kereskedőknek. Ugyanezekből az évekből származó aragon oklevelekben gyakran találunk említést görög zarándokokról, kik csoportosan, vezetők irányításával keresték fel Szent Jakab városát. Feltételezhetjük, hogy ezek a zarándokok is a dalmát kikötö városokbol indultak Spanyolország felé.

Irod.: WOLGANG LIBAL: *Dalmatien-Stadtkultúr und Inselwelt an der jugoslawische Adriaküste.* München, 1990.
FREDERICO UDINA és MERCEDES COSTA: *Documents relatifs aux Balkans (XIII-XIX ss.) Conserves aux archives de la couronne D'aragon.* Sofia, 1987.

DUNASZECSKŐ

A pápai tizedjegyzék szerint 1333-ban két templommal volt jegyezve, a gazdagabbik Szent Jakabnak volt szentelve, melynek papja 1332-ben 1 ezüst márka értékű pápai tizedet fizetett.

Irod.: GYÖRFFY ÁMF

DVIGRAD (Horvátország)

Az Isztriai-félszigeten Rovinj és Kanfanar között egy ősrégi illír település helyén állt a velenceiek által a 11. században kiépített Duecastelli erődítménny. A helységet a 14. században a raguzaiak, majd a 16. században az uskokok pusztították el. Amikor 1630-ban a pestis is tizedelt, akkor a kétségbeesett lakosok elhagyták a helységet, melynek romjai között ott találjuk még a 12. századi Szent Jakab templom hajóját.

ECSEG

A 13. század elején királyi birtok. Szent Jakabról nevezett egyházának papja 1332-ben 7 garas pápai tizedet fizetett.

Irod.: GYÖRFFY ÁMF

EGER

A 11. század elején alapított egri egyházmegye püspöki székhelye, hol már a század végén székesegyház épült. Valószínű, hogy már a 11. század első felében az Eger váro-

sába betelepülő Liège környéki vallonok által volt alapítva az a Szent Jakab plébániatemplom és kórház, mely a IX. Gergely pápa által 1240-ben kiadott oklevélben, mint a betegek és szegények ellátását biztosító templom és kórház volt említve. Az 1332/37. évi pápai tizedjegyzék a Szent Jakab plébániatemplomon kívül Egerben még más két plébániatemplomot is említ. Az említett tizedjegyzék által a volt püspökség területén felsorolt templomok védőszentjeinek nevét elemezve az egyházmegye történetét feldolgozó Kovács Béla arra a megállapodásra jut, hogy a patrocíniumi megosztásban 8 alkalommal előforduló Szent Jakab, a keresztelő Szent Jánossal együtt az igen előkelő 7-8 helyeken osztoznak, megelőzve az Árpádházi Szent Erzsébetet és Szent Lászlót. A középkorban, Egerben ismert volt a Jézus testvéreként ismert vértanúnak, az ifjabb Szent Jakab apostol tisztelete is. Mivel az ifjabb Szent Jakab i. u. 63-ban egy csapófával volt meggyilkolva, így a középkor folyamán a takácsok és a kalapgyártók védőszentje lett. Úgy a magyar szakirodalomban, mint a céhtörténeti ábrázolásoknál gyakori a két apostol jelképeinek az összekeverése.

Eger egyik igen fontos állomása volt a Lengyelország déli és keleti részeiből délre induló zarándoklatokban. Erre utal már a tatárjárás előtt alapított Szent Jakab plébániatemplom és a mellette lévő kórház, mely közvetlenül a régi várnak északi kapuja mellett állt. Ugyancsak a zarándoklatokra utal az egykori vártól északkeletre fekvő kisebb hegy elnevezése is. Az Eged nevet viselő kiemelkedés a hagyományosan az Inowlodz környékéről kiinduló és a dél-franciaországi Saint Gilles felé tartó Szent Egyed zarándoklatokra utal. Hogy a városon keresztül vezető zarándokutak a tatárjárás után sem vesztették el a jelentőségüket, azt jelzi a Szent Jakab egyház és kórházának újjáépítése mellett a Szent László (1321) és Szent Erzsébet (1499) után elnevezett kórházak alapítása is.

Irod.: THEINER AUGUSTINUS: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia.* I-II. Rómae, 1859-60.
RATZINGER GYULA: *Adatok az egyházi szegényápolás történetéhez Magyarországon* (1000-1526), Vol. I-II. Bp. 1886.,
CSIFFÁRI GERGELY: *Egri céhemlékek.* Eger, 1982.,
SOÓS IMRE: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése.* Bp., 1985.,
KOVÁCS BÉLA: *Az egri egyházmegye története 1596-ig.* Eger, 1987.

ÉRSEKÚJVÁR – Nové Zámky (Szlovákia)

Az innen származó 1465-ben festett táblakép ma Pozsonyban a Szlovák Nemzeti Galériában őrzik. Az öt festményből álló oltárkép egyik táblája Szent Jakab apostolt ábrázolja.

Irod: RADOCSAY, 1955.

ESZTERGOM

Már Géza idejében fejedelmi székhely. Szent István által alapított esztergomi érsekség székhelye, királyi székváros. A várost a vár kivételével a tatárok elfoglalták, később a török hódoltság alatt a középkori város teljesen elpusztul. A 13. században itt is jelentős számú idegen eredetű lakos volt ezt bizonyítja a vicus Latinorum negyednek a léte is. Ebben a negyedbe több templom létezett, közöttük a Szent Jakabról elnevezett 1372-ből van említve. Az egykori Szentkirály városrészben, a dunai rév mellett állott a johannitáknak az 1150-ben alapított és Szent Istvánról elnevezett konventje, mely

együtt a Szent Kereszt nevet viselő templom mellett létező kórházzal valószínűleg a Jeruzsálem felé áthaladó zarándokok és keresztesek segítségére állott. Más templomnevek, mint Mária Magdolna (1264), Szent Egyed (1272) és főleg Szent Jakab (1372) inkább a Santiago de Compostela felé vezető zarándokutak mellett oly gyakran előforduló templomokat juttatják eszünkbe. A johanniták rendházától keletre a Buda felé vezető úton állt a II. Géza királyunk által alapított betegápoló stefanita keresztesek által gondozott Szent Lázár templom, mely mint mindenütt Európában, itt Esztergomban is elsősorban a ragályos betegségekben szenvedők gyógyítását hivatott szolgálni.
Irod.: *Korai magyar történeti Lexikon.* Bp., 1994.

GARAMSZENTBENEDEK – Hronský Benadik (Szlovákia)

A garamszentbenedeki Szent Györgyről elnevezett bencés apátságot 1075-ben I. Géza királyunk alapította. Az apátság a későbbiek során is jelentős királyi adományokban részesült. A 11. századi templomot a 14. század első felében I. Szigfrid (1330–1355) hosszú apátsága idején a mai gótikus, háromhajós csarnoktemplom formájában újraépítették. Az építkezés és a kibővítés a következő évszázad végéig elhúzódott, valószínű, hogy ebben az időben készült el és került a monostor templomába a garamszentbenedeki Úrkoporsó néven ismert gótikus templom alakú kompozíció, melyet ma az esztergomi keresztény múzeumban őriznek. A felvidéki szobrászat e remekének felső részén a szimbolikus koporsót a 12 apostol őrzi. Számunkra a Szent Jakab apostol szobra az érdekes, melyet itt a compostelai zarándoklat jellegzetes kellékei, a bot, táska és a kalapon található kagyló díszíti.

Garamszentbenedek és Garamszentkereszt (Ziar nad Hronom) között Selmecbányától (Banska Stiavnica) nem messze fekszik az Illés (Ilija) nevezetű kis helységben található az 1266-ból említett Szent Egyed plábániatemplom. Feltételezhető, hogy ez a templom együtt az esztergomi Szent Jakab templomal és a pornói cisztercita apátság területén 1321-ben említett Szent Jakab kápolnával a lengyelországi Inowlodz-ból kiinduló és a franciaországi St.Gilles felé tartó Szent Egyed zarándokutak magyarországi szakaszát jelzik.
Irod.: ERNST HOCHBERGER: *Slowakei, 1990.*

GELENCE – Gelentz – Gelinta (Románia)

Gelence az egyik legrégibb székely településekhez tartozik. A ma is fennálló a 14.század első felében épült késógótikus csarnoktemplomban található a középkori a Szent Jakab apostolábrázolásoknak legkeletibb előfordulása. A templomnak az 1932-ben történt restaurálási munkálatok idején a felszínre került félköríves zárodású szentélyének alapfala Árpád-kori építményre utal. E szentély lebontása után a 15. század végén épülhetett a mai hatszögű, kívül támpillérekkel ellátott szentély. Valószínű, hogy a templom építésének az első fázisából, tehát a 14. század elejétől a templom hajójának falait freskó-festemények díszítették. A 17. és a 18. századokban, az időközben erősen megrongált templomfalakat, helyi erőkkel próbálták megszilárdítani, 1766-ban egy ilyen megerősítő munkálatok idején vakolták be a freskókat. Valószínű ekkor vágták be a templom nyugati oldalának felső részi ablakát, mely teljesen megsemmisítette a Szent Jakab és Szent Kálmánt ábrázoló ciklus harmadik részét. Az évszázadokig a mészréteg alatt rejtőző freskók egy része nagyon megrongált állapotban került a napvilágra. A gelencei falfestmények fő témája, akárcsak más székelyföldi templomfestmé-

nyek esetében, a Szent László és a Szent Margit legendakörhöz tartozik. Itt Gelencén a templom nyugati oldalán található freskó az említettek mellett a skóciai származású Szent Kálmán legendáját ábrázolja, mégpedig úgy mintha az 1016-ban a Bécs melletti Stockeraunal vértanúságot szenvedő Kálmán az Árpádházi magyar szentekhez tartozna. Valóban a stockeraunál vértanúságot szenvedett Szent Kálmán az 1014 és 1024 között uralkodó II. Maolsheachlaiy ír fejedelem fia, ki a koraközépkori írországi hagyományoknak megfelelően papi tanulmányainak befejezése után zarándokútra indult.* Úgy látszik, hogy a 14. század eleji képsorozat megrendelője egy kissé összekavarta a skót származású Szent Kálmánokat. Történeti tény és erről Merseburg tudós püspöke Thietmár is beszámol, hogy 1012. július 16-án egy skót származású zarándok útban Jeruzsálem felé, elég zavaros körülmények között Stockeraunnal mártírhalált szenvedett. A Melki Legenda szerint a magyarok által kémnek tartott és kivégzett skót zarándok teste több mint két évig épségben maradt és I. Henrik palotagróf parancsára 1017-ben szállították át a holttestet a Melki kolostorba. Magyar források szerint, a később szentként tisztelt zarándok holttestét egy ideig Veszprémben őrizték, később valószínű, hogy Szent István halála után kerülhetett Melkbe, ahol a mai napig is mint Ausztria egyik védőszentjeként tisztelik. Ellentétben Thietmár püspökkel a magyar történetírás feltételezi, hogy Kálmán halála 1016-ban történhetett, ugyanis Bécs környéke ebben az időben volt szintere az ide betört lengyel-morva csapatok ellen küzdö magyar csapatok tevékenységének.

A másik skót Szent Kálmánnak valóban köze volt az Árpádházhoz, hiszen anyai ági nagyanyja nem más, mint Szent István királyunk Ágota nevezetű unokahúga. Ennek az első pillanatban szokatlanak tűnő házasságnak előzményéhez tartozik, hogy a 11. század elején két száműzött angolszász herceg, Edmund és Edward, Vasbordájú Edmund fiai kerestek és találtak menedéket a magyar királyi udvarban. Magyarországi tartózkodásuk idején Edward feleségül vette Ágotát, majd három gyerekükkel 1057-ben visszatértek Angliába, ahol Edwardot mint tronörökösként tartották számon. Edwardnak 1057-ben bekövetkezett hirtelen halála megakadályozta abban, hogy a trónt elfoglalja. Ekkor Ágotának és lányának Margit hercegnőnek menekülniök kellett Angliából, így kerültek Skóciában III. Malkolm király udvarába, aki feleségül vette Margit hercegnőt. Az Árpádházi unoka itt Skóciában istenfélő életével annyira kivívta kortársainak és az egyháznak a tetszését, hogy az 1093-ban bekövetkezett halála után, 1251-ben IV. Ince pápa szentté avatta. A skóciai Szent Margitként ismert királynőnek gyerekei közül két fia; Dávid és Kálmán szintén szent életűek voltak, az utóbbit több krónikás és jelen esetünkben a gelencei freskó névtelen megrendelője is összetévesztette az 1012-ben Stockeraunal vértanúságot szenvedett ugyancsak skót zarándok, Szent Kálmánnal.

A gelencei freskó első jelenetében bal oldalt egy imára magasban emelt kezű nő áll, valószínű Szent Margit, mellette egy dús hajú, szakállas, fedetlen fejű férfi, kinek vállán mintha a zarándok táskát jelző szíj látható. Az első jelenet harmadik személye

* Szövegünkben meghagyjuk a skót elnevezést, hisz már a koraközépkortól így említik Európa szerte az íreket is. A 9. században Kopasz Károly udvarában élő ír szerzetesről, Johanes Scottus Eruigena, – a híres Laoni Iskola – megalapítójáról jegyzik fel, hogy egy alkalommal a királyi lakomán, maga Kopasz Károly császár utalva a tudós szerzetes ír-skót származására megkérdi tőle, hogy mi a különbség (mi választja el) egy ír (scottum) és egy bolond (scottum) között erre a tudós lakonikusan válaszol: gyakran csak az asztal (mensa tantum).

a kiskarimájú kalapos, hosszú hajú, szakállas Szent Jakab apostol ki a magasra tartott jobb kezében egy hosszú farkú kakast tart, míg az ugyancsak magasra emelt bal keze mintha az ég fele mutatva jelzi a csodát. A második jelenet középpontjában az akasztófán mártírhalált szenvedő zarándokruhás skóciai Szent Kálmán van ábrázolva hátrakötött kezekkel, abban a pillanatban, amikor egy angyal ostyát nyújt a mártírnak. A második jelenetben az akasztófán lévő Szent Kálmán mellett szerintünk kétszer van ábrázolva Szent Jakab apostol. Először a kép jobb oldalán álló helyzetben, kezét imára kulcsolva, előtte mint egy utalás a zarándokszentre egy zarándok bot és egy erre helyezett zarándokkalap áll. Ugyanekkor a kép bal oldali alsó részén egy térdelő Szent Jakab kezével tartja fenn az akasztófán lógó Szent Kálmánt. A csonka jobb oldali freskón egy inkább királynőhöz – legalábbis ilyen ruhában és koronával a fején álló női alak – talán egy utalás a skóciai Szent Margitra – áll és a megdicsőülés koronáját nyújtja át Szent Kálmánnak, kire itt csak a kezében tartott zarándokbot és a vállát borító zarándokköpeny utal.

A gelencei freskótöredéken a kakas közvetlen utalás az általunk márt ismertetett Santiago de calzadai csodatételre, amikor az igazságtalan vádak alapján elítélt és felakasztott fiatal zarándokot Szent Jakab közbelépése óvja meg a haláltól. Mint ahogy már rámutatunk a korabeli megrendelő tévedése az, hogy a skóciai Szent Margit fiát a később szentté avatott Kálmánt, mint Árpádházi eredetű szentet akarva megörökíteni, téveszti össze a Stockeraunnal, a jeruzsálemi zarándokúton 1016-ban mártírumot szenvedett szintén skót származású Kálmánnal. Ennek a tévedésnek a kultúrtörténeti eredménye a zarándokok védőszentjeként is tisztelt Szent Jakab apostolnak és a compostelai zarándoklat egyik legismertebb legendájának, a calzadai csodatételnek a gelencei, eddigi ismereteink szerint Európa legkeletebbi ábrázolása.

A gelencei templom freskójának képei, a Szent Jakab és a calzadai csodatétel ábrázolása a Szent Jakab apostol compostelai sírjához való zarándoklásnak közép- és délkelet-európai elterjedése szempontjából is új kérdéseket tesz fel. A freskót tanulmányozó szakemberek eggyöntetű véleménye szerint a Szent Kálmán mártíromságát bemutató jelenetek a 14. század elején keletkeztek. A freskó felfedezőjének és első leírójának, Huszka József véleménye szerint ez a sorozat a templom összes képeinél a legrégibb és művészileg az összes székelyföldi freskók közül a legjobban kidolgozottak közé tartozik. Huszka leírásából kitűnik, hogy a Kálmán-Jakab legendákat ábrázoló freskóknál már az alapkészítés is másként történik: „Már a festésnek alapul szolgáló fal is másként van előkészítve, mint a templom többi freskói, hol egyenest a homokos vakolatra vannak a képek festve. Kálmánnál előbb vékony mész- vagy gipszréteggel húzták be a vakolatot, s csak arra festették a képeket... Úgy látszik, a festő előbb vörös festékkel, szabad kézzel rajzolta fel az alakokat, s csak azután színezte ki a nagyjából odavetett kontúrt... Az általam felfejtett székelyföldi freskók között e képsor van legjobban megrajzolva. Az arányos tagokkal bíró alakoknak legtöbbször nagyon egyéni arca és nagy gonddal rajzolt csigavonalas haja meg szakálla van. Annyi bizonyos, hogy freskónk... egészen más kezekre vall mint a többi, meglehetősen gyarló kivitelű székely freskók. Úgy a test és ruha kontúrok, mint az arcok ábrázolása arra enged következtetni, hogy ezt a jelenetet nem ugyanaz a festő készítette, mint a Szent László legendát."

A Szent Jakab apostol és a Szent Kálmán legenda gelencei jelenlétét a 19. század végén a freskó felfedezője Huszka József nem tudja megmagyarázni, de helyesen utal arra, hogy a Stockeraunnal vértanúságot szenvedő Szent Kálmán, itt tévesen az ugyan-

csak skót származású, harmadik ágon Árpádházi leszármazottként tisztelt Szent Kálmánnál volt összetévesztve. 1959-ben Virgil Vatasianu professzor már közelebb áll a valósághoz amikor jelzi, hogy a gelencei Szent Jakab legendát valószínű, hogy a zarándokok közvetítésével kerül ide. Írásos utalás hiányában sajnos a mai napig sem tudunk többet a gelencei freskó megrendelőjének és kivitelezőjének jelenlétéről. Tudjuk azonban, hogy a Szent Jakab apostol kultuszának elterjedése, Kelet-Európa szerte, de különösen a középkori Magyarország területén az eddigi feltételezéseknél jóval jelentősebb volt. A Zselinceszentjakabon 1061-ben alapított és 1068-ban felszentelt első magyarországi Szent Jakab templomtól elkezdve a következő évszázadok során az akkori Magyarország minden részén és így Erdélyben is templomok, kápolnák, és falvak elnevezése jelzi hogy az itteni tájakon is jól ismert Spanyolország védőszentjének tisztelete és valószínű, hogy gyakoriak az innen kiinduló a compostelai zarándoklások is.

A Szent Jakab apostol kultuszának Kelet-európai elterjedésével foglalkozó szakirodalom igen nagy jelentőséget tulajdonít az említett kultúra elterjedését igazoló művészeti ábrázolások jelenlétére. Ennek keretében az apostol szobrainak gyakorisága mellett, a kultusz elterjedésének egyik legbiztosabb és legnépszerűbb megnyilvánulása a calzadai, vagy az úgynevezett, „akasztófa és kakas csodatétel" elterjedése. A témával foglalkozó szakirodalom a calzadai legenda elterjedésének két változatát tartja számon. Az egyik, a legenda szóbeli vagy írásbeli elterjedésének különböző változatait ismertetve felfigyel arra, hogy a 17. és 18. század folyamán, a calzadai csodatétel főleg az Alpoktól keletre és délkeletre eső területeken a helyi zarándokhelyeinél megtörtént csodaként lesznek interpolálva. (Lásd: LEOPOLD KRETZENBACHER: *Pilgerfahrt nach Maria Luschari. Eine deutsch-slawische Legende aus der alten Untersteiermark.* In: *Südostdeutsches Archiv*, B.III.(1960) 87-100.)

A reformáció korszakát megelőző időszaknak a calzadai csodatétel kelet- és délkelet európai elterjedésének egyik legszebb bizonyítéka kétségtelen a Szent Jakab templomok és kápolnák belsejét díszítő freskók tematikája jelzi. A Szent Jakab apostol kultuszának elterjedésével foglalkozó szakirodalom szerint a calzadai csodatételt ábrázoló freskók, akárcsak a Szent Jakab szobrok és oltárfestmények legnagyobb része a Santiago de Compostela felé vezető zarándokutak mellett található templomokat és kápolnákat díszíti. Érdekes azonban, hogy bár a tőlünk nyugatra eső területeken és különösen a bajor vidéken, ahol már a 11. században igen jelentős a Jakab Apostol tisztelete, a calzadai csodatétel első freskói óvatos becslések szerint is csak a 15. század második felében keletkeztek. Ugyanez a helyzet Ausztriában is, ahol bár a Tiffen helységében lévő Szent Jakab templom a 11. század végén alapítódott, de a templom szárnyas oltára, mely a calzadai legendát ábrázolja csak 1521-ben festődött. A gelencei freskónak német közvetítésével történő átvételét nemcsak az előbb említett kronológiai anakronizmusok, hanem a calzadai legenda ábrázolásának tematikai elemzése is elveti. Míg az említett felső bajorországi freskók nagy része a calzadai legendának egyszerű tematikus ábrázolása, hol a freskó központjában minden egyes alkalommal az akasztófa és a bírónak az ebéd jelenete dominál, addig a gelencei ábrázolásban ezek csak alárendelt szerepet játszanak, a kakast a kezében tartó férfi csak szekundál, szinte csak utal a csodára, a freskórészlet mintha arra törekedne, hogy aláhúzza a stockeraui vértanúnak a skóciai Szent Kálmánnak az Árpádházi szentekhez való tartozását. Továbbá a kakast tartó férfi fejét, Huszka szerint rövid karimájú kalap fedi ez inkább a 13. század végi olasz Szent Jakab ábrázolások kisméretű kalapjához hasonlít, ezzel szemben a később keletkezett

németországi freskóknál a zarándokok és Szent Jakab ábrázolásoknál is a széles karimájú kalapok vagy a homlok fölött feltűrt és kagylóval díszített fejfedők a jellemzőek.

A gelencei freskó eredete a megrendelő szempontjából kétségkívül, hogy továbbra is a homályban marad. A Szent Jakab és főleg a calzadai csodatételre való utalás kétséget kizárólag arra mutat, hogy a megrendelője jól tájékozott, legjobb esetben egykori résztvevője lehetett a compostelai zarándokútnak. Ugyancsak homályban marad a freskó készítőjének a neve is, az eddigi vélemények szerint a freskó készítője az Anjou-kor idején Magyarországon nagy számban tartózkodó olasz mesterek egyike lehetett.

Irod.: HUSZKA JÓZSEF: *Magyar szentek a Székelyföldön a 15. és 16. századokban.* Reprint. In: *Ódon Erdély.* 1986.

K. SEBESTYÉN JÓZSEF: *A gelencei menyezet és karzatfestmények. Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Kolozsvár 1957.

TARCZA GYÖRGY: *Az Árpádház szentjei.* Reprint 1993.

MEYER-SICKENDIEK, INGEBORG: *Gottes gelehrte Vaganten. Die Iren im frühen Európa.* Düsseldorf, 1996.

KRETZENBACHER, LEOPOLD: *Pilgerfahrt nach Maria Luschari – Südostdeutsches Archiv* III. 1969.,

GRAF, BERNHARD: *Oberdeutsche Jakobusliteratur – eine Studie über den Jakobuskult in Bayern, Österreich und Südtirol.* München, 1991., *Santiago de Compostela. 1000 ans de pélerinage européen.* Catalougue. Gand, 1985.

GYŐR

A győri Szűz Mária tiszteletére szentelt székesegyházban a 15. században létezett egy Szent Jakab oltár, melynek igazgatója 1443-ban egy János nevezetű pap volt. Ezenkívül Győrnek egyik legrégibb utcája, a későbbi Szél utca egykor a Szent Jakab nevet viselte. Valószínű, hogy ez az utca vezetett a város falain kívül álló Szent Jakabról elnevezett templomhoz, melynek látogatói 1641-ben a szent neve napján a pápától búcsúba részesültek. Hogy az említetteken kívül a középkori Győrnek több kapcsolata volt a zarándokutakkal, arra utal a Rába folyó előtti egykori johannita ispotály és a város belterületén található Szent Lázár plébániatemplom.

Irod.: BEDY VINCE: *A győri székesegyház története.* Győr, 1936., RUPP 1870–76.

HIDEGSÉG

A Sopron és Fertőd közötti kis helység plébániatemplomát az okiratok először 1274-ből említik. A Szent András apostol tiszteletére szentelt templom románkori rotundáját egykor a 12 apostolt ábrázoló falfestmény díszítette. Ennek töredékei annyira bizonytalanok, hogy nem lehet megállapítani, hogy Szent Jakab apostol, mint a zarándokok védőszentje volt ábrázolva. Ismeretes, hogy a templomot a török hódoltság után 1686 és 1693 között újraépítették és kibővítették. Valószínű, hogy ekkor festették azt a 12 apostolt, melynek egyike a zarándokbotos és kagylós Szent Jakabja talán egy utalás a 12. századi festményre.

Irod.: *Magyar Műemlékvédelem* 1973–1974. Bp., 1977.

HOMORODJÁNOSFALVA – Eisdorf – Ionesti (Románia)

Homorodjánosfalva a szászföld közvetlen szomszédságában fekvő udvarhelyszéki falu az 1332/7. pápai tizedjegyzékben már szerepel. A templom építése valószínű a 13.

században kezdődik, erre utalnak egyes későrománkori elemek, mint a puritán nyugati kapu. Az építkezés későbbi, gótikus szakaszában a román kori hajó gótikus támpilléreket kap. A gótikus szentélynek 10 gyámkövét más és más formájú címerpajzs díszíti és ezen díszítmények értelmezésével Orbán Balázstól kezdve több kutató foglalkozott. Az egyik címerpajzson az építés második szakaszát dokumentáló évszám 1522 van megörökítve. Különösen a szentély bal oldalán lévő gyámkő címerpajzsának ábrázolása adott okot a különböző interpretalásokra. Orbán Balázs fügének, míg Dávid László „barázdált cseppalak"-nak látta ezt a gyámkövet. Balog Jolán határozottan kagylóábrázolásról ír, anélkül, hogy ezt a Szent Jakab kultusszal kapcsolatba hozná. Szerintünk, a gyámkövön lévő kagyló egyöntetűen a zarándokszentnek az erdélyi tiszteletére utal. Nagy a valószínűsége, hogy különösen a szász földön a reformáció behozatala előtt a templomok belső díszítésénél gyakran lehetett találkozni Szent Jakab szobrokkal, vagy a zarándokszentre utaló más jelekkel. Szent Jakab szobroknak a jelenléte ma csak Brassó, Nagyszeben és a Szászsebes templomai esetében mutatható ki. Hogy a reformáció előtt a Szent Jakab ábrázolások száma jóval nagyobb lehetett, arra enged következtetni az a tény is, hogy az akkori időből ismert 130 erdélyi szász templomból, 5 viselte a Szent Jakab nevet, ezzel a zarándokok védőszentje a szász földi templomcímek listájának hatodik helyen állt.

Irod.: ORBÁN BALÁZS: *Székelyföld leírása.* I. kötet. Pest, 1868. Reprint.
BALOG JOLÁN: *Az erdélyi reneszánsz.* Kolozsvár, 1943.
DÁVID LÁSZLÓ: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei.* Bukarest, 1981.

HÖLTÖVÉNY – Helsdorf – Halciu (Románia)

Erdély a középkori Magyarországnak egyik olyan vidéke, ahol a legtöbb szárnyas oltár létezett. Míg a felvidéken a még meglévő szárnyas oltárok száma 126, addig Erdélyben főleg a szászok lakta területen számuk 27-re tehető. A szakirodalomban számon tartott oltára közül csak kettőnél találhatunk Szent Jakab apostolra vonatkozó ábrázolásokat.

A höltövényi szárnyas oltár 8,1 m magas és 7,7 m szélességével egyike a legimpozánsabb erdélyi szárnyas oltároknak. Radocsay szerint az oltár stilisztikailag az úgynevezett Dunai Iskola hatásköréhez tartozik 1520 és 1530 között keletkezhetett. A szárnyas oltár belső tábláin Szent András és Péter Apostol vértanúsága mellett az egyik táblán Szent Jakab apostol lefejezése látható. A szokásos ábrázolásokkal ellentétben a höltövényi lefejezési jelenetben semmi utalást nem találunk a zarándokok védőszentjeként tisztelt Szent Jakabra.

Irod.: GISELA UND OTMAR RICHTER: *Siebenbürgische Flügelaltäre.* Insbruck.

JAKABFALVA – Jakobsdorf – Iacobeni (Románia)

A Segesvártól délre Szentágota (Agnetheln) melletti településnek Szent Jakab plébániatemploma első alkalommal 1309-ben van említve. Nagyméretű gótikus csarnokhajójú temploma egy a 13. század elején fennállt románkori templomra épült, majd a török veszély idejében a 15. és 16. században nagyméretű átalakításokkal erődtemplommá volt átalakítva és bástyákkal ellátott falakkal körülvéve. A Jakabfalvi Szent Jakab plébániatemplom létezése egy határozott utalás a Nagyvárad–Kolozsvár–Torda–Medgyes–Segesvár–Brassó városokat érintő kereskedelmi és zarándokútra. Hogy ezen az úton a kereskedők mellett zarándokok is közlekedtek, azt bizonyítja a szomszédos

szász település, Segesvár, melynek plébániatemploma a kereskedők és a zarándokok védőszentjének, a myrai Szent Miklósnak volt szentelve. Ezenkívül a város azon a kevés erdélyi településekhez tartozott, ahol a ferencesek által fenntartott ispotály mellett a Szent Lélek és a Szent Antal rendeknek kórházai és egy leprástemplom is működött. Az említett betegápoló rendeknek házai, úgy Magyarországon, mint Európa szerte a zarándokok által sűrűn látogatott utak mellett létesültek.

Irod.: JULIANA FABRITIUS - DANCIU: *Sächsische Kirchenburgen aus Siebenbürgen.* Sibiu, 1980.,
GUSTAV TREIBER: *Mittelalterliche Kirchen in Siebenbürgen.* 1971.

JAKOPOVEC (Horvátország)

A zágrábi püspökség varasdi főesperességéhez tartozó falu, hol pápai tizedjegyzék szerint itt 1332-37 között egy Szent Jakab plébániatemplom létezett.

Irod.: ORTVAY T., 1891-1892.

JÁK

A magyarországi nemzetségi monostorok egyik legszebbikét a jáki későromán stílusú, Szent György tiszteletére szentelt bencés apátságot a Ják nemzetségből származó Nagy Márton alapította a 12. század második évtizedében. Az apátsággal egyidőben, ugyanazon mesterek által volt felépítve az apátságtól nem messze álló kétszintes négykaréjos Szent Jakab plébániakápolna. A kápolna eredeti rendeltetésével sokat foglakozott a szakirodalom, általánosan elfogadott vélemény, hogy mivel az apátság szerzetesei nem végezhetek lelkipásztori tevékenységet, úgy a Szent Jakab kápolna, mint temetőkápolna a helybeli lakosság plébániatemplomaként működött.

A Jáki templom déli karéjának kupolájában, az 1768-ban, az akkori jáki apát Batthyány Ignác, a későbbi erdélyi püspök festette újra. Nem tudhatjuk, hogy az ekkor keletkezett freskók Szent Jakabja egy esetleges török hódoltság előtti freskómaradványt elevenít fel.

Irod.: BOGYAY TAMÁS: *A jáki apátság és Szent Jakab kápolna.* Szombathely, 1943.

KAKASLOMNIC – Lomnicka (Szlovákia)

A templomnak a Szent Miklós oltárának egyik képe a kezében zarándokbotot és a sapkáját kagylóval díszített Szent Jakab apostolt ábrázolja.

KASSA – Kosice (Szlovákia)

Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Fényképtárában őrzött felvétel (Lsz. 1897) szerint 1500 körül Kassáról egy nagyon szép Szent Jakab apostol fej található, melynek kalapját egy kagyló díszíti.

KESZIBOLDOGASZONY – (Bulkeszi) Backi Maglic (Szerbia)

13. század folyamán a bácsi vár környéki helység. 1263-ban a Keszi föld leírásánál egy Szent Jakab templom volt említve.

Irod.: GYŐRFFY ÁMF

KÉSMÁRK – Kézmarok (Szlovákia)

Az 1470 körül festett Apostolok oltárán a bal oldali képén együtt látható az idősebb és az ifjabb Szent Jakab apostolok.

Irod.: RADOCSAY, 1955.

KISMARTON – Eisenstadt (Ausztria)

A Szent Fülöp és Jakab apostolok tiszteletére épített templomot a város leégése után 1618-ban a polgárok saját költségükön helyreállíttatták. Valószínű, hogy a régi már a 12. századból származó templom is a Szent Jakab nevet viselte.

Irod.: RUPP, 1870-76.

KISSZEBEN – Sabinov (Szlovákia)

A Kassából Lengyelország felé vezető régi kereskedelmi út mellett fekvő helység első említése 1248-ból származik. A következő két évszázadban a városka fejlődése rendkívül figyelemreméltó volt. A városka főterén található, Keresztelő Szent Jánosról elnevezett templom a 14. századból származik. Ennek a templomnak az Angyali üdvözlet oltárát egy nagyon szép Szent Jakab apostol szobor díszítette. Az apostol kezében egy embernagyságú zarándokbot, vállát bő köpeny és kalapját egy nagyon szép kagyló díszíti.

Irod.: ERNST HOCHBERGER. Slowakei, 1990.

KOLOZSVÁR – Klausenburg – Cluj-Napoca (Románia)

Kolozsvár tudós történésze Jakab Elek szerint a Szamos parti város III. Béla király uralkodása alatt, (1178-1192) Szent Péter, Szent György, Szent Jakab, Sala, Bos-Telke, Ando-Telke és Szopor nevű falvak összeolvadásából keletkezett. Az eltűnt Szent Jakab falu emlékét évszázadokig fenntartotta a városnak egyik 300 holdnyi határrésze.

A már említett településen kívül magában a városban létezett egy Szent Jakab templom, mely az egykori vár falaitól délre, a mai Mátyás szobor táján állott. Figyelemben véve azt a tényt, hogy a városnak 12-13. századbeli temetője a mai Főtéren, a későbbi Szent Mihály templomtól északra terült el, feltételezhető, hogy a Szent Jakab templom, vagy annak elődje temetőkápolnaként volt alapítva. Ezt a feltételezést kapcsolatba hozhatjuk azzal a ténnyel is, hogy V. István királyunk a városba hospeseket telepített. Valószínű, hogy ezek a telepesek építették a régi piac környéki Szent Jakabról elnevezett plébániatemplomot. Később Károly Róbert király idején, amikor a város kiváltságlevelet kap, a lakosság száma annyira megnövekszik, hogy a Szent Jakab templom szűknek bizonyult a hívők befogadására. Ekkor a templom jobb oldali falára egy szószéket építettek, ahonnan a papok a szabadban összegyűlt híveknek prédikáltak. Egy 1696-ból származó katonai térkép egyenes záródású szentéllyel örökíti meg ezt a Szent Jakab templomot. Egy 1734-ből származó városleírás szerint a szószék építése után János Zsigmond fejedelemsége alatt a Szent Jakab templomot még egyszer kibővítették, mely ekkor 600-700 ember befogadására lehetett alkalmas. A ma is fennálló Szent Mihály templom 1316 és 1419 között épült fel. Egy 1348-ból származó pápai búcsúengedély még együtt említi a Szent Mihály templomot és a Szent Jakab kápolnát. 1568-tól a Szent Mihály és a Szent Jakab templomokat felváltva használták a külön egyházba szerveződött szász és magyar lutheránusok. Abban az évben, amikor a város főbírója szász volt, akkor a szászok használták a nagyobb Szent Mihály templomot és for-

dítva. 1697-ben mindkét templom leéget, a város lakói a Szent Jakab templomot már nem építették újra és a romokba maradt falakat 1734 körül, véglegesen lebontották.
Irod.: JAKAB ELEK: *Kolozsvár története* I. Buda, 1870.
KELEMEN LAJOS: *Művészettörténeti tanulmányok II.* Bukarest, 1982.
GAÁL GYÖRGY: *Kalauz a régi és új Kolozsvárhoz.* Kolozsvár, 1992.

KORCULA (Horvátország)
A korculai székesegyház Szent Rókus kápolnájának bejárata fölötti mező közepén egy dinamikus erőteljes Szent Rókus szobor áll. Ismeretes, hogy a 15. század második felétől a sebeit mutató Rókus, Szent Jakabbal közösen, vagy egyedül jelenik meg. Mindenesetre akárcsak itt Korculán, a gyönyörű szakállas és hullámos hajú és egy rendkívül „világi" bajusszal rendelkező Rókus a zarándokszentnek a szokásos kellékeivel van ábrázolva, kezében óriási vándorbot, köpenyén két kagyló, de érdekes módon öltözetéből hiányzik a szokásos kalap.
Irod.: *Die dalmatischen Inseln* (Rab-Hvar-Korcula). Wien, 1935.

KŐHALOM – Reps-Rupea (Románia)
A település mellett 14. században jelentékeny királyi vár állt, mely 1431 után a kőhalmi szászék tulajdonába megy át és a környék számára, mint megerősített erődítmény lesz használva. A helység plébániatemplomának védőszentje Szent Jakab.

KÖKÉNYES
Regéc melletti település, hol 1307-ben a pálosremetéknek Szent Fülöp és Jakab tiszteletére emelt rendháza volt. Az esztergomi érsek az ide zarándoklóknak 40 napi búcsút engedélyezett.
Irod.: GYŐRFFY ÁMF

KÖKÉNYES – Ternove (Ukrajna)
Kökényes nevű faluban két mérföldre a Tetsőtől a Tavasz patak mellett a pálosok 1307-ben Szent Fülöp és Jakab apostolok tiszteletére építettek templomot.
Irod.: RUPP, 1870-76.

KÖRÖSGYÉRES – Girisu de Cris (Románia)
Ma Nagyváradtól északra levő kis településnek 1332-ben a Szent Jakab tiszteletére épített temploma volt.
Irod.: ORTVAY T., 1891-92.

KŐSZEG – Güns
Kőszeg 1392-ben kerül a Garaiak tulajdonába. A kőszegi háromhajós Szent Jakab templomot Garai Miklós nádor építette 1403-1407 között. A 18. század folyamán a Szent Jabab templom barokk stílusban átépítődött, ebből az időből származik egy Szent Jakab szobor is, mely eredetileg az egykori Alsó kapu hídját díszítette. A kőszegi Szent Jakab templom 1657-ben a jezsuiták, 1785 a piaristák és 1815-ben a bencések tulajdonába megy át.
Irod.: GÉZA, ENTZ: *Gotische Baukunst in Ungarn.*

LÉBÉNY

A lébényi Szent Jakab apostol tiszteletére alapított bencés apátságot a Győr nemzetségi Potmosoni és Csépán bácsi ispánok alapították 1199-ben. A háromhajós, félköríves apszisokkal és erőteljes nyugati toronypárral rendelkező apátsági templom 1210-ben már állt. A monostor mellett létező településben a korabeli okiratok szerint 49 libertinus él. Ezek mellé kell sorolni azt a 11 szolgát háznépével együtt, mely az 1208-ban volt említve, amikor II. András megerősítette az alapítók által a monostor számára kiállított adománylevelet, mely szerint a comesek a monostornak 6 eke földet és 11 szolga háznépet adományoztak. Egy húsz évvel későbbi okirat a lébényi apát malmáról tudósít. 1241-ben a tatárok, majd 1271-ben Ottokár cseh király csapatai égették fel az apátságot. Mátyás király 1478. március 5-én a mosoni táborból keltezett levelében egy egész sor adományba részesíti a monostort, hogy templomát újraépítse. 1529-ben a Bécs ostromára induló törökök felgyújtják a monostort. Később, amikor a Győri kapitány a monostor köveiből akarja a vár falát felépíteni, a lebontásra kirendelt olasz mesterek felismerve a monostor romjainak magas művészi értéket visszautasították a falak lebontását. 1879-ben a Sina család, mint tulajdonos 20.000 forintot a lébényi hívők 17.000 forintot áldoztak a templombelső renoválásra. A külső renoválás országos összefogás eredményeként volt véghezvíve. Egy 1816-ból származó leírás szerint a templom főoltárát egy kőből faragott román kori Szent Jakab szobor díszítette.

Irod.: BARCZA LEANDER: *A lébényi középkori bencés templom és apátság.* Győr, 1929.,
HOMAN RICHARD: *Deutsche und französische Kunst im Mittelalter.* Marburg, 1923.
GEREVICH TIBOR: *Magyarország románkori emlékei.* Bp., 1938.

LJUBLJANA (Szlovénia)

A város főterén a városháza mellett áll a római Jézus templom mintájára a jezsuiták által 1568-ban, barokk stílusban épített Szent Jakab templom.

Irod.: JOZE ANDRELIC: *Kunst in Slovenien. Architektur, Malerei und Plastik im Sakralbereich.* Wien-München, 1985.

LŐCSE – Levoca (Szlovakia)

Lőcse a 13. század elején a lengyel kereskedelem virágzása idején fejlődik ki Észak-Magyarországnak egyik legfontosabb városává. A fontos kereskedelmi utak kereszteződésénél fekvő helység, 1249-től városi joggal rendelkezik és 1271-től a szepesi szász városok szövetségének székhelye lett.

A lőcsei Szent Jakabról elnevezett eredetileg háromhajós csarnokformájú plébániatemplomot a 14. század elejétől kezdik építeni. Henszlmann szerint a városban már a 12. század elejétől létezett egy Szent Jakab templom. A mai templom építése 1332 és 1342 közötti időre, majd újraépítése a 15. századra tevődik. A templom dísze az a későgótikus főoltár, mely egyben a gótika világának legnagyobb és kétségtelenül egyik legszebb alkotásai közé tartozik. Az 1507 és 1518 között faragott főoltár a kelet-európai gótikus szobrászat kimagasló alakjának, Lőcsei Pálnak (Paul von Leutschaunak). A 19 méter magas Szent Jakab oltárnak központjában, Mária az egek királynője foglal helyet, jobb oldalán Szent Jakab és bal oldalán Szent János apostolokkal. A lőcsei oltár Szent Jakabja egy erőteljes dinamikus, érett férfi, dús szakállal fodrokban lógó hajjal,

sötétszínű bő zarándokruhában, fején a kagylóval díszített kalappal, bal kezében tartott botjára támaszkodva lép ki a háttérből. A szárnyasoltár baloldala két jelenetet ábrázol Szent Jakab apostol életéből. A felső mezőben az apostolok búcsúja, mely Szent Jakab és Szent András kézfogását, vagyis a legendabeli spanyolországi misszióra indulást ábrázolja. Az alsó mező közepében a térdelő és kezeit imára kulcsoló a nyak és váll rész már ruháktól mentes Szent Jakabot ábrázolja, közvetlenül a lefejezés előtt, mellette egy turbános keleti típusú férfi kezében a lecsapásra emelt kardjával. Rendkívül érdekes a becsukott oltárszárnyak, melyeknek 8 jelenete az utolsó vacsorát ábrázolja és az apostolok modelljei valószínű élő személyek, a korabeli Lőcse gazdag polgárai. Itten az apostolok között ott található a kezében kenyeret tartó szakállas kagylóval díszített zarándokkalapot viselő Szent Jakab is.

Lőcse valószínű, hogy kiinduló pontja, gyülekező helye volt a Szepes vidékéről Santiago de Compostela felé igyekvő zarándokoknak. A Lőcse melletti Szepesdarócon létezett a Szent Antal rend által fenntartott kolostor határozottan jelzi, hogy itt már a 13. század második felében a szegények és betegek gondozására alapított kórház állott. Tudjuk azt, hogy Magyarországon, akárcsak Európa szerte az antoniták kolostorai és kórházai nagyon gyakran épültek a zarándokutak mellé. Valószínű, hogy a szepesdaróci kolostorban gondozást és menedéket találtak úgy a Compostela mind a Róma, vagy Szentföld felé igyekvő zarándokok is.

Akárcsak Veit Stoß krakkói Mária oltárának esetében, itt Lőcsén a Szent Jakab oltár anyagi támogatói között is előkelő helyet foglalt el a Thurzó család, melynek több tagja talált itt ebben a templomban örök pihenőhelyet.

Irod.: HENSZLMANN IMRE: *Lőcsének régiségei.* Bp., 1878.
GÉZA, ENTZ: *Gotische Baukunst in Ungarn.*
DIVALD KÁROLY: *Löcsei Pál mester és köre. Magyar Művészet,* 4/1928.;
ALENA GAIL - PRCHL: *Der Hochaltar der Jakobskirche zu Leutschau.* München, 1975.
HERZOGENBERG, JOHANNA: *Die Jakubuskirche in Leutschau* (Levoca, Zips) Spis (Slowakei), eine gotische Schatzkammer. In: *Jakobus Studien* 9., Tübingen, 1998.

MAROSGOMBÁS – Gimbas (România)

A Becse-Gergely nemzetség építette Marosgombáson valószínűleg még a 13. század folyamán a Szent Jakab apostol tiszteletére szentelt templomot. A ma már elpusztult templomot és a hozzá tartozó birtokot 1343-ban Gombási András és Domokos más birtokokért Szécsi András püspöknek adták cserébe.

Irod.: ENTZ GÉZA: *Erdély építészete a 11-13. században.* Kolozsvár, 1994. A továbbiakban: ENTZ, 1994.

MEZŐBŐ – Boian (România)

A Torda környékén a 13. század folyamán feltűnő Gerendi család egyik tagja Jakab építhette a század második felében a ma már elpusztult, Szent Jakab apostol tiszteletére szentelt mezőbői kőtemplomot. A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei szerint 1449-ben a Harinai Farkas János végrendeletében 100 aranyat ajándékoz több templom, köztük a bolyi (Mezőbő), Szent Lénárd templom megsegítésére. Lipszky János magyar kartográfusnak az 1806-ban készített térképe szerint a mai Mezőbő közelében egy

Szent Jakab nevezetű helység állott. Bár nem világos, hogy hol állhatott a 13. századi Szent Jakab templom, de rendkívül fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy itt nem messze Tordától, úgy a Szent Jakab, mint Szent Lénárdnak a nevei a távoli Compostela felé vezető zarándokutakra utalnak.
Irod.: ENTZ, 1994.

MOSÓC – Mosovce (Szlovákia)

Az 1233-ban Mosóc néven említett helység már 1378-ban városi jogot kapott. A helység újgótikus plébániatemplomát 1913-ban építették egy rég középkori kéthajós gótikus templom helyébe. A régi templomból mentődött át az a 15. századi szárnyas oltár, melynek központjában Szent Jakab és Szent Fülöp szobrát láthatjuk. Az itteni Szent Jakab vándorbotjával határozottan a Santiago de Compostela felé vezető zarándoklatokra utal. Meg kell említenünk, hogy a templomban található szobrok csak későbbi másolatok, az eredetiket a turocszentmártoni múzeumba őrzik. Az oltár festett táblaképei közül az egyik szintén Szent Jakabot ábrázolja.
Irod.: ERNST HOCHBERGER: Slowakei, 1990.
RADOCSAY, 1955.

MUNKÁD (Pécs belterülete)

A pápai tized lajstromában Munkád fölött a karinges ágostonosoknak a Szent Jakabról elnevezett kolostor van említve, melynek perjele 1333-ban 30 bani pápai tizedet fizetett.
Irod.: GYŐRFFY ÁMF.

NAGYRÁPOLT – Rapoltul Mare (Románia)

Hunyad megyei, algyógyi járásban fekvő helységnek Szent Jakabról elnevezett templomát egy 1528-ból származó végrendelet említi.
Irod.: ENTZ, 1994.

NAGYSÁROS – Gross Scharosch – Soars (Románia)

A helység már 1206-ban, mint villa Sars volt említve és a 12. század közepén frankokkal volt betelepítve. A helységnek a Szent Jakabról elnevezett plébániatemploma egy 1449-es búcsúengedélyben volt először említve.

NAGYSÁROS – Velky Saris (Szlovákia)

A 13. században, mint királyi erdőuradalmi központ. Rupp tudósítása szerint az Eperjestől nem messze fekvő Nagysáros nevezetű helységben 1200 táján létezett egy a Szent Jakabról elnevezett plébániatemplom.
Irod.: RUPP, 1870–76.

NAGYSZOMBAT – Trnava (Szlovákia)

A városnak a Szent Jakabról elnevezett templomát 1363-ban Nagy Lajos király uralkodása alatt épült.
Irod.: RUPP, 1870–76.

NAGYSZEBEN – Hermanstadt – Sibiu (Románia)

Nagyszebenben és környékére 1150 körül II. Géza németeket telepít. Szeben ma is fennálló plébániatemplomát a Szűz Máriáról elnevezett gótikus templomot, egy azelőtti románkori háromhajós bazilika fölé a 14. században építik. Akárcsak Kolozsváron és Szászsebesen a középkori város központjában álló plébániatemplom mellett, itt Szebenben is ott találjuk a Szent Jakab kápolnát, mintegy utalást arra, hogy valószínű ebben az esetben is a település régi temetőkápolnáról van szó. Mivel a város központja régészetileg teljesen ismeretlen, úgy sajnos a fenti állítás ásatási eredménnyel nem bizonyítható. A Szűz Mária plébániatemplom egyik gyámoszlopán, itt Szebenben, akárcsak Szászsebesen is egy 15. századból származó Szent Jakab apostolt ábrázoló kőszobor található. A szobor az apostolt a jellegzetes zarándokruhában, kalappal és a kalapon található kagylóval, valamint vándorbottal és táskával ábrázolja.

Nincs tudomásunk arról, hogy hol álhatott az a 153 cm magasságú, hársfából készült Szent Jakab szobor, mely ma a városnak messze földön híres múzeumába áll. Az egykori festékréteg nagyon hiányos, a zarándokkalap is eléggé sérült és hiányzik a szentnek a zarándokbotot tartó jobb keze is. Radocsay szerint a szobor 1520 és 1530 között készülhetett.

A zarándokszentről elnevezett kápolnán kívül a Szebenen áthaladó zarándokútra utal az 1291-ben a városi hatóságok által a Szentlélek-rend fennhatósága alá helyezett ispotály, melynek feladata a szegények, betegek és a jövevények (zarándokok) gondozása volt.

Irod.: VICTOR ROTH: *Beiträge zur Kunstgeschichte Siebenbürgens.* Strasburg, 1914.
RADOCSAY: *A középkori Magyarország faszobrai.* Bp., 1967.
GHEORGHE ARION: *Sculptura gotica in transilvania.* Clúj, 1974.,

NAGYVÁRAD – Groswardei – Oradea (Románia)

Nagyváradot Szent László király alapította, miután a várostól északra fekvő Biharvára helységben lévő, ispáni-hercegi központot a kunok feldúlták. László király ideje alatt épült fel a Szűz Máriáról elnevezett prépostság, mely később a váradi püspökség székesegyházává alakult át. Ide hozzák át Somogyvárról, II. István uralkodása alatt László király holttestét, majd ennek szentté avatása után, 1192-től válik a váradi székesegyház a középkori Magyarország egyik legjelentősebb zarándokhelyévé. Váradon a vár keleti része és Körös között nagyon korán megtelepedtek az idegen, főleg vallon és olasz eredetű hospesek. Ezt a negyedet 1212 utáni dokumentumok, mint „villa Latinorum Waradiensium"-ként emlegetik. Itt ebben a városrészben állt a középkorban a Szent Egyedről elnevezett plébániatemplom és kórház. Az olaszi révvel szemben a vár és a Körös közötti városrészben állt a Szent Jakab plébániatemplom, melynek plébánosa Albert, az 1332/37 pápai register szerint 80 garas tizedet, míg káplánja Péter az összeg negyedrészét fizeti. Úgy ahogy azt egy János Zsigmond idejéből keltezett oklevél bizonyítja a váradi Szent Jakab plébániatemplomot a Varkocs Tamás dúlása idején pusztult el.

1345-től 1372-ig, Futaki Demeter püspöksége idejére tevődik a váradi székesegyház újjáépítésének legfontosabb korszaka. Ez időszak végén a székesegyháznak hat kápolnája és negyven oltára volt. A korszak építkezési lázában, a püspök buzgósága mellett nem maradhattak le a kanonokok sem, így ebben az időben egy Jakab nevű váradi őrkanonok védőszentjének Szent Jakabnak tiszteletére egy díszes oltárt állított, melynek

1368 és 1390 között igazgatója is lett. A 15. századból a Szent Jakab oltárnak név szerint két igazgatója ismeretes. Tudomásunk van még arról, hogy a XVI. században Váradon létezett egy Szent Jakabról elnevezett utca is, ahol kanonok házaik álltak.

Nagyvárad különös helyet foglalt el a középkori Magyarország Szent Jakab kultuszának elterjesztésében. Ebben a folyamatban nagy szerepet játszhatott az a tény, hogy az első név szerint ismert váradi püspök Leodvin is Lotharingiából származott. Leodvin egyike volt annak a 24 kanonoknak, kik a Szent István király halálát követő trónviszályok és pogánylázadásokban meggyengült főpapság sorainak megerősítésére, 1047-ben jöttek Magyarországra. Tudjuk azt, hogy Leodvin és kanonok társai az 1047-ben III. Henrik német-római császár elleni Rajna-vidéki lázadás alkalmával Verdun környékén pusztító harcok során válnak hazátlanná és jöttek Magyarországra. Flandriában már a 11. század elején elterjed a Szent Jakab apostolnak a tisztelete. Liègben (Lüttich) 1015-ben a város nagy hírnevű püspökének, II. Baldarich idején kezdik el a Szent Jakabról elnevezett plébániatemplom és benedekrendi kolostor építését. A kolostor Robert nevezetű apátja 1056-ban Compostelába zarándokolt, ahonnan magával hozta Garcia navarai király ajándékát, Szent Jakab apostol lábcsontját, melynek ezüst ereklyetartóját a mai napig a namuri Notre Dame apácakolostorban őrzik. Úgy ahogy, a lüttichi Szent Jakab templom és kolostor nagy szerepet játszott a Jakab apostol kultuszának flandriai elterjedésében, ugyanígy feltételezhető, hogy a Magyarországra került liègei kanonokok és köztük a későbbi nagyváradi püspök Leodvin is jelentős szerepet játszottak a zarándokutak védőszentjének magyarországi kultuszának kialakításában. Ez annál is inkább lehetséges, mivel belga források beszámolnak arról, hogy Leodvin bihari püspök 1064-ben Lottharingiába látogat és ez alkalommal felkereste a namuri és a liègei templomokat is. Azt is tudjuk, hogy Leodvin nem ment üres kézzel a rokoni látogatásra, hiszen magával vitte azokat a Szent György és Szent Miklós ereklyéket, melyeket Szent István király az 1018-as bulgáriai hadjáratában Durazzo-ból zsákmányolt. Namur városa és Flandria később is jelentős szerepet játszottak a magyarországi zarándokoknak spanyolországi útjában. Egy 13. századból származó krónika szerint, 1212-ben a namuri San Albano templomban temették el a santiagói zarándokútja során itt elhalálozott magyar püspököt. Sajnos nem tudjuk, hogy melyik magyar püspök halt meg Namurban, 1212-ben feltételezhető, hogy a hagyományosan nagy számban Aachenbe zarándokoló egyik magyar főpapról lehet szó, aki Aachenből kiindulva próbált eljutni a messzi Santiago de Compostelába.

Érdekes megemlítenünk azt, hogy a középkor folyamán Nagyvárad maga is a Liège környékéről kiinduló zarándoklatoknak a célvárosai közé tartozott. Pásztor Lajos, a Jagellók korának vallási életét bemutató munkájában idéz egy belga forrást, mely szerint a Liège városi bíróságának azon listáján, melyeken az elkövetett bűn nagyságától függő búcsújáró kegyhelyek voltak felsorolva három közép-európai kegyhely között ott szerepelt a váradi Szent Péter templom is.

A Santiago de Compostela felé irányuló zarándoklatokon kívül, Nagyvárad igen jelentős szerepet játszhatott a Dél-Lengyelországból Jeruzsálem felé vezető búcsújárásokban. A szentföldi kapcsolatokra utalnak a vártól nyugatra fekvő Péntekhely városrészben álló egykori Szent Lélek és Szent Kereszt nevezetű plébániák, valamint az Olasziban fekvő Szent Erzsébet és Szent Lélekről elnevezett ispotályok. A jeruzsálemi zarándokutakkal állhatott kapcsolatban a Váradelőhelyen álló premontrei kanonokrend prépostsága. II. István (1116–1131) király idejében alapított prépostságnak a fel-

vidéki Jászó (ma Jasov – Szlovákiában) álló filiája a Keresztelő Szent János nevet viselte és a zarándokutakat támogató johannitákkal állt kapcsolatban. A váradelőhelyi prépostság mellett a johanniták már a 12. században egy kórházat tartottak fenn.

Nem zárhatjuk le a Nagyvárad és környékének a koraközépkori távlati zarándoklatokkal kapcsolatos történetét anélkül, hogy meg ne említsük, hogy a várostól északra a mai Bihardiószeg (Diosig) környékén a 13. század folyamán létezett egy a Szent Egyed nevét viselő apátság. Az apátság létrehozója a Gútkeled családból került, ki melynek tagjai többek között a csatári és a sárvári kolostorokat is alapították. Feltételezésünk szerint az apátság névadásánál szerepet játszhatott az, hogy 1113-ban Somogyvárról az ottani Szent Egyed kolostorból Nagyváradra helyezik át Szent Lászlónak a földi maradványait. Másrészt nem zárhatjuk ki azt sem, hogy ezt a vidéket is érintették a Lengyelországból a franciaországi Szent Egyed sírja felé haladó zarándokok.

A bihardiószegi Szent Egyed apátságon kívül, a Várad környékén áthaladó zarándokutakra utal az egykori Tulogd helységben és Biharugrán említett Szent Jakab plébániatemplomok. Ugyancsak Nagyváradtól nem messze, Szentjobbon (Siniob), ahol Szent István király jobb karja fölé 1084-ben a Mercurius nevezetű székesfehérvári őrkanonok egy bencéskolostort épített, ezen a környékén – egy 1279-ből származó feljegyzés szerint egy Szent Jakabról elnevezett birtok állt.

Irod.: GYÖRFFY ÁMF., BUNNYITAY VINCZE: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig* I. kötet. Nagyvárad, 1883., DR. CARL PLATNER: *Die Jahrbücher von Sanct Jacob in Liege von 1056 bis 1174. Die Jahrbüch der Lamberts des kleinen. Die Jahrbücher Reiners.* Leipzig, 1870., GOMBOS FERENC: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae* III. kötet. 2556., STIENNEN J.: *Le voyage des Liégois á Saint-Jacqes de Compostelle en 1056. Mélanges Félix Rousseau. Étuds sur l´histoire du pay mosan en moyan âge.* Bruxelles, 1958.

NÉMETI

A 13. században a Hernád völgyében létező 10 úgynevezett királyi telepesfalvakból három viselte a Németi nevet. A három németinek a 13. század folyamán közös plébániatemplomjuk a Középnémetiben felépült Szent Jakab egyház papját az 1277–1290 közti dokumentumok már említik. A Középnémeti Szent Jakab plébánia papja 1332-ben 25 garas pápai tizedet fizetett.

Irod.: GYÖRFFY ÁMF, THEINER, A. 1859–60., KOVÁCS, 1987.

NÉMETI – Szentjakab

Pécstől délre, elsőízben 1330-ban van említve, a Szent Jakabról elnevezett templomnak papja, ki 1332-ben 40 bani pápai tizedet fizetett.

Irod.: GYÖRFFY ÁMF.

NÉMETÚJVÁR – Güssing (Ausztria)

Rupp szerint a városnak a Szent Jakab temploma 1666-tól létezett, de valószínű, hogy a fontos kereskedelmi utak kereszteződése melletti városnak már a régi plébániatemploma is a zarándokszent nevét viselte. Az itt áthaladó zarándokutak fontosságára utal az a tény is, hogy itt már 1157-től egy benedekrendi majd később egy ágostonrendi kolostor létezéséről van tudomásunk.

Irod.: RUPP, 1870-76.; *Handbuch der historischen Stätten Österreich. Band I. Donauländer und Burgenland.* Stuttgart, 1970.

NYITRA – Nitra (Szlovákia)

Ortvay a Nyitraváros plébánosai között egy Szent Jakab templom plébánosát is említi.

Irod.: ORTVAY T., 1891-92.

OCURA (Horvátország)

Szent Jakab gótikus templom

OGULIN (Horvátország)

Szent Jakab temetőkápolna

OPATIJA (Horvátország)

Az egykori halászfalu környékén épült fel a 15. század elején a volt San Giacomo benedekrendi monostor, melyből ma csak az 1506-ban épült Szent Jakab templom maradt fenn.

OTOK (Horvátország)

A zágrábi püspökséghez tartózó zagorai főesperesség területén, hol 1332-37 között a pápai tizedjegyzék szerint létezett egy, a Szent Jakab nevet viselő plébániatemplom.

Irod.: ORTVAY T., 1891-92.

PÉCS – Fünfkirchen

A római kori Sopianae területén létező keresztény közösség valószínű, hogy átvészelte a népvándorláskor viszontagságait. A város latin neve, a Quinqueecclesiae, melyet a német Fünfkirchen is átvesz, utal a római korban itt eltemetett öt ókeresztény vértanú templomára. Már a honfoglalás előtti időből vannak olyan adatok, melyek szerint 850 körül, Liutprand Salzburgi érsek a mai Dél-Magyarország területén több templomot, köztük a pécsi „ad Quinque Basilicas"-t is felszentelte. A tizedik század elején megtelepedet magyarok, itt Pécsen I. István királyunk idején 1009-ben alapítottak püspökséget. Az első püspöki székesegyház csak később, Péter király idején épült fel. A második, a 19. századig többször átépített, de alapjaiban a magyarországi románkori építészetnek legtöbb jellemvonását megőrző, ma is fennálló székesegyházat a 12. század első felében építették. Az 1332-37 években készített pápai tizedjegyzék szerint a Szent Péter székesegyházhoz tartozó Szent Jakab kápolna papja 1333-ban 15 bani pápai tizedet fizetett. A kápolna feltételezett helye a vártól nem messze a középkori óváros lehetett, ahol egy 1181-ből származó oklevél, olasz, francia és német eredetű hospeseket említ.

A Szent Jakabról elnevezet egyházi létesítmények számbeli csekélysége ellenére, a 13. század első felében Pécs a magyarországi Szent Jakab kultusz elterjedésének egyik központja lett. A Pécs környéki Szent Jakab nevéhez kötődő egyházi intézmények létrejötte Bertalan püspök (1219-1252) idejére esik. A valószínűleg burgund származású Bertalan püspök, II. András (1205-1235) királyunk második feleségének Courtenay Jolántának a kíséretében jött Magyarországra. Szülőhazájában, Burgundiában Berta-

lan egy előkelő családból származott és tanulmányait valószínű a Cluny-i székesegyházban végezte. A korabeli források szerint Clunyban volt eltemetve Bertalan püspök apja is, és 1252 után önmaga, is mint egyszerű szerzetes Clunyba vonult vissza. Ismert tény, hogy II. András uralkodása végén Bertalan püspök igen fontos diplomáciai szerepet játszott az aragon és a magyar királyi családok közti dinasztikus kapcsolatok továbbfejlesztésében. Az oklevelek tanúsága szerint 1219 és 1235 között Bertalan püspök négyszer járt Aragóniában, második útja 1234-re tevődik, amikor Clunyban is megfordult, meglátogatta apjának a sírját és elkészítette a végrendeletét, melyben abbeli óhaját fejezte ki, hogy őt is az apja mellé temessék. Valószínű, hogy a második útja előtt, 1225-ben alapította Bertalan a Patacs melleti Ürög (Iregh) falu fölötti hegyen a Mecsek vidékén élő remeték számára a Szent Jakab monostort. Természetes nem lehet kizárni azt sem, hogy Bertalan közvetlen elődje a Bár-Kalán nemzetséghez tartózó Kalán (Calanus) 1186 és 1218 között pécsi püspök, ki mint követ szintén megfordult Spanyolországban, hozta magával a Szent Jakab apostol tiszteletét. A későbbiek során gyakran Szent Jakab hegyinek nevezett monostor 1334-ig fennállt, majd a rablók garázdálkodásai miatt a monostor barátai átköltöztek Patacsra, ahol az ottani Szent Szűz tiszteletére épített egyházat veszik át. A középkori okiratok szerint a patacsi monostornak 1252-ben már 2 malma, 96 hold szántója, 2 hold irtásföldje, 5 hold szőlője és több kaszálója volt.

A Patacs melletti dombokon Szent Jakab tisztelete a törők hódoltság után újraéledt. Az ide telepedett pálos remeték a Jakab kolostor romjainál 1732-ben július 25-én tartották először istentiszteletet. Ezek után 1736-ban újjáépül a templom és a kolostort a vezeklésre és a nyugdíjas papok elszállásolására alakították át. A 18. század folyamán az itt lakó remeték zarándokutakat szerveztek Jeruzsálembe, Rómába, Compostelába és Máriazellbe. 1759-ben XIII. Kelemen pápa a Jakabhegyi kolostornak búcsúengedélyt biztosít. Habár 1783-ban a Jakabhegyi házat felszámolják és a következő évszázadban, a kolostor romokban hever, de a környékbeli lakosság július 25-én, Szent Jakab apostol tiszteletére még sokáig elzarándokolt a volt kolostor romjaihoz.

Irod.: THEINER AUGUSTINUS: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* I-II. Rómae, 1859-1860.
HENSZLMANN IMRE: *Pécsnek középkori régiségei* I-III., Pest, 1869-1873.
Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Bp., 1887.
SZENTKIRÁLYI ISTVÁN: *A Jakabhegyi remeteház és könyvtára. Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem könyvtárából.* 29. szám. 1934. GYŐRFFY ÁMF, Bp.,
KISBÁN EMIL: *A magyar pálosrend története* I. Bp., 1938.

POREC (Horvátország)

A Porec melleti Nova Vasi temetőkápolnában található 120 cm magas fából faragott 11. századból származó Szent Jakab szobor, püspöki ornátusban ótestamentumi szakállal és merev, szinte látnoki kifejezésben ábrázolja a zarándokszentet. Az egykor színes szobor kezei sajnos hiányoznak.

POZSONY – Bratislava (Szlovákia)

Sopronon kívül egyetlen magyarországi városból sincs annyi adatunk az aacheni és római zarándoklatokra, mint Pozsonyból.

PRELOG (Horvátország)

A zágrábi püspökség bexini főesperességének, Perlak (ma Prelog Varazdintól keletre) nevezetű helységében az 1332-37 pápai tizedjegyzék szerint egy Szent Jakab nevét viselő plébániatemplom létezett.

Irod.: ORTVAY T., 1891-92.

PTÚJSKA GORA (Szlovénia)

A kőből faragott Ptújska Gorai gótikus Szent Jakab szobor valószínű a 15. századból származik és magán viseli a dalmáciai szobrásziskola jeleit. A könnyed esésű ruhában, bal kezében könyvet tartó, sapkáján nagy kagylóval, szakállas, bajuszos zarándokszentnek hiányzik a bal keze.

Irod.: JOZE ANDRELIC: *Kunst in Slovenien. Architektur, Malerai und Plastik im Sakralbereich.* Wien-München, 1985.

SAJÓLÁD

1387-ből létezett a Szűz Mária tiszteletére épített Sarlós Boldogasszony templom. A templom déli oldalán 1423-ban egy Szent Jakab oltár épült.

Irod.: RUPP, 1870-76.

SIBENIK (Horvátország)

Ott, ahol ma a sibeneki székesegyház áll, azon a helyen állhatott a 13. század második felében épített Szt. Jakab székesegyház. Az 1298 óta fennálló püspökség temploma a következő évszázadban egy tűzvész alkalmával annyira megrongálódott, hogy a 15. század elején a jólétének tetőpontján álló város egy új püspöki székhely építését határozta el. Az olasz reneszánsz egyes vonásait is magán viselő impozáns Szent Jakab székesegyházat 1431 és 1536 között olasz mesterek irányítása alatt épült. Ugyancsak olaszhonba tanulta mesterséget az a Sibeneki Gheorghius nevezetű mester, ki 1440 és 1450 között az oldalbejárat kapuját díszítő Szent Péter és Szent Jakab apostolok szobrait alkotta. Ma, a Barbara templom gyűjteményében található Szent Jakab szobor Lorenzo Ghiberteni plasztikájának befolyását érzékelteti. A művészi redőnyökbe eső tógát viselő Szent Jakab bal keze hiányzik, jobb kezében vándorbotot tart, a vállán a zarándoktáska és a sapkáját a tipikus zarándokkagylók díszítik.

Sibenik azon kevés adriai városokhoz tartozik, mely 1538 után is Velence fennhatósága alatt maradt.

Irod.: HÖFLER, 1989.

SOPRON – Ödenburg

A római kori Scarbantia 796-tól a frank birodalomhoz tartozott. A 11. században a még álló római falakra épülhetett rá az ispáni vár. A várat több falu vette körül ezek egyikében a vártól északra fekvő dombon alakult ki a villa Soproniensis, melynek Szent Mihály temploma az egész településkomplex plébániája lett. A 13. század közepén a Szent Mihály plébániatemplom déli kapujával szemben a régi temető közepén épült fel a Szent Jakab temetőkápolna alatta csontházzal. A nyolcszögű egyoltáros kis temetőkápolna átmenetet mutat a román és a gótikus stílus között. A kápolnának egy ötszögű aszpisa van, csúcsíves kapujának oromzatában domborművekkel volt díszítve. Első írásos említése a kápolnának 1392-ből származik, amikor egy Fischer nevezetű soproni

polgár 5 bécsi dénárt ajándékoz a kápolna fenntartására. Sopron azon magyarországi városokhoz tartozik, melynek polgárai talán a leggyakrabban vettek részt az aacheni és a santiagoi zarándoklatokon. Ezen kívül a 15. században a soproni céhek létrehozták a Tizenkét apostol társulatot. Ennek keretében a Szent Jakab apostol társulata azonos volt a mészáros céhhel. A társulatról szóló legkorábbi tudósítás egy 1435-ből származó bordézsma jegyzékben szerepel.

Sopron egyik fontos pihenőhelye lehetett a Magyarországon keresztül áthaladó észak-dél irányú zarándokoknak, erre úttal az Ikva patak és a Szent Jakab kápolna közti területeken a Bécs felé vezető út közelében fekvő egykori johannita templom és rendház valamint az ettől nem messze a fürdők mellett fekvő ugyancsak a lovagrend gondozása alatt álló ispotály.

Sopron azon a magyar városok közé tartozik, ahonnan név szerint is ismerünk compostelai zarándokokat. Így 1499-ben egy Stadel Mihály nevezetű polgár rendelkezik a római és compostelai út előtt. 1513-ban egy Frisch János nevezetű, míg 1521-ben egy Pulyai Kristóf nevezetű soproni születésű pap járt a távoli Galíciában.

Irod.: PÓDA ENDRE: *A Szent Jakabról címzett régi temető-kápolna Sopronban.* Sopron, 1887.
DR. VITÉZ HÁZI JENŐ: *Sopron középkori egyháztörténete.* Sopron, 1939.
BENKŐ JOSEF. Sopron, Stadtbaugeschichte. 1977.

STARA – PLOSCICA (Horvátország)

A zágrábi püspökség császmai főesperességében fekvő Polosnicha nevezetű helységben az 1332-37 pápai tizedjegyzék szerint létezett egy Szent Jakab plébániatemplom.

Irod.: ORTVAY T., 1891-92.

STURLIC (Bosznia)

A zágrábi püspökséghez tartozó zagorai főespereség területén az 1332-37-ben összeállított pápai tizedjegyzék lajstroma szerint a Stoymerich, ma Sturlic, Velika Kladusatól délre található helységben egy Szent Jakab plébánia templom létezett.

Irod.: ORTVAY T., 1891-92.

SÜMEG

Bálint Sándor szerint a helységnek az 1237-ben említett temploma a Szent Jakab nevet viselte. A veszprémi püspökség tulajdonát képező várat 1210 után épült. Rendkívül érdekes az, hogy ez a vár 1312-ig a templomosok tulajdonába volt. Mivel a templomosok nagyon sok helyt a zarándok utak biztonságáért feleltek, úgy feltételezhető, hogy a török hódoltság előtt Sümegen, vagy a környékén zarándokszálló is létezhetett.

SZÁSZSEBES – Mühlbach – Sebes (Románia)

A fontos kereskedelmi és stratégiai utak mellett kialakuló Szászsebes már a 13. században jelentős település volt. Az 1200-as évek elején épült háromhajós, pilléres bazilikát, a Szűz Máriáról elnevezett plébániatemplomot a tatárok elpusztították. Újraépítése a következő évszázad második feléig tart, mert az ebben az időben megnövekvő török veszély arra készteti a Nagy Lajos által személyesen is meglátogatott város polgárait, hogy elsősorban a város falainak erősítésére összpontosítsák erejüket. A már említett városi plébániatemplom mellet létező Szent Jakab temetőkápolna létezését legelő-

ször egy 1382-ből származó okirat először említi. Ez a máig is fennálló kápolna valószínű a plébániatemplom kórusával egyidőben 1350 és 1382 között épült. A plébániatemplom támpillérei körbe-körbe baldachinos szobrokkal vannak díszítve, a hajó bal oldali részén lévő egyik támpilléren egy Szent Jakabot ábrázoló kőszobor áll mégpediglen úgy, hogy a zarándok szent tekintette a szemben lévő temetőkápolna oltárára esik. A szobor Szent Jakabot a szokásos zarándok kalappal, balkezében a zarándokbottal és a felismerhetetlenségig tönkrement jobb kezében valószínű a zarándoktáskával ábrázolta. A szobor kalapján és a ruháját összefogó övön jól felismerhető a zarándokjelvény, a Jakabkagyló.

Mivel egyes középkori okiratok Szászsebes területén létező három templomról tudósítnak, egyes kutatók feltételezték, hogy ezekben a forrásokban a Szent Jakab kápolna tévesen, templomokhoz volt felsorolva. A hatvanas évek elején, a plébániatemplom restaurálása alkalmával végzett ásatások alkalmával, Radu Heitel bukaresti régész a templom kórusának déli részén egy régebbi, – valószínű a tatárjáráskor előtti – szerinte szintén a Szent Jakab apostolnak szentelt kápolnának az alapjait találta meg.

Mivel szászsebes Magyarországról a Maros partján keletre haladó kereskedelmi út folytatásánál fekszik, feltételezhetjük, hogy a viszonylag magas temetőkápolnájának felső karzata pihenőhelyként szolgált az itt áthaladó zarándokoknak.

Irod.: ROTH V., 1914., ARION GH,. 1974.
GÜNDISCH-KLEIN: *Studien zur siebenbürgischen Kunstgeschichte.* Bukarest, 1976.

SZÁSZSZENTJAKAB – Jakobsdorf – Saniacob (Románia)

Besztercevidékre a németek már az Árpádházi királyok korában három össze nem függő csoportban telepedtek le. A királyi birtokon alakult ki, az úgynevezett mezőségi szász településekhez tartozó Lekence melletti Szászszentjakab is, melyről az első feljegyzés 1332-ből származik. A pápai tizedlajstromban a már akkor szászok által lakott település papja Bernardus de Villa Jacobi Sacerdos-ként van említve. Egy 1456-ban keltezet okirat a falut, mint Zenthiacobot említi. A régi, valószínű Szent Jakab nevet viselő templom 1862-ben leégett. A falu monográfiája szerint ezt a régi templomot a környék lakossága évszázadokig, mint zarándokhelyet tisztelte. A falu régi lakosságának kivándorlása után, 1973-ban a ma is fennálló és 1870-ben épített templomot a román lakosság vásárolta meg.

Irod.: MARIA és DR. WILHELM SCHMIDT: *Heimatbuch der Gemeinde Jakobsdorf in Nordsiebenbürgen.* 1989.

SZÉKESFEHÉRVÁR – Alba Regia – Stuhlweisenburg

A város belterületén árpádkori települések maradványai ismertek, a mai püspöki székesegyház dombján Szent István király korában királyi vár és püspöki palota épült, majd 1018 után ide helyeződött át az ország székhelye. A korai királyi vártól északra állt a Szent István által alapított és a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére szentelt királyi bazilika, a királyi család temetkezési helye, mely az 1601-es ostrom alatt elpusztult. A bazilikától nyugatra elterülő belvárosban, az úgynevezett kereskedő településben állott a Szent Jakabról elnevezett templom. E templomra vonatkozó adataink rendkívül szűkösek. Az említett Szent Jakab templom mellett Rupp tudósítása szerint a hajdani bazilika helyén, a domb tetején egy temető állt és ott volt a jezsuiták által plébániatemplomnak is használt Szent Jakab kápolna, melynek helyébe 1785 után egy új templom

építődött. Feltételezhető, hogy a Rupp által említett Szent Jakab kápolna azonos azzal a kápolnával, melyet a bazilikától nyugatra a 15. század második évtizedében, Ozorai Pipo (1369-1427), 1404-től haláláig temesi gróf, Luxemburgi Zsigmond, magyar király (1387-1437) egyik bizalmi embere, mint családi temetkezési helynek építetett. A Fülöp és Jakab apostolok tiszteletére elnevezett kápolna belsejét a toszkanai származású főúr eredeti nevén Filippo Scolari, a Magyarországra hozott honfitársának, Masolino név alatt ismert Tomasso die Cristofano Fini (1383-1440) olasz festőnek freskóival díszítette. Ebbe a kápolnába temették el az 1427-ben elhalt grófot, maga az épület az 1543-as ostrom alatt erősen megrongálódott.

A középkor folyamán, a Székesfehérváron állott az ispotályos joahannitáknak a temploma, mely a Szentföld irányában haladó zarándokokat hivatott segíteni. Ugyancsak az itten áthaladó zarándokok és a keresztesekre úttal a királyi bazilika szomszédságában, 1263-ban említett Szent Kereszt templom neve is.

Irod.: *Korai magyar történeti lexikon.* Bp., 1994., RUPP, 1870-76.
WENCEL GUSZTÁV: *Okmánytár Ozorai Pipo történetéhez. Történelmi Tár* Bp., 1884.

SZENTJAKABFA

A zala megyei Szentjakabfán 1357-ben egy Szent Jakab templom volt említve.

SZENTJAKABFALVA – Jakub – Jakobsdorf (Szlovákia)

A Szentjakabfalváról származó táblakép az egyike a legszebb és legváltozatosabb Szent Jakab ábrázolásoknak, melyet a középkori európai művészet létrehozott. A szakemberek véleménye szerint a táblakép 1480 körül keletkezhetett és mivel készítője ismeretlen, így a szakirodalomban festője, mint a jakabfalvi oltár mestere ismeretes. A múlt század második felétől a szárnyasoltár az esztergomi Keresztény Múzeumba került, innen kölcsönözték ki 1985-ben a belgiumi Gentbe rendezett első európai zarándok kiállításra.

Első leírója, Ipolyi Arnold szerint az oltárnak közepét egy nagy Szent Jakab festmény díszítette, ez később elveszett, ma csak nyolc táblakép maradt fenn, mely csodálatosan egyesíti a szent apostol halálának, holttestének spanyolországi translatiójának, és a calzadai csodatétel történetét. Szent Jakab apostol kivégzésének két táblakép van szentelve, az elsőben a zarándokbotját kezében tartó fehér köpenyes apostolt a vesztőhelyre vezetik, de még az úton megkereszteli Józiást, míg a második képet a fejvesztés pillanata uralja. A harmadik és a negyedik kép a kora középkori Legenda Aurea szerint azt a jelenetet ábrázolja, amikor tanítványok Galíciában az ott uralkodó Luppa királynő gáncsoskodása ellenére a későbbi Santiago de Compostelába viszik az apostol holttestét.

Az utolsó négy kép páratlan szépségével a Szent Jakab zarándokút legszebb legendáját, a felakasztott fiatalember történetét mutatja be. Ennek a sorozatnak az első képe két szinten játszódik le. Az előtérben a zarándokruhás apa és fia érkeznek egy zarándokszállóhoz, melynek kapujában a vendéglős áll. A kép második síkja az a jelenetet örökíti meg, amikor az alvó apa és fiú mellett a vendéglős lánya a zarándok fiatalember zsákjába rejti el a poharat. A következő kép azt a jelenetet ábrázolja, amikor a már elítélt összekötözött kezű fiatalembert a bíró elítéli és az apja elbúcsúzik a fiától. A negyedik kép a híres-nevezetes calzadai csoda jelenetét ábrázolja. A kép jobb oldali részét az asztalnál ülő bíró és felesége dominálja, abban a pillanatban, amikor a tyúk és a kakas

felrepül az asztalon elhelyezett tálcáról. Előttük a zarándokruhás apa áll, míg a bal oldali rész hátterében a felakasztott fiatalember látható. A negyedik és utolsó kép azt a jelenetet mutatja, amikor a bíró parancsára a kocsmáros lányát készülnek felakasztani, bal oldalt a háttérben a kagylóval díszített kalapos két zarándok, az apa és a fia vannak ábrázolva.

TINYE

Bálint Sándor Tinyében 1361-től létező Szent Jakab templomot említi.

TOPORACZ – Toporec (Szlovákia)

1303-ból említve van egy Szent Jakab tiszteletére épített kőkápolna.
Irod.: ORTVAY T., 1891-92.

TORNASZENTJAKAB

A helység Zenth Jakab névvel 1273-ban jelenik meg először az egyik királyi diplomában. Szent Jakabról elnevezett egyházának papja 1332-ben 8 garas pápai tizedet fizetett.
Irod.: GYÖRFFY ÁMF

TULOGD ma puszta Székelyhíd (Sacuieni) és Érslind (Silindru) között Románia

Tulogd a 13. század végén a Gútkeled nemzetség tulajdonában volt, a Szent Jakabról elnevezett temploma először 1296-ban volt említve.
Irod.: GYÖRFFY ÁMF

VASKA (Horvátország)

A zágrábi püspökség vaskai főesperességében az 1332-37-es pápai tizedjegyzék szerint egy Szent Fülöp és Jakabról elnevezett plébániatemplom létezett.
Irod.: ORTVAY T., 1891-92.

VÁC

Középkorban püspöki székhely és ez nyomja rá a bélyegét a város korai fejlődésére, hisz még a 11. században is a város magja a püspöki vár volt. Ettől északra a tatárjárás után jelentékeny német ajkú lakos telepedik le, ez lesz a később úgynevezett német város, ettől délre a püspöki vár körül alakult ki a magyar város. A két város közötti szabad területen 1319-ben az ágostonosok alapítottak egy a Szent Jakabról elnevezett kolostort. Ennek templomát a törökök 1626-ban mecseté alakították át. A törők hódoltság előtti Vác jelentős szerepet játszhatott a Magyarországon áthaladó zarándokutak történetében. Ezt jelzik a középkori városnak a templomcímei, melyek közül a már említett ágostonrendi Szent Jakab kolostor hagyományosan a Santiago de Compostela felé vezető zarándoklatra, míg a város északi részén a Nógrád irányában vezető nagyforgalmú út mellett fekvő Szentlélek ispotály, valamint a város déli részén a Pest fele vezető út szomszédságában fekvő Szentkereszt templom hagyományosan a Jeruzsálem felé irányuló búcsújárásokra utalnak.
Irod.: *Korai magyar történeti lexikon.* Bp., 1994., RUPP, 1870-76.

VÁG-SZEREDAHELY – Dolna Streda (Szlovákia)

Ortvay tudósítása szerint itt már 1313-ban egy Szent Jakab tiszteletére felavatott templom létezett.

Irod.: ORTVAY T., 1891–92.

VITYA

Csóka Lajos a benedekrendiek történetéről írt munkájában említi, hogy a pannonhalmi benedekrendi kolostornak egyik remetelakja a Somogy megyei Vitya mellett állt és ennek kápolnája már a 12. században a Szent Jakab nevét viselte.

Irod.: LAJOS CSÓKA. *Geschichte des benediktinischen Mönchtums in Ungarn 1980.*

ZADAR – Zára (Horvátország)

A zárai székesegyház múzeumában őrzött karoling, más források szerint 12. századi dalmát ötvösiskola remeke az az aranyozott, ezüstlapokkal bevont a Szent Jakab ereklyetartó, melynek románkori stílusú ívmezejei alatt András és Pál apostol társaságában ott találjuk a tógát viselő Szent Jakabot is. Sajnos az említett ereklyét még nem állt módomban eredetiben látni. A kezembe került fényképmásolatok után nehéz határozott választ adni arra, hogy a „SCS + JACOBUS" feliratú szent esetében az idősebb, vagy a fiatalabb Szent Jakabról van szó. Egyes felvételek után úgy tűnik, hogy az apostol sapkáját kagyló díszíti. Ugyanakkor egyik felvételen sem látható a zarándokszent többi jele, mint táska vagy bot. A nyugati szakirodalomban ismeretlen ennek a Szent Jakab ereklyének a létezése. Feltételezve, hogy a 12. században készült kegytartó már eredetileg egy Szent Jakab ereklye befogadására volt készítve, akkor itt Zárábanban a zarándokszentnek a spanyol földön kívüli egyik legkorábbi jelenlétéről lenne szó. Hogy a zárai székesegyház már a 12. században ilyen becses ereklye birtokába juthatott azt az ugyanitt őrzött koraközépkori Szent Kristóf, Szent Dömötör és a Szent Orontius rendkívül szép románkori ereklyetartói teszik hihetővé.

A Zárától délkeletre fekvő Vrána nevezetű helységben a 11. században alapult benedekrendi apátság megerősített kolostora a következő század második felében a magyarországi Templomos Lovagrend központja lett. Az itteni templomosok jelentős szerepet játszhattak a Dalmát kikötővárosokon keresztül Szentföldre irányuló zarándoklatok támogatásában. Hogy a templomosok már rendkívül korán, már magyarországi tartózkodásuknak első évtizedeiben is jelentős figyelmet szenteltek a dalmát tengerpart vidékéről kiinduló zarándokutaknak, azt bizonyítja a Zárától északra a mai Nin melletti Bojisce nevezetű helységben alapított rendházuk, mely mellett már 1186-tól egy kolostorkórház is működött. A legújabb kutatások szerint Zárában már a 11. században létezett egy Szent Mártonról elnevezett kórház. Sajnos a szerző nem tudósít arról, hogy ki volt a kórház alapítója. Sokkal többet lehet tudni a 13. században alapított, Szűz Mária és Szent Bernhard elnevezésű kórházakról, melynek alapítója egy Koza Szaladin nevezetű zadari polgár volt.

Irod.: HÖFLER, 1989.,

ZOMBORI ISTVÁN: *Lovagok és lovagrendek.* Budapest, 1988.

BISERKA BELICZA: *Croatien Gerontology from the Ancient Times to the Seventeenth Century.* Zagreb, 2001. (Internet)

ZÁGRÁB – Zagreb (Horvátország)

Első írásos emlékei a Száva parti városnak a 11. századtól vannak, amikor 1091-94 táján Szent László magyar király itt püspökséget alapított. A tatárjárás után a feldúlt város gyors újjáépítéséhez nagyban hozzájárultak IV. Béla király által adományozott privilégiumok is. Ugyancsak IV. Béla idejében, 1250-ben történik az első említése a város melletti „Egedii"-nek nevezett szigeten a Boldogságos Szent Szűz kolostora mellett létező Szent Jakab templomnak. A Krupina és a Száva egybefolyása, a mai „Susegrad" környékén fekvő szigetet az 1258 utáni okiratok sokáig következetesen, mint Szent Jakab szigetként említik. Itt ezen a szigeten építetett 1257-ben Péter zágrábi főesperes a ciszterci szerzeteseknek egy kolostort. Ennek a kolostornak ajándékozta 1287-ban egy János nevezetű comes a Podgaradja nevű földjeinek egy részét. Egy 1307-ből származó oklevél a ciszterciekneknek a Szent Jakab szigetén található kolostorát, mint IV. Béla által alapítottként említi.

Ortvay tudósítása szerint a tatárjárás ideje alatt elpusztul Szent István székesegyház helyén 1275-ben épített kápolnában Szent Jakab ereklyéket is őriztek.

Zágráb valószínűleg egyik nagyon fontos állomása volt a Santiago de Compostela felé vezető zarándokutaknak, erre a már említett Szent Egyed és Szent Jakab emlékeken kívül a 15. század első felében a város területén létező Szent Antal, Szent Erzsébet és Szent Péter nevezetű kolostorkórházak létezése is utal. Míg az első kettő a közönséges kórházak sorához tartozott, addig a Szent Péterről elnevezett kórház a források szerint a leprás betegek befogadására volt alapítva. Az említett kórházak mellett, a középkori város falain kívül valószínű, hogy már a 13. század elején létezett egy templomos rendház is. A városnak a Nova villa nevezetű részében a Zágráb püspöke Prodán 1174-ben kórházat alapított. A zágrábi és a stratégiailag oly fontos tengerparti kikötőváros, Zára melletti Vránán III. István magyar király idejében épített templomos rendházak jelentős szerepet játszottak úgy a Szentföld, mint Róma és Santiago de Compostela felé vezető zarándokutak ellenőrzésében. A Templomos Lovagrend eltörlése után Zagrab melletti birtokaik és ezzel egyidőben a zarándokok támogatása a város melletti Szent János lovagrend rendházának tulajdonába ment át.

Irod.: JOANNES BAPT. TKALCIC: *Monumenta Historica Zagrabiae.* Zagreb, 1899.
FERENC L. HERVAY: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria.* Róma, 1984.
DR. KARÁCSONYI JÁNOS: *A magyar nemzetségek a 19. sz. közepéig.* Bp., 1900.
LÉKAI LAJOS: *A ciszterciek.* Bp., 1991.
KLAUS-DETLEV GROTHUSEN: *Entstehung und Geschichte Zagreb bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts.* In: *Giessener Abhandlungen zur Agrar-und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens.* Bd. 37. Wiesbaden, 1967.
ORTVAY T., 1891-92.

ZAGYVASZENTJAKAB

1279-ben, mint Szent Jakab szerepel, ahol a Tomaj nemzetségű Péter vásárolt birtokot. 1332-es pápai tizedjegyzékbe Szent Jakabról elnevezett egyházzal szerepel.

Irod.: GYŐRFFY III.

ZTREGOMBA (Horvátország?)

A zágrábi püspökség dubicai főesperességének Ztregomba nevű helységében (Ortvay szerint ismeretlen-eltűnt helység), ma is létezik egy Stregomba nevű patak, mely az Unnaba ömlik. Itt állhatott 1256-ban az Ortvay által említett Szent Jakab templom.
Irod.: ORTVAY T., 1891–92.

ZSELINCESZENTJAKAB

Legnagyobb valószínűség szerint az első olyan monostor Magyarországon, mely Szent Jakab nevét viselte. A zselinceszentjakabi bencés monostort a Győr nemzetség egyik őse, Otho (Ottó), mint somogyi ispán alapította 1061-ben. A kolostor felszentelésére valószínű, hogy csak 1064-ban (mások szerint 1068-ban) került sor, amikor a felszentelési ünnepségen résztvettek a Dalmáciai hadjáratból hazatérő Salamon király és Géza herceg is. Ákos mester szerint a Pot nemzetség, (melyből a Győr nemzetség is származik) első tagja azért nyerte a Pot nevet, mert ez a német származású lovag Endre és Salamon királyaink között közvetített, a követ német elnevezése pedig Bote, mely a régi németben Poth-nak hangzott. Anélkül, hogy ezt a változatot kétségbe vonnánk, szeretnénk arra figyelmeztetni, hogy az Altaichi Évkönyvek részletesen tájékoztatnak egy Boto nevezetű bajor palotagrófnak magyarországi cselekedeteiről. Boto (1027?–1104) a Majna középső vidékén már a 8. században ismert frank családból származik. Nagyapja I. Aribo 985-től bajor palotagróf volt, melynek funkcióját Boto korán elhalt apja II. Hartwig is örökölte, de ez időben az Aribo család tagjai között salzburgi, kölni és manzi érsekeket is találunk. Boto testvére, II. Aribo 1021-től mainzi érsek és császári kancellár, majd 1041 és 1055 között bajor palotagróf volt. Boto maga 1050-ben Gebhard regensburgi püspök és Konrád bajor herceggel együtt III. Henrik német császár seregében harcolt a magyarok ellen.

1053 után Boto, testvérével II. Aribo volt mainzi érsekkancellárral együtt a III. Henrik ellen lázadó bajor herceg Konrád kíséretében Magyarországra menekült és ezzel egyidőben elvesztette a Salzburg, Karinthia és Regensburg környéki birtokait. Halála előtt III. Heinrich megbocsájtott Botonak, ki ez időben még Magyarországon tartózkodott, hisz a magyar források szerint 1060-ban Endre seregében Béla ellen harcolva fogságba is esett, de Béla nemcsak hogy szabadon engedte, hanem magas tisztségbe is emelte és birtokokat is adományozott neki.

Boto, Konrád bajor herceg halála után feleségül vette ennek özvegyét, Judithot és 1070-től, most mint Pottenstein grófja megint Németországban élt és 1075-ben IV. Henrik császár megbízatásából a lázadó szászoknál járt követségben. 1091-ben Boto, rokonával Erpo münsteri püspökkel együtt elzarándokolt Jeruzsálembe, onnan visszatérve felesége birtokán a Maina menti Theresben kolostort alapított, ahová 1104-ben eltemetik.

Potonak magyarországi harci cselekedetei olyan nagy visszhangra találtak a korabeli német társadalomban, hogy neve valósággal divat lett a nemesi családoknál. Ezenkívül Poto névadója lett egy egész sor ausztriai és németországi helységeknek is.

Zselinceszentjakabi alapításának idején valószínű, hogy Poto a kolostort családi temetkezési helynek szánta. Ilyen alapításoknak komoly hagyományai voltak a családjában hisz már a nagyapja, I. Aribo palotagróf 999-ben a Chimsse melleti Seeonban a flandriai Szent Lambert tiszteletére egy bencés rendi apátságot alapított. Ez a kolostor a következő évtizedekben nagy hatással lett más dél-németországi családi kolostorok alapítására is.

Hogy miért is kapta a zselincei kolostor a Szent Jakab nevet, erre az eddig megjelent szakirodalom tanulmányozása után két válasz lehetséges. Az első, amiről már az alapítólevél is tudósít, a kolostort Poto egy régi elhagyatott templom helyén építette, amely már 1061 előtt is a Szent Jakab nevet viselte. Az alapítólevél szerint a régi épület annyira elhagyatott volt, hogy a kolostoralapítás előtt Poto úgy a templomot, mint annak népét más helyre telepítette. Az alapító oklevélnek ezt a részét bizonyítják az 1960-ban a kolostor romjait feltáró ásatások, melyek alkalmával az 1061-ben épített monostortól északra egy korábbi nyolcszögű kis kápolnának romjai kerültek a felszínre.

A második változatnál figyelemben kell vennünk az Aribokkal foglalkozó német nyelvű szakirodalomat, melyből kitűnik, hogy már a 8. századtól a család védőszentje Szent Lambert volt, kinek tisztelete a 10. században a délnémet területek nemesi családjainál nagyon elterjedt volt. Az Ariboknál a családi hagyomány szerint Szent a Lambert tisztelet egy egész különleges helyet foglalt el, hisz jól megerősített források szerint a már említett seeoni Lambert Kolostor alapításakor az Aribok tulajdonában volt a névadó szentnek egy becses ereklyéje is.

A Szent Jakab patrocínium választásánál feltétlenül figyelemben kell vegyük azt a tényt, hogy Poto gróf származási helye Bajorország azon kevés vidékekhez tartozik, ahol az idősebb Szent Jakab tisztelete már a 8. század közepétől elterjedt. Bernhard Graf német történész kutatása nemrég kimutatta, hogy a reformáció előtt Bajorországban, Ausztriában és Tirolban együttvéve 596 Jakab patrocíniumú templom és kápolna létezett. Ezek közül a zselinceszentjakabi alapítás, tehát 1061 előtt csak Bajorország területén 25 Szent Jakab templom vagy kolostor létezéséről van tudomásunk. Annak ellenére, hogy az Aribo család védőszentje már a 8. századtól a Szent Lambert volt, a család történetével foglalkozó kutatóknak is feltűnt, hogy a 9. századtól milyen gyakori a Jakab keresztnév a család férfi tagjainál.

A 11. század első felében Poto nagyszülei, I. Aribo bajor palotagróf majd később Poto testévére II. Aribo mainzi érsek és maga Poto is a délnémet területek legbuzgóbb kolostor alapítói közé tartoztak. Majdnem minden alapításuk, és itt csak Seeon, Göss, Millstat és Admont nevét említsük a Gorz-Cluny benedekrendi reformkolostorok befolyása alatt állottak. A szakirodalomból közismert, hogy már a 10. század végétől Clunynak döntő szerepe volt Spanyolország visszahódításában és a Szent Jakab kultusz európai elterjedésében.

Amint már említettük, ismeretes, hogy előrehaladót kora ellenére maga Poto gróf 1091-ben Jeruzsálembe zarándokolt. Magáról a compostelai zarándoklatokról is pontos értesülései lehettek, hisz nagyapja I. Aribo által alapított családi kolostor egyik apátja az 1004-ben elhalt Eberhard a híres seeoni kódexfestő iskola megteremtője egyike volt az elsőknek kik német területől Compostelába zarándokoltak. A seeoni kolostorban ma is megcsodálható Eberhard síremléke, mely a könyvfestőt, mint zarándokot mutatja be, fején a kagylóval díszített zarándokkalappal, jobb kezében bottal és a vállán a jellegzetes bő zarándokköpennyel.

Magyarországon ideiglenesen menedéket találó Poto őrgróf valószínű, hogy az új hazájába is magával hozta szülőföldjén annyira ismert Szent Jakabnak tiszteletét. Erre utal nemcsak a zselinceszentjakabi kolostor, hanem az őrgróf által alapított ausztriai Pottendorf is. Érdekes azt is megemlíteni, hogy a pottendorfi plébánia templom, ma egy 18. századi barokk épület már a legrégebbi időktől a Szent Jakab nevét viselte. A zselinceszentjakabi bencés monostor érdekessége, hogy kezdettől fogva, mint fürdő és

valószínű ezzel egyidőben, mint betegápoló hely volt alapítva. Ez a tény szorosan kapcsolódik a bencés hagyományokhoz, mely előírja a szegények, betegek és zarándokok megsegítését. Mindezeket figyelembe véve és ismerve, hogy Poto gróf később maga is Jeruzsálemben zarándokolt, nem lehet kizárni, hogy a zselinceszentjakabi alapítás a keletre, a szentföldre irányuló zarándokok támogatására épült. Az alapító Atha, (Otho, Bote vagy Poto) bőkezűen gondoskodott a kolostor fenntartásáról, mely már 11. században több mint 200 család felett rendelkezett.

Hogy Zselinceszentjakab már az alapításától kezdve kapcsolatban állott a messzi Santiago de Compostela felé irányuló zarándoklatokkal, arra amint már említettük nincsenek közvetlen bizonyítékaink. Mégis figyelembe véve azt a tényt, hogy úgy Zselinceszentjakab, mint később a Szent László királyunk idejében alapított somogyvári Szent Egyed kolostor a Dráva folyó völgyében áthaladó keleti (jeruzsálemi) és nyugati (Róma valamint Santiago de Compostela) felé vezető zarándokutak mentén fekszik nem lehet olyan idegen számunkra ez a felfogás. Azon feltételezés mellett, hogy már alapításának idején Zselinceszentjakab egy fontos láncszeme lehetett a Santiago de Compostela felé vezető zarándokútnak, tanúskodik az ugyancsak az 1060-as évek körül a karintiai Ossiach-tó partján alapított Szent Jakab templom. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt, hogy az említett karintiai templom, akárcsak a a következő évszázadokban ezen a vidékeken megjelenő tucatnyi Szent Jakab, Szent Egyed és Szent Lénárd templomok mindannyian az Alpok hágóihoz vezető zarándok utak mellett voltak építve és amint azt a francia, az olasz és az osztrák zarándokutak leírásánál is láttuk ezek a patrocíniumok mindenütt a távoli Compostela felé vezető zarándokutak mentén állva, ezt az utat patronálló szentekkel és a róluk elnevezett kolostorokkal álltak kapcsolatba.

Az elkövetkező évszázadokban a Győr nemzetség tagjai többször meg kellett védjék az apátság fölötti kegyúri jogaikat. Egy 1270-ből származó okirat szerint az apátság a basali birtokai miatt Konrád mesterrel perel. A 16. század első felében a zselincszentjakabi bencés apátság a firenzei bankoknál annyira eladósodott, hogy egy 1521-ből származó pápai utasítás, az adósság nem fizetés esetén kiközösítéssel fenyegeti Hagymási Máté bencés apátot és konventjét. Egy 1776-ból származó leírás szerint a Kapos folyó partjától nem messze a Kaposvár melletti halmon még látszottak a Szent Jakabról elnevezett egykori kolostor romjai és a falakat díszítő szentek képei.

Irod.: *Monumenta Romana. Episcopus Vespremiensis.* Tom. II. 1276-1415. Bp., 1899.; Tom. IV. 1492-1526. Bp., 1907., *A pannonhalmi szent benedek rend története.* Szerk.: ERDÉLYI L. - SÖRÖS P. XII./B. 1902-1906.

CSÓKA LAJOS: *Geschichte des benediktischen Mönchtums in Ungarn.* 1980. RUPP, 1870-76.,

Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1241-ig. Bp., 1984.

MÁLYUSZ ELEMÉR: *Die Eigenkirche in Ungarn. In. Studien zur Geschichte Osteuropas.* III. Teil-Graz-Köln, 1966.

WILHELM STÖRMER: *Bayern und der bayerische Herzog im 11. Jahrhundert. Die Salier und das Reich.* Bd. 1. Adel und Reichverfassung. Szerk.: STEFAN WEINFURT, 1991.

KLOSTER SEEON: *Beiträge zu Geschichte, Kunst und Kultur der ehemaligen Benediktinerabtei. Herausgeben durch Hans von Malottki.* 1993.

HEINZ DOPSCH: *Die Aribonen- Ein frühendes Adelsgeschlecht in Bayern und*

Kärnten während des Hochmittelalters. Wien, 1968. (Kéziratos Diplomadolgozat)
KUMOROVITZ L. BERNÁT: *A zselincszentjakabi alapítólevél 1061-ből.* In: *Tanulmányok Budapest múltjából XVI.* Bp., 1964.
L. SZABÓ TÜNDE: *Műemlékvédelem* 3/1976.

LAJOS KAKUCS

SAINT JAMES' MEMORIES IN MEDIEVAL HUNGARY

Present study intends to reveal the spreading of the cult of Saint James, especially in the territory of Hungary from before the Turkish occupation. It follows generally the geographic frame provided by the most significant contemporary document, the Papal tithe register compelled between 1332 and 1337. However, we must take it into consideration, that the spread of the cult of Apostle James happened parallel to the process of Christianization and the organization of Church institutions both in the Arpadian Hungary and in South-eastern Europe. It is well known, that the organization of dioceses in Hungary started by Saint Stephen continued in the second half of the 11th century, then developed further under the rule of Saint Ladislaw, and by the end of the 13th century it had been adjusted to the external borders of royal administration. Thus parallel to the foundation of the Diocese of Zagreb, Croatia and Slavonia for a longer period, while the Dalmatian coast only temporarily got under the rule of the Hungarian Kingdom, as well as that of the Hungarian Church, or these territories were in tighter or looser contact with these authorities. According to data available, the cult of Saint James appeared firstly in the names of monasteries of different nationalities, and later on in that of royal monasteries, as well as the parish churches of settlements belonging to these monasteries were named after Saint James. In the following centuries mainly the parish churches of Flemish, Walloon, German or Italian settlements belonging to royal or bishopric territories were dedicated to Saint James. Since during the 12th-14th centuries due to the establishment of the dioceses of Syrmia (1376), Bosnia (1239) and Milcovia (1226-27) the authority of Hungarian dioceses at times extended over the borders of the Hungarian Kingdom, consequently our research in certain cases includes also border-territories being under Hungarian rule in the discussed period.

Present paper is part of an extended, independent study dealing with the relations between Hungary and Compostella, becoming published in the near future.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/3-4

JÓZSA LÁSZLÓ

A KÖZÉPKORI KUNSZENTMÁRTON TEMPLOMA

Kunszentmárton az Alföld tiszántúli részén, Jász-Nagykun-Szolnok megyében, a Hármas-Körös folyó alsó szakaszának bal partján terül el. Létezése az államalapítás koráig vezethető vissza. Egyike lehetett azoknak a Szent István uralkodása idején szerveződött községeknek, amelyek templommal rendelkeztek. Az I. Géza király által 1075-ben kiadott garamszentbenedeki adományozó levél *villa Martini* (Mártonfalva) néven említ egy községet *Csany* halászfalu szomszédos településeként.[1] Dósa József és Szabó Elek véleménye szerint nem lehetetlen, hogy az oklevélben megnevezett „villa Martini" azonosítható a mai Kunszentmárton közelében, az úgynevezett telekparti határrészen egykor létező Árpád-kori községgel.[2] Bármennyire is szeretnénk, mai ismereteink szerint ez a vélekedés nem felel meg a valós tényeknek.[3]Ennek ellenére, ha okleveles bizonyíték nem is támasztja alá, feltételezhető, hogy Kunszentmárton Árpád-kori magyar település, amely egyházáról, annak védőszentjéről: a lovagi és főpapi eszményként egyaránt népszerű Szent Márton püspökről kapta a nevét.[4] Hitelt érdemlően a váradi regestrum említi először az 1212-15-ös évekből Marton falu megnevezéssel.[5] A község tatárjárás alatti helyzetéről nincsenek ismereteink, de valószínűleg elpusztult, lakói elszéledtek, mert IV. Béla ezt a területet a kunoknak adta, akik a keresztség szentségében részesülve, felvették a környékbeli magyarok szokásait. A település – Kunhegyeshez, Kunmadarashoz hasonlóan – róluk kapta a századok viszontagságain keresztül máig megőrzött „Kun" előnevet. Ily módon tartozott a későbbiek során egészen 1876-ig, a Jászkun Kerületek megszűnéséig a Nagykunsághoz, s részesült annak területi kiváltságaiban.

A kunok birtokához való kötődés első ismert adata 1418-ból származik, amely Kunszentmártont a „Baál füldhöz" tartozónak mondja. Hunyadi János egyik 1447. évi

1 A középkori oklevelek „villa" latin szócskával jelölték az állandó településeket. BENEDEK 1970. 9.

2 DÓSA-SZABÓ 1936. 7.

3 Ha a feltételezés igaznak bizonyul, 1975-ben meg lehetett volna ünnepelni Kunszentmárton fennállásának 900. évfordulóját. Turcsányi István tanár, helytörténeti kutató, levélben kereste meg Györffy György professzort, az MTA tudományos főmunkatársát, kérdést intézve hozzá, hogy az 1075-ben kiadott garam-szentbenedeki oklevél határleírásában szereplő *villa Martini* nevű falu Kunszentmártonra vonatkozhat-e. Györffy György 1974. október 14-én kelt válaszában kifejtette, hogy *villa Martini* az oklevélben említett Chon (a későbbi Csanytelek) településtől nyugatra, a mai Tömörkény körül feküdt, távol Kunszentmártontól. Egyébként *villa Martini* a birtokos nevét őrzi, Szentmárton pedig az egyház patrociniumáról kapta az elnevezését.

4 BARNA 2001. 33-34.

5 TÓTH 1980. 568.

oklevele Szentmártonszállásnak nevezi, amely az ún. Telek nevű részen épült. A szállás név kunok jelenlétére utal.[6] Mint a Kunsághoz tartozó kolbászszéki község szabadállapotú hely volt, attól eltekintve, hogy 1521 körül II. Lajos király a Radics családnak adományozta, és a török időkben is többször más-más család birtokába jutott. A földesúri fennhatóság azonban soha nem érvényesülhetett, s ennek bizonyítéka az, hogy az adományozások ellenére a török uralom végén, 1699-ben a Nagykunság részeként írták össze.[7] Feltűnő, hogy Kunszentmárton a régi Kolbászszékhez tartozó összes kun szállások közül egyedül visel templomi védőszent nevet, amely erősíti azt a véleményt, hogy régtől fogva egyházas hely volt, és a tatárjárás alatt megsemmisült magyar falu nevét az ide telepített kunok minden változtatás nélkül átvették.[8]

Azt nem lehet tudni, Kunszentmárton magyar és kun eredetű népe mikor lett kereszténnyé, de az a körülmény, hogy az okmányok 1447-ben „Szent" jelzővel (Zenthmartonszallasa) illetik, bizonyosnak vehető a lakosság keresztény volta, és tekintélyes községe lévén a Kolbászszéki Kunságnak, joggal feltételezhető, hogy nemcsak temploma, hanem plébániája is volt. Plébánosi székhelyként 1527. november 9-én történik róla említés, amikor Ferdinánd király a Szentmárton községbeli Hethwes Gergelyt és fiait nemesi rangra emelvén, a *plebánus* és Kara György szomszédságában lévő házát s nemesi udvartelkét minden adózás és szolgálat alól felmentette.[9] Nem sokkal később, 1541-ben, amikor Szapolyai János özvegye, Izabella királyné a Szent Koronával – Budáról Lippa felé utaztában – Kunszentmártonban megszállt és egyik itt elhalt lengyel vitézét eltemettette, a krónikás megírta, hogy a plébánosnak a temetésért és isteni szolgálatért gazdag ajándékot adott.[10]

Többé nincs említés a kunszentmártoni plébánosról, illetve plébániáról, mert a törökdúlás súlyos megpróbáltatásokat hozott községünkre. A gyulai szandzsák XVI. századi összeírása sem utal pap jelenlétére, nyilvánvalóan azért, mert a lakosság száma megcsappant, bár még 1567-ben is 92, 1579-ben 90 család lakta a helyiséget.[11] Adataink szerint négyszer vált a lángok martalékává: először 1552-ben, majd 1566-ban és 1593-ban, végül az 1686-os hadjárat idején, melynek során az ország felszabadult a 150 éves török uralom alól, de Kunszentmárton középkori települése végleg eltűnt a föld színéről. Neve ezután már csak abban az okmányban szerepel, melynek erejével I. Lipót császár 1702. március 22-én az egész Jászságot, a Nagy- és Kiskunságot földestül, népestül ötszázezer rhénus forintért a Német Lovagrendnek elzálogosította.[12]

Témánk szempontjából mégis az a legfontosabb kérdés: hol és milyen lehetett a török idők előtti Kunszentmárton temploma? A helyszín nagyjából adott, hiszen tudjuk, hogy a telekparti határrészen, az úgynevezett „vezérút"-tól balra található a Telek-halom (más elnevezés szerint telekparti halom), ennek tetején állott a templom. A történelem viharait még viszonylag jó állapotban vészelhette át, mert Pentz Johann Kristóf

6 A „szállás" kérdésére vonatkozóan lásd: JÓZSA 1995. 8. Vö. TÓTH 1980. 10.

7 TÓTH 1980. 567., 572. Vö. DÓSA-SZABÓ 1936. 8., 12-13.

8 KAKUK 1965. 6.

9 DÓSA-SZABÓ 1936. 119.

10 SZERÉMI 1979. 328.

11 Kunszentmárton a XVI. században a gyulai szandzsák békési náhije területén feküdt. KÁLDY-NAGY 1982. 250-252.

12 DÓSA-SZABÓ 1936. 31.

1699. október 31-én készült összeírása szerint a *Csongrádtól egy mérföld távolságra, a Körös mellett fekvő, mocsarakkal és nádasokkal körülvett, 1683-tól lakatlan Kunszentmártonnak* „van egy kőből épített temploma."[13] Lassú, de feltartóztathatatlan pusztulása az ezt követő másfél évszázad alatt következett be. A Magyar Királyság történeti-statisztikai-helyrajzi leírását tartalmazó, 1825-ben megjelent német nyelvű kiadvány is utal Kunszentmártonnál arra, hogy határában láthatók a korábban elpusztított helység templomának maradványai.[14] A templomromokat 1876-ban Rómer Flóris még látta, amikor Schweiger Lajos pusztaistvánházi földbirtokos meghívására, Széll Farkas járásbíró kíséretében régészeti bejárást végzett a Tiszazug területén. Október 15-én jutott el a telekparti halomhoz, ahol az Archaeologiai Értesítő, valamint a Temesváron megjelenő Történelmi és Régészeti Értesítő lelkesült hangvételű beszámolója szerint – „Dr. Rómer Flóris a régi Kun-Szent-Márton helyén álló *Telekhalmon* egy eddig ismeretlen árpádkori templom romjait fedezte fel."[15] (Ettől az időponttól tartja számon a régészeti szakirodalom.[16])

Az országos hírnévnek örvendő kiváló régész[17]sebtében vázlatos rajzot készített jegyzetfüzete lapjain a középkori szentegyház támpilléres falmaradványairól. A tájolással is ellátott ábrázoláson a falaktól délre feltünteti az 1766-ban állított keresztet is, amely „telekhalmi kereszt" néven volt ismeretes, egészen addig, míg végleg el nem pusztult.[18] A régészeti tudomány nagy kárára Rómer Flóris nem készítette el a leletek rajzának végleges kidolgozását, s elmaradt a szöveges elemzés is. (A jegyzetfüzetet a vázlatrajzokkal és a néhányszavas tájékoztatásokkal együtt a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Könyvtára őrzi.)[19] Csak egy későbbi feltárás tisztázhatja, milyen alapfalak rejtőznek a föld alatt. A templom méreteiről, építőanyagáról, stílusáról, az építés hozzávetőleges idejéről sincsenek ismereteink: kizárólag a szakirodalomra és az összehasonlítás lehetőségére hagyatkozhatunk.

Bizonyára érvényes az általános megállapítás, hogy az egész középkorban, sőt később is minden falu eleinte igénytelen épületeket emelt istentiszteleti célokra, s csak később került sor maradandóbb épületek létesítésére. A templom helyét sokszor a falut uraló dombon, vagy ha ilyen nincs, mesterséges feltöltésen jelölték ki. Kunszentmárton esetében is így lehetett, hiszen a mocsaras, vízjárta környezetből feltűnően kiemelkedett a Telek-halom, amely a középkori falu települési magva lett. Más falvakhoz hasonlóan az is feltételezhető, hogy a templom körül alakították ki a temetőt. Egy alkalmas időben megtervezett, szakemberek vezetésével lefolytatott feltáró munka sok olyan kérdést tisztázhat, amelyre ma még biztos választ nem kaphatunk.

---

13 BENEDEK 2002. 134; CSEH 2002. 215.

14 SZEPEGHÁZY-THIELE 1825. 153.

15 *Archaeologiai Értesítő*, X. 293; *Történelmi és Régészeti Értesítő* (szerk. MILETZ JÁNOS), Temesvár. 1877. 1. sz. 37; GENTHON 1961. 170.

16 GERECZE 1906. 415.

17 Rómer Flóris bencés szerzetes, archeológus: Pozsony, 1815-Nagyvárad, 1889. A hazai régészet tudományának kiemelkedő személyisége. Szinte az egész országot bejárta, felmérést készített a történelmi emlékekről. 1861: a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1868: egyetemi tanár, 1869: a Nemzeti Múzeum régiségtárának őre, 1877: nagyváradi kanonok. Hosszú ideig szerkesztette az Archaeologiai Értesítőt, valamint az Archaeologiai Közleményeket.

18 JÓZSA 1999. 264.

19 Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Könyvtára, Rómer Flóris úti jegyzőkönyvei. XXXIX. 149. p. Ezen a helyen mondok köszönetet dr. Maurer Zsuzsának, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

A falusi templomok – különösen az Alföldön – általában téglából épültek, de az alapozáshoz esetenként terméskövet is használtak. Az építéshez szükséges téglát helyben égették. A téglaégetés, valamint a falazás munkája szakmai jártasságot követelt, a mestereket idegenből hívták. A falu népe nem közvetlenül az építkezésben, hanem az anyagok helyszínre szállításában, földmunkákban, favágásban, illetve a kőművesek kisegítőjeként működött közre. Korai falusi templomaink többségének építési technikája meglehetősen változatos. Igen fontos szerepet játszik a téglafalazás, az igényesebb kőfaragó munkának aránylag kisebb szerep jutott, lényegesebb a kőművesmunka. A kis templomok fő jellegzetessége, hogy a szentély, az oltár és a miséző pap megkülönböztetett helye jól elkülönül a hajótól, ahol a hívek tartózkodnak. A templomot természetesen igyekeztek toronnyal és karzattal is ellátni, enélkül nehezen fogadta volna el a falu közössége.[20]

A középkori Kunszentmárton templomából a felszínen semmi nem maradt. Köveit, téglamaradványait a környéken élők beépítették a tanyák és ólak falaiba.[21] Így nincs más mód, mint az aránylag jó állapotban megmaradt *ecseri templomrom*[22] legfőbb jellegzetességeinek vizsgálata, amelyek közül valamelyik bizonyára ráillett a kunszentmártoniak egykori templomának külső és belső megjelenésére is.[23] Csupán a képzeletre szorítkozhatunk, ha feltételezzük, hogy Kunszentmárton középkori temploma keletkezési idejét illetően, valamint építőanyagában, méreteiben és stílusában valamelyest hasonlíthatott a nem túl nagy távolságra lévő ecseri szentegyházhoz. A valós tények megismeréséhez csak egy régészeti feltárással juthatunk közelebb.[24]

---

munkatársának önzetlen segítségéért, hogy lehetővé tette számomra a Römer-hagyaték Kunszentmártonra vonatkozó anyagának beható vizsgálatát.

20 MAROSI 1975. 27-28., 33.

21 Egy 1699-ben végzett hivatalos bejárás alkalmával készült leírás a következő képet festi az egykor virágzó kun településekről: „Csorba templomának falazata is nagyobbrészt fennáll. Mesterszállásé azonban romokban hever, maga a falu is emberemlékezet óta lakatlan." Józsa 1995. 10. Hasonló sorsra jutott a Kunszentmárton határához tartozó Istvánháza temploma is, mely a község pusztulása után még sokáig látható volt. 1760 körül egy istvánházi kaszálóperben tartott tanúkihallgatáskor az egyik tanú így vallott: „Istvánházi pusztán lévén *Puszta Templomnak* falait bontogatta, arra *Szegőcsége* lévén..." SzML: Kunszentmárton iratai Fasc. 32. No 57. b.

22 Az ecseri templomromot 1985. július 14-én a helyszínen magam is tanulmányoztam és fényképfelvételeket készítettem róla.

23 Az ecseri templomrom Szentestől északkeletre, a kunszentmártoni út közelében található. A hajó téglalap alaprajzú, szentélye a nyolcszög három oldalával záródik. Falazása nagyrészt tégla, némi kőanyaggal, ami réti mészkő lehet. Körülötte terült el a középkori Ecser falu. A települést először 1138-ban említik: Álmos herceg a dömösi prépostságnak adta 65 szolgával, akik kenyérjárandósággal adóztak. A szakirodalom szerint „ kun szállás, majd kun falu volt", 1567-ben Külső-Szolnok vármegye része. A környék legtöbb településéhez hasonlóan valószínűleg a tizenötéves háború alatt néptelenedik el. Az ecseri templomromon 1961-ben műemléki állagmegóvást végeztek, ezt ásatás előzte meg, amit az Országos Műemléki Felügyelőség régésze, Pamer Nóra vezetett. Az előzetes jelentés szerint a templom valószínűleg a XIV. században épült, és talán egy homlokzati tornya is volt. Végeztek egy másik ásatást is, még a századfordulón, amit bizonyára Csallány Gábor irányított. Ekkor hat sír került elő, egyikben néhány hajkarikát, másikban pedig I. András idejéből való pénzt találtak. E leletek tanúsága alapján a templomnak mindenképpen volt árpádkori előzménye. A szentesi Petrák-krónika szerint az ecseri templom tető nélküli ép falai az 1751. és 52. esztendőben omlottak le. GYÖRFFY 1966. 894. ZSILINSZKY 1987. I. 97. *Régészeti Füzetek MNM.* 1962. FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKY 1962. 28. TAKÁCS 1997.

24 Itt mondok köszönetet Törőcsik István egyetemi hallgatónak, aki az ecseri romok régészeti ismereteire vonatkozóan nyújtott értékes segítséget.

BARNA GÁBOR 2001: *Kunszentmárton és a Nagykunság.* In: *Társadalom -kultúra - természet. Tanulmányok a 60 éves Bellon Tibor tiszteletére.* Szerk.: BARNA GÁBOR Karcag-Szeged-Szolnok. 33-48.

BENEDEK GYULA 1970: *Tiszapüspöki története.* Szolnok.

BENEDEK GYULA ford. 2002: *Kunszentmárton város oklevelei és fontosabb iratai 1333-1737.* Documentatio Historica VII. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szolnok.

DÓSA JÓZSEF-SZABÓ ELEK 1936.: *Kunszentmárton története I.* Kunszentmárton.

CSEH GÉZA 2002: *A Nagykunság leírása az 1699. évi Pentz-féle összeírásban.* In: ZÁDORNÉ ZSOLDOS Mária szerk. *Zounok. A Jász-Nagykin-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 17.* Szolnok. 195-218.

FEHÉR GÉZA-ÉRY KINGA-KRALOVÁNSZKY ALÁN 1962: *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei.* In: *Régészeti Tanulmányok II.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

GENTHON ISTVÁN 1961:. Magyarország művészeti emlékei. II. Budapest.

GERECZE PÉTER 1906: *A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma.* In: FORSTER GYULA szerk. *Magyarország műemlékei. II.* Budapest. 415.

GYÖRFFY GYÖRGY 1966: *Az árpádkori Magyarország történeti földrajza. I.* Budapest.

JÓZSA LÁSZLÓ 1995: *Mesterszállás története az önálló község megalakulásáig Dósa József és Szabó Elek kutatásai alapján.* In: *Mesterszállás. Fejezetek a község történetéből.* Szerk.: BARNA GÁBOR. Mesterszállás. 7-24.

JÓZSA LÁSZLÓ 1999: *Megszentelt kövek. Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban.* Néprajzi Tanszék. Szeged.

KAKUK MÁTYÁS 1965: *Kunszentmárton földrajzi nevei.* Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 2. Szolnok.

MAROSI ERNŐ 1975: *Magyar falusi templomok.* Corvina, Budapest.

SZERÉMI GYÖRGY 1979*: Magyarország romlásáról* (ford.: Erdélyi László, Juhász László). Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

TAKÁCS EDIT (szerk.) 1997: Petrák-krónika. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXV.* Szentes-Szeged.

TÓTH TIBOR szerk. 1980: *Adatok Szolnok megye történetéből. I. (Kunszentmárton).* Szolnok.

ZSILINSZKY MIHÁLY 1897: *Csongrád vármegye története. I.*

LÁSZLÓ JÓZSA

THE CHURCH OF MEDIEVAL KUNSZERNTMÁRTON

Kunszentmárton is situated on the Great Hungarian Plain, on the region east of the river Tisza, in Jász-Nagykun-Szolnok county, on the left bank of the river Hármas-Körös. Kunszentmárton is originated from the time, when the Hungarian Kingdom was established. There is no doubt that it was among the settlements which had a church even in St. Stephen's era. A grant from Garamszentbenedek issued by king Géza I in 1075 mentioned a settlement called villa Martini (Mártonfalva) as a neighboring village of Csany. Although there is a lack of documentary evidence, we may presume that Kunszentmárton was a Hungarian settlement from the Arpadian age. The village was named after the patron saint of its church, i.e. bishop Saint Martin, who was a popular ideal both as a knight and a prelate. Between 1212-1215 the settlement was first mentioned credibly as Marton village in the Regestrum of Várad. We do not have thorough knowledge on the conditions of the settlement during the Tartar invasion, although we may presume, that it was destroyed. The inhabitants dispersed, as Béla IV settled Cumanians on the territory. They soon turned Christian and got into the habit of the Hungarians living in the neighborhood. The village - similarly to Kunhegyes and Kunmadaras- was named after the Cumanians and kept the prefix "Kun" to present days throughout the adversities of the centuries. This way it belonged to the area of Nagykunság enjoying the privileges of the territory until 1876, when the Jazygian and Cumanian Districts were ceased to exist.

1. Rómer Flóris Ferenc bencés szerzetes, archeológus

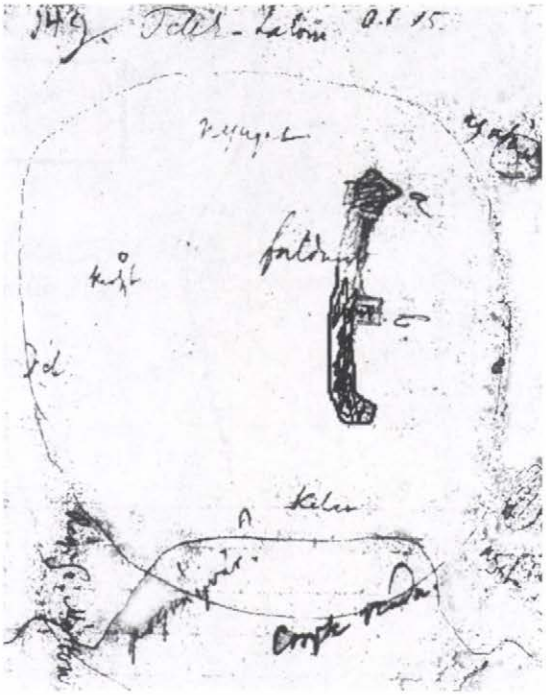

2. Rómer Flóris vázlatrajza Kunszentmárton középkori templomának romjairól. (1876.)

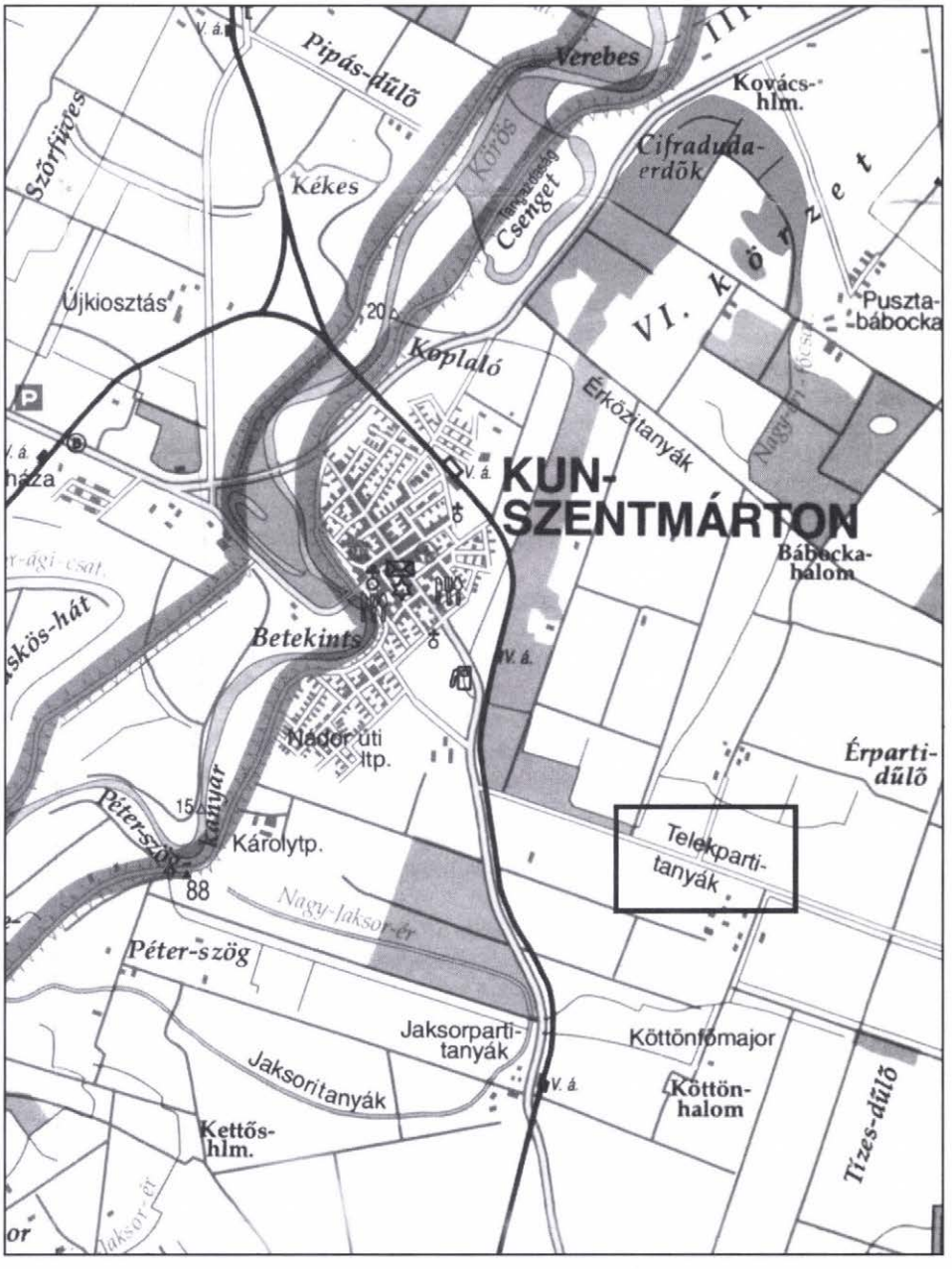

3. A Telekpart Kunszentmárton térképén

4. A telekparti halom 1985. július 14-én (Józsa László felvétele)

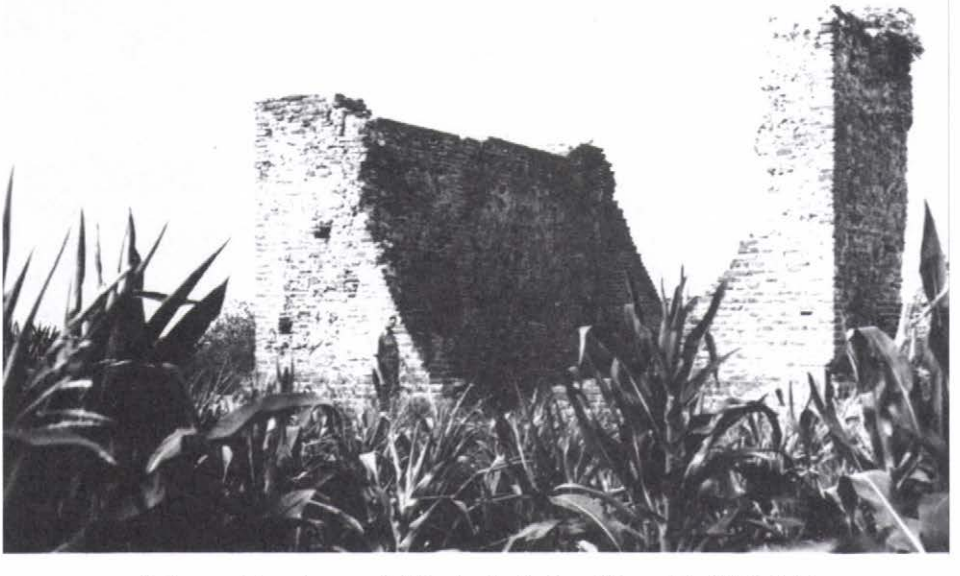

5. Az ecseri templom romjai Szentes határában (Józsa László felvétele)

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/3-4

ZVARA EDINA

EGYHÁZTORTÉNETI KÖNYVEK 2002

10 éves a Péterfy Sándor Evangélikus Oktatási Központ, 1992-2002. Szerk. Hallgatóné Hajnal Judit, Fekete Gyula, Menyes Gyula. Győr: Péterfy Sándor Evangélikus Oktatási Központ, 2002. 114, [4] p.

A Péterfy Sándor Evangélikus Oktatási Központ Győr egyik legismertebb intézménye, amely óvoda, általános iskola és gimnázium is egyben. A kötet az újraindítás 10. évfordulójára jelent meg, amelyben a szerkesztők összegyűjtötték az egykori és a jelenlegi vezetők, tanárok neveit, valamint kronologikus rendben áttekinthetjük az iskola történetét. A névadó, Péterffy Sándor (1841-1913) korának egyik legjelesebb személyisége, többek között a Deák Téri Gimnázium tanára, igazgatója, majd királyi biztos is volt.

„Alamisna képpen conferáltam..." a szatmárnémeti református gimnázium alapítványai, 1667-1918. Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Múzeuma és Levéltára, 2002. 292 p. (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani 11.)

A fenti kiadvány célja a forrásközlés. Míg a XVII-XVIII. században az alapítványokat létrehozók az egyház mellett az erdélyi fejedelmek és az erdélyi nemesség vezető rétegeiből kerültek ki, addig a XIX-XX. században már főleg az értelmiségiek, egyesületek, jobb módú polgárok tették az alapítványok nagy részét. Végrendelet útján hagyományozott alapítvány: 11; a gimnázium részére tett alapítvány: 89; tápintézeti alapítvány: 6; a Szatmárnémeti Református Tanítóképző Intézet részére tett alapítvány: 9; Szatmárnémeti Református Felső Leány- és Kereskedelmi Iskola részére tett alapítvány 8; a református elemi iskola részére tett alapítvány: 19; a két osztályos grammatikai iskola részére tett alapítványok.

Dercsényi Balázs-Marosi Ernő: Templomok Magyarországon. A fotókat kész. Szelényi Károly és mások. Bp.: Officina '96, 2002. 222 p. D 4752

Az igényes könyv első részében először *Marosi Ernő* tanulmányát olvashatjuk a szakrális építészet Magyarországon, a szakrális építészet alapfogalmai, és a magyarországi templomépítészet történetének vázlata témakörben, majd *Dercsényi Dezső*: Templomok Magyarországon című írását. A minőségi, szép képeket *Szelényi Károly* készítette a következő templomokról: Sopron, evangélikus templom; Pannonhalma, bencés főapátsági templom; Ják, bencés apátsági templom; Szentgotthárd, ciszterci apátsági templom; Sümeg, plébániatemplom; Zirc, ciszterci apátsági templom; Keszthely, ferences templom; Tihany, apátsági templom; Szenna, református templom; Pécs, Székesegyház; Grábóc, szerb ortodox kolostortemplom; Esztergom, Bazilika, Budapest, Mátyás-templom, Szent Anna-templom, Bazilika, Deák téri evangélikus templom, Kálvin téri református templom, Dohány utcai zsinagóga, Fasori templom; Ócsa, református templom; Eger, Székesegyház, ciszterci templom; Vizsoly, református templom; Karcsa, református templom; Debrecen, református nagytemplom; Szeged, Fogadalmi templom, Alsóvárosi templom, Új Zsinagóga. A fényképek mellett elolvashatjuk minden templom rövid történetét és művészettörténeti leírását.

Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból: a Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Szerk. és sajtó alá rend. Hudi József et al. Pápa: Pápai Református Gyűjtemények, 2002. 572 p. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 5.)

A canonica visitatiók (egyházlátogatások) jegyzőkönyvei nemcsak az egyháztörténet, hanem többek között a művelődés-, a könyvtörténet, a néprajz és a helytörténet igen jelentős forrásanyagai is. A Dunántúli Egyházkerület Könyvtárának Kézirattárában őrzött egyházkerületi összeírás hét folió nagyságú füzetben maradt fenn *Virágzó és siránkozó Helvética Confession lévő Szent Ecclésiák állapotjának rövid leírása* címmel. Az 1774-es összeírás a Barsi, a Komáromi, a Mezőföldi, a Pápai, a Somogyi, a Tatai és a Veszprémi egyházmegye adatait közli.

Herepei János: A kolozsvári Farkas utcai templom történetéből. Kolozsvár: Művelődés, 2002. 271 p.

A kötet a kolozsvári Farkas utcai református templom 17. századi újjáépítésnek történetét eleveníti fel. A templomot eredetileg Mátyás király alapította, majd I. Rákóczi György újíttatta fel az akkor már romos épületet. A református templom ma a legnagyobb egyhajós gótikus templom a Kárpát-medencében. Herepei az azóta már jórészt megsemmisült levéltári források alapján írta meg az építéstörténetet. Herepei János 1947-ben készült el a kötettel, mely Sas Péter gondozásában jelent meg.

A Kalocsai Érseki Levéltár: levéltárismertető. Szerk. Lakatos Adél, Lakatos Andor, Szabó Attila. Kalocsa: Főegyházmegyei Levéltár, 2002. 341 p. (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 2.)

A Kalocsai Érseki Levéltárról eddig még nem jelent meg átfogó és részletes tájékoztató segédlet. A kötet szerkesztői a történeti kutatásokat segítő kiadvánnyal az alapításának millenniumát ünneplő Főegyházmegyét köszöntik. A kiadvány 635 iratfolyóméter terjedelmű iratanyagot ismertet, melynek időhatára: a 18. század elejétől 1992-ig, tehát az egyházmegye török utáni újjászervezésétől a legutóbbi jelentős határmódosításig, a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye születéséig terjed. A szerkesztők célja az volt, hogy az iratok jellegéhez igazodó, informatív segédletet adjanak az olvasó kezébe. A bevezetésben röviden bemutatják a levéltárat, és összefoglalják az iratkezelés és a levéltári anyag elhelyezésének történetét. A kiadvány második, fő részét jelentő részben az iratokat iratsorozatonként ismerteti a levéltári struktúra szerint, levéltári jelzeteik használatával. A fejezetcímek az egyes iratcsoportok levéltári jelzetét jelentik. Az adattár első részét a levéltárral kapcsolatos információk kronologikus összegzése alkotja, a másodikat pedig az egykori levéltárosok nevei.

Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania, 1572–1717 = Misszionáriusok levelei Magyarországról és Erdélyről, 1572–1717. Ed. István György Tóth. Roma: Római Magyar Akadémia; Budapest: METEM: MTA Történettudományi Intézet, 2002–. 2. köt. 2002. 757–1596 p. (Fontes. Bibliotheca Academiae Hungariae. Roma, 4.)

A Hitterjesztés Szent Kongergációja (Sacra Congregazione de Propaganda Fide) megalapításakor, a 17. században a hittérítés súlypontja még Európában volt. Ekkor a hangsúly nem a pogányok, a távoli kontinensek lakói, hanem az európai protestánsok térítésén, valamint az Itáliához közeli Török Birodalom misszióin volt. Ebből következőleg Magyarországnak mind a császár, mind pedig a szultán birodalmához tartozó darabja a Kongregáció számára a kiemelkedően fontos területek közé tartozott. Az okmánytár célkitűzése szerint egy igen bő válogatást tesz közzé a három részre szakadt Magyarország misszionáriusainak Rómába küldött leveleiből a katolikus missziók megindulásától a török korszakot lezáró pozsareváci békéig. A dokumentumok szinte kizárólag a Kongregáció római levéltárából vannak közölve, melyeket püspökök, érsekek, jezsuiták, ferencesek (obszervánsok és konventuálisok), bencések, apostoli vizitátorok küldtek Rómába.

A magyarországi baptisták 157. évi országos beszámoló közgyűlése ... Újpest 2002. április 13. Szerk. ... Mészáros Kornél. Bp.: Magyarországi Baptista Egyház, 2002. 146, 2 p.

A baptisták Magyarországra érkezésének 157. évében megtartott közgyűlés anyagát adja közre a kiadvány. A közgyűlési jelentésekben a vezető tisztségviselők mellett a bizottsági, a testületi és intézményvezetők számolnak be az elmúlt évben végzett munkákról.

Mészáros István: Pannonia Sacra. Mindszenty-tanulmányok. Szentendre: Kairosz Kiadó, 2002. 273 p.

A Kairosz Kiadó a fenti kötettel köszönti a 74 éves Mészáros Istvánt, amelyben a következő tanulmányok olvashatók: Az elszakított magyarságért: A felvidéki magyarság; Kárpátalja, Délvidék. Néhány későbbi levél; Egy üzenet hatása; Új Trianon; Boldogasszony éve - Lexikon szócikkek. Lelkipásztori utak I.; Nemzeti Mária-kongresszus; Iskoláink védelmezője; Vita Boldizsár Istvánnal; „Haladó katolikusok"; Téma - zsoltárváltozatokkal; Bibó István és Mindszenty: Egy érdekes találkozás; Ostpolitik - Egy interjú a szocialista vallásszabadságról, a vatikáni diplomáciáról és Kádár gyűlöletének okairól; Lelkipásztori utak II.; Tallózás levelek között; Pannonia Sacra - Máriaremetei zarándoklat, 2002. IX. 14.

Ősz Lajos: A hatnyak birodalma. A tibeti műveltség története és összetevői. Bp.: Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2002. 282 p.

A kismonográfia Tibet kultúrtörténetét mutatja be úgy, hogy a vallást állítja a középpontba – a buddhizmus előtti tibeti vallásról is ír, a középpontban azonban a tibeti buddhizmus áll –, mert a tibeti művelődés minden szegmensét főként a vallás (a filozófia, az életbölcsesség), a vallási eszmerendszer, a világ rendjének és törvényeinek ismerete határozza meg. A szerző részletesen szól pl. az irodalomról, az asztrológiáról, az orvostudományról, a halotti misztériumokról. Főként leíró értelmezést ad.

Rácz István: Egyház és társadalom. A Debreceni Tractus vagyona és gazdálkodása a 18–19. század fordulóján. Debrecen: KEK, 2002. 332 p.

A monográfia eddig fel nem dolgozott forrásanyag alapján mutatja be a Debreceni Egyházmegye (Tractus) 18–19. századi történetét. Annak a koncepciónak az igazolására született meg ez a munka, mely szerint egyház és társadalom a rendi világban, a rendi keretek között nem különíthető el egymástól, az egyháztörténet csak mint az általános történet, kivált a társadalomtörténet egyik döntő aspektusaként értelmezhető.

Sass Kálmán: Az érmelléki reformátusság nyomában. Jegyzetekkel ellátta, kieg. és szerk. Szíj Rezső. Bp.: Szenci Molnár Társaság, 2002. 43 p.

A tanulmány eredetileg a *Lelkigondozó* című folyóiratban jelent meg 1943-ban. A kötetben olvasható még Révész Imre püspök: Szórvány és ébredés című tanulmánya, valamint Szíj Rezső válasza (1944) is.

Szénássy Árpád: Felvidéki Árpád-kori templomok lexikona. Komárom: KT Lap- és Könyvkiadó, 2002–. 1. köt. A nyitrai kerület. Szlovákia. 2002. 92 p.

Az elmúlt száz év kutatásai sok olyan adatot tártak fel, olyan eredményeket hoztak a Felvidéken, amelyek eddig nagyrészt ismeretlenek voltak. Ezeket foglalja most össze a szerző, amikor az Árpád-kori templomépítészet emlékeit bemutató sorozat első, a mai nyitrai kerületen végigvezető kalauzában a megvizsgált 345 településen közel száz román kori templom létezéséről számol be. A települések magyar nevének betűrendjében sorolja fel a helység valamennyi nevét, első írásos említését, leírja az épületet, valamint alaprajzokat is közöl.

Tóth Julianna: A Békési Református Gyülekezet küzdelmes századai. A Békési Református Gyülekezet története a kezdetektől 1948-ig. Békés: Békés Város Önkormányzata, 2002. 141 p.

A kötetben a következő fejezetekre osztva ismerhetjük meg a Békési Református Gyülekezet történetét: Békés város történetének áttekintése. I. A reformáció kezdete és gyors terjedése Európában, hazánkban, Békés megyében és Békés városában. II. A megpróbáltatások időszaka. 1. A XVII. század lelkipásztorai. 2. Az újratelepüléstől 1824-ig. III. Egyházközségünk élete 1824 és 1882 között. IV. A Kecskeméti korszak (1884-1918) 1. Szegedi Károly és Kecskeméti Ferenc együttműködésében. 2. A XX. század első kihívásai között. V. 1920-tól az iskolák államosításáig. VI. Függelék: Úrasztali készletek, harangok, egyéb adományok, a békési református egyház lelkipásztorai a kezdetektől az iskolák államosításáig. Mellékletek.

A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1542-1544. Szerk. Bilkei Irén. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, 2002. 107 p. (Zalai gyűjtemény)

A törökök terjeszkedése miatt a déli megyékben bizonytalanná vált a hiteles helyi tevékenység. A zalavári anyagban egyre több olyan oklevél fordult elő, amelyek Somogy megyei ügyekben születtek. A török által még nem fenyegetett zalavári és kapornaki bencés konventek és hiteles helyeik szerepe a következő évtizedekben felértékelődött. A megnövekedett területi hatáskörrel együtt járó munka sűrűsödése egyre nagyobb problémákat okozott a hiteles hely személyzetében, különösen ott, ahol kevés alkalmas szerzetes volt. A feldolgozott, 1542-1544 közötti évekből a kapornaki konvent levéltárából maradt fönn több oklevél. A hiteles helyek belső munkája nem mutat ebben az időben változást. A fogalmazáshoz formuláriumot vagy mintaokleveleket használtak. A két zalai hiteles helyen formulákra utaló konkrét adat nincs, de az állandóan használt sztereotíp formulák minták használatára utalnak, amelyek egész oklevelek vagy oklevél-részek lehettek.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 2003

75 év: képek a Budapest-kelenföldi Evangélikus Egyházközség életéből. Fel. szerk. Ittzés Szilvia; a grafikák Martos Katalin munkái. Bp.: Budapest-kelenföldi Evangélikus Egyházközség, 2003. 95 p.

2003-ban volt hetvenöt éve, hogy Raffay Sándor püspök felszentelte a kelenföldi evangélikus templomot. Ebből az alkalomból jelent meg a könyv, amelynek első felében visszaemlékezések, köszöntők olvashatóak, a második felében pedig grafikák és fényképek mutatják be a templomot és a gyülekezet életét.

Asztalos István: Az aszódi evangélikus középiskola története, 1728-1948. Szentendre: Pest, Megyei Múzeumi Igazgatóság; Aszód: Petőfi Múzeum, 2003. 399 p. (Múzeumi füzetek 52.)

2003-ban az aszódi középfokú oktatás 275. évét ünnepelte. Az aszódi evangélikus latin iskola 1727-ben jött létre, ténylegesen egy évvel később, 1728-ban kezdte meg működését. A Pest megyei esperességnek szüksége volt megfelelő értelmiségi utánpótlásra, illetve olyan intézményekre, amelyek mindezt biztosították. Az esperesség egyik világi vezetője Podmaniczky I. János, aki jelentős anyagi segítséget nyújtott az iskolának. Az aszódi latin iskolában olyan ludi magisterek is tanítottak, akik közül néhányan külföldi egyetemen is jártak, nagy részük pedig lelkészi képesítéssel rendelkezett. Aszód 1761-ben kapott mezőváros rangot, s a lakosság igényelte a magasabb tudományokat oktató iskolát. 1948-ban az aszódi evangélikus gimnázium sem kerülhette el sorsát, állami intézmény lett. A mellékletben megtekinthetjük az evangélikus középiskolában tanítók rövid életrajzát, az evangélikus egyház felügyelőinek névsorát, diáknévsorokat, iskolai törvényeket, fegyelmi szabályzatokat, leltári jegyzékeket.

Barna Gábor: Egy szent raktár: tárgyak, szimbólumok, kommunikáció = A sacred depot: objects, symbols, communication. Szeged: SZTE Néprajzi Tanszék, 2003. 94 p., [62] t. (Devotio Hungarorum 10.)

A kötet az 1999 nyarán Szegeden megrendezett 4. Nemzetközi Néprajzi Diákszeminárium eredményeit tartalmazza. A diákok a tápéi temetőkápolna tárgyainak, mint szent raktárnak az inventarizálást végezték el, s dokumentálták a település lakóinak a kápolnához és a tárgyakhoz fűződő viszonyát. A temetőkápolna a XVIII. századi pestisjárványok emlékét idézi, amelyet az 1879-es árvíz után újjáépítettek, tehát egy fogadalmi kápolnáról van szó, melyet a nagy árvízből való megmenekülés után állíttattak. A kápolnában a népi vallásosság jeleként igen sok tárgy található, melyek különböző forrásból, helyről és korból származnak. Az egész gyűjtemény egy-két generációval korábbi vallásosságot mutat. A leltározás célja e vallásosság elbeszélésekben is megformált történetét rögzíteni és megörökíteni. A munka résztvevői adataikat a helyi vallási kultúra szövetében, egy kommunikációs folyamatban, rendszerben igyekezték értelmezni. Ebben az egyéni és a közösségi, a magán és a nyilvános, az otthon és a kápolna, régi és új, egyházias és a népi vallásosság, élő és kihalt gyakorlat egymást kiegészítő fogalompárjai adják az értelmezési keretet.

Barth János: Gyimesfelsőloki emléklapok a templom építésének 100. évfordulójára. Kecskemét: Bárth Társadalomtudományi BT; Szeged: Agapé, 2003. 111 p.

Barth János 2001-ben és 2002-ben végzett kutatásai alapján (plébániai iratok, Historia Domus) mutatja be Gyimesfelsőlokot, ahol 1902-ben szentelték fel a csángók templomát, melynek Szent András lett a védőszentje: Gyimes - Gyimeslok - Középlok - Felsőlok, Temlomépítés és egyházi önállósodás (1899-1908), Vázlatos kitekintés a XX. századra.

Bethlen Gábor és a baptisták: alvinci kéziratok, 1623-1644. Szerk. Zágoni Jenő. A kézirat szövegét átírta és ford. Bartha Ildikó Katalin. Bp.: Magyarországi Baptista Egyház Baptista Levéltár, 2003. 186 p. (Emléklapok 5.) (Baptista levéltári kiadványok 1.)

Biczó Pál: A Kosdi Református Egyház története. Kosd: Kosdi Református Egyházközség, 2003. 216, 24 p.

A könyv tulajdonképpen három nagyobb munkát tartalmaz. Az első Biczó Pál 1929-ben megjelent munkájának a közlése: A Kosdi Református Egyház története. Sajtó alá rend. Molnár Lajos. A másodikban Nagy Lajos a Kosdi Református Egyház 20. századi történetét írta meg: A Kosdi Református Egyház története, 1929-2000. A szöveggondozást végezte, és az 1995-től 2000-ig terjedő történetét összeállította: Fehér Benjámin. A harmadik pedig: Szenes László: Harmincegy évem Kosdon című munkája. (A szerző 31 évig volt Kosdon lelkipásztor.)

Bodri Ferenc: Lukács érsek és kora. Bp.: Kossuth Kiadó, 2003. 297 p.

Lukács (1158-1181), a tizenötödik esztergomi érsek, az Árpád-kor egyik legjelentősebb főpapi személyisége volt. A források szerint Lukács a gregoriánus irányzat híve volt, azaz a papság világuralmi szerepét vallotta. Az életrajz felvázolja származását, párizsi életét, tanulóéveit, egyházi pályájának alakulását, amely 1156 körül bontakozott ki az egri székeskáptalani kollégium jóvoltából, értékeli főpásztori működésének állomásait, küzdelmeit a római katolicizmus mellett, valamint világi és politikai tevékenységeit, különös tekintettel az esztergomi érsek jogkörébe tartozó koronázásra. Bodri Ferenc kiemelten foglalkozik Lukács érsek szentté avatásának kérdésével, a kanonizálás elmaradásával, az újrafelvételi eljárásokkal, s a mai helyzettel.

Boros László: A pécsi bazilika és a város ókeresztény emlékei: a világörökség rangján. Fényk. Kalmár Lajos. Pécs: Alexandra, 2003. 142, [2] p.

2000-ben az Unesco Világörökség Bizottsága a római kori Pécs ókeresztény temetőjét a világörökség részévé nyilvánította. A igényes kivitelű album fényképei és a művészettörténeti tanulmány bemutatja a Magyarországon is egyedülálló emlékeket, amelyek magukba foglalják a 4. szá-

zadi ókeresztény sírokat és a Szent István alapította püspökséget, az Árpád-kori alapokon álló székesegyházat és annak környezetét. A szerző áttekinti ezen emlékeket, s ezzel párhuzamosan összefoglalja a pécsi püspökség történetét és annak neves püspökeit, s bemutatja a barokk székesegyházat, a Pollack-féle, majd a Friedrich Schmidt-féle átépítés eredményét.

Bura László: A második évszázad (1904–2004). A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye kislexikona. Csíkszereda: Státus Könyvkiadó, 2003. 230 p.

A partiumi Szatmári Római Katolikus Egyházmegye 2004-ben ünnepli alapításának bicentenáriumát. Az első száz év története 1904-ben jelent meg Emlékkönyv (Schematizmus centenarius) címmel, a második száz év eseményeit pedig Bura László dolgozta fel lexikon formájában. A lexikonokra jellemző betűrendes szerkezet csak a nagyobb tematikus fejezetekre érvényes. Az áttekintése az egyházmegye és annak vezetésének történetével kezdődik. Ezt követi a XX. század püspökeinek és apostoli kormányzóinak, valamint a kapcsolódó események felsorolása. A következő részekben az egyházmegye plébániáit tekinti át, majd az intézmények, szerzetesrendek, a lelkiségi mozgalmak és az egyházmegye hívei, valamint az itt működők közül az irodalomban, a művészetekben alkotók, a közéletben kiemelkedő szerepet játszók. A kötet végén az egyházmegye szórványainak adattár-jellegű statisztikája található.

Cevins, Marie-Madeleine de: L'Église dans les villes Hongroises a la fin du Moyen Age (vers 1320–vers 1490). Bp.–Paris–Szeged, 2003. (Publications de l'Institut Hongrois de Paris. Dissertationes I.)

Chadwick, Henry: A korai egyház. Bp.: Osiris, 2003. 285 p. (Osiris könyvtár. Vallástörténet)

A jeruzsálemi ősgyülekezetből megszülető és az V. század közepén már nemcsak nyelvében, hanem teológiájában és hagyományában is két ágra, a nyugati és a keleti egyházakra szétváló kereszténység történetének fő vonalaival ismerkedhetünk meg. Chadwick arra keresi a választ, hogy Jézus követőinek kicsiny közössége hogyan vált az apostoli misszió, az üldöztetések, történelmi fordulatok, a teológiai és egyházszervezeti viták közepette világegyházzá, s mindeközben hogyan jöttek létre a későbbi évszázadokat meghatározó intézményei, a teológiai gondolkodást meghatározó dogmatikai döntései, a mindennapi életet is átható sajátos hagyományai. A szerző feltárja az egyház sokrétű és ellentmondásos kapcsolatát a zsidósággal, a hellenizmussal, a római állammal és a pogánysággal.

A kötet 1999-ben jelent meg először.

Chadwick, Owen: A reformáció. Bp.: Osiris, 2003. 443 p. (Osiris könyvtár. Vallástörténet)

Az angol történész könyvében pontos és részletes képet ad a nyugati civilizációt is megváltoztató egyházi reformról. A középkor kulturális és vallási szintézisének összeomlása elkerülhetetlenné tette a nyugati egyház reformját. A 16. századi Európát gyökereiben megrengető eseménysorozat csak a majdnem egy évszázadig tartó hitviták kifulladásával, a felekezeti határok kialakulásával, rögzülésével és egy új erőegyensúly kialakulásával vesztette el erejét. A szerző bemutatja a reformáció előzményeit, a *Martin Luther*rel elinduló protestáns mozgalmat, annak több irányzatra bomlását, majd a katolikusok válaszát.

A kötet 1998-ban jelent meg először.

Csetri Elek–id. Fridvalszky János: A köz hasznára – az ég kegyelmével: Fridvalszky János a jezsuita, tudós és feltaláló, 1730–1784. Bp.: METEM: Központi Bányászati Múzeum, 2003. 160 p. (METEM-könyvek 42.)

Fridvalszky János nevét manapság csak a tudománytörténet és lexikonok tartják számon, pedig a jezsuita korának jeles tudósai közé tartozott, sokirányú tevékenységével, kitartó munkájával, s mint művelődésünk jelentős személyisége ma is figyelmet érdemel. Élete és munkássága

betekintést nyújt a 18. század viszonyaiba, politikai, egyházi és tudományos életébe, ezért sok tanulsággal és információval gazdagíthatja a szakembert és a közönséget egyaránt. A kötet felépítése: I. Élete: 1. Származása. Ifjúkora. tanulmányai (1730-1761). 2. Élete virágkora (1761-1773). 3. Kolozsvárott világi papként (1773-1776). 4. Szepesi kanonok (1777-1784). II. Tudományos munkássága: 1. Földtudományok. 2. Vegytan és botanika. A feltaláló és felfedező. A papírgyártás. 3. Az agrárszakíró. 4. A gazdaságpolitikai gondolkodó. 5. A történetíró. 6. A teológiai-lelkiségi író.

Csóka Gáspár-Szovák Kornél-Takács Imre: Pannonhalma: képes kalauz a bencés főapátság történetéhez és nevezetességeihez. Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság, 2003. 64 p.

A pannonhalmi bencés apátságot *Géza fejedelem* alapította *Szent Márton* tiszteletére. A rendház 1996-ban ünnepelte fennállásának 1000. évfordulóját. Az ezeréves apátság történetének, művészeti emlékeinek és gyűjteményeinek (a torony, a templom, a Porta Speciora, a kerengő, a könyvtár, a képtár, az ásványtár, a növénytár, a csiga- és kagylógyűjtemény és a levéltár) rövid ismertetése olvasható e kötetben képekkel illusztrálva.

A kötet 1996-ban jelent meg először.

Csukovits Enikő: Középkori magyar zarándokok. Bp.: História, MTA Történettudományi Intézet, 2003. 260 p. (História könyvtár. Monográfiák 20.)

Santiago de Compostela, Jeruzsále, Róma, Aachen, Köln, Mont-Saint-Michel: talán a leghíresebb zarándokhelyek, melyeket Magyarországról is többen felkerestek. A könyv a Magyar Királyság területéről külföldi kegyhelyekre induló zarándokokkal foglalkozik. A szerző célja nem az volt, hogy egyszerűen a középkori magyar zarándokok minél teljesebb leltárát készítse el, hanem a nyugat-európai lehetőségeknek jóval szűkösebb forrásadottságok ellenére megkísérelje egy rendkívül heterogén, mégis jól körülhatárolt csoport társadalom- és mentalitástörténeti vizsgálatát bemutatni. A zarándoklatokkal kapcsolatos források egyértelműen igazolták, hogy a peregrináció a középkori Magyarországon a vallási élet szerves és természetes részének számított. A zarándoklat nem egyszerűen a vallási élet része volt, hanem kapcsolódott annak más megnyilvánulási formáihoz is: pl. istentiszteletek rendszeres látogatása, egyházak, oltárok, vallásos társulatok alapítása, támogatása, kegytárgyak, ereklyék vásárlása. A kötetből megtudhatjuk, milyen úti célok léteztek a középkorban, melyek voltak azok az indítékok, amelyek valakit a zarándoklatra bírtak, milyen zarándoklat-típusok léteztek, hogyan történtek meg az előkészületek, s melyek volta ezek, hogyan zajlott le az utazás.

Dávid Áron: Szent Kereszt tiszteletére: emlékkönyv a jászszentandrási r.k. templom építésének 100. és freskókkal való díszítésének 70. évfordulójára. Jászszentandrás: Jász Szó Alapítvány, 2003. 158 p.

Jászszentandrás vallási életével és a település templomával ismerkedhetünk meg. Minderre az kínál lehetőséget, hogy a templom építésének 100. és a freskók elkészítésének 70. évfordulóját ünnepelték Jászszentandrás lakosai 2003-ban.

Dávid Katlin: A kereszt mint jel és ereklye az Árpád-kori Magyarországon. Bp.: Szent István Társulat, 2003. 26 p.

Szent István után először csak a 12. század második felében, III. Béla pénzein találkozhatunk újra a kettős kereszttel, majd ezt követően III. Béla unokájánál, IV. Béla címerében jelenik meg újra. Ettől az időtől állandósul mint a magyar hatalmi jelvény tartozéka. A 13. század második felében IV. Béla fiának, V. István korában motívumváltozást figyelhetünk meg. Megjelenik a címer kettőskeresztjének harántszárán egy átfűzött karika. Felirata adja meg a magyarázatot, amit a király pecsétjén olvashatunk: corona et crux sit virtus sigilli.

Démonok és megmentők: népi vallásosság a tibeti és mongol buddhizmusban. Szerk. Kelényi Béla. Bp.: Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, 2003. 135 p.

A Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum kiadványát tekintheti meg az olvasó, melyben a tibeti és mongol népi vallásosság emlékei vannak összegyűjtve a múzeum gyűjteményéből és magyarországi magángyűjteményekből. A kötet az azonos témájú kiállítással együtt új színt képvisel a múzeum munkájában: a tibeti buddhizmus világát megjelenítő, számos alkalommal bemutatott művészi szobroknál és festményeknél kevésbé ismert, a mindennapi élethez is kapcsolódó, többnyire ma is élő hiedelmek tárgyait rendszerezi és értelmezi az olvasó és a látogató számára.

„Docete": bencések a magyar oktatás és nevelés szolgálatában, 1802–2002: a 2002. október 29. és 31. között Pannonhalmán rendezett nemzetközi konferencia előadásainak és korreferensi hozzászólásainak írásos anyaga. Szerk. Varga Mátyás. Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság, cop. 2003. 339 p.

2002. október 29. és 31. között került sor a konferenciára, amelyet abból az alkalomból rendezett a Pannonhalmi Bencés Főapátság, hogy a magyar bencések kétszáz éve foglalkoznak szervezett iskolai formában középfokú oktatással. A konferencia témakörei a következők voltak: Tapasztalat és életforma – történeti visszapillantás a bencés iskolák létrejöttének körülményeire és sajátosságaira. Az egyházi iskola helyzete, alakulásának lehetőségei az Európai Unióban. A családot érintő társadalmi változások kihatása az egyházi iskolára – milyen családi és vallási hátteret várhat el, tételezhet fel az egyházi iskola; a más (esetleg nem keresztény) vallású diák jelenléte a katolikus iskolában. Az értékátadás lehetősége (vagy lehetetlensége) az „információrobbanás" korában. A fegyelmezés nehézségei – a diák és a nevelő integritásának és méltóságának megőrzése a fegyelmezési helyzetekben. A kollégiumi életforma sajátosságai – a személyes törődés fontossága a sikerorientáltsággal szemben; segítség a pályaválasztásban. Csoportmunka a nevelésben – lehetőség és fokozódó szükségszerűség. A „monostori" iskola sajátos helyzete – a végzett diákok „elkísérése".

Egyházi könyvkultúra Magyarországon és Európában a 15. század végétől a 18. század közepéig: nemzetközi tudományos konferencia és kiállítás, Sárospatak, 2003. október 13. = Religious book culture in Europe and Hungary from the end of the 15th century to the late 18th century: international conference and exhibition: Sárospatak, 1–3 October 2003. Szerv. a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Miskolc: Gradatio, 2003. 151 p.

2003-ban 470 éve lesz, hogy az első teljes szövegében magyar nyelvű nyomtatvány, Komjáti Benedek Az szenth Pál levelei magyar nyelven című műve Krakkóban megjelent. Ennek tiszteletére a könyv egyik őrzője, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei 2003. október 1–3-án nemzetközi tudományos konferenciát és könyvkiállítást rendezett. A rendezvény célja kettős: egyfelől a könyvtár- és olvasástörténet, régi könyvészet legújabb eredményeinek, másfelől a régi könyvek modern technológiákkal való feldolgozási lehetőségeinek (beleértve a számítógépes katalógus készítése, digitalizálás, e-könyvtár, stb.) bemutatása. Néhány előadó és előadás cím a konferenciáról: *Monok István:* A kora újkori Magyarország olvasmánykultúrájáról, *P. Vásárhelyi Judit:* A Régi Magyarországi Nyomtatványok Bibliográfiai Szerkesztőségében folyó kutatások, *W. Salgó Ágnes:* Adalékok a görög irodalom 16. századi magyarországi utóéletéhez, *Petrőczi Éva:* Szenci Kertész Ábrahám, a 17. századi magyar puritán szerzők egyik legfontosabb nyomdásza-kiadója, *Farkas Gábor Farkas:* Az Egyetemi Könyvtár antikva-gyűjteménye és a RARE-adatbázis, *Szabó András:* Szenci Molnár Albert és a németországi nyomdászok, *Viskolcz Noémi:* Hanau és Oppenheim jelentősége a magyar művelődésben.

Esztergomi érsekek, 1001–2003. Szerk. Beke Margit. Bp.: Szent István Társulat, 2003. 480 p.

Az esztergomi érsekség alapítása Szent István koronázása után történt, 1001. április 4-éhez fűződik, amikor II. Szilveszter pápa a Ravennai Zsinaton jóváhagyta az érsekség létrehozását. Az esztergomi érsek lett a magyar egyház feje, amelyet elősegített földrajzi adottsága, hiszen Esztergom nemcsak érseki, hanem királyi székhely is volt. Minden magyar egyház anyjaként a prímási méltóságot is kiérdemelte. A főegyházmegyének a középkorban volt a legnagyobb a területe. 1776–1777-ben történt az első nagyszabású határmódosítás (a besztercebányai, a rozsnyóbányai és a szepesi egyházmegyék e területből nyerték önálló püspökségüket, de megmaradtak az esztergomi tartományban), majd 1920-ban, s 1993-ban: II. János Pál pápa módosította minden magyar püspöki megye határát: így jött létre az Esztergom-budapesti Érsekség. A kötetben nyolcvanhárom esztergomi érsek életrajza szerepel a kezdetektől napjainkig, Domokostól Erdő Péterig. Beke Margitnak még egy összeállítása van a könyvben: Ábrázolások. Az esztergomi, esztergom-budapesti érsekek képmása, aláírása, pecsétje, címere és zászlaja címmel.

Az esztergomi Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium 1959–1963-ban végzett diákjainak értesítője az 1959–1963-as évekről. Szerk. Sarlós László, Nagy Béla. Esztergom: Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium, 2003. 50 p.

A Szent Ferenc-rend Szűz Máriáról Nevezett Rendtartományának főnöksége 1931-ben azon kérelemmel fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy Esztergomban rendi tanerők vezetése mellett rendi növendékei és internisták részére reálgimnáziumot nyithasson, amely kérés teljesült is. Az intézet neve Szentferencrendi Szent Antal Reálgimnázium lett. 1948-ban a gimnáziumot és az internátust államosították. 1950-ben az egyház és az állam megegyezése következtében újjáéledt az esztergomi Ferences Gimnázium és a Szent Antal Kollégium. 1959-ben az intézet a Temesvári Pelbárt Gimnázium és Diákotthon nevet vette fel.

Evans, G. R.: Hit a középkor világában. Bp.: Scolar, 2003. 160 p. (Scolar vallástörténet)

A középkori templomok, kolostorok színes fotóival és középkori műalkotások szintén színes reprodukcióival gazdagon illusztrált kötet összefoglalja a kereszténység történetét a középkor évszázadaiban. Milyennek látta a kor embere a világot? Miben és hogyan hittek? Leírja a hit és a politika, egyház és politika kapcsolatrendszerét, a papok és a szerzetesek életét, a szent háborúkat, s felvázolja azon személyek portréit, akik fellázadtak az egyetemesnek nyilvánított hit és hitelvek ellen.

„Ezer nyelvű Biblia": ritka bibliakiadások a Somogyi-könyvtár gyűjteményében: kiállítás a Somogyi-könyvtárban, 2002. július 15–október 22. A kiállítást rend., az ismertetőt írta és szerk. Szőkefalvi-Nagy Erzsébet. Szeged: Somogyi-könyvtár, 2002. 40 p., [20] t.

A szegedi Somogyi Károly Megyei Könyvtár 2002-ben rendezett kiállításának anyagát mutatja be a kis kötet: a tárlat a legérdekesebb és a legfontosabb bibliakiadásokat tárja az érdeklődők elé. A tételek leírása tematikus csoportosításban, a bibliakiadások nyelvei szerint (polyglott, angol, bagheli (hindi), baszk, breton, cseh, cseremisz, dán, eszperantó, finn, gael (skót), gót, görög, grönlandi, héber, horvát (illír), kawi (ójávai), kondai vogul, lapp, latin, lengyel, lett, litván, lív, magyar, német, nogaj (tatár), olasz, ószláv, osztják (hanti), rétoromán, török, vend (alsószorb), votják (udmurt), walesi (cymraeg), zürjén), azon belül időrendben történik.

Fata libelli: A nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai. Bp.: Országos Széchényi Könyvtár, 2003. 398 p.

„Hihetetlen, de ha az ÚMIL nem téved, mégis igaz: az RMNy „atyja", a közép-európai nyomdászattörténet Odysseusa, a kora újkori tipográfiák rejtélyeinek fáradhatatlan fürkészője, a Kárpát-medence soknyelvű nyomtatványkincsének rendszerezője, régi könyvek szövevényes sorsának feltárója, a rájuk vonatkozó kutatási programok *spiritus rector*-a, a *Praeceptor ordonis bibliothecarium et philologorum* immár nyolcvanadik életévét érte el" – olvashatjuk a huszonöt ha-

zai és külföldi barát, tanítvány egyikének, *Bitskey István*nak köszöntői szavait. A kötet három fejezete: 1. Ad multos annos! Congratulationes. 2. Borsa Gedeon könyvtörténeti vállalkozásai (néhány tanulmány: *Jakó Zsigmond*: A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* és Románia retrospektív nemzeti bibliográfiájának problémája; *Kulcsár Péter*: Borsa Gedeon és a régi nyomtatványok; *Paul Raabe*: Die Hertzog August Bibliothek Wolfenbüttel – eine Quelle zur Ungarischen Kulturgeschichte; *Gernot Nussbächer*: Der Beitrag von Gedeon Borsa zur Honterus-Forschung; *Monok István*: A 16. századi erdélyi nyomdászok szöveghagyományozó tevékenysége; *Klinda Mária*: A Piarista Központi Könyvtár ősnyomtatványai; *Velenczei Katalin*: A székesfehérvári Püspöki Könyvtár 16. századi nyomtatványairól). 3. Borsa Gedeon köszöntésére készült tanulmányok (néhány tanulmány: *Vizkelety András*: A Leuveni Kódex két Martinus de Troppau-sermója és nyomtatott variánsuk 1487-ből; *Hervay Ferenc*: A ciszterciek és könyveik a 12–16. században; *Balázs Mihály–Káldos János*: Karádi Pál nyomdája; *P. Vásárhelyi Judit*: Adalék Mantskovit Bálint és Káldi György közös forrásához; *Heltai János*: Halotti prédikációk ifjú Kassai István és idősebb Kassai István felesége, Viczei Anna fölött (Gyulafehérvár 1641); *Font Zsuzsa–Keserű Bálint*: Kezdeményezések váradalmas és kegyességi irodalom fordítására, kiadására (1630–1730); *Perger Péter*: A kolozsvári unitárius egyház nyomdájáról való számvetés; *Szelestei N. László*: Könyvvizsgálás Mária Terézia korában).

Farbaky Péter: Szatmári György, a mecénás. Egy főpap műpártoló tevékenysége a Jagelló-kori Magyarországon. Bp.: Akadémiai Kiadó, 2003. 205+40 p. (Művészettörténeti füzetek)

Szatmári György (1457 k.–1524) a 16. századi Magyarország, a Jagelló-kor egyik legjelentősebb személyisége volt. Az 1526, 1541 előtti korszakban virágzott a kultúra. Az uralkodói mecénás szerepét a főpapok és a főurak vették át, a legjelentősebbek Bakócz Tamás és Szatmári György voltak. A kevésbé ismert Szatmári személyiségével, életével, pályájával, művészetpártoló, mecénási tevékenységével ismertet meg a szerző bennünket. Farbaky sorra veszi azokat a városokat (Kassa, Pécs, Esztergom), amelyek műalkotásokkal lettek gazdagabbak ebben az időszakban a jeles főpapnak köszönhetően.

Fazekas István: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623–1918 (1951) = Matricula Collegii Pazmaniani Viennesis 1623–1918 (1951). Bp.: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2003. 555 p. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 8.)

A bécsi egyetem alapítása óta (1365) vonzott magyarországi hallgatókat. Az egyetemi tanulmányokat elősegítendő kisebb alapítványok mellett azonban csak egyetlen nagyobb, magyarországi hallgatókat magába foglaló intézmény jött létre, a Pázmány Péter esztergomi érsek által alapított papnevelő, a Pazmaneum. Pázmány valószínűleg részben a színvonalas papképzés érdekében, részben a bizonytalan magyarországi helyzet miatt döntött úgy, hogy egyházmegyéjén kívül, Bécsben alapít egy szemináriumot. 1619. január 10-én bocsátotta ki a róla elnevezett intézet első alapítólevelét, majd 1623-ban a másodikat. Az intézet 1624-ben kapta meg a pápai megerősítést. Az adattár célja a Pazmaneum-növendékek névsorának a közzététele, melyek a következő fejezetben tanulmányozhatók: I. A Pazmaneum növendékei 1623–1715 között. II. A Pazmanaeum növendékei 1716–1761 között. III. A Pazmanaeum növendékei 1766–1784 között. IV. Az alapforrásokban nem szereplő, de mégis bizonyíthatóan a Pazmaneumban tanuló növendékek jegyzéke 1630–1755. V. A Pazmaneum növendékei 1803–1918 között. I. Függelék – A Pazmanaeum növendékei 1919–1952 között. II. Függelék – Világi konviktorok a Pazmaneumban. III. Függelék – Credentionarius diákok.

Galli, Mark: Assisi Szent Ferenc és kora. Bp.: Scolar Kiadó, 2003.

Mark Galli megkíséri feltárni a középkori, ám egyben modern Szent Ferenc alakját. Bemutatja Szent Ferenc életét, világát. Nem azt próbálja elmondani az olvasónak, hogy mit gondolnak a kutatók más, Szent Ferencre vonatkozó tudományos nézetekkel kapcsolatban, valamint az életé-

re vonatkozó tudományos érveit sem mérlegeli. Sok Ferenc-életrajz túlzottan belebonyolódik a tudományos viták taglalásába. Mások ezzel szemben történelmi távlat nélkül mesélnek. A szerző művében a színfalak mögött, a rendelkezésre álló legszakszerűbb tudományos tényanyag felhasználásával próbálja meg bemutatni a rendalapítót.

A gelencei Szent Imre templom. Szerk. Jánó Mihály. Sepsiszentgyörgy: T3 Kiadó, 2003. 122 p. (Horror vacui könyvek 1.)

A sepsiszentgyörgyi kiadónak az a célja a sorozattal, hogy bemutassa Erdély középkori falképekkel, festett faberendezéssel rendelkező templomait. A sorozat első kötete az igen híres gelencei templom legújabb (1995-2002) műemléki helyreállításait, restaurálását és művészettörténeti kutatásainak eredményeit összegzi.

Heltai Nándor: Mit üzen az öreg kőtemplom? Kecskemét: Kecskeméti Lapok Kft.-Porta Közhasznú Egyesület, 2003. 111 p.

Lezárult a kecskeméti Szent Miklós-templom felújításának első szakasza, ebből az alkalomból jelent meg a könyv. Kecskemét legrégibb templomának történetét a kezdetektől követi nyomon a szerző, mindeközben felidézi azokat az eseményeket, amelyek a városhoz kapcsolódtak. A kötet második felében a Barátok templomaként is ismert épület mai állapotát, külső és belső jellemzőit ismerhetjük meg.

„Hogy mindnyájan egyek legyenek...": Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete: tíz év az egyházi levéltárak szolgálatában. Szerk. Szabadi István. Debrecen: MELTE, 2003. 155 p. (A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesületének kiadványai 3.)

1993-ban Debrecenben, az egyházi levéltárosok konferenciáján született meg az az ötlet, hogy az egybegyűltek hozzák létre a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesületét. Az ötlet 1994-ben meg is valósult. A jubileumi kötet válogatást tartalmaz az elmúlt évek konferenciáinak előadásaiból és visszatekintést az elmúlt tíz évre. A tanulmánykötet tartalma: *Szabadi István*: MELTE – egy egyházi levéltáros egyesület története. *Horváth Erzsébet*: A MELTE nemzetközi kapcsolatai. *Hudi József*: Az egyházi levéltárak kiadványai az 1990-es években. *Czenthe Miklós*: Az evangélikus egyház levéltárai 1998-2003. *Janka Görgy*: A Görög Katolikus Püspöki Levéltár utóbbi tíz éve. *Lakatos Andor*: Beszámoló a katolikus levéltárak közelmúltjáról. *Muszka Ibolya*: Az Unitárius Levéltár elmúlt 10 éve. *Szabadi István*: Református levéltárak az utóbbi tíz esztendőben. *Zágoni Jenő*: A Baptista Levéltár tíz esztendeje 1993-2003. *Sipos Gábor*: Az erdélyi magyar egyházi levéltárak 1990 után. *Helmut Baier*: Egyházközségi krónikák és lelkészéletrajzok. *Beke Margit*: A szerzetesi levéltárak. *Dóka Klára*: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek a levéltárakban és a kutatásban. *Kisasszondy Éva*: Az Állami Egyházügyi Hivatal iratanyaga a Magyar Országos Levéltárban. *Kormos László*: Református egyházi levéltárak iskolatörténeti forrásai. *Kiss Mária*: A plébániai levéltárak. A Magyarországi Egyházi levéltárak Egyesületének Alapszabályzata.

Jezsuiták tegnap és ma. Gond. Szabó Ferenc. 2. jav. utánny. Bp.: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, 2003. 44 p.

A Loyola Szent Ignác (1491-1556) alapította szerzetesrend történetét, működését ismerhetjük meg a kiadványból: a társaság tevékenysége, a missziók, hivatás és küldetés, a lelkigyakorlatok, a rend szerkezete, mai munkaterületek a világon, a jezsuiták kiképzése és a magyar katolikus megújulás egyik legnagyobb személyisége, Pázmány Péter esztergomi érsek.

Kertzer, David I.: A pápák a zsidók ellen. Bp.: Ulpius-ház Kiadó, 2003. 446 p.

Igaz-e, és ha igen, mennyiben, annak a vatikáni vizsgálóbizottságnak a jelentése, mely szerint a 19-20. században jellemző volt ugyan a katolikusokra bizonyos zsidóellenesség, azonban antiszemitizmusról nem lehet szó. Az egyház vezetése távol tartotta magát a modern, faji és politikai antiszemitizmustól, a zsidóságnak csak vallását helytelenítette a keresztény teológia elvei alapján. A szerző alapos kutatások alapján arra az eredményre jutott, hogy bár a pápák közvetlenül

nem felelősek a holokausztért, felelősségük igen nagy az antiszemitizmus meggyökereztetésében, abban, hogy vallási indokokat adtak híveiknek, akik így sokkal fogékonyabbak és nyitottabbak lehettek és lettek a holokausztot létrehozó és végigvivő eszmék iránt.

Krónika az ezredfordulón: tanulmányok és adatok a Füzesgyarmati Református Egyházközség történetéhez. Szerk. Baráth Béla Levente. Debrecen–Füzesgyarmat: Füzesgyarmati Református Egyházközség, 2003. 120 p., [8] t.

A könyv tanulmányokon keresztül mutatja be a Füzesgyarmati Református Egyházközség történetét: *Sajtos Szilárd*: A kezdetektől 1818-ig. 1. Adatok Füzesgyarmat történetéhez. 2. A füzesgyarmati egyház életének alakulása a kezdetektől 1818-ig. *Kovács József*: A Füzesgyarmati Református Egyház a XIX–XX. században: lelkipásztorok, a gyülekezeti élet kiemelkedő eseményei. *Pluhár Gábor*: A közelmúlt eseményei. *Sajtos Szilárd*: Az egyházközség ingatlanjai és egyéb javai. A gyülekezet templomai és berendezésük. Az ekklézsia egyéb javairól. Az egyházközség iskoláinak története 1712-től. *Mellékletek*: Az egyházközség lelkészei 1673–2003, Az egyházközség segéd- és helyettes lelkészei 1818–2003, Az egyházközség gondnokai 1764–2003, Az egyházközség egykori iskoláinak rektorai, tanítói, praeceptorai, kisiskolai tanítói, tanítónői.

Lábadi Károly: Grassalkovich Antal, a templomépítő. Gödöllő: Gödöllői Vármúzeum, 2003. 115 p. (Gödöllői múzeumi füzetek 5.)

A váci egyházmegye határain belül a gödöllői és a hatvani uradalomhoz tartozó települések templomait látogathatjuk sorra. Betekintést kapunk a Grassalkovich-család által emelt templomok és kegytárgyaik történetébe, művelődéstörténeti szerepébe és vallási-néprajzi fontosságába. A barokk-rokokó templomművészetben a foglalkoztatott legjobb hazai és külföldi mesterek keze munkájára irányítja a figyelmet (kelyhek, úrmutatók, pacifikálék, kazulák). A tehetség Grassalkovich Antal személyében jó ízléssel és országot, egyházat, kultúrát építő szándékkal találkozott. Grassalkovich Antal (1694–1771) az 1743–1748 közötti időszakban vette végképp birtokába Gödöllőt, ahol később felépítette kastélyát. Élete folyamán fáradhatatlanul végezte gazdaságszervezői és iparlétesítői tevékenységét a templomépítések mellett. Utolsó nagy közéleti szereplése az volt, hogy királyi biztosként 1771-ben közreműködött a Szent Jobb Raguzából való hazahozatalában.

Lymbus: Magyarságtudományi forrásközlemények. Főszerk. Újváry Gábor. Fel. szerk. Szentmártoni Szabó Géza. Bp.: Balassi Bálint Intézet: Magyar Országos Levéltár: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság: Országos Széchényi Könyvtár, 2003. 429 p.

Az újrainduló adattár - mely 1989–2001 között jelent meg *Monok István* és *Petneki Áron* szerkesztésében Lymbus. Művelődéstörténeti Tár címen, nyolc kötetben – célja az, hogy publikálási fórumot biztosítson a legkülönfélébb hungarológiai témájú forrásközleményeknek. A kötet tartalma: *Szentmártoni Szabó Géza:* Muthnoky Mihály végrendelete (1552); *Szentmártoni Szabó Géza:* Gyarmati Balassi Ferenc epitáfiuma (1554); *Fazekas István:* Négy levél Bocskai István bécsi és prágai tartózkodásához (1572, 1576); *Flóra Ágnes:* Kolozsvári ötvösregesztum (1549–1790); *Sunkó Attila:* A Gyulafehérvári Káptalan és a Kolozsmonostori Konvent Levéltárának működésére vonatkozó iratok. *Tusor Péter:* Pázmány Péter esztergomi érsek levelei Rambaldo Collatóhoz (1621–1626); *Koltai András:* Egy főúri lakodalom előkészületei (Esterházy László és Batthyány Eleonóra menyegzője Rohoncon 1650-ben); *Szabó András Péter:* II. Rákóczi Györgynek poenitenciára való intése – 1658 vége; *Kerekes Dóra:* Johann Christoph von Kindsberg konstantinápolyi császári követ hagyatéki leltára 1678-ból; *Herner János–Radács András:* Szennay Kastélynak Könyve; *Németh S. Katalin:* Magyar diákok német éneke? *Bujtás László Zsigmond:* Johannes van de Velde holland lelkész halála Magyarországon (1711); *Szelestei N. László:* Báró Szentiványi József verse az 1757. évi nagykárolyi farsangról (Adalék Janus Pannonius XVIII. századi ismeretéhez); *Gaál Bernadett:* Leopold Alois Hoffmann életrajza 1792-ből; *H. Kakucska Mária:* Révai Miklós ismeretlen levelei Orczy Lőrinchez; *Hubert Ildikó:* Simon József alkalmi éneke (1764); *Csörsz Rumen István:* Erdélyi hazugságversek a XVIII–XIX. század

fordulójáról; *Somogyi Gréta:* Barabás Miklós levelei a nagyenyedi kollégiumban; *Seres Attila:* „A magyar nyelv annyi lélek üdvösségére eredménnyel tanítható". Források a moldvai magyarság anyanyelvű egyházi oktatási lehetőségeinek tanulmányozásához a XIX. század végén; *Szende László:* Adalék Tompa Ferenc közéleti tevékenységéhez.

Madas Edit – Monok István: A könyvkultúra Magyarországon: A kezdetektől 1800-ig. 2. jav., bőv. kiad. Bp.: Balassi, 2003. 237 p.

A Balassi Kiadó oktatási segédlet-sorozatot indított el jelen kötettel, melyben a szerzők a hazai könyves kultúrát tekintik át a kezdetektől a 19. századig.

Madas Edit a kötet első részében, az Írás, könyv és könyvhasználat a középkori Magyarországon 1000–1526, először a középkori könyvkultúra kutatásának elsődleges forrásairól (pl. kódextöredékek, könyvjegyzékek) ír, majd a kódexekről és a nyomtatott könyvekről, végül bemutatja a könyvhasználatot a középkori Magyarországon (pl. püspökségek és keresztelő egyházak, bencés könyvjegyzékek, a káptalani könyvtárak, késő középkori kolostori könyvkultúra, a magyar nyelvű kódexirodalom felvirágzása). A fejezet végén *Csapodi Csaba* már egy korábban közölt írását (Magyar könyvtártörténet. Bp., 1987.) olvashatjuk a reneszánsz könyvkultúráról, amelyben a nevesebb humanista könyvtárakról ír. A könyv második részét *Monok István* írta A könyvtárak és a könyvolvasás a Kárpát-medencében 1526–1780 címmel. Munkájának egyik fő újdonsága az, hogy a Szegeden folyó könyvtári és levéltári kutatások alapján feldolgozott és nagy részben már kiadott források (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11–20. kötet) alapján dolgozott. Először rendszerezi a forrásokat az olvasmánytörténet jegyzékszerű és nem jegyzékszerű forrásai alapján, majd az intézményi (a budai és a gyulafehérvári udvar könyvgyűjteményei, városi, világi jellegű, egyházi – katolikus és protestáns – és iskolai könyvtárak) és a magánkönyvtárakat (főúri udvarok, köznemesek, tudósok, főpapok, katolikus papok, protestáns lelkészek és a polgárság) gyűjteményeit és olvasmányait mutatja be. A kötetet az olvasmányok nyelvi összetételéről és a könyvgyűjtési szokásokról szóló tanulmányok zárják.

Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Diós István. Bp.: Szent István Társulat, 1996–. VIII. kötet. Lone–Meszl. 2003. 1008 p.

A Magyar Katolikus Lexikon nyolcadik kötete mind felépítésében, mind eszmeiségében megegyezik a korábbi kötetekével: elsősorban az egyetemes és a magyar katolikus egyházzal, vallással, személyiségekkel, jelenségekkel, eszmeáramlatokkal, intézményekkel foglalkoznak a szócikkek.

A Magyar Máltai Lovagok Szövetségének emlékkönyve, 1928–2003. Szerk. Csomós Géza. Bp.: Mikes Springer Tud. K., 2003. 240 p.

A rend az egyház legrégibb lovagrendje. 900 évvel ezelőtt Jeruzsálemi Szent János lovagrend néven jött létre, 1928-ban pedig újjáalapították. A kiadvány tulajdonképpen egy tanulmánykötet, melyben a következő írásokat olvashatjuk: *Török József*: A johannita, majd rodoszi, végül máltai lovagrend egyetemes története. *Frank Miklós–Zichy János*: Máltai boldogok és szentek. *Török József*: A rend története hazai földön.; Magyar Máltai Lovagok Szövetségének története. *Horgos János*: Az Észak-amerikai Delegáció története. *Erődi-Harrach Vilmos–Ugron Imre*: A Német-nyelvterületi Delegáció története. *Legeza László*: A Magyarországi Delegáció története. *Károlyi György*: A Franciaországi Munkacsoport története.

Magyar Művelődéstörténeti Lexikon I. középkor és kora újkor Aachen-Bylica. Főszerk. Kőszeghy Péter. Szerk. Tamás Zsuzsanna. Bp.: Balassi Kiadó, 2003. 496 p.

A Magyar Művelődéstörténeti Lexikon (MAMŰL) a magyar középkor és a kora újkor lexikona, az első magyar művelődéstörténeti lexikon. A művelődéstörténet, a kötet összeállítói szerint, a szaktudományok által kihasított tudományszeletek (irodalomtörténet, művészettörténet, zenetörténet, jogtörténet, nyelvtörténet, filozófiatörténet, orvoslástörténet, ipar- és mezőgazdaságtörténet, pénztörténet stb.) együttes, komplex vizsgálata, ahol a vizsgálat tárgya a szó legtá-

gabb értelmében felfogott, s nem esemény- és politikaközpontú történelem. A MAMŰL-t tíz, egyenként ötszáz oldalas, gazdagon illusztrált kötetben tervezik megjelentetni, évente 2-3 kötetet. A lexikon néhány szócikke: aacheni kincs, ablak, ácsmesterség, advent, ágostonosok, agyagművesség, ágyúöntés, állat- és növényszimbólumok, Augustinus (Szent Ágoston) recepciója, Balassi Bálint, bányászat (és kohászat), barokk és rokokó bútorművészet, Batthyány-könyvtár(ak), bélapátfalvi cisztreci apátsági templom, bencés könyvtárak, betegségek, bibliafordítások és -kiadások, Birk-kódex, bizánci kereszténység, boszorkány, botanikus kert, bőrművesség, bűnök, büntetőjog stb.

Magyar zsidó útikönyv és adattár. Összeáll. Orbán Ferenc; Szelényi Károly fotóival. Bp.: Makkabi, cop. 2003. 82 p.

A kötet elején a magyarországi zsidóság történetének vázlatát mutatja be az összeállító, majd részletes adattár következik a hazai zsidó szervezetekről, hitközségekről, az oktatásról és a kultúráról, a szociális intézményekről, valamint a hazai és külföldi turisták ellátását biztosító vendéglátó egységekről. Végül javasolt turista útvonalakat ajánl a budapesti és a vidéki zsidó látnivalók megtekintésére.

Magyarhoni evangélikus misszionáriusok. Szerk. Brebovszky Gyuláné. Bp.: EKME, 2003. 88 p. (Külmissziói kiskönyvtár 4.)

A könyv az Evangélikus Külmissziói Egyesület ismeretterjesztő könyve. A szerzők azoknak az evangélikus misszionáriusoknak az életét mutatják be, akik vállalták az evangélium hirdetését a Magyarország határain kívül élő népek között. A bemutatott személyek: Pilder György, Bőhm Sámuel, Kunst Irén, Pauer Irma, Hermann Adolf, Roth Henrik, Kunos Jenő, Bálintné Kis Beáta, Bálint Zoltán, Jó András és Jóné Jutasi Angelika, Mesterházy Balázs és Andrea.

A magyarországi baptisták 158. évi országos missziós közgyűlése 2003. május 23-24. Kiskőrös. Munkaanyag. Szerk. Mészáros Kornél. Bp.: Magyarországi Baptista Egyház, 2003. 146 p.

A baptisták Magyarországra érkezésének 157. évében megtartott közgyűlés anyagát adja közre a kiadvány. A közgyűlési jelentésekben a vezető tisztségviselők mellett a bizottsági, a testületi és az intézményvezetők számolnak be az elmúlt évben végzett munkákról.

Matits Ferenc: Protestáns templomok. Bp.: Városháza, 2003. 71 p. (A mi Budapestünk)

A sorozat jelen kötete huszonhárom budapesti protestáns templomot mutat be. Minden templom leírásánál elolvashatjuk annak rövid építés- és gyülekezettörténetét. *Evangélikus templomok:* Deák téri, budavári, fasori, kőbányai, óbudai, kelenföldi, budafoki, rákospalotai, csillaghegyi; *református templomok:* óbudai, Kálvin téri, Hold utcai, fasori, Szilágyi Dezső téri, Pozsonyi úti, Szabadság téri, csillaghegyi, Üllői úti, kelenföldi, kőbányai, Ildikó téri, rákoskeresztúri; *unitárius templomok:* Nagy Ignác utcai.

Molnár Antal: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Bp.: METEM, 2003. 213 p. (METEM-könyvek 44.)

Molnár Antal kötetéből a Dunántúl török által megszállt területeinek katolikus intézményeiről kapunk az eddigieknél sokkal pontosabb képet. Az egyházi struktúrák vizsgálata több szempontból is szükségesnek tűnt. A hódolt Magyarország hatalmas területeit a magyar és a horvát egyházi intézmények a 17. század derekára felosztották egymás között: a Dunántúl a jezsuiták és a bosnyák ferenceseké, a Dunától keletre eső alföldi területek pedig elsősorban a magyar és bosnyák ferenceseké lettek. A jezsuiták és a magyar barátok jórészt a magyar, a bosnyák ferenciskánusok pedig kizárólag a bosnyák és horvát katolikusok lelkipásztori ellátásáról gondoskodtak. Az etnikai és kulturális elkülönülést az egyházjogi helyzet is híven tükrözte: az előző két rendi intézmény a magyar katolikus hierarchia, a bosnyákok pedig a Rómából közvetlenül irányított missziós szervezet joghatósága alatt álltak.

Molnár Antal: Püspökök, barátok, parasztok: fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Bp.: METEM, 2003. 120 p. (METEM könyvek 41.)

A jelen munka tárgyát képező szegedi kolostor története talán valamennyi közül a leginkább feltárt, török kori históriáját több tucat tanulmány és könyvfejezet tárgyalja. A kiemelt érdeklődés indokolt, hiszen ez az intézmény a magyar katolikus egyház és a magyar feudális hatalom déli végvára volt, amely igen jelentős szerepet játszott a Dél-Alföld, s az egész Hódoltság vallási és művelődési életében. Emiatt a kolostor múltjának talán legfontosabb, a helyi ferencesség és a katolikus társadalom öntudatát leginkább meghatározó időszakát éppen a török megszállás másfél évszázada jelentette és jelenti ma is. Molnár Antal új források alapján dolgozza fel a témát, s közli a szegedi ferences kolostor tagjainak névsorát az 1644-1686 közötti időszakból.

Nacsinák Gergely: A szem böjtje: tanulmányok az ortodox kereszténység művészetéről. Bp.: Paulus Hungarus: Kairosz, 2003. 287 p.

A munka kisebb témákat kiválasztva, egy-egy alkotón, képen, eldugott, romos templomon, vagy egy szent alakján keresztül mutatja be, hogy mennyire változatos és gazdag ez a merevnek és egysíkúnak gondolt művészet. Az írások között van rövidebb cikk, tanulmány, naplófeljegyzés, esszé és személyes hangvételű vallomás is. A címek közül néhány: Eretnekség – orthodoxia, Orthodoxia és katolicizmus, Miszticizmus – misztika, Az orthodox művészet befogadásáról, Az orthodox ünnepek ikonjai (Szűz Mária születése, A Szent Kereszt felmagasztalása, Mária bevezetése a templomba, Krisztus születése, A Mennybemenetel, Püsnkösd), Ikonok a képrombolás előtt és után, Mikhail Damaszkinosz és a krétai ikonfestészet, A keresztény képtisztelet kezdetei, Az ikonosztáz komplex rendszere, A Prodromosz ikonográfiája..

Nigg, Walter: Assisi Szent Ferenc: aki a szívével gondolkozott. Bp.: Kairosz, 2003. 113 p.

A ferences szerzetesi közösség megalapítójának, Assisi Szent Ferencnek (1181-1226) életéről, tanításairól mostanában több könyv is megjelent. Walter Nigg főszereplője is a Poverello, akit a „történelem egyik legpozitívabb személyiségé"-nek tart. Véleménye szerint Ferenc nemcsak az őskereszténység lényegéhez próbált visszatérni, hanem azok közé a misztikusok közé tartozott, akik szembeötlő közvetlenséggel élték meg a misztikát.

„Oh, boldogságos Háromság": tanulmányok a Szentháromság tiszteletéről. Szerk. Barna Gábor. Bp.: Paulus Hungarus: Kairosz, 2003. 282 p. (Szegedi vallási néprajzi könyvtár 12.)

A tanulmánykötet írásai a kereszténység egyik nagy misztériumát vizsgálják: a Szentháromságos Egyisten személyeinek megjelenését és emberi módon való elképzelését, tiszteletének és kultuszának formáit. A szerzők több tudományág (folklorisztika, helytörténet, irodalomtörténet, művészettörténet, néprajz, teológia, zenetudomány) jeles képviselői: *Történeti kérdések és ikonográfia: Szakács Béla Zsolt:* Szentháromság-ábrázolások a középkori Magyarországon - kutatási helyzetkép. *Szilárdfy Zoltán:* A barokk évszázadok ikonográfiájának sajátos Szentháromság típusai különös tekintettel a haza emlékekre. *Sári Zsolt:* A premontreiek és az Oltáriszentség tisztelete. *Voigt Vilmos:* A magyar Szentháromságtan és a huszitizmus. *Molnár Ambrus:* A Szentháromság a XVIII. századi református népi látomásokban. *Lángi József:* Az abai Szentháromság tiszteletére szentelt plébániatemplom. *Limbacher Gábor:* A Szentháromság kultusza Nógrádban különös tekintettel a szabadtéri ábrázolásokra. *L. Imre Mária:* Szentháromság ábrázolások ikonográfiája a Dél-Dunántúlon. *Kultuszformák: Jároli József:* A Szentháromság oltalma alá helyezett gyulai földrész társulatok története. *Józsa László:* A Szentháromság tisztelet Kunszentmártonban. *Vass Erika:* Szentháromság vasárnapi fogadalmi mise egy egykori szőlőhegyben. *Szabó Irén:* A Szentháromság és személyeinek kifejezése a magyar görög katolikus vallásgyakorlat gesztusaiban. *Grynaeus Tamás:* „Apokrif" elemek a dávodi néphagyományban. *Szövegek, verbális szimbólumok: Dienes Erzsébet:* Jézus Krisztus ábrázolása az Érdy-kódexben. *Szalay Olga:* A Kájoni-Cantionale strófikus doxológiái. *Kámán Erzsébet:* A Szentháromság értelmezése az orosz

vallásos népénekekben. *Lengyel Ágnes:* „...Én Jézus Krisztus magam tulajdon isteni kezemmel írtam..." Égi levelek, látomásban közvetített imádságok a palóc népi vallásosságban. *Polner Zoltán:* A Szentháromság a népi imádságok tükrében. *Pusztai Bertalan:* Ex voto szövegek. Írott kegyesség a Jézus Szíve kultuszban.

A pápóci prépostság iratai. Szerk. Vajk Ádám. Győr, 2003. (A Győri egyházmegyei levéltár kiadványai. Segédletek 2.) 112 p.

Jelen kiadvány a pápóci prépostság levéltárában az 1527–1600 közötti időszakból fennmaradt összes irattájékoztató regesztáit közli. Elkészítésükkor nem forráskiadási célok, hanem a kutatók elsődleges, gyors tájékoztatása volt a meghatározó. A Győri Egyházmegyei Levéltár állományai közül az egyik legkisebb, a győri káptalan magánlevéltárának részét képező pápóci prépostság iratai. Az Isteni Megváltóról nevezett pápóci prépostságot négy fő káptalanával Magyar Pál özvegye alapította 1365-ben.

Péteri Pál: Róma régi és új templomai. Kaposvár: Szerző, 2003-. 2., kieg. köt. 2003. 46 p., XXVI t.

2001-ben jelent meg a *Róma régi és új templomai* című kötet, melyben több mint 500 római templom került bemutatásra. Azóta a szerző újabb nyolcvan templommal gyarapította a templomok számát. A több mint háromszáz római plébániából tizenkettő maradt ki; ezek között van olyan, melynek nincs temploma, tehát nem került bemutatásra. Azonban több száz filiális templomot bemutatott a szerző. Mindezek alapján elmondható, hogy a római templomok 95%-a fel van dolgozva. A kis kötet tehát az előző kiegészítése: egyrészt újabb templomokat mutat be, másrészt az első kötetben írt ismertetők közül néhányat kiegészít újabb információkkal.

Pezenhoffer Antal: A magyar nemzet történelme (A mohácsi vésztől napjainkig). A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe: történelmi apologetika. Pilisszentlélek: Út, Igazság, Élet Kiadó, 1993–. 6. köt. 2003. 457 p.

A szerző új megvilágításban, sajátos értelmezésben mutatja be Magyarország történetét. A VI. kötet II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcot tárgyalja. Néhány jellegzetes cím a tartalomból: 1. II. Rákóczi Ferenc felkelésének állítólagos okai. 2. Visszavágás Rákóczi felé (pl. Ki volt nagyobb mészáros: Carafa vagy Rákóczi Ferenc?, Azok a kínszenvedések, melyeket nem Lipót, hanem Rákóczi hozott a magyar népre, Ki szegte meg jobban és többször a magyar alkotmányt: Lipót vagy Rákóczi, Rákóczi más kiáltó törvénysértései, Közös vonások Rákóczi mozgalma és a bolsevizmus között). 3. Beszélhetett-e Rákóczi a magyar nemzet nevében? (pl. A Rákóczi-felkelés valódi okai, Mennyire nem kellett Rákóczi a magyarnak, Az eszme vezette-e a kurucokat?, Németek és labancok hősiessége).

Pezenhoffer Antal: A magyar nemzet történelme (A mohácsi vésztől napjainkig). A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe: történelmi apologetika. Pilisszentlélek: Út, Igazság, Élet Kiadó, 1993–. 7. köt. 2003. 421 p.

A sorozat 7. kötetének tartalmából: *1. II. Rákóczi Ferenc (1676-1735):* A „Rákóczi-ház", A gyarló Rákóczi, A pompakedvelő Rákóczi, Rákóczi nemi élete, Rákóczi és az Egyház, Rákóczi és a papság, Rákóczi és a jezsuiták, Rákóczi és a haza. *2. Rákóczi Ferenc szabadságharcának többi szereplői:* Bercsényi Miklós, Károlyi Sándor, Hazaárulással szerezték-e birtokaikat a magyar főurak, Bottyán János, A kuruc főnemesek, Ocskay, Bezerédi és Béri Balogh Ádám, A többiek, labancok, Széchenyi Pál, Végeredmény.

Rabár Ferenc, ifj.: Keresztes Nővérek Érden. Zsámbék: Apor Vilmos Katolikus Főiskola; Érd: Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek Marianum Általános Iskola, 2003. 103 p.

A szerző három tanulmányban ad áttekintést az érdi Keresztes Nővérek történetéről: 1. A Keresztes Nővérek letelepedése Érden. 2. A Keresztes Nővérek érdi közössége. 3. A Keresztes Nővérek nevelő közössége.

Rajki Zoltán: A H. N. Adventista Egyház története 1945 és 1989 között Magyarországon. Doktori disszertáció. Bp.: Advent, 2003. 207 p. (Societas et ecclesia 6.)

A H. N. Adventista Egyház 2. világháború utáni élete főbb vonásaiban megegyezik a többi Magyarországon legálisan működő egyházéval. Az adventisták a többi kisegyházhoz hasonlóan tevékenységük legalizálására törekedtek. A kötet felépítése: A H. N. Adventista Egyház kialakulása, fontosabb hitelvei, szervezeti felépítése. Az adventizmus fejlődése Magyarországon 1945-ig. A H. N. Adventista Egyház története 1945 és 1949 között: az adventisták helyzete a magyar társadalomban; az egyházszervezet újraépítése; az evangélizáló egyház; a H. N. Adventista Egyház a statisztika tükrében; a H. N. Adventista Egyház belső élete. A Rákosi-rendszer nyomása alatt: a pártállam egyházpolitikájának jellemző vonásai az ötvenes évek első felében; szabadegyházak a Rákosi korszakban; a Magyar Unió kapcsolata az állammal, a többi egyházzal és a külföldi adventista szervezetekkel; konfliktusok az ötvenes években. A Buday-mozgalom; az adventközösség belső élete; a Magyar Unió taglétszámának alakulása 1950 és 1956 között. Kettős nyomás alatt. Adventisták a Kádár-korszakban: a pártállam egyházpolitikája; a szabadegyházak helyzete Magyarországon a Kádár-rendszerben; az illegális vallási közösségek és az állam; adventisták a forradalom és a kommunista restauráció éveiben (1956-1958); erőltetett egyháziasítás, avagy a felekezetek államosítása. Az 1965/66-os szakadás. A H. N. Adventista Egyház 1966 és 1975 között. Az Egerváry-mozgalom. A fokozatosan táguló lehetőségek időszaka. a H. N. Adventista Egyház a statisztikai vizsgálódás mérlegén 1958 és 1989 között.

Rosikoń, Janusz: Európa Madonnái. Zarándokutak Mária szentélyeihez. Bp.: Gabó, 2003. 380 p.

A kötet a legnevezetesebb európai Mária zarándokhelyeket mutatja be. Térképvázlatok jelzik az adott település helyét, rövid ismertető szól a kegyhelyek jellemzőiről, az ott tisztelt Madonna csodatételeiről, a neki tulajdonított gyógyulásokról és jövendölésekről. A könyvet a lengyel fotóművész gyönyörű fényképei teszik igazán értékessé.

Rossi, Renzo: A középkori kolostor. Bp.: Balassi, 2003. 45 p. (A középkor világa)

A kolostor nemcsak egyszerűen egy szerzetesi épület, hanem egy önálló kis világ helyszíne is. A kitűnő illusztrációk, a kolostorok külső és belső bemutatását segítő ábrák, a szöveggel egyenértékű rajzok híven idézik fel a kolostorok világát, így pl. a káptalantermet, a scriptoriumot, a refektóriumot, a dormitóriumot.

Sághy Marianne: Versek és vértanúk. A római mártírkultusz Damasus pápa korában, 366-384. Bp.: Hungarus Paulus-Kairosz Kiadó, 2003. 334 p. (Catena. Monográfiák.)

A konstantinuszi fordulatig (333), a kereszténység államvallássá válásáig a Római Birodalomban üldözték a keresztényeket, akik közül sokan vértanúk lettek. Őket mutatja be a szerző, s azt, hogy miként tekintettek az immár hatalomra jutott keresztények vértanú elődeikre. Legfőbb forrásai Damasus pápa (366-384) versei, melyeket mint műalkotásokat elemez, s mint a vértanú elődöket dicsérő-méltató dokumentumokat mutat be.

Schanda Balázs: Magyar állami egyházjog. 2. átd. kiad. Bp.: Szent István Társulat, 2003. XVI, 352 p. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. I., Institutiones, 4.)

Az állami egyházjog a világi jognak olyan területe, mely az elmúlt majd ötven évben Magyarországon nem szerepelt tantárgyként és önálló publikációk sem igen jelentek meg erről a témáról. Átalakuló jogrendszerünk lassanként elég bőséges anyaggal rendelkezik a vallásszabadság és az egyházak témakörében ahhoz, hogy komoly és rendszeres összefoglalás szülessen e jogterület egészéről. Ezt tűzte ki célul Schanda Balázs munkája. A rendszerváltozással, az alkotmányos, demokratikus jogállam létrejöttével Magyarországon új alapokra került az állam és az egyház viszonya. Több évtizedes korlátozás után megvalósult a vallás szabadsága. Az állam és az egyházak egymástól elválasztott, de együttműködő viszonya olyan szabadságot adott a vallási jelenség és közösségi megnyilvánulása az egyházak számára, amilyen a magyar történelem során jóformán soha nem jöhetett létre. Jelen munka célja, hogy megfogalmazza a vallásszabadsággal kapcsolatos állami joganyag alapelveit, és áttekintést adjon arról: milyen szabályozás épült ezekre az alapokra.

Spitzer, S'lomo-Komoróczy Géza: Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig. Bp.: MTA Judaisztikai Kutatócsoport: Osiris, 2003. 977 p. (Hungaria Judaica 16.)

Kohn Sándor *Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez* című munkája 1881-ben jelent meg, amely a középkori és a kora újkori magyar történelem akkor ismert héber forrásait közölte magyar fordításban: 31 tételben mintegy 50 szöveget és szemelvényt. Jelen gyűjtemény ezt a könyvet kívánja felváltani. Kohn könyvének címét a tisztelet jeléül a szerzők megtartották, az új *Kútforrások* azonban lényegbevágóan különbözik a régitől. A 195 tétel, amelyet magába foglal, összesen 402 önálló szöveget vagy hosszabb-rövidebb szemelvényt jelent, és felöleli az ismert teljes forrásanyagot, amely a XVII. század vége előtti héber és jiddis irodalomban Magyarországra, az ország történetére, a magyarországi zsidók életére, szokásaira, liturgiájára vonatkozik. Továbbá, a magyar fordítások mellett tartalmazza az eredeti héber szöveget is, többnyire nehezen hozzáférhető, részben XVI-XVIII. századi rabbinikus kiadványok alapján. Végül, a fordításokat kísérő bőséges életrajzi ismertetés, kommentár, jegyzet és bibliográfia, illetve sokféle és terjedelmes mutató található a kötet végén. A szerzők könyvük legfontosabb újdonságának azt látják, hogy megfelelő figyelmet fordítanak a zsidó közösség belső történetére, liturgikus és rituális szokásaira, kapcsolataira Nyugat-Európa, illetve a Balkán és Törökország más zsidó közösségeivel és személyiségeivel. A XIX. század végi magyar-zsidó történetírásra jellemező asszimilációs paradigma helyett a zsidó közösség viszonylagos, belső autonómiájának és a diaszpóra különböző országaiban élő zsidóság szerves összetartozásának és kapcsolatainak történeti tényét tartja szem előtt.

A sümegi ferences kegytemplom. Összeáll. Kovács Kalliszt. Sümeg: Sümegi Ferences Rendház, 2003. 112 p.

A sümegi ferences kegytemplom történetével hat fejezetben ismerkedhetünk meg: I. A kegyhely előtörténete. II. 1699. Az első csoda. Sümeg: kegytemplom. III. A kegytemplom felvirágzása (1703-1762). IV. A csendes továbbfejlődés kora (1762-1900). V. A kegytemplom a XXX. század első felében (1900-1950). VI. A kegytemplom története 1950-től.

Szarka Géza: A székesfehérvári belvárosi plébánia története. Szerk. Csurgai Horváth József, Kovács Eleonóra, Mózessy Gergely. Székesfehérvár: Székesfehérvár Város Levéltára: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 2003. 447 p.

Szarka Géza Székesfehérvár kulturális életének kiemelkedő személyisége volt a két világháború között. 1948-tól a székesfehérvári püspökség könyvtárosaként dolgozott. Munkáját 1951-1956 között írta meg, mely csak most jelent meg először. A szerző munkája mellett a kötet-

ben szerepel *Kovács Eleonóra*: Szarka Géza életútja, munkássága és írói hagyatéka, valamint *Mózessy Gergely*: A székesfehérvári székesegyház fél évszázada című tanulmánya.

Szelestei N. László: Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században: Csíksomlyói kéziratos prédikációk. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2003. 198 p. (Pázmány irodalmi műhely. Források 4.)

A magyarországi ferencesek 17. századi prédikációiból kimutatható, hogy létezett a ferences prédikálásnak olyan vonulata, melyben az érzelmek felkeltésének az átlagosnál nagyobb volt a szerepe. Az érzelmi ráhatás fontosságát hangsúlyozta a ferences Gyöngyösi Krizosztom 1665-ben prédikáló papok számára kiadott útmutatásában. Anyanyelvű vallásos emlékeink nemcsak kötött ima- és énekszövegek révén érintkeznek közvetlenül a középkorral, hanem a barokk hitélet középkori szövegeket megőrző lelkisége, megnevezhető szerzők révén is. Nem maradt fenn sok nyomtatott emlék a ferencesek ez irányú tevékenységéről, talán a rend szegénysége is oka ennek. A közölt forrásokra és környezetükre azért is kell figyelni, mert a latin és a magyar nyelv használatának viszonyára következtethetünk belőlük. A kéziratban fennmaradt csíksomlyói kötetek későbbi kezek feljegyzései szerint segédkönyvek lehettek, egymásnak azonban nem forrásai. A latinul és anyanyelven egyaránt jól tudó szerzetesek a prédikálási útmutatókban ajánlott módon, a könyvtárukban hozzáférhető könyvekből állították össze beszédeiket, adott közönségükhöz is igazodva.

Szent Ferenc leányai Baján. Háztörténet 1929–1949. A Bajai Ferences Szegénygondozó Nővérek feljegyzései. Szerk., a szöveget gond., az előszót írta Merk Zsuzsa, Rapcsányi László. Baja: Türr István Múzeum: Múzeumbarátok Köre Alapítvány, 2003. 238 p. (Bajai dolgozatok 12.)

A könyv a Baján 1929-ben letelepedett Ferences Szegénygondozó Nővérek háztörténete. 1929-től 1948 márciusáig gondosan feljegyezték tevékenységeiket a háztörténetbe. Beszámolnak gazdálkodásuk gondjáról-bajáról, a város polgárainak magatartásáról, vendégeikről. Baján az 1921-ben tartott törvényhatósági ülésen határoztak az Egri Norma bevezetéséről, mely a különböző jótékonysági egyesületek, az egyházak és a hatóság együttműködését jelentette. Ebben az évben érkeztek meg az első Szegénygondozó Nővérek is, akik egy ideig csak a nyílt szegénygyben tevékenykedtek. 1930-ban átvették a városi Szegényház, vagyis a zárt szegénygondozás feladatát is. Az Egri (Magyar) Norma a m. kir. belügyminiszter 1936. évi rendeletével országosan is bevezetésre került Magyarország városaiban. Igazán jól azonban ott működött hatékonyan, ahol megjelentek a Szegénygondozó Nővérek is – s ez igaz volt Baja esetében is.

Szomorú napok. Greszl Ferenc plébános, 1903–1987, születése 100. évfordulójának emlékére = Traurige Tage. Zur Erinnerung am hundertjährigen Geburstjubileum von Franz Greszl. Összeáll. Pájer Árpád. Nagykovácsi: Pájer Á., 2003. 550 p.

Jelen munkában Greszl Ferenc (1903–1987) plébános élete olvasható, melyet Leyrer Mihály írt meg, majd a plébános naplójából olvashatunk részleteket, mely a kötet fő részét jelenti. Az életrajz és a naplórészletek németül is elolvashatók

Szőnyi Ottó: Régi magyar templomok = Alte ungarische Kirchen = Anciennes églises hongroises = Hungarian churches of yore. Utánny. Tyukod: Black & White, 2003. 247 p.

A könyv két részből áll. Az elsőben a szerző bemutatja a magyar templomépítés kezdeteit: Szent István székesfehérvári bazilikája. Az első székesegyházak. A szerzetesi templomok: bencések, premontreiek, ciszterciek, pálosok. A kripta. A lectorium. A torony és a négytornyúság. Templomkapuzatok. Román stílusú templomi épületplasztika. A csúcsíves stílus. A reneszánsz. A barokk, rokokó és klasszicizmus. Falusi templomok. Templomerődök. Fatemplomok. Templomi falfestés. A templomok felszerelése. A kötet második részében a templomok képei szerepelnek, mellettük pedig rövid történetük, leírásuk.

Eredeti kiadása: Bp.: Műemlékek Országos Bizottsága: Magyar Könyvbarátok, 1933.

Templomok a történelmi Magyarországról = Churches in historical Hungary = Kirchen des historischen Ungarn. Bp.: PubliCITY „1492" Kiadó, 2003. 223 p. (Nemzeti örökségünk)

A történelmi Magyarország templomait igen szép fényképeken, a települések betűrendjében bemutató kötet a magyarországi templomépítészetről ad áttekintést, bemutatva a hazai korszakokat, stílusokat.

A kötet 2001-ben jelent meg először.

Terézi Kármel: Száz éves a magyar rendtartomány. Szerk. Vörös András. Bp.: Magyarországi Sarutlan Kármelita Rendtartomány, 2003. 188 p.

A magyar rendtartomány centenáriuma alkalmából összeállított műben Terézi Kármel gondolatai olvashatók többek között a rendről, Keresztes Szent János műveiről, a Kármel karizmáról, a kármeliták „Eredeti Szabály"-áról és annak szelleméről, Avilai Szent Terézről, valamint beszélgetések egy kármelita testvérrel, nővérrel atyával, kispappal, és a tartományfőnökkel.

Thullner István: A Római Katolikus Egyház Magyaróváron: a magyaróvári Szent Gotthárd plébániatemplom és a kápolnák. Mosonmagyaróvár: Mosonmagyaróvári Szent Gotthárd Egyházközség, 2003. 167 p.

Thullner István munkájából megismerhetjük Magyaróvár (Győr-Moson-Sopron megye) katolikus gyülekezetének történetét, egyházközségének és szerzetesrendjeinek működését, templomainak, kápolnáinak építéstörténetét, s azok képzőművészeti emlékeit. A város bemutatásakor képet kapunk az egyháznak a térségben betöltött szerepéről. A városba látogatók útikalauzként is használhatják a kötetet.

Tomlin, Graham: Luther és kora. Bp.: Scolar, 2003. 189 p. (Scolar vallástörténet)

Friedenthal hasonló című nagymonográfiája után most egy újabb kortörténetet vehet a kezébe az az olvasó, akit a 15-16. század fordulója, a 16. század első fele, a reformáció korszaka érdekel. Tomlin a legújabb kutatások és a mai szellemi áramlatok tükrében rajzolja meg Martin Luther (1483-1546) életét és azt a korszakot, amelyben élt, valamint foglalkozik a lutheri hagyatékkal, az utókorra gyakorolt hatással.

Udvardy József: Bácsalmás község plébánia története. A kézirat szövegét gond. Sövény Mihály. Szerk. Szénásiné Harton Edit. Az előszót írta: Fischerné Grócz Zita. Bácsalmás: Bácsalmás Baráti Köre Egyesület, 2003. 156 p. (Bácsalmási dolgozatok 6.)

Udvardy József (1911-2000) nyugalmazott szeged-csanádi megyéspüspök, a Magyar Katolikus Püspökkari Konferencia Egyháztörténeti Bizottságának egykori elnökének neve leginkább a kalocsai érsekekről (A kalocsai érsekek életrajza 1000-1526. Köln, 1991.) és a főszékeskáptalanról (A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban. Bp.: METEM, 1992.) írt műve által ismert. Szülővárosa tisztelgett előtte azzal, hogy megjelentette a a bácsalmási római katolikus egyházközség történetéről írott munkáját.

Van't Spijker, Willem: Kálvin élete és teológiája. Bp.: Kálvin János Kiadó, 2003. 161 p.

A reformáció, a kálvinizmus iránt érdeklődők újabb Kálvin élet- és kortörténetet vehetnek a kezükbe. A szerző kronologikusan mutatja be a nagy reformátor életét: I. Franciaország a 16. század kezdetén. II. Kálvin korai fejlődése. III. Kálvin megtérése. IV. Institutio christianae religionis. V. Genf 1536-1538. VI. Strasbourg 1538-1541. VII. Genf 1541-1546: Szervezés. VIII. Genf 1546-1555: Krízis. IX. Genf 1555-1564: Konszolidáció. X. Kálvin teológiája. XI. Kálvin hatása. (A kötetben sajnos tévesen van lefordítva a franciaországi Vienne város neve Bécsre.)

Vischer, Lukas: Kálvin öröksége és a református egyházak jelenkori szakadásai. Bp.: Kálvin Kiadó, 2003. 79 p.

A reformátusok nem voltak képesek megmaradni az egység kötelékében, hanem – gyakran semmisnek mondható okok miatt – szétváltak, olvasható a bevezetőben. Ezzel a ténnyel számos református keresztyén nem néz szembe. Vagy egyszerűen elhallgatják, vagy napirendre térnek fölötte, mintha bár sajnálatos, de nem lényegbevágó dologról lenne szó. Nyitott kérdés marad, hogy milyen utakon valósul meg a reform, milyen alapokon és milyen eszközökkel lehet megvalósítani. Vischer könyve első fejezetében Kálvin-idézeteket gyűjtött egybe, a másodikban pedig „Kálvin egyházértelmezése és a református egyházak mai szakadásai" címmel próbál válaszolni a feltett kérdésekre.

Vörös József: A Balatonberényi Római Katolikus Elemi Népiskola története. Kaposvár: Megyei és Városi Könyvtár, 2003. 89 p. (A somogyi honismeret kiskönyvtára)

A balatonberényi iskola történetét 1982-ben írta meg Vörös József plébános, melyben áttekinti az iskola történetét.

Zakar Péter: „Hazám sorsa az én sorsom": Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben. Szeged: Belvedere Meridionale, 2003. 130 p.

A főegyházmegye irányítói Jaross Vince kivételével a császári kormányzattal szimpatizáltak, és egyházkormányzati tevékenységük során alárendeltjeiket is ebben a szellemben utasították, befolyásolták. Ennek ellenére mind a papság, mind az érseki gazdaság alkalmazottai közül sokan rokonszenveztek a forradalom és szabadságharc ügyével. A papság jelentős része reménykedett az egyházkormányzat demokratizálásában, a magyar nyelvű liturgikus nyelv bevezetésében, illetve a káplánok helyzetének javításában. Sokan vállaltak szolgálatot a nemzetőrségben, majd a fegyveres harc kirobbanását követően a harctérre is elkísérték híveiket. Noha a magyar liberális politikai kultúrában szinte közhellyé vált 1848/49-ben a papság hazafiatlanságáról beszélni, a kutatások nyomán világossá vált, hogy a főegyházmegye klerikusainak nem elhanyagolható része vallotta Saaghy Vendellel együtt: „Hazám sorsa az én sorsom. Ha ez dűl, én is dűlök."

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2003/3-4

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

GHIDUL ADRESELOR DIECEZEI ROMANO-CATOLICE DE TIMIŞOARA
A TEMESVÁRI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZMEGYE CÍM- ÉS NÉVTÁRA
Adressenverzeichnis der Diözese Temeswar pro anno Domini 2003
Timişoara: Typis Typographiae „Mirton," 2003. 68 p.

Hosszú és súlyos évtizedek után végre, 2003-ban megjelent a temesvári római katolikus egyházmegye névtára. Az új schematismus fontos mérföldköve a romániai katolikus egyház XX-XXI. századi történetírásának, hiszen olyan adatokat is tartalmaz, amelyek csak most, a 2000-es évek elején váltak publikussá.

A romániai forradalom előtt – nyilvánvaló okok miatt – egyáltalán nem volt lehetőség ilyen típusú kiadvány megjelentetésére. Így először 1996-ban – majd 1997-ben, 1998-ban, 1999-ben és 2000-ben – a Vita Catholica Banatus című folyóirat, 4-4 oldalon közölte le az akkori temesvári egyházmegyés papok név- és címtárát. Az első önálló formában is kiadott névtár 2001-ben jelent meg. Ez a – *„Schematismus cleri dioeceis Timişoarenis pro anno Domini 2001"* című – kiadvány azonban mindössze 20 oldalas volt és az egyházmegyéről csak a legfontosabb adatokat közölte. Így a 2003-ban megjelent schematismust nyugodtan tekinthetjük a „felszabadult" temesvári római katolikus egyházmegye első, teljes névtárának.

A „fiatal", mindössze 73 éves temesvári egyházmegyének igen viharos évtizedek jutottak osztályrészül. Már megalapítása is az egyik legnagyobb nemzeti tragédiánkhoz köthető. A trianoni békediktátum következtében ugyanis a csanádi római katolikus egyházmegye három részre szakadt. 33 plébánia maradt Magyarországon, 65 Jugoszláviához, 160 pedig Romániához került. Ez utóbbi plébániákból – miután Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök új székhelyének Szegedet jelölték ki – szervezte meg a Szentszék 1923. február 17-én a temesvári apostoli kormányzóságot. Ezen – egyelőre ideiglenes jelleggel felállított – egyházkormányzati intézmény vezetőjének pedig 1923. március 12-én Augustin Pacha csanádi kanonokot és irodaigazgatót nevezték ki.

XI. Pius pápa 1930. június 5-én – a „Solemni conventione" kezdetű bullával – a temesvári apostoli kormányzóságot egyházmegyei rangra emelte és október 16-án kinevezte megyéspüspökének Augustin Pacha lebedoi címzetes püspököt, eddigi apostoli kormányzót.

Az 1948. augusztus 4-ei román kultusztörvény azonban a temesvári püspökséget – hasonlóan az egyesített szatmár-nagyváradihoz – nem ismerte el egyházmegyének. Ez az állapot egészen 1983-ig állt fenn. Ekkor került ugyanis olyan ordinárius – Sebastian Kräuter püspöki tanácsos, temesgyarmati esperes-plébános személyében – a püspök-

ség élére, akit már az állam is elfogadott. Megyéspüspököt – Sebastian Kräutert – azonban csak a romániai forradalom után, 1990. március 14-én nevezett ki a Szentatya a temesvári egyházmegye élére. Kräuter püspök 1999-ben nyugállományba vonult és azóta – 1999. június 24-e óta – Martin Roos a temesvári püspökség főpásztora.

Az utolsó csanádi egyházmegyei névtár, amely még tartalmazza a romániai rész adatai is 1922-ben – *„Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis"* címmel – jelent meg. Ebben a kiadványban a plébániák már külön, három országra (Románia, Magyarország, Jugoszlávia) bontva kerültek ismertetésre.

A csanádi püspökség romániai részének 1927-ben – *„Schematismus cleri administraturae apostolicae super partem dioecesis Csanadiensis in Rumenia exestis"* címmel – jelent meg az első névtára. Ezt követték 1931-ben, 1934-ben, 1937-ben, 1940-ben, 1943-ban és végül 1948-ban – *„Schematismus cleri dioecesis Timişoaraensis pro anno Domini ..."* címmel – a már önálló temesvári egyházmegye schematismusai, szám szerint hat darab.

A temesvári püspökség 2003-as névtárának tematikai felépítése hasonlóan alakul a többi katolikus egyházi schematismuséval.

A könyv borítóján a temesvári egyházmegye címere látható. A kiadványban egyébként még két címer (Martin Roos jelenlegi és Sebastian Kräuter nyugalmazott megyéspüspöké) és öt fénykép (az egyházmegye védőszentjéről, Szent Gellértről, a temesvári székesegyházról, a székesegyház védőszentjéről, Szent Györgyről, Martin Roosról és Sebastian Kräuterről) található.

A schematismus első része a Szentatya, a romániai pápai nuncius – Jean-Claude Périsset címzetes érsek – és a metropolita – Ioan Robu bukaresti érsek – személyével, majd pedig a temesvári egyházmegye belső hierarchiájával ismertet meg bennünket. Először a jelenlegi- és a nyugalmazott megyéspüspöknek, az általános helynöknek és a püspöki kúria többi tisztségviselőjének (2 fő), a székeskáptalan tagjainak (10 stallumból jelenleg 10 van betöltve), a tiszteletbeli kanonokoknak (6 fő), a pápai címekkel – pápai prelátus és káplán – rendelkező papoknak (7 fő) és a tiszteletbeli főesperesenknek (3 fő) a neveit és címeit sorolják fel. Ezt követi a püspöki tanácsosok testülete (6 fő), a papi szenátus (14 fő), az egyházmegyei bíróság (12 fő), a közigazgatási hivatal (3 fő), az egyházmegyei jogtanács (1 fő), az építészeti hivatal (3 fő), az egyházmegyei levéltár (3 fő), a Hildegárd ház (1 fő), a kateketika központ (2 fő), az egyházzenei hivatal (2 fő), az ifjúsági központ (2 fő), a sajtó ügyekkel foglalkozó hivatal (1 fő), a Szent Gellért Líceum (4 fő) és a főesperesi könyvelőségi iroda (3 fő) tisztségviselőinek a – hivatalok szerinti – névsora.

A névtár következő része a temesvári egyházmegye területi beosztásának adatait tartalmazza. A négy főesperességre – a székesegyházira (Catedralei), amely csupán egy kanonoki stallummal egybekötött cím volt, a temesire (Timiş), a marosira (Mureş) és a hegyvidékire (Montan) – és ezen belül nyolc esperesi kerületre – a temesvárira (Timişoara), a dettaira (Deta), a csanádira (Cenad), az aradira (Arad), a vingaira (Vinga), a pankotaira (Pâncota), a krassóira (Caraş) és a szörényire (Severin) – osztott püspökség területén jelenleg 73 plébánia működik.

Csak összehasonlítás képen említjük meg, hogy 1930-ban, az egyházmegye megalapításakor ennél jóval többet, 8 főesperességet (I. székesegyházi, vagy más néven csanádi, II. temes-felsői, III. temes-alsói, IV. torontáli, V. aradi, VI. pankotai, VII. szörényi, VIII. krassói) és ezeken belül 16 esperesi kerületet (1. temesvári, 2. zsombo-

lyai, 3. vingai, 4. lippa, 5. csáki, 6. dettai, 7. billédi, 8. csanádi, 9. aradi, 10. randnai, 11. pankotai, 12. újszentannai, 13. karánsebesi, 14. lugosi, 15. oravicabányai, 16. resicabányai) állítottak fel. A plébániák száma pedig a püspökség első évében, 1931-ben 161, míg – állami szempontból – „utolsó" évében, 1948-ban 164 volt.

A schematismus utolsó részében a más egyházmegyékben élő (4 fő: 1 Gyulafehérváron, 3 Németországban) és nyugdíjas (11 fő) papjainak, valamint a püspökség területén működő szerzeteseknek (15 fő: 3 minorita Radnán, 6 minorita Aradon, 1 piarista Temesváron és 5 szalvatoriánus Temesváron) és apácáknak (12 fő 11 rendből) a neveivel és címeivel ismerkedhetünk meg. Ezután következik a temesvári egyházmegye teljes papságának (98 fő) a névjegyzéke – amely tartalmazza az egyes személyek neveit, valamint a születési- és szentelési időpontjukat –, valamint kispapok (20 fő: 10 Gyulafehérváron, 8 Fuldában, 1-1 pedig Rómában, illetve Kassán tanul) névsora. Csak az érdekesség – és az „elrettentés" – kedvéért említjük meg, hogy 1931-ben 217, 1948-ban pedig 211 pap teljesített szolgálatot a temesvári egyházmegyében.

A kiadvány utolsó oldalán az egyházmegye térképe található, amelyen a főesperességek határai, valamint a jelentősebb plébániák vannak feltüntetve.

Fontos még megemlíteni, hogy a kötet alapvetően latin nyelvű, de szinte minden adatnak megtalálható a román, a magyar és a német nyelvű fordítása is. Érdekes továbbá, hogy a személynevek esetében a keresztnév mindig az adott személy nemzetiségi hovatartozásának – magyar, német, román – függvényében szerepel.

Merényi-Metzger Gábor

VITETNEK ÍTÉLŐSZÉKRE...

Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve

A latin nyelvű forrást közzéteszi, a jegyzőkönyvet magyarra fordította, a bevezető tanulmányt írta, a kötetet szerkesztette, a jegyzeteket és a mutatókat készítette

S. VARGA KATALIN,

Kalligram, Pozsony, 2002. 344. old. + 2 térképmelléklet.

Ugyanis, miután végre lehullt a lepel, kiderült, a veszedelem teljes egészében a vallást sújtja – írta jól retorizált, a külországi lutheránus és kálvini egyházaknak címzett (természetesen latin nyelvű) levelében Kovásznai Péter erdélyi református püspök, ahogyan ő fogalmaz: valamennyi hitbéli társa nevében. A levél Kolozsvárott kelt 1671. március 16-án és panaszos hangon számol be az evangélikusok templomainak (*templa evangelicorum*) erőszakos elfoglalásáról (*evangélikusoknak*, így magyarázza Kovásznai, a reformátusokat és a lutheránusokat értik náluk), a lelkipásztorok erőszakos elűzéséről és a gyülekezetek végső veszedelméről.

Ez a levél, amely nemhogy nem segített az üldözött prédikátorokon, hanem később éppen vádpontul szolgált ellenük, az ún. Wesselényi-féle szervezkedésből kinövő felső-magyarországi felkelés megtorlásának idején, a köznemesi felkelők ellen felállított pozsonyi *iudicium delegatum* működése alatt íródott, mintegy másfél hónappal a három rabságra vetett főúr, Zrinyi Péter, Frangepán Ferenc és Nádasdy Ferenc kivégzése előtt.

A körülmények és az események viszonylag jól ismertek: a rendi szervezkedés „nádori" szakasza után, amikoris a később büntetlenül maradt I. Rákóczi Ferenc egyezséget kötött a sérelmeiket hevesen hangoztató reformátusokkal, Zrínyi Péter 1670 márciusában felkelésre szólított fel Horvátországban, amelynek nyomán Felső-Magyarország is hadba szállott a bécsi udvar ellen. A szervezetlen felkelés később inkább vallási sérelmekre hivatkozott s ezekben kereste magyarázatát. A katolikus hitre való áttéréssel a *iudicium delegatum* is megelégedett, illetve megelégedett volna. Szegény Bónis Ferenc, aki kitartott és végül egyedüliként kellett meghalnia a 154 megvádolt közül, hazájának „szörnyű változását" siratta megható búcsúversében s ugyanakkor *az igaz hitet* is féltette a *hímes szavaktól.* A vallási gyűlölködés ezután elemi erővel lángolt fel: 1672-ben, az ún. bujdosók első támadásakor, a felheccelt kuruc csapatok elsőként a katolikus papokon vettek sorra kíméletlen elégtételt. 1673 koratavaszán aztán Kollonich Lipót bécsújhelyi püspök és Szelepcsényi György esztergomi érsek vezetésével az udvari politika megfontolt ellentámadást készített elő: szeptemberben 33 protestáns lelkészt idéztek Pozsonyba, majd 1674 márciusára mintegy 730 prédikátort rendeltek a pozsonyi rendkívüli bíróság (*iudicium delegatum extraordinarium*) elé. Itt büntetlenséget biztosítottak mindazoknak, akik áttérnek a katolikus hitre, vagy lemondanak papi hivatásukról, illetve elhagyják működési területüket. Végül természetesen nem minden perbefogott jelent meg s a megjelentek közül is sokan választották az exilium felkínált lehetőségét. Végül 46 lutheránus és 47 református lelkész tartott ki a végsőkig (megjegyzem, hogy a Pozsonyban az *ítélőszék* előtt megjelent 336 lelkész közül 52 volt református, a többi lutheránus, így leginkább a reformátusok maradtak tehát igazán állhatatosak), végül negyvenkettővel indultak, de csak alig harminccal érkeztek meg Nápolyba. Őket köztörvényesként adták el ott gályarabnak. A császár, I. Lipót, 1676 február elején adott engedélyt kiváltásukra, természetesen azzal a feltétellel, hogy soha nem térnek vissza Magyarországra. Az életben maradt 26 prédikátor így még e hónapban Svájcba került. Az ún. *gyászévtized* tehát gyakorlatilag már 1677-ben lezárult, ám a szabad vallásgyakorlatot csak az 1681-es soproni országgyűlés rögzítette.

Mint mondtam, a körülmények és az események viszonylag jól ismertek. A túlélők közöl ketten, *Kocsi Csergő Bálint* és *Otkorocsi Fóris Ferenc,* tudósították is mindjárt (természetesen latinul) az európai közvéleményt. Az viszont mégis igaz, hogy a gályarabok szörnyű megpróbáltatásait csupán a megemlékezések állították - időről időre - a figyelem előterébe. A pert, annak hátterét és szereplőit mindmáig nem tudta a történelemtudomány kritikus munkával teljességgel feltárni.

És akkor S. Varga Katalin az Esztergomi Prímási Levéltárban őrzött, eddig egyetlen eredetinek minősült jegyzőkönyvet megtalálta, kritikai vizsgálat alá vette, a legkorszerűbb textológiai igények szerint meghatározta a szöveg helyzetét és kétnyelvű, nagyon szép kiadásban közölte is azt. (Az eredeti 74 számozott dupla oldal és Szelepcsényi György érsek hitelesítette aláírásával.) A Kalligram kiadó régóta bíztatta őt ugyan arra, hogy a per egy ismert másolati példányát fordítsa magyarra s közölje, ám S. Varga Katalin szívós (és nagyon szimpatikus) kutatómunkával inkább az eredetit kereste és meg is találta. Egy forrásszöveg felfedezése fontos és ritka esemény a történész-filológus számára. Örülök nagyon annak, hogy a szerzőnő így nyilatkozik: a „tudományos kihívás a per történetét megvilágító további, kellően elmélyült munkára serkentette" őt (9. o.) s hogy a hátteret is kellőképpen meg akarta ismerni. Nagyon jól tájékoztató, gazdagon megjegyzetelt, a történelmi hátteret, a per lefolyását, a jegyző-

könyv másolati példányát és az eredeti jelentőségét is szakszerűen felmérő előszót írt (*Processus Pozsonyban*), amely 27 oldalon a következő fontos alfejezetekre oszlik: *A per és a történelmi emlékezet* (11-13. o.); *A per jogtörténeti és történeti háttere* (13-19. o.); *A per és előtörténete* (19-23. o.); *A per lefolyása* (23-28. o.); *A per jegyzőkönyve* (28-32. o.); *A textusról* (32-33. o.); *Néhány megjegyzés a kötet használatához* (33-38. o.). Ez utóbbiban hasznos segítséget ígér az olvasónak: a jegyzőkönyv, jellege szerint, „tagolás nélküli szövegfolyam", ezért S. Varga Katalin a gondolati egységeket külön bekezdésekbe rendezi és mind a latin, mind a magyar szöveget központozza. A jegyzőkönyv latin szövegének s magyar fordításának közlése (*A jegyzőkönyv [bilingvis] szövege* 39-217. o.), figyelembe véve *a tagolás nélküli szövegfolyamot* és annak nagy terjedelmét, hibátlan. A jegyzőkönyv természetesen tartalmazza az eljárásban felhasznált iratokat (a prédikátorok kikiáltásait, levelesítéseit, a döntőnek vélt bizonyítékokat stb), így olvashatjuk pl. azt az elhíresült rejtjeles Vitnyédi levelet is, amelyet Bethlen Miklósnak írt s amelyben *pápista ebeket* fenyeget (72-75. o.). Tudjuk, hogy ez hamisítvány és nyilván provkációnak szánták, Bethlen Miklós is visszautasította 1675-ben, éppen az üldözötteknek írott levelében, szerfelett csodálkozva azon, hogy Vitnyédi az összeesküvés hű katolikus mozgatóit, Frangepánt, Zrínyit, Rákóczit is talán párista ebeknek gondolta? Ez a döntőnek szánt bizonyíték mindazonáltal jól mutatja a per jellegét s a hiszterizált szereplőket.

Tudjuk, hogy egy szövegkiadás esetében a személy- és helynevek milyen nehézséget okoznak. A sajtó alá rendező S. Varga Katalin korszerűen és elegánsan oldotta meg a feladatot: a személynevek írásmódját betűhíven megőrizte, miközben jelezte a forrásban tapasztalható esetleges következetlenségeket. A jegyzőkönyvet (amely szerintem is további, részletesebb vizsgálatot igényel), *A perbe fogott prédikátorok betűrendes névjegyzéke* követi (219-237. o.). Ezután olvashatjuk azon helységneveket ahonnan a prédikátorokat megidézték (239-259). A helységnevek a latin szövegben betűhív átírásban, a magyar fordításban korabeli magyar nevükön szerepelnek, a helységnévjegyzékben pedig a magyar nevek mellé, ahol ez azóta szükségessé vált, S. Varga Katalin feltüntette jelenlegi közigazgatási elnevezéseiket is. Ezt az informatív listát egy nagyon megható betét követi, a kötet Hodosi Sámuel albumából közöl *rajzolt képeket* (261-289). Nem tudjuk, ki rajzolt e szörnyű eseményekről naív részletességű fontos képeket, de az bizonyos, hogy a „képi forrás legméltóbb helyet ebben a kiadványban kaphatott" (261. o.) Mindezek után - szerényen „tájékoztató jellegűnek" nevezett - *Személyi adattár* következik, amely nyilvánvalóan nem lehet teljes (*Személyi adattár*: 291-308 .o.), majd *Névmutató* (309-319.o.), illetve *Helynévmutató* (321-335. o.). Nagyon elegáns a kötet befejezése is: négy, a per és a perbefogottak, valamint a későbbi tudományosság szempontjából fontos nyelven olvashatunk összefoglalásokat, azaz *szlovákul, angolul, németül* és *holland* nyelven. Végül a per jegyzőkönyve alapján két térkép is készült (egy áttekintő és egy részletes) azokról a helységekről, ahonnan a prédikátorokat 1674. március 5-re törvényszék elé idézték.

Eötvös Péter

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:
Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1.	**Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica" Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. p. **2. kiadás** Budapest, 1998. 368 p.	ára: 399 Ft elfogyott ára: 980 Ft
2.	**Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** Pannonhalmi főapátok. 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 p.	ára: 280 Ft
3.	**Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. p.	ára: 180 Ft
4.	**Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. p.	ára: 200 Ft
5.	Kelet-Közép-Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) Szerk.: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. p.	ára: 300 Ft elfogyott
6.	**B. Murádin Katalin:** Faragott kőszószékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. p.	ára: 350 Ft
7.	**Elmer István:** Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. p.	ára: 350 Ft
8.	**Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. p.	ára: 400 Ft
9.	**Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. p.	ára 550 Ft elfogyott
10.	**Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertóriuma (1887–1944). Budapest, 1995. 178 p.	ára: 250 Ft
11.	**Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 p.	ára: 650 Ft
12.	**Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholisher Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 p.	ára: 1500 Ft
13.	**Rónay Jácint:** Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 p.	ára: 896 Ft
14.	**Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek feloszlatása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 p.	ára: 650 Ft
15.	**Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 p.	ára: 650 Ft

16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon
Budapest, 1996. 176 p. + [18] t. ill. ára: 650 Ft

17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)**
Budapest, 1997. 223 p. ára: 450 Ft

18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft

19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 p. ára: 850 Ft

20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 p. ára: 650 Ft

21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997**. Budapest, 1998. 548 p. ára: 1350 Ft

22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 p. ára: 1200 Ft

23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben
Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft

24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft

25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása.
Budapest, 2000. 218 p. ára: 1200 Ft

26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 p. ára: 1500 Ft

27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál
Budapest, 2000. 352 p. ára: 1000 Ft

28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért". Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 p. ára: 1200 Ft

29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.**
Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft

30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden. 1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 p. ára: 1200 Ft

31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter.
Budapest–Heidelberg, 2001. 130 p. ára: 1500 Ft

32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!"
Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon.
Budapest, 2001. 233 + 24 p. illusztráció. ára: 1500 Ft

33. **Orbán József Gyula:** Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 p. ára: 1500 Ft

34. **Szilas László SJ:** Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 p. ára: 1200 Ft

35. **Frenyó Zoltán:** Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve. Budapest, 2002. 277 p. ára: 1500 Ft

36. **Tempfli Imre:** Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 p. illusztráció. ára: 4800 Ft

37. **A bécsi Pázmáneum**. Budapest, 2002, 377 + 29 p. illusztráció. ára: puha kötés: 2000 Ft kemény kötés: 2500 Ft

38. **Sarnyai Csaba Máté:** Polgári Állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002. 179 +5 p. illusztráció. ára: 1200 Ft

39. **Schwarcz Katalin:** „Mert ihon jönn Aßonyotok és kezében új szoknyák" – Források a klarissza rend magyarországi történetéből. Budapest, 2003. 288 p. ára: 1600 Ft

40. **Mező András:** Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 546 p. ára: 1800 Ft

41. **Molnár Antal:** Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Budapest, 2003. 120 p. ára: 1000 Ft

42. **Csetri Elek–Frivaldszky János, id.**: A köz hasznára – az ég kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló. (1730–1784). Budapest, 2003. 160 p. ára: 1300 Ft

43. **Valter Ilona**: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon Budapest, 2004. 330 p ára: 3500 Ft

44. **Molnár Antal**: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003. 213 p. ára: 1500 Ft

45. **Molnár Antal:** Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Budapest, 2004. 189 p. ára: 1500 Ft

46. **Tóth Sándor Attila:** Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa. Budapest, 2004. 311 p. ára: 2000 Ft

47. **Leslie László:** Church and State in Hungary (1919–1945). Budapest, 2004. 400 p. ára: puha kötés: 4000 Ft kemény kötés: 4500 Ft

Előkészületben:

Holl Béla: A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században

A Magyar Sion repertóriuma

ECCLESIA SANCTA
sorozat

1. **A katolikus egyház Magyarországon.** Budapest, 1991. 160 p. ára: 150 Ft
2. **A katolikus egyház a Szovjetunióban.** Budapest, 1994. 124 p. ára: 150 Ft
3. **A katolikus egyház Lengyelországban.** Budapest, 1994. 441 p. ára: 280 Ft
4. **Az orosz ortodox egyház története.** Budapest, 1999. 295 p. ára: 1200 Ft
5. **A katolikus egyház a balti országokban.** Budapest, 2000. 344 old. ára: 1680 Ft
6. **A katolikus egyház Írországban.** Budapest, 2002. 414 p. ára: 2500 Ft
7. **A katolikus egyház Észak-Európában.** Budapest, 2003. 284 p. ára: 1900 Ft
8. **A katolikus egyház Svájcban.** Budapest, 2004. 495 p. ára: 2600 Ft

Előkészületben:

A cseh egyház története
A horvát egyház története
Az örménykatolikusok
A kopt egyház története

EGYÉB KIADVÁNYOK

Igazságot szeretettel. Szerk.: Zombori István. Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 p. ára: 440 Ft

Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 172 + 28 p. ára: 360 Ft

Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Szerk.: Zombori István. Budapest, 1996. 337 + 16 p. ára: 1250 Ft

Pál József: Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). Budapest, 1996. 80 p. ára: 300 Ft

Lapo Lombardi: La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli arbori della guerra fredda. Roma–Budapest, 1997. 155 p. ára: 850 Ft

Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma. Roma–Pannonhalma, 1997. 233 p. + [11] t. ill. ára: 1200 Ft

Rudnay Sándor és kora. Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 p. ára: 1000 Ft

Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban Piliscsaba–Budapest, 1999, 358 p. ára: 1400 Ft

Lorenz Weinrich: Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi heremitae de urbe Roma. Instrumenta et priorum registra (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 2.) Roma–Budapest, 1999, 416 p. ára: 2000 Ft

Bálint László: Lakos Endre. Budapest-Szeged, 2000. 90 p. ára: 400 Ft

Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon. Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 106 p. ára: 1200 Ft

Kereszténység, kultúra, közélet. Szerk.: Żilka Tibor. Budapest-Piliscsaba, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft

Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920-2000. Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 135 + 21 p. ára: 1990 Ft

Le relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede 1920-2000. A cura di István Zombori. Budapest, 2001. 146 + 21 p. ára: 2200 Ft

Sasvári László: Az ikonosztáz vonzásában. Budapest, 2002. 122 + 6 p. ára: 900 Ft

István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572-1717) I. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma-Budapest, 2002. 756 p. ára: 3000 Ft

István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572-1717) II. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma-Budapest, 2003. 839 p. (757-1596 p.) ára: 3000 Ft

Cevins, M.-M. de: L'église dans les villes Hongroises à la fin du Moyen Age (1320-1490). Budapest-Paris-Szeged, 2003. 419 p. ára: puha kötés: 4000 Ft kemény kötés: 4500 Ft

Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból. Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 396 p. ára: 3800 Ft

Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 219 p. ára: 1800 Ft

Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century. Edited by István Zombori. Budapest, 2004. 227 p. ára: 2500 ft

HASONMÁS KIADVÁNYOK:

Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában Budapest, 2000. 181 p. ára: 1200 Ft

Monumenta Vaticana I-VI., (V-VI. – egy kötet). Budapest, 2000 ára: 1800 Ft/db

Monumenta Vaticana II. sorozat I-III. ára 1800 Ft/db

A Monumenta Vaticana (Vatikáni Magyar Okirattár) köteteinek eredeti megjelenési éve

Első sorozat:

I. Pápai tizedszedők számadásai 1281-1375. Budapest, 1887. LXXVII + 520 p.

II Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307-1311. Budapest, 1885. CXX + 510 p.

III. IX. Bonifác pápa bullái 1389-1396. Budapest, 1888. XXXVIII + 365 p.

IV. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396-1404. Budapest, 1889. 654 p.

V. A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. Budapest, 1889. XXVIII + 168 p.
VI. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Budapest, 1891. LXXV + 275 p.

Második sorozat:

I. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Budapest, 1884. CLIII + 472 p.
II. Buonvisi bíbornok bécsi nuncius jelentései. Budapest, 1886. CLIV + 308 p.
III. Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből. Budapest, 1909. XXXVI + 485 p.

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:
Szántó Konrád és Zombori István

1. **Kalocsai főegyházmegye.** Budapest, 1994. ára: 250 Ft
135 p. Összeállította: Dóka Klára
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 p. ára: 250 Ft
2. **Váci egyházmegye. Budapest, 1997.** ára: 250 Ft
136 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária
3. **Székesfehérvári egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 250 Ft
127 p. Öszeállította: Dóka Klára
4. **Veszprémi egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 450 Ft
296. p. Öszeállította: Dóka Klára
5. **Egri főegyházmegye.** Budapest, 1998. ára: 250 Ft
217. p. Összeállította: Dóka Klára
6. **Győri egyházmegye.** Budapest, 1998. ára: 250 Ft
214 p. Összeállította Dóka Klára
7. **Pécsi egyházmegye.** Budapest, 1999. ára: 250 Ft
208 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária
8. **Szombathelyi egyházmegye.** Budapest, 1999. ára: 400 Ft
276 p. Összeállította Dóka Klára
9. **Esztergomi főegyházmegye. I–IV.** Budapest, 2000. ára: 3000 Ft
Összeállította: Hegedűs András–Tóth Krisztina
I. kötet A–K. 300 p.
II. kötet L–Z. 251 p.
III. kötet. Mutató. 168 p.
IV. Térképek 12 db.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062.

E-mail: heh@axelero.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet." *A katolikus Magyarország 1001-1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425-429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773